

Tariq Ali (red)

Det stalinistiska arvet

Innehållsförteckning

Förord.....	5
Tariq Ali: Inledning.....	7
Det poststalinistiska mellanspelet i Sovjetunionen.....	18
Del 1: Problemets rötter.....	22
1. Leo Trotskij: Sociala förhållanden i Sovjetunionen	23
Statskapitalism?.....	27
Är byråkratin en härskande klass?	29
Frågan om Sovjetunionens karaktär, som ännu inte är avgjord av historien	30
2. Christian Rakovskij: Maktens ”yrkesfaror”.....	33
3. Ernest Mandel: Vad är byråkratin?.....	43
Det byråkratiska fenomenets uppkomst.....	43
De partiella erövringarnas dialektik.....	44
Vad är de partiella erövringarnas dialektik?.....	44
De byråkratiska privilegierna.....	45
Arbetsstaternas byråkratisering.....	47
Några exempel på felaktiga lösningar.....	47
De revolutionära marxistiska lösningarna.....	49
Marx' analys av Pariskommunen.....	51
Kautskys parallell.....	52
Trotskij's polemik mot Lenin rörande hans uppfattning om partiorganisationen.....	53
Rosa Luxemburgs kamp mot den tyska fackliga byråkratin.....	54
Lenins förklaring till socialdemokratins förräderi.....	56
Trotskij's teori om den sovjetiska arbetsstatens degenerering.....	57
Byråkratin i arbetsstaterna.....	59
Övergångssamhällellens generella problematik.....	60
Den byråkratiska degenerationens ursprung i arbetsstaterna.....	61
Byråkratins natur i arbetsstaterna.....	66
Nödvändigheten av politisk revolution i arbetsstaterna.....	67
Byråkratin: socialt skikt eller social klass.....	68
Slutsats.....	71
4. Isaac Deutscher: Socialism i ett land.....	72
5. Isaac Deutscher: Marxism och primitiv magi.....	79
6. Perry Anderson: Trotskij's tolkning av stalinismen.....	88
Vänsteroppositionens nederlag.....	88
De fyra grundläggande teserna.....	89
”Den förrådade revolutionen”.....	90
En förnyad bedömning: 40 år senare.....	92
Begränsningarna i Trotskij's analys.....	93
Stalinismen i dag.....	95
7. Marcel Liebman: Var Lenin stalinist?.....	96
Upplösningen av den konstituerande församlingen.....	96
Bolsjevikpartiet och de socialistiska partierna.....	101
Socialistrevolutionärer, mensjeviker och anarkister.....	103

Leninismen och oppositionen.....	113
8. Michael Löwy: Stalinistisk ideologi och vetenskap.....	122
Del 2: Stalinismen i kris.....	135
9. ”M.B.”: Trotskisterna i fånglägret Vorkuta.....	136
De olika grupperna.....	136
Porträtt av ledarna.....	137
”Rättegången” i lägret.....	138
Trotskisterna överlägger.....	139
Kraven.....	139
Strejken segrar.....	140
Nyanlända.....	140
Brutalt förtryck.....	141
”Transporterna”.....	142
Kvinnorna skonades inte.....	142
10. Fernando Claudín: Stalin och Andra världskriget.....	143
11. Josip Broz Tito m fl: Bannlysningen av Jugoslavien.....	154
1. Tito sätter in striden mellan Sovjetunionen och Jugoslavien i ett internationellt ideologiskt sammanhang, 20 januari 1951.....	154
2. Kardelj i Skupština anklagar Sovjetunionen för att fortsätta sin aggressiva politik mot Jugoslavien, 27 februari 1951.....	154
3. Vid ett möte med polska kommunistpartiet förutsäger Molotov ”undanröjning av den Tito-fascistiska klicken”, 21 juli 1951, utdrag.....	155
4. Tito besvarar Molotovs beskyllningar med att anklaga de sovjetiska ledarna för folkmord, 27 juli 1951, utdrag.....	155
5. Jugoslavien klagar i FN på fientliga aktiviteter från Sovjetunionens sida, 9 november 1951.....	156
12. Chrusjtjovs ”hemliga” tal vid SUKP:s 20:e kongress.....	159
14. Pierre Rousset: Den vietnamesiska kommunismens särdrag.....	198
Djupa nationella rötter.....	199
Tidiga erfarenheter i Kina.....	200
Komintern, Kina och Vietnam: 1925-1935.....	201
Ambivalenta band till Komintern.....	203
Från Demokratiska fronten till Vietminh.....	205
Erfarenheterna under befrielsekrigen.....	207
VKP och det ”socialistiska lägret”.....	209
Den vietnamesiska kommunismen: sammanhållning och förlorad inriktning.....	211
15. K Damodaran: Den indiska kommunismens tragedi.....	215
16. Nikolaus Krassó: Ungern 1956. En deltagares berättelse.....	235
18. Arshi Pipa: Den politiska kulturen i Hoxhas Albanien.....	243
19. Den polska strömvirveln: Solidaritet och socialismen.....	264
Inledning: klass och stat i Östeuropa.....	264
I Förspelet till augusti.....	267
Det internationella sammanhanget.....	267
Den inhemska formeringen av styrkorna.....	268
II. Solidaritet: en enastående arbetarrörelse.....	271
Arbetarklassens organisering.....	273
Mönster hos arbetarklassens åsikter.....	275
Solidaritets ideologiska horisont.....	276
III. Krafter och strategier.....	278
SUKP:s [Sovjetiska kommunistpartiets] ledning.....	278

PZPR:s ledning och statsledningen.....	279
Kyrkan och den katolska intelligentsian.....	282
IV. Solidaritets kamp för överlevnad.....	284
Fas ett: En misslyckad partioffensiv och dess konsekvenser.....	284
Fas två: En andra partioffensiv.....	285
Fas tre: Bydgoszcz-krisen.....	287
Fas fyra: Reformrörelsens uppgång och fall i partiet.....	290
Brevet från Moskva.....	291
Fas fem: Solidaritet söker en politisk lösning.....	292
Fas sex: Förberedelser för krigstillstånd.....	294
V. Slutsatser.....	295

Förord

Arvet efter stalinismen syns idag tydligast i de politiska system som upprättats i Sovjetunionen och Östeuropa, Kina och Indokina, och i hur många kommunistpartier och olika politiska sekter inom den yttersta vänstern fungerar internt. Denna samling av artiklar och intervjuer är framförallt ämnad att förklara ursprunget till det fenomen som nu är allmänt känt som stalinism och kartlägga dess utveckling i världsskala. I en artikel i denna samling beskriver den framlidne Isaac Deutscher stalinismen med en livfull metafor som en ”korsning mellan marxism och primitiv magi”. Detta må vara sant eller ej, men läsaren erbjuds ett brett urval av texter utifrån vilka han eller hon kan avgöra det.

Del 1 behandlar frågans grunder: Rakovskij, Trotskij, Mandel och Deutscher ger den enligt min åsikt mest övertygande förklaringen, som i fråga om kvalitet och förfining befinner sig ljusår före de många utläggningarna om ”totalitära teorier” som är så populära bland akademiska kremlologer i väst. Michael Löwy ägnar en artikel åt stalinismens påverkan på vetenskap och litteratur, vilket även David Singer gör i Del 2, i form av en livlig polemik mot kultfiguren Solzjenitsyn

Del 2 förklarar hur själva utvidgandet av det postkapitalistiska systemet, via erövring (Östeuropa) och socialistiska revolutioner (Jugoslavien, Kina, Indokina) gav upphov till en krampartad kris för stalinismen som den inte hämtat sig från än idag. Denna sista punkt visar Oliver MacDonald med enastående skicklighet och precision i sin artikel om händelserna i Polen. Chrusjtjovs tal som överraskade den kommunistiska världsrörelsen och ledde till en allvarlig knäck för Moskvas hegemoni, görs tillgänglig i sin helhet för läsare som kanske bara har hört talas om det, eller i bästa fall har läst några utdrag. De ungerska och tjeckiska revolterna mot Moskvas förmyndarskap dokumenteras med intervjuer med två ledande deltagare i revolterna. Den inneboende konservatism som stalinismen förkroppsligar demonstreras väl av ett utdrag ur Fernando Claudins storslagna studie av den kommunistiska rörelsen.

Varje redaktör av en samling av denna typ ställs inför allvarliga problem när det gäller att utesluta texter. Eftersom mitt mål var att rikta in mig på stalinismens politik måste jag offra material om stalinismens ekonomi och filosofi. Den sistnämnda vetenskapsgrenen förekommer hursomhelst praktiskt taget inte längre, och i bibliografin finns den bästa nyare studien om ekonomin under den stalinistiska epoken.

Att mitt urval inte är helt godtyckligt visar sig i en intressant ny utveckling, som ännu så länge är bortglömd i väst. Ledarskapet i Kina efter Mao har också känt sig nödgade att fylla det ideologiska tomrum som uppstod efter dess brytning med Moskva och avmytologiseringen av maoismen. Det kinesiska marxist-leninistiska institutet har nyligen (under Su Shaozis kunniga ledning) börjat publicera ett antal viktiga böcker av Trotskij, Mandel, Anderson och så vidare, förmodligen för att inleda en process av marxistisk skolning i det kinesiska kommunistpartiet. Det är alltför tidigt för att förutsäga resultatet av denna förändring, men effekterna kan mycket väl bli synliga under de kommande årtiondena. I denna mening kan man bara hoppas att denna anspråkslösa textbok också kommer att få läsare inte bara bland studenter i väst utan också i öst, där en hel del av det material som finns i den har betraktats som illegalt.

*

Ernest Mandels uppsats ”[Vad är byråkratin](#)” finns på marxistarkiv.se. Deutschers ”Marxism och primitiv magi” publicerades i *Russia after Stalin* (Bristol: Hamish Hamilton, 1953) och ”Socialism i ett land” är ur hans klassiska biografi *Stalin* [som finns på marxistarkiv.se – öa].

Båda återges med vänlig tillåtelse av Tamara Deutscher. Rakovskijs brev ”Maktens 'yrkesfaror’” trycktes för första gången i *Oppositionsbulletinen* på 1920-talet. Ett antal av hans skrifter finns på engelska (*Christian Rakovsky: Selected Writings*, red Gus Fagin, London 1980). Liebmans ”Var Lenin stalinist?” är från hans *Lenins leninism*, på marxistarkiv.se. Claudins betraktelser om Stalin och Andra världskriget är från *Krisen i den kommunistiska rörelsen* (Stockholm: Röda rummet, 1980). Jag vill också tacka *New Left Review* för tillåtelse att åter trycka ”Den indiska kommunismens tragedi” av K Damodaran och ”Trotskijs tolkning av stalinismen” av Perry Anderson. Den sistnämnda skrevs speciellt för denna antologi. Ett tack är också på sin plats till *Socialist Register*, där Roland Lews artikel publicerades 1975. Daniel Singers artikel om Solzjenitsyn gavs ut i *Road to Gdansk* och vi är tacksamma mot författaren och Monthly Review Press för tillåtelse att ge ut den på nytt.

Tariq Ali, London, februari 1984.

Redaktionell not.

Alla de texter som nämns av Ali har ännu inte översatts till denna svenska utgåva, som kommer att kompletteras efterhand. Där inget annat anges har översättningen från engelska gjorts av Göran Källqvist.

Tariq Ali: Inledning

I den sista intervju som publicerades med den framlidne E H Carr – ålderman bland icke marxistiska historiker om den ryska revolutionen – uttryckte han farhågor att om Kalla-krigs-ideologin och -politiken skulle återuppstå, så skulle det förhindra alla försök att bedöma revolutionen objektivt:

Idag behöver man knappast uppehålla sig vid revolutionens negativa konsekvenser. Under flera år och speciellt de senaste månaderna, har de på ett överdrivet sätt varit ämne i böcker, tidningar, radio och TV. Risken är inte att vi ska dölja de enorma skamfläckarna på revolutionens meritlista, dess kostnader i mänskligt lidande, de brott som begåtts i dess namn. Risken är att vi frestas att glömma bort den helt och hållet, dess enorma landvinningar... Jag vet naturligtvis att var och en som talar om revolutionens landvinningar genast kommer att stämplas som stalinist. Men jag är inte beredd att ge efter för den sortens moraliska utpressning.¹

Alla försök att förklara eller analysera stalinismen måste ovillkorligen börja med att skissera målen för den revolution ur vars innandöme den uppstod. De förhoppningar som väcktes av den ryska revolutionen 1917 går inte att mäta. De korsade med lätthet nationsgränserna och väckte arbetarklassen i hela Europa. I Asien gav händelserna i Ryssland de borgerligt nationella rörelserna mot kolonialismen en enorm knuff framåt. Över en natt förvandlade revolutionens framgångar storleken på den publik som lyssnade till de socialistiska idéerna. Fram tills dess hade den, med några få undantag, varit förbehållen ett mycket litet skikt intellektuella och arbetare. Efter 1917 framstod dessa idéer som en praktisk möjlighet för miljontals människor över hela världen. Imperier kände sig hotade. Kapitalet darrade. Socialdemokratin splittrades i fraktioner som var för eller mot revolutionen. Petrograds fall var med andra ord en världshändelse. Den väckte plötsligt liv i det spöke som Marx och Engels hade skrivit om i *Kommunistiska manifestet*. När deras undersåtar blev alltmer bångstyriga dolde härskarna i Europa (och stora delar av tre andra kontinenterna) sin självbelåtenhet.

Givetvis hade krönten huvuden blivit avhuggna förr, men de som hade genomfört dessa handlingar hade varit omedvetna verktyg för historiens utveckling. Cromwell trodde att han vägledades av försynen. Robespierre påstod sig handla i namn av abstrakta principer. Lenin var inte bara arvtagare till en annan historisk period, utan också den främste ledaren för ett politiskt parti som grundade sig på en speciell syn på de existerande samhällseliga krafterna. Bolsjevikerna skilde sig från alla tidigare revolutionära organisationer genom sin materialistiska syn på historien. De agerade som medvetna ombud för en uppåtstigande samhällsklass och var (efter avsevärda teoretiska och politiska tumult inom partiets högsta kretsar) beslutsamma att omvandla statens samhällseliga bas i sin helhet.

När en kort, flintskallig man efter februarirevolutionen ställde sig upp i Petrogradsovjeten, och som svar på en fråga som var ämnad att vara retorisk, tyst och utan ett spår av demagogi sa att hans parti var redo att utöva makten, så möttes han av rop av misstro och hånfullt skrattande buanden. När bolsjevikerna några månader senare hade erövrat majoriteten i de viktigaste sovjeterna i Petrograd och Moskva och inledde ett framgångsrikt uppror, var hans politiska motståndare skeptiska. Det fanns goda skäl till deras häpnad. Det tsaristiska Ryssland hade varit kulturellt och ekonomiskt underutvecklat. Den mångmiljonhövdade bondeklassen ställde den lilla arbetarklassen i skuggan. Ryssland hade ”fallit” därför att det

¹ E H Carr, ”The USSR and the West”, *New Left Review* nr 111, september 1978.

hade varit den ”svagaste länken” i den europeiska imperialistiska kedjan. Första världskriget hade blottat denna sårbarhet. Bolsjevikerna hade utnyttjat denna fördel så långt det gick: jord, bröd och fred var bolsjevikpartiets tre konkreta mål, och de hade förenat proletariatet i städerna med bönderna i uniform som vacklade under nederlagen på Östfronten.

Marx hade bestämt hävdad att det socialistiska samhället bara kunde baseras på ett industrialiserat samhälle som snabbt kunde omvandlas till en ekonomi av överflöd. Det tsaristiska samhället var nästan raka motsatsen till en sådan ekonomi. Av denna orsak trodde inte en enda av partiledarna som grundade sig på Marx' läror att det skulle gå att bygga ”socialismen i ett land”. Lenin skulle betona detta upprepade gånger efter oktoberrevolutionens seger:

Såväl före som under Oktoberrevolutionen har vi ständigt sagt att vi betraktar oss och kan betrakta oss enbart som en av avdelningarna i proletariatets internationella armé och därtill en avdelning som inte alls ryckt fram efter måttet av sin utveckling och sin skolning, utan på grund av Rysslands extraordinära betingelser, och att därför den socialistiska revolutionens seger kan anses som slutgiltig först när den blir en seger för proletariatet i åtminstone några framskridna länder. Och just i det avseendet har vi haft de största svårigheterna att genomgå. Vår satsning, om man kan uttrycka det så, på en internationell revolution har hävdad sig på alla sätt, om man ser till det stora hela. Men när det gäller snabbheten i utvecklingen har vi upplevt en synnerligen svår tid, vi har fått erfara att revolutionens utveckling i mer framskridna länder visat sig gå mycket långsammare och vara mycket svårare och mycket mer komplicerad... Men denna långsammare... utveckling av den socialistiska revolutionen i Västeuropa har berett oss de mest otroliga svårigheter.²

Bolsjevikerna vann inbördeskriget, men till ett fruktansvärt pris. Ententens invasion visade sig bli ett misslyckande, även om den lyckades åderlåta revolutionen. Även om Bela Kuns kortlivade sovjetrepublik i Ungern skulle ha överlevt, så hade den inte på något avgörande sätt stärkt sovjetstatens samhällsekonomiska bas. I de centrala kapitalistiska länderna i väst avvärjde de härskande klasserna med framgång massupproren genom att gå med på viktiga demokratiska reformer (allmän rösträtt) och lätta på fabriksdisciplinens tvångströja (åtta timmars arbetsdag). När detta inte räckte utkrävde kapitalet en grym hämnd för Lenins seger i Petrograd. Tre år efter Lenins anmärkningar som citeras ovan satte Benito Mussolinis svartklädda brigader i Italien eld på arbetarklubbar och suddade snabbt ut alla medborgerliga rättigheter. Inför västvärldens politikerns beundrande blickar upprättade Mussolini en skningslös kapitalistisk diktatur och gav Europa dess första erfarenheter av fascism.³ Portugal, Tyskland och Spanien kom att följa exemplet, och i den ordningen. Fascismen var kapitalets bestraffning mot arbetarklassen för att den lekte med tanken på revolution. Sammantaget ledde denna utveckling till att det revolutionära Ryssland fullständigt isolerades.

Den direkta militära interventionen hade inte lyckats beseгра Röda armén men själva revolutionen fick bestående men: en försvagad ekonomi, en krigstrött befolkning, förlusten av ett helt skikt av de politiskt mest medvetna arbetarna och massvält blev ett oundvikligt resultat. Den ekonomiska blockad som kapitalet drev igenom lyckades isolera revolutionen. Böndernas övervikt, arbetarklassens svaghet, den totala frånvaron av demokratiska traditioner, revolutionens misslyckande att sprida sig till ens ett enda utvecklat land i väst, Lenins och Sverdlovs död: alla dessa faktorer blev oupplösligt knutna till varandra. Effekten blev en ökande passivitet och demoralisering i städerna. Många arbetare drogs in i de växande parti- och

² Lenin, ”Rapport från Allryska centrala exekutivkommittén (VTsIK) och folkkommissariernas råd på 7:e allryska Sovjetkongressen”, 5 december 1919, *Valda verk i 10 band*, bd 9, s 216-217.

³ Winston Churchill sa 1927 till italienska journalister i Rom, att ”om jag hade varit italiensare så är jag säker på att jag helhjärtat skulle ha varit med er från början till slut under er segerrika kamp mot leninismens glupande aptit”. Citerat i Ralph Milliband, *Capitalist Democracy in Britain*, London 1983, s 47. Lord Reith, BBC:s heliga fadersfigur, var en annan av Mussolinis och Hitlers beundrare!

statsapparaterna. Under de förhållanden som rådde var detta en händelse av avgörande betydelse: den ledde till en kvalitativ ökning av funktionärernas politiska och samhälleliga tyngd. Den snabba ökning av de materiella privilegier som detta skikt åtnjöt i jämförelse med den vanliga arbetarfamiljen måste med nödvändighet få effekter i partiet och staten.

Lenins sista strid, som han förde från sin sjukbädd där han låg förlamad och isolerad, riktades mot den ökande byråkratiseringen. Han uppfattade den som en möjlig cancer som kunde visa sig vara ytterst farlig för en ung men redan deformerad arbetarstat.⁴ Hans död 1924 ledde till en öppen fraktionsstrid inom partiet, den enda kvarvarande organisation i landet där det fortfarande gick att diskutera politiska frågor. Redan under Lenins livstid hade Stalin insett att Trotskij skulle utgöra ett hot mot byråkratins makt. Hela hans strategi mellan 1923 och 1930 byggde på att skapa allianser som skulle isolera Trotskij och hans anhängare i partiet, armén och ungdomsorganisationerna. Vänsteroppositionen bedrev en heroisk kamp. Nederlaget för den var ett resultat av objektiva faktorer: den ryska arbetarklassen var utmattad och nya tillskott från landsbygden hade försvagat proletariatets hänförelse och medvetande. I Stalin och hans fraktion hittade parti- och den statliga byråkratin en perfekt allierad. Den allt större sammansmältningen mellan parti- och statsapparaterna skulle snart leda till att de oppositionella tillintetgjordes. Denna sammansmältning mellan parti- och statsbyråkratierna visade sig under en av de sista debatter i SUKP:s centralkommitté där Trotskij deltog:

Molotov: Och partiet? Vad tror ni om partiet?

Trotsky: Ni har kvävt partiet.

Stalin: Dessa kadrer kan bara avlägsnas med hjälp av ett inbördeskrig.⁵

Inbördeskriget inleddes snart på fullt allvar. I väst glömmes ofta bort att de första offren för stalinismen var kommunistiska revolutionärer som protesterade mot den byråkratiska parodin på den revolutionära processen. För att kunna stabilisera sin regim var Stalin tvungen att döda fler kommunister och socialister än sin absolutistiska företrädare, tsaren. Frågan ”vad är stalinismen?” ställdes först viskande av fängslade veteraner från revolutionen. Den första politiska strejken mot stalinismen genomfördes av gammalbolsjevikiska fångar i fånglägret Vorkuta, där Sokrates Guevorkians tal uppvisade en fantastisk kombination av teoretisk klarhet och fysiskt mod, två kännetecken som inte alltid går hand i hand.⁶

Under slutet av 1920-talet, 1930-talet och 1940-talet befäste stalinismen sin makt, men under förändrade sociala förhållanden. Politiskt hade praktiskt taget varenda icke stalinistiskt alternativ fysiskt utrotats och partiet själv hade blivit ett verktyg för byråkratin. Detta hade möjliggjorts genom att översvämma partiet med nya medlemmar från landsbygden. 1920 fanns det 420.000 partimedlemmar, men 1927 kvarstod bara 135.000 av dessa veteraner, och tio år senare ännu färre. Precis som de gamla bolsjevikiska ledarna hade de förintats under utrensningarna. Héléne Carrère D’Encausse har påpekat att:

1929 fanns det praktiskt taget inte kvar några gamla bolsjevikiker och knappt 130.000 medlemmar som hade upplevt inbördeskrigets epos i partiet. Alla de andra hade anslutit sig när diskussionen i partiet redan hade begränsats, när de heroiska årens revolutionära initiativkraft och det leninistiska Sovjetunionens kritik redan hade ersatts av en anda av disciplin. Det var alltså ett nytt parti, vars hjältar, ideal och moraliska regler inte längre var ett leninistiskt partis.

⁴ Den mest noggranna redogörelsen för denna sista kritiska period i Lenins liv är Moshe Lewin, *Lenins sista strid*, på marxistarkiv.se.

⁵ Detta meningsutbyte ägde rum den 1 augusti 1927 och återges i Ernest Mandel, *Trotsky: A Study in the Dynamics of His Thought*, London: New Left Books, 1979, s 81.

⁶ Se kapitlet ”Trotskyisterna i fånglägret Vorkuta”, sid 138.

Även på den kulturella nivån var omvandlingen av partiet betydande: nykomlingarna var av en mycket låg intellektuell kvalitet och saknade fullständigt politiska erfarenheter. Det främsta kriteriet för att sekreterarna skulle rekrytera dem var blind tilltro till partiets auktoritet, som blev det nya begreppet *partianda* (*Partijnost*).⁷

Strax innan Andra världskriget hade majoriteten av Lenins centralkommitté liksom Röda arméns mest framstående militära ledare avrättats. 1940 hade en lejd stalinistisk mördare ändat Trotskijs liv under dennes exil i Mexiko. Krigsåren skulle utgöra en avgörande prövning för Sovjetunionen såväl som byråkratin. 1930-talets industrialisering hade varit en kostsam affär men den hade stärkt landets ekonomiska grundvalar. Den hade också lett till att ett stort antal arbetare och bönder kunde förbättra sin tillvaro på ett häpnadsväckande sätt. Många arbetare sögs upp i statsapparaten, många bönder fick arbete i städerna. Massutrensningarna hade, inte förvånande, lett till mängder av lediga tjänster. Byråkratin drev alltså bara delvis igenom sin vilja med hjälp av tvång. Den hemliga polisen var en central stöttepelare för byråkratins makt. Dess maktposition i Gulag gav dess chefer en ny betydelse och ett visst oberoende. Trots allt detta vilade regimen på en social bas. Den nya sovjetiska arbetarklassen upplevde utan tvekan att den hade ett stort intresse av att bevara denna regim. Arbetarna i städerna hade nu blivit det dominerande samhällsskiktet i Sovjetunionen. Utan deras aktiva stöd hade inte Sovjetunionen överlevt Andra världskriget. Den primitiva slaviska nationalism som Stalin utnyttjade som ledmotiv för att ”ena landet” visade på byråkratins förfall. Men det förklarade inte den sovjetiska befolkningens enorma motstånd. De nazistiska ockupanterna fick förvisso en del stöd i vissa delar av Sovjetunionen, men de kunde varken ge allmän spridning åt eller bygga på detta stöd. Inte heller störtades regimen av samhällsskikt som var för att återupprätta kapitalismen på hemmaplan och samtidigt fortsätta att kämpa mot de nazistiska arméerna. Alla tecken tyder på att kriget var regimen mest avgörande prövning. Röda arméns seger vid Stalingrad var troligen den moderna historiens mest avgörande seger. ”Civilisationens hopp ligger hos Röda arméns fanor”, förkunnade den amerikanska generalen Douglas MacArthur. Det finns föga tvivel om att det var det sovjetiska motståndet som förhindrade hela Europa att falla samman inför nazismen.

Segerns negativa inslag kändes först av inuti Sovjetunionen. Den gav stalinismen en legitimitet som den tidigare hävdade över de gamla bolsjevikernas döda kroppar. Under åren efter kriget gick det att se stalinismens prägel på varenda nivå: statlig, ekonomisk, kulturell, inom armén och inom kyrkan. På grund av sin speciella ställning kunde inte stalinismen utveckla någon egen ideologi, utan förvandlade den marxistiska teorin till en rad praktiska regler. Historien förfalskades systematiskt och skrevs om. Naturvetenskaperna och forskningen hämmades. Kvinnans rättigheter inskränktes betydligt: skilsmässolagstiftningen formgavs för att uppmuntra ”familjelivet”, rätten till abort upphävdes. Homosexualitet betraktades som en avvikelse även om den inte olagligförklarades. Tunt beslöjade moralnormer som Erinrade om det viktoriaiska England infördes på samtliga nivåer inom kulturen och utbildningen, och fick sitt mest ökända uttryck i Makarenkos socialrealistiska trilogi *Vägen till liv*. Med några få förändringar skulle dessa böcker mycket väl kunna fungera pojk- och flickscouternas Bibel i dagens Storbritannien. Stalinismen blev liktydigt med en byråkratisk diktatur. Dess bedövande inverkan ledde gradvis till att det upprättades ett järnhårt monopol över information, politik, kultur, teori, ideologi, ekonomi och vetenskap.

Revolutionen hade befriat i stort sett varenda förtryckt och nödlidande skikt i det gamla samhället. På konstens och arkitekturens område, inom drama och litteratur, agitprop och bio, sex och moral, fick man uppleva spännande och nyskapande impulser som inte haft sin like varken förr eller senare. Majakovskij och Meyerhold, Eisenstein och Tatlin, Kollontaj och

---

⁷ Hélène Carrère D’Encausse, *Stalin: Order Through Terror*, London 1981.

Lunatjarskij, alla samverkade de för att förmå revolutionen att återspegla och uttrycka den befriade intelligentsians entusiasm. En kommentator som inte är känd för sin sympati för revolutionen, skrev nyligen: ”Med den tolerante och kultiverade Anatole Lunatjarskij ansvarig för kulturella frågor och med en stor andel intellektuella bolsjevikledare (Lenin, Trotskij och Bucharin)... tog man för givet att den skapande processen inte var tillgänglig för en grov administrativ kontroll.”⁸ I och med stalinismens tillkomst förändrades allting. Vid sovjetförfattarnas första kongress förkunnade den tidigare oppositionsmedlemmen Karl Radek, som (trodde han) hade slutit fred med byråkratin: ”Joyce befinner sig på andra sidan barriakterna... Vår väg går inte via Joyce, utan längs socialrealismens breda väg.”⁹ Tyvärr skulle Radeks egen breda väg sluta i ett fångläger, där han dog en eländig och okänd död.

Det som var sant på kulturens område mångdubblades hundra gånger om på det politiska området. Stalinismens seger innebar ett kvalitativt avbrott i den revolutionära processens kontinuitet. Men det blev inget återfall till en fri marknad. Brytningen ägde i huvudsak rum på den statliga politiska överbyggnadens nivå. Revolutionens ekonomiska och samhällliga framsteg inte bara bevarades, utan stärktes faktiskt. Således kunde inte stalinismen utveckla en egen specifik ideologi. Den gav en läpparnas bekännelse till Marx', Engels' och Lenins skrifter samtidigt som den på samma gång säkerställde att de mumifierades. Stalins egna skrifter var helt och hållet osjälvständiga. En studie av hans texter åtskilda från den epidemi av terror som han släppte lös, är följaktligen en helt meningslös uppgift. Ett avgörande kännetecken hos den stalinistiska traditionen har varit att den grundar sig på en lögn. En studie av den sovjetiska konstitutionen från 1936 (den så kallade Stalinkonstitutionen) visar att det på pappret är ett dokument som är ultrademokratiskt, men det tillämpades aldrig i verkligheten. Samma sak kan sägas om många ”teoretiska” texter som producerades under Stalinepoken. Det mest bisarra tecknet på det går att se i de namn som en del av de byråkratiska staterna tog sig: *Demokratiska* folkrepubliken Korea och *Demokratiska* Kampuchea är de två mest iögonenfallande avvikelserna!

Det är numera på modet bland historiker som är fientligt inställda till alla sociala revolutioner (tidigare, nuvarande och framtida) att förneka att stalinismen representerar något annat än ett oundvikligt resultat av en socialistisk omvälvning. Det är nästan lika modernt som det på 1930-talet var för liberaler och socialdemokrater att blunda för Stalins brott och fördöma hans motståndare. Trots detta måste vi understryka att stalinismen inte var förutbestämd utan resultatet av speciella internationella och inhemska förhållanden. Denna bok är ett försök att förklara hur det kunde hända. Den utgör en marxistisk kritik av stalinismen från 1920-talet fram till idag. Urvalet av artiklar antyder inte någon teoretisk absolutism från vår sida. Stalinismen är fortfarande en levande fråga och först den historiska utvecklingen kommer att slutgiltigt avgöra debatten om dess ursprung och karaktär.

Ända sedan den ryska revolutionen har det förts en intensiv diskussion om vad den uppnådde. Efter 1917 utvecklades i grund och botten tre teorier som försökte ge sig i kast med de nya frågor som hade ställts på teoretisk och strategisk nivå. I själva verket har inte teorin och den politiska strategin haft så nära samband med varandra i någon annan fråga som vid analysen

⁸ Max Hayward, ”Literature in the Soviet Period” i Autij och Obolenskij (red), *An Introduction to Russian Language and Literature*, Cambridge 1979.

⁹ Radeks kryperi kan mycket väl ha varit smått ironisk även om den kulturella gammalbolsjeviken hade vänt kappan efter vinden. Den mest ökände tankepolisen var Zjdanov, som beskrev sina litterära teorier så här: ”Kamrat Stalin beskriver våra författare som ’ingenjörer för människans sinnen’. Vad betyder det? Vilka plikter ålägger denna titel er? Den innebär att sanningsenlighet och historisk saklighet måste förenas med uppgiften att ideologiskt omdana och omskola det arbetande folket i en socialistisk anda. Denna metod inom skönlitteraturen och den litterära kritiken kallar vi socialrealism.”

av Sovjetunionens karaktär. Den äldsta teorin framfördes av de besegrade mensjevikerna, som betraktade Lenins och bolsjevikernas maktövertagande som ett äventyr. Ryssland var inte tillräckligt utvecklat för att göra en socialistisk revolution. Med tanke på produktivkrafternas dåliga utveckling ansåg mensjevikerna att det bara var möjligt med en borgerlig stat, och att bara de kunde garantera att det skulle bli en demokratisk borgerlig stat. Mensjevikernas argument utvecklades på ett mer förfinat sätt av den österrikiska socialisten Otto Bauer, som inte tvivlade på att bolsjevikerna lade grunden till en stat som i slutändan skulle utvecklas till en sorts kapitalistisk demokrati. I en broschyr med titeln *Bolsjevism eller socialdemokrati?* (från 1920 [på svenska, Stockholm : Tiden, 1921]) karakteriserar Bauer Ryssland som en stat som via en jordbruksrevolution kommer att utvecklas till en borgerlig demokrati. Hans råd till bolsjevikerna var att avskaffa motsättningen mellan den ekonomiska basen (som han ansåg vara kapitalistisk) och den statliga strukturen och inleda en fredlig övergång till en borgerlig republik. Denna uppfattning grundade sig på en ekonomisk fatalism som grovt underskattade politikens oberoende.

Efter sin brytning med Moskva 1922 utvecklade Amadeo Bordiga, den italienska kommunismens fader, en liknande teori, och förde fram uppfattningen att den nya staten var ett organ för en framväxande kapitalism. Bordiga lade fram några ytterst värdefulla visioner av vad ett socialistiskt samhälle och kommunismen borde vara, men eftersom Sovjetunionen uppenbarligen inte var ett sådant samhälle följde därav att det inte var socialistiskt. Men det Bordigas slutsats dolde var att det i de länder där den ekonomiska basen var underutvecklad kunde bli möjligt med en lång övergångsperiod mellan kapitalism och socialism. Varken Bordiga eller Bauer försökte klassificera Sovjetunionen genom att uppfinna en ny kategori. De försökte bara bevisa att det var ett samhälle på väg mot kapitalism. Historien har visat sig vara ganska omild mot deras teser.

Efter Andra världskriget har det gjorts nya försök till klassificering. Av dessa försök har det mest bestående varit Tony Cliffs och hans anhängares projekt, i huvudsak baserat i Storbritannien.¹⁰ Cliff utvecklade uppfattningen att Sovjetunionen var ett ”statskapitalistiskt” samhälle som representerade uppkomsten av en ny härskande klass som inte på något kvalitativt sätt skilde sig från de kapitalistiska klasserna i väst. Cliffs argument klargjorde att ”statskapitalismen” inte fungerade exakt på samma sätt som kapitalismen. Han åsikter ligger därför i vissa avseenden mycket närmare teorierna om ett nytt produktionssätt än den leninistiska definitionen av statskapitalismen.¹¹ Vi kan i denna inledning inte göra rättvisa varken åt Cliffs och hans anhängares uppfattningar eller de många polemiska angreppen på dem. Till uppbyggelse för entusiasterna tillhandahålls en utvald bibliografi.

Den andra gruppen teoretiker hävdade att det stalinistiska Ryssland var en ny sorts oligarki som var mer bakåtsträvande än kapitalismen. De bäst kända företrädarna för dessa åsikter var James Burnham och Max Shachtman, en gång i tiden trotskistiska intellektuella i USA. Burnhams *Direktörernas revolution* (Stockholm : Natur och Kultur, 1947) blev en kultbok under det första Kalla kriget (1948-1968). Författaren själv kom att sluta sina dagar som anhängare till den extrema högergruppen James Birch Society. Shachtman fortsatte att hävda att Sovjetunionen utgjorde en totalitär ”byråkratisk kollektivism”, men till skillnad från sin tidigare samarbetspartner gick han inte till extremhögern. Han försvarade Kennedys olycksaliga invasion av Kuba och stödde tidigt USA:s intervention i Vietnam. Och dessa åsikter var

¹⁰ Tony Cliff är pseudonym för Ygael Gluckstein, en palestinsk marxist som efter Andra världskriget slog sig ner i Storbritannien. I början av 1950-talet bröt Cliff med den trotskistiska ortodoxin och bildade International Socialists, föregångare till det brittiska Socialist Workers Party. Cliffs mest kända bok, *Russia: A Marxist Analysis*, har kommit ut i flera utgåvor. I skarp motsats till Burnham, Shachtman och Djilas är Cliff fortfarande en orubblig revolutionär som har tagit ställning för socialismens seger.

¹¹ För Lenin syftade inte statskapitalism på en ny samhällsekonomisk bildning, utan ett sätt för kapitalismen att fungera under kontroll av en arbetarstat.

inte oförenliga med hans teoretiska uppfattningar. Om den amerikanska demokratin utgjorde vår planets mest avancerade politiska formation, då var det inte fel eller omoraliskt att stöda dess försök att exportera sin ”livsstil”. Milovan Djilas var den tredje viktigare teoretikern i denna tradition. Djilas hade varit medlem i det jugoslaviska kommunistpartiets centralkommitté och partisanledare under det antifascistiska motståndet. Han utvecklade sin analys av Sovjetunionen efter splittringen mellan Tito och Stalin, och förklarade sina uppfattningar i *Den nya klassen* (Stockholm, 1957) som blev ytterligare en bestseller under Kalla kriget. Men Djilas vägrade att lämna Jugoslavien, trots att han tillbringade perioder i fängelse. Inte heller avsvor han sig sina uppfattningar. Han är idag anhängare – om än en kritisk sådan – av västkapitalismen. Med några undantag blev således varenda teoretiker som försökte uppfinna nya produktionssätt och nya utvecklingslagar för att förklara det sovjetiska samhällets invecklade beskaffenhet till sist försvarare av kapitalismen. Vi bör betona att många av dessa teoretikers lärjungar i slutändan vägrade att följa sina ledare. De förblev antikapitalistiska socialister, men så fort deras teoretiska antaganden verkligen utmanades och tvingades bedöma världspolitiken så blev motsättningarna hos dem uppenbara.

De åsikter som fördes fram av den tredje och dominerande teoretiska skolan stod i slående kontrast till detta. Trotskij inledde sin studie av Sovjetunionen under landsflykten i Turkiet, då han försökte dra fördel av det geografiska och historiska avståndet mellan honom och apparaten i Moskva för att ge en förklaring som än idag är utan motstycke. I vissa avseenden är Trotskijs teser föråldrade, men hans övergripande sätt att närma sig frågan var ett oerhört framsteg för den klassiska marxismen. Det är inte förvånande att av alla Trotskijs skrifter så var det *Den förrådade revolutionen* (finns på marxistarkiv.se – öa) som kom att angripas från alla håll. Trots det förblev den en utgångspunkt för alla som gjorde en allvarlig analys av Ryssland efter revolutionen. Trotskij definierade det stalinistiska Ryssland som ett övergångssamhälle med speciella produktionsförhållanden som karakteriserades av en ständig motsättning mellan det kollektivt ägandet av produktionsmedlen och de borgerliga distributionsnormerna. Denna uppfattning utvecklades vidare av Ernest Mandel i ett antal uppsatser, diskussionsartiklar och böcker. En användbar och upplysande redogörelse för Trotskijs analys av stalinismen finns med i denna bok.¹² Trotskijs uppfattningar formades i ljuset av en saklig omvärdering av Sovjetunionen. Det finns inte ett spår av ursinne eller överdrifter i dem: inte något av stalinismens brott (inte ens mordet på hans egna söner) fick honom att slå in på en känslomässig fanatism. I grund och botten har Trotskijs teser klarat tidens prövningar. En gång i tiden betraktade de ortodoxa kommunistiska partierna honom som renegat, men efter eurokommunismens uppkomst har hans uppfattningar fått ett allt större gensvar och utgör numera nästan ”sunda förnuftet” inom en stor del av den marxistiska och socialistiska vänstern i världsskala.¹³

Den egentliga stalinismens tre särdrag hade uppstått ur de speciella förhållanden som rådde i Sovjetunionen och Europa på 1920- och 1930-talet. Stalinismen var ett resultat av världsrevolutionens nederlag och isolering, en utveckling som den delvis själv hade gynnat genom sin dåraktighet och inskränkthet. Följaktligen kom den att kännetecknas av: (a) en järnhård monolitism på varenda nivå inom partiet, staten och den internationella kommunistiska rörelsen, (b) ”socialism i ett land” – ett teoretiskt rättfärdigande av enväldet som ställde Marx’ och Lenins skrifter på huvudet och ledde till katastrofala konsekvenser, och (c) att den övergav internationalismen och utnyttjade de kommunistiska partierna i hela världen som

¹² Perry Anderson, ”Trotskijs tolkning av stalinismen”.

¹³ Detta visar sig i det faktum att ett antal av Trotskijs skrifter, liksom kritiska verk av Ernest Mandel, Perry Anderson, Pierre Frank och Wang Fan-Hsi, har publicerats officiellt i Beijing.

gränsvakter för det ”socialistiska fosterlandet” (Sovjetunionen) istället för förtrupper i sina respektive revolutioner. Detta formaliserades i och med upplösningen av Kommunistiska internationalen 1943. En utmaning på vilken som helst av dessa tre nivåer skulle ha försvagat den klassiska stalinismens grundvalar. Denna utveckling hade inletts redan under diktatorns livstid. Den var en direkt konsekvens av de alternativ som öppnade sig efter Andra världskriget.

Röda arméns segerrika marsch mot Berlin liknade Napoleons framfart över Europa. Även om Bonaparte hade sanktionerat vissa omvandlingar, i huvudsak på politisk nivå och vad gäller den juridiska överbyggnaden, så hade han inte på ett permanent sätt förändrat det sociala och ekonomiska landskapet i de erövrade territorierna. Vad skulle Stalin göra? De överenskommelser som slöts mellan Sovjetbyråkratin och de kapitalistiska demokratierna i Teheran, Jalta och Potsdam omvärderas idag av ideologer i väst som exempel på en feg kapitulation från västmakternas sida. Ett sådant sätt att närma sig frågan är ohistoriskt, fyller det nya Kalla krigets behov och kan avfärdas utan större svårigheter.

När kriget avslutades framträdde USA som det starkaste kapitalistiska landet. Det visade sin nya makt genom att avlossa ett kärnvapenskott framför Stalins skepp: de människor som dog eller led i Hiroshima och Nagasaki blev offer för denna cyniska uppvisning i realpolitik. Atombomberna slog fast USA:s nya ställning, men kunde inte ensamma lösa de problem som kapitalismen stod inför i Europa. Det var inte bara att de besuttna klasserna (med undantag för Storbritannien) hade blivit mycket försvagade. Faktum var att delar av dessa klasser i ett antal nazistockuperade länder villigt hade samarbetat med sina tyska kollegor. Vichys Frankrike är det land som var mest känt för denna ”klass före nationen”-solidaritet, men ingalunda det enda exemplet. Som ett resultat av att deras statsapparater hade rasat samman efter de militära nederlagen under den nazistiska ockupationen och befrielsekampen, hade de gamla härskande klasserna i flera östeuropeiska länder antingen försvagats och krossats ohjälpligt (Ungern, Rumänien, Bulgarien) eller praktiskt taget försvunnit (Jugoslavien, Polen, Tjeckoslovakien). I Grekland och Italien hade motståndsrörelsen dominerats av kommunistpartierna, och det var uppenbart att uppror stod på dagordningen. Ledarna i väst var bara alltför medvetna om denna verklighet. Jalta och Potsdam var det pris de var beredda att betala för att bevara kapitalismen i Italien, Grekland och till och med Frankrike (där situationen var mer komplicerad). Man accepterade Östeuropa som en rysk ”inflytelsesfär” – en diffus fras som betydde att Stalin skulle ha rätt att förhindra upprättandet av stater som hotade Sovjetunionens säkerhet. På så sätt övergav väst de gamla härskarna i Östeuropa till Röda arméns militära överlägsenhet. Det enda land där ”inflytandet” skulle delas ”lika” mellan Sovjetunionen och väst var Jugoslavien. Men Tito hade andra planer och hans partisaner var inte beredda att göra eftergifter till de som hade hindrat motståndet mot nazisterna. Stalins försök att övertyga Tito att gå med på att återupprätta en formell monarki misslyckades. Jugoslaviens revolution var inhemsk, ett avgörande faktum för att förstå den fortsatta utvecklingen av relationerna mellan Jugoslavien och Sovjetunionen.

Den viktigaste frågan kvarstod: hur skulle Sovjetbyråkratin förändra Östeuropas sociala och politiska strukturer? Moskvas obeslutsamhet går att se om vi delar upp Sovjetunionens politik gentemot Östeuropa i två distinkta stadier. Det första var en period av empiriska lösningar. Tonvikten under denna fas, som varade från 1945 till 1947, låg på krigsskadestånd och att plundra de östeuropeiska ländernas ekonomier, medan deras respektive borgarklasser fortfarande hade den faktiska ekonomiska makten. De kapitalistiska produktionsförhållandena användes för att återuppbygga den ödelagda sovjetiska ekonomin. Det andra stadiet var ett svar på ett amerikanskt initiativ. När amerikanerna slungade Marshallplanen mot det försvagade och ödelagda Europa stod Sovjetunionen inför ett oundvikligt val. Marshallplanens mål var varken mer eller mindre än att återuppbygga, återuppliva och rekonstruera den allvarligt

försvagade kapitalistiska ekonomin. Stalinismens förkastande av planen markerade den andra fasen i Sovjetunionens politik i Östeuropa. För att pressa tillbaka amerikanerna till deras egen sfär var Sovjetunionen tvunget att befästa sin egen långsiktiga ställning i Östeuropa. Detta var bara möjligt med hjälp av ett beslutsamt språng som på ett kvalitativt sätt förvandlade de så kallade "buffertstaternas" sociala och ekonomiska uppbyggnad och avslutade processen att mjölka deras ekonomier. Marshallplanen återupplivade kapitalismen i Västeuropa trots att Washington var medvetet om de möjliga riskerna med det. Genom att bygga upp den tyska kapitalismen så återupplivade man det amerikanska kapitalets rivaler från före kriget. Det var Sovjetunionens existens som drev kapitalet att handla mot sina egna tävlingsinstinkter. Även på andra sidan var den stalinistiska byråkratin fullt medveten om vad ett omvandlat Östeuropa kunde innebära. Av denna orsak åstadkoms den sociala omvandlingen av Östeuropa (med undantag för Jugoslavien och Albanien) inte bara på bekostnad av de gamla borgarklasserna, vilket var oundvikligt, utan också genom att inskränka, begränsa och till och med förhindra massinitiativ underifrån. Kapitalismen avskaffades över en natt, men därmed även alla förhoppningar om en socialistisk demokrati. Den stalinistiska modellen påtvingades Östeuropa i stor skala. Även om de flesta länderna i fråga till stor del var av landsbygdskaraktär, så hade ett av dem en mer utvecklad ekonomi än Sovjetunionen själv. Det var Tjeckoslovakien. Införandet av en primitiv stalinism i en utvecklad arbetarklass ledde till katastrofala konsekvenser som belyste den djupa kris som stalinismen inom kort skulle befinna sig i. Det tjeckiska motståndet hade varit utbrett och folkligt. De tjeckiska kommunisterna baserade sig till stor del på arbetarklassens starka traditioner. Det tjeckiska folket hade välkomnat Röda armén som befriare. De skulle inte undkomma den sovjetiska byråkratins hästkur. Denna process beskrevs många år senare på ett rörande sätt av den franske filosofen Jean-Paul Sartre:

Tjeckoslovakien kunde ha varit den första staten att genomföra en framgångsrik övergång från en utvecklad kapitalistisk ekonomi till en socialistisk ekonomi och ge proletariatet i väst, om inte en modell så åtminstone ett förkroppsligande av dess egen revolutionära framtid. Det saknade ingenting, varken medel eller människor. Om det var möjligt med en verklig arbetarkontroll någonstans så var det i Prag och Bratislava.

Det var deras olycka att manipulörerna i Moskva, som manipulerades av sin egen manipulation, inte ens kunde tänka sig en sådan socialism. De tvingade istället igenom sitt *system*. Denna importerade, illa anpassade modell, utan några verkliga grundvalar i landet, hölls vid liv utifrån med hjälp av den "äldre broderns" omsorger. Den infördes som en avgudabild – det vill säga en bestämd sorts ovillkorliga krav, obestridliga, obestridda, oförklarliga, oförklarade...

Missförstå mig inte: 1945 års män var övertygade revolutionärer och de flesta förblev det, men systemet förnekade dem erfarenheten att själva bygga socialismen. För att förändra dem skulle erfarenheten varit tvungen att ta dem som de var. Systemet tog dem som de inte var. Istället för att framträda som öppna frågor som krävde både en förnuftig omvandling av strukturerna och en ständig förändring av idéerna (med andra ord en ömsesidig och dialektisk växelverkan mellan praktik och teori), gav den sig ut för att vara en nådig gåva från försynen, en socialism utan tårar – med andra ord utan någon som helst revolution eller strid. Uppgifterna var redan bestämda, det handlade bara om att genomföra dem. All kunskap var redan fullständig: det gällde bara att lägga den på minnet.¹⁴

Beslutet att omvandla samhällsordningen var ett byråkratiskt påbud som drevs igenom uppifrån. Men det gav faktiskt upphov till en viss entusiasm underifrån, speciellt i städerna.

¹⁴ Jean-Paul Sartre, "Czechoslovakia: The Socialism That Came In from the Cold" i *Between Existentialism and Marxism*, London 1974.

Viktiga skikt inom arbetarklassen var beredda att ge den nya regimen ett andrum i utbyte mot de viktiga sociala rättigheter som de fick. Andrej Wajdas känsliga och intelligenta film *Marmormannen* är en exakt skildring av de motsägelsefulla spänningar som fanns inom arbetarklassen i slutet av 1940- och början av 1950-talet. Utvidgningen av de postkapitalistiska staterna bröt det embargo som funnits mot Sovjetunionen sedan 1917. På samma gång och tvärtemot vad det verkade då, *försvagade* den också stalinismens hegemoni. ”Socialism i ett land” – hur var det längre möjligt? Stalin insåg tidigt att revolutionens seger i Jugoslavien och införlivandet av Östeuropa innebar att det fanns nya oberoende och halvt oberoende maktcentra. Det monopol som sovjetbyråkratins hade haft som den enda auktoriteten inom den kommunistiska världsrörelsen hade objektivt sett brutits. Titos stridslystnad och den slutgiltiga brytningen mellan honom och Stalin ledde till farhågor att Östeuropa skulle kunna följa efter. 1930-talets utrensningar och skenrättegångar upprepades nu över hela Östeuropa. Då hade huvudfienden varit Trotskij. Nu var det Tito som beskrevs som en ”trotskistisk kontrarevolutionär”, ”imperialistagent”, och så vidare. Målet med de nya utrensningarna var att avlägsna alla möjliga alternativ till den klassiska stalinismen i kommunistpartierna. Stalins död 1953 bromsade processen, men bekräftade den döde diktatorns farhågor.

Det första arbetarupproret bröt ut i Östberlin, där strejkande arbetare krävde grundläggande demokratiska rättigheter: yttrande-, press-, och organisationsfrihet. Revolten krossades av sovjetiska stridsvagnar. På samma gång försökte Stalins efterträdare göra systemet humanare i Sovjetunionen. Chrusjtjovs tal under den 20:e partikongressen (se nedan sid 163) var, trots sina uppenbara brister, ett förödande slag för stalinismen i världsskala. I Östeuropa följde ett uppror i Ungern (återigen krossat av ryska stridsvagnar) och en revolt i Polen 1956. Det sistnämnda ledde till den första större segern för en strömning som blev känd som ”reformkommunism” och förde Gomulka till makten. Det var den polska ”reformkommunismens” tredubbla misslyckande att hålla sina politiska ord (1956, 1970, 1976) som ledde till Solidaritets uppkomst 1980 och 1981, vilken symboliserade hur långt arbetarna hade färdats sedan 1953.

Stalinismens kris skulle få ett nytt och avgörande slag i Fjärran östern. Det kinesiska kommunistpartiets seger 1949 var resultatet av en utdragen kamp mot den inhemska reaktionen och den japanska ockupationen som hade inletts på 1920-talet. Det går knappast att påstå att Mao Zedongs partisaner saknade masstöd. På sitt eget sätt var den kinesiska revolutionen i sociala termer nästan en direkt omkastning av modellen från 1917. Maos styrkor hade mobiliserat bönderna och hade 1949 kommit till makten på grundval av ett enormt bondeuppror. Därefter hade de befriat städerna, varav många i flera årtionden hade befunnit sig under japansk ockupation eller Guomindangs styre. Medan bönderna mobiliserades helt och hållet, var proletariatet i städerna nästan helt avmobiliserat som klass fram till revolutionen, och det gav den kinesiska revolutionära processen vissa specifika drag. Men det som vi är intresserade av här är det obestridliga faktum att Maos styrkor gjorde sin egen revolution trots Stalins öppna skepsis och minimal materiell hjälp från Moskva. Först efter det kinesiska kommunistpartiets seger 1949 och efter flera veckors hårda förhandlingar mellan Mao och Stalin i Moskva blev den sovjetiska ekonomiska hjälpen tillmötesgående. Den kom att bli en avgörande faktor för att hjälpa till att utveckla den kinesiska industrin. När den sino-sovjetiska konflikten bröt ut ett och ett halvt decennium senare, drogs all sovjetisk hjälp och alla ekonomiska rådgivare omedelbart tillbaka. Den kinesiska revolutionen förändrade styrkeförhållandena både i världsskala och inom det icke-kapitalistiska blocket. Kina, världens största stat, kunde inte behandlas som ett Österns Jugoslavien. Den åttonde arméns fenomenala framryckning hade i praktiken begravt ”socialismen i ett land”. Moskvas ledarskap var under flera år ohotat, men spänningar under ytan visade att uppkomsten av flera maktcentra ända från början innebar allvarliga problem för Stalins arvtagare.

De enda organisatoriska ramar inom vilka alla ideologiska motsättningar kunde lösas på ett fredligt sätt existerade inte längre. Komintern hade upplösts 1943, innan de jugoslaviska, vietnamesiska och kinesiska revolutionernas segrar. Den internationella kommunistiska rörelsen hade ingen central press där man kunde diskutera alla tvistefrågor. Även det var ett av stalinismens arv. I praktiken hade Tito och Mao brutit med många sidor av den klassiska stalinismen, men de hade formats ideologiskt som medlemmar i den stalinistiska familjen. De lyckades aldrig bryta helt med sitt förflutna. Det innebar att de aldrig verkligen sökte efter ett alternativ som kunde ha givit dem helt andra kriterier för att sköta staten. Ironiskt nog fanns det mycket större behov av en Kommunistisk international under detta skede i världsrevolutionen än på 1920-talet, då inte ett enda kommunistiskt parti befann sig i en position där det verkligen kunde utmana Moskvas ledarskap, vilket ledde till att staliniseringen av Sovjetunionen med lätthet upprepades inom internationalen och dess ingående organisationer. Detta beroende visade sig symboliskt 1943 när man tog beslutet att upplösa sig. Det togs i Moskva utan ens en åtbörd att sammankalla en världskongress. En sådan handling skulle inte ha varit möjlig om det hade funnit ett enda annat maktcentrum. Det hade inte gått att kasta ut Tito eller Mao ur Komintern utan allvarliga återverkningar inom rörelsen i sin helhet. Det faktum att Mao aldrig försökte bilda en ny international visar i vilken stor omfattning han var beroende av ett antal av stalinismens ideologiska formuleringar. Både de jugoslaviska och de kinesiska kommunisterna hade gjort sina revolutioner genom att *i praktiken* bryta med Moskva. Att de inte lyckades bryta med stalinismen *i teorin* kom att medföra en tragisk spricka i revolutionen just när den segrade. Den organisationsmodell som bäst kan beskrivas som ett fullständigt likhetstecken mellan partiet och staten, det monopol över politik och information som kännetecknade det kinesiska samhället, skilde sig inte särskilt mycket från Sovjetunionen i slutet av 1920- och början av 1930-talet.

Detta reser en hel rad frågor som ännu inte har lösts på ett tillfredsställande sätt. Gör en ekonomisk underutveckling det nödvändigt med en sorts stalinistisk politisk struktur? Är inte en enpartistat ett oundvikligt resultat av en revolution i ett underutvecklat land? Är det bara en slump att varenda revolution har lett fram till en monolitisk stat, delvis med undantag för Castros Kuba? Om vi bara skulle titta på länderna som existerar idag, då kan vi om än motvilligt inte annat än hålla med om att svaret på alla dessa frågor måste bli ett ledsamt ”ja”. Men att göra det vore att acceptera en ultra-objektivistisk och ensidig syn på den historiska utvecklingen. Det leder till en blind dyrkan av fullbordat faktum som kan utnyttjas för att rättfärdiga varenda katastrof: Stalin, utrensningarna, den så kallade ”stora proletära kulturrevolutionen”, Pol Pots fasor, Kim-il-Sungs parodi på stalinismen, nederlaget i Afghanistan och den beklämmande kvalitén på de väpnade uppgörelserna i Tirana. Att påstå att alla dessa händelserna var oundvikliga är att bli offer för den värsta sortens politiska närsynthet. Enligt vår uppfattning kunde alla dessa fasansfulla händelser ha undvikits. De var inte avgörande varken för att göra dessa revolutioner eller försvara deras framsteg.

Det har hävdats att dessa processer var nödvändiga för att upprätta regimer som i sig själva var impopulära och bara kunde överleva genom att införa en diktatur över proletariatet och de fattiga bönderna. Detta gäller förvisso Stalin, som kom till makten genom att likvidera stora mängder av de kadrer och partimedlemmar som hade genomfört revolutionen. Fallen Ho Chi Minh, Mao Zedong, Josip Broz Tito och Fidel Castro är något annorlunda. Kunde den kinesiska revolutionen ha lyckats om inte det kinesiska kommunistpartiet hade haft ett masstöds? Hur kommer det sig att USA öppet saboterade valen i Vietnam 1956 som Genève-avtalet 1954 hade kommit överens om? Eisenhower gav ett ärligt svar på det när han sa till en frågeställare, att om det skulle hållas val, ”skulle Ho Chi Minh få 80% av rösterna”. Om Tito hade

genomfört val i Jugoslavien 1948, vem skulle folket ha röstat på? Svaret på detta går att utläsa ur det faktum att Tito beväpnade hela befolkningen i beredskap för ett angrepp från Stalin. Vilken USA-stödd diktator i ”tredje världen” har någonsin gjort det? Varför har Fidel Castro lyckats bli kvar vid makten trots USA:s ständiga försök att störta honom – ekonomiska blockader, militär invasion, CIA-försök att mörda honom och så vidare? De kinesiska, jugoslaviska och kubanska regimerna har överlevt genom åren på grund av ett inhemskt folkligt stöd och inte genom närvaron av en utländsk armé.

De postrevolutionära regeringarnas svaghet har varit deras fullständiga misslyckande att institutionalisera ett massdeltagande i och kontroll över landets politiska och ekonomiska liv. Det är här som stalinismens ideologiska huvudinriktning har gjort sig gällande med full kraft. Både Tito och Mao bröt med Sovjetunionen, men ingen av dem var förmögna till en fullständig brytning i frågan om att tillämpa någon sorts socialistisk demokrati. ”Självstyret” inom den jugoslaviska ekonomin var inte någon bluff, men kunde bara få en verklig innebörd om det fanns självstyre på det politiska planet. Maos demagogiska appeller till ”Pariskommunens anda” under ”kulturrevolutionen” startade verkliga massmobiliseringar, men med det uttalade syftet att lösa en fraktionskamp i det kinesiska kommunistpartiet.¹⁵ I inget av dessa fall hade folket egentligen någonting att säga till om när det gällde omorganiseringen av samhället. Den ”modell” som användes i så gott som samtliga fall grundade sig på en variant av det stalinistiska Ryssland. Om modellen hade varit en annan så finns det föga tvivel om att revolutionerna i tredje världen skulle ha vunnit väldigt mycket på det.

Vi kan nu återvända till vårt verkliga studieobjekt: Sovjetunionen. Även om vi godtar alla de objektivistiska argumenten för den byråkratiska maktens tillväxt i detta land, så är det obestridligt att de förhållanden som underlättade stalinismens uppkomst nu har försvunnit. Sovjetunionen är varken isolerat eller ett underutvecklat samhälle. Den kulturella nivån och levnadsstandarden är högre än någonsin. Alla arbetare är garanterade rätten till arbete och massarbetslöshet av den variant som finns i väst existerar helt enkelt inte. Gulag är för större delen av befolkningen ett starkt men avlägset minne. Efter diktatorns död för 30 år sedan ledde Chrusjtjov och Brezjnev in Sovjetunionen i en post-stalinistisk tidsperiod. Men trots dessa verkliga förändringar är det sovjetiska samhället fortfarande odemokratiskt och det styrs fortfarande av en byråkratisk elit som svartsjukt bevakar sin makt och sina privilegier. Sovjetunionen har inte ens återvänt till det stadium som fanns på Lenins tid, i synnerhet inte vad gäller den intellektuella och kulturella friheten.¹⁶

Det poststalinistiska mellanspelet i Sovjetunionen

Stalins död ställde hans efterträdare inför ett grundläggande problem. Hur skulle de styra detta enorma land och bibehålla disciplinen i Östeuropa? På 1000-talet jämrade sig munken Nestor i sin krönika: ”Landet är stort och rikt, men det är ingen ordning.” Stalins arvtagare hade satt sig för att upprätta en samhällsordning som både skulle göra sig av med den primitiva stalinismen, försöka inlemma alla det sovjetiska samhällets viktigaste skikt och bevara byråkratins maktmonopol. Det är i detta sammanhang man ska betrakta Chrusjtjovs tal vid den 20:e partikongressen. Det var otvivelaktigt en modig handling och den skrämde partihierarkin, som fruktade att det skulle kunna leda till omfattande oroligheter. Chrusjtjov gick vidare trots att centralkommitténs majoritet var mot det. Den efterföljande klyftan i Östeuropa och den

¹⁵ Se Livio Maitan, *Party, Army and Masses in China*, London 1970. Men ytterligare en sak måste nämnas.

Oavsett hur begränsade mål och omfattning dessa massmobiliseringar hade, så hjälpte de otvivelaktigt till att i viss mån politisera massorna. Det faktum att kinesiska oliktankande till sin majoritet är marxister går att spåra tillbaka till denna turbulenta period i den kinesiska politiken. De kulturella illdåden och förlusterna av liv under ”kulturrevolutionen” ska inte få oss att dra överdrivet lättvindiga liknelser med de stalinistiska utrensningarna på 1930-talet.

¹⁶ För ett exempel på detta se Victor Serge, *Year One of the Russian Revolution*, London 1972.

världskommunistiska rörelsen innebar början på en djup kris för stalinismen. Chrusjtjov hade bestämt hävdatt att talet var livsavgörande för att förhindra en explosion underifrån och ge ett visst hopp till Stalins offer. Hans främsta intresse gällde Sovjetunionen. ”Tövädret” åtföljdes av ett beslutsamt försök att minska de sociala spänningarna genom att minska skillnaderna och förbättra befolkningsmajoritetens levnadsstandard – en politik som den gamle storbonden målade beskrev som ”gulaschkommunism”. Det gick hand i hand med ett systematiskt avskaffande av den terrorregim som hade kännetecknat den klassiska stalinismen. Politiska fångar frigavs i mängder och fånglägren övergavs. Det godtycke som hade varit utmärkande för det gamla systemet ersattes genom att återställa självförtroendet hos SUKP:s demoraliserade och uppsplittrade kadrer. Istället för en terroristisk monolitism där varenda åtgärd var beroende av Stalins nyckel, genomfördes en långsam övergång till en *byråkratisk* pluralism. Återigen uppmuntrades diskussioner i partihierarkin på både statlig och lokal nivå. Den ideologiska absolutismen motverkades, och den nya inriktningen sammanfattades i den ungerska ledaren Janos Kadars paroll ”De som inte är mot oss är med oss”. Säkerhetstjänsterna minskades och berövades den faktiska självständighet som de hade haft under Stalin.

Den post-stalinistiska periodens hörnsten låg på det inrikespolitiska området. Den politiska stabilitet som har kännetecknat Sovjetunionen efter 1956 (jämfört med Östeuropa och Kina) går bara att förstå genom att studera den stadigt ökade levnadsstandarden. Denna springande punkt slogs bestämt fast av den välkände sovjetiska dissidenten Zjores Medvedev, som bor i London:

Den ekonomiska situationen i landet är sämre än förväntat men förbättras hela tiden långsamt. Det finns ingen arbetslöshet utan tvärtom brist på arbetskraft – vilket skapar en större variation på de jobb som arbetarna kan välja mellan. Den genomsnittliga arbetarfamiljen kan med lätthet tillfredsställa sina omedelbara materiella behov: lägenhet, fast jobb, utbildning för barnen, sjukvård och så vidare. Priserna på basvaror – bröd, mjölk, kött, fisk, hyra – har inte förändrats sedan 1964. Kostnaden för en TV- eller radioapparat och andra kapitalvaror har faktiskt sjunkit (från en tidigare oskäligt hög nivå). Det finns nu faktiskt ett överskott på pengar i folks händer, och konsumenternas efterfrågan på varor som för några år sedan inte ansågs vara viktiga kan inte mötas. Så det existerar inflation, men bara på oväsentligheter. Resultatet är att det finns få tecken på *ekonomiskt* missnöje inom arbetarklassen...¹⁷

Dessa förbättrade levnadsvillkor har inte begränsats till den dominerande ryska nationen utan har utsträckts till befolkningen i sin helhet. Brezjnev-ledningen var bara alltför medveten om den nationella aspekten hos det sovjetiska systemet. Idag är det de baltiska länderna som har den högsta levnadsstandarden, en centralasiatisk bonde har det bättre än en rysk kollektivjordbrukare och det finns ingen kvalitativ skillnad mellan en stad på landsbygden i Ukraina eller Ryssland.

Men bara en dum ekonomism kan få en att vara tillfreds med situationen. Byråkratins och nomenklaturans privilegier är ett massivt hinder på vägen mot varje meningsfull demokratisering. De nationella spänningarna i republiken Kaukasus har inte minskat av de ekonomiska fördelar som den åtnjutit. I oktober 1980 var det massiva demonstrationer i Estland. Dessa sammanföll med det brev som 365 georgiska intellektuella, inklusive medlemmar i Vetenskapsakademien, skickade till Brezjnev, och där de protesterade mot ”russifieringskampanjerna” som ”leder till en gradvis inskränkning av det georgiska folkets nationella rättigheter som erövrades under kampen mot tsarismen, går mot den leninistiska nationa-

¹⁷ Zjores Medvedev, ”Russia Under Brezhnev”, *New Left Review* 117, september 1979.

litetspolitiken, och utgör en kränkning av det georgiska folkets konstitutionella ställning”. Dessa motsättningar sträcker sig ända in i SUKP självt, där de ligger och gror och skapar en grundval för framtida explosioner. Hur skulle det kunna vara på något annat sätt, när man skrev in kommunistpartiet i Brezjnev-konstitutionen som ”det sovjetiska samhällets ledande och vägledande kraft, kärnan i dess politiska system” (kapitel 1, artikel 6). Det ägde alltså inte rum någon verklig diskussion om att återuppliva sovjeternas sedan länge utdöda makt, eftersom det skulle ha inneburit en struktur av formell representation och regelbundna val. Detta skulle ha hotat byråkratins makt genom att signalera slutet för det politiska monopolet.¹⁸ När Brezjnev dog så tog den post-stalinistiska period som han så ihärdigt ledde också slut. Det var ett antal större skandaler med korruption på hög nivå, och den låga produktiviteten på fabriker började ge upphov till nya spänningar. Den byråkratiska pluralismen hade givit parti-byråkraterna en trygghet som de inte hade haft under Stalin, men det hade också ökat klyftan mellan nomenklaturen och de vanliga medborgarnas behov och även gjort det möjligt för lokala bossar att organisera egna nätverk grundade på deras rätt att tillsätta politiska tjänster.

På en mer grundläggande nivå kan vi säga att Brezjnev-perioden med dess kulturella avspänning och betydande förbättring av levnadsvillkoren har haft en enorm effekt på efterkrigstidens generationer. De som är födda efter 1950 har inte genomlidit Stalin-periodens trauma och skräck. Den yngre generationen har ett självförtroende som mer påminner om deras farföräldrar än deras föräldrar. De måste med nödvändighet utöva ett nytt tryck (på varenda nivå) för demokratiska rättigheter och för att byråkratins ideologiska monopol och även dess förmåga till social kontroll mjukas upp. Brezjnevs framgångar har skapat förutsättningar för en ny omvälvande period. Det faktum att Sovjetunionen är ett utvecklat industrisamhälle gör att dess ekonomiska bas hamnar i motsättning till en föråldrad och primitiv politisk struktur. Till och med i frågan om att förbättra produktiviteten på fabriker har ett antal liberala tidskrifter i Sovjetunionen antytt att det kommer att bli nödvändigt med någon form av arbetarkontroll istället för den nuvarande ”enmansledningen”. 1977 genomförde Komsomol en ovanlig omröstning bland 900 fabriksarbetare över hela Sovjetunionen. Den visade att ”bara vissa enskilda individer var mot tanken på att välja fabriksledning” och ”omkring 76% av de som var för val menade att produktionen under ett sådant system skulle bli effektivare, ledningen skulle bli bättre och bli mer ansvarig för sitt arbete.”¹⁹

Juri Andropov valdes till generalsekreterare för SUKP under en period då den försämrade internationella situationen sammanföll med behovet av en ny djärv offensiv på hemmafronten. Hans död i början av 1984 försenade reformerna eftersom den åldrade delen av ledningen åter stärkte sitt grepp. Det byråkratiska systemet framtid kommer att avgöras av den politik som ledningen efter Tjernenko kommer fram till. Därför måste alla slutgiltiga bedömningar vänta eftersom historien fortfarande är på väg att skapas. Själva socialismens framtid och människans fortsatta existens kan bero på hur det slutar.

Stalinismens försvarare framställde den som ”socialismen”, det första stadiet under den långa vägen till kommunismen. De härskande klasserna i väst grep ivrigt tag i detta tema och försökte likställa det socialistiska projektet med stalinismens brott. Detta är än idag en av de kapitalistiska ideologernas centrala myter. Att säga detta är inte att antyda att man med lätthet kan trola bort den. Brotten har varit alltför allvarliga, den förvirring som de orsakat har gått alltför djupt, den därav följande cynismen har blivit alltför utbredd inom den europeiska

¹⁸ Konstitutionen från 1977 avstod från allt tal om sovjeter, till och med på pappret. Partiet erkändes som statens enda politiska organ. Vid den 19:e kongressen 1952 uppgick medlemsantalet till strax under 7 miljoner. Vid den 26:e kongressen 1981 var det nästan 18 miljoner! Tillväxten var störst inom kollektivjordbrukssektorn och bland industriarbetarna i de stora städerna. Således skulle varje ökning av de samhällseliga spänningarna eller ett utbrott av radikala politiska krav omedelbart återspegla sig inom SUKP självt.

¹⁹ Citerades av den framstående sovjetologen dr Bohdan Krawtjenko från University of Alberta, i ett föredrag vid ”Marx Centenary Conference” i Winnipeg, Kanada i mars 1983.

arbetarklassen för att den ska försvinna i ett slag. Ingen bok, antologi, artikel eller dikt, tal eller TV-föreläsning kan fullständigt utmana detta likställande av stalinismen (eller dess anpassade och dämpade efterföljare) med socialismen. Räddningen kan bara komma med direkta erfarenheter och kunskaper som bevisar motsatsen. Befolkningen både i öst och väst måste med egna ögon se ett system som förkunnar och praktiserar både socialism och demokrati (politisk pluralism, pressfrihet, tillgång till media, rätt att bilda fackföreningar, kulturell frihet) innan det kan ske en omfattande förändring av medvetandet. Ett sådant samhälle, som kunde anas i Dubčeks Tjeckoslovakien, skulle inte bara begrava stalinismen och driva ut spökena efter den. Det skulle också utgöra den allra djupaste och mest meningsfulla utmaningen mot den kapitalistiska samhällsordningen i väst, som till stor del överlever på grund av den ständiga nedsmutsningen av socialismen i öst. Priset för detta överlevande har varit högt: två världskrig, folkmord mot koloniala folk, institutionaliserad fattigdom i ”tredje världen” och hot om en kärnvapenkatastrof som skulle kunna utplåna allt liv på vår planet.

Syftet med denna antologi är att stimulera en diskussion snarare än att på förhand avgöra debatten, men framförallt att utmana den förenklade kalla-krigs-ortodoxin som för närvarande är förhärskande i Sorbonne, Cambridge och Harvard.

Del 1: Problemets rötter

1. Leo Trotskij: Sociala förhållanden i Sovjetunionen

Inom industrin är det nästan överallt staten, som äger produktionsmedlen. Inom jordbruket gäller detta endast om sovchoserna, som inte omfattar mer än 10 procent av den odlade jorden. På kolchoserna kombineras kooperativt eller gruppägande på olika sätt med statligt och privat ägande. Jorden, som visserligen juridiskt tillhör staten, har överförts till kolchoserna för ”evigt” bruk, vilket skiljer sig litet från gruppägande. Traktorerna och andra maskiner tillhör staten; den mindre utrustningen tillhör kolchoserna. Varje kolchosbonde driver dessutom egna jordbruk. Slutligen är mer än 10 procent av bönderna privata jordbrukare.

Enligt folkräkningen 1934 var 28,1 procent av befolkningen arbetare och anställda i statliga företag och institutioner. Industri och byggnadsarbetare, exklusive deras familjer, uppgick till 7,5 miljoner 1935. Kolchoserna och hantverkskooperativerna omfattade vid tiden för räkningen 45,9 procent av befolkningen. Studenter, soldater i Röda armén, pensionärer och andra som är direkt beroende av staten utgjorde 3,4 procent. Tillsammans tillhörde 74 procent av befolkningen den ”socialistiska sektorn”, som rådde över 95,8 av landets kapital. Privata bönder och hantverkare omfattade fortfarande 1934 22,5 procent, men de ägde knappt mer än 4 procent av kapitalet!

Sedan 1934 har det inte skett någon folkräkning; nästa kommer att ske 1937. Utan tvekan har emellertid den privata företagssektorn minskat ännu mer under de sista två åren till förmån för den ”socialistiska”. Privata bönder och hantverkare utgör nu, enligt officiella ekonomers beräkningar, omkring 10 procent av befolkningen – d.v.s. omkring 17 miljoner människor. Deras ekonomiska betydelse har sjunkit väldigt mycket lägre än deras antal. Centralkommitténs sekreterare, Andrejev, förkunnade i april 1936: ”Den socialistiska produktionens relativa andel borde 1936 nå 98,5 procent. Med andra ord hör någonting liknande obetydliga 1,5 procent ännu till den icke-socialistiska sektorn.” Dessa optimistiska siffror ser först ut som det definitiva beviset på ”slutgiltig och oåterkallelig” seger för socialismen. Men ve den, som inte kan se den sociala verkligheten bakom matematik!

Siffrorna själva är nådda med viss ansträngning: det räcker att påpeka att de privata jordlotterna i anslutning till kolchoserna räknas till den ”socialistiska” sektorn. Det är emellertid inte frågans kärna. Statens och den kollektiva ekonomins enorma och otvivelaktiga överlägsenhet statistiskt sett, vilket är viktigt för framtiden, avlägsnar inte en annan och inte mindre viktig fråga: nämligen de borgerliga tendensernas styrka inom själva den ”socialistiska” sektorn, och detta inte enbart inom jordbruket utan också inom industrin. Den materiella nivå, som redan ernåtts, är tillräckligt hög för att väcka ökade krav hos alla, men helt otillräcklig för att tillfredsställa dessa. Därför innebär dynamiken i ekonomins framsteg ett uppväckande av småborgerlig aptit, inte bara bland bönderna och representanter för ”intellektuellt” arbete, utan också i proletarietets övre kretsar. Bara motsatsförhållandet mellan privata ägare och kolchosbönder, mellan privata hantverkare och statliga industrier ger inte det ringaste begrepp om den explosiva kraften i denna aptit, sons genomtränger landets hela ekonomi och i allmänhet uttrycker sig i var och ens önskan att ge samhället så litet som möjligt och ta så mycket som möjligt från det.

Inte mindre energi och uppfinningsriktighet läggs ned på att lösa problemen med girigbukarna och konsumenterna än på socialistisk uppbyggnad i ordets egentliga mening. Härav kommer sig till en del den ytterst låga produktiviteten i det sociala arbetet. Medan staten befinner sig i

ständig kamp med dessa centrifugala krafterns molekylära verksamhet, bildar den härskande gruppen själv den huvudsakliga reservoaren för legal och illegal personlig ackumulering. Maskerade som de är med nya juridiska normer, låter sig de småborgerliga tendenserna naturligtvis inte lätt bestämmas statistiskt. Men deras faktiska dominans i det ekonomiska livet bevisas främst av den ”socialistiska” byråkratin själv, denna flagranta *contradictio in adjecto* (själv motsägande benämning), denna monstruösa och ständigt växande sociala vanskaplighet, som i sin tur blir upphovet till onda växter i samhället.

Den nya konstitutionen – helt grundad, som vi skall se, på en identifikation mellan byråkratin och staten, och mellan staten och folket – säger: ”... statsegendomen – d.v.s. hela folkets ägodel”. Denna identifikation är den officiella doktrins fundamentala sofism. Det är helt sant att marxister, med Marx själv som den förste, har använt uttrycken *statlig*, *nationell* och *socialistisk* egendom som entydiga ord, när det var tal om arbetarstaten. I vid historisk bemärkelse vållar ett sådant sätt att tala inga speciella olägenheter. Men det blir källan till grova misstag, och till rena bedrägerier, när de tillämpas på det första och ännu osäkra utvecklingsstadiet i ett nytt samhälle, och dessutom ett, som är isolerat och sackar efter de kapitalistiska länderna ekonomiskt.

För att bli social, måste privategendomen lika oundvikligt passera genom det statliga stadiet som larven för att bli en fjäril måste passera genom puppastadiet. Men puppan är inte en fjäril. Mängder av puppor förgås utan att någonsin bli fjärilar. Statsegendom blir ”hela folkets” egendom först i den utsträckning att sociala privilegier och differentieringar försvinner, och därmed behovet av staten. Med andra ord: statsegendom omvandlas till socialistisk egendom i samma proportion, som den upphör att vara statsegendom. Och motsatt: ju högre den sovjetiska staten höjer sig över folket och ju hårdare den framträder som egendomens vaktare gentemot folket, som den snyltar på, desto mer tydligt vittnar den mot denna statsegendoms socialistiska karaktär.

”Vi är ännu långt ifrån det *fullständiga* avskaffandet av klasser”, bekänner den officiella pressen, med hänvisning till den alltjämt existerande differentieringen mellan stad och land och intellektuellt och fysiskt arbete. Detta helt akademiska erkännande har den fördelen att den tillåter ett döljande av byråkratins inkomst under den ärbara titeln ”intellektuellt” arbete. ”Vännerna” – för vilka Platon är mycket kärare än sanningen – inskränker sig också till ett akademiskt medgivande att gamla brister på jämlikhet har överlevt. Om skillnaderna mellan stad och land har mildrats i vissa avseenden, så har de fördjupats avsevärt i andra, tack vare städernas och stadskulturens utomordentligt snabba tillväxt – d.v.s. till fördel för en minoritet i städerna. Det sociala avståndet mellan fysiskt och intellektuellt arbete har ökat, inte minskat, under de senaste åren, trots att de vetenskapliga kadreorna fyllts ut av nykomlingar nedifrån. De tusenåriga kastbarriärerna, som på varje område avgränsar varje människas liv – den polerade stadsbon och den råe muzjiken, vetenskapens trollkarl och den alldagliga arbetaren – har inte bara bevarats från det förgångna i en mer eller mindre uppmjukad form, utan har i avsevärd utsträckning fötts på nytt, och antar en mer och mer utmanande karaktär.

Det kända slagordet: ”Kadreorna bestämmer allting”, karaktäriserar sovjetsamhällets natur betydligt uppriktigare än vad Stalin själv skulle önska. Kadreorna är i sitt väsen organ för dominans och makt. En ”kader”kult betyder framför allt en byråkrati- och ämbetsväsendekult, en teknisk aristokrati. Genom att spela ut och utveckla kadrer, som i fråga om andra saker, finner sovjetstyret sig ännu tvingat att lösa problem, som den avancerade borgerligheten för länge sedan löst i sina egna länder. Men eftersom de sovjetiska kadreorna kommer fram under ett socialistiskt banér, kräver de en närmast gudomlig vördnad och en ständigt ökad lön. Utvecklingen av ”socialistiska” kadrer åtföljs således av en pånyttfödelse av borgerlig brist på jämlikhet.

Sett ur egendomsrätten till produktionsmedlens synpunkt tycks skillnaderna inte alls existera mellan marskalken och tjänsteflickan, direktören för en trust och en grovarbetare, sonen till en folkskommisarie och det hemlösa barnet. Icke desto mindre innehar de först nämnda herrskapslägenheter, nyttjar ett antal sommarvillor i olika delar av landet, har de bästa bilarna till sitt förfogande och har för länge sedan glömt bort hur man putsar sina egna skor. De senare bor i träbaracker ofta utan skiljeväggar, lever i ett halvhungrigt tillstånd, och putsar inte sina egna skor, eftersom de går barfota. För byråkraten tycks inte denna skillnad vara värd uppmärksamhet. För grovarbetaren tycks den emellertid inte utan skäl vara mycket väsentlig.

Ytliga "teoretiker" kan naturligtvis trösta sig med att fördelningen av rikedom är en sekundär faktor i förhållande till produktionen av rikedom. Dialektiken i växelspelet behåller dock här hela sin styrka. De statsägda produktionsmedlens öde kommer i det långa loppet att avgöras i takt med utvecklingen av dessa skillnader i den personliga tillvaron. Om ett skepp förklaras som kollektiv egendom, men passagerarna fortsätter att vara uppdelade i första, andra och tredje klass, är det uppenbart att skillnaderna i livsvillkor kommer att ha oändligt större betydelse för tredje-klass-passageraren än den juridiska ändringen av ägandet. Första-klass-passageraren kommer å andra sidan att vid kaffet och cigarren utveckla den tankegången att kollektivt ägande är allting och en bekväm hytt absolut ingenting. De motsättningar, som växer härur, kan mycket väl bringa det instabila kollektivet att explodera.

Sovjetpressen berättar med tillfredsställelse hur en liten pojke i Moskvas zoologiska trädgård på frågan, "Vem är den elefanten?", fick till svar: "Statens", varpå han genast drog slutsatsen: "Det betyder att den är litet grann min också". Men om elefanten faktiskt delades upp, skulle de värdefulla betarna komma de utvalda till del, några skulle förse sig med elefantkinkor, och majoriteten skulle få nöja sig med hovar och inälvor. De pojkar, som kommit på kant med tillvaron, identifierar knappast statsegendomen med sin egen. De hemlösa betraktar endast det som de stjälar från staten som "sitt"! Den lille "socialisten" i zoologiska trädgården var förmodligen son till någon framstående ämbetsman med vana att dra slutsatser från uttrycket: "*L'état – c'est moi*".

Om vi för åskådlighetens skull översätter socialistiska förhållanden till börsspråket kan vi låta medborgaren representera en aktieägare i ett bolag, som äger landets förmögenhet. Om egendomen tillhörde hela folket skulle det förutsätta en lika fördelning av "aktier", och följaktligen rätt till samma utdelning för alla "aktieägarna". Medborgarna tar emellertid inte del i det nationella företaget bara som "aktieägare", utan också som producenter. Vid kommunismens lägre stadium, som vi kommit överens om att kalla socialism, sker arbetsersättning fortfarande enligt borgerliga normer – d.v.s. beroende på kunnande, intensitet, etc. Varje medborgares teoretiska inkomst är alltså sammansatt av två delar, $a+b$ – d.v.s. utdelning + lön. Ju högre teknik och ju mer fulländad industriorganisationen, desto större plats tilldelas a gentemot b , och desto mindre inflytande har de individuella skillnaderna i arbetet på levnadsstandarden. Med tanke på det faktum att löneskillnaderna i Sovjetunionen inte är mindre, utan större än i kapitalistländerna, måste man dra slutsatsen att sovjetmedborgarens aktier inte är jämnt fördelade, och att i hans inkomst är både utdelningen och lönen skild från andras. Medan den okvalificerade arbetaren endast erhåller b , ungefär motsvarande minimilön i ett kapitalistiskt land, får stachanoviten eller byråkraten $2a+b$, eller $3a+b$, etc., medan b också i sin tur kan bli $2b$, $3b$, etc. Inkomstskillnaderna bestäms med andra ord inte bara av skillnader i individuell produktivitet, utan också genom ett maskerat tillägnande av andras arbetsprodukter. Den privilegierade minoriteten aktieägare lever på bekostnad av den berövade majoriteten.

Om man antar att den okvalificerade arbetaren i Sovjet får mer än han skulle få under liknande tekniska och kulturella förhållanden i ett kapitalistiskt företag – d.v.s. att han fortfarande är en liten aktieägare – måste man betrakta hans lön som lika med $a+b$. De högre kategoriernas löner skulle kunna uttryckas med formeln: $3a + 2b$, $10a + 15b$, etc. Det betyder att den okvalificerade arbetaren har en aktie, stachanoviten tre och specialisten tio. Dessutom är förhållandet mellan deras löner i egentlig bemärkelse som $1 : 2 : 15$. Lovsånger till den heliga socialistiska egendomen låter under dessa omständigheter betydligt mer övertygande för direktören eller stachanoviten, än för den vanlige arbetaren eller kolchosbonden. De vanliga arbetarna är emellertid den överväldigande majoriteten i samhället. Det var dessa och inte den nya aristokratin, som socialismen hade i tanke.

”Arbetaren i vårt land är inte någon löneslav och säljer inte den vara som kallas arbetskraft. Han är en fri arbetare.” (*Pravda*). För närvarande är denna salvelsefulla formel otillåtligt skryt. Överförandet av fabriker till staten ändrade endast arbetarens situation juridiskt. I verkligheten tvingas han leva i nöd och arbeta ett givet antal timmar för en given lön. De förhoppningar som arbetaren tidigare hade ställt på partiet och fackföreningarna, överförde han efter revolutionen på staten, som skapats av honom. Men nyttan av denna institutions funktion visade sig vara begränsad av den nivå, som tekniker, och kulturen befann sig på. För att höja denna nivå tog den nya staten till den gamla metoden med att pressa på arbetarens muskler och nerver. Det växte fram en kår slavdrivare. Industriledningen blev överbyråkratisk. Arbetarna förlorade allt inflytande till fabriksledningen. Med ackordsarbete, hårda livsbetingelser, brist på rörelsefrihet, med fruktansvärda polisrepressalier, som gjorde sig gällande i varje fabrik, är det mycket svårt för arbetaren att känna sig som en ”fri arbetare”. I byråkratin ser han direktören, i staten ser han funktionären. Fritt arbete är oförenligt med förekomsten av en byråkratisk stat.

Med nödvändiga ändringar, gäller vad som ovan sagts också för landsbygden. Enligt den officiella teorin är kolchosen en speciell form av socialistisk egendom. *Pravda* skriver att ”kolchoserna grunden redan är av samma slag som de statliga företagen och är följaktligen socialistiska”, men tillägger omedelbart att garantin för en socialistisk utveckling av jordbruket ligger i den omständigheten att ”bolsjevikpartiet administrerar kolchoserna”. *Pravda* hänvisar oss därmed från ekonomi till politik. Detta betyder i grunden att socialistiska förhållanden ännu inte har trängt igenom i förhållandet mellan människor, men vilar i myndigheternas välvilliga hjärta. Arbetarna gör klokt i att hålla ett vaksamt öga på det hjärtat. I realiteten står kolchosen halvvägs mellan privat och statlig ekonomi, och de småborgerliga tendenserna hos dem hjälps beundransvärt på väg genom de snabbt växande privata jordlotterna eller annan privat ekonomi, som drivs av deras medlemmar.

Trots att privat odlad jord uppgår till endast fyra miljoner hektar, mot etthundraåtta miljoner kollektiva hektar – d.v.s. mindre än 4 procent – förser den bondefamiljen med de viktigaste konsumtionsföremålen, tack vare den intensiva och trädgårdsmässiga odlingen av denna jord. Det huvudsakliga beståndet av hornboskap, får och grisar är kolchosböndernas egendom och inte kolchosens. Bönderna förvandlar ofta sina privata lotter till det väsentligaste och låter de oräntabla kolchoserna intaga andra plats. Å andra sidan stiger de kolchoser, som betalar hög lön för arbetsdagen, till en högre social standard och skapar en kategori av välbärgade bönder. De centrifugala tendenserna håller inte på att dö ännu, utan växer sig tvärtom allt starkare. I varje fall har kolchoserna hittills endast lyckats ändra på de juridiska formerna i de ekonomiska förhållandena på landsbygden – särskilt metoderna för inkomstfördelning – men de har nästan utan ändring lämnat den gamla hyddan med köksträdgården, ladugårdens småarbetare, hela rytmen i det svåra muzikarbetet. I avsevärd grad har de också lämnat de gamla attityderna till staten. Staten tjänar förvisso inte längre godsägarna eller borgerligheten, men den tar

alltför mycket från byarna för städernas räkning, och den håller sig med alltför många glupska byråkrater.

För den folkräkning, som skall genomföras den 6 januari 1937 har följande lista på sociala kategorier gjorts upp: arbetare; kontorspersonal; kolchosbönder; privata bönder; privata hantverkare; medlemmar av fria yrken; andra icke arbetande kategorier. Enligt den officiella kommentaren underlåter denna folkräkningslista att ta med andra sociala kategorier med anledning av att det inte finns några klasser i Sovjetunionen. I verkligheten är listan tillverkad med den direkta avsikten att dölja de privilegierade övre skikten, och de mer utarmade lägre skikten. Sovjetsamhällets verkliga kategoriindelning, som lätt skulle kunna avslöjas med hjälp av en ärlig folkräkning, ter sig på följande sätt: Byråkratins toppar, specialister, etc., som lever under borgerliga villkor; mellanskiktet och lägre skikt på småborgerlig nivå; arbetar- och kolchosaristokrati – ungefär på samma nivå; arbetarmassans medelnivå; kolchosböndernas mellanskikt; privata bönder och hantverkare; lägre arbetar- och bondeskikt som övergår till *trashansproletariat*; hemlösa barn, prostituerade, etc.

När den nya konstitutionen tillkännager att ”avskaffandet av människors utsugning av människor” har uppnåtts i Sovjetunionen, talar den inte sant. Den nya sociala differentieringen har skapat betingelserna för ett återupplivande av utsugningen av människan i dess mest barbariska form – den att köpa henne till slaveri för personliga tjänster. I listan för den nya folkräkningen har tjänstefolk överhuvudtaget inte omnämnts. De skall tydligen uppgå i den generella gruppen ”arbetare”. Det finns dock åtskilliga frågor att ställa i det sammanhanget: Har sovjetmedborgaren tjänstefolk, och i så fall hur många (tjänsteflicka, kokerska, barnsköterska, guvernant, chaufför)? Har han en bil för personligt bruk? Hur många rum disponerar han? etc. Inte ett ord i dessa listor om löneskalorna! Om man återupplivade regeln, att exploatering av andras arbete berövar vederbörandes politiska rättigheter, skulle det visa sig, något oväntat, att gräddan av den härskande gruppen befinner sig utanför den sovjetiska konstitutionens gränser. Lyckligtvis har det etablerats en fullständig jämlikhet vad beträffar rättigheter ... för herre och tjänare! Två motsatta tendenser håller på att växa upp ur djupet av sovjetregimen. I den utsträckning, som den utvecklar produktivkrafterna, i motsats till den nedåtgående kapitalismen, förbereder den ekonomiska basen för socialismen. I den utsträckning, som den mer och mer använder sig av borgerliga fördelningsnormer till förmån för ett övre skikt, förbereder den kapitalismens återupprättande. Denna motsättning mellan egenomsformer och fördelningsnormer kan inte växa i evighet. Antingen måste den borgerliga normen i en eller annan form sprida sig till produktionsmedlen, eller också måste fördelningsnormen bringas i överensstämmelse med det socialistiska egendomssystemet.

Byråkratin fruktar för att detta alternativ skall komma i dagen. Överallt och hela tiden – i pressen, i tal, i statistik, i författarnas romaner, i poeternas dikter, och slutligen i den nya konstitutionens text – döljer den omsorgsfullt de verkliga förhållandena både i stad och land med abstraktioner från den socialistiska ordboken. Det är därför den officiella ideologin är så livlös, talanglös och falsk.

Statskapitalism?

Inför ovanliga fenomen söker vi ofta tillflykt i kända uttryck. Ett försök har gjorts att avlägsna det gåtfulla i sovjetregimen genom att kalla den ”statskapitalism”. Denna term har den fördelen att ingen vet exakt vad den betyder. Termen ”statskapitalism” uppstod ursprungligen för att beteckna alla de fenomen som yppar sig när en borgerlig stat direkt övertar transportmedlen eller industriföretag. Blotta behovet av sådana åtgärder är ett av tecknen på att

produktivkrafterna har vuxit kapitalismen över huvudet och håller på att i praktiken föra in den i en självmotsägelse. Men det utnötta systemet fortsätter att existera som ett kapitalistiskt system tillsammans med självmotsägande beståndsdelar.

Teoretiskt är det naturligtvis möjligt att föreställa sig en situation där bourgeoisin som helhet inrättar sig som ett aktiebolag, som med statens hjälp administrerar hela ekonomin. De ekonomiska lagarna under en sådan regim skulle inte erbjuda något mysterium. Den enskilde kapitalisten mottar som bekant i vinst, inte den del av överskottsvärdet, som skapas direkt av arbetarna i hans eget företag, utan en del av det kombinerade överskottsvärdet som skapas i hela landet i proportion till summan av hans eget kapital. Under en odelad ”statskapitalism”, skulle denna lag om lika vinst inte förverkligas på slingrande vägar – d.v.s. konkurrens mellan olika kapitalister – utan omedelbart och direkt genom statlig bokföring. En sådan regim har emellertid aldrig existerat och kommer aldrig att existera, på grund av djupgående motsättningar mellan ägarna – så mycket mer som staten skulle bli ett alltför frestande objekt för social revolution i sin egenskap av allmän förvaringsplats för kapitalistisk egendom.

Under kriget, och särskilt under experimenten i den fascistiska ekonomin, har termen ”statskapitalism” oftast förstått som ett system med statliga ingripanden och regleringar. Fransmännen använder ett mycket lämpligare uttryck härför – etatism. Det finns utan tvekan beröringspunkter mellan statskapitalism och ”statism”, men tagna som system är de motsatta snarare än identiska. Statskapitalism betyder att privat ägande ersätts med statligt ägande, och av just detta skäl får en ofullständig karaktär. Statism, likgiltigt var – i Italien, Mussolini, i Tyskland, Hitler, i Amerika, Roosevelt, eller i Frankrike, Léon Blum – betyder statsingripande på grundval av privat egendomsrätt, och med målet att bevara denna. Vad än regeringens program är, leder statism oundvikligen till ett överförande av det nedåtgående systemets skador från starka axlar till svaga. Den ”räddar” småföretagaren från fullständig ruin endast i det avseendet som hans existens är nödvändig för bevarandet av storkapitalet. De planerade åtgärderna i statism dikteras inte av behoven av en utveckling av produktivkrafterna, utan av omsorg att bevara privat egendomsrätt på bekostnad av produktivkrafterna, som revolterar mot den. Statism betyder att man sätter bromsar på den tekniska utvecklingen, stöder icke livskraftiga företag och ständigt håller uppe ett socialt parasitskikt. Med ett ord är statism fullständigt reaktionärt till karaktären.

Mussolinis ord: ”Tre fjärdedelar av den italienska ekonomin, industri och jordbruk, är i händerna på staten” (maj 26, 1934), skall inte tas bokstavligt. Den fascistiska staten är inte någon ägare av företag, utan endast en förmedlare mellan ägarna. Dessa två ting är inte identiska. *Popolo d'Italia* säger i detta ämne: ”Den korporativa staten dirigerar och integrerar ekonomin, men sköter den inte (*dirige e porta alla unita l'economia, ma non fa l'economia, non gestisce*), vilket med ett produktionsmonopol inte skulle vara någonting annat än kollektivism.” (Juni 1936) Mot bönderna och småföretagare i allmänhet intar den fascistiska byråkratin attityden av den hotfulla herren och mästaren. Mot de kapitalistiska magnaterna attityden av förste befullmäktigade. ”Den korporativa staten”, skriver den italienske marxisten, Feroci, helt korrekt, ”är ingenting annat än monopolkapitalets försäljningsagent ... Mussolini tar på staten alla företagens risker och överlämnar vinsten av exploateringen åt industrialisten”. Och Hitler följer i detta avseende i Mussolinis fotspår. Planeringsprincipens gränser, liksom dess reella innehåll, bestäms av fasciststatens klassberoende. Det är inte fråga om att öka människans makt över naturen i samhällets intresse, utan att exploatera samhället i fåtalets intresse. ”Om jag ville”, skryter Mussolini, ”etablera statskapitalism eller statssocialism i Italien – vilket förvisso inte har hänt – skulle jag idag förfoga över alla nödvändiga och adekvata objektiva betingelser.” Alla utom en: *exproprieringen av kapitalistklassen*. För att förverkliga den betingelsen, skulle fascismen bli tvungen att gå över till andra sidan barrikaden – ”vilket förvisso inte har hänt” för att citera Mussolinis snabba försäkran, och naturligt-

vis inte kommer att hända. För att expropriera kapitalisterna krävs det andra krafter, andra kadrer och andra ledare.

Första gången koncentrationen av produktionsmedlen i statens händer inträffade i historien skedde det genom proletariats försorg med den sociala revolutionens metod, och inte genom kapitalister med metoder hämtade från trustbildningar. Vår korta analys räcker för att visa hur absurda försöken är att identifiera kapitalistisk statism med det sovjetiska systemet. Den förra är reaktionär, den senare progressiv.

Är byråkratin en härskande klass?

Klasser karakteriseras genom sin ställning i ekonomins sociala system, och främst genom sitt förhållande till produktionsmedlen. I civiliserade samhällen är egendomsförhållandena giltiga genom lagar. Nationaliseringen av jorden, industrins produktionsmedel, transport och handel, tillsammans med monopolet på utlandshandeln utgör basen för den sovjetiska samhällsstrukturen. Genom dessa relationer, som etablerats genom proletariats revolution, definieras för oss i grunden Sovjetunionens natur i egenskap av proletär stat.

Sovjetbyråkratin är i sin förmedlande och reglerande funktion, sin omsorg om att vidmakthålla sociala rangskalor och sitt utnyttjande av statsapparaten för personliga ändamål lik varje byråkrati, särskilt den fascistiska. Men den är också i vid bemärkelse annorlunda. Under ingen annan regim har byråkratin nått en sådan grad av självständighet gentemot den dominerande klassen. I det borgerliga samhället representerar byråkratin en besutten och utbildad klass' intressen, vilken till sitt förfogande har medel till daglig kontroll av administrationens löpande affärer. Sovjetbyråkratin har höjt sig över en klass, som knappt kommit fram ur fattigdom och mörker och inte har några traditioner för att härska eller styra. Medan fascisterna i maktställning är förenade med storbourgeoisin genom gemensamma intresseband, vänskap och ingifte, etc., tar den sovjetiska byråkratin upp borgerliga seder utan att ha någon nationell bourgeoisie vid sin sida. I denna mening kan vi inte förneka att den är någonting mer än en byråkrati. Den är i ordets fulla bemärkelse sovjetsamhällets enda privilegierade och härskande skikt.

En annan skillnad är inte mindre viktig. Sovjetbyråkratin har exproprierat proletariats politiskt för att genom sina egna metoder försvara de sociala erövringarna. Men det blotta faktum att den tillskansat sig den politiska makten i ett land där de huvudsakliga produktionsmedlen befinner sig i statens händer, skapar en ny och helt okänd relation mellan byråkratin och de rika i nationen. Produktionsmedlen tillhör staten. Men staten "tillhör" så att säga byråkratin. Om dessa ännu helt nya relationer skulle befästa sig, bli normer och legaliseras, antingen med eller utan motstånd från arbetarna, skulle de i långa loppet leda till en total likvidering av den proletära revolutionens sociala erövringar. Men att tala om det nu är alltför tidigt. Proletariatet har ännu inte sagt sitt sista ord. Byråkratin har ännu inte skapat sociala stödpunkter för sitt herravälde i form av särskilda sorters egendom. Den tvingas försvara statsegendomen som källa för sin makt och inkomst. I detta avseende är den ännu ett vapen för den proletära diktaturen.

Försöket att framställa sovjetbyråkratin som en klass "statskapitalister" kan uppenbarligen inte stå emot kritik. Byråkratin har varken aktier eller obligationer. Den rekryteras, fylls ut och förnyas som en administrativ hierarki, oberoende av några särskilda egendomsförhållanden för sin egen del. Den enskilde byråkraten kan inte till sina arvingar överföra rätten att exploatera statsapparaten. Byråkratin åtnjuter sina privilegier i form av maktmissbruk. Den döljer sin inkomst; den låtsas att den inte ens existerar som en speciell social grupp. Den har

tilldelat sig en enorm andel av nationalinkomsten, vilket har karaktär av social parasitering. Allt detta gör det härskande skiktets ställning i högsta grad motsägelsefull, tvetydig och ovärdig, trots dess totala makt och den rökridå av smicker som döljer detta.

Det borgerliga samhället har under loppet av sin historia gjort sig av med många politiska regimer och byråkratiska kaster, utan att ändra de sociala grundvalarna. Det har bevarat sig självt mot återupprättande av feodala förhållanden och skråväsen genom sina produktionsmetoders överlägsenhet. Statsmakten har antingen kunnat samarbeta med kapitalistisk utveckling eller satt bromsar på den. Men generellt sett har produktivkrafterna, på basis av privat egendomsrätt och konkurrens, arbetat ut sitt eget öde. I motsats till detta är de egendomsförhållanden, som kommit med den socialistiska revolutionen, odelbart knutna till den nya staten som sin fasta borg. De socialistiska tendensernas dominans över de småborgerliga garanteras inte genom automatiken i ekonomin – vi är fortfarande långt därifrån – utan genom politiska åtgärder som vidtagits av diktaturen. Ekonomins helhetskaraktär beror sålunda på statsmaktens karaktär.

Sovjetregimens kollaps skulle oundvikligen leda till planekonomins kollaps, och således till att statsegendomen upphävdes. Tvångsförbindelserna mellan trusterna och fabrikena inom dessa skulle falla bort. De mer framgångsrika företagen skulle lyckas komma ut på en självständig väg. De kanske omvandlar sig själva till aktiebolag, eller kanske finner någon annan övergångsegenomsform, t.ex. en i vilken arbetarna deltar i profiten. Kolchoserna skulle samtidigt upplösas, och detta mycket lättare. Den nuvarande byråkratiska diktaturens undergång skulle alltså betyda en återgång till kapitalistiska förhållanden med en katastrofal nedgång för industri och kultur, såvida den inte ersätts av en ny socialistisk makt.

Men om en socialistisk regering ännu är absolut nödvändig för bevarandet och utvecklingen av den planerade ekonomin, är frågan desto viktigare vem den nuvarande sovjetregeringen stöder sig på och i vilken grad den socialistiska karaktären i dess politik garanteras. Vid den elfte partikongressen i mars 1922 vände sig Lenin, i det att han praktiskt taget tog farväl av partiet, till den styrande gruppen med dessa ord: "Historien känner till alla slag av transformationsprocesser. Att förlita sig på övertygelse, hängivelse och andra utomordentliga andliga egenskaper – sådant skall inte tas på allvar i politik." Det bestående bestämmer medvetandet. Under de senaste femton åren har regeringen ändrat sin sociala sammansättning t.o.m. ännu djupare än sina idéer. Eftersom byråkratin av alla sovjetsamhällets skikt bäst har löst sina problem och är helt nöjd med den rådande situationen, har den helt upphört att erbjuda någon garanti för en socialistisk inriktning av politiken. Den fortsätter att bevara statsegenomsrätt endast i den utsträckning som den fruktar proletariatet. Denna bevarande fruktan närs och stöds av det illegala partiet av bolsjevik-leninister, som är det mest medvetna uttrycket för de socialistiska tendenser, som opponerar sig mot den borgerliga reaktion av vilken termidorbyråkratin är helt genomsyrad. Som medveten politisk kraft har byråkratin förrått revolutionen. Men en segerrik revolution är lyckligtvis inte enbart ett program och ett banér, inte bara politiska institutioner, utan också ett system av sociala relationer. Att förråda den räcker inte. Man måste störta den. Oktoberrevolutionen har förråtts av det härskande skiktet men ännu inte störtats. Den har stor motståndskraft, som sammanfaller med de etablerade egendomsförhållandena, med proletariatets levande kraft, dess bästa elements medvetenhet, världskapitalismens bekymmer, och världsrevolutionens oundviklighet.

Frågan om Sovjetunionens karaktär, som ännu inte är avgjord av historien

För att bättre förstå det nuvarande Sovjetunionens karaktär, kan vi göra två skilda hypoteser om dess framtid. Låt oss först anta att sovjetbyråkratin störtas av ett revolutionärt parti, som

har den gamla bolsjevismens alla attribut, dessutom berikad av den senaste periodens världs-erfarenheter. Ett sådant parti skulle starta med att återupprätta demokratin i fackföreningarna och sovjeterna. Det skulle kunna och skulle vara tvingat att återinföra frihet för sovjetiska partier. Tillsammans med massorna och i spetsen för dessa skulle det genomföra en hänsynslös utrensning av statsapparaten. Det skulle avskaffa ranger och dekorationer, alla slags privilegier, och skulle inskränka bristen på jämlikhet i arbetsersättningar till vad som är livsnödvändigt för ekonomin och statsapparaten. Det skulle ge ungdomen fria möjligheter att tänka självständigt, lära sig, kritisera och växa. Det skulle införa djupgående förändringar i fördelningen av nationalinkomsten i överensstämmelse med arbetarnas och bondemassornas intresse och vilja. Men vad egendomsförhållanden beträffar, skulle den nya makten inte behöva ta till revolutionära åtgärder. Den skulle bevara och vidareutveckla experimenten i planekonomin. Efter den politiska revolutionen – d.v.s. avsättandet av byråkratin – skulle proletariatet vara tvingat att i ekonomin införa en rad mycket viktiga reformer, men inte ytterligare en social revolution.

Om – för att ta en annan hypotes – ett borgerligt parti skulle störta den härskande sovjetkassen, skulle den finna inget litet antal färdiga tjänare bland de nuvarande byråkraterna, administratörerna, teknikerna, direktörerna, partisekreterarna och de övre kretsarna i allmänhet. En utrensning av statsapparaten skulle naturligtvis vara nödvändig även i detta fall. Men ett borgerligt återupprättande skulle förmodligen kräva mindre utrensningar än ett revolutionärt parti. Den nya maktens huvuduppgift skulle vara att återinföra privat ägande av produktionsmedlen. För det första skulle det vara nödvändigt att skapa betingelser för utvecklingen av starka bönder från svaga kolchoser och att omvandla de starka kolchoserna till produktionskooperativer efter borgerligt mönster – till jordbruksaktiebolag. På industrins område skulle avnationaliseringen börja med den lätta industrin och livsmedelssektorn. Planeringsprincipen skulle under övergångsperioden omvandlas till en serie kompromisser mellan statsmakt och privata ”korporationer” – och skulle söka potentiella ägare bland sovjetindustrins huvudledare, emigrerade f.d. ägare och utländska kapitalister. Trots att sovjetbyråkratin har gått långt för att återupprätta en borgerlighet, skulle den nya regimen tvingas införa i egendomsformerna och industrimetoderna inte en reform utan en social revolution.

Låt oss anta – för att ta en tredje variant – att varken ett revolutionärt eller ett kontrarevolutionärt parti tar makten. Byråkratin fortsätter att behärska staten. Även under dessa förhållanden skulle sociala relationer inte komma att stelna. Vi kan inte räkna med att byråkratin fredligt och frivilligt skall fördöma sig själv till förmån för den socialistiska jämlikheten. Om den för närvarande, trots de alltför uppenbara obehagligheterna med en sådan operation, har ansett det möjligt att införa ranger och dekorationer, måste den oundvikligen i framtiden söka stöd i egendomsförhållandena. Man kan säga att den store byråkraten struntar blankt i de förhärskande egendomsformerna, förutsatt bara att de förser honom med nödvändig inkomst. Detta argument bortser inte bara från det instabila i byråkratens egna rättigheter, men också med problemet med hans efterkommande. Den nya familjekulten har inte fallit ned som från skyarna. Privilegier har bara halvt värde om de inte kan överföras på avkomman. Men rätten att testamentera är oskiljaktig från privat egendomsrätt. Det räcker inte att vara chef för en trust; man måste vara aktieägare. Byråkratins seger på detta avgörande område skulle betyda dess förvandling till en ny besutten klass. Å andra sidan skulle proletariatets seger över byråkratin trygga ett återupplivande av den socialistiska revolutionen. Den tredje varianten för oss alltså tillbaka till de två första, utifrån vilka vi utgick i klarhetens och enkelhetens intresse.

Att definiera sovjetregimen som en övergång, eller som någonting mellanliggande, betyder att man överger sådana fulländade sociala kategorier som *kapitalism* (och därmed "statskapitalism") och även *socialism*. Men vid sidan av att den är fullständigt otillräcklig i sig själv, är en sådan definition i stånd att frambringa misstaget med idén att från den nuvarande sovjetregimen är bara en övergång till socialism möjlig. En mer fullständig definition blir nödvändigtvis mer invecklad och djupgående.

Sovjetunionen är ett motsägelsefullt samhälle halvvägs mellan kapitalism och socialism, vari: (a) produktivkrafterna fortfarande är klart otillräckliga för att ge statsegendomen en socialistisk karaktär; (b) tendensen till primitiv ackumulering, som skapas av nöd, bryter ut genom oräkneliga porer i den planerade ekonomin; (c) fördelningsnormerna som bevarar en borgerlig karaktär ligger till grund för en ny differentiering av samhället; (d) den ekonomiska tillväxten förbättrar långsamt situationen för arbetarna, men skapar snabbare ett privilegierat skikt; (e) genom att utnyttja sociala motsättningar har byråkratin förvandlat sig till en okontrollerad kast, som är främmande för socialismen; (f) den sociala revolutionen, som förråts av det styrande partiet existerar fortfarande i egendomsförhållanden och i arbetsmassornas medvetande; (g) en vidare utveckling av de hopande motsättningarna kan lika väl leda till socialism som tillbaka till kapitalism, (h) på vägen till kapitalism skulle kontrarevolutionen tvingas bryta ned arbetarnas motstånd; (i) på vägen till socialism skulle arbetarna tvingas störta byråkratin. I sista hand kommer frågan att avgöras genom en kamp mellan levande sociala krafter, både på den nationella- och världsarenan.

De doktrinära kommer utan tvekan att bli otillfredsställda med denna hypotetiska definition. De föredrar kategoriska formler: ja-ja, och nej-nej. Sociologiska problem skulle definitivt vara enklare, om sociala fenomen alltid hade en avslutad karaktär. Det finns ingenting farligare emellertid än att, för den logiska fullkomlighetens skull, avlägsna från verkligheten de element som idag förstör ens schema och i morgon kanske helt kullkastar detta. I vår analys har vi framför allt undvikit att kränka dynamiska sociala formationer, som är utan föregångare och inte har några analogier. Den vetenskapliga uppgiften, liksom den politiska, är inte att ge en avslutad definition på en oavslutad process, utan att följa alla dess stadier, skilja dess progressiva former från de reaktionära tendenserna, avslöja ömsesidig påverkan, förutse möjliga utvecklingsvarianter, och i detta förutseende finna en grundval för handling.

(Översättning från engelska, Martin Peterson.)

2. Christian Rakovskij: Maktens ”yrkesfaror”

Kära kamrat Valentinov,

I din ”Meditationer över massorna” från den 8 juli, talar du i undersökningen av problemen med arbetarklassens ”aktivitet” om en grundläggande fråga, den om bevarandet, från proletariats sida, av dess styrande roll i vår stat. Även om alla oppositionens politiska anspråk riktar sig mot detta mål, håller jag med dig om att allt inte har sagts i denna fråga. Fram tills nu har vi alltid undersökt det sammankopplat med hela problemet med erövrandet och bevarandet av den politiska makten; för att göra det tydligare, skulle det ha tagits upp separat, som en fråga som har sitt eget värde och sin egen betydelse. Händelsernas realitet har fört fram den i förgrunden.

Oppositionen kommer alltid att bevara som en av sina förtjänster, till skillnad från partiet, en förtjänst som ingenting kan ta bort, det faktum att den i god tid har slagit larm om den fruktansvärda nedgången i de arbetande klassernas aktiva anda, och deras tilltagande likgiltighet inför ödet för proletariatets diktatur och rådsstaten.

Det som karakteriserar den skandalflod som har blivit offentlig, det som utgör dess största fara, är just denna massornas passivitet (en passivitet som till och med är större bland de kommunistiska massorna än bland de partilösa massorna) gentemot de ojämförliga manifestationerna av despotism som har framträtt. Arbetarna bevittnade dem, men lät dem passera utan protest, eller nöjde sig med några kommentarer, av rädsla för de som sitter vid makten eller på grund av politisk likgiltighet. Från skandalen i Tjubarovsk (för att inte gå längre tillbaka) till missförhållandena i Smolensk, i Artjemovsk, etc, hörs alltid samma refräng: *”Vi visste det redan sedan någon tid”*... Stölder, undanflykter, våld, utsvävningar, oerhört maktmissbruk, obegränsad despotism, dryckenskap, sedeslöshet: allt detta talas det om som om kända fakta, inte sedan en månad utan sedan årtal, och även som saker och ting vilka alla tolererar utan att veta varför.

Jag behöver inte förklara att när världsbourgeoisien skrävar om Sovjetunionens fel, kan vi strunta i det med tyst förakt. Vi känner alltför väl till regeringarnas och parlamentens moraliska renhet i hela den borgerliga världen. Men det är inte dem som vi ska ha till förebilder. För oss är det en arbetarstat. Ingen kan idag ignorera de fruktansvärda konsekvenserna av arbetarklassens politiska likgiltighet. Frågan om orsakerna till denna likgiltighet och sätten att eliminera den anses vara grundläggande. Men detta tvingar oss till att betrakta den på ett fundamentalt sätt, vetenskapligt, genom att underkasta den en grundlig analys. Ett sådant fenomen förtjänar vår fulla uppmärksamhet.

Den förklaring som du ger till detta är tveklöst riktig: var och en av oss har redan blottlagt dem under våra samtal; de utgör redan en del av vår plattform [dvs. den förenade oppositionens plattform 1927]. Icke desto mindre har de tolkningar och föreslagna botemedel som uppkommit ur denna smärtsamma situation haft och har ännu en empirisk karaktär: de refererar till varje enskilt fall och går inte till frågans grund.

Enligt min uppfattning har detta blivit resultatet därför att denna fråga i sig är en ny fråga. Fram tills nu har vi bevittnat ett stort antal fall där arbetarklassens anda av initiativ har blivit försvagad och gått tillbaka nästan till den politiska reaktionens nivå. Men dessa exempel blev uppenbara för oss, lika mycket här som utomlands, under en period när proletariatet ännu kämpade för erövrandet av den politiska makten.

Vi kunde inte ha tidigare exempel på nedgången för den proletära entusiasmen under en period när proletariatet redan innehade makten, av den enkla anledningen att vårt fall är det

första i historien där arbetarklassen har behållit makten under en så lång tid. Fram tills nu har vi vetat vad som kunde hända proletariatet, dvs. de vacklanden i andan som äger rum när det är en förtryckt och utsugen klass; men det är först nu som vi kan bedöma, på grundval av fakta, förändringarna i dess mentala tillstånd när det tar över *kontrollen*.

Denna politiska ställning (som styrande klass) är inte utan sina faror: tvärtom är farorna mycket stora. Jag syftar här inte på de objektiva svårigheterna som beror på hela komplexet av historiska förhållanden, den kapitalistiska inringningen på utsidan och trycket från småbourgeoisien inom landet. Nej, jag syftar på de inneboende svårigheterna för varje styrande klass, som följer på erövrandet och utövandet av själva makten, på förmågan eller oförmågan att använda den. Du kommer att förstå att dessa svårigheter skulle fortsätta att existera till en viss punkt, även om vi för ett ögonblick tänkte oss att landet var bebott endast av proletära massor och utsidan enbart utgjordes av proletära stater. Dessa svårigheter skulle kunna kallas för maktens "yrkesfaror".

Situationen för en klass som kämpar för att rycka åt sig kontrollen, och situationen för en klass som har kontrollen i sina händer, är olika. Jag upprepar att när jag talade om faror, tänkte jag inte på relationerna till andra klasser, utan mer på de som skapas inom den segrande klassens egna led.

Vad representerar en klass på offensiven? Ett maximum av enhet och sammanhållning. All yrkes- eller klickanda, för att inte tala om personliga intressen, blir sekundära. Alla initiativ är i händerna på den militanta massan själv och dess revolutionära avantgarde, som är sammanbundet med massan i ett ytterst nära, organiskt förhållande.

När en klass tar makten, blir en av dess delar agenten för denna makt. På så sätt uppstår byråkrati. I en socialistisk stat, där kapitalistisk ackumulation är förbjuden för medlemmar av det styrande partiet, börjar denna differentiering som en funktionell differentiering; senare blir den social. Jag tänker här på den sociala ställningen för en kommunist som till sitt förfogande har en bil, en trevlig lägenhet, regelbundna semestrar och som erhåller den maximala lön som auktoriserats av partiet; en ställning som skiljer sig från ställningen för den kommunist som arbetar i kolgruvorna och erhåller en lön på femtio eller sextio rubel per månad. Vad gäller arbetare och anställda, vet du att de är uppdelade i arton olika kategorier...

En annan konsekvens är att vissa funktioner som tidigare uppfyllts av partiet som helhet, av hela arbetarklassen, nu har blivit maktens attribut, dvs. för ett visst antal personer i partiet och i denna klass.

Den enhet och sammanhållning som tidigare var naturliga konsekvenser av den revolutionära klassens kamp, kan nu inte upprätthållas utan hela systemet av åtgärder som till sitt mål har bevarandet av jämvikten mellan de olika grupperna inom denna klass och detta parti, och underordna dessa grupper det grundläggande målet.

Men detta utgör en lång och känslig process. Den består av att politiskt utbilda den dominerande klassen på ett sådant sätt att den görs förmögen att hålla statsapparaten, partiet och trusterna, kontrollera och styra dessa organismer. Jag upprepar detta: det är en fråga om utbildning. Ingen klass har fötts med regerandets konst i sin besittning. Denna konst kan bara tillägnas genom erfarenheter, tack vare de fel som begås, dvs. genom att var och en lär av sina misstag. Ingen rådskonstitution, om den så är idealisk, kan garantera arbetarklassen att utan hinder utöva dess diktatur och kontroll över regeringen om proletariatet inte vet hur det ska använda sina rättigheter i enlighet med konstitutionen. Bristen på harmoni mellan den politiska kapaciteten hos en given klass, dess administrativa förmåga och de juridiska konstitutionella formerna som den upprättar för sitt eget bruk efter maktövertagandet, är ett

historiskt faktum. Det kan observeras i alla klassers utveckling, delvis också i bourgeoisien historia. Den engelska bourgeoisien utkämpade till exempel många strider, inte bara för att göra om konstitutionen i enlighet med sina egna intressen utan också för att kunna dra nytta av sina rättigheter, och alldeles speciellt för att helt och fullt och utan några hinder dra nytta av sin rösträtt. En av Charles Dickens böcker, *Pickwickklubben*, innehåller många episoder från denna period av engelsk konstitutionalism under vilken den styrande gruppen, understödd av sin egen administrativa apparat, välter ner vagnar som för oppositionens anhängare till vallokalerna i diket för att de inte ska kunna anlända i tid för att rösta.

Denna differentieringsprocess är helt naturlig för den segrande eller nästan triumferande bourgeoisien. I verkligheten, i termens bredare bemärkelse, utgörs bourgeoisien av en rad grupper och till och med ekonomiska klasser. Vi erkänner existensen av övre, medel- och lägre (små-) bourgeoisie; vi vet att det existerar en finansbourgeoisie, en handelsbourgeoisie, en industribourgeoisie och en jordbruksbourgeoisie. Efter händelser som krig och revolutioner äger omgrupperingar rum inom bourgeoisiens egna led; nya skikt kommer fram, börjar spela den roll som egentligen är deras, exempelvis aktieägare, leverantörer till staten, de nyrika, som de kallas, som uppträder efter varje krig av en viss längd. Under den franska revolutionen, under direktoratets period, blev dessa nyrika en av reaktionens faktorer.

Allmänt talat är historien om det tredje ståndets seger i Frankrike 1789 utomordentligt upplysande. För det första bestod detta tredje stånd av extremt disparata element. Det inbegrep alla som inte tillhörde adeln eller prästerskapet; således innefattade det inte bara de olika delarna av bourgeoisien, utan också arbetarna och fattigbönderna. Det var först gradvis, efter en lång kamp, efter väpnad intervention, som upprepats många gånger, som hela det tredje ståndet 1792 tillägnade sig den legala möjligheten att delta i administrerandet av landet. Den politiska reaktion som inleddes till och med innan termidoren bestod i detta, att *makten började övergå både formellt och faktiskt i händerna på ett i ökad utsträckning begränsat antal medborgare*. Bit för bit, först genom omständigheternas kraft och sedan legalt, eliminerades de folkliga massorna från landets regerande.

Det är sant att reaktionens tryck inledningsvis gav sig tillkänna längs de sömmar som håller ihop delar av de klasser som utgjorde det tredje ståndet. Det är likaså sant att om vi undersökte en särskild grupp av bourgeoisien, så uppvisar den inte klassklyftor lika tydligt som de vilka till exempel åtskiljer bourgeoisien och proletariatet, dvs. två klasser som spelar helt åtskilda roller i produktionen.

Under den franska revolutionens gång, under dess nedgångsperiod, intervenserade makten inte bara för att eliminera, längs differentieringens linjer, sociala grupper som så sent som i går marscherade tillsammans och förenades av samma revolutionära mål, utan den upplöste dessutom också mer eller mindre homogena massor. Genom funktionell specialisering gav den givna klassen ur sina led upphov till kretsar av höga funktionärer; sådant är resultatet av klyftor som tack vare kontrarevolutionens tryck förvandlades till gapande avgrunder. Som en följd av detta skapade den dominerande klassen själv motsättningar under konfliktens gång.

Den franska revolutionens samtida, de som deltog och ännu mer, historikerna från den följande perioden, var upptagna av frågorna om orsakerna till jakobinpartiets degeneration.

Mer än en gång varnade Robespierre sina anhängare för de konsekvenser som *maktens förgiftning* skulle medföra. Han varnade dem för att de som innehavare av makten inte skulle bli *alltför självsäkra*, ”stöddiga”, som han sade, eller som vi skulle säga nu, infekterade av ”jakobinsk fåfänga”. Robespierre bidrog, som vi ska se senare, emellertid i hög grad själv till att makten föll ur händerna på den småbourgeoisie som lutade sig mot de parisiska arbetarna.

Vi kommer inte här att nämna alla de fakta som getts av samtida rörande de olika orsakerna till jakobinpartiets sönderfall, exempelvis deras tendens att berika sig själva, deras deltagande i kontrakt, leveranser, etc. Låt oss snarare nämna ett märkligt och välkänt faktum: Babeufs uppfattning enligt vilken jakobinernas fall i hög grad påskyndades av de ädla damer vilka de invecklade sig med. Han riktade sig till jakobinerna på följande sätt: ”Vad gör ni, klenmodiga plebejer? Idag omfamnar de er, imorgon kommer de att strypa er.” (Om bilen hade existerat vid tiden för den franska revolutionen, skulle vi också ha haft faktorn med ”bilharem”, som kamrat Sosnovskij har antytt spelat en mycket viktig roll i formerandet av ideologin för vår råds- och partibyråkrati).

Men det som spelade den viktigaste rollen i isoleringen av Robespierre och jakobinklubben, det som avskar dem fullständigt från de arbetande och småborgerliga massorna, var, tillsammans med likviderandet av alla vänsterns element, med början i *enragés*-gruppen, hébertisterna och chaumettisterna (av hela Pariskommunen i allmänhet), det gradvisa eliminerandet av valprincipen och dess ersättning med principen om *nomineringar*.

Utsändandet av kommitterade till de arméer eller städer där kontrarevolutionen återigen vann terräng var inte bara legitimt utan försvarbart. Men när Robespierre, steg för steg, började ersätta domarna och de kommitterade för de olika distrikten i Paris, vilka fram till dess hade valts på samma vis som domarna, när han började utse ordförandena för de revolutionära kommittéerna och till och med började substituera hela ledningen för kommunerna med funktionärer, kunde han genom alla dessa åtgärder inte annat än förstärka byråkratin och döda det folkliga initiativet. Således förvärrade Robespierres regim situationen, i stället för att utveckla den revolutionära aktiviteten bland massorna, som redan trycktes ned av den ekonomiska krisen, och ännu mer av bristen på livsmedel, och underlättade de antidemokratiska krafternas arbete. Dumas, ordförande i den revolutionära domstolen, klagade inför Robespierre över att han inte kunde hitta människor som ville tjänstgöra som jurymedlemmar åt domstolen, eftersom ingen ville utföra denna funktion. Men Robespierre upplevde själv denna likgiltighet bland massorna i Paris i sitt eget fall när han den tionde dagen i månaden termidor fördes genom gatorna i Paris sårad och blödande, utan någon risk för att folkmassorna skulle ingripa till förmån för gårdagens diktator.

Utifrån den bevisföring som getts, förefaller det löjligt att tillskriva Robespierres fall och den revolutionära demokratins nederlag principen om nomineringar. Utan tvivel påskyndade detta emellertid andra faktorer handlande. Bland dem spelades en avgörande roll av svårigheterna att tillhandahålla livsmedel och ammunition, i hög grad beroende på de två åren med dåliga skördar (liksom den följande oordningen vid omvandlingen av adelns stora lantegendomar till småbondedrift), till det konstanta höjandet av priset på bröd och kött, till det faktum att jakobinerna till att börja med inte ville tillgripa administrativa åtgärder för att undertrycka spekulanters och rika bönders vinningslystnad. Och när de slutligen under massornas tryck beslutade att rösta igenom lagen om ett maximum, kunde denna lag, som opererade i förhållanden av fri marknad och kapitalistisk produktion, inte annat än oundvikligen uppträda som en lindring.

Låt oss nu gå över till den verklighet som vi lever i. Jag tror att det först är nödvändigt att antyda att när vi använder uttryck som ”partiet” och ”massorna”, får vi inte förlora ur sikte det innehåll som dessa termer har antagit under de sista tio åren. Arbetarklassen och partiet är – nu inte *fysiskt* utan *moraliskt* – inte längre vad de var för tio år sedan. Jag överdriver inte när jag säger att militanten från 1917 skulle ha svårt att känna igen sig i militanten 1928. En djupgående förändring har ägt rum i arbetarklassens anatomi och fysiologi.

Enligt min uppfattning är det nödvändigt att koncentrera vår uppmärksamhet på studiet av modifieringarna i vävnaden och deras funktioner. En analys av de förändringar som ägt rum kommer att visa oss vägen ut ur den situation som har skapats. Jag gör inte anspråk på att presentera denna analys här; jag kommer att begränsa mig till några anmärkningar.

När man talar om arbetarklassen är det nödvändigt att hitta svar på en hel rad frågor. Hur stor är, exempelvis, andelen anställda arbetare i vår industri som inträtt i den efter revolutionen, och hur stor är andelen arbetare som arbetade i den tidigare? Hur stor är andelen arbetare som tidigare deltog i den revolutionära rörelsen, som har deltagit i strejkerna, som har deporterats, fängslats eller som har deltagit i kriget eller i Röda Armén? Hur stor är andelen anställda arbetare i industrin som arbetar regelbundet? Hur många arbetar bara ibland? Hur stor är andelen halvproletärer, halvbönder i industrin, etc.?

Om vi verkligen tränger ned och på djupet penetrerar proletariatet, halvproletariatet och de arbetande massorna i allmänhet, kommer vi där att finna hela delar av befolkningen som knappast kan sägas vara med oss. Jag vill här inte bara tala om de som är utan arbete, som utgör en ständigt ökad fara som, i varje fall, tydligt har pekats ut av Oppositionen. Jag tänker på de massor som är reducerade till armod eller som är halvfattiga och som tack vare de fattiga understöd som ges av staten befinner sig på gränsen till fattigdom, tjuveri och prostitution.

Vi kan inte föreställa oss hur människor ibland lever bara några steg från oss. Det tycks ibland som om vi snubblar över fenomen vars förekomst man inte skulle vänta sig i en rådsstat, och som ger intryck av att man plötsligt upptäckt en avgrund. Det är inte fråga om att försvara rådsverkens sak, genom att åkalla det faktum att den inte har lyckats göra sig av med det tvivelaktiga arv som överlämnats av den tsaristiska och kapitalistiska regimen. Nej, utan i vår tid, under vår regim, upptäcker vi förekomsten, i arbetarklassens kropp, av springor i vilka bourgeoisien skulle kunna slå in den tunna änden av en kil.

Under en viss period under den borgerliga regimen förde den tänkande delen av arbetarklassen med sig denna talrika massa, inklusive halvavgabonderna. Den kapitalistiska regimen skulle ha medfört frigörelsen av *hela proletariatet*. De halvavgabonderande elementen höll bourgeoisien och den kapitalistiska staten ansvariga för sin situation; de ansåg att revolutionen skulle medföra en förändring av deras förhållanden. Dessa människor är nu långt ifrån tillfredsställda; deras situation har förbättrats litet om ens något. De börjar betrakta rådsmakten, och den del av arbetarklassen som arbetar i industrin, med fientlighet. De är särskilt på väg att bli fiender till funktionärerna i råden, partiet och fackföreningarna. De kan ibland höras tala om arbetarklassens toppar som den "nya adeln".

Jag kommer inte att dröja här för att behandla den differentiering som makten har infört i proletariatets mitt, och som jag ovan definierade som "funktionell". Funktionen har modifierat själva organismen, dvs psykologin hos de som är anförtrödda de olika ledningsuppgifterna i statens administration och ekonomi har förändrats till en sådan grad att de inte bara objektivt utan subjektivt, inte bara materiellt utan också moraliskt, har upphört att vara en del av just denna arbetarklass. Exempelvis kommer inte en fabriksdirektör som spelar satrap trots det faktum att han är kommunist, trots sitt proletära ursprung, trots det faktum att han var fabriksarbetare för några år sedan, i arbetarnas ögon bli ett koncentrat av proletariatets bästa egenskaper. Molotov kan till sin stora glädje sätta ett likhetstecken mellan proletariatets diktatur och vår stat med dess byråkratiska degenerationer, och dessutom med råskinnen i Smolensk, bedragarna i Tasjkent och äventyrarna i Artjemovsk. Genom att göra det lyckas han bara diskreditera diktaturen utan att tillfredsställa arbetarnas legitima missnöje.

Om vi övergår till själva partiet, är det, förutom alla de andra schatteringar som kan återfinnas i arbetarklassen, nödvändigt att tillfoga de som har övergått från andra klasser. Partiets sociala struktur är långt mer heterogen än proletariats. Det har alltid varit så, naturligtvis med den skillnaden att när partiet hade ett intensivt ideologiskt liv, sammanfogade det denna sociala blandning till en enda legering tack vare den kamp som fördes av en revolutionär klass i aktion.

Men makten är en orsak, lika mycket i partiet som i arbetarklassen, till samma differentiering som uppenbarar de sömmar som finns mellan de olika sociala skikten. Rådets och partiets byråkrati utgör en ny ordning. Vi är inte sysselsatta med isolerade fall, med brister i en kamrats uppträdande, utan snarare en ny social kategori, åt vilken en hel avhandling borde ägnas.

När det gäller ämnet Kommunistiska Internationals programförslag, skrev jag till Lev Davidovitj [Trotskij] bland annat:

”Vad beträffar kapitel fyra (Övergångsperioden), är det sätt på vilket kommunistpartiernas roll formuleras under perioden för proletariats diktatur ganska svagt. Utan tvekan är inte detta vaga sätt att tala om partiets roll i förhållande till arbetarklassen och staten ett resultat av slumpen. Antitesen mellan proletär och borgerlig demokrati är tydligt angiven; men inte ett ord sägs för att förklara vad partiet måste göra för att konkret förverkliga denna proletära demokrati. ’Attrahera massorna och få dem att delta i uppbygget’, ’omskola proletariats egen karaktär’ (Bucharin anstränger sig att utveckla denna sista idé, alldeles särskilt i samband med den kulturella revolutionen); detta är sanna uttalanden ur historisk synvinkel, kända under lång tid, men de reduceras till plattityder om de inte förbinds med de ackumulerade erfarenheterna av tio års proletär diktatur.

Det är här som frågan uppstår om ledningsmetoder, metoder som spelar en så viktig roll. Men våra ledare tycker inte om att tala om dem, eftersom de är rädda för att det kan bli uppenbart att de själva har lång väg att gå innan de har ’omskolat sin egen karaktär’. Om jag anförtroddes med skrivandet av ett förslag till program för Kommunistiska Internationals, skulle jag ha gett stort utrymme, i detta kapitel (Övergångsperioden), åt Lenins teori om staten under proletariats diktatur och partiets roll i skapandet av en proletär demokrati som den borde ha varit, och inte en där det som för närvarande existerar en byråkrati i råden och partiet.”

Kamrat Preobrazjenskij har lovat ägna ett särskilt kapitel i sin bok *Landvinningarna för proletariats diktatur i revolutionens elfte år* åt rådsbyråkratin. Jag hoppas att han inte kommer att glömma den roll som spelas av partibyråkratin, som spelar en mycket större roll i rådsstaten än vad dess systrar, råden själva, gör. Jag har uttryckt min förhoppning för honom att han ska studera de specifika sociologiska fenomenen i alla deras aspekter. Det finns ingen kommunistisk pamflett som i återgivandet av socialdemokratins förräderi i Tyskland den 4 augusti 1914 inte på samma gång betonar den ödesdigra roll som spelades av partiets och fackföreningarnas toppbyråkrati i historien om partiets fall. Å andra sidan har lite sagts, och detta bara i mycket allmänna termer, om den roll som spelas av vår råds- och partibyråkrati i splittringen av partiet och rådsstaten. Det är ett sociologiskt fenomen av första ordningen, som emellertid inte kan förstås och uppskattas i dess helhet om inte dess konsekvenser i förändringen av partiets och arbetarklassens ideologi undersöks.

Du frågar om vad som har hänt med andan av revolutionär aktivitet i partiet och vårt proletariat? Var har deras revolutionära initiativ tagit vägen? Var har deras ideologiska intressen, deras revolutionära värderingar, deras revolutionära stolthet tagit vägen?

Du är förvånad över att det finns så mycket apati, svaghet, försagdhet, opportunism och så mycket annat som jag själv kunde tillfoga? Hur kan det komma sig att de som har ett värdigt revolutionärt förflutet, vars nuvarande ärlighet inte kan betvivlas, som har gett bevis på sin tillgivenhet för revolutionen vid mer än ett tillfälle, har kunnat omvandlas till ynkliga byrå-

krater? Varifrån kommer denna fruktansvärda ”smerdjakovanda”¹ som Trotskij talar om i sitt brev om Krestinskijs och Antonov-Ovsejenkos deklARATIONER?

Men om det kan förväntas att de som har övergått från bourgeoisien och småbourgeoisien, de intellektuella, ”individerna” i allmänhet, glider tillbaka ur idéernas och moralens synpunkt, hur kan vi förklara ett liknande fenomen beträffande arbetarklassen? Många kamrater har noterat faktumet med dess passivitet och kan inte dölja sin känsla av besvikelse.

Det är sant att andra kamrater under en viss kampanj för att bärga vetet har sett symptom på den robusta revolutionära inställningen, vilket visar att klassreflexer ännu existerar i partiet. Nyligen skrev kamrat Isjtjenko till mig (eller ännu senare i teser som han likaså skickat till andra kamrater) att bärgandet av vetet och självkritiken beror på motståndet från partiets proletära del. Olyckligtvis måste det sägas att detta inte är riktigt. Dessa två faktum är resultatet av en kombination som arrangerats i toppen och beror inte på trycket från arbetarnas kritik; det är av politiska skäl och ibland av grupporsaker, eller kanske jag skulle säga fraktionsorsaker, som en del av toppmännen i partiet för denna linje. Det är bara möjligt att tala om ett proletärt tryck – det som vägleds av oppositionen. Men det måste klart sägas, att detta tryck inte har varit tillräckligt för att hålla kvar oppositionen inom partiet; vad mera är, det har inte lyckats förändra dess politiska linje. Jag är överens med Lev Davidovitj som i en rad obestridliga exempel har visat den verkliga och positiva roll som vissa revolutionära rörelser har spelat genom sina nederlag: Pariskommunen, Moskvaupproret i december 1905.

Den första garanterade bibehållandet av den republikanska styrelseformen i Frankrike, den andra öppnade vägen för konstitutionella reformer i Ryssland. Effekterna av sådana segrar i nederlagen är kortvariga, om de inte förstärks av ett nytt revolutionärt uppsving.

Det olyckligaste faktumet är att ingen reflex återfinns vare sig från partiet eller massorna i dag. Under två år ägde en exceptionellt bitter kamp rum mellan oppositionen och partiets högsta kretsar; under de senaste två månaderna har händelser inträffat som borde ha öppnat ögonen på den blindaste. Fram tills nu har emellertid ingen intrycket att partiets massor har ingripit.

Lika begriplig är den pessimism hos vissa kamrater, som jag likaså kan känna i dina frågor.

Babeuf började, efter att ha kommit ut ur fängelset i Abbaye, när han såg sig omkring, med att fråga sig själv vad som hade hänt med folket i Paris, arbetarna i stadsdelarna S:t Antoine och S:t Marceau, de som den 14 juli 1789 hade tagit Bastiljen, den 10 augusti 1792 Tuilerierna, som hade belägrat konventet den 30 maj 1793, för att inte tala om många andra väpnade ingripanden. Med en enda mening, i vilken revolutionärens bitterhet kan kännas, återgav han sin iakttagelse: ”Det är svårare att omskola folket i kärlek till friheten än att erövra den”.

Vi har sett varför folket i Paris glömde frihetens attraktion. Svält, arbetslöshet, likviderandet av revolutionära kadrer (ett antal av dem hade giljotinerats), eliminerandet av massorna från landets ledning, allt detta medförde en sådan överväldigande moralisk och fysisk utmattning av massorna att folket i Paris och resten av Frankrike behövde trettiosju års vila innan de startade en ny revolution.

Babeuf formulerade sitt program i två faser (jag talar här om hans program 1794): ”Frihet och en vald kommun”.

Jag måste nu bekänna något: Jag har aldrig låtit mig lugnas av illusionen att det skulle vara tillräckligt för oppositionens ledare att presentera sig själva vid partisammankomster och

¹ Den av bröderna i Dostojevskijs roman *Bröderna Karamasov* som mördar fadern. Han är i allt en fränstötande gestalt. Övers. not.

arbetarmöten för att få massorna att komma över till oppositionen. Jag har alltid betraktat sådana förhoppningar, som särskilt kom från ledarna i Leningrad (detta gäller speciellt Zinovjev och Kamenev) som ett slags återstod från den period när de tog ovationer och officiellt gillande som uttryck för massornas verkliga stämningar och tillskrev dem sin inbillade popularitet.

Jag kommer att gå längre: detta förklarar för mig den snabba omvändning som inträffade i deras uppträdande. De övergick till oppositionen, med förhoppningen att ta makten fort. Det var med detta mål som de anslöt sig till oppositionen från 1923 (den första oppositionen var Trotskij's opposition i Moskva). När en av "gruppen utan ledare" förebrådde Zinovjev och Kamenev för att ha svikit sin allierade Trotskij, svarade Kamenev: "Vi behövde Trotskij för att regera; för att gå in i partiet är han en barlast."

Utgångspunkten, förutsättningen skulle emellertid ha varit att arbetet med att skola partiet och arbetarklassen var en lång och svår uppgift, och att det var ännu mer så därför att sinnena först av allt måste rensas från alla de föroreningar som införts i dem av rådets och partiets praktiska handlande och av byråkratiseringen av dessa institutioner.

Vi får inte tappa ur sikte det faktum att majoriteten av partimedlemmarna (för att inte tala om ungtkommunisterna) har en ytterst felaktig uppfattning om partiets uppgifter, funktioner och struktur, nämligen den uppfattning som de lärt sig av byråkratin genom dess exempel, genom dess praktiska uppträdande och dess stereotypa formler. Alla arbetare som anslutit sig till partiet efter inbördeskriget, anslöt sig till största delen efter 1923 (Leninuppståndet); de har ingen aning om hur partiregimen såg ut tidigare. Majoriteten av dem saknar revolutionär klasskolning som tillägnats i kamp, i livet, i byggandet av socialismen. Men eftersom vår byråkrati har reducerat detta deltagande till en tom fras, är arbetarna oförmögna att tillägna sig någon del av denna skolning. Jag utesluter naturligtvis, som en onormal metod för klasskolning, det faktum att vår byråkrati, genom att sänka reallönerna, försämra arbetsvillkoren, gynna utvecklingen av arbetslöshet, tvingar arbetarna att kämpa och väcker deras klassmedvetande; men detta är fientligt mot den socialistiska staten.

Enligt Lenins och allas vår uppfattning, består partiledarnas uppgift just i att bevara partiet och arbetarklassen från korruptionen i form av privilegier, favörer och särskilda rättigheter som är inneboende i makten på grund av dess band med återstoderna av den gamla adeln och småbourgeoisien; vi skulle ha varit förberedda på NEP:s skadliga inflytande, på frestelsen i bourgeoisiens ideologi och moral.

På samma gång hyste vi förhoppningen att partiledningen skulle ha skapat en ny, verklig arbetar- och bondeapparat, nya, sant proletära fackföreningar, en ny moral för det dagliga livet. Vi måste öppet, tydligt och med hög och hörbar röst erkänna det: partiapparatens har inte uppnått detta. Den har i denna dubbla uppgift av bevarande och skolning visat den fullständigaste inkompetens, den har blivit bankrutt, den är konkursmässig. Vi har under lång tid varit övertygade, och de sista åtta månaderna borde ha bevisat det för alla, att partiledningen ryckte fram längs en ytterst farlig väg. Och den fortsätter att följa denna väg.

De förebråelser vi riktar mot den rör inte så mycket den kvantitativa sidan av arbetet, utan snarare den kvalitativa sidan. Detta måste understrykas, annars kommer vi än en gång att dränkas i en flod av siffror om otaliga och fullständiga framgångar som uppnåtts av partiets och rådets apparater. Det är hög tid att göra slut på detta statistiska charlataneri. Studera rapporterna från femtonde partikongressen. Läs Kossiors rapport om den organisatoriska aktiviteten. Vad finner du? Jag citerar direkt: "Den ofantliga utvecklingen av demokratin i partiet... Partiets organisatoriska aktivitet har breddats betydligt." Och sedan för att understödja detta: statistik, mer statistik och återigen mer statistik. Och detta sades vid en tid när det

i centralkommitténs arkiv fanns dokument som påvisade det fruktansvärda sönderfallet i partiets och rådens apparat, förföljelser, en terror som lekte med militanternas och arbetarnas liv och existens.

Så här beskriver *Pravda* den 11 april byråkratinas makt: ”Opportunistiska element, lata, fientliga och inkompetenta, tillbringar sin tid med att jaga de bästa sovjetiska uppfinningarna utanför Sovjetunionens gränser. Ett hårt slag måste utdelas mot sådana element, med all vår kraft, med all vår beslutsamhet, med allt vårt mod...”. Inte desto mindre, eftersom jag känner vår byråkrati, skulle jag inte bli förvånad över att höra någon tala om den ”enorma och ofantliga” utvecklingen i massornas och partiets aktivitet, om centralkommitténs organisatoriska arbete för att inplantera demokrati. Jag är övertygad om att den parti och rådsbyråkrati som för närvarande existerar kommer att fortsätta att med samma framgång odla sådana varbölder kring sig själv, trots de högljudda rättegångar som ägde rum förra månaden. Denna byråkrati kommer inte att förändras bara för att den underkastas en utrensning. Jag förnekar naturligtvis inte den relativa nyttan och den absoluta nödvändigheten av en sådan utrensning. Jag vill bara understryka att det inte endast är fråga om en förändring av personalen utan främst en förändring av metoder.

Enligt min uppfattning, är det första nödvändiga villkoret för att göra ledningen för vårt parti förmögen att utöva en skolande roll att reducera storleken och funktionerna hos denna ledning. Tre fjärdedelar av apparaten måste man göra sig av med. Den återstående fjärdedelens uppgifter måste ha strikt fastslagna begränsningar. Detta måste likaså gälla för den centrala organismens uppgifter, funktioner och rättigheter. Partimedlemmarna måste återfå sina rättigheter, som har förtrampats, och ges ordentliga garantier mot den despotism som de ledande kretsarna gjort oss vana vid.

Det är svårt att föreställa sig vad som försiggår i partiets lägre skikt. Det är särskilt i kampen mot oppositionen som dessa kadrers ideologiska medelmåttighet har manifesterat sig, liksom det korrumpierande inflytande som de utövar på partiets proletära massor. Om det i toppen återfanns en viss ideologisk linje, en bestickande och felaktig linje, blandad, det är sant, med en stark dos ont uppsåt, har å andra sidan demagogi av det värsta slaget använts mot oppositionen i de lägre skikten. Partiets agenter har inte tvekat inför att utnyttja antisemitism, främlingshat, hat mot intellektuella etc. Jag är övertygad om att alla partireformer som grundas på byråkratin är utopiska.

För att sammanfatta: medan jag, i likhet med dig, noterar bristen på revolutionär anda och aktivitet bland partimassorna, ser jag ingenting förvånande i detta fenomen. Det är resultatet av alla de förändringar som ägt rum i partiet och själva proletariatet. Det är nödvändigt att omskola de arbetande massorna och partimassorna inom partiets och fackföreningarnas ramar. Denna process kommer att bli lång och svår, men oundviklig. Den har redan inletts. Oppositionens kamp, uteslutningen av hundratals kamrater, fängslandena, deportationerna har i varje fall, även om de inte har gjort mycket för vårt partis kommunistiska skolning, haft mer effekt än hela apparaten sammantagen. I verkligheten kan inte de två faktorerna ens jämföras: apparaten har förlösat partiets kapital som överlämnats av Lenin, inte bara på ett meningslöst sätt utan på ett sätt som förorsakat svårigheter. Den har rivit ned medan oppositionen byggde upp.

Fram tills nu har jag resonerat abstrakt utifrån fakta i vårt ekonomiska och politiska liv, som har analyserats i oppositionens plattform. Jag har gjort detta avsiktligt, eftersom min uppgift var att betona de förändringar som har inträffat i förhållande till själva maktövertagandet. Dessa fakta har kanske gett en ensidig karaktär åt min framställning. Men utan att ge en preliminär analys, skulle det vara svårt att förstå ursprunget till de ekonomiska och politiska

fel som begåtts av vår ledning i det som rör bönderna och industrialiseringens problem, partiets interna regim och slutligen statens administration.

Astrachan 6 augusti 1928

(Översättning: Per-Olof Mattsson.)

3. Ernest Mandel: Vad är byråkratin?

Det byråkratiska fenomenets uppkomst

Problemet med byråkratin inom arbetarrörelsen ställer sig, i dess mest omedelbara aspekt, som problemet med arbetarorganisationernas *apparat*: problemet med heltidsfunktionärer, med småborgerliga intellektuella som dyker upp i ledande funktioner inom arbetarorganisationerna. Så länge arbetarorganisationerna är begränsade till mycket små grupper, till politiska sekter eller självförsvarsgrupper med ett mycket litet antal medlemmar; så länge behövs inte någon apparat, några funktionärer och problemet uppstår inte. På sin höjd kan man på denna nivå ta upp frågan om förhållandena till de småborgerliga intellektuella som med sin hjälp vill bidra till uppbyggandet av denna utvecklade arbetarrörelse.

Men redan arbetarrörelsens uppsving, tillkomsten av politiska eller fackliga massorganisationer, är omöjlig utan uppkomsten av en administrativ apparat, av funktionärer – och redan förekomsten av apparat och funktionärer innebär byråkratiseringsfenomenet i vardande: ända från början föreligger alltså en av byråkratiseringsfenomenets djupaste rötter.

Arbetsdelningen i det kapitalistiska samhället reserverar det dagliga manuella produktionsarbetet åt proletariatet och den kulturella produktionen och konsumtionen åt andra sociala klasser. Ett slitsamt arbete, så väl fysiskt som intellektuellt uttröttande, tillåter inte hela proletariatet att förvärva och tillägna sig den objektiva vetenskapen i dess mest utvecklade former, inte heller en kontinuerlig politisk och social aktivitet: den proletära situationen i det kapitalistiska systemet är en situation av kulturell och vetenskaplig underutveckling¹.

Det totala undertryckandet av apparater i arbetarrörelsen skulle döma denna till en medelmåttig primitivism och dess framgång kommer att visa sig vara en tillbakagång på det kulturella och sociala planet i förhållande till den kapitalistiska världens framsteg. Tvärtom kan socialismen, proletariatets frigörelse, endast bli begriplig genom en assimilering av allt det som den för-socialistiska vetenskapen har lämnat av värde på de natur- och socialvetenskapliga planen.

Arbetarrörelsens utveckling gör *skapandet av en apparat*² och förekomsten av funktionärer absolut nödvändiga; funktionärer som genom en viss specialisering får *fylla de luckor som de proletära villkoren har skapat inom arbetarklassen*.

Givetvis skulle man med en grov formulering kunna säga att det är med denna specialisering som byråkratin föds: i och med att några personer yrkesmässigt och permanent ägnar sig åt att bedriva parti- och fackföreningspolitik, finns en latent möjlighet för byråkratiseringens och byråkratins utveckling.

Denna specialisering framkallar på ett djupare plan fetischiserings- och reifikationsfenomen: i ett samhälle grundat på arbetsdelningen, på en överdriven differentiering av arbetsuppgifterna, där arbetarna utför samma handgrepp under hela sitt liv, finner man i deras beteende den

¹ Detta skulle, på ett bredare socialt plan, vara ännu mer sant om man dagen efter arbetarklassens seger ville avskaffa alla tekniker och specialister som inte deltar i produktionen som kroppsarbetare. Man skulle döma samhället till en kraftig och omedelbar tillbakagång; produktivkrafternas utvecklingsnivå skulle sänkas. I stället för ett uppsving, ett nödvändigt villkor för den moderna kommunismen, skulle man riskera att hamna i en primitiv kommunism som snabbt skulle falla sönder i en ny social differentiering. Paradoxens höjdpunkt är att detta förfaringssätt på intet sätt skulle hejda byråkratin, utan i stället reproducera den under ännu mer ogynnsamma förhållanden.

² Skapandet av apparater är oundvikligt av enkla effektivitetsskäl: var och en förstår att det är omöjligt att leda 50.000 människor utan ett minimum av materiell infrastruktur.

ideologiska reflexen av denna situation: de har en tendens att betrakta *sin aktivitet som ett mål i sig*. På samma sätt börjar organisationsstrukturerna, från att ha uppfattats som medel, allt mer att uppfattas som mål i sig – i synnerhet av dem som klarast och mest intimt identifierar sig med dessa organisationer, dvs de som lever i dem för jämnans: de individer som utgör apparaten, heltidsfunktionärerna, de gryende byråkraterna.

Detta gör det möjligt för oss att förstå den ideologiska och psykologiska basen för arbetarbyråkratins formering: fenomenet med de partiella erövringarnas dialektik.

De partiella erövringarnas dialektik

Som materialister kan vi inte skilja problemet med byråkratin från problemet med de omedelbara materiella intressena – bakom det förra finns *problemen med de materiella privilegierna och försvaret av dessa privilegier*.

Men om man vill förstå problemet med dess ursprung och dess tillblivelse, är det allt för ensidigt att reducera det till denna enda aspekt: försvaret av de materiella privilegierna. Det bästa motexemplet är byråkratins utveckling i de icke statsbärande kommunistiska partierna (Frankrike eller Italien) eller de halvkoloniala (Brasilien), där dessa fenomen under en viss epok (stalinismens värsta epok) framträdde t.o.m. i stor skala. I dag är funktionärernas löner i de kommunistiska masspartierna inte högre än specialiserade arbetares löner och de utgör inte några materiella privilegier att försvara. Däremot spelar fenomenet med de partiella erövringarnas dialektik en uppenbar roll: identifikationen av målen med medlen, av den byråkrattiska individen med organisationen, av den historiska målsättningen med organisationen. Denna identifikation orsakar en konservativ attityd som lätt kan komma i motsättning till arbetarrörelsens intressen.

Vad är de partiella erövringarnas dialektik?

Denna dialektik manifesteras i beteendet hos dem som ställer försvaret av redan existerande arbetarorganisationer framför befrämjandet av arbetarnas kamp och seger för att därigenom kunna ta makten i de kapitalistiska länderna; som på det internationella planet ställer det statiska försvaret av Sovjetunionen och arbetarstaterna framför världsrevolutionens expansion och den koloniala revolutionens utveckling. De betar sig som om elementen av arbetardemokrati inom den kapitalistiska världen och arbetarstaternas blotta existens utgjorde mål i sig, utgjorde den redan uppnådda socialismen. De betar sig som om varje ny erövring av arbetarrörelsen *absolut och imperativt skulle underordnas försvaret av det som redan existerar*. Detta skapar en grundläggande *konservativ* mentalitet.

Den välkända frasen i Kommunistiska Manifestet: ”Proletärerna har . . . ingenting annat att förlora än sina bojor”, är en mycket grundläggande formulering som bör uppfattas som en av marxismens hörnstenar: den ger proletariatet en funktion, samhällets kommunistiska frigörelse, ty proletärerna äger ingenting att försvara.

Eftersom detta inte längre är hundra procentigt sant, eftersom en del av proletariatet (må så vara arbetarbyråkratin eller arbetararistokratin inom de utvecklade imperialistiska ländernas proletariat) besitter en organisation eller en betydligt högre levnadsstandard än tidigare, föreligger faran för uppkomsten av en ny mentalitet. Det är inte längre sant att proletariatet inte har någonting att försvara – vid varje ny aktion är det nödvändigt att väga för och emot: riskerar inte den avsedda aktionen att sopa undan det man redan har i stället för att leda till någonting positivt?

Detta utgör den byråkratiska konservatismens djupaste rot inom den socialdemokratiska rörelsen ända sedan tiden före första världskriget – och det samma gäller arbetarstaternas byråkratisering, även före den stalinistiska erans extrema degenerationsformer.

Denna de partiella erövringarnas dialektik bör förstås som en verklig dialektik: det är ingen falsk motsättning som går att lösa med en formel. Det är en verklig dialektisk motsättning som frambringar reella problem. Om den byråkratiska konservatismen är en uppenbart skadlig attityd i förhållande till proletarietets intressen och socialismen – därigenom att den förnekar den revolutionära kampen i de kapitalistiska länderna och revolutionens internationella expansion, under förevändningen att detta skulle sätta de existerande landvinningarna i fara – så är utgångspunkten för denna attityd, *nödvändigheten att försvara det uppnådda, ett verkligt problem*: ”den som inte kan försvara de redan existerande erövringarna, kan aldrig göra några nya” (Trotskij). Men det är helt fel att å priori betrakta varje viktigt steg framåt för såväl den nationella som den internationella revolutionen, som ett automatiskt hot mot tidigare erövringar. Det är där konservatismen ligger och det är denna attityd som kännetecknar såväl *den reformistiska som den stalinistiska byråkratins djupa och permanenta konservatism*.

Denna partiella erövringarnas dialektik, som är förenad med fetischiseringsproblemet i samhällen som bygger på en överdriven arbetsdelning, utgör alltså en av byråkratiseringstendensens djupaste rötter. Denna tendens ligger i den proletära massrörelsens utveckling under den nuvarande historiska fasen, vilken kännetecknas av kapitalismens sönderfall och av övergången till det socialistiska samhället.

Det verkliga problemet är alltså inte byråkratins avskaffande med hjälp av dekret eller magiska formler, utan problemet är dess progressiva bortdöende genom skapandet av bättre subjektiva och objektiva villkor, vilka möjliggör ett långsamt försvinnande av de frön till denna byråkratisering, som under hela denna historiska fas har funnits i samhället och inom arbetarrörelsen.

De byråkratiska privilegierna

Man får inte heller förfalla till de misstag som är vulgärmaterialismens motsats och som består i att reducera problemet till enbart dess avlägsna sociologiska ursprung och därigenom totalt skilja det från dess materiella infrastruktur. Den här tendensen till konservatism hos arbetarorganisationernas ledare och funktionärer saknar inte samband med de materiella fördelar och privilegier som tillkommer dessa funktioner. Dessa sociala privilegier är lika så auktoritets- och maktprivilegier, vilka individen tillmäter stor betydelse.

a) Om man betraktar problemet i dess ursprungliga form, dvs problemet med de första arbetarorganisationernas, fackföreningarnas och de socialdemokratiska partiernas apparater före första världskriget, så framträder de byråkratiska privilegierna på två sätt:

– Att lämna det dagliga arbetet i produktionen (i synnerhet under denna epok med 12 timmars arbetsdag och allt vad det innebär av total social osäkerhet, etc) för att bli heltidsfunktionär i en arbetarorganisation innebär för arbetare och arbetarsöner ett obestriddigt socialt uppsving, en viss individuell frigörelse, men som ändå långt ifrån innebär någon ideal situation: man kan här varken tala om ett förborgerligande eller en omvandling till ett privilegierat skikt. Arbetarorganisationernas tidigare ledare tillbringade en stor del av sina liv i fångelser och levde i övrigt under mycket små materiella förhållanden. Men trots allt levde de socialt och ekonomiskt bättre än dåtidens arbetare.

– På de psykologiska och ideologiska planen är det för en övertygad socialist eller kommunist betydligt angenämare att hela dagen kämpa för idéer och mål som är ens egna än att stå i

en fabrik och timme efter timme utföra samma handgrepp och samtidigt veta, att man i sista hand bidrar till att göra den fientliga klassen rikare. Det är obestridligt att detta fenomen, det *sociala uppsvinget*, innehåller ett viktigt frö till byråkratisering: de som innehar dessa poster vill gärna ha dem kvar, vilket leder dem till att försvara detta tillstånd med heltidsfunktionärer mot alla försök att byta ut dem genom ett cirkulationssystem bland organisationens medlemmar.

b) När dessa massorganisationer börjar uppnå vissa styrkepositioner inom det kapitalistiska samhället, får fenomenet med de sociala (till en början i mycket liten utsträckning materiella) privilegiernas framträdande en mycket större vidd: det gäller då att utse parlamentsledamöter, kommunalfullmäktigeledamöter eller fackliga sekreterare som på hög nivå kan förhandla med arbetsköparnas organisationer – och som alltså i en viss mening lever med dessa. Samma sak när det inom en rörelse gäller att utse tidningsredaktörer eller representanter för arbetarorganisationerna i en hel serie av aktiviteter man knutit till sig – en mångfacetterad rörelse som försöker ingripa i alla sociala aktiviteter och som, i en viss mening, i sig försöker införliva alla dessa aktiviteter.

Det finns även här en verklig dialektik som inte låter sig reduceras till en banal motsägelse: t.ex. när arbetarrörelsen äger ett visst antal tidningar och har behov av ett större antal redaktörer, så står den verkligen inför ett dilemma. Om den för att bekämpa byråkratin tillämpar den av Marx formulerade regeln att sätta funktionärernas löner på samma nivå som kvalificerade arbetares löner, så riskerar den att skapa ett omvänt professionellt urval. De politiskt mest medvetna elementen kommer att acceptera denna regel, men de mest begåvade, som på annat sätt bättre skulle kunna förtjäna sitt uppehälle, kommer ständigt att lockas av denna senare och enklare möjlighet. I den mån som dessa inte är tillräckligt politiskt övertygade, riskerar de att i stor utsträckning absorberas av den småborgerliga miljön och gå förlorade för arbetarrörelsen. Denna uteslutningsföreteelse gäller, också för en rad andra yrken: i de kommuner som administreras av arbetarrörelsen uppstår samma problem när det gäller arkitekter, ingenjörer eller läkare. En strikt tillämpning av Marx' regel riskerar att i ett flertal fall leda till en uteslutning av alla dem vars politiska medvetenhet inte är tillräckligt utvecklad.

Inom det kapitalistiska samhället, med allt vad det innebär av ”moraliska värden” och omgivande miljö, är det omöjligt att bygga upp ett idealt kommunistiskt samhälle – även inom arbetarrörelsen. Det kan möjligtvis realiseras inom en kärna av extremt medvetna revolutionärer; men i en numerärt stor arbetarrörelse, som existerar i en borgerlig demokrati, sker en viss sammanflätning med det kapitalistiska samhället. Lockelserna blir där större och dessa regler för byråkratins bekämpande blir svårare att acceptera. Här ser man byråkratiseringstendensen framträda: försvinnandet av de hinder som medvetet rests mot de privilegierade positionernas faror breddar allt mer och mer vägen för denna tendens.

c) Under nuvarande historiska fas kan denna dialektik, inom vissa stora arbetarorganisationer, uppträda t.o.m. i sin slutfas. Denna kan då innebära en politisk omorientering, en medveten integrering i det kapitalistiska samhället och ett klassamarbete.

Byråkratins rötter förökar sig då mycket snabbt. En del av ledarskapet lever då på ett medvetet sätt bourgeoisins liv och låter sig integreras i det kapitalistiska samhället. De hinder mot byråkratiseringen, som den socialistiska medvetenheten rest, försvinner; privilegierna ökar; de socialdemokratiska parlamentsledamöterna ger inte längre en del av sin lön åt organisationen för att själva nöja sig med funktionärens lön; de etablerar sig som ett verkligt klientel inom arbetarklassen. Allt ifrån detta kan den byråkratiska degenerationen inte annat än frodas.

Arbetsstaternas byråkratisering

En parallell process i tre faser finner man i arbetsstaternas byråkratisering under övergångsperioden:

- a) först och främst de auktoritetsprivilegier och politiska fördelar som härrör från maktmonopolet inom statsapparaten;
- b) därefter, och i synnerhet i ett underutvecklat land, uppkomsten av byråkratiska privilegier på såväl det materiella som det kulturella planet;
- c) slutligen den fullständiga byråkratiska degenerationen då ledningen inte längre motarbetar detta fenomen utan medvetet accepterar det, låter sig integreras i det, blir dess motor samt försöker ackumulera privilegierna.

Då riskerar man att hamna i de mest groteska byråkratiska former, såsom i Sovjetunionen under den stalinistiska epoken:

– t.ex. de ”fixerade bankkontona”, genom vilket vissa privilegierade individer kunde kosta på sig hur stora utgifter som helst samtidigt som deras egna konton förblev orörda. Den enda begränsningen på utgifterna var den relativa knappheten på varor; för dessa människor innebar detta kommunismens sanna förverkligande inom ett ekonomiskt underutvecklat samhälle. I den efterstalinistiska litteraturen i Sovjetunionen har många konkreta exempel givits på bl.a. artister och, givetvis, politiska ledare som innehade detta privilegium.

– En annan och lika frapperande aspekt av dessa omfattande privilegier var ”specialaffärerna”: detta fenomen, som föddes under Stalinepoken, fortsatte att existera i de flesta arbetsstater ända fram till 1956-57. Partifunktionärerna hade tillgång till specialaffärer som var väl dolda för folket i övrigt: dessa affärer var kamouflerade i fastigheter som utåt var bostadshus – men inte för dem som hade möjlighet att komma in där. Ingen kände alltså till dessa affärer i vilka man kunde finna alla de varor som vid denna tid var oåtkomliga för folkets flertal och som i stor utsträckning importerades från de imperialistiska länderna. En verklig hierarki rådde bland de parti- och statsfunktionärer som hade tillträde till dessa affärer: vissa betalade fullt pris; andra, placerade högre upp på den byråkratiska skalan, betalade endast hälften; och slutligen de allra högsta, de som hade tillgång till de famösa fixerade bankkontona, kunde plocka åt sig vad de ville ha utan att betala någonting.

Under perioden 1947-48, som för arbetsstaterna var en period av knapphet och misär, mottog byråkraterna i länder som Östtyskland, gåvopaket från Sovjetunionen. Det är nästan rörande att konstatera med vilken noggrannhet den minutiösa hierarkin respekterades vid fördelningen av dessa gåvor: i enlighet med sin rang mottog byråkraterna större eller mindre gåvor innehållande silkes- eller linnestrumpor, smör eller grisfett, etc.

Det är löjligt, om inte tragikomiskt, att i en situation av hungersnöd finna en så rigid tillämpning av den byråkratiska mentaliteten att den reser till en nödvändig princip hierarkin av materiella privilegier; men det är även helt logiskt att där finna de mest karaktäristiska byråkratiska deformationerna.

Några exempel på felaktiga lösningar

Den viktigaste slutledning man måste dra ur denna summariska undersökning av problemet är följande: det är nödvändigt att klart urskilja två grupper av fenomen och att akta sig för att på ett oegentligt sätt likställa dessa:

– *de potentiella tendenserna till en begynnande byråkratisering*, frön som oundvikligen ligger i en arbetarrörelses utveckling från och med en viss numerisk utvidgning av denna och uppnåendet av en viss maktsfär, till en senare oundviklighet i en isolerad arbetarstat;

– *den fullständiga utvecklingen av de byråkratiska tendenserna*, vilket leder till den totala degeneration som man finner i de olika reformistiska och stalinistiska partierna samt i Sovjetstaten.

Gör man inte den väsentliga distinktionen mellan dessa två fenomen eller, ännu värre, om man bekämpar alla organisationsformer som innehåller dessa frön under förevändningen att detta oundvikligen leder till en extrem degeneration, så *ställer man arbetarrörelsen inför en återvändsgränd och inte inför en dialektisk motsättning*. Man kan då inte dra någon annan slutsats än att proletariats egen frigörelse är en omöjlighet. Denna attityd leder slutligen till att ställa arbetarrörelsen under ännu sämre villkor och att hindra den från att kämpa för sin egen frigörelse:

a) Denna extrema sammanblandning karaktäriserar olika ”ultravänstergrupper” (för övrigt snarare höger än ultravänster!): en av de lösningar som vissa av dessa grupper för fram består i att säga, att eländet beror på förekomsten av en apparat och av funktionärer. Enligt dem är det nödvändigt att bekämpa existensen av ”yrkesrevolutionärer”: frasen ”Stalin var den förste yrkesrevolutionären som dök upp inom arbetarrörelsen” sammanfattar väsentligen dessa teser. Man måste då fråga sig vad arbetarrörelsen skulle vara utan heltidssysselsatta, inte i ett idealt samhälle, utan i ett visst kapitalistiskt samhälle sådant det nu är. En arbetarrörelse som inte försöker skapa proletära yrkesrevolutionärer, komma från arbetarklassen och starkt lierade med denna, skulle inte kunna passera den mest primära nivån på vilken arbetarklassens tidigaste självförsvarsorganisationer befann sig. Den skulle vara helt avskuren från moderna såväl natur- som humanistiska vetenskaper; den skulle p.g.a. ekonomisk och politisk inkompetens vara dömd till att endast kämpa för de mest omedelbara och spontana kraven. En sådan rörelse skulle givetvis vara helt oförmögen att befria proletariatet, störta kapitalismen och öppna vägen för det socialistiska samhället.

Historien har visat att denna lösning är den mest omöjliga av alla: det existerar i världshistorien inte ett enda exempel på ett land där arbetarrörelsen efter tio års erfarenhet fortsätter att hänga fast vid denna primitiva nivå p.g.a. fruktan för en senare byråkratisk deformation.

b) I praktiken är det alternativets andra del som riskerar att förverkligas. Då man inte vill ha några heltidsfunktionärer, några yrkesrevolutionärer och om man inte tillåter ett urval och en systematisk utbildning av de proletära elementen till en mycket hög nivå, då kommer arbetarorganisationerna oundvikligen att ge efter för trycket från de småborgerliga intellektuella, som helt och hållet bemäktigar sig organisationerna. Inom dessa reproducerar de det vetenskapliga och kulturella monopol som de redan besitter inom det kapitalistiska samhället.

Man ser hur denna motsättning, som dessa grupper inte har förstått, åter framträder: det verkliga dilemma i det kapitalistiska samhället är inte valet mellan en organisationsform som saknar dessa frön till en byråkratisering och en annan form som bär på dessa faror; i verkligheten gäller det följande val:

- att utveckla en verklig arbetarautonomi med den byråkratiska faran på en potentiell nivå;
- att bibehålla arbetarorganisationerna under trycket av den borgerliga ideologin och dess intellektuella.

Ett flertal historiska exempel illustrerar denna sista aspekt: skenbara arbetarorganisationer har under långa perioder stått under bourgeoisins påverkan p.g.a. bristande arbetarautonomi,

organisationskapacitet eller ideologiska misstag och har vägra att gå vidare från ett visst stadium.

Det är för övrigt lustigt att konstatera att försvararna av denna teori ser farans ursprung i apparaten, vilket är riktigt, men samtidigt som de inte begriper att icke politiskt verksamma arbetare, som är utsatta för det kapitalistiska samhällets inflytande, är mycket mer mottagliga för den dominanta ideologin, vilken är den härskande klassens ideologi. Orsaken är det betungande kroppsarbetet, vilket inom ramen för 8-9 timmars arbetsdag, omflyttningar, etc, försvårar den intellektuella och kulturella frigörelsen.

En arbetarorganisation som endast skulle bestå av kroppsarbetare i dagligt produktivt arbete, skulle vara mycket mer mottaglig för den borgerliga ideologin än en organisation i vilken man bedriver ett konstant arbete med att utveckla, skola och frigöra de mest medvetna och mest revolutionära arbetarna från det kapitalistiska slaveriarbetet genom att hårda dem i de professionella revolutionärernas skola.

c) Ett annat exempel på dessa felaktiga lösningar, som i realiteten avslöjar ett totalt oförstående för problemet, har utvecklats av gruppen ”Socialism eller Barbari”: för att förhindra arbetarstatens byråkratisering måste man redan dagen efter revolutionen *avskaffa alla inkomst- och löneskillnader*. Här visar sig åter igen en total brist på förståelse av den verkliga svårigheten; vilka skulle de objektiva resultaten bli av dessa åtgärder i ett samhälle som domineras av materiell knapphet? Om man dagen efter revolutionen avskaffade alla löneskillnader, skulle det praktiska resultatet bli att man *avskaffade en mycket stor del av de stimuli som driver människorna till att ytterligare kvalificera sig*. När, i en bristsituation, de kulturella och yrkesmässiga kvalifikationerna inte längre leder till förbättrade livsvillkor, skulle dessa ansträngningar till en kvalificering inskränka sig till de mest medvetna elementen som förstår den objektiva nödvändigheten av att höja den kulturella och yrkesmässiga nivån. Antalet människor som skulle försöka kvalificera sig, skulle vara mycket mindre än i ett övergångssamhälle där vissa löneskillnader kvarstår som materiell stimulans. Under dessa villkor (dvs inga löneskillnader) skulle produktivkrafternas uppsving ske mycket långsammare, bristsituationen bestå mycket längre och resultatet bli tvärt emot vad man ansåg. De objektiva orsakerna till byråkratins utveckling, vilka är produktivkrafternas underutveckling och proletariats kulturella underutveckling, skulle komma att bestå mycket längre. Om man däremot bevarar en viss löneskillnad accelereras kvalificeringsansträngningarna och därigenom också skapandet av sådana materiella villkor som befrämjar privilegiernas och byråkratiseringstendensens bortdöende.

Detta exempel är mycket signifikativt för det faktum att det verkligen rör sig om en dialektik och att lösningen lika så bör vara dialektisk.

De revolutionära marxistiska lösningarna

a) Marx kunde inte, p.g.a. bristen på historiska erfarenheter, förstå byråkratiseringsproblemet alla aspekter. Men även om han inte konfronterades med mer än en enda arbetarstats erfarenheter – Pariskommunen, som existerade i endast några månader – så kunde han ur denna enda erfarenhet med ett genialt förutseende formulera två mycket enkla men väsentliga regler, som innehåller nästan alla de hjälpmedel som arbetarrörelsen senare har utvecklat mot byråkratiseringen:

– *kampen mot de materiella privilegierna* och de överdrivna löneskillnaderna; i synnerhet bör arbetarstatens politiska funktionärer *inte ha löner som är högre än de kvalificerade arbetarnas*. Marx tillägger att syftet med detta framför allt är preventivt, dvs att hindra vissa

korrupperade element från att söka funktionärsposter för att klättra socialt, för att ”göra karriär”.

– den andra regeln är *valbarheten och möjligheten att återkalla* valda på alla nivåer, vilken även kan kompletteras med regeln om de roterande funktionerna, som förordades av Lenin och som kommer att kunna leda till statens progressiva bortdöende, då varje medborgare har konkreta erfarenheter av ekonomin och staten, och då klasserna kommer att försvinna.

b) Den revolutionära marxistiska lösningen av problemet har presenterats av den leninistiska partiteorin och den trotskistiska teorin om arbetarstaten och avantgardets medvetna roll i arbetarstatens ledning för att bekämpa byråkratin.

Man måste vara klarsynt och förstå det objektiva problemet: den oundvikliga närvaron, i en embryonisk och potentiell form, av kärnan till byråkratiseringen. Samtidigt måste man förstå vilka medel som är de mest effektiva för att under olika materiella och subjektiva villkor bekämpa dessa tendenser och reducera deras omfång så långt som möjligt.

På partiplanet borde Lenin själv under några år ha utfört, inte en självkritik, men en viss fördjupning av sina uppfattningar (utvecklade i *Vad bör göras?*), efter det att den ryska arbetarrörelsen, med revolutionen 1905, hade genomgått sin första revolutionära erfarenhet av massaktivitet på bred bas.

Den verkligt leninistiska partiteorin utgörs av två element: det ena är det som Lenin, vid seklets början, skrev i *Vad bör göras?* om skapandet av det revolutionära partiets kärna under illegala former; det andra elementet är vad han skrev efter det ryska proletariats första revolutionära masserfarenheter, efter erfarenheterna av sovjeter, fackföreningar och masspartier. Det är här nödvändigt att på samma gång förstå nödvändigheten av avantgardegrupper och avantgardepartier, vilka inte kan vara något annat än breda minoritetspartier.³

Denna avantgardegrupp bör vara integrerad i massorna men utan att substituera dessa och utan att ta på sig uppgifter som endast kan genomföras av dessa massor. Idén att ”*proletariatets frigörelse kan endast vara proletariatets eget verk*” bör vare sig i teorin eller i praktiken ersättas med idén att det revolutionära partiet är kallat att *frigöra proletariatet* och att upprätta arbetarstaten *i proletariatets ställe*, till att börja med i dess namn, sedan, under vissa historiska förhållanden, mot detta proletariat.

I denna dialektik mellan avantgardet och massorna, och i förståelsen av de relationer som det revolutionära partiet bör ha till de proletära massorna, är det nödvändigt att poängtera det faktum att vissa historiska uppgifter endast kan genomföras *med det medvetna stödet av proletariatets majoritet*. Men massornas stöd åt ett revolutionärt parti växer fram endast i *exceptionella* (men *historiskt nödvändiga*) stunder – vilket innebär förpliktelsen att stå kvar som ett minoritetsparti, så länge som det inte föreligger en revolutionär situation.

Den verkligt leninistiska partiteorin ligger i den totala förståelsen av denna dialektik. Ur den följer en viss organisationsform och en viss syn på problemet med yrkesrevolutionärerna. Dessa bör givetvis inte vara permanent avskilda från arbetarklassen; de bör kunna återvända till fabriken; de kommer att ersättas av andra proletärer som kommer att göra samma erfarenhet. Detta säkrar en verklig cirkulation av ”friskt blod” mellan klassen och dess avantgarde: det är detta som är teorin om cirkulationen mellan proletärer och de professionella revolutionärerna.

³ Den historiska och numerära betydelsen av socialdemokratiska partier är en motor för deras byråkratisering och inte en spär. Det är mycket lättare att bevara en organisation icke-byråkratiserad om den enbart rekryterar sådana medlemmar som redan har en viss medvetenhet och aktivitet; då kan fenomenet med ett ”klientel” inte uppträda i någon större skala.

c) Samma gäller för arbetarstaterna i övergångssamhället mellan kapitalismen och socialismen. Det är huvudsakligen Trotskij och den trotskistiska rörelsen som har fört fram svaren på dessa frågor. Men Lenin hade redan bidragit med flera element och under åren 1921-22 var han i viss mån mer medveten om fenomenet än Trotskij.

Byråkratiseringens embryon eller en viss byråkratisk deformation är oundvikliga i ett efterblivet och isolerat samhälle. Vad som däremot inte är oundvikligt, det är denna byråkratiska deformationens vidareutveckling i en fruktansvärd degeneration, så som skedde under den stalinistiska epoken. Under dessa förhållanden är ännu en gång den subjektiva faktorn avgörande. Om det revolutionära avantgardet är medvetet om byråkratiseringsfaran, så måste det bekämpa denna fara på alla nivåer:

– *I statens politiska organisation* utökar avantgardet formerna för arbetardemokrati och arbetarnas direkta ingripande i statens styrelse.

– *På det ekonomiska planet* utvecklar avantgardet samtidigt arbetarnas självstyre och den kvantitativa och kvalitativa förstärkningen av arbetarklassen.

– *På det internationella planet* befrämjar det *revolutionens expansion för att bryta den proletära revolutionens isolering* för att därigenom också bekämpa byråkratiseringsprocessen på det mest effektiva sättet.

Om ett nytt proletärt avantgarde, utan moralisk och fysisk utmattning, kommer till makten i ett nytt land, kan detta ta ledningen inom rörelsen i den mån som den internationella revolutionen breder ut sig. Det är den tredje aspekten av Trotskij's ”*permanent revolution*”.

Vi ska nu undersöka hur problemet med byråkratin historiskt har framträtt inom arbetarrörelsen.

Marx' analys av Pariskommunen

Vi börjar med de slutledningar som Marx drog ur sin studie av Pariskommunen: det mest karaktäristiska fenomenet i detta första försök att konstruera en arbetarstat är den, mer instinktiva än medvetet överlagda, ansträngning som Pariskommunens ledare utvecklade för att *förstöra den permanenta statsapparaten*, som de olika besuttna klasserna lämnat efter sig, i alla dess centraliserade former (den borgerliga statens absoluta monarki och arvsformer).

I sin analys isolerade Marx tre huvudfaktorer, av vilka två har tagits upp tidigare:

det faktum att ingen löntagare i Kommunen fick mer än *en kvalificerad arbetares lön*.

Valbarheten och möjligheten att återkalla dessa avlönade funktionärer, helt i enlighet med väljarnas vilja.

Den tredje faktorn påvisades av Marx och utvecklades senare av Lenin: i denna nya statsform, som redan nu inte längre är någon egentlig stat; i början av det bortdöende som sammanfaller med skapandet av en arbetarstat, finns redan undertryckandet av den distinktion som på ett grundläggande sätt karaktäriserar den borgerliga staten: *åtskiljandet av de lagstiftande och de verkställande funktionerna*. Det finns redan här ett försök att knyta ett stort antal arbetare, inte endast till de lagstiftande funktionerna, utan även till verkställandet av lagarna; det finns här ett försök att knyta arbetarna till *maktutövningens effektiva funktioner*.

Detta första närmande till vad som borde vara en arbetarstat är på samma gång den första definitionen av effektiva medel att bekämpa byråkratiseringen med. Statsapparaten begynnande bortdöende sammanfaller alltså med själva statens avtynande: de tre regler som Marx formulerade är även grundläggande regler för beskyddet av varje demokratisk struktur,

mot byråkratins inträngande; de låter sig också tillämpas på en statsstruktur, en fackförenings- eller masspartistruktur.

Marx kunde alltså inte, lyckligtvis eller olyckligtvis, i grunden behandla problemet med byråkratin, ty han upplevde aldrig varken en arbetarorganisations eller ännu mindre en arbetarstats byråkratisering. Men de få anmärkningar han gjorde har länge utgjort det väsentliga i den antibyråkratiska kampens doktrin, vilken sedan har utvecklats efter honom av andra marxister.

Kautskys parallell

Kautsky är den andre, efter Marx, som bör tillerkännas ett medvetande om problemet. I slutet av förra seklet publicerade han en bok om *Kristendomens ursprung*. Det kan förefalla besynnerligt att föra samman detta problem med problemet arbetarbyråkrati. Men i sista delen av sitt arbete tog Kautsky upp följande fråga (och det tycks vara den första formuleringen av problemet i en så klar form): när arbetarklassen har tagit makten, riskerar den då inte att överlämna denna i händerna på en dominerande byråkrati? Riskerar den inte att genomgå en byråkratiseringsprocess på samma sätt som katolska kyrkan gjorde, när den blev en dominerande makt i samhället? Kautsky gjorde en parallell mellan det som hände under 300-talet, då katolska kyrkan blev statskyrka under Konstantin den store, och det som skulle kunna hända efter arbetarrörelsens seger.

Denna jämförelse är givetvis inte enbart en frukt av Kautskys förutseende; han inspirerades av två föregångare:

a) Engels jämförde, redan i sin introduktion till *Klasskampen i Frankrike* (skriven omkring 1880), de förföljelser som arbetarrörelsen under hans egen tid fick utstå med dem, som en annan rörelse fick utstå sextonhundra år tidigare: från förföljelse efter förföljelse gick kristendomen mot seger efter seger; denna de förtrycktas rörelse, bekämpad av de förtryckande klasserna, vann bit för bit alla sociala klasser och gick oemotståndligt mot segern.

Engels hade alltså redan flera år före Kautsky dragit en viss parallell mellan kristendomen och den moderna arbetarrörelsen.

b) Den andra av de två historiska föregångare som inspirerade Kautsky var den anarkistiska eller anarko-syndikalistiska oppositionen representerad av Noske⁴, som vid åren 1891-92 drog den slutledningen ur Engels text, att arbetarrörelsen, allt eftersom den utvecklades, skulle komma att byråkratiseras på samma sätt som kyrkan hade byråkratiserats under sin historiska utveckling.

Konfronterad med dessa två paralleller, förstod och ställde Kautsky problemet på ett riktigt sätt – och detta är helt hans egen förtjänst.⁵ Han begrep att det givetvis inte fanns någon fullständig parallell mellan den katolska kyrkan och arbetarrörelsen, men att denna genom sitt makttillträde skulle komma att konfronteras med ett byråkratiseringsproblem likt det inom den katolska kyrkan vid tiden för dess makttillträde.

⁴ Mer eller mindre anarkistiska ultra-vänstergrupper utvecklades omkring 1891-92 inom den tyska socialdemokratien; dessa ”gauchister från Berlin” utgjorde en i allmänhet föga känd riktning inom arbetarrörelsen. Ett omdöme om denna grupp kan bli varken enkelt eller rätlinjigt: Lenin blev, efter 1914, själv tvungen att göra en viss kritisk undersökning av sin tidigare uppfattning, och han såg i dessa halvmedvetna revoltformer en viss insikt i den reformistiska och byråkratiska korruptionens början inom den socialdemokratiska rörelsen.

⁵ Kautsky, som i stor utsträckning hade varit Lenins ”lärare” och som inspirerade honom till en stor del av hans ”leninistiska” partiteori, var en mycket intelligent man och en värdefull marxistisk teoretiker, vilket gjorde att han med mycket stor klarsyn kunde begripa grunden till detta problem.

Det är mycket instruktivt att känna till de svar Kautsky gav: de är ganska olika de Marx gav i sin studie av Pariskommunen. Hans svar förefaller oss relativt bekanta och de liknar dem som Trotskij senare gav.

Kautsky anser att parallellen skulle vara helt korrekt om man, i det historiska perspektivet, kunde säga det samma om arbetarklassen som om katolska kyrkan: den senare kom till makten under förhållanden som innebar en nedgång i produktivkrafternas utveckling; under sådana förhållanden skulle en byråkratisering av arbetarrörelsen vara oundviklig. Men socialismen innebär, tvärtom, ett enormt uppsving av produktivkrafterna vilket i sin tur medför arbetsdelningens progressiva försvinnande och en revolution på det kulturella planet. Under sådana villkor av materiell rikedom och intensiv kulturell utveckling blir byråkratins seger historiskt ofattbar.

Kautskys svar är alltså helt korrekt; men det utelämnar ett led i resonemanget och räknar inte med en möjlighet (som för övrigt inte heller någon annan gjorde under denna tid): vad skulle hända om arbetarklassen tog makten, inte i något av de mest utvecklade kapitalistiska länderna, utan tvärtom, i ett underutvecklat land? I detta fall skulle inte de faktorer kunna existera, vilka Kautsky räknade med som spärrar mot byråkratin (materiell rikedom, kulturell revolution); produktivkrafternas och kulturens otillräckliga utvecklingsnivå samt proletariatets numerärt otillräckliga utveckling skulle kunna tillåta byråkratin en temporär seger.

Trotskij's polemik mot Lenin rörande hans uppfattning om partiorganisationen

Den tredje fasen i utvecklandet av arbetarrörelsens medvetande om problemet med byråkratin är en ganska så ”delikat” fas för de kommunister som på samma gång är leninister och trotskister: denna fas finns uttryckt i Trotskij's polemik mot Lenin och hans teori om partiorganisationen. I denna polemik hade Trotskij fel; det är obestridligt i det historiska perspektivet. Men när en man som Trotskij misstar sig finns det ofta, även i misstagen, element av sanning: om man betraktar, inte den inre logiken i hans resonemang (vilket var felaktigt), utan hans slutsatser så finner man där en helt riktig förutsägelse, vars formulering utgör en enastående profetia: 1903 skrev Trotskij att den teori som leder till att partiet substituerar proletariatet för genomförandet av revolutionens grundläggande uppgifter riskerar att leda till, att partiet ersätts av centralkommittén, centralkommittén av sekretariatet och sekretariatet av generalsekreteraren: man riskerar att hamna i en sådan historisk situation, att en enda människa förses med uppgiften att förverkliga eller fullborda revolutionens stora uppgifter.

Denna föraning uttrycker ett riktigt fördömande av varje *substitutionsteori* och inte av den verkliga leninistiska teorin, som i sig givetvis inte innehåller den visionen.

Under den stalinistiska epoken blev denna teori, halvt explicit och halvt öppet, det stalinistiska partiets officiella teori. De byråkratiska ledarna i vissa arbetarstater blir fortfarande oerhört förvånade när man ber dem att någonstans i Lenins skrifter peka på en enda fras där han säger, att proletariatets diktatur ska utövas av partiet; att det är partiet som bör förverkliga förstatligandet av produktionsmedlen, etc. Detta påpekande fyller dem alltid med förvåning, ty de har skolats i en *anda som överför proletariatets uppgifter till partiet*.

Tvärt emot detta talar alla leninismens klassiska texter (jämför *Staten och revolutionen*) om uppgifter som bör verkställas av *proletariatet under partiets ledning*, vilket är något helt annat. Denna teori, som till partiet överför verkställandet av proletariatets historiska uppgifter – genom partiets inträngande i proletariatets roll – leder helt logiskt till sådana situationer där partiet tvingas verkställa uppgifter trots opposition från en enorm majoritet av proletariatet. Detta rättfärdigade Budapest och de sovjetiska truppernas intervention mot den ungerska

revolutionen och den generalstrejk som 95 % av det ungerska proletariatet genomförde; vilket i sin tur innebär att hävda, att proletariatets diktatur kan utövas av partiet *mot* 95 % av proletariatet, givet en viss historisk situation i ett bestämt land.

Trotskijs kritik av denna substitutionsteori var alltså i sig helt riktig; däremot var den ett föregripande, ty det fanns inte någon som vid den tidpunkten försvarade dess teser – i synnerhet inte Lenin, som vid upprepade tillfällen försvarade sig mot den⁶; denna teori framträdde i full dager först 30 år senare, i och med den stalinistiska epokens höjdpunkt, då den blev den sovjetiska byråkratins halvofficiella doktrin. Men denna byråkrati vågade dock aldrig helt institutionalisera teorin och därigenom öppet avsvärja sig den leninistiska teorin.

Rosa Luxemburgs kamp mot den tyska fackliga byråkratin

Den fjärde fasen i utvecklingen av arbetarrörelsens medvetande om detta problem, är en mycket viktig fas: den framvisar det första klart uttryckta medvetandet om hur en fullgången byråkrati förverkligas. Detta tack vare Rosa Luxemburg och hennes kamp mot den tyska fackliga byråkratin, mellan 1914 o. 1917, och mot den reformistiska socialdemokratins allmänna degenerering.

a) Rosa Luxemburg har mycket väl förstått och analyserat problemet, om än på ett lätt överdrivet sätt: *de starkaste arbetarorganisationerna är alltid minoritetsorganisationer under perioder av kapitalismens normala liv* och de mäktigaste fackföreningarna omfattar endast en minoritet av arbetarna.⁷

Ur detta har hon dragit två konklusioner och därvid stött sig på den konkreta erfarenheten av 1905 års ryska revolution, framför allt i de mest industrialiserade delarna (det tsaristiska Polen, Ukrainas industriella centra och Transkaukasien): i samtliga fall är det endast vid tillfällen av en revolutionär situation som majoriteten av arbetarna går in i en politisk eller facklig rörelse. Detta innebär då att miljoner arbetare, som inte har gått igenom de traditionella organisationernas skolor, sätts i rörelse; dessa kan inte kanaliseras med de gängse medlen. Nya organisationsformer är därför nödvändiga för att organisera dessa arbetarmassor; de bör vara smidigare än en fackförening eller ett parti och bör kunna omfatta en mycket större del av massorna än dessa samt effektivt kunna realisera aktionsenheten.

Historien har helt och hållet bekräftat denna teori och bevisat nyttan av *sådana organisationsformer som sovjeter och provisoriska kommittéer i en revolutionär situation*: de utgör den smidigast tänkbara organisationsformen eftersom var och en av dessa kommittéer alltid är specifik för den lokala situationen. Det räcker med att betrakta t.ex. de första sovjeterna under 1905 års ryska revolution, arbetar- och soldatråden under 1918 års tyska revolution eller råden under den spanska revolutionen. Alla dessa kommittéer eller råd har alltid varit specifika för en given situation; de har alltid bildats för att lösa en praktisk uppgift som revolutionen historiskt har ställts inför. Dessa är givetvis inte några institutioner som kan ha permanenta stadgar och förordningar, tillämpbara på alla historiska förhållanden.

⁶ I andra upplagan av *Vad bör göras?*, i 1905 års förord, hävdade Lenin det faktum att om man skiljer avantgardet från proletariatet, så förfaller man till de mest ”kompletta former av äventyrlighet och godtycke”. En liten grupp byråkrater som sitter runt ett bord kan besluta, att proletariatet, under givna historiska omständigheter, ska agera på ett alldeles bestämt sätt: det innebär att helt sopa undan det huvudsakliga objektiva kriteriet, *proletariatets vilja* och det som proletariatet är redo att acceptera och utföra.

⁷ Detta var sant på den tid Rosa Luxemburg levde, men i dag finns det länder där mer än hälften av proletariatet, åtminstone formellt, är anslutna till fackföreningarna: i Sverige, i Österrike, i Belgien. Men det är endast ett rent formellt engagemang: endast en minoritet bedriver någon facklig aktivitet – men även denna är minimal (att åtminstone en gång per år närvara vid ett möte i sin fackförening).

Denna organisationsform kan motsvara endast en målsättning: *att förverkliga enhetsfronten, arbetarnas enhet i aktion, i en revolutionär situation och för ett precist revolutionärt mål.* Endast den kan svara mot nödvändigheten av en revolutionär aktion som omfattar alla arbetare.

På samma sätt ser man, om man förstått sovjetens verkliga karaktär, hur dogmatiskt och groteskt det är att vilja ge dem en identisk etikett i alla situationer och på alla platser: ”pro-kineserna”, som börjat anamma den stalinistiska erfarenheten från den s.k. ”tredje perioden”, vill, i länder som Belgien eller Förenta Staterna, i förväg påbörja förberedelserna för bildandet av sovjeter. Genom att använda just denna benämning binder de sig till ett dogmatiskt och missriktat handlingssätt, som inte alls svarar mot det verkliga problemet: att finna den organisationsform som under en viss epok, i ett bestämt land, bäst motsvarar arbetarklassens aktuella strävanden, i samstämmighet med de reella historiska målen; dvs den största möjliga massmobiliseringen av arbetarna inför ett klart definierat mål.

b) En annan aspekt har Rosa Luxemburg gett oss i sin uppfattning av den fackliga byråkrati som skapas i vanligt korporativa fackföreningar eller i industriella fackföreningar. När dessa har avslutat sin tillkomstprocess, riskerar de att bli en *extremt konservativ kraft*; de utgör då ett allt större hinder för klasskampens utveckling. Rosa Luxemburgs personliga erfarenhet av detta slags fackliga byråkrati gjorde det möjligt för henne att se klart innan Lenin eller Trotskij: hon förstod den kontrarevolutionära roll som denna byråkrati några år senare skulle komma att spela. Den övriga arbetarrörelsen lade vid denna tid accenten på den opportunistiska karaktären hos denna byråkrati, dvs på fenomenets politiska aspekt som givetvis också den är viktig. Rosa hade dock sett byråkraternas arbete i den dagliga kampen. Hon förstod bättre deras integrering i den borgerliga staten och den åtminstone partiella identifikationen med vissa ”borgerligt demokratiska” institutioners intressen samt deras försvar av, bl.a. materiella privilegier.

Lenin tog upp denna teori (1914) för att förklara orsakerna till Andra Internationals förräderi vid tiden för det imperialistiska krigets utbrott och till den europeiska socialdemokratins allmänna degeneration.

c) Naturligtvis finns det vissa överdrifter i Rosa Luxemburgs beskrivning av arbetarorganisationernas byråkratisering: genom att på ett överdrivet sätt betona den anti-byråkratiska kampen går hon för långt i sin systematiska kritik av massorganisationerna; hon underskattar dessa organisationers objektiva betydelse för att vidmakthålla åtminstone ett minimum av klassmedvetande.

Även i de mest avancerade kapitalistiska länderna (Västtyskland, England, USA) är alternativet inte det mellan en revolutionär och dynamisk arbetarklass och en i de byråkratiska fackföreningarna indelad arbetarklass. Fler möjligheter står öppna:

- en revolutionär och dynamisk arbetarklass;
- en arbetarklass samlad i de byråkratiserade klassorganisationerna;
- en arbetarklass, uppsplittrad, osamlad och utan klassmedvetande till följd av frånvaron av organisation.

Man måste vara klar över dessa tre element för att förstå massorganisationernas verkligt dialektiska karaktär under den kapitalistiska regimen. Man får inte nöja sig med att enbart kritisera deras kontrarevolutionära byråkratiska aspekt, utan man måste samtidigt se deras positiva aspekt – den som tillåter arbetarklassen att tillgodogöra sig ett minimum av klassmedvetande inom ett mäktigt kapitalistiskt samhälle; det är endast genom att lämna stadiet av de rent individuella handlingarna som arbetarklassen kan skapa en kollektiv kraft.

Det är nödvändigt att trycka på denna punkt, ty i den trotskistiska rörelsens periferi har den ultra-vänstertanke utvecklats, som vägrar att göra någon åtskillnad mellan dessa två aspekter och som kan symboliseras av ekvationen:

massfackförening = skadlig byråkrati = kontrarevolutionärt förräderi.

Man ser alltså inte att massfackföreningen, under perioder av "social fred", objektivt är ett uttryck för klassens kollektiva kraft gentemot företagen. När man i dag säger att fackför- eningsapparaterna i de avancerade kapitalistiska länderna tenderar till att bli endast "socialt assisterande" institutioner, som endast tjänar till att lösa pensions- och familjebidragsproblem, så är, objektivt, detta konstaterande på det hela taget riktigt. Men man får inte glömma att om dessa fackliga apparater inte existerade, så skulle arbetarna vara dömda till att försöka lösa *dessa* problem på ett individualistiskt sätt; styrkeförhållandet skulle vara oändligt mycket mer ogynnsamt för dem och det skulle inte ge dem någon som helst chans att genomföra ens någonting. Fackför- eningsapparaternas funktion är, i sista analysen, att i denna dialog föra fram hela tyngden av arbetarklassens kollektiva styrka för att därigenom påverka ett resultat i en bestämd riktning.

Denna dubbla aspekt av den fackliga byråkratin är absolut fundamental: om man inte förstår detta, hur ska man då kunna förklara att arbetarna, som sedan 50 år har gjort den upprepade praktiska erfarenheten av sina fackliga apparaters förräderi vid varje revolutionär situation, ändå förblir starkt knutna till dessa organisationer? Detta är helt begripligt om man inte förbiser dessa ledningars objektivt dubbla roll: arbetarna vet mycket väl att dessa fack- föreningar, trots deras periodiska förräderi, dagligen spelar denna grundläggande "anti- kapitalistiska" roll, och att det därmed inte ligger i deras intresse att lämna dem.

Lenins förklaring till socialdemokratins förräderi

Den femte fasen i denna medvetandegörelse utgörs av Lenins förklaringar till Andra Internationalens degeneration och socialdemokratins förräderi vid det första imperialistiska världskrigets utbrott.

Lenin förklarar detta förräderi med två faktorer:

Uppkomsten av en byråkrati inom fackföreningarna och partierna, vilken tar kontrollen över dessa organisationer och som har privilegier att försvara, såväl i som utanför dessa organi- sationer inom den borgerliga staten (parlamentsledamöter, borgmästare, journalister, o.a.).

Det faktum att detta byråkratiska skikt har djupa sociologiska rötter i epokens kapitalistiska samhälle. Det stöder sig på "arbetararistokratin", dvs en del av arbetarklassen i de imperia- listiska länderna, som bourgeoisin har korrumpert med hjälp av "koloniala överprofiter", frukter av den kapitalistiska exploateringen.

Denna andra teori har under nästan ett halvt sekel varit en "dogm" för de revolutionära marxisterna; av två skäl bör den nu underställas en viss kritisk granskning:

a) Vissa fenomen i världen kan inte förklaras med hjälp av denna teori: det är t.ex. omöjligt att förklara den fackliga byråkratin i USA med förekomsten av en "arbetararistokrati som är korrumpert av de koloniala överprofiterna". Dessa överprofiter existerar naturligtvis i USA eftersom amerikanskt kapital är investerat i utlandet för att ta hem profiter. Men dessa utgör endast en liten del av den amerikanska bourgeoisins vinster och räcker inte till för att förklara uppkomsten av en facklig byråkrati i organisationer som omfattar mer än 17 miljoner löntagare. Dagens Frankrike har praktiskt taget inte längre några kolonier och drar endast begränsade

profiter från sina före detta territorier: trots detta har byråkratiseringen av den franska arbetarrörelsen knappast minskat.

b) Det andra skälet är än mer övertygande: vi är i dag mer medvetna om arbetarnas ekonomiska realiteter över hela världen. Vi kan konstatera att den verkliga "arbetararistokratin" inte längre utgörs av vissa skikt inom de imperialistiska ländernas proletariat, i förhållande till andra skikt inom detta proletariat, utan snarare av de imperialistiska ländernas sammanslagna proletariat i förhållande till proletariatet i de koloniala eller halvkoloniala länderna. Lönedifferensen mellan en svart arbetare i Sydafrika och en engelsk arbetare är 1 till 10. Mellan två engelska arbetare varierar detta förhållande mellan 1 till 2, eller maximalt, 2,5.⁸ Det förra förhållandet överstiger alltså kraftigt det senare. Det är för övrigt den imperialistiska exploateringen som har tillåtit förverkligandet av denna enorma globala löneskillnad mellan imperialistiska och underutvecklade länder. Detta är mycket mer väsentligt än korrupperingen av vissa skikt inom proletariatet i ett imperialistiskt land – det senare fenomenet blir här marginellt.

Man måste alltså vara mycket försiktig med detta begrepp "arbetararistokrati" som Lenin använde. Om man med ett visst perspektiv undersöker arbetarrörelsens historia finner man, att det är de skikt som vanligen kallas "arbetararistokratin", som mycket ofta har gått i frontlinjen vid den kommunistiska rörelsens framträngande: i Tyskland blev kommunismen vid början av 20-talet en massrörelse tack vare att man lyckades vinna metallarbetarna, det bäst betalda skiktet inom hela den tyska arbetarklassen. I Frankrike kan man visa på så gott som samma sak: 1935 hängde arbetarrörelsens utveckling samman med att kommunisterna lyckades vinna arbetarna i de större företag där lönerna var bland de högsta (arbetarna hos Renault, i motsats till textilarbetarna i norr vilka förblivit socialdemokrater ända fram i våra dagar).

Man måste alltså vara betänksam mot denna beteckning "arbetararistokratin" och särskilt framhålla Lenins totala uppfattning av fenomenet vad beträffar byråkratiseringen och den växande symbiosen av den fackliga byråkratin och den borgerliga staten.

Trotskijs teori om den sovjetiska arbetarstatens degenerering

Medvetandegörelsens sjätte etapp utgörs av Trotskijs och Vänsteroppositionens teori om den sovjetiska arbetarstatens degenerering och om övergångssamhället mellan kapitalismen och socialismen.

Trotskijs främsta bidrag var här att på ett komplext och sammanhängande sätt överföra teorin om arbetarorganisationernas byråkratisering i teorin om arbetarstaternas byråkrati.

a) Här måste en aspekt av den trotskistiska uppfattningen om fenomenet understrykas⁹: utan att bortse från de oundvikliga, objektiva orsakerna¹⁰ till byråkratiseringen av sovjetstaten och bolsjevikpartiet, p.g.a. en viss "byråkratisk deformation", så förstod Trotskij att degenerationen, "överväxten" av denna deformation inte alls var oundviklig. Den kunde, och borde, medvetet ha bekämpats av bolsjevikpartiet. Tragedin i Sovjetunionens historia är den brist på för-

⁸ Lönedifferenserna i de imperialistiska länderna visar en progressiv tendens att minska; de är i dag oerhört mycket mindre än för 50 år sedan.

⁹ En aspekt, som en människa som I. Deutscher inte helt har förstått, som gör det möjligt att inse, att vänsteroppositionens kamp inte bara var en akademisk och platonsk kamp: för Deutscher var alla dessa människor hjältar, men hjältar dömda att misslyckas; förutbestämda till att förbereda en mycket avlägsen framtid, till att arbeta för historien ett femtiotal år senare. Frågan är mycket mer komplex och man kan inte vara så kategorisk.

¹⁰ - produktivkrafternas underutveckling;
- proletariatets intellektuella, kulturella och helt enkelt numerära underutveckling;
- revolutionens isolering och världsrevolutionens tillbakagång;
- brist på varor och konsumtionsartiklar.

ståelse som majoriteten av partiets ledare i avgörande ögonblick uppvisade inför problemet med byråkratin.

Om den totala uppfattningen av fenomenet hade infunnit sig tidigare, under åren 1922-23 då ett tillrättaläggande ännu var möjligt, skulle historien ha kunnat ta en annan kurs: industrialiseringen skulle ha kunnat börja tidigare, med betydligt mindre umbäranden som följd; proletariatet skulle ha kunnat vara talrikare; den internationella revolutionen skulle ha kunnat segra i en rad länder (Spanien, Kina, Tyskland): historiens kurs skulle ha kunnat ändras.¹¹

Om man negligerar denna uppskattning och om man ser hela processen som förutbestämd och oundviklig, är det inte längre möjligt att förstå vänsteroppositionens kamp mot den stalinistiska utvecklingen.

b) En annan mycket viktig aspekt av Trotskijs teori om den sovjetiska arbetarstatens byråkratisering är hans inställning till problemen med industrialiseringen, planeringen och arbetarnas självstyre.

I början av 20-talet ägde den första större konflikten rum mellan bolsjevikpartiets ledning (som vid denna tid leddes av Lenin och Trotskij) och en avvikande riktning: det är konflikten med den s.k. ”arbetaroppositionen”, under ledning av Sjljapnikov och Kollontaj. Många människor åberopar denna tendens och hävdar, fortfarande att om den vunnit, så skulle någon byråkratisering inte ha ägt rum.¹²

Detta är absolut felaktigt och vad Trotskij vid denna tidpunkt sa om det är fortfarande helt giltigt: det räcker med att konkret föreställa sig hur de sovjetiska fabriker tog sig ut 1921. Dessa till tre fjärdedelar tomma fabriker, i vilka en mycket liten del av de arbetare som gjorde revolutionen 1917 arbetade, producerade vid denna tid nästan ingenting. I denna olyckliga situation var de helt oförmögna att effektivt sätta emot den avgörande ekonomiska processen i landet: en renässans för marknadsproduktionen, baserad på byteshandel mellan en allt starkare privatägande bondebefolkning och små extremt svaga öar av industri.

Att tro att det under *sådana förhållanden* och i detta slags fabriker skulle gå och lösa problemet med byråkratin genom att ge makten åt de små grupper av arbetare, som ännu arbetade där, det innebär att uppfatta självstyret som en mirakelmedicin mot alla slags problem. Det innebär att inte begripa de underliggande fundamentala problemen: för att arbetarklassen ska kunna styra sina fabriker, krävs det framför allt att dessa fabriker fungerar; för att arbetarklassen ska kunna styra staten, måste arbetarklassen existera; den måste vara ganska talrik och dess majoritet får inte gå arbetslös. För att den ska kunna utöva ett minimum av politisk aktivitet i statens styrelse, och verkligen ägna sig åt denna uppgift, är det nödvändigt att dess mage är fylld och att den har ett minimum av fritid. Den måste alltså ha en atmosfär som (åtminstone så mycket som möjligt) är befriad från materiella och byråkratiska trakasserier. Det fordras ett minimum av utveckling av produktivkrafterna och ett minimum av arbetardemokrati, för att kunna föra ett minimum av kamp mot byråkratiseringen.¹³

¹¹ Alla dessa punkter utvecklas i broschyrens tredje del.

¹² Försök att rehabilitera denna tendens har, nyligen gjorts i mycket olika kretsar: givetvis ultra-vänstergrupper, t.ex. ”Socialism eller Barbari”, som i en text av Kollontaj från 1921 ser en verklig profetia; Jugoslaverna har också gått till försvar av denna arbetaropposition och gett dem rätt i deras kamp mot Lenins demokratiska centralism – vilket onekligen är förvånande i ett så centraliserat land; slutligen har några inom den s.k. ”pablist”-gruppen utarbetat ett försvar av denna opposition. Det är ganska naturligt om man betraktar självstyret som ett universalmedel, som skulle svara mot alla problem och då speciellt byråkratin.

¹³ Det jugoslaviska exemplet har visat att det inte räcker med pseudo-självstyre på företagsplanet för att på ett effektivt sätt bekämpa byråkratin.

Trotsky förstod detta mycket väl: även om han felaktigt underskattade problemets institutionella aspekt, hade han klart förstått dess grundläggande aspekt: det avgörande under denna epok var att maximalt driva på industrialiseringen, att numerärt öka proletariatet, att bekämpa tendensen till privat ackumulation och marknadsproduktionens utveckling; för att på ett tillräckligt sätt kunna föda massorna och i synnerhet för att kunna skapa en tillräcklig arbetardemokrati och politik för att arbetarklassen på så sätt skulle kunna spela en allt större roll i ekonomin och i staten.

Allt övrigt är bara demokratisk verbalism, giltig endast på papperet men inte avpassat för någon verklig maktutövning – inte med en kraftigt reducerad arbetarklass, såväl till antal som till verksamhet, dragen åt olika håll av materiella bekymmer och redan förföljd av en allt mer genomträngande politisk byråkrati.

Byråkratin i arbetarstaterna

En undersökning av de svårigheter som marxister har mött vid en analys av det nu existerande samhället i Östeuropa – oberoende av vad som skett i Sovjetunionen efter Stalins seger, och oberoende av vad som nu sker i alla de byråkratiskt deformerade eller degenererade arbetarstaterna – leder oss till ett grundläggande konstaterande: vi förfogar inte över någon redan tidigare konstruerad teoretisk modell av vad *övergångssamhället mellan kapitalismen och socialismen kan vara*.

Vi känner till Marx' idéer om socialismen, och även om det är svårt att mer precist definiera vad som är ett socialistiskt samhälle, så vet vi däremot mycket väl vad det inte är: det är uppenbart för varje seriös marxist att socialismen i dag inte har förverkligats i Sovjetunionen, eller i någon annan arbetarstat.

Detta löser naturligtvis inte något problem, ty mellan det fullt utvecklade socialistiska samhället och det kapitalistiska samhället har vi detta övergångssamhälle från kapitalismen till socialismen, vars *ofrånkomliga karaktär har erkänts av alla marxister*, allt sedan Marx och fram till Lenin och Trotsky. Eftersom vi inte har någon utarbetad teori om vad detta övergångssamhälle är för något, är det oerhört svårt att, bland de ekonomiska och sociala fenomen som produceras i arbetarstaterna, skilja dem som beror på den byråkratiska degenerationen från dem som är helt oundvikliga.

Otaliga ideologer, borgerliga, socialdemokratiska, ultravänster, hävdar i total enighet att kvarlevandet av marknadskategorier i Sovjetunionen (pengar, varumarknad, affärsväsende) automatiskt innebär förekomsten av kapitalism i detta land, eftersom marknadsekonomin inte kan existera någon annanstans än i ett kapitalistiskt system. Det rör sig här om ett allvarligt misstag, ty även om Marx och andra marxister hävdar att ett socialistiskt samhälle kännetecknas av marknadsformernas utplånande, så har de aldrig sagt att kapitalismens försvinnande i ett övergångssamhälle skulle innebära ett omedelbart försvinnande av alla dess former eller kategorier. Att konstatera existensen av denna marknadsekonomi i dagens Sovjetunionen innebär inte att man ur det kan härleda kapitalismens existens i detta land; det endast bekräftar att socialismen inte har förverkligats där. I varje övergångssamhälle mellan kapitalismen och socialismen *kommer det alltid, hur perfekt det i övrigt än är, att finnas ett åtminstone partiellt kvarlevande av dessa marknadsformer*.

På samma sätt hävdar vissa anarkistiska teser (med anledning av vilka Lenin skrev *Staten och revolutionen*) förekomsten av kapitalismen eller det exploaterande samhället i Sovjetunionen till följd av statens existens som ett instrument i kampen mellan klasserna. Själva problemet är i sig helt analogt: om marxister hävdar att statens existens hänger samman med förekomsten av sociala klasser och sociala konflikter mellan dessa klasser, så innebär detta, i sin tur, inte

på något sätt att kapitalismen måste existera: i övergångssamhället är staten (i form av proletariatets diktatur) tvärtom nödvändig för att möjliggöra socialismens byggande.

Dessa två exempel visar att man först måste göra en maximal abstraktion av de olika arbetarstaternas historiska enskildheter, för att sedan på en generell nivå kunna studera problematiken med övergångssamhällena.

Övergångssamhällenas generella problematik

Ur den ekonomiska aspekten definieras ett samhälle i övergången från kapitalism till socialism framför allt genom undertryckandet av det privatkapitalistiska ägandet av produktionsmedlen; genom det kollektiva tillägnandet av den tunga produktionen (industri, kommunikationer, finansväsende, etc) och genom monopolet på utrikeshandeln och införandet av en socialistisk planering av ekonomin.

Detta innebär en fundamental motsättning *mellan produktionssättet, vilket inte längre är kapitalistiskt, och distributionssättet, som fortfarande är borgerligt*. Marx har, i sin *Kritik av Gothaprogrammet*, utförligt analyserat det förhållandet att de sociala skillnader som består under hela övergångsfasen, och även under socialismens första fas, är ett *uttryck för kvarlevandet av borgerliga distributionsnormer* (materiell förtjänst, strävan efter större ekonomiskt utbyte, fundamental olikhet vid fördelningen av konsumtionsvaror), vilka är karaktäristiska för det kapitalistiska samhället.¹⁴

Denna för hela övergångssamhället väsentliga motsättning baseras på det faktum att *produktionssättet ligger före produktivkrafternas utveckling*: det socialistiska produktionssättet kräver för sin fulla mognad en *sådan utvecklingsnivå av produktivkrafterna att dessa tillåter de marknadsnormerade distributionsformernas avskaffande* genom den fullständiga tillgången på varor – vilket skulle göra dessa distributionsnormer absurda. Även om de mest avancerade kapitalistiska länderna kan man säga, att produktivkrafternas utveckling inte har nått en sådan nivå att de omedelbart skulle kunna tillåta detta överflöd, om nu socialismen skulle segra där. Detta betyder att övergångssamhällets historiska uppgift är dubbel: det bör progressivt, först och främst genom massornas självfostran, i andra hand med våld, bryta ned de ideologiska lämningar som härrör ur samhällets uppdelning i klasser och ur penningekonomin; men det bör samtidigt frambringa den enorma utveckling av produktivkrafterna som kan möjliggöra socialismens fulla mognad.

Det är nödvändigheten av att *samtidigt förverkliga dessa två uppgifter* som är källan till de karaktäristiska problemen och motsättningarna under denna historiska epok. Ur detta härrör:

- kvarlevandet av marknadsformer samtidigt som deras nödvändiga progressiva bortdöende och slutliga försvinnande;
- kvarlevandet av en viss klassindelning av samhället (proletariat och bönder), vilken också den börjar tyna bort;
- nödvändigheten av den proletära diktaturens stat som progressivt dör bort genom att begränsa sig till att hindra de gamla besuttna klasserna från att återta makten, samtidigt som den reglerar det dagliga ekonomiska livet på ett sätt som säkrar den socialistiska ackumuleringen utan vilken det nya samhällets uppbyggnad vore omöjlig. Givetvis bestäms den hastighet med vilken staten dör bort inte enbart av de inre sociala striderna, utan även av styrkeförhållandena på internationell nivå.

¹⁴ I de förkapitalistiska ekonomierna tillämpas inte dessa distributionsnormer, och om de tillämpas så sker det i en mycket embryonal form: i feodalsamhället är den kvantitet konsumtionsvaror som en individ kan disponera inte bara en funktion av hans inkomst i pengar, utan snarare av hans status i samhället.

Statens bortdöende följer alltså på vissa nödvändiga former av tvång i den ekonomiska processen, och här är den punkt som är svårast att acceptera: *vissa oundvikliga byråkratiska deformationer*.

Man kan inte föreställa sig en total avsaknad av dessa byråkratiska deformationer med mindre än att proletariatet i sin helhet vore kapabelt att, omedelbart efter maktövertagandet, på ett kollektivt sätt styra det sociala livets alla nivåer. Denna möjlighet existerar dock inte, och att inte förstå det är lika med att tillskriva kapitalismen en stor ära: kapitalismen, som föregår övergångsperioden och som alienerar arbetaren på alla områden genom att tvinga dem till 8, 9 eller 10 timmars dagligt arbete i produktionen utan att ge dem en möjlighet att ägna sig åt något socialt fostrande arbete, leder inte arbetarna till en sådan utvecklingsnivå att de omedelbart kan gå över till ett totalt självstyre av samhället. Så länge som arbetsdagen inte är tillräckligt begränsad, existerar inte de mest elementära förutsättningarna för producenternas totala självstyre av samhället – varvid former för maktens fördelning är oundvikliga vilket i sin tur medför tendenser till en byråkrati. Övergångssamhällets ideala dynamik består just i en sådan utvecklingstakt hos produktivkrafterna som, utan motstånd från de nya sociala institutionerna, tillåter ett gradvis bortdöende av alla kvarvarande, negativt verkande aspekter.

Frågan om analysen av de byråkratiskt deformerade eller degenererade arbetarstaterna kan även ställas på annat sätt: oberoende av de särskilda historiska omständigheter som födde stalinismen så är det markant att det, efter 50 års utveckling i Sovjetunionen, *inte har framkommit några tecken på dessa kvarlevande formers bortdöende; alla dessa oundvikliga kvarlevor visar, i stället för att dö bort, en tendens att progressivt förstärkas:*

- staten förstärks och dess närvaro blir allt mer påtaglig inom allt större områden;
- marknadsekonomin och de sociala skillnaderna stabiliseras eller förstärks;
- den byråkratiska deformationen stabiliseras, institutionaliseras och antar de mest groteska former av total politisk expropriation genom att beröva arbetarna all styrning av staten och ekonomin.

Om man ställer frågan i denna form, kan man göra en strukturell och icke-fenomenologisk studie av den byråkratiska degenerationen i Sovjetunionen: man måste studera den i dess historiska ursprung, i dess framväxt och i dess inre logiks utveckling.

Den byråkratiska degenerationens ursprung i arbetarstaterna

Den oundvikliga karaktären av byråkratisk deformation i övergångssamhället kan i sista analysen hänföras till två grundläggande historiska faktorer:

produktivkrafternas otillräckliga utvecklingsnivå;
de kapitalistiska kvarlevorna.

Men till dessa två historiskt oundvikliga faktorer tillkommer, i de länder där den kapitalistiska ordningen har störtats, två supplementära faktorer, vilka är den stalinistiska degenerationens djupaste orsaker:

a) produktivkrafternas utvecklingsnivå var inte bara otillräcklig för att snabbt möjliggöra ett överflöd; den var dessutom *mycket lägre än i de kapitalistiska industriländerna*. Övergångssamhället bör inte bara klara den *socialistiska ackumulationens* uppgifter, utan på samma gång den *primitiva ackumulationens* uppgifter, och framför allt industrialiseringen.¹⁵

¹⁵ Det är detta som Preobrazjenskij kallade ”primitiv socialistisk ackumulation”. (s. 34.)

Det är utifrån detta förhållande (vilket Marx och andra marxister inte förutsåg), dvs revolutionens seger i ett underutvecklat land medan alla utvecklade länder förblev i kapitalismens grepp under en hel historisk epok, som en hel serie förödande konsekvenser har följt under de senaste femtio åren.

(b) *Den första socialistiska revolutionen segrade i ett underutvecklat land*, helt omgivet av industriellt avancerade länder där kapitalismen bestod – medan alla marxister hade tänkt sig att den socialistiska revolutionen, om den nu inte omedelbart segrade över hela världen, skulle börja i de mest utvecklade länderna: det som då blev kvar utanför dessa länder skulle inte kunna ha någon kraft till att vare sig attrahera eller slå tillbaka, varken i form av en militär aggression eller i form av någon slags fascinerande inverkan på de socialistiska medborgarna genom en högre utvecklingsnivå.

I stället har den socialistiska revolutionens isolerade seger i ett efterblivet land haft två konsekvenser, vars effekter har varit negativa:

- nödvändigheten att försvara sig och slösa bort en betydande del av nationalinkomsten för att rusta mot en imperialistisk aggression;
- den attraktion som de kapitalistiska grannländernas högre levnadsstandard utövar på en betydande del av befolkningen.

Således har det till de två, för varje övergångssamhälle *förutsägbara och normala* orsakerna tillkommit två *historiskt supplementära och oförutsägbara* orsaker, vilka var den byråkratiska degenerationens ursprung.

Detta utgör den grundläggande historiska och genetiska förklaringen till utvecklingen i Sovjetunionen under denna period: uppenbarligen förutsåg inte någon av bolsjevikpartiets ledare från 1919 till 1927 på ett profetiskt sätt denna utveckling. Men Trotskij och i synnerhet Lenin, såväl som flera andra ledare, hade vid olika tidpunkter förstått att den socialistiska revolutionens isolering i ett efterblivet land skulle kunna medföra en hel serie supplementära och av den marxistiska teorin oförutsedda faror.

Om man på ett historiskt sätt vill förstå tillblivelsen av den sovjetiska byråkratins fullkomliga makt, kan man varken se den som resultatet av en komplott¹⁶, eller som ett automatiskt resultat av en viss socioekonomisk struktur. Däremellan finns en nödvändig länk för att förstå denna historiska process: det sovjetiska proletariats växande politiska passivitet under 20-talet. Detta är den avgörande länk som gör det möjligt att förstå hur det sovjetiska proletariatet har övergått från en intensiv politisk och ekonomisk aktivitet 1917, till dess totala politiska expropriation 10 eller 15 år senare. Denna politiska passivitet förklaras av en rad historiska faktorer:

- det fysiska utplånandet av en del av arbetarnas avantgarde under inbördeskriget;
- misräkningar till följd av världsrevolutionens motgångar; – hungern och den allmänna misären tog all energi i anspråk för att lösa de dagliga individuella problemen;
- försvagningen av de institutionella strukturer som befrämjar proletariats politiska aktivitet.

¹⁶ Ur en subjektiv synpunkt var dessa skådespelare i detta drama till stor del uppriktiga och omedvetna: om någon 1920 hade lyckats överbevisa Stalin att han skulle avskaffa proletariats makt, förstöra bolsjevikpartiet och den Kommunistiska Internationalen kan man förmoda att Stalin, såsom en uppriktig revolutionär (men utrustad med vissa fel), omedelbart skulle ha tagit sitt liv. Samma sak gäller förmodligen för de partiledare som efter Lenins död avslög vänsteroppositionens förslag och på så sätt öppnade vägen för vad som sedan följde.

Det var genom att förklara passiviteten på detta sätt som Trotskij och Vänsteroppositionen fr.o.m. 1923 försökte lösa problemet: utan att ha några illusioner om någon slags mirakel-lösning hävdade de, att det var nödvändigt att föra en politik (inrikes-, ekonomisk och internationell) *av ett sådant slag som objektivt och subjektivt befrämjar det sovjetiska proletariats återtagande av den politiska aktiviteten*. Dessa förslag hade som mål att, i ett läge då produktivkrafterna var mer utvecklade, återskapa ett klimat liknande det som rådde under revolutionens första år, med ett *verkligt* fungerande sovjetsystem och proletariats *effektiva* ledning av fabriker.

Denna Vänsteroppositionens strategi motsvarade helt den marxistiska analysen av situationen under denna epok; den såg helt klart, som Lenin hade gjort sedan 1920, farorna för en byråkratisk diktatur. Det är tragiskt att majoriteten av bolsjevikpartiets politiskt skolade och erfarna kadrer inte förstod det riktiga i dess förslag. Detta är ett allvarligt fenomen av ideologisk oklarhet, som dess värre har förekommit ofta i arbetarrörelsens historia¹⁷: de flesta av bolsjevikpartiets ledare begrep slutligen, omkring 1935, det byråkratiska inflytandets monstruösa karaktär. Men det verkliga dramat är att *de inte förstod detta samtidigt och att de inte förstod det i rätt tid*. Det är detta faktum, att de inte såg faran i tid när de lät sig dras med i fraktionsstriderna vars historiska betydelse de inte insåg, som tillät denna degenerationsprocess' oavbrutna utveckling.

Man kan emellertid inte nöja sig med denna förklaring utan att riskera att förfalla till subjektivism. Det är lika nödvändigt att söka de *historiska orsakerna* också till denna tragiska oförståelse: bolsjevikpartiets apparat blev ett omedvetet instrument för ett byråkratiskt skiktets maktövertagande *därför att apparaten själv hade börjat byråkratiseras*. Partiapparaten, som var integrerad i statsapparaten och som i stor utsträckning identifierade sig med denna, hade redan genomgått den byråkratiska degenerations första faser; den var oförmögen att bekämpa en process i vilken den själv delvis medverkade, *därför att detta stod i motsats till dess materiella och ideologiska intressen*.

Man kan hålla långa utläggningar – så som en rad marxister från Souvarine till Deutscher har gjort – om det historiskt oundvikliga i Stalins seger eller om Trotskijs taktiska misstag.¹⁸ Vad som är viktigt är det faktum att *en rad institutionella misstag av bolsjevikpartiet gynnade denna identifikationsprocess mellan parti- och statsapparaterna och den samtidiga byråkratiseringen av dessa båda apparater*, vilket sociologiskt sett gjorde partiet oförmöget att spela rollen som spärr mot byråkratiseringen:

a) Förbudet mot fraktioner inom bolsjevikpartiet

Från och med det ögonblick då man förbjöd fraktioner inom bolsjevikpartiet, kunde dess inre demokrati inte längre upprätthållas: om det finns diskussionsfrihet är det givetvis oundvikligt att det bildas tendenser; det är också oundvikligt, i synnerhet om det finns en begynnande

¹⁷ Till detta fenomen finns det talrika historiska analogier: varje gång arbetarrörelsen plötsligt finner sig ställd inför helt nya och oförutsedda problem, förstår en betydande del av rörelsens kadrer inte omedelbart detta problem, t.ex.:

- oförståelsen inför det imperialistiska krigets verkliga natur 1914-1918, och inför de djupare orsakerna till socialdemokratins förräderi. Denna oförståelse varade åtskilliga år för en del av de socialistiska kadren, vilka några år senare kom att bilda de kommunistiska partierna.
- oförståelsen inför den kinesiska revolutionens historiska betydelse och inför inledningen till en ny historisk epok, som karaktäriseras av den koloniala revolutionens betydelse.

¹⁸ Vanligtvis vill de kamrater som gör detta slags analyser samtidigt bevisa två totalt motsägande saker: å ena sidan att Trotskij begick många taktiska misstag; å andra sidan att Stalins seger var oundviklig på grund av att den motsvarade de objektiva villkoren för den tidens Ryssland.

byråkratisering, att tendenserna omvandlas till fraktioner, eftersom meningsskiljaktigheterna systematiseras och generaliseras.

b) *Fastställandet av principen om det enda partiet*

I motsats till en allmänt spridd uppfattning finns inte principen om det enda partiet i någon text av Lenin, inte heller i sovjetstatens konstitution: ända fram till 1921 hade flera partier en legal existens (vänsternsjevikerna, socialrevolutionärer, anarkister), såvida de inte med vapen i händerna allierade sig med kontrarevolutionen. Vissa sovjeter styrdes av andra partier än bolsjevikerna (gummifabriken i Moskva, t.ex., styrdes av mensjevikerna); i andra sovjeter förekom val med separata listor som representerade flera olika partier. Men fr.o.m. 1921 har man, utan att teoretiskt lagfästa principen om det enda partiet, handlat som om denna regel existerade. Det var logiskt att, fr.o.m. det ögonblick man förbjöd fraktioner, undertrycka den sovjetiska arbetarrörelsens övriga riktningar. Detta är en mycket viktig punkt och totalt bortfiffiad av den stalinistiska ideologin: det är omöjligt att finna en enda mening hos Lenin där han säger, att proletariats diktatur nödvändiggör existensen av ett enda parti; däremot har Lenin sagt att man inte får tillåta en proletariats diktatur *utan ett bolsjevikiskt parti, vilket är något helt annat.*

Bolsjevikpartiets felbedömning, då inbördeskriget var över och de sociala spänningarna började minska, var att man i.o.m. NEP-perioden och de faror den skulle medföra ansåg det nödvändigt att öka den politiska repressionen och centraliseringen. Förbudet mot andra partier grundade sig på bolsjevikpartiets fruktan för att bourgeoisin eller bönderna skulle gripa åt sig något av dessa instrument för att med dess hjälp försöka återta makten. Detta misstag fick allvarliga konsekvenser på det praktiska planet; på det teoretiska planet har historien visat att det mest adekvata medlet för att ideologiskt och socialt bekämpa farorna för kapitalismens återupprättande är *proletariats fortsatta politiska aktivitet*: det var nödvändigt att *skapa förhållanden som drev fram det sovjetiska proletariats återpolitisering*, medan undertryckandet av den proletära demokratin däremot var ett mäktigt hinder för denna återpolitisering och dessutom underlättade den byråkratisering som Lenin mer än något annat hade velat undvika.

c) Det tredje institutionella misstaget, kanske det allvarligaste, var *att man inte förstod de organiska banden mellan sovjetregimen, den kollektiva äganderätten och nödvändigheten av den primitiva socialistiska ackumulationen*, dvs "tävlan" med den privata sektorn av ekonomin¹⁹; enligt bolsjevikpartiets mening skulle samexistensen mellan arbetarstaten och den privata sektorn (småbönder och affärsmän) ske enligt följande schema: statlig industri med en högre produktivitetsnivå och seger för den mest progressiva sektorn genom högre ekonomisk räntabilitet. Konsekvensen av detta resonemang var att bygga upp de statliga företagen på den individuella ekonomiska räntabiliteten, vilket krävde en starkt centraliserad styrning av företagen som i sin tur grundade principen om "Edinotjalnyj", dvs företagets ledning av en enda man.

Även om man etablerade denna princip så var Lenin och bolsjevikpartiet likväl medvetna om de allvarliga faror för byråkratisering som den innebar. De försökte bekämpa dem genom att vidta en rad åtgärder som borde förhindra byråkratiseringen att överskrida en viss nivå:

¹⁹ Ursprunget till denna oförståelse är den funktionella motsättningen mellan ackumulationen och försvaret av producenten såsom konsument under övergångsperioden. Inom marknadsekonomin ramar kan, även om ett företag praktiserar ett demokratiskt självstyre, producenternas omedelbara ekonomiska intressen stå i fundamental motsättning till den socialistiska ekonomins principer: i Jugoslavien finns exempel på demokratiskt valda arbetarråd som har föreslagit att man skulle avskeda 25 % av personalen för att därigenom kunna förbättra lönerna för de resterande. Det finns inget automatiskt samband mellan proletariats totala intressen i egenskap av klass, och isolerade gruppers intressen. (s. 38.)

- stor facklig autonomi;
- ”trojka-system” inom fabrikena: fabriksdirektörens maktbefogenheter var starkt begränsade genom kontroll från partiet och fackföreningarna (vilket ofta förvandlades till en kontroll från partisekreteraren och fackföreningssekreteraren);
- en ytterst progressiv sociallagstiftning som riktade sig mot fabriksdirektörens maktmissbruk. Sociallagstiftningen i Sovjetunionen under 20-talet var helt exemplarisk: arbetarna kunde inte avskedas av direktörerna; man kunde inte tvinga arbetarna till övertid, etc.

Lenins och partiets misstag var att de inte förstod att alla dessa säkerhetsåtgärder i sista hand var beroende av den centrala maktens tillstånd. I den mån som *byråkratin mer och mer kontrollerade partiet och staten*, skulle arbetarnas redan mycket passiva kamp bli allt svårare för att upprätthålla dessa spärrar mot byråkratins allt mer omfattande makt.

Vad Stalin i realiteten gjorde efter 1927 var att spränga dessa spärrar utan att möta något större kollektivt motstånd från det sovjetiska proletariet: han började med att avskaffa ”trojkan” och införde i stället fabriksdirektörens totala makt; sedan fortsatte han med att upphäva den fackliga autonomi och t.o.m. en del av sociallagstiftningen och införde ackordsarbete, övertid, stachanovsystemet och alla andra former för överexploatering av arbetskraften.

Om bolsjevikpartiet hade förstått problemet i tid, vid början av 20-talet, och auktoriserat existensen av fraktioner inom bolsjevikpartiet och existensen av flera sovjetpartier och om det samtidigt hade systematiserat vissa former av självstyre i företagen, så skulle motståndet mot byråkratiseringen ha kunnat vara betydligt mycket större.

Om detta kan det inte råda något tvivel: dessa historiska faktorer spelade en mycket mer betydelsefull roll än Trotskijs och Vänsteroppositionens taktiska misstag. Men inte heller dessa två grundläggande faktorer skulle i längden ha kunnat hindra byråkratins seger om arbetarnas passivitet vidmakthölls, till följd av att vissa linjer vad beträffar den ekonomiska och internationella politiken inte realiserades.

Endast föreningen av dessa institutionella reformer med en snabbare industrialisering, en frivillig och progressiv kollektivisering av jordbruket och med en sådan utveckling av den internationella revolutionen som möjliggjorde seger i Kina och i Tyskland, skulle på ett effektivt och varaktigt sätt ha kunnat förhindra byråkratins seger: de objektiva orsakerna till denna byråkratisering skulle i hög grad ha dämpats.

Historiens normala utveckling skulle då ha kunnat vara bildandet av flera sovjetpartier, intern demokrati i bolsjevikpartiet, självstyre på företagsnivå och av ekonomin i helhet; de stora ekonomiska valen och den sovjetiska planeringens inriktning kunde ha fastställts av en kongress av arbetarråd, sammansatt av verkliga arbetardelegater och inte av byråkrater.²⁰

Konklusionerna av denna genetiska studie är följande: givet den oundvikliga tendensen till byråkratisk deformation i en arbetarstat, i synnerhet en efterbliven sådan, kan en övergång av denna tendens till en institutionaliserad byråkratisk degeneration endast undvikas genom kombinationen av tre faktorer:

statliga institutioner;

²⁰ Exemplet med självstyre i Jugoslavien har visat att denna punkt var helt avgörande: arbetarrådets nationella instanser har en spontan tendens till att få en sammansättning av sådana personer som inte längre har några reella band med det produktiva arbetet. Kampen mot byråkratin nödvändiggör att man i mycket stor utsträckning ser till att nationalkongressernas delegater inte får högre löner än de kvalificerade arbetarna. (s. 40.)

en ekonomisk politik;
en internationell politik

vilka medger en ökning av proletarietets betydelse och ”självaktivitet” på alla plan och en förbättring i styrkeförhållandet mellan proletarietet och de andra sociala grupperingarna.

Byråkratins natur i arbetarstaterna

Under vissa historiska förhållanden (om styrkeförhållandet är alltför ogynnsamt för proletarietet) kan byråkratin, som då är en oundviklig utväxt, uppnå en betydande, till synes nästan total autonomi. *Men denna autonomi kan aldrig vara fullständig*: byråkratin kan inte helt skilja sig från det produktionssätt som har gett dess uppkomst, *för att skapa ett nytt produktionssätt, kvalitativt annorlunda än det som råder under övergångsepoken*. Byråkratins autonomi är begränsad av det system och det produktionssätt i vilket den ingår som en utväxt. Den har fattat åtskilliga beslut vilka har dikterats, inte av dess egna intressen som socialt privilegierat skikt, utan av de historiska och objektiva villkor som ligger i det system i vilket den själv ingår.²¹ Man måste alltid vara mycket noggrann och skilja byråkratins egna intressen (i dess egenskap av socialt privilegierat skikt) från de rent konjunkturbetingade beslut som den kan fatta under vissa historiska förhållanden²².

Byråkratins politik i dess helhet kan man, som Trotskij gjorde, karaktärisera som ”byråkratisk centrism”: på grund av sin sociala natur har byråkratin en tendens att gå från den ena ytterligheten till den andra²³; man kan inte förstå den inre logiken i denna centrism på lång sikt utan att göra en syntes av dessa konjunkturbetingade svängningar.

På lång sikt kännetecknas det sociala innehållet i denna centrism av två motsatta tendenser, vars sammansmältning utgör det som Trotskij kallade byråkratins dubbla natur:

a) den första faktorn är dess förankring i ett produktionssätt och i ett samhälle som inte är kapitalistiskt och vilket historiskt står i motsättning till kapitalismen. Det är detta som förklarar tvångskollektiviseringen i Sovjetunionen, det furiösa motståndet mot nazismen och utplåningen av kapitalismen där den sovjetiska militära ockupationen har konsoliderats.²⁴

Denna byråkratiseringens första tendens grundar sig objektivt på det förhållandet att dess privilegier föds och utvecklas efter det att de tidigare dominerande klasserna har tillintetgjorts

²¹ Man får inte tillskriva byråkratins alla monstruösa misstag försvaret av dess intressen i egenskap av ett socialt privilegierat skikt: det var inte i Stalins eller den sovjetiska byråkratins intresse att hålla nere jordbruksproduktionen i 25 år, eller att använda sig av terrorpolitik för att undertrycka de små jordbruksägarna. Under andra villkor, i t.ex. Jugoslavien, var byråkratin kapabel att hålla sig med en icke-terroristisk politik gentemot bönderna. (s. 41.)

²² Här måste man klargöra ett teoretiskt misstag hos de polska kamraterna Kuron och Modzelewski, vilka anser att byråkratins fundamentala karaktär är prioriteringen av den tunga industrin. Detta är endast en period i det byråkratiska styrets historia; ett stadium som man redan tycks ha passerat i Sovjetunionen. Detta omdöme är farligt eftersom det kan leda till att man betraktar försvinnandet av den tunga industrins prioritering som byråkratins försvinnande. I Sovjetunionen, där detta stadium har börjat, kan man tvärtom konstatera en förstärkning av byråkratin. (s. 41.)

²³ Åtskilliga människor som karaktäriserat byråkratin som en högerkurs, t.ex. eftergifterna åt bönderna, måste totalt ha tappat fattningen genom 1928 års helomvändning och den terroristiska utrotningen av kulakerna. Andra, som karaktäriserat byråkratin som polisdiktatur med koncentrationsläger, var lika oförmögna att förklara 1956 års vändning. (s. 41.)

²⁴ De teorier som karaktäriserar Sovjetunionen som en arbetarstat och ”folkdemokratierna” som kapitaliststater, leder till en totalt obegriplig bild av den samtida historien. Är det förnuftigt att vidhålla att det tjeckoslovakiska produktionssättet är kvalitativt olikt det som existerar i Sovjetunionen, och det är det samma som existerar i de kapitalistiska staterna. Om klassifikationerna har någon mening så är det givetvis till denna typ av absurda konklusioner som man logiskt kopplar detta slags teorier.

inom ramen för ett icke-kapitalistiskt produktionssätt som är oförenligt med privat ägande. Kapitalismens återupprättande i Sovjetunionen (som enligt dem som inte tror på möjligheten av en ”fredlig återgång”, endast kan äga rum genom en segerrik kontrarevolution) skulle kunna tillåta vissa byråkrater att äga fabriker. Men det skulle också innebära slutet på deras existens som byråkrati; de skulle bli kapitalister och deras sociala beteende skulle också bli ett helt annat. Den byråkratiska kastens ekonomiska attityd dikteras inte av lagen om profitmaximering eller av kapitalackumulation utan av andra motivationer, karaktäristiska för dess funktion i produktionen.²⁵

b) den andra faktorn i byråkratins sociala beteende är dess fundamentala sociala konservatism: denna kännetecknas av en önskan att upprätthålla status quo på det internationella planet och att bromsa eller bekämpa världsrevolutionens spridning.

Faktum är att världsrevolutionens internationella spridning historiskt skulle innebära slutet på byråkratins politiska och ekonomiska maktmonopol i arbetarstaterna: återpolitiseringsen och återaktiveringen av proletariatet på internationell nivå skulle till slut omöjliggöra den byråkratiska hegemonins upprätthållande.

Den byråkratiska centrismen kännetecknas av *den konstanta syntesen av dessa två motsatta faktorer*: upprätthållandet av det icke-kapitalistiska produktionssättet i arbetarstaterna och på samma gång viljan att hindra världsrevolutionens utveckling.

Denna fundamentala konservatism bör dock inte tolkas allt för snävt; byråkratin skulle inte vägra att överskrida sina gränser om den därigenom kunde utsträcka sina privilegier och sin makt till andra länder – under förhållanden som inte hotar den, dvs utan proletariatets politiska återaktivering. Detta är vad som efter andra världskriget har inträffat i en rad länder²⁶, men endast i de länder där Röda Armén kunde hindra en arbetarresning som, i sin tur, kunde befaras sätta igång en politisk revolution i internationell skala.

Nödvändigheten av politisk revolution i arbetarstaterna

Vilken är den revolutionära strategi som följer på denna motsägande karaktär hos byråkratins väsen?

Byråkratin, som är *ett socialt skikt, medvetet om sina intressen och privilegier*, kommer inte att överge dessa under trycket av den objektiva utveckling som gör villkoren för dess dominans allt svårare: produktivkrafternas utveckling och världsproletariatets numerära och kulturella förstärkning förändrar ständigt styrkeförhållandena på byråkratins bekostnad.

Endast en politisk revolution kan störta byråkratins makt till proletariatets fördel. Detta innebär inte att denna revolution nödvändigtvis måste vara blodig: de två historiska exemplen på en begynnande revolution (16-17 juni 1953 i DDR; 23 okt.-4 nov. 1956 i Ungern) har visat resultatet av arbetarklassens allmänna mobilisering, vilken kännetecknades av fabriksockupationer, val av arbetarråd, etc. Den lokala byråkratin hade bokstavligen försvunnit och endast

²⁵ För Marx är begreppet ”statskapitalism”, i betydelsen av ett totalt undertryckande av den kapitalistiska konkurrensen, en obegriplighet. Kapitalismen kan endast existera med ett differentierat kapital, vilket karaktäriseras av en ömsesidig attraktion och repulsion. Det totala undertryckandet av konkurrensen innebär att man inte begriper ackumulationens kontinuitet, vilken då skulle ha förlorat all karaktär av nödvändighet.

²⁶ Stalinisternas rättfärdigande av att inte utsträcka revolutionen till länder som Frankrike, Italien, Grekland eller Jugoslavien baserades på nödvändigheten att respektera den uppdelning i två block som stadfästes på Jalta, under hotet om att USA kunde släppa lös ett världskrig. Detta rättfärdigande faller på sig själv: revolutionen har på flera ställen inte respekterat denna uppdelning: i Jugoslavien, i Kina, på Kuba. Denna utvidgning av världsrevolutionen har visserligen provocerat allvarliga internationella kriser, men något världskrig har inte utbrutit och imperialismen har tvingats att acceptera fullbordat faktum.

en yttre militär intervention kunde stoppa denna revolution. I Sovjetunionen kan det uppenbarligen inte finnas någon yttre faktor som kan spela denna roll.

Man kan alltså vara ganska optimistisk inför möjligheterna för den politiska revolutionens förverkligande. Det är svårt att föreställa sig, vilken den av byråkratin manövrerade massan skulle vara, som accepterar att kämpa för byråkratin och proletariatet.

Detta fenomen är just tillämpningen av begreppet ”*politisk revolution*”, till skillnad från en ”*social revolution*”:

i en social revolution förändras produktionssättet och makten övergår från en social klass till en annan;

i en politisk revolution förändras inte produktionssättet i någon avgörande mening och makten övergår från ett socialt skikt till ett annat inom samma sociala klass.²⁷

Den politiska revolutionen i arbetarstaterna skulle ha den effekten att ge produktionssättet ett nytt innehåll, i den mån som byråkratin är fäst vid ett produktionssätt som är *oförenligt med utövandet av den proletära demokratin*.

Men den sovjetiska ekonomins grundläggande instrument skulle inte förändras: kollektivt ägande av produktionsmedlen, planering, kvarlevandet av vissa marknadsmekanismer. Dessa instrument skulle i deras tillämpning få ett annat innehåll i.o.m. proletariatets maktutövning. Men de skulle inte förstöras för att ersättas av andra; statens form skulle givetvis radikalt förändras, men däremot inte dess grundläggande sociala natur – den skulle förbli oförändrad.²⁸

Byråkratin: socialt skikt eller social klass

Nödvändigheten att störta byråkratin genom en politisk, och inte genom en social, revolution följer logiskt på karaktäristiken av byråkratin som en kast eller ett socialt skikt och inte en social klass, vilken har sina rötter och sina egna funktioner i produktionsprocessen.

Denna karaktäristik av byråkratin som skikt, och inte som social klass, är ingen simpel ordlek; den har en avgörande betydelse för en korrekt förståelse av den internationella arbetarrörelsens revolutionära möjligheter och av dess band med byråkratierna.

Okklarheten på denna punkt förklaras till en del av det faktum att vissa aspekter av byråkratin förhållanden i arbetarstaterna ligger ganska nära den sociala klassens förhållanden: total makt, ideologiska och materiella privilegier, kollektivt medvetande om fördelar och om försvaret av dessa.²⁹

Att karaktärisera byråkratin som social klass leder emellertid till en teori om det byråkratiska fenomenet som inte medger en korrekt uppfattning om den internationella revolutionens realiteter: man hamnar i olösliga motsättningar på det metodologiska och politiska planet. Om

²⁷ Som exempel på politiska revolutioner ger Marx revolutionerna i Frankrike 1830 och 1848. Makten passerade mellan olika skikt inom bourgeoisin: borgerliga finansskikt, bankirer, industrimän. De stora städernas industriella bourgeoisier tvingades ta till vapen för att erövra makten från de borgerliga bankirerna under Februarirevolutionen 1848. Denna revolution var helt olik Pariskommunen, som fick uppleva proletariatets tillfälliga övertagande av makten från bourgeoisin.

²⁸ Definitionen av statens natur beror i sista analysen *uteslutande på dess relation till ett bestämt produktionssätt*. Övergången från fascism till borgerlig demokrati i Västtyskland 1945, motsvarade gigantiska förändringar i statsskicket utan motsvarande förändringar i produktionssättet. Inom samma produktionssätt är flera olika statsformer möjliga, vilket inte betyder att övergången från det ena till det andra skulle kunna åstadkommas på ett ”reformistiskt” sätt.

²⁹ Hos vissa kamrater i arbetarstaterna, antyder karaktäristiken av byråkratin som en social klass, en tydlig benägenhet till de ”reformistiska strömningar”, som anser att man kan spela ut vissa delar av byråkratin mot andra.

man karaktäriserar byråkratin som en social klass, tvingas man säga antingen att *den bildades och tog makten såsom klass efter revolutionen* (och det skulle vara första gången i historien som en klass inte existerade förrän efter sitt maktövertagande), eller att *den existerade som klass före sitt maktövertagande*.

Implikationerna av dessa två varianter är mycket olika, och det är nödvändigt att klart skilja dem åt:

Det finns de som hävdar att byråkratin existerar som klass innan den tar makten och att den i de kapitalistiska samhällena utgöres av kommunistpartiernas ledning. Om man använder den marxistiska definitionen av social klass, är detta en uppenbar missbildning: vilken ställning innehar dessa ledningar i produktionsprocessen? Dessutom får dessa påståenden mycket allvarliga politiska konsekvenser; man måste då hävda att t.ex. det franska eller italienska proletariatet, som inte har någonting gemensamt med denna klass, radikalt bör bryta med den: en strejk ledd av kommunistpartiet är inte längre en kamp mellan proletariatet och bourgeoisin, utan mellan bourgeoisin och byråkratin, vilken vill bli den härskande klassen – och proletariatet bör vara neutralt! Det blir också nödvändigt att hävda att det i Vietnam inte pågår en kamp mellan imperialismen och massorna, i ett koloniserat land, som vill befria sig, utan en kamp mellan två klasser: byråkratin och bourgeoisin.

Hela den revolutionära verkligheten blir på detta sätt totalt förfalskad, ty det är uppenbart att en strejk i Frankrike, ledd av kommunistpartiet, är *en episod i klasskampen mellan proletariatet och bourgeoisin*. Den fackliga byråkratin försöker givetvis profitera på sin ledande funktion inom arbetarrörelsen för att dra nytta av denna strejk i egna syften. Men klasskampen är för den skull inte en triangelformad kamp mellan proletariatet, bourgeoisin och byråkratin.

Den yttersta logiken i denna ståndpunkt som hävdar att byråkratin är en klass vars embryo i de kapitalistiska länderna är kommunistpartiernas ledning, är ett *avhållande från klasskampen och ibland tom. en kontrarevolutionär attityd*. Vissa politiska grupper går så långt att de menar att kriget i Vietnam är ett imperialistiskt krig mellan två imperialistiska läger (sak samma i Korea 1954), och att den kubanska revolutionen är utan intresse därför att den dirigeras av en ny exploaterande klass samt att proletariatet inte bör ingripa i denna kamp mellan två klasser, som det inte har någon samhörighet med. Men vare sig man vill det eller inte, så är det nu så att i många länder förs den verkliga klasskampen mellan proletariatet och bourgeoisin, eller kampen mellan de koloniserade ländernas massor och imperialismen, *under de kommunistiska partiernas effektiva ledarskap och det är för oss omöjligt att förbli neutrala*.³⁰

En annan inställning hos politiska grupper, vilka vill karaktärisera byråkratin som social klass, består i att betrakta den som *en ny, i förhållande till bourgeoisin och imperialismen, progressiv klass*. Detta leder proletariatet till att stöda en annan social klass än sig själv: byråkratin, och till att spela rollen som stöd åt byråkratin i dess kamp mot bourgeoisin och imperialismen. Detta innebär alltså att *förneka proletariatets fundamentalt ledande roll i världsrevolutionen*.³¹ Denna uppfattning medför likaså allvarliga illusioner om byråkratins revolutionära möjligheter: vem kan på allvar tro att t.ex. det franska kommunistpartiet med dess nuvarande linje verkligen kan ta makten?

³⁰ Vilket inte hindrar att man säger, att så länge som den står under de stalinistiska byråkratiernas exklusiva ledning, kan den inte leda till seger, och att det är nödvändig att befria arbetarna från detta inflytande, etc.

³¹ Denna teori är grundad på okunnigheten om det som Lukács karaktäriserade som Lenins fundamentala idé, ”revolutionens aktualitet”. Under de gångna seklerna har proletariatet tvingats spela rollen som stödtrupp för att upprätthålla progressiva klasser mot andra mer reaktionära klasser; men för närvarande är *det den proletära revolutionen som står på dagordningen, effektivt förverkligad av proletariatet*.

Låt oss undersöka en annan möjlighet hos teorierna om byråkratin som social klass: de teorier som karaktäriserar byråkratin som en social klass, vilken konstituerade sig och tog makten efter revolutionen, har även invecklade politiska implikationer: om flera av ”den nya exploaterade klassens” teoretiker (Djilas, Burnham, etc) kan man konstatera att ”revolten mot Stalin och den sovjetiska byråkratin har fört dem till marxismens negation, till skepticism mot arbetarklassen och socialismen, till smicker av den borgerliga demokratin; tillkännagivandet av Kremls brott har fört många av dem över i Washingtons kölvatten”.³² Dessa har i stor utsträckning forcerat klassbarriären för att ställa sig på bourgeoisins sida, och det vore meningslöst att uppehålla sig vid dessa teser.

Andra, i synnerhet de polska kamraterna Kuron och Modzelewski, gör sin karaktäristik av byråkratin som social klass inom ramen för en marxistisk analys som tydligt avslöjar kapitalismen och den borgerliga demokratin och som klart uttrycker ett förtroende för proletariatets historiska möjligheter. Med dessa kamrater är problemet snarare av en terminologisk än politisk natur och de politiska konsekvenserna är inte heller avgörande. Redan 1939 hade Trotskij uppmärksammat denna typ av problem:

”Låt oss börja med att ställa frågan om den sovjetiska statens natur, inte på ett abstrakt sociologiskt plan, utan på de konkreta politiska uppgifternas plan. Låt oss för ögonblicket medge att byråkratin är en ny exploaterande ’klass’ och att den nuvarande ordningen i Sovjetunionen är ett system för klassexploatering. Vilka slutledningar skulle följa på dessa definitioner? IV Internationalen har sedan länge erkänt nödvändigheten av att störta byråkratin genom arbetarnas revolutionära resning. Ingenting annat har föreslagits av dem som hävdar att byråkratin är en exploaterande ”klass”. Ändamålet med byråkratins störtande är sovjetregimens återetablering. Ingenting annat finns att föreslå och ingenting annat har föreslagits av vänsterkritikerna. De återskapade sovjeternas uppgift är att samarbeta med världsrevolutionen och att bygga upp ett socialistiskt samhälle. Byråkratins störtande förutsätter, helt konsekvent, den statliga egendomen och den planerade ekonomin. Här ligger problemets kärna.

Det är onödigt att påpeka att fördelningen av produktionsformerna mellan ekonomins olika branscher, och generellt hela planens innehåll, kommer att kraftigt förändras när denna nya plan ska bestämmas – inte enligt byråkratins intressen, utan i enlighet med producenternas egna intressen. I den mån som frågan om byråkratins störtande förblir förenad med frågan om den nationaliserade (statliga) egendomen, betecknar vi den kommande revolutionen som *politisk*. Vissa av våra kritiker (Ciliga, Brune och andra) vill, vad som än händer, beteckna den som *social* revolution. Låt oss godta denna definition: vilka substantiella förändringar medför den? Den lägger absolut ingenting till de uppgifter för revolutionen, som vi har räknat upp.

Som regel uppfattar våra kritiker förhållandena så, som vi redan för länge sedan framställde dem. De tillför absolut ingenting väsentligt till vår bedömning, vare sig det gäller byråkratins och arbetarnas ställning eller Kremls roll på den internationella scenen. De avstår inte bara från att förneka vår analys på alla dessa områden; tvärtom, de grundar sig helt och hållet på den och begränsar sig t.o.m. helt till den. De enda anklagelser de riktar mot oss är att vi inte drar de ”nödvändiga slutsatserna”. Ur denna analys framgår det att dessa slutsatser är av uteslutande terminologisk natur. Våra kritiker vägrar att kalla en degenererad arbetarstat för en arbetarstat. De hävdar att revolutionen mot denna byråkrati ska betraktas som en social revolution, inte en politisk. Om vi skulle göra denna terminologiska eftergift åt dem, skulle vi placera våra kritiker i en mycket svår situation, ty de kommer inte att veta vad de ska göra med sin rent verbala seger.

Följaktligen skulle det vara ett misstag av oss att bryta med de kamrater som har en annan uppfattning än vi beträffande Sovjetunionens sociologiska natur – så länge som de är eniga med oss beträffande de politiska uppgifterna”. (Sovjetunionen i krig, 25 sept. 1939)

³² Pierre Franks introduktion till Öppet brev till polska arbetarpartiet, av de polska kamraterna Kuron och Modzelewski. (Lilla Partisanerien nr 4)

Men denna analytiska skiljaktighet, vilken karaktäriserar byråkratin som social klass, har inte endast terminologiska implikationer. Den leder kamraterna Kuron och Modzelewski till några felaktiga konklusioner:

- den tvingar dem till att införa en kvalitativ skillnad mellan den politiska centralbyråkratin och teknokratin, vilka betraktas som distinkta klasser;
- den får dem att tillskriva byråkratin en klassmålsättning, ”produktion för produktionen”, vilken förefaller att delvis redan vara övergiven (se not 9);
- den leder dem till en ”nationell” analys av det byråkratiska fenomenet och till en brist på förståelse av den sovjetiska byråkratins internationella roll.

Dessa tre faktorer får dem att underskatta byråkratins möjligheter till anpassning (och repression).

Slutsats

Den fundamentala punkt som alltså aldrig får tappas ur sikte är, att den verkliga klasskampen i internationell skala, är kampen mellan proletariatet och bourgeoisin och att byråkratin ingriper i denna kamp för att avleda den. Det enda medlet till att på en gång eliminera såväl bourgeoisin som byråkratin är att kraftigt understöda arbetarnas och de koloniserade folkens kamp mot imperialismen, även om denna kamp för närvarande leds av kommunistiska partier, ty endast den internationella revolutionens största möjliga seger kan slutgiltigt garantera en definitiv utrotning av byråkratins makt.

Historien har till en del redan svarat på denna problematik: alla segerrika revolutioner sedan 1945 (naturligtvis inte Röda Arméns utvidgningar) har mer eller mindre öppet ställt problemet om byråkratin:

- den jugoslaviska revolutionen har ställt problemet efter tre års försök med självstyre;
- den kinesiska revolutionen ställer det nu i en deformerad aspekt av kulturrevolutionen;
- den kubanska revolutionen ställer det i dess mest öppna och medvetna form.

Som Marx sa: ”... mänskligheten ställer sig alltid blott sådana uppgifter, som den kan lösa, ...” De objektiva och subjektiva villkoren tycks nu förenade för en lösning på problemet med byråkratin:

- en historisk medvetenhet om betydelsen av denna fråga hos alla militanta revolutionärer;
- revolutionens internationella utbredning samt produktiv-krafternas enorma utveckling i internationell skala.

Då föreningen av dessa olika faktorer nu är realiserad, är det troligt att varje ny proletär revolution kommer att tvingas till att öppet ställa problemet med byråkratin och att lösa det på det mest effektiva sättet.

(Översatt från franskan av Peter Sahlberg.)

4. Isaac Deutscher: Socialism i ett land

Stalin formulerade första gången sina idéer om socialism i ett enda land på hösten 1924. Att tro på socialism i ett enda land skulle snart bli det främsta kriteriet på trohet mot partiet och staten. Under de närmaste tio-femton åren skulle ingen som föll igenom i det provet undslippa dom och bestraffning. Studerar man emellertid förhistorien till denna stalinistiska trosartikel, upptäcker man att den första gången framfördes av Stalin nästan i förbigående, som en vanlig diskussionsfråga i den litterära debatten. Under många månader, ända fram till sommaren året därpå, ansåg ingen av Stalins motståndare, varken de andra triumvirerna eller Trotskij, saken värd att diskuteras. Stalin hade inte heller själv fattat sin slutgiltiga ståndpunkt. I sin skrift *Om leninismens grunder* publicerad i början av 1924, hävdar han med stort eftertryck, att om än proletariatet i ett enda land kunde erövra makten, kunde det inte genomföra socialismens ekonomiska principer i ett enda land.

Men att störta bourgeoisins makt [skriver Stalin] och upprätta proletariatets makt i ett land det innebär likväl inte att fullständigt trygga socialismens seger. Socialismens viktigaste uppgift – att organisera den socialistiska produktionen – är ännu olöst. Kan man lösa denna uppgift, kan man uppnå socialismens slutgiltiga seger i ett land utan gemensamma ansträngningar av proletärererna i flera framskridna länder? Nej, det kan man inte. För att störta bourgeoisin är ett lands ansträngningar tillräckliga – om detta vittnar vår revolutions historia. För socialismens slutgiltiga seger, för organiserandet av den socialistiska produktionen är ett lands ansträngningar, i synnerhet då det är fråga om ett bondeland som Ryssland, inte tillräckliga, för detta kräves ansträngningar av proletärererna i flera framskridna länder.¹

I sin *Leninismens problem*, som Stalin skrev senare samma år, korrigerade han emellertid sig själv och försäkrade motsatsen. Han drog in första upplagan av sin *Om leninismens grunder* och förnekade den som apokryfisk. Han var i början knappast medveten om vilken betydelse omständigheterna snart skulle ge åt hans ”socialism i ett enda land”. Han nådde fram till sin formel trevande, som om han upptäckt en ny kontinent medan han trodde sig segla mot en helt annan kust.

Hans närmaste avsikt var att misskreditera Trotskij och bevisa, ovisst för vilken gång i ordningen, att Trotskij inte var någon leninist. Under sina forskningar i Trotskijs förflutna stötte triumvirerna på teorin om den ”permanenta revolutionen”, som Trotskij hade framlagt 1905. De satte i gång en polemik mot den, och det var under denna polemik Stalin kom fram till sin tes. Eftersom hans ”socialism i ett enda land” sålunda ursprungligen var ett motargument mot Trotskijs ”permanenta revolution”, kan det vara lämpligt att sammanfatta och analysera de båda teserna i deras förhållande till varandra.

Trotskij hade lånat sin teori från Marx och applicerat den på den ryska revolutionen.² Han talade om ”permanens” hos revolutionen i dubbel betydelse: han förutsåg att revolutionen av omständigheterna skulle tvingas övergå från sitt antifeodala (borgerliga) skede till sitt anti-kapitalistiska (socialistiska). Tvärt emot den då vedertagna marxistiska åsikten var det inte de avancerade västeuropeiska staterna utan det efterblivna Ryssland som först skulle slå in på vägen till socialismen. Men ensamt kunde Ryssland inte komma långt på denna väg. Revolutionen kunde inte få hejda sig vid dess gränser. Den måste övergå från sitt nationella till sitt internationella skede – det var den andra aspekten av dess ”permanens”. Genom impulsen

¹ Citatet är hämtat ur svenska upplagan av J. Stalin: *Leninismens problem* (s. 204), utgiven i Moskva 1951.

² Trotskij framlade första gången sin teori i sin ryktbara broschyr *Itogi i Perspektivy Ruskij Revolutsii*, utgiven 1906. Den mest uttömmande redogörelsen för sin teori har han lämnat i *Permanentnaja Revolutsija*, skriven 1928, efter hans deportation till Alma Ata, och tryckt i utlandet 1930. [svenska översättningar: [Resultat och framtidsutsikter](#) resp. [Den permanenta revolutionen](#)]

från Ryssland skulle även Västeuropa bli revolutionerat. Först då skulle socialismen kunna uppbyggas på bred internationell bas. Människosläktets framåtskridande, hävdade Trotskij, hämmades nu inte blott av det kapitalistiska produktionsättet utan även av begreppet folkstater. Den revolutionära omvandlingens slutresultat kunde endast bli En värld, en enda socialistisk värld. Det fanns emellertid ett oroande frågetecken i denna prognos. Vad kommer att hända – frågade Trotskij 1906 – om revolutionen inte lyckas sprida sig från Ryssland till Västeuropa. Hans dystra svar var att den då antingen skulle duka under för ett konservativt Europa eller frätas sönder i sin ekonomiskt och kulturellt primitiva ryska omgivning.

Det bör ihågkommas att denna teori ända fram till 1917 var Trotskijs privata bidrag till det marxistiska idékomplexet och att både bolsjeviker och mensjeviker förkastade den. Vid ett par tillfällen skisserade Lenin vagt upp en inte olikartad framtidsbild, men i stort sett var hans program fast baserat på förutsättningen att den ryska revolutionen skulle begränsa sig till sina antifeodala mål. Det var på den punkten han förnekade dess ”permanens”. Likväl trodde också han att den borgerliga revolutionen i Ryssland skulle stimulera till en socialistisk revolution

Västeuropa, och att då, men först då, även Ryssland, med hjälp av de ”avancerade länderna” skulle kunna rycka fram mot socialismen.³ Vad Lenin förnekade var inte revolutionens internationella karaktär, utan Rysslands egen inneboende förmåga att slå in på socialismen före Västeuropa. Han förebrådde Trotskij att denne ”förbisåg” bönderna, ty endast den som bortsåg från böndernas kärlek till privat egendom kunde antaga att ett bondeland som Ryssland av egen kraft skulle kunna övergå från borgerlig till socialistisk revolution.

Som bekant ändrade Lenin åsikt 1917. Tesen om den permanenta revolutionen blev i allt väsentligt antagen av hans parti (dock naturligtvis inte dess något boklärd nomenklatur). Revolutionen övergick verkligen från det antifeodala till det antikapitalistiska skedet. In i det allra sista väntade också Lenin och hans anhängare att den även skulle sprida sig utanför Ryssland. Under tiden betraktade de sitt eget land som en belägrad fästning, tillräckligt rymlig och stark för att hålla stand. De ansåg att man kunde ta ett betydelsefullt steg framåt mot organiserandet av det inre livet i denna fästning efter socialistiska linjer. Lenin (och Trotskij) satte sina anhängare i arbete och pekade på de möjligheter till ett socialistiskt experiment som öppnade sig för dem. Men i huvudsak tänkte Lenin på socialistsamhället i internationella termer. Vi har sett att också Stalin i början av 1924 alltjämt hävdade att ”för socialismens slutliga seger, för organiserandet av socialistisk produktion, är det inte nog med ansträngningar av ett enda land, särskilt inte ett jordbruksland som Ryssland”. Han deklarerade nu att Rysslands egna ansträngningar skulle vara nog för den fullständiga organisationen av en socialistisk statsekonomi. Socialistisk ekonomi – det hade man hittills tagit för givet – var tänkbar endast som en blomstrande ekonomi. Det förutsatte en högt utvecklad industri, som kunde säkra en hög levnadsstandard åt hela folket. Hur skulle då, frågade man sig, ett land som Ryssland, vars magra industri låg fullständigt nere, kunna genomföra socialismen? Stalin pekade på Rysslands stora tillgångar: landets väldiga yta och enorma rikedom på råvaror. En proletär regering kunde, enligt hans åsikt, genom kontroll av industri och kapital utnyttja dessa tillgångar och föra det socialistiska nybygget till ett lyckligt slut, emedan den skulle få stöd i sina strävanden av en väldig folkmajoritet, däribland bönderna.

Denna den viktigaste satsen i Stalins tes var mycket enkel. Den proklamerade i klara och lättfattliga ordalag den ryska revolutionens självtillräcklighet. Visserligen kringgick Stalin många problem med påståenden. Han försökte inte ens bemöta de invändningar mot hans tes som senare restes av hans kritiker. Invändningen att de flesta bönder, fästa som de var vid

³ Lenin: *Sotjinenija*, vol. IX, s. 64-65 m. fl.

egna torvan, säkerligen skulle bjuda det allra kraftigaste motstånd mot kollektivismen, avfärdade han helt enkelt som kätterskt förtal mot bondeklassen. Inte tog han heller allvarligt på invändningen att socialismen var möjlig endast på grundval av den intensiva industrialisering som redan var genomförd i de mest avancerade västerländska staterna, och att Ryssland av egen kraft aldrig skulle kunna hinna kapp dessa stater. Enligt hans kritiker kunde socialismen besegra kapitalismen endast om den representerade en högre industriell produktionskapacitet och en högre levnadsstandard än man uppnått under kapitalismen. Kritikerna slöt härav, att om industriproduktionen och levnadsstandarden förblev lägre i Ryssland än i de kapitalistiska staterna, skulle socialismen, i det långa loppet, göra bankrutt även i Ryssland. Stalin försökte heller aldrig vederlägga deras spådom att det, i den knapphetens hushållning som ett isolerat ryskt ekonomiskt liv måste bli, med säkerhet skulle uppstå en ny och skriande materiell olikställighet mellan olika socialgrupper.

Men vad det än fanns för fel i Stalins bevisföring, fel som föll i ögonen endast på de mest bildade inom partiet, hade hans formel mycket god politisk slagkraft. Den innehöll i alla fall en klar och positiv sats: vi kan stå på egna ben och bygga färdigt det socialistiska nybygget. Det var det som gjorde formeln användbar för polemiska och praktiska ändamål. Av diverse skäl framställde Stalin emellertid inte sin tes i denna klara och precisa form. Han kringgärdade den med allehanda reservationer och villkor. En reservation var att socialismens seger i Ryssland inte kunde anses tryggad så länge landets kapitalistiska grannar hotade med väpnad intervention. Socialismen i ett enda land kunde inte nedkämpas med det ”gottköpskrams” som producerades i de kapitaliststater hans kritiker talade om, men den kunde nedkämpas med vapenmakt. Under de närmaste åren höll Stalin ständigt fram denna fara för Rysslands ögon och tycktes därigenom motsäga sig själv. Vidare fortfor han, om än med allt mindre tillförsikt, att betyga sin tro på den internationella revolutionens närhet. Han proklamerade den ryska revolutionens självtillräcklighet i ena hälften av sina teser och bestred den i den andra hälften.

Det säregna i denna lidelsefulla ideologiska dispyt är inte slut därmed. Medan kampen fortskred tillskrev Stalin sina kritiker åsikten att det inte var möjligt att bygga upp socialismen i Ryssland. Han framställde sedan den omstridda punkten som en tvistefråga mellan dem som trodde på revolutionens ”skapande kraft” och ”panikhetsarna” och ”pessimisterna”. Så enkelt låg nu inte saken till. Hans kritiker var utom all fråga oskyldiga till vad han tillvitade dem. Även de förfäktade att det var möjligt och nödvändigt att organisera landets ekonomiska liv efter socialistiska linjer. Trotskij i synnerhet hade allt sedan inbördeskrigets slut uppmanat politbyrån att börja bygga upp apparaten för planhushållning, och redan då skisserade han upp de flesta av de idéer som senare skulle förverkligas i femårsplanerna.⁴

Den som studerar kontroversen kan ofta få en kuslig känsla av att själva tvistefrågan är odefinierbar, att striden, efter att ha uppväckt otyglat agg och bitterhet, helt enkelt rinner ut i sanden. Rensad från alla polemiska förvrängningar och insinuationer tycks slutligen debatten, till iakttagarens förvåning, mynna ut i en bisarr petitesse. Frågan gällde inte om socialismen kunde byggas upp eller ej, utan om bygget kunde fullbordas i en enda isolerad stat. Bildligt talat, antagonisterna debatterade inte om det var möjligt eller önskvärt att resa byggnadsverket de behövde, och de var inte heller oense om byggnadsmaterialet eller ens om arkitekturen. Den enda tvistefrågan var till synes om det skulle gå att lägga tak på huset. Stalins ja var lika

⁴ N. Bucharin citerar i sin *Kritika Ekonomitjeskoj Platformy Oppozitsii*, som är helt ägnad åt kritik av Trotskij, Pjatakovs och Preobrazjenskijns nationalekonomiska idéer, Trotskij's brev till centralkommittén av den 8 oktober, vari Trotskij sammanfattar sitt program på följande sätt: 'Planhushållning; hård koncentration av industrin; hård nedskärning av omkostnaderna' (s. 54). I sin *Novy Kurs* [sv: [Den nya kursen](#)], publicerad senare samma år, förordar Trotskij att finans- och valutapolitiken anpassas efter industrins behov (ibid. s. 71-72). Detta drog över honom anklagelsen att han pläderade för 'industrins diktatur' och 'superindustrialisering'. Se N. Bucharin: a. a., s. 3, 53-54.

bestämt som hans motståndares nej.⁵ Bägge parter var hela tiden överens om att taket inte kunde läggas ännu på mycket, mycket länge, att en klasslös socialism inte stod att uppnå inom en eller ens två mansåldrar. Båda parter var också ense om att fientliga krafter kunde rasera bygget i varje ögonblick under deras arbete på det – de såg ständigt krigets skugga falla över Ryssland. Slutligen påstod sig Stalin, i likhet med sina motståndare, vara övertygad om att långt innan det blev tid att lägga taket, problemet skulle ha upphört att existera, eftersom en revolution i väster skulle ha befriat den ryska socialismen ur dess isolering.

Det kan alltså synas att det var barockt av de stridande, som var handlingens män, att uppställa ett sådant problem, och att de, efter vad de själva visade, borde ha kunnat göra sällskap en mycket lång sträcka av vägen och överlåtit åt professionella skolastiker att blöta och stöta deras små divergenser. Var då hela dispyten bara en rökridå för en privat maktkamp? Säkert spelade personlig rivalitet en viktig roll i den. Men den historiker som reducerade hela saken till detta skulle begå ett flagrant misstag. Han skulle fortfarande nödgas förklara varför ”socialismen i ett land” splittrade bolsjevikpartiet från toppen och ända ner, varför den blev ett så dödligt allvarligt problem för en hel rysk generation, varför den bestämde en stor nations utveckling under ett kvarts sekel. Den alternativa förklaring man ofta hör, att ”socialismen i ett land” var ett påfund för att söva misstankarna hos främmande regeringar som oroats av från Moskva dirigerad ”samhällsfientlig” verksamhet, är ännu svagare. Då Stalin formulerade sin tes var hans namn alltjämt nästan okänt i utlandet, och även senare kunde hans önskan att skingra utlandets misstro inte hindra honom från att göra uttalanden om kommunism i Europa som kom skinet att knöttra sig på många konservativa utlänningar.

Som ibland är fallet i viktiga dispyter, där bägge parter är hårt bundna vid vissa gemensamma principer, kan man inte heller här finna förklaringen till striden i den bokstavliga innebörden i de stridandes ord och än mindre i deras nitiska upprepande av ”gemensamma” principer, utan måste snarare söka den i de hårfina, ofta omärkliga nyanser i deras sätt att framhäva sina argument. Förklaringen står vidare att finna i sinnesarten och stämningarna hos den omgivning i vilken de stridande rör sig och till vilken de riktar sina ord. I sista hand spirar den doktrinära striden fram ur dessa stämningar, och de stämningarna – bildar den resonansbotten som förläner en signifikativ klang åt de skenbart likalydande formler som utslungas. Åhörarna som lyssnar till de tvistande förblir oberörda av deras trosbekännelser till samma lära; dem tar de som en del av en gängse ritual. Men de spänner öronen för de olika vinkar och antydningar som framkastas från ömse håll, och de suger girigt till sig alla undertoner och outtalade slutsatser. De lär sig snabbt skilja kärnpunkten i en formel från alla de inskränkningar och förbehåll som tycks motsäga den.

Kärnpunkten i Stalins tes, vad som var verkligt nytt och slående i den, var påståendet om den ryska revolutionens självtillräcklighet. Allt det övriga var en upprepning av gamla kända bolsjeviktruismer, av vilka några hade blivit meningslösa och andra olägliga, men som alla

⁵ Under ett senare skede av debatten, i januari 1926, formulerade Stalin sin ståndpunkt på följande sätt: ‘Det innebär möjligheten att lösa motsättningarna mellan proletariatet och bönderna med hjälp av vårt lands inre krafter, möjligheten för proletariatet att erövra makten och utnyttja denna makt till att uppbygga det fullständiga krafter, en möjlighet för proletariatet att ta makten och använda sin makt till att bygga upp ett fullständigt socialistiska samhället i vårt land, med sympati och stöd av andra länders proletärer, men utan den proletära revolutionens först segrat i andra länder.

Utän denna möjlighet är det socialistiska uppbygget ett bygge utan perspektiv, ett bygge utan förvisning om att socialismen skall kunna fullbordas. Man kan inte bygga upp socialismen utan att vara förvissad om att den kan byggas färdig, utan att vara förvissad om att vårt lands tekniska efterblivenhet inte är ett *oöverstigligt* hinder för det fullständigt socialistiska samhällets uppbyggande. Att förneka denna möjlighet betyder att inte tro på det socialistiska uppbyggets sak, att avvika från leninismen.’ Se J. Stalin: *Leninismens problem* (sv. upplaga), s. 207-8.

måste upprepas, därför att de hade en smak av respektabel rättrogenhet. Det nya i Stalins argument innebar en genomgripande revision av partiets åsikter. Men revisionen företogs på ett sätt som tycktes förneka själva dess existens och framställa den som en direkt fortsättning på en ortodox tankegång, en metod som är bekant från många doktriners historia. Vi skall inte föra läsaren längre in i den dogmatiska stridens vimmel. Det må vara nog att säga att Stalin gjorde sitt bästa att ympa in sin tes på den doktrinsamling han tagit i arv av Lenin.

Viktigare än de dogmatiska spetsfundigheterna är det faktum att nu, i revolutionens sjunde och åttonde år, en mycket stor del av partiet, troligen dess majoritet, kände ett dunkelt men mycket starkt behov av en ideologisk inventering och revision. Behovet var mera känslomässigt än intellektuellt, och de som kände det hyste ingen som helst åstundan efter en öppen brytning med den ortodoxa bolsjevismen. Intet revolutionärt parti kan sitta vid makten i sju år utan djupgående förändringar i sin åskådning. Bolsjevikerna hade nu blivit vana vid att behärska en ofantlig stat, ”en sjättedel av jordklotet”. De förvärvade allt mer och mer det självförtroende och självmedvetande som följer maktens privilegier och ansvar. De grundsatser och begrepp som varit deras när de själva var det undertryckta partiet passade inte riktigt deras nuvarande åskådning. De behövde en idé eller en lösen som gav fullt uttryck för deras nyvunna självförtroende. ”Socialism i ett enda land” gjorde det. Den befriade dem, till en avgörande grad, från en känsla av att vara beroende av vad som hände i de fem sjättedelar av jordklotet som låg utanför deras kontroll. Den fyllde dem med den lugnande teoretiska övertygelsen, att, bortsett från ett krig, ingenting kunde rubba deras herravälde över Ryssland: de egendomskära bönderna, landets industriella svaghet, dess låga produktion och ännu lägre levnadsstandard, intet av allt detta innebar något hot om ett återupprättande av *l'ancien régime*. Den som, likt Trotskij och senare Zinovjev och Kamenev, tryckte på de faror för revolutionen som dolde sig i dessa omständigheter, sårade partiets självkänsla.

Under denna sinnesstämning, som var förbehållen de härskande, gick en mycket bredare underström: partiet och de arbetande klasserna hade tröttnat på den förhoppning om en internationell revolution som varit bolsjevismens dagliga bröd. Förhoppningen hade gäckats 1917, 1918 och 1920. Den blossade upp på nytt 1923 under oroligheterna i Tyskland. Den gången väckte besvikelsen bitterhet hos partiet. ”De västeuropeiska arbetarna sviker oss; de lyssnar till sina socialdemokratiska ledare och darrar vid kapitalismens köttgrytor” – så ungefär lät mången politiskt vakna arbetares kommentar till dagsnyheterna från väster. Det var en bitter tanke, en tanke som var oskiljaktig från Trotskijs ”permanent revolution”, att trots allt detta den ryska kommunismens öden alltjämt skulle anses ytterst avhängig av kommunismens seger eller nederlag i utlandet. Det låg något sårande för nationalkänslan i det ständiga ordandet om det ”efterblivna” Ryssland och det ”avancerade” västerlandet, även om partitalarna illustrerade sina ord med dräpande statistiska jämförelser mellan rysk fattigdom och västerländskt välstånd. Den menige bolsjeviken önskade ingenting högre än att slå bort dylika tankar, och man kan säga att Stalin gjorde det åt honom.

Vad Stalin sade till partiet var ungefär följande: Naturligtvis ser vi fram mot en världsrevolution. Naturligtvis är vi uppfostrade i marxismens skola, och vi vet att den nutida sociala och politiska kampen är till själva sin natur internationell. Naturligtvis tror vi fortfarande att proletariats seger i väster är nära, och det är en hederssak för oss att göra vad vi kan för att påskynda den. Men – och detta var ett mycket stort, ett högeligen suggestivt ”men” – bekymra er inte för mycket om allt det där med den internationella revolutionen. Även om den skulle bli uppskjuten på obestämd tid, även om den aldrig skulle komma, är vi här i landet kapabla att utveckla oss till ett fullgott klasslöst samhälle. Låt oss därför koncentrera oss på vårt stora uppbyggnadsarbete. De som säger till er att allt det där är utopier, att jag predikar nationell trångsynthet, är själva antingen äventyrare eller fega socialdemokrater. Vi, med våra så för-

aktade muzjiker, har redan gjort mera för socialismen än alla andra länders proletärer tillsammans, och om vi bara får vara i fred med våra *muzjiker*, skall vi nog göra jobbet färdigt.

Skalar man bort den terminologiska utsmyckningen och den kvasidialektiska djupsinnigheten, krymper Stalins teori samman till ovanstående enkla och flärdfria resonemang. Det var emellertid som dess författare Stalin nu etablerade sig som ideolog av facket. Han var inte längre bara generalsekreteraren, partiets organisatoriske trollkarl: han var också upphovsmannen till en ny dogm. För gamla bildade bolsjeviker blev detta deras livs överraskning. När Stalin på ett partimöte vid denna tid trasslade in sig i ett teoretiskt argument, avbröts han av en halvt road, halvt förargad replik från den gamle lärde marxisten Rjazanov: ”Sluta med det där, Koba, innan du gör dig löjlig. Vi vet allihop att det teoretiska inte precis är din starka sida.” De bildade marxisternas nedlåtande ironi hindrade emellertid inte att ”socialism i ett enda land” blev statsreligionen. I all sin banalitet hade Stalins nya tes sin vikt och sitt *raison d'être*. Man kan, i stort sett, skilja på två slags doktriner: de som, med utgångspunkt från en lång intellektuell tankekedja, djärvt sträcker ut mot en avlägsen, oviss framtid, och de som, fastän de varken är djupt rotade i idéer eller förebådar något nytt, ger uttryck åt en kraftig och hittills oklar åsikts- eller känsloriktning. Stalins teori tillhörde tydligt denna andra kategori.

Det verkligt tragiska grunddraget hos det ryska samhället under tjugotalet var en längtan efter stabilitet, en längtan som var helt naturlig efter vad det genomlevat. Framtiden hade inte mycket stabilitet i beredskap åt något land, men allra minst åt Ryssland. Emellertid kom en önskan att få en lång, mycket lång frist från riskfyllda företag att bli det dominerande motivet i den ryska politiken. Socialismen i ett land, sådan den praktiskt utövades fram till tjugotalet, vinkade med löften om stabilitet. Däremot ljöd blotta namnet på Trotskij tes, ”permanent revolution”, som en ominös varning till en trött generation att den inte borde vänta sig fred och ro under sin livstid. Varningen skulle besannas, om än inte så som dess upphovsman tänkte sig; men det skulle knappast ha kunnat undvikas.

I sin polemik mot Trotskij väddade Stalin direkt till den skräck för risker och ovisshet som hade gripit många bolsjeviker. Han utmålade Trotskij som en äventyrare, som vanemässigt satsade på revolution. Det behöver knappast sägas att beskyllningen var grundlös. I alla kritiska situationer – 1905, 1917 och 1920 – hade Trotskij visat sig vara revolutionens klokaste strateg och aldrig visat någon böjelse för lättsinniga äventyr. Han hade heller aldrig eggat sitt parti att arrangera en kupp i ett främmande land, vilket inte kan sägas om Stalin. Trotskij trodde fullt och fast att den västerländska kommunismen skulle segra genom sin egen inneboende kraft under klasskampens gilla gång, varvid initiativ eller hjälp utifrån, fastän värdefullt emellanåt, blott kunde spela en underordnad roll. Vid bedömandet av kommunismens utsikter i väster var Stalin mera skeptisk, och hans skepticism skulle växa under årens lopp. Vare därmed hur som helst; epitetet ”äventyrare” satt fast på den permanenta revolutionens ideolog. Stalin gick än längre och anklagade Trotskij för en böjelse för terror som skulle ha slagit Lenin med fasa. Också den anklagelsen var orättvis, i synnerhet i Stalins mun. Trotskij hade inte dragit sig för att begagna terror under inbördeskriget, men han kan inte sägas ha varit mera begiven på det än en kirurg är begiven på blodsutgjutelse. Under de nyss skildrade förhållandena gjorde anklagelsen dock en viss effekt. Folk som var rädda att terrorn skulle återkomma förleddes tro att mannen som framställt anklagelsen mot Trotskij åtminstone inte själv hade smak för grymhet.

Det märkliga draget hos Stalin var hans enastående känslighet för alla de psykiska underströmmarna i och omkring partiet, de outtalade förhoppningar och tysta önsknings för vilka han gjorde sig till språkrör. Häri var han mycket olik de andra triumvirerna. I början av konflikten om den ”permanent revolutionen” stred de gemensamt; mot slutet av den stod de redan vid motsatta poler. Zinovjev och Kamenev erkände senare att de började kampanjen för

att misskreditera Trotskij med gamla förlegade Lenincitat mot den ”permanenta revolutionen”; i själ och hjärta hade de ingenting att invända mot tesens grundprinciper, som hade blivit partiets standardidéer. Deras attacker mot Trotskijs teori blev därför groteskt verklighetsfrämmande; de inskränkte sig till meningslöst käbbel om länge sedan glömda episoder från den förrevolutionära exilens dagar. De drömde aldrig om att bekämpa Trotskij med en egen positiv doktrin. Det var annorlunda med Stalin. Vad som även för honom hade börjat som ideologisk skuggboxning utvecklade sig till en verklig ideologisk kamp. Debattämnet blev en stridsfråga. Han kom att känna ett uppriktigt hat mot sin motståndares åsikter, och för den skull måste han bemöta dem med något positivt. Han märkte vilket av hans argument som väckte det starkaste gensvaret hos den stora massan partifunktionärer och arbetare, denna väldiga mänskliga resonansbotten som var hans vox dei. Resonansbotten visade sig oväntat mottaglig för ”socialism i ett enda land”. Som det händer med visionärer blev han besatt av en chimär, en framtidsbild av socialismen i ett enda land; men det kom sig av att en liknande dröm låg latent i så många andra själar.

Det dröjde länge innan Zinovjev och Kamenev blev varse vilken förändring som inträffat med deras partner. De ryckte på axlarna åt hans besynnerliga, envisa fasthållande vid möjligheten av fullgången socialism i ett enda land, men de betraktade hela saken som ett tillhygge som deras intellektuellt underlägsne partner fann lämpligt att bulta på Trotskij med, och de brydde sig inte om att titta närmare på det. De protesterade inte ens när Stalin i mars och april 1925 bad den fjortonde partikongressen ge formell sanktion åt hans tes och erhöill den. Det var först på hösten, nära ett år efter det han framlagt sin synpunkt, som de fick upp ögonen för dess betydelse och kritiserade den som ett avfall från den traditionella bolsjevismen till förmån för nationell kommunism. Trotskij bestred inte dogmen förrän 1926, då den redan godtagits i vida kretsar.

De praktiska konsekvenserna av Stalins tes stod ännu inte klara. Bolsjevismen hade nu nått en ytterst viktig milstolpe i sin postrevolutionära historia, men hittills hade förändringen mera berört dess tänkesätt än dess handlingar. Man kan i stora drag sammanfatta förändringen sålunda: hittills hade bolsjevismen betraktat Ryssland som en den moderna kulturens periferi. I denna periferi hade revolutionen börjat, där hade socialismen funnit sina praktiska pionjärer. Därifrån utgick impulserna till revolutionära omvandlingar i väster och öster. I den världsomfattande samhällsomdaningen spelade Ryssland rollen av den kraftfulle initiativtagaren till hela rörelsen. Men Västeuropa förblev alltjämt den moderna civilisationens verkliga centrum, och enligt den gammalbolsjevistikiska åskådningen var det där, i centrum, och inte i periferin som formerna för ett nytt samhällsliv med tiden skulle utarbetas. Man tänkte sig hela processen som en dubbel påverkan: först av Ryssland på västerlandet och sedan av det socialistiska västerlandet på Ryssland.

I Stalins doktrin figurerar Ryssland inte längre blott och bart som den civiliserade världens periferi. Det är inom dess egna gränser man måste finna och utarbeta formerna för ett nytt samhälle. Det är dess uppgift att bli centrum för en ny civilisation, i alla avseenden överlägsen den kapitalistiska civilisation som försvarar sig med så stor motståndskraft i Västeuropa. Denna nya syn på framtiden återspeglade utan tvivel den ryska kommunismens förbittring över sin isolering med bländande framtidsvyer. Utmattat och desillusionerat drog sig det bolsjevistikiska Ryssland in i sitt nationella skal och fägnade sina trötta ögon med visioner av socialism i ett enda land.

(Översättning från engelska Aida Törnell och Håkan Arvidsson.)

5. Isaac Deutscher: Marxism och primitiv magi

Plechanov skrev en gång, att om de historiska omständigheterna skapar behov av en viss politisk funktion, så tillhandahåller den också det ”organ” som kan utföra den. Om behovet för ”funktionen” är djupt rotat i de förhållanden som råder under en viss epok, så kommer epoken säkert att få fram inte bara en utan åtminstone flera individer som har den mentalitet, karaktär och vilja som krävs för att utföra funktionen. Som regel tillåter omständigheterna bara en, eller högst några få av hela gruppen av möjliga ledare att träda i förgrunden, och därmed innehåller de historiska eftermälen bara bevis för dessa ledares förmåga och gärningar. Det faktum att en individ redan har intagit den aktuella ledarens plats förhindrar andra möjliga ledare att visa sig – de är dömda att förbli obemärkta.

Plechanov tillämpade inte denna teori bara på politiken. Han hävdade till exempel, att om inte Leonardo da Vinci hade levt och skapat sina mästerverk, så hade det inte förändrat den allmänna inriktningen på renässansens konstnärliga idéer, eftersom denna inriktning hade uppstått ur den tidens samhälleliga förhållanden och dess intellektuella och moraliska klimat. Bara inriktningens ”enskilda särdrag” hade varit annorlunda. Samma sak gäller de stora vetenskapliga upptäckter som bär en enda persons namn. Dessa upptäckter är resultatet av den utvecklingsnivå som en viss vetenskapsgren har uppnått vid en viss tidpunkt, och det är mer eller mindre en slump vilken individ som gör dem. Det händer i själva verket ofta att flera ledande vetenskapsmän gör en upptäckt nästan samtidigt och oberoende av varandra.

För att återvända till den politiska historien: om till exempel en viss general Bonaparte hade blivit dödad under ett slag innan han hade hunnit bli förste konsul och kejsare i det revolutionära Frankrike, så skulle en annan general ha fyllt hans plats med i huvudsak samma resultat. Det fanns flera militära ledare i Frankrike vid denna tid som var kapabla till det. Bonapartes upphöjelse förhindrade dessa möjliga Napoleon att bli verkliga. Det ”organ” som kunde utföra den historiska ”funktionen” hade redan tillhandahållits, och det fanns inte plats för någon upprepning. Denna ”funktion” bestod av att upprätta en auktoritär men ändå revolutionär regering – det ”goda svärdets” styre – i ett land som hade prövat och övergivit jakobinernas republikanska-plebejiska demokrati men ändå vägrade tillåta ett återupprättande av samhällsordningen från före revolutionen.

Plechanovs resonemang har orsakat betydande diskussioner, som vi inte tänker gå in på här. Det räcker att säga att det även bland marxister som i det stora hela accepterade Plechanovs uppfattning, fanns många som ”avvek” från den.

Exempelvis försökte Trotskij i sin *Ryska revolutionens historia* hitta en medelväg mellan den allmänna marxistiska historiska filosofin – som ser samhälleliga klassers och gruppers gemensamma styrka som den avgörande kraften under alla historiska processer – och sin egen åsikt att Lenins personliga roll under den ryska revolutionen var unik, det vill säga att ingen annan bolsjevikledare hade kunna uppfylla kraven för att fylla denna roll. Men Trotskij ”avvek” ännu mer från Plechanovs klassiska uppfattning. I ett privat brev till en gammal bolsjevikisk vän, som han skrev under sin exil i Alma Ata, slog han helt kort och oförbehållsamt fast: ”Du vet att utan Lenin skulle oktoberrevolutionen aldrig ha segrat.”¹ Medan han i sina publicerade skrifter alltså försökte få sin egen uppfattning om Lenins roll i samklang med Plechanovs teori, så verkar han privat ha intagit en ståndpunkt som var raka motsatsen.

Historien om Stalins politiska karriär verkar ägnad att avgöra debatten till Plechanovs fördel.

¹ Författaren hittade detta brev i Trotskijarkiven vid Harvard University.

Till en början betraktade knappast någon av Stalins samtida, varken kamrater eller motståndare, honom som på något sätt lämplig för den roll han skulle komma att spela. För dem föreföll han sakna alla de talanger som skapar en stor ledare, bolsjevikisk eller någon annan. Hans herravälde kom som en fullständig överraskning. Trotskij skrev om Stalin att han lösgjorde sig som en skugga från Kremles murar för att efterträda Lenin. Denna känsla delade Zinovjev, Kamenev, Rykov, Tomskij, Bucharin och nästan alla kommunistpartiledare utanför Ryssland.² Bara Lenin gjorde en mer skarpsynt bedömning av honom, ty även om han så småningom rådde sina anhängare att avlägsna Stalin från posten som partiets generalsekreterare, så beskrev han icke desto mindre både Stalin och Trotskij som de ”två dugligaste männen” i centralkommittén.

Hur kommer det sig att nästan alla som hade känt Stalin innan och under hans upphöjelse hade så fullkomligt fel om hans chanser?

Under den leninistiska eran var den typiska bolsjevikledaren en marxistisk teoretiker, politisk strateg, flyhänt skribent och effektiv talare, utöver att också vara någon sorts organisatör. Stalin räknades inte alls som teoretiker.³ Ända till slutet var han en politisk taktiker snarare än strateg: han uppvisade en mästertlig förmåga till kortsiktiga manövrar snarare än långsiktiga begrepp, även om hans taktiska geni mer än väl uppvägde hans svaghet som strateg. Som skribent och talare var han klumpig och otillräcklig. Under Lenins livstid hade han bara visat sig anmärkningsvärt talangfull som organisatör. Hans samtida och motståndare hade därmed anledning att tro att han var olämplig som Lenins efterträdare.

Deras misstag var att de antog att det bolsjevikiska Ryssland efter Lenin behövde samma sorts ledarskap som Lenin hade stått för, och som Lenins närmaste medarbetare kunde ha tillhandahållit gemensamt eller enskilt. De missbedömde de förändrade förhållandena och tidens nya behov, och kunde därmed inte inse att den man som kanske inte hade haft förutsättningar att agera som ledare under ett tidigare skede av revolutionen kanske skulle vara särdeles lämplig under det efterföljande skedet.

Vi vet att de viktigaste bland dessa förändrade förhållanden var det bolsjevikiska Rysslands politiska isolering i världen och dess egen själsliga isolering från den. Isoleringen var inte Stalins verk – den var resultatet av händelser som ägde rum innan hans herravälde. Han tog helt enkelt situationen som den var. Han fann sig i den och hade i själ och hjärta inte svårt att handla fritt inom dess ramar, och därmed frodades han på den. De flesta av hans motståndare kunde inte förlika sig med Rysslands isolering och kunde inte övervinna sin vana att tänka internationalistiskt, och ville inte konsekvent begränsa politiken inom ramarna för denna isolering. De var på kant med den nya tidens grundläggande faktum, och bringades på fall av det.

Samma sak gäller Stalins och hans medtävlars inställning i frågan om valet mellan proletär demokrati och envælde, den andra avgörande frågan under övergången från leninism till stalinism. Det var inte Stalin som hade ödelagt den proletära demokratin från revolutionens tidiga skede. Den hade fallit sönder redan innan 1923-24. På sin höjd utdelade Stalin nådstöten.

² Detta gällde naturligtvis ännu mer för kommunisternas motståndare. Således skrev den bolsjevikiska tidningen *Sotsialistitjeskij Vestnik* efter Stalins död: ”Vi, som har känt bolsjevikpartiets ledare personligen och ofta ganska nära ända sedan 1903, och som också träffade Stalin så tidigt som 1906, har senare mer än en gång undrat hur det kunde komma sig oss att vi alla... underskattade honom så mycket. Ingen tänkte på honom som en framstående politisk arbetare...” (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, februari-mars 1953.)

³ Det går att visa från Stalins skrifter, att det var först mot slutet av sitt liv som han blev bekant med Marx' *Kapitalet*.

Men hans medtävlare kunde inte släppa sina demokratiska vanor. I sitt innersta fann de sig inte i det faktum, att bolsjevismen under sin kamp för att bevara sin revolution hade berövat arbetarklasserna sin politiska yttrandefrihet. De var intrasslade i sina egna beklaganden, samvetsbetänkligheter och närmare eftertankar. De tittade längtansfullt tillbaka på revolutionens demokratiska ursprung. Stalin gjorde inget i den stilen. De var därmed inte lämpade att handla effektivt inom den bolsjevikiska statens nya odemokratiska ramar. Det var däremot han. De krossades av dessa ramar, medan han grep sig an att bygga sitt enväldiga regeringssystem utifrån dessa ramar.⁴

Tidens inriktning återfann sitt ”organ” i Stalin. Om det inte hade blivit Stalin så hade det blivit någon annan.

När man uttrycker liknande uppfattningar om andra historiska personer kan de verka osannolika, men i fallet Stalin är de ovanligt övertygande.

När det sägs att den övergripande utvecklingen av renässansen inte skulle varit annorlunda utan Leonardo da Vinci, och att på sin höjd några ”enskilda drag” skulle ha varit annorlunda, så tänker man genast på ”Den sista måltiden” och ”Mona Lisa”, och undrar: skulle utvecklingen verkligen inte ha blivit annorlunda? Var Leonardo da Vincis (eller Michelangelos) bidrag bara ett av dess ”enskilda drag”?

När man får höra att en annan fransk general från perioden under Direktoratet kunde ha tagit Napoleons plats, så kan man inte låta bli att tänka på Napoleons starka inlevelse, intellektuella begåvning och romantiska dragningskraft. Och man undrar hur mycket Napoleons individuella särdrag betydde för den allmänna händelseutvecklingen.

Men när man begrundar Stalin, denna grå, oansenliga nästan ansiktslösa figur, så är man mer än benägen att bara se honom som en förmedlare av anonyma krafter som verkar i bakgrunden. Han ser ut som anonymiteten själv som upphöjdes till maktens höjder och berömmelse, och även där förblev sig själv trogen – ytterst opersonlig och därmed ytterst svårgripbar.

Om man bara betraktar kampen mellan Stalin och Trotskij utifrån enskild begåvning och talang, så verkar Stalins seger över sin medtävlare oförklarlig. Stalin hade inte en enda talang som Trotskij inte hade i lika stor eller mycket större utsträckning. Dessutom hade Trotskij framstående förmågor som Stalin helt och hållet saknade. Det var ingen överdrift när Lenin, en stor människokännare, beskrev Trotskij som ”den talangfullaste” av alla bolsjevikernas ledare.

Det sägs ofta att Trotskij inte hade Stalins sinne för organisering. Ingen som har studerat Röda arméns historia kan på allvar hysa den åsikten. I den mån en enskild person kan tillskrivas denna prestation, så var Trotskij den som verkligen organiserade armén. Han skapade den ”från ingenting” sedan den gamla armén hade fallit samman, upplösts och efterlämnat ett militärt tomrum. Att fylla detta tomrum med en ny armé krävde en speciell begåvning för organisation och administration som är överlägsen till och med den mest effektiva användning av en redan existerande och väletablerad armé. Sedan den Röda armén hade uppstått fanns det knappast någon militär auktoritet, vare sig rysk eller icke rysk, bolsjevikisk eller icke bolsjevikisk, som inte beskrev Trotskij bedrift som ”i sanning napoleonsk”.⁵

⁴ Här är det intressant att notera den bolsjevikiska veteranen herr R Abramovitjs uppfattning, som kan fira en 50-årig oavbruten och allt mer våldsamt kamp mot bolsjevismen. I den artikel ur *Sotsialistitjeskij Vestnik* som vi citerar ovan skriver herr Abramovitj (vi antar att han är författaren): ”När vi tänker tillbaka på det förlutna förefaller det oss som om den grundläggande orsaken till vår gemensamma, uppenbarligen felaktiga bedömning av Stalins personlighet var att vi tänkte i termer av ett demokratiskt system. Och märkligt nog gjorde inte bara vi bolsjevikerna (som var motståndare till diktaturen) det, utan även dess anhängare.”

Det sägs också att Stalin var överlägsen Trotskij som politisk taktiker. Återigen räcker det att se efter i ursprungsdokumenterna hur Trotskij manövrerade taktiskt just innan och under själva oktoberrevolutionen för att inse att även detta är fel. I egenskap av operativ ledare för bolsjevikernas uppror, så lugnade och suggererade Trotskij nästan på egen hand – vid den tidpunkten höll sig Lenin gömd – bolsjevikpartiets samtliga fiender till fullständig inaktivitet, och till och med att samarbeta med bolsjevikerna. Han vann upproret nästan utan att avfyra ett enda skott: dess mest fientliga ögonvittnen angav inte antalet döda och sårade på båda sidor till mer än tio.

Stalin, å andra sidan, efterlämnade inga spår som taktiker under 1917. Och som protokollen från den bolsjevikiska centralkommittén visar, förde han under hela detta år inte fram en enda taktisk tanke.

Ändå är det så att Trotskij under sin kamp mot Stalin alltid var taktiskt underlägsen.

Man måste därför ställa frågan: vad gjorde Trotskij, detta taktiska geni 1917, till en underlägsen taktiker 1924-27? Och vad gjorde Stalin, den slätstrukna taktikern 1917, till överman under de efterföljande åren?

Svaret återfinns i de olika övergripande förhållandena under de två perioderna. Som en följd av dessa befann sig Trotskij, inte Stalin, i sitt rätta element 1917, medan Stalin, och inte Trotskij, befann sig i sitt några år senare.

Stalin passade inte bara och inte ens främst för sin roll på grund av sin stora organisatoriska och taktiska begåvning. Hans bakgrund, erfarenheter och läggning hade förberett honom för att leda bolsjevismen under dess brytning med sitt demokratiska ursprung och under dess årtionden av isolering och självisolering. För den ”funktion” som detta ledarskap utgjorde var han det mest perfekta ”organet”.

Han hade tillbringat alla år inne i Ryssland, huvudsakligen i sin födelsetrakt Kaukasus på gränsen mellan Europa och Asien, där han hade avskilts från ett direkt inflytande från den västeuropeiska marxismen. Detta var hans svaghet under den leninistiska perioden, när bolsjevismen satte sin framtid på spel på en revolution i väst. Men det var också en källa till utomordentlig styrka för honom när revolutionen drog sig tillbaka i sitt nationella skal. Han hade knappt tittat bortom detta skal, och hade föga eller inga svårigheter att skilja bolsjevismen från det västeuropeiska marxistiska synsättet.

Liksom Lenin hade Stalins motståndare levt som emigranter i Tyskland, Frankrike och andra europeiska länder. Under många år hade de entusiastiskt lyssnat till stora tal av Jaurès och Bebel, den franska och tyska socialismens pionjärer och profeter. De anammade lärdomarna från de ledande marxistiska uttolkarna Kautsky och Guesde. De såg med beundran och avund på mängden av stora socialistiska tidningar och tidskrifter som gavs ut öppet och lästes av miljoner, medan de ryska revolutionärerna bara kunde få ut några få små underjordiska blad, som de med stora svårigheter och stor fara för sig själva smugglade in i Ryssland. De såg med förtjusning på den västeuropeiska marxismens parlamentariska styrka och politiska och skolande institutioner, de mäktiga fackföreningarna, de ”kraftfulla” och öppet genomförda strejkerna, Första maj-demonstrationerna, etc, etc. De var trollebundna av den europeiska marxismens ”makt”.

Så kom det stora sammanbrottet 1914, då de västeuropeiska partiernas makt, trots alla de tidigare bekännelserna till antimilitarism och internationalism, ändå togs i anspråk för de krigförande regeringarnas krigsmaskiner. Men de ryska emigranterna trodde fortfarande att

⁵ Så beskrev till exempel general Ludendorff och general Hoffmann, två framstående befälhavare för den tyska armén under Första världskriget och Trotskijs fiende under Brest-Litovsk-perioden, hans militära bragd.

det västeuropeiska proletariatets ”klassmedvetande” och makt skulle övervinna detta ”förräderi” och dess konsekvenser. De hade till och med svårt att göra sig av med denna tilltro flera år efter att de själva hade blivit Rysslands härskare.

Stalin hade inte upplevt något av deras entusiasm och ingen av deras illusioner. Han hade aldrig suttit vid Jaurès', Bebel's, Kautskys eller Guesdes fötter. Han hade aldrig haft någon direkt känsla av den västeuropeiska marxistiska rörelsens synbara styrka. Även när han under den leninistiska perioden uttryckte förhoppningar om att revolutionen skulle sprida sig, så antog han bara det som då var den vedertagna bolsjevikiska fraseologin. När dessa förhoppningar krossades så rubbades inte hans inre balans. Till skillnad från många gamla bolsjeviker kände han inte att den ryska revolutionen och dess skapare nu hängde över en avgrund. Till och med så tidigt som 1918 hade han uttryckt iskall skepsis om den revolutionära rörelsen i väst, och ådragit sig en åthutning från Lenin. Paradoxalt nog gjorde Stalins okunnighet om väst att han gjorde en mer realistisk bedömning av dess revolutionära möjligheter än vad andra bolsjevikledare, inklusive Lenin, hade gjort efter många års direkta iakttagelser och studier.

De tidiga bolsjevikledarnas demokratiska inriktning var också i viss mån knuten till den västeuropeiska marxistiska traditionen. Under tsaren kunde bolsjevismen bara existera och verka underjordiskt. Om en underjordisk rörelse ska kunna verka effektivt måste den ledas på ett mer eller mindre auktoritärt sätt. Den måste var strängt disciplinerad, hierarkiskt organiserad och centralt kontrollerad. Nästan alla ryska revolutionära rörelser (och även motståndsrörelserna i det nazistiskt ockuperade Europa 1940-45) kännetecknades av sådana drag. Ledarna i ett hemligt parti måste förhållas tanken på strikt disciplin och ett starkt ledarskap – till stor del hänger sådana partiers överlevnad på det. På sin tid förhållade Lenin principen om ett starkt ledarskap med allt det eftertryck och överbetoning som var typiskt för honom.

Men ändå var inte den bolsjevikiska organisationen under tsarismen på något sätt den monolitiska massa som den stalinistiska legenden framställde den.

Framför de bolsjevikiska emigranternas ögon fanns exemplet med arbetarorganisationerna i väst, där en fri diskussion frödades och de demokratiska rutinerna följdes strikt, även om de flesta av dessa organisationer faktiskt i själva verket kontrollerades av centraliserade och självsvåldiga partiapparater. De bolsjevikiska sändebuden som på falska pass reste mellan Västeuropa och Ryssland slets ofta mellan de demokratiska uppfattningarna hos partierna i väst och deras egen rörelses underjordiska diktatoriska sätt. De drömde om den dag då deras eget parti skulle träda fram öppet, fritt debattera sina angelägenheter, anta demokratiska metoder, och välja sina ledare fritt. Närhelst bolsjevikpartiet verkligen framträdde öppet, om än bara under en kort period som 1905, så genomsyrade Lenin det verkligen med demokrati. Och mellan 1917 och 1920 blomstrade den inre partidemokratin i bolsjevikernas led.

Stalins politiska åskådning hade uteslutande formats av den underjordiska bolsjevismen. Han hade varit en av dessa disciplinerade kommittémän som svartsjukt hade bevakat den bolsjevikiska organisationen mot infiltration av främmande element och provokatörer. I en hemlig organisation kan inte gemene man fritt välja sina ledare – ofta var det inte ens möjligt att låta dem veta vilka ledarna var. Naturligt nog upplevde kommittémännen varje försök till demokratisering som ett hot om sönderfall och risk för att blottas för den politiska polisen.

Stalin behöll denna en gammal underjordisk ledares inställning under hela sitt liv. Som han själv sa senare, så betraktade han de häftiga, öppna diskussioner som partiet hängav sig åt mellan 1917 och 1920 som ett slöseri med tid, och en åderlåtning av partiets effektivitet och slagkraft. Givetvis måste även han av hänsyn till de officiella skrivelserna då och då tala om behovet av inre partidemokrati. Men han började inte ens inse att en verklig frihet att kritisera

och öppna drabbningar mellan olika uppfattningar kan vara en skapande och pådrivande faktor som håller ett parti levande och livskraftigt.

Efter att ha kommit till makten drev han den hemliga bolsjevismens vanor till en grotesk ytterlighet och överförde dem på den sovjetiska staten och till ett helt lands liv, där alla demokratiska drifter hursomhelst hade förtvinat.

Slutligen var Stalin som förutbestämd att bli bolsjevismens främsta talesman när den tillgodogjorde sig den ryska "livsstilen" och det mörka arvet från det tsaristiska förflutna. I detta arv var den grekiska ortodoxin ett förhärskande element. I sin ungdom hade Stalin tillägnat sig denna ortodoxi. Förvisso hade många ryska revolutionärer fått sin utbildning på ortodoxa prästseminarier, i synnerhet i Kaukasus. Inte heller måste en revolutionär som i sin ungdom hade studerat för att bli präst behålla sin teologiska prägel för resten av sitt liv. Men Stalin behöll den faktiskt i märkvärdigt stor omfattning.

Redan innan han pådyvlade det bolsjevikiska partiet grekisk-ortodoxa maner och uppträdande, så hade dessa sätt och beteenden redan trängt sig på hans marxism och ateism. Han förde fram sina marxistiska och leninistiska formuleringar med ett tonfall, mässande och ibland till och med de fraser som används inom den grekisk-ortodoxa kyrkan, vilket gjorde att dessa formuleringar ibland lät mindre främmande för de "efterblivna" ryska massorna. Han fick i själva verket bolsjevismen att framstå som om den utgick från kyrkans gamla och obestämbara anda, långt innan han återupprättade kyrkan av opportunistiska skäl.

Det räcker till exempel att läsa Stalins berömda trohetsed till Lenin, denna märkliga litanian som han mässade efter Lenins död (och i vilken han inledde varje åkallan med omkvädet "Vi svär dig, kamrat Lenin") för att nästan på ett omedelbart fysiskt sätt känna hur munkarnas tidigare elev, som skolats att predika och hålla begravningstal, framträder i Lenins lärjunge och sätter sig över marxisten.*

Detta är bara det mest slående exemplet på den sammansmältning mellan marxism och grekisk ortodoxi som var kännetecknande för Stalin och stalinismen. Även i sina mest avancerade skrifter, fram till sin sista uppsats om "Sovjetunionens ekonomiska problem", gav han sina argument en oefterhärmlig pedantisk vändning, som om han inte behandlade den politiska maktens och samhällslivets verklighet utan en teologisk tolkning av läran.

Om den ryska revolutionen utvecklades i riktning mot nationell självcentrering, envælde och en skenbart kyrklig ortodoxi, så var Stalin en perfekt förvaltare. Men dessa i sig själv korrekta politiska formuleringar har fortfarande inte berört stalinismens innersta psykologiska källor, som måste eftersökas långt under det politiska medvetandet, i ett primitivt folks fantasier och instinkter.

Ryssland i början och mitten av 1920-talet var en civilisation på en ytterst låg nivå. Landets överväldigande majoritet utgjordes fortfarande av barfota och icke läskunniga bönder, varav de flesta brukade sina små jordlotter med tröplogar. Det fanns också stammar av bergsbor i Kaukasus, och nomadiserande och halvt nomadiserande herdor på den asiatiska landsbygden – som alla var dolda i ett ännu mer urgammalt levnadssätt.

Tyngden från dessa element var avsevärd. Under händelserna 1917 var visserligen industriarbetarna i Petrograd (Leningrad) och Moskva de avgörande aktörerna. Men i och med revolutionens nedgång och den fysiska skingringen av städernas arbetarklass under inbördeskrigen tog industriarbetarnas politiska inflytande slut. Ett av de mest slående dragen i Rysslands liv

---

* Talet finns på marxistarkiv.se – öa.

under de år då Stalin kom till makten var att den ryska landsbygden och landets asiatiska och halvt-asiatiska utkanter reste sig.

Mycket av den ryska landsbygdens tänkande och fantasier låg till och med under den grekisk-ortodoxa kyrkans eller varje organiserat religiöst tänkandes nivå. Det var försänkt i ett outvecklat samhälls primitiva magi. Från undersökningar av civilisationens tidigaste skeden och från freudianerna känner vi till att det går att spåra många rester av primitiv magi i de fantasier och beteenden som existerar även i moderna och relativt välutvecklade länder. Men vi vet också att den primitiva magin återspeglade människans maktlöshet mot naturens krafter som hon ännu inte hade lärt sig att kontrollera. Och vi vet att magins dödligaste fiende i det stora hela är modern teknologi och organisering. Den primitiva magin frodas på tröplogens teknologiska nivå.

Under Lenin hade bolsjevismen haft till vana att vädja till de ”klassmedvetna” industriarbetarnas förnuft, egenintresse och upplysta idealism. Den talade förnuftets språk också när den vädjade till bönderna. Men så fort bolsjevismen slutade att lita till revolutionen i väst, så fort den hade förlorat känslan av att ha höjt sig över sin inhemska omgivning, så fort den hade blivit medveten om att den bara kunde falla tillbaka på denna miljö och förskansa sig, så började den förfalla till den primitiva magins nivå och vädja till folket på magins språk.

Hos Stalin var kanske den primitiva magins värld ännu mer levande än den grekisk-ortodoxa traditionen. I hans hemtrakter i Georgien hade stamlivet med sina symboler och tabun överlevt ända till hans egna dagar. Kaukasus hade varit mötesplats för de österländska och grekiska mytologierna, och de hade genomsyrat de inhemska dikterna och folksägnera. Till och med i officiella sovjetiska biografier får vi veta hur starkt detta påverkade den unge Stalins tänkande, och enligt alla vittnesbörd följde hans djupt känslomässiga, naiva känslighet för folklegender med honom ända in i det sista. Nyligen har Stalins systerson, herr Budu Svanidze, berättat för oss vilket starkt grepp en del georgiska stamtabun hade om Stalin under hans vuxna år. För övrigt förtäljer herr Svanidze, som en gång var sin morbrors kurir och som fortfarande beundrar honom, detta med en stammedlems stolthet, snarare än i syfte att förringa Stalins storhet.

Han dröjer i synnerhet vid det faktum att Stalin lät sig ledas starkt av de georgiska traditionerna med blodsfejder. Han beskriver exempelvis en händelse före revolutionen då Stalin vägrade att sjunga i närvaro av två partimedlemmar från Georgien, eftersom sången handlade om en blodsfejd där förfäderna till hans två kamrater hade varit inblandade som fiender. När någon påpekade att hans samvetsbetänkligheter var löjliga, och att de två georgierna ”inte längre var ociviliserade bergsbor eller feodala furstar” utan medlemmar i samma revolutionära parti, så ”svarade Stalin: 'Det kvittar. Vi georgier har våra egna regler om öga för öga, tand för tand, liv för liv – chevsurernas* lag som förpliktar oss att ta hämnd. Revolutionärer eller inte, kamrater eller inte, lagen förpliktar oss ändå. Ingen georgier förlåter någonsin en förolämpning eller oförsämdhet mot honom, hans familj eller hans förfäder. Aldrig!'”

Herr Svanidze fortsätter med att säga att Stalin under de stora utrensningarna 1936-38 än en gång var påverkad av ”chevsurstammarnas [traditioner], som gav Georgien sina grundläggande sedvänjor, framförallt lagen om hämnd och blodsfejd”. När Stalin grubblade över beslutet att inleda utrensningarna så reste han till Krim och drog sig tillbaka i avskildhet. Men han tog med sig sin systerson för att, återigen i enlighet med ursprunglig georgisk hävd, vid sin sida ha en man från sin stam innan han gav sig ut på blodsfejd.

---

* **Chevsurer** var en folkstam som levde i norra Kaukasus – öa.

När man betänker hur mycket av den primitiva magiska andan som Stalin hade med sig till bolsjevismen är det svårt att vifta undan allt detta som futtigt skvaller, som man annars kanske skulle vara benägen att göra.

Den mest karakteristiska sevärdheten i det stalinistiska Moskva, ja faktiskt i det stalinistiska Ryssland, var Leninmausoleet på Röda torget, dit långa köer av ryska bönder och besökare från de mest avlägsna hörnen i det asiatiska Sovjetunionen vallfärdade för att titta på mumien efter bolsjevismens grundare. Mausoleet byggdes trots protesterna från Lenins änka, Krupskaja, och andra medlemmar i centralkommittén. För de gamla bolsjevikerna var själva åsynen av det en förolämpning mot deras värdighet, och – ansåg de – en förolämpning mot det sovjetiska folkets mognad. Mausoleet var ett monument som den primitiva magin reste åt sig själv mitt i den ryska revolutionens hjärta, en totempåle och ett tempel för stalinismen. Det hade sin fascination för det sovjetiska folket. För dem var det under nästan 30 år ett ställe att vallfärda till. (Och Stalins trohetsed till den döde Lenin hade alla undertonerna hos en begravningshyllning till en avliden stamhövding.)

Under Stalin skrevs bolsjevismens historia om med en terminologi av svartkonst och magi, med Lenin och därefter Stalin som främsta symboler.

I stamkulterna finns det ingen värre synd än att förolämpa symbolen/totemen, så under Stalin-kulten var alla de som någon gång hade varit oense eller grälat med Lenin skyldiga till helgerån. (Själv var Stalin naturligtvis fullständigt hycklande om det. Han kände till den verkliga historien om de inre partidebatterna, och hade själv haft sina kontroverser med Lenin. Men det var på detta sätt man måste framställa partiets historia för att garantera honom immunitet mot kritik och angrepp.)

Man var tvungen att anklaga Stalins motståndare, Bucharin och andra, för mordförsök på stammens symbol – en dödssynd i den primitiva magin. De anklagades faktiskt inte bara för att ha försökt mörda Stalin utan också Lenin, och anklagelsen fördes fram 20 år efter det påstådda försöket. Oavsett vilka rimliga politiska förklaringar det finns, så går det inte att helt och hållet förklara atmosfären vid rättegångarna under utrensningarna, med sina oräkneliga anklagelser, otroliga bekännelser och alla våldsamma förbannelser som åklagarna, domarna och vittnena slungade mot de anklagade, annat än i termer av primitiv magi.

Och vad var Stalin själv, den avlägsna, oåtkomliga härskaren, den livgivande solen, fader till alla de 200 miljonerna sovjetiska medborgare, om inte den symbol som stammen ser som sin förfader, och till vilken alla stammens medlemmar måste känna sig nära personligt knuten?

Det var livsviktigt för Stalinkulten med något som liknar en tro på politisk själavandring mellan stora ledare: Lenins var "sin tids Marx", Stalin var "sin tids Lenin". Även denna grundtanke härrörde ur den primitiva fantasins innersta skrymslen.

På senare år har världen häpnat över den orimliga kampanjen som syftade till att övertyga det sovjetiska folket att ryssarna, och bara ryssarna, hade varit banbrytande i fråga om alla epokgörande teorier och alla moderna tekniska upptäckter. Kampanjen kanske dikterades av kall politisk beräkning, av en strävan att öka ryssarnas självförtroende under konflikten med väst. I fråga om sina påståenden har kampanjen ingalunda varit unik. Nästan vartenda land i väst har vid en eller annan tidpunkt stärkt sig med hjälp av chauvinistiskt smicker av sig själv. Men den groteska form detta tog i Ryssland överträffar alla erfarenheter av modern chauvinism. Den går tillbaka till den avlägsna epok då stammen odlade en tro på sin egen mystiska makt som skilde den från och gjorde den överlägsen alla andra stammar.

Den våldsamma och irrationella rädsla som inympats i de sovjetiska medborgarna för att bli besmittade av kontakter med väst påminner på samma sätt om ett tabu – den väcker tankar om vildens fruktan för incest.

Stalinismen är ett komplicerat fenomen som måste betraktas ur många vinklar. Men när man ser på den utifrån den vinkel vi nu betraktar den, så förefaller den vara en korsning mellan marxism och primitiv magi.

Marxismen har en inre logik och stadga: och dess logik är helt igenom modern. Den primitiva magin har sin egen integritet och speciella poetiska skönhet. Men kombinationen mellan marxism och primitiv magi var destinerad att bli så osammanhängande och motsägande som stalinismen är. Stalin var utomordentligt väl rustad för att förkroppsliga denna kombination och i viss mån förlika det oförsonliga. Men det var inte han själv som skapade denna kombination. Den skapades av den marxistiska revolutionens påverkan på ett halvt asiatiskt samhälle och av detta samhälles inverkan på den marxistiska revolutionen.

6. Perry Anderson: Trotskij's tolkning av stalinismen

Trotskij's tolkning av stalinismens historiska betydelse, till dags dato den mest konsekventa och utvecklade teorin om denna företeelse inom den marxistiska traditionen, utformades under loppet av 20 års praktisk politisk kamp mot den. Hans uppfattning utvecklades således under påverkan av de stora konflikterna och händelserna under dessa år och kan lämpligen indelas i tre viktigare faser.

Trotskij's tidigare analyser av ämnet daterar sig från den inre partikamp som bröt ut inom Sovjetunionens kommunistiska parti (SUKP) efter inbördeskriget. I det sammanhanget utpekades inte stalinismen som sådan. Trotskij behandlade det som i partiet traditionellt kallades ”byråkratismen”. *Den nya kursen* från 1923 är den viktigaste texten från denna period. Där övertar Trotskij de två viktigaste begreppen i det som varit Lenins förklaring till utvecklingen före hans död. Enligt Lenin låg byråkratiseringens rötter i de ryska massornas *brist på kultur*. Därigenom saknade de kvalifikationerna som fordrades för att leda landet på ett kompetent sätt efter kriget. Lenins andra förklaring var den *agrara ekonomin* med dess enkla varuproduktion, naturhushållning och oerhörda utspridning av producenterna som nödvändiggjorde en övercentralisering av statsapparaten. Trotskij tillfogade en tredje orsak – den oundvikliga motsättningen mellan arbetarklassens omedelbara och långsiktiga intressen i det nödläge som rådde efter kriget. Viktigare var dock att han underströk att byråkratismen inte bara var ”summan av ämbetsmännens dåliga vanor”, utan representerade ”en samhällelig företeelse och ett bestämt system för administrationen av människor och ting”.¹ Samlingspunkten för denna företeelse var statsapparaten, men denna höll på att infektera även bolsjevikpartiet – genom att ”den suger upp en enorm mängd av partiets mest aktiva element”.²

Uttrycket för denna nedsmittning var den centrala apparatens ökade dominans i partiet. Den verkade genom ett utnämningssystem, undertryckte den demokratiska debatten och avskilde det gamla gardet från partimedlemmarna och ungdomen. Denna utveckling innebar en risk för en ”byråkratisk urartning”³ av det gamla gardet självt. Byråkratismen var således – här går Trotskij tydligt längre än Lenin – ”ingen kvarleva från en tidigare regim, en kvarleva på väg att försvinna; tvärtom är den en i huvudsak ny yttring som härrör ur partiets nya uppgifter, nya funktioner, nya svårigheter och nya misstag”.⁴

Vänsteroppositionens nederlag

Den nya kursen varnade för byråkratismens faror innan Stalins gruppering segrat inom SUKP. Sedan Stalin fullbordat sin seger, försökte Trotskij i sina oppositionella inlägg i slutet av 20-talet att ge en mer omfattande förklaring till företeelsen. Tredje Internationalen efter Lenin, från 1928 är förmodligen den viktigaste sammanfattningen av hans uppfattning under denna period. Där hänför han Vänsteroppositionens nederlag i Ryssland, då den byråkratiska utvecklingen beseglades, till nedgången i den internationella klasskampen: framför allt katastroferna i Tyskland 1923 och i Kina 1927. Förändringen av styrkeförhållandena i klasskampen i världsmåttstock avspeglade sig omedelbart i ett ökat socialt tryck också mot bolsjevikpartiet i Ryssland. Det fick ytterligare näring genom Stalinfraktionens oförmåga att genomföra en snabb industrialisering av Sovjetunionen, något som skulle ha stärkt det sovjetiska proletarietets möjligheter att fungera som en motvikt. När verkningarna av den första femårsplanen blev synliga, började Trotskij hävda att den nya ”arbetararistokrati” som Stachanovismen

¹ *Den nya kursen*, svensk översättning 1972, s.39.

² *Ibid.* s.39.

³ *Ibid.* s 22

⁴ *Ibid.* s 24

skapat objektivt fungerade som stöd för byråkratin inom partiet. Trotskij karakteriserade fortfarande Stalins fraktion, som vunnit med den socialpatriotiska parollen om Socialismen i ett land, som en centerfraktion och stående mellan partiets höger (Bucharin-Rykov-Tomskij) och vänstern.

I självbiografin *Mitt Liv* från 1929 skisserar Trotskij vad han uppfattade som de socialpsykologiska mekanismer som fått så många av 1917 års revolutionärer att tjäna den nya regimen – frigörandet av källborgaren inom bolsjeviken” – när de upproriska massornas entusiasm falnade efter inbördeskriget och tröttheten och apatin tog över. I några artiklar om Stalins industrialiseringskampanj utvidgade Trotskij begreppet om en ”centristisk fraktion” till det mer långtgående ”stalinistisk centrism”. Han hävdade där, att medan centristen som företeelse i de kapitalistiska staterna var en övergående företeelse, en konstlad medelväg mellan reform och revolution inom arbetarrörelsen, som avspeglade svängningar från höger till vänster, eller tvärtom, bland massorna, kunde den i Sovjetunionen erhålla en varaktig materiell bas i den nya arbetarstatens byråkrati. De tvära kasten i Stalins inrikes- och utrikespolitik, från klassförsoning till ultra-vänsterpolitik inom Tredje Internationalen, var logiska uttryck för regimen centristiska karaktär. Det definitiva avgörandet stod dock på det internationella planet, inte på det nationella.

De fyra grundläggande teserna

Trotskij's tolkning av stalinismen, som hittills i många avseenden varit fragmentarisk och trevande, systematiserades och fullbordades från 1933 och framåt. Orsaken var naturligtvis nazismens seger i Tyskland, då Trotskij drog slutsatsen an Komintern – som han in i det sista kämpat för att lotsa rätt – och därmed också det stalinistiska SUKP, var hopplöst förlorade. Beslutet att grunda en ny internationell härrörde direkt från hans uppgörelse med stalinismens natur. Nu blev stalinismen också för första gången direkt föremål för omfattande teoretiska analyser i stället för att som hittills behandlas i texter som diskuterade många andra frågor.

Den viktiga artikel som innehåller alla ingredienser i Trotskij's mognade uppfattning om stalinismen skrevs vara några månader efter Hitlers maktövertagande: *Den sovjetiska statens klasskaraktär* (1933). Där formulerade han de fyra grundläggande teser som skulle utgöra basen för hans inställning ända till hans död. För det första måste man skilja på stalinismens roll på hemmaplan och utomlands. *Inom* Sovjetunionen hade den stalinistiska byråkratin en motsägelsefull roll – den försvarade sig *samtidigt* mot den sovjetiska arbetarklassen, som den berövat makten, och mot världsbourgeoisien, som strävade efter att sopa bort Oktoberrevolutionens alla landvinningar och återinföra kapitalismen i Ryssland. I denna mening fortsatte stalinismen att agera som en ”centristisk” kraft. *Utänför* Sovjet hade det stalinistiska Komintern däremot upphört att spela någon antikapitalistisk roll, vilket nederlaget i Tyskland oåterkalleligen visat. Sålunda kan ”den stalinistiska apparaten fullständigt förslösa sin betydelse som internationell revolutionär kraft och ändå bevara en bit av sin progressiva betydelse som grindvakt för den proletära revolutionens sociala landvinningar”.⁵ Strax därpå hävdade Trotskij att Komintern uppfyllde en direkt kontrarevolutionär roll i världspolitiken. I sina försök att skydda det stalinistiska maktmonopolet i Ryssland, samarbetade man med kapitalet och fjättrade arbetarna, eftersom varje segerrik socialistisk revolution som upprättade proletär demokrati genom sitt exempel skulle hota den byråkratiska makten.

För det andra representerade stalinismen i Sovjetunionen ett byråkratiskt *skikt*, som härstammade från arbetarklassen och parasiterade på den, och ingen ny *klass*. Detta skikt intog

⁵ *The Class Nature of the Soviet State*, London 1968, s. 4. [Svensk översättning: [Sovjetunionens klasskaraktär](#) (på marxistarkiv.se – *Red namn*)

ingen självständig strukturell roll i själva produktionsprocessen, utan dess ekonomiska privilegier härrörde från att de konfiskerat de direkta producenternas politiska makt inom ramen för nationaliserade egendomsförhållanden.

För det tredje förblev den administration man härskade över till sin natur en *arbetarstat*, just därför att de egendomsförhållanden som uppstått när expropriatorerna exproprierades 1917 fortfarande existerade. Byråkratins identitet och legitimering som politisk ”kast” var avhängigt av att den försvarade dessa förhållanden. Därmed avfärdade Trotskij de två alternativa uppfattningar om stalinismen, vilka varit mest utbredda inom arbetarrörelsen på 30-talet (och som uppstått inom Andra Internationalen redan under inbördeskriget) – och att den utgjorde en slags ”statskapitalism” eller ”byråkratisk kollektivism”. Den järnhårda diktatur som stalinismens polismakt och administrativa apparat utövade gentemot det sovjetiska proletariatet var inte mer oförenligt med bevarandet av statens proletära natur än den absoluta kungamaktens diktatur över adeln var med bibehållandet av statsmaktens feodala karaktär, eller fascismens diktatur över borgarklassen med bibehållandet av statens kapitalistiska karaktär. Sovjetunionen var visserligen en degenererad arbetarstat, men någon ”ren” proletär diktatur – som stämde med en idealisk definition – hade aldrig någonsin existerat i Sovjetunionen.

För det fjärde och slutligen borde marxister inta en dubbel hållning gentemot sovjetstaten. Å ena sidan fanns inga utsikter till att den stalinistiska regimen skulle genomgå någon förändring eller vara möjlig att reformera på fredlig väg inom Sovjetunionen. Dess välde kunde bara brytas genom en revolutionär omvälvning underifrån, där hela förtryckar- och privilegiefabrikmaskineriet krossades samtidigt som de samhälleliga egendomsförhållandena lämnades intakta. Å andra sidan måste Sovjetunionen *uti*ifrån försvaras mot hot och angrepp från världsbourgeoisien. Mot denna fiende behövde Sovjetunionen – inkarnationen av Oktoberrevolutionens antikapitalistiska landvinningar – bestämd och ovillkorlig solidaritet från revolutionära socialister överallt.

”Varje politisk tendens som uppgivet rycker på axlarna åt Sovjetunionen, under förevändning av dess ”icke-proletära” karaktär, löper risken att bli imperialismens passiva verktyg.”⁶

”Den förrådada revolutionen”

Dessa fyra hörnstenar i Trotskijs syn på stalinismen kvarstod orubbade ända fram till dess han mördades. Det var på dem han byggde sin viktigaste studie av sovjetsamhället under Stalin: den bok som titulerades *Vart går Sovjetunionen* från 1936 (vilsledande översatt som *Den förrådada revolutionen*). I detta arbete presenterade Trotskij en vid överblick över Sovjetunionens ekonomiska, politiska, sociala och kulturella struktur i mitten av 30-talet. Han förenade där ett omfattande empiriskt material med en djupare teoretisk grund för analysen av stalinismen. Hela problemet med den repressiva arbetarbyråkratin förankrade han nu i det knapphetsbegrepp (*nuzhda*) som varit fundamentalt i den historiska materialismen alltsedan Mara formulerade det i *Den tyska ideologin*.

”Grundvalen för byråkratstyret är samhällets fattigdom på konsumtionsvaror, med den resulterande alla-mot-alla-kampen. När det finns tillräckligt med varor i en affär, kan köparna komma närhelst de önskar. När det råder knapphet på varor, tvingas köparna stå i kö. När köerna är mycket långa är det nödvändigt att sätta dit en polisman för att hålla ordning. Sådan är utgångspunkten för sovjetbyråkratins makt. Den ’vet’ vem som skall få någonting och vem som måste vänta.”⁷

⁶ Ibid. s 32

⁷ *Den förrådada revolutionen*, svensk översättning 1969, s.83.

Så länge som knapphet rådde var motsättningen mellan de samhälleliga produktionsförhållandena och de borgerliga fördelningsnormerna oundviklig: det var denna motsättning som så ödesdigert skapade och återskapade den stalinistiska byråkratins kvävande makt.

Trotskij ägnade sig sedan åt att utforska varje sida i motsättningen. Han tog hänsyn till och betonade styrkan i Sovjets industriella utveckling, oavsett vilka barbariska metoder byråkratin använde för att genomföra den, samtidigt som han omsorgsfullt lyfte fram i dagen hela skalan av ekonomiska, kulturella och sociala ojämlikheter som stalinismen alstrade. Han tog också fram statistiska uppskattningar av storleken och fördelningen av det byråkratiska skiktet i Sovjet (cirka 12-15 procent av befolkningen). Denna byråkrati hade förrätt världsrevolutionen, även om den ännu subjektivt var lojal mot den; samtidigt var den i världsbourgeoisens ögon en oförsonlig fiende så länge som kapitalismen inte återupprättats i Ryssland. *Dynamiken* i regimen var lika motsägelsefull: å ena sidan stärktes arbetarklassens ekonomiska och kulturella potential av den utveckling som med halsbrytande fan inletts i Sovjet; å andra sidan blev regimen parasitära karaktär alltmer ett hinder för ytterligare industriella framsteg. Hur spektakulära femårsplanernas resultat än kunde te sig pekade Trotskij på att arbetskraftens samhälleliga produktivitet ännu låg långt efter kapitalismen i väst – ett gap som inte kunde överbryggas förrän en kvalitativ tillväxt uppnåddes, något som förhindrades just av byråkratins vanstyre.

”Sovjetbyråkratins progressiva roll sammanfaller med den period som man ägnade åt att införa de viktigaste elementen i den kapitalistiska tekniken i Sovjetunionen. Det grova arbetet med att låna, imitera, transplantera och inympa genomfördes på den grundval som revolutionen lagt. Ditintills var det inte fråga om någon förnyelse inom tekniken, vetenskapen eller konsten. Det är möjligt att bygga gigantiska fabriker efter en färdiggjord västlig modell på byråkratins kommando – men till tre gånger så höga kostnader. Men ju längre man går, desto mer hamnar ekonomin i problemet med kvaliteten, som glider byråkratin ur händerna likt en skugga. De sovjetiska produkterna är som stämplade av likgiltighetens gråa märke. I en nationaliserad ekonomi kräver kvaliteten en produktcenternas och konsumenternas, frihet att kritisera och ta initiativ.”⁸

Imperialismens teknologiska överlägsenhet skulle bestå så länge stalinismen bestod och dessutom garantera seger i varje krig med Sovjet – såvida inte revolutionen bröt ut i väst. De sovjetiska socialisternas uppgift var att genomföra en *politisk* revolution som skulle förhålla sig till den samhälleliga revolutionen 1917 på samma sätt som maktförändringen 1830 eller 1848 förhållit sig till den franska revolutionen 1789.

Under de sista två åren av sitt liv, när Andra världskriget inleddes, kämpade Trotskij för sina grundläggande perspektiv i en serie av polemiska inlägg mot Bruno Rizzi, James Burnham, Max Shachtman och andra förespråkare för begreppet -byråkratisk kollektivism”.⁹ Arbetarklassen hade inga medfödda egenskaper som gjorde den oförmögen att upprätta sin egen suveränitet över samhället. Sovjetunionen – ”det mest övergående samhället i en övergångs-epok” – låg mellan kapitalismen och socialismen, gastkramat av en rovlysten polisregim som likväl fortfarande på sitt sätt försvarade den proletära diktaturen. Men de sovjetiska erfarenheterna var en ”exceptionell refraktion” av de allmänna lagarna för övergång från kapitalism

⁸ *Ibid.* s 198-199

⁹ **James Burnham** (1905 –1987). En av ledarna i det amerikanska SWP. Bröt med SWP 1940. Blev sedermera ”propagandist” under McCarthys regim och andra ultra-höger rörelser, och redaktör för högertidskriften *National Review*. Bidrog som vittne under det kalla kriget till regeringens försök att förbjuda marxistiska organisationer i USA. **Max Shachtman** (1903 – 1972). I april 1940 tog han och hans grupp över *New Internationalist* – som därtills varit det amerikanska SWP:s (Socialist Workers Party) tidskrift – i samband med att han bildade en egen organisation. Han lämnade SWP som han, efter att tidigare ha lämnat det amerikanska kommunistpartiet, varit med om att grunda, på en meningsskiljaktigheter i fråga om försvaret av Sovjet. 1958 blev han medlem av amerikanska Socialistpartiet. Han gick därmed så långt till höger det är möjligt i USA, utan att överge epitetet ”socialist”.

till socialism i en efterblivet samhälle omringat av imperialismen – och inget mönsterexempel. Stalinismens motsägelsefulla roll både hemma och utomlands hade bekräftats av utvecklingen på det internationella planet – dess kontrarevolutionära sabotage mot den spanska revolutionen (som stod utanför dess kontroll) kontrasterade mot det revolutionära upphävandet av privategendomen i de gränsområden i Finland och Polen som inkorporerats med Sovjet.

Marxisters plikt att försvara Sovjet mot ett kapitalistiskt angrepp förblev oförminskad. Desillusionering och trötthet var inga ursäkter för dem som förkastade den historiska materialismens klassiska perspektiv.

”25 år i historiens vågskål har mindre vikt än en timme i en människas liv. Vad för slags människa är det som på grund av erfarenhetsmässiga misslyckanden under loppet av en dag uppger det mål han uppställt för sig på grundval av hela sitt tidigare livs erfarenheter och analyser?”¹⁰

En förnyad bedömning: 40 år senare

Ytterligare 40 år senare befinner vi oss fortfarande bara några timmar in i denna livstid. Ger oss de timmarna – som subjektivt tycks så långa – någon anledning att ifrågasätta Trotskijs grundläggande bedömningar? På vilket sätt skall vi värdera kvarlåtenskapen av hans övergripande perspektiv på stalinismen?

Förtjänsterna med Trotskijs tolkning kan sägas vara tre. För det första ger den en teori om stalinismen insatt i en lång historisk period och som svarar mot den klassiska marxismens kategorier. På varje punkt i skildringen av sovjetbyråkratins natur försökte Trotskij betrakta den i ljuset av på varandra följande produktionssätt och övergångarna mellan dem och de respektive klassförhållandena och politiska regimerna. Det var ett synsätt han ärvt av Marx, Engels, Lenin. Det var ur detta han härledde sin övertygelse att förhållandet mellan byråkratin och arbetarklassen hade föregåtts av och var analogt med förhållandena mellan den absoluta kungamakten och aristokratin liksom mellan fascismen och borgarklassen. Precis på samma sätt utgjorde de politiska upproren 1830 och 1848 relevanta exempel på hur byråkratin skulle störtas – det skulle inte bli något nytt 1789.

På grund av att Trotskij kunde se stalinismens uppkomst konsolidering i ett sådant historiskt ljus, undvek han dagsjournalistikens ytliga förklaringar liksom hastigt tillyxade formler som nya klasser” eller ”nya produktionssätt”, utan förankring i den historiska materialismen, vilka kännetecknade reaktionerna hos många av hans samtida.

För det andra hade vänsterns analyser av ämnet inget av den *sociologiska* rikedom och det djuplodande som fanns i Trotskijs studier av Sovjetunionen under Stalin. *Den förrådada revolutionen* förblir än i dag ett mästerverk, och vid sidan av den förefaller Max Shachtmans och Karl Kautskys samlade artiklar, eller James Burnhams, Bruno Rizzis och Tony Cliffs¹¹ alla böcker i ämnet, tunna och föråldrade. De viktigaste framstegen vad gäller detaljerade empiriska analyser av Sovjet sedan Trotskijs dagar har gjorts av professionella forskare efter andra världskriget: Nove, Rigby, Carr, Davies, Hough, Lane m fl. Men deras rön har i huvudsak utvecklat snarare än motsagt Trotskij och försett oss med ökade kunskaper om den sovjetiska ekonomins och byråkratins inre struktur, men utan den sammanhängande teori som

¹⁰ *Till marxismens försvar*, svensk översättning 1972, s.48.

¹¹ **Tony Cliff** är en av grundarna till det brittiska Socialist Workers Party – ett parti som delvis återoppar sig på trotskismen, men som inte är anslutet till Fjärde Internationalen, då det ifrågasätter dess definition av Sovjet. Cliff anser att Sovjet är statskapitalistiskt.

Trotsky efterlämnade. Det främsta historiska arbetet om revolutionens öde, Isaac Deutschers studier, författades helt i Trotskijs tradition.¹²

För det tredje är den *politiska* balansen i Trotskijs tolkning av stalinismen anmärkningsvärd – den hemfaller varken åt smicker eller hätskhet, utan är en nykter värdering av den motsägelsefulla karaktären och dynamiken hos den byråkratiska regimen i Sovjetunionen. Det råder föga tvivel om, an nyckeln till denna jämvikt ligger i Trotskijs bestämda hållning – så omodern under senare år, till och med bland hans egna anhängare – att Sovjetunionen när allt kom omkring var en arbetarstat. De som förkastade denna klassificering för begrepp som ”statskapitalism” eller ”byråkratisk kollektivism” de funnit i Sovjet – att den saknade varje spår av de demokratiska friheter som fanns hos privatkapitalismen i väst. Borde då inte, vid en konflikt mellan de två, socialister stödjade den senare som det mindre – dvs icke-totalitära – onda? Logiken i dessa tolkningar tenderade med andra ord att leda deras anhängare åt höger (om än med individuella, mindre konsekventa undantag). Kautsky – fader till både ”statskapitalism” och ”byråkratisk kollektivism” i början av 20-talet – symboliserar denna utveckling. Shachtman slutade sin karriär som påhejare av USA:s krig i Vietnam på 60-talet. Den kontrasterande soliditeten och disciplinen hos Trotskijs tolkning av stalinismen har bara ytterligare ökat när man ser de försök att omvärdera stalinismen som gjorts senare.

Begränsningarna i Trotskijs analys

I likhet med alla historiska bedömningar skulle det ändå efter Trotskijs död visa sig finnas vissa begränsningar i hans teori om stalinismen. Vilka var det? Paradoxalt nog rör det sig i mindre utsträckning om det ”inre” bokslutet över stalinismen än om dess ”yttre” historia. På det inrikespolitiska området har Trotskijs diagnos av vad som bromsar och driver på den ekonomiska utvecklingen i Sovjet visat sig utomordentligt hållbar. Under de fyra decennier som gått sedan hans död har Sovjetunionen noterat enorma materiella framsteg, men arbetsproduktiviteten har också mer och mer visat sig vara ekonomins akilleshäla, precis som Trotsky förutsåg. När den extensiva tillväxtens epok nu avslutats, har den övercentraliserade auktoritära planeringen visat sig alltmer oförmögen att få till stånd en kvalitativ, intensiv tillväxt. Byråkratins livskraft visade sig större än Trotsky föreställde sig i vissa av sina mer konjunkturellt präglade analyser, om än inte med den livslängd i historisk mening som Trotsky talade om i slutet av sitt liv.

En del av orsakerna till denna förmåga att överleva, har förmodligen legat i att sektorer av den sovjetiska arbetarklassen kunnat vandra uppåt socialt genom den byråkratiska regimen egna kanaler – många sentida forskare (Nove, Rigby, m fl) har noga betonat den proletära kaderrekryteringen. En annan förklaring är givetvis den politiska atomisering och kulturella bedövning som den snabbt växande arbetarklassen undergick på 30-talet – dess brist på förstalinistiska erfarenheter som Trotsky underskattade. Men i det stora hela förblir det porträtt Trotsky målade av det sovjetiska samhället för nära 50 år sedan slående och aktuellt än i dag.

Trotskyjs diagnos av stalinismens internationella roll har visat sig mer bristfällig. Det finns två orsaker till denna diskrepans i hans prognoser. För det första var det ett misstag att beteckna sovjetbyråkratins yttre roll som helt och hållet ”kontrarevolutionär” – medan den i själva verket i sitt agerande utomlands visat sig lika djupt *motsägelsefull* som på hemmaplan. För det andra gjorde *Trotsky* misstaget att tro att stalinismen blott representerade ”ett undantag” eller en ”avvikelse” från de allmänna lagarna för övergången från kapitalism till socialism, något

¹² **Isaac Deutscher** (1905 – 1967). Polskfödd historiker, författare till bl a Trotsky-trilogin. *Den väpnade profeten*, *Den avväpnade profeten*, och *Den förvisade profeten* (René Coeckelberghs Bokförlag 1973). Han uteslöts ur det polska kommunistpartiet 1932 p g a hans kritik av Kominterns politik, och ingick sedan under en tid i vänsteroppositionens, som han lämnade 1938, då han var emot bildandet av Fjärde Internationalen.

som skulle begränsas till enbart Ryssland. Den byråkratiska maktens struktur och den mobilisering som Stalin stod bakom visade sig både mer *dynamisk* och mer *allmängiltig* på det internationella planet än Trotskij någonsin föreställt sig. Han slutade sitt liv med att förutspå att Sovjet skulle förlora ett krig mot imperialismen om inte revolutionen bröt ut i väst. I själva verket skulle Röda armén, trots alla Stalins kriminella förbiseenden, slå tillbaka Wehrmacht och segerrikt tåga mot Berlin utan hjälp från någon revolution i väst. Fascismen i Europa krossades huvudsakligen av Sovjetunionen (242 tyska divisioner fanns på östfronten mot enbart 22 på den första fronten i väster i Italien).

Kapitalismen avskaffades på över halva kontinenten genom byråkratiskt dekret ovanifrån – de polska och finska operationerna utvidgades till Elbe. Därefter utgjorde det permanenta hotet från ”det socialistiska lägret” en avgörande drivkraft för avkoloniseringen i Afrika och Asien efter kriget. Utan den Andra världen på 40- och 50-talet skulle det inte ha blivit någon Tredje värld på 60-talet. De två viktigaste exemplen på historiens framsteg de senaste 50 åren – fascismens nederlag och slutet på kolonialismen – har således varit direkt avhängiga av Sovjetunionens närvaro och agerande på det internationella planet. I denna mening skulle man kunna hävda att de förtryckta klasserna *utanför* Sovjetunionen paradoxalt nog tjänat mer på dess existens än arbetarklassen i Sovjetunionen: i världshistorisk måttstock har de avgörande kostnaderna för stalinismen varit interna medan intäkterna varit externa.

Dessa verkningar har likväl naturligtvis i stort sett varit objektiva och oavsiktliga snarare än resultatet av Sovjetbyråkratins medvetna handlingar (det gäller även krossandet av fascismen som förvisso inte ingick i Stalins planer 1940). Icke desto mindre vittnar de om den motsägelsefulla logik som finns i en ”degenererad arbetarstat” – oerhört förvriden men ändå i grunden antikapitalistisk – och som Trotskij felaktigt upphävde vid Sovjetunionens gränsmarkeringar. I slutet av 60-talet hade Sovjetunionen till och med uppnått något som liknade strategisk jämvikt med imperialismen, något som Trotskij hållit för omöjligt under byråkratins välde, och därigenom gjort det möjligt att ge livsviktig ekonomisk och militär hjälp till socialistiska revolutioner och nationella befrielseörelser utomlands – garanterat den kubanska revolutionens överlevnad, möjliggjort den vietnamesiska revolutionens seger, säkrat den angolanska revolutionens existens. Sådana helt medvetna och avsiktliga åtgärder – diametralt motsatta Stalins val i Spanien, Jugoslavien och Grekland – var just sådana som Trotskij uteslutit för Sovjetunionens räkning när han uttalade att det utanför sina egna gränser var otvetydigt och fullständigt kontrarevolutionärt.

Det andra exemplet på Trotskijs missbedömningar går djupare. I hans ögon var stalinismen huvudsakligen en byråkratisk *apparat* som upprättats på axlarna av en slagen arbetarklass i namn av den ”nationellt-reformistiska” myten om socialismen i ett land. Kominterns utländska partier efter 1933 bedömde han som enbart lydiga verktyg för SUKP och oförmögna att genomföra någon socialistisk revolution i sina egna länder, eftersom det skulle innebära att man tvingades gå emot Stalins direktiv. Det längsta han kunde sträcka sig var – i absoluta undantagsfall – att upproriska massor skulle kunna *tvinga* sådana partier att mot sin egen vilja ta makten. Samtidigt satte han framförallt sin tilltro till de industrialiserade länderna i väst som scenen för framgångsrika socialistiska framsteg som skulle inspireras av anti-stalinistiska partier i andra världskrigets kölvatten. Som vi vet tog historien en annan vändning. Revolutionen bredde ut sig men till de efterblivna områdena i Asien och på Balkan. Dessutom organiserades och leddes samtliga dessa revolutioner av lokala kommunistpartier som gav sig ut för att vara lojala mot Stalin – Kina, Vietnam, Jugoslavien, Albanien – och till sin inre struktur uppbyggda som SUKP. Långt ifrån att vara passivt pådrivna av massorna i sina länder, mobiliserade de aktivt och ledde massorna i kampen om makten. De stater som uppstod var uppenbart besläktade med (inte identiska) Sovjetunionen vad gäller det grund-

läggande politiska systemet. Stalinismen visade sig med andra ord inte bara vara en apparat, utan en *rörelse* – i stånd inte bara till att hålla sig kvar vid makten i en efterbliven omgivning där knappheten härskade (Sovjet), utan dessutom i stånd att erövra makten i länder som var än mer efterblivna och utblottade (Kina, Vietnam), i stånd att expropriera borgarklassen och inleda en långsam socialistisk uppbyggnad till och med mot Stalins vilja. Därigenom förblev en av ekvationerna i Trotskijs tolkning olöst. Stalinismen som företeelse – d v s en arbetarstat styrd av ett auktoritärt byråkratiskt skikt – innebar inte enbart en *degenerering* av ett tidigare tillstånd av (relativ) klassmakt: den kunde också spontant *genereras* av revolutionära klasskrafter i mycket efterblivna samhällen utan traditioner från borgerlig eller proletär demokrati. Denna möjlighet – vars förverkligande skulle förändra världskartan efter 1945 – förutsågs aldrig av Trotskij.

Stalinismen i dag

I dessa båda avgörande avseenden hade Trotskijs tolkning av stalinismen således sina begränsningar. Men samtidigt står de i överensstämmelse med hans centrala tematiska betoning – stalinismens motsägelsefyllda natur, på samma gång en fiende till den kapitalistiska äganderätten och till proletär frihet. Hans misstag var ironiskt nog bara det att han trodde att denna motsättning kunde begränsas till Sovjetunionen: frågan om stalinismen i ett land skulle visa sig vara en terminologisk motsägelse. När man pekar på de fall där stalinismen agerat som ”internationell revolutionär faktor”, borde det inte vara nödvändigt att samtidigt erinra sig alla de fall där den också fortsatt agera som en reaktionär faktor internationellt. Varje oförutsedd seger har också haft sitt oberäknade pris. Mångfalden av byråkratiserade arbetarstater, var och en med sin heliga nationella egoism, har obevekligen len till ekonomiska, politiska och numera till och med väpnade konflikter mellan dem. Det militära skydd Sovjetunionen kan ge socialistiska revolutioner eller nationella befrielseörelser i Tredje världen ökar också objektivt riskerna för ett globalt kärnvapenkrig. Upphävandet av kapitalismen i Östeuropa har släppt loss nationalismens raseri mot Ryssland, som i sin tur besvarat de folkliga strävandena i området med de mest reaktionära ingripanden som sovjetbyråkratin genomfört någonstans i världen. Tjeckoslovakien och Polen är bara de senaste exemplen.

Framförallt har emellertid stalinismens modell för kapitalismens avskaffande – späckad med vansinne som Jezjovsjinans terrorvälde på 30-talet, Kulturrevolutionen i Kina och ”Demokratiska Kampuchea” – djupt besudlat själva socialismens idé i väst. Det absoluta negerandet av proletär demokrati har hindrat arbetarklassen från att ta upp kampen mot kapitalismen inom den borgerliga demokratins struktur och därigenom på ett avgörande sätt *stärkt* imperialismens bastioner i slutet av det tjugonde århundradet. *Inget går förlorat*, (Rien ne se perd) dessvärre. Vi tvingas fortfarande ta itu med en ofantlig härva av internationella samband, progressiva och regressiva, revolutionära och kontrarevolutionära, som följt ur Oktoberrevolutionens öde, då det som vi i dag kallar stalinismen uppstod.

(Översättning Per-Erik Rosin.)

7. Marcel Liebman: Var Lenin stalinist?

Fördelen med de tolkningar som finns i de flesta historieskrivningarna om den ryska kommunismen är att de, även om de inte är sanningsenliga, åtminstone är klara. De är övertygade om att den ryska kommunismens grundare i grund och botten var machiavellist, och att hans anhängare underkastade sig honom slaviskt. Och de anser att sovjetregimens första tid bara klart bekräftar en välkänd och banal tes: organisations- och partimannen Lenins enda syfte var att hans fraktion skulle segra. Den slipade, sluge och skrupelfrie Lenin likställde socialismen med förtruppens makt, och talade på ett demokratiskt sätt när det behövdes, stödde sig när det var användbart på massornas spontana aktivitet, låtsades ha blivit omvänd till en frihetsivrande sovjetfilosof, och tillät sig till och med att låna en del paroller från anarkisterna. Men när han med hjälp av taktiska knep och trick, som hans motståndares patetiska naivitet inte hade något försvar mot, hade gripit makten så kastade han snabbt av sig masken. Efter att ha förebrått den provisoriska regeringen för att den inte sammankallade den konstituerande församlingen, och sedan ha tillåtit den att sammanträda, så märkte Lenin till sin förtret att valresultatet var ett nederlag för bolsjevismen, varför han upplöste församlingen. Efter att ha förkunnat sin trohet mot de demokratiska rättigheterna förlorade han ingen tid att undertrycka dem, och efter att tillkännagivit sin avsikt att upprätta en socialistisk sovjetregim nöjde han sig inte bara med att placera sitt eget parti vid makten, utan skyndade sig också att förbjuda och förfölja de andra socialistiska partierna. Detta bolsjevikernas eget snabba, nästan omedelbara, tillbakavisande av sitt eget program, och Lenins förnekande av sina egna teorier, måste väl med hjälp av ovedersägliga fakta bevisa att den leninistiska läran – en totalitär plan – när den kommer till makten med nödvändighet måste ge upphov till en totalitär stat – och visa att leninismen och stalinismen egentligen var samma sak.

För att citera Leonard Schapiro, som är en välkänd anhängare till denna ståndpunkt: ”Det är alltför vanligt att besvika motståndare, som hade besegrats av den apparat som Stalin kontrollerade, porträtterar honom som en ondskefull sekreterare. Men det var Lenin som med deras hjälp gav honom hans vapen och förde in honom på denna väg.” Raymond Aron säger samma sak: ”Vad gäller sovjetregimen är parti- och ideologimonopolet [dvs diktaturen – ML] ett grundläggande drag hos bolsjevismen...”

För att kunna bedöma leninismens natur är fakta avgörande – så avgörande att de måste studeras ytterst ingående. Det går inte att nöja sig med halvsanningar. De omständigheter som avgjorde sovjetregimens degenerering och den bolsjevikiska monolitens och den sovjetiska diktaturens tillkomst måste analyseras noggrant. Var leninismen ansvarig för utvecklingen, eller var den ett av offren för denna utveckling? På sätt och vis är det detta hela diskussionen handlar om.

Upplösningen av den konstituerande församlingen

Att sammankalla en konstituerande församling ingick i programmen hos samtliga vänsterpartier i Ryssland. I synnerhet hade socialdemokraterna det inskrivet i sitt program, även bolsjevikerna. Även om det inte var huvudaxeln i deras propaganda – eftersom de mobiliserade sig själva och massorna i namn av sovjetmakten (”All makt åt sovjeterna!”) – så hade Lenin och hans anhängare fört fram sammankallandet av en konstituerande församling som ett av sina mål under hela perioden mellan februari och oktober. I samband med maktövertagandet 25 oktober sa Lenin till den andra allryska sovjetkongressens delegater att ”Sovjetmakten kommer att... trygga konstituerande församlingens inkallande i rätt tid”. Genom Lenins försorg medgav folkkommissariernas råd att de var ett provisorium ”fram till konstituerande församlingens sammankallande.”

Under de första veckorna efter upproret fick Lenin tillfälle att bekräfta dessa försäkringar.¹ Valen ägde verkligen rum: de hölls 12 november 1917 och dagarna därefter, i en atmosfär av stor frihet. De första valresultaten låg i linje med valen som hölls innan oktoberupproret, och gynnade bolsjevikerna. Men resultaten på landsbygden bröt med denna optimistiska bild. Allt eftersom de kom in visade siffrorna en allt klarare framgång för socialistrevolutionärerna (SR), i synnerhet deras högerflygel. Församlingen fick till sist följande sammansättning: SR 299 platser, ukrainska SR 81, vänster-SR 39, bolsjevikerna 168, mensjevikerna 18, kadeterna 15. De resterande 83 platserna delades mellan småpartier, i huvudsak icke-ryska nationalister.

Sovjetregimens motståndare hade alltså en klar majoritet i församlingen, och den bolsjevikiska regeringen stod inför ett dilemma. Det diskuterades vid partiets centralkommittémöte 29 november. Att döma av protokollen var diskussionen ytterst förvirrad. Lenin var närvarande vid mötet men deltog inte i debatten, som inte ledde fram till något beslut – så osäkra och rådvilla var bolsjevikerna. Besvikelsen var stor eftersom de hade kastat sig in i valkampen med stor iver och ibland verklig entusiasm, och partimedlemmarna hade varit mycket aktiva.

De mer måttfulla socialistpartierna – socialistrevolutionärerna och mensjevikerna – krävde att församlingen skulle sammankallas med en gång. De betraktade den som den enda legitima innehavaren av makten, och inte sovjeterna. De borgerliga politikerna agiterade, och före detta ministrar i den provisoriska regeringen försökte förgäves på egen hand genomföra ett möte med församlingens medlemmar. Till sist hade de kontrarevolutionära styrkorna som hade börjat dras samman i södra Ryssland – i synnerhet ”frivilligarmén” i Donregionen – bara en enda punkt kvar på sitt magra politiska program: all makt till konstituerande församlingen.

Bolsjevikerna var fortfarande splittrade. De hade redan samlat sina delegater till församlingen i en parlamentsgrupp, som i sin tur hade utsett en byrå bestående av Kamenev, Rykov, Rjazanov, Larin, Miljutin och Nogin – som samtliga var viktiga företrädare för en ”måttfull” uppfattning. De var samtliga för att församlingen skulle få mötas, och utan tvivel var de för att respektera dess rättigheter. 11 december diskuterade centralkommittén frågan på nytt, och Lenin föreslog att bolsjevikgruppens byrå – som kallades ”högertendensen” – skulle upplösas. Han lyckades inte, utan centralkommittén föredrog att inte rösta om hans resolution. Strax därefter beslutade den allryska sovjetkongressens centrala exekutivkommitté att konstituerande församlingen skulle sammankallas 5 januari 1918. Nästan omedelbart avslöjade Lenin orsaken till sin misstro mot församlingen. Hans ”Tesar om konstituerande församlingen”, som skrevs 12 december, publicerades i Pravda 26 december. För första gången slog han uttryckligen fast att den nära förestående konfrontationen mellan dessa två organ, den konstituerande församlingen och sovjetkongressen, och den möjliga sammandrabbningen mellan dem, var varken mer eller mindre än en konfrontation och sammandrabbning mellan två klasser – en proletär institution mot en borgerlig. Till denna grundläggande uppfattning fogade han argument som mer rörde omständigheterna kring valen till den konstituerande församlingen. Han hävdade att dess sammansättning inte kunde återspegla splittringen som hade skett mellan socialistrevolutionärernas höger, som var fientligt inställda till sovjetregeringen, och deras vänster, som hade beslutat sig för att stöda den nya regimen. Dessutom hade valet ägt rum innan folket, speciellt på landsbygden, hade blivit verkligt medvetet om oktoberrevolutionen, eller åtminstone vad den stod för. Och slutligen hade inledningen av kontrarevolutionära aktioner, med andra ord inbördeskriget, omöjliggjort de normala valprocedurerna. Lenin förkunnade att parollen ”All makt åt konstituerande församlingen!... i verkligheten blivit en paroll för kadeterna och kaledinanhängarna [anhängare till den 'vite' generalen Kaledin – ML]

¹ Till exempel 8 november 1917, i samband med att de lokala sovjeterna skulle tilldelas sina maktbefogenheter. (Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 7, s 378.)

samt deras hantlangare.” Han drog slutsatsen att ” en konstituerande församling... oundvikligen leder till en sammanstötning med viljan och intressena hos de arbetande och utsugna klasserna, som den 25 oktober började den socialistiska revolutionen mot bourgeoisin. Självfallet står denna revolutions intressen över konstituerande församlingens formella rättigheter...”

När konstituerande församlingen sammanträdde 5 januari 1918, med högersocialistrevolutionären Tjernov som ordförande, anmodade bolsjevikdelegaterna den att ratificera sovjetregeringens åtgärder, det vill säga att erkänna denna regerings legitimitet. Förslaget förkastades med 237 röster mot 138. Då lämnade bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna församlingen för att aldrig återvända. Diskussionen fortsatte under hela natten mellan 5-6 januari. Strax efter fem på morgonen beordrade befälet för en väpnad avdelning, anarkisten Zjeleznjakov, på regeringens order församlingen att upphöra med sitt arbete – ”därför att vakten är trött”, förklarade han. Utan att försöka göra motstånd skingrade sig församlingens medlemmar. De skulle aldrig mötas igen, eftersom sovjetregeringen upplöste den konstituerande församlingen i ett dekret. Allmänheten, i synnerhet dess mest aktiva delar, reagerade med likgiltighet på dessa händelser, även om bolsjevikerna 5 januari snabbt hade upplöst en stor demonstration till stöd för församlingen. Den skulle bli den sista i sitt slag.

Frågan om sovjetregeringens dom över konstituerande församlingen, den enda församling i Ryssland som någonsin utsågs i fria val med allmän rösträtt, kan betraktas ur två synvinklar. Den första är att med bestämdhet hävda att demokrati inte kan existera utan att medborgarna i gemen tillfrågas, och utan att den på detta sätt uppkomna majoritetens vilja respekteras. Godtar man denna uppfattning så innebär det *ipso facto* [i och genom sig själv – öa] att man fördömer de ryska kommunisternas, och i synnerhet Lenins, inställning. Men om man väljer en annan infallsvinkel och vägrar att göra en absolut, och därmed *abstrakt*, bedömning, så finns vissa påpekanden att göra angående de politiska och sociala krafter som drabbade samman i samband med konstituerande församlingens möte. Ur denna synvinkel råder det inget tvivel om att industriproletariatet och de massor som det ledde var *mot* konstituerande församlingen och för sovjeterna. I motsats till det var borgarklassen och de konservativa eller reaktionära elementen *mot* sovjeterna och *för* konstituerande församlingen. Oscar Anweiler, den främsta kännaren i väst av sovjeterna som institution, har gjort ett uttalande om det första av dessa påståenden, som blir än mer övertygande eftersom han ingalunda är överseende mot bolsjevikerna. Han är helt kategorisk: ”Massorna betraktade sovjeterna som 'sina' organ, och det hade varit helt omöjligt att i konstituerande församlingens namn mobilisera dem mot sovjeterna.”

Socialt fanns det ytterligare en skillnad mellan konstituerande församlingens anhängare och motståndare. Vid valen till församlingen fick inte bolsjevikerna bara ett massivt röststöd i industristäderna, utan också i de landsbygdsområden och delar av fronten som låg nära städer. Man upptäckte också att bolsjevikerna fick sina bästa resultat i de byar och orter som låg längs järnvägslinjerna – i själva verket där kommunikationerna gjorde det möjligt att med hjälp av arbetare och soldater sprida revolutionens budskap och på så sätt väcka bönderna politiskt.

Församlingens sammanträde dominerades av den stora gruppen socialistrevolutionärer – som vilket vi ska se varken var socialistiska eller revolutionärer. Sedan vänsterflygeln hade lämnat detta parti utgjorde det tvärtom en alltmer konservativ kraft. De hade just valt en ny ordförande ur partiets vänster-centerströmning, Tjernov, som hade varit jordbruksminister i den provisoriska regeringen. Men socialistrevolutionärerna i församlingen stod klart till höger om partiledningen. Socialistrevolutionärernas främste historiker anser att medlemmarna i ledningen för deras grupp i församlingen ”inte utan orsak [kan] betraktas som revolutionens

värsta fiender”. Samme författare beskriver församlingens dominerande sociala sammansättning på följande sätt: ”Ansedda och erfarna män... experter inom jordbruk eller administration, bönder som var högaktade i sina samhällen.” I översättning betyder det i korthet att det rörde sig om en ”församling av bemärkta personer” som genom sitt ursprung och sina strävanden berättigade det konservativa lägreets förhoppningar och tillit till dem. Medan konfrontationen mellan sovjeterna och den konstituerande församlingen på ett principiellt plan alltså motsvarade skillnaden mellan en revolutionär och en parlamentarisk demokrati, så betecknade den på ett socialt och politiskt plan motsättningen mellan två fientliga världar: borgarklassen och dess allierade å ena sidan, och proletariatet och dess anhängare å den andra.

Frågan om ”sovjeterna eller konstituerande församling” överskrider dessutom de historiska och geografiska gränser inom vilka den hittills betraktats, eftersom den inte är begränsad till vare sig år 1917 eller till Ryssland. Vid en betraktelse av vår tids stora sociala sammandrabbningar finner vi, både i Frankrike, Tyskland och Ryssland, att revolutionens utveckling alltid har hindrats av de förlamande eller bromsande krafterna hos valapparaten, även i dess mest demokratiska form, allmän rösträtt. Det skedde i Paris 1848, då proletariatet gick till angrepp på gatorna och borgarklassen svarade med gevärseld – och röster. Samma sak 1871, när nationalförsamlingen i motsats till Kommunen kunde skryta med en demokratisk legitimitet som arbetarna i Paris inte hade: *de* representerade inte nationens suveräna vilja. Den allmänna rösträtten krossar revolutionens entusiasm med hjälp av siffror och med stöd av den tröghet som revolutionen gör uppror mot.² Revolutionärer är dåliga väljare och väljare är dåliga revolutionärer. Detta bekräftas av en händelse som både geografiskt och historiskt ligger närmare än den bolsjevikiska revolutionen, nämligen revolutionen i Tyskland 1919. Den politiska och sociala kamp som bröt ut bland ruinerna av Hohenzollarnas imperium antog samma former och gav upphov till samma skiljelinjer som i Ryssland. De konservativa i Berlin, som bara dagen innan hade varit hårdnackade anhängare till en halvt enväldig monarki och en halvfeodal samhällsordning, förkunnade att de över en natt hade blivit republikaner och demokrater, anhängare till ”folkets överhöghet”, med andra ord en nationell konstituerande församling. Medlemmarna i ”Freikorps”, nazisternas föregångare, fick svära en trohetsed till denna demokratiska institution. Spartakisterna var mot att sammankalla församlingen, och ställde mot den kravet på ”rådsdemokrati”. I sin tidning *Rote Fahne* kallade de konstituerande församlingen för ”den borgerliga lösningen”, medan arbetar- och soldatråden var ”den socialistiska lösningen”.

Upplösandet av den konstituerande församlingen i Ryssland verkställdes visserligen av bolsjevikerna – som satt vid makten – men det stöddes av vänstersocialistrevolutionärerna och anarkisterna, som båda stod främmande inför den leninistiska läran, men också var för en mycket djupgående demokrati.

Det som är överraskande är inte att Lenin tog ansvar för att upplösa konstituerande församlingen, utan att han dröjde så länge innan han bestämde sig för det, och att han hade så svårt att urskilja frågans dilemma – för det fanns verkligen ett dilemma: konstituerande församling eller sovjeterna. Det är en förenkling att tillskriva Lenins handlande till den machiavellism som vissa författare ser som hans andra, om inte till och med första, jag. Liksom på så många andra områden vägledde han i själva verket inte heller här av en förutbestämd strategi. I en av sina sista skrifter, en återblick på händelserna 1917, medgav han att han hade inspirerats av ett uttalande av Napoleon: ”Jag vill minnas att Napoleon skrev: 'On s'engage et puis... on voit'. Fritt översatt betyder det: 'Först måste vi ta upp kamp på allvar och sedan får vi se.' Nåväl, först tog vi upp kamp...” 1918 sa han vid de ryska järnvägsarbetarnas kongress: ”Vi handlade

² En liknande utveckling ägde rum i Frankrike 1968.

inte i enlighet med någon plan.” Förvisso hade Lenin 1917 tagit ställning för sovjeterna, för att kunna fortsätta den revolutionära offensiven, för att proletariatet på nytt skulle gå till angrepp mot borgarklassens ställningar – och som vi har sett hade han i realiteten tagit ställning för den ”permanenta revolutionen”. Men trots det var han i många avseenden fortfarande den ryska och internationella socialdemokratins man, för vilken revolutionens erövringar var en del av arbetarrörelsens klassiska program – vilket innefattade att säkra en konstitutionell regim i envåldsstaterna eller de halvt enväldiga staterna och allmän rösträtt i de länder där vallagarna fortfarande hade förmögenhetsstreck.

Hade Lenin, som var helt uppslukad av det dagliga revolutionära arbetet, verkligen inte upptäckt det som idag med historiens efterklokhet verkar så uppenbart – nämligen att själva tanken på att överlämna makten, *all* makt, till sovjeterna uteslöt varje tanke på att göra den av hela folket valda konstituerande församlingen till högsta organ för statsmakten i Ryssland (sovjeterna var ju trots allt folkliga organ som inte tillät alla klasser att vara representerade)? Det som idag verkar så uppenbart var tydligen inte det för Lenin. Han insåg inte omedelbart vilka de konstitutionella konsekvenserna var av den revolutionära dynamik som fick erövringarna från februari att verka futtiga, eller åtminstone överspelade, och som fick sovjeterna att angripa den nyligen upprättade samhällsordningen, massorna att angripa sovjeterna, bönderna att angripa jorden och arbetarna fabrikerna, och ledde till att teorin om den permanenta revolutionen, som den uppfattades av Marx och Trotskij, blev den vägledande principen i Ryssland 1917. Det är ingen tillfällighet att Lenin tvekade att karaktärisera händelserna under denna period. Idag verkar det uppenbart att varje steg som revolutionen tog framåt innebar att den överskred sina borgerliga begränsningar och till sin karaktär allt klarare blev en *socialistisk* revolution – kampen för sovjetmakt och mot den provisoriska regeringen, störtandet av denna regering, brytningen med alliansen med de borgerliga demokratierna i väst, stödet till arbetarkontroll och upplösningen av den konstituerande församlingen. Men här tvekade Lenin, trevade sig fram och motsade ibland sig själv.

Senare skulle han tala om att ”inrättandet av det sovjetiska statssystemet” och ”utträdet ur det imperialistiska kriget” var ”vår revolutions [viktigaste första] uppgifter i det socialistiska uppbygget.” I ett tal inför den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918, det vill säga under samma period då den konstituerande församlingen upplöstes, förkunnade han: ”nu, då sovjeterna kommit till makten... kan det under denna tid inte ens bli tal om en borgerligt demokratisk revolution.” Ändå grubblade Lenin så mycket på frågan om den borgerliga revolutionen att han ofta knöt övergången till en socialistisk revolution till bildandet av ”fattigbondekommittéer” i juni 1918, eftersom dessa kommittéer bröt enheten bland bönderna och förde in klasskampen på landsbygden. I Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky slog han otvetydigt fast att ”vår revolution är borgerlig, så länge vi går tillsammans med bondeklassen som helhet.” Och vid den åttonde partikongressen i mars 1919 sa han: ”från det ögonblick fattigbondekommittéer började organiseras blev vår revolution en proletär revolution.”

Dessa approximationer och olika definitioner kan bara överraska personer som vill se Lenin som en ofelbar mästare, och försynens eller djävulens allvetande revolutionära strateg. Han var ingendera. Han var inte ens revolutionens verkliga teoretiker, utan ”bara” dess upphovsman. Och det var utan tvekan det faktum att han helt gick upp i den praktiska verksamheten som gjorde att han inte redan 1917 kunde dra de teoretiska slutsatserna av det han hade lärt sig av händelserna. Därur härstammade hans *teoretiska* tvekan i frågan om den konstituerande församlingen, en tvekan som dock mer än väl gottgjordes av hans djärvhet i praktiken.

Bolsjevikpartiet och de socialistiska partierna

Det är lockande med raka *scheman*. Här är ett exempel. Bolsjevikernas makthunger fick dem att börja eliminera sina politiska motståndare så fort de hade fått läget under kontroll. Först tog de itu med kadeterna,³ varefter de började förtrycka de socialistiska partierna. Tesen om en totalitär leninism sammanfattas på ett perfekt sätt i Leonard Schapiros klassiska bok om Sovjetunionens kommunistiska parti: ”Vägran att komma överens med socialisterna och upplösningen av den konstituerande församlingen ledde logiskt nog till att den revolutionära terrorn inte bara riktades mot de traditionella fienderna, som borgarklassen och motståndarna till höger, utan mot alla som gick mot bolsjevikernas styre, oavsett om de var socialister, arbetare eller bönder.”

”Vägran att komma överens med socialisterna”. Så sammanfattar författaren en viktig episod i den ryska revolutionen, nämligen försöket att dagen efter upproret i oktober och upprättandet av sovjetmakten bilda en bred socialistisk regering, som skulle ha hindrat den kommunistiska monoliten från att uppstå och utvecklas. Frågan är så laddad med insinuationer att den måste studeras noggrant.

Vi måste redan från början påpeka en sak. Historien om bolsjevikernas relationer till de måttfulla socialistpartierna börjar inte i oktober 1917. Man behöver inte ens gå tillbaka till tiden innan revolutionen. Det räcker att påminna sig om att meningsmotsättningarna mellan leninisterna å ena sidan och socialistrevolutionärerna och mensjevikerna å den andra präglade hela händelseutvecklingen i Ryssland mellan februari och oktober 1917. Motsättningen var total, och de två lägren drabbade samman om revolutionens *samtliga* frågor, inklusive den grundläggande frågan om man skulle lita till borgarklassen eller ej och låta, ja till och med uppmuntra, denna klass att upprätta sin makt. I och med att bolsjevikerna och de måttfulla socialistpartierna inte var överens i denna avgörande fråga, så skedde oktoberupproret *mot* de senare. Det var därför de inte begränsade sig till att vara avvaktande inför revolutionen, utan fördömde den. Och om de inte hade varit lika svaga som de var ogillande och ilskna, så skulle de ha krossat den. Knappt hade man, på natten mellan 25 och 26 oktober, proklamerat sovjeternas överhöghet som grund för statens makt, förrän mensjevikerna och socialistrevolutionärerna vägrade erkänna denna överhöghet och lämnade den allryska sovjetkongressen – de flesta för att aldrig återvända.

Denna vägran och detta uttåg bekräftade meningsmotsättningarna om den nya regimens natur, och man skulle därav kunna dra slutsatsen att allt samarbete mellan dessa partier nu var omöjligt. Trots att partierna hade likartade titlar var de från och med nu varandras fiender.

Var det verkligen från och med nu uteslutet med varje kompromiss mellan bolsjevikerna och de måttfulla socialisterna – måttfulla i sin socialism men som vi ska se ingalunda måttfulla i sitt hat mot bolsjevikerna? Var i och med det alla möjligheter till en koalitionsregering uttömda? Järnvägsarbetarnas fackförening tog ett initiativ i denna fråga. 29 oktober utfärdade den ett ultimatum, som främst riktade sig mot Lenins regering. Järnvägsarbetarna krävde att det skulle bildas en koalitionsregering av samtliga partier som var företrädare i sovjeterna: om inte detta kom till stånd skulle de utlysa en generalstrejk bland järnvägsarbetarna i hela landet. Samma dag hade bolsjevikernas centralkommitté möte (med Lenin frånvarande) för att överväga järnvägsarbetarnas ”förslag”. De beslutade sig för att delta i den konferens som skulle hållas för att diskutera frågan om en koalition. Centralkommittén antog enhälligt en resolution där de sa att det var ”nödvändigt att utvidga regeringens grundval”. De utsåg en delegation som skulle sköta förhandlingarna. Betecknande nog bestod den av tre högerbolsjeviker:

³ Det konstitutionellt-demokratiska partiet förbjöds 1 december 1917. Det fortsatte att ge ut sin tidning, om än med svårigheter, fram till sommaren 1918.

Rjazanov, Sokolnikov och Kamenev. Vid centralkommitténs möte talade de två sistnämnda för att alla socialistiska grupper skulle ingå i den framtida regeringen, även de mest högerinriktade. Vidare beslutade bolsjevikledarna att sovjeternas centrala exekutivkommitté skulle utökas med delegater från ”de partier som lämnade kongressen”, på grundval av en proportionell representation.

Vid centralkommitténs möte 1 november rapporterade förhandlingarna hur ”koalitionskonferensen” artade sig. Kamenev, Sokolnikov och Rjazanov nämnde de måttfulla socialisternas krav att man skulle utvidga sovjeternas centrala exekutivkommitté genom att ansluta en stark grupp av *borgerliga* representanter från kommunalråden i Petrograd och Moskva. Med detta krav ifrågasattes den nya regimens *sovjet*karaktär, och det fick Lenin att inta en fientlig hållning till konferensen – än mer som bolsjevikdelegaterna rapporterade om ett annat av socialistrevolutionärernas och mensjevikernas villkor: att Lenin och Trotskij under inga omständigheter fick ingå i koalitionen. Han föreslog helt formellt att förhandlingarna skulle ”inställas”. Men detta förslag avslogs med tio röster mot fyra, och följaktligen fortsatte de bolsjevikiska delegaternas ansträngningar att bilda en koalitionsregering.

Under det fortsatta mötet påföljande dag vann Lenin lite terräng. Hans motion (mot ”oppositionen inom centralkommittén”) antogs med tio röster mot fem. ”Oppositionen” hade bekant färg i sovjetkongressens centrala exekutivkommitté, där deras centralfigur Kamenev var ordförande. Han hade föregripit förhandlingarna och hade föreslagit att folkkommissariernas råd skulle upplösas och ersättas av en koalitionsregering. Han fick från en stark grupp bolsjevikledare, inklusive Nogin, medlem i partiets centralkommitté och folkkommissarie för handel och industri, Rykov, också medlem i centralkommittén, Miljutin, folkkommissarie i jordbruksärenden, och Teodorovitj, folkkommissarie i livsmedelsfrågor – för att inte tala om Zinovjev, som än en gång allierade sig med Kamenev. Den ”måttfulla” strömningen var alltså fortfarande stark bland partiets ledare. Lenin lade fram en motion där han deklarerade att ”eftergifter till sovjetminoritetens ultimatum och hot innebär att slutgiltigt avvisa inte bara sovjetmakten utan även själva demokratin, ty sådana eftergifter innebär att majoriteten fruktar att använda sin majoritet.” Diskussionen blev oavgjord. Vid den första omröstningen fick Lenins motion 6 röster, medan 6 röstade mot, vid den andra blev siffrorna 7 mot 7. Man tvingades genomföra en tredje omröstning, och nu avgick Lenin med seger med en rösts marginal – 8 för, 7 mot.

Efter nederlaget beslutade minoriteten att lämna centralkommittén, och de reste parollen ”Länge leve sovjetpartiernas regering!” Minoriteten utgjorde en tredjedel av ledningen: Kamenev, Zinovjev, Rykov, Nogin och Miljutin. Flera folkkommissarier avgick också från sina poster, så ivriga var de att få till stånd en överenskommelse med de måttfulla socialisterna. Det är inte konstigt att minoriteten hade förhoppningar – ty som den amerikanska historikern R Daniels påpekar hade bolsjevikerna vid tiden för oktoberupproret inga tankar på att styra landet på egen hand, och till och med vänsterkommunisterna var trots sin vanliga radikalism för en koalition, under förutsättning att bolsjevikerna fick majoritet – men det är egendomligt att de var så envisa. Den överenskommelse de ville få till stånd hade bara varit möjlig om mensjevikerna och socialistrevolutionärerna hade haft samma inställning som bolsjevikernas minoritet. Men det konvenansparti de ville uppnå gick inte att genomföra, eftersom de bolsjevikiska friarna bara möttes av fientlighet, förakt och kompromissvägran.

En socialistrevolutionär deklarerade i sitt partis namn att ”för oss är en regering med bolsjevikiskt deltagande otänkbar.” Och han fortsatte: ”landet kommer inte att förlåta dem för det blod som spillts.” Mensjevikerna höll med om denna uppfattning. På morgonen den 30 oktober, då förhandlingarna fortsatte, presenterade företrädare för de två måttfulla socialistpartierna krav som lät som om de kom från segrare och inte från förlorare. Bolsjevikerna

måste avvärja de Röda gardena och låta Kerenskij's trupper komma in i huvudstaden utan att möta motstånd! Men när man fick nyheter om att officersaspiranternas bolsjevikfientliga uppror i Petrograd hade slagits ner, blev vissa av socialistrevolutionärerna – dock inte alla – mer blygsamma. De sa att de kunde tänka sig att tillåta några bolsjeviker att sitta i regeringen som individer – men denna toleranta inställning gällde inte vare sig Trotskij eller Lenin.

1 november återupptogs förhandlingarna utifrån denna grundval, och som vi har sett var bolsjevikdelegaterna beredda att göra långtgående eftergifter till sina samtalspartners. Socialistrevolutionärerna sa att det bara var på grund av de militära motgångarna som de deltog i konferensens arbete. Men följande dag förkunnade de tillsammans med mensjevikerna att de inte bara hade beslutat att ”skjuta upp” samtalen, utan att de avsåg att avsluta dem helt och hållet. Utifrån detta drar den amerikanske historikern Radkey slutsatsen: ”Det socialistrevolutionära partiet hade redan från början intagit en orubblig ståndpunkt, som de övergav först under inverkan av katastrofen. Men till och med då krävde de av sina motståndare att de skulle få komma in bakvägen för att dela på den makt som motståndarna redan hade fullständig kontroll över.” Det är svårt att tänka sig ett mer orealistisk eller rent absurt agerande. Men det var bara på ett ytligt plan som mensjevikernas och socialistrevolutionärernas politik under koalitionsamtalen var skrattretande. Deras politik hade en inre logik som samma författare sammanfattar på ett utmärkt sätt: ”När det kommer till kritan var det bolsjevikernas förpliktelser mot den sovjetiska regeringsformen som ointetgjorde förhandlingarna.”

Det var detta som var roten till problemet. Bara en minoritet (om än en betydande sådan) var beredd att offra *sovjetregimen* till de måttfulla socialisternas sovjetfientliga inställning. Resten ville inte acceptera denna kapitulation, även om de var lika ivriga att bredda regeringens sammansättning. Lenin var varken mer eller mindre kompromisslös än sina kollegor – bara mer klarsynt. Att han inte var omedgörlig eller inställd på att ge sitt eget parti monopol över makten framgår av hans ansträngningar att få med socialistrevolutionärernas vänster i regeringen. Ursprunget till den kommunistiska monolitismen måste sökas någon annanstans än i det misslyckade försöket att bilda en koalition mellan bolsjevikerna och deras socialistiska motståndare.⁴

Socialistrevolutionärer, mensjeviker och anarkister

Frånsett ett kortvarigt samarbete mellan bolsjeviker och socialistrevolutionärernas vänster, samlade alltså bolsjevikerna, ofta mot sin vilja, hela statsmakten i sina händer. Dessutom började den nya regimen förbjuda och undertrycka de andra socialistiska partierna. Bolsjevikernas inställning till sina socialistiska motståndare, liksom till anarkisterna som i viss utsträckning agerade som deras allierade, verkar förvisso tyda på brottslig maktlystnad och ödesdigra böjelser för monolitism.

Vid en första anblick verkar exemplet med *socialistrevolutionärerna* särskilt störande, eftersom Lenin hade sagt sig vilja grunda sig på folkmajoriteten. Följaktligen behövde han böndernas stöd, och traditionellt utgjorde det socialistrevolutionära partiet böndernas politiska talesman. I ett tal inför den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 sa Lenin: ”i Ryssland kunde endast den makt bli långvarig som förstod att svetsa samman arbetarklassen, flertalet av bönderna och alla arbetande och utsugna klasser till en enda, oupplösligt inbördes förbunden makt, som kämpar mot godsägarna och bourgeoisin.”

⁴ Vid ett symposium i Cambridge, Mass., på 50-årsdagen av den ryska revolutionen, var två historiker, herrarna Fainsod och Geyer, som aldrig någonsin har hyst några varmare känslor för kommunisterna, överens om att bolsjevikerna ”till synes var för en koalition mellan de socialistiska partierna, och de tvingades regera ensamma på grund av att de andra partierna vägrade samarbeta.”

Jämfört med detta kunde andra överväganden som gjordes utifrån det socialistrevolutionära partiets revolutionära förflutna verka futtiga, i synnerhet som detta förflutna utgjordes av ineffektiva om än alltid heroiska strider, som var helt skilda från socialistrevolutionärernas sociala karaktär och politiska inriktning vid tiden för bolsjevikernas maktövertagande. Vi har sett hur de vände ryggen åt sovjetkongressen. Deras beslut berodde inte bara på det faktum att de i oktober hade förlorat majoriteten i dem till bolsjevikerna. De avvisade inte bara sovjetmajoriteten, utan *själva sovjetregimen*. I september 1917 hade tidningen *Izvestija*, som stod under deras kontroll, skrivit att ”sovjeternas användbarhet börjar närma sig sitt slut”, och en månad senare skrev de: ”När enväldet och den byråkratiska regimen föll samman, skapade vi sovjeterna som en sorts tillflyktsort där demokratin kunde finna ett tillfälligt skydd. Nu står vi i begrepp att bygga ett mer passande byggnadsverk för att ersätta denna tillflyktsort, och det är bara naturligt att folket ska flytta till ett mer komfortabelt hem.”

Det var inte överraskande att socialistrevolutionärerna på hösten 1917 föredrog en ny, mer komfortabel fastighet – som de utan tvivel ansåg att den konstituerande församlingen var – framför sovjeternas påvra ”tillfälliga tillflyktsort”. Allt drev dem mot denna förkärlek, inte minst deras samhälleliga bas. Deras främsta och mest noggranna historiker beskriver denna bas på följande sätt: ”Kärnan i det socialistrevolutionära partiet var intelligentsian på landsbygden: byskrivaren, prästbarnen, *zemstvoernas* och kooperativens tjänstemän, och framförallt byarnas skollärare.” Under 1917 närmade sig dessa typiskt småborgerliga element alltmer kadeterna, som i sin tur blev alltmer konservativa och till och med reaktionära. Därför vägrade socialistrevolutionärerna mellan februari och oktober att stöda krav som funnits i partiets program ända sedan dess grundande, och det var därför de ibland med våld gick mot böndernas försök att dela upp de stora jordegendomarna.

Faktum är att en stor del av den populistiska intelligentsian [det vill säga socialistrevolutionärerna] utan att erkänna det hade blivit kadeter. De behöll den gamla socialistrevolutionära stämpeln trots att de hade förlorat tron... Det sista dessa personer, som fortsatte att kalla sig socialistrevolutionärer, ville ha var en samhällelig revolution, eftersom det skulle sätta stopp för kriget, äventyra deras sociala ställning, och göra kadeterna, som de såg upp till med andäktig beundran, rasande.

I den konstituerande församlingen kom deras grupp att utgöra ”ett av det ryska samhällets allra mest konservativa element”. Förvisso fortsatte socialistrevolutionärerna att vara ett bondeparti, men som E H Carr säger ett bondeparti som främst brydde sig om de välbärgade böndernas intressen, som de efter bästa förmåga försvarade under den jordfördelning som följde på bolsjevikernas maktövertagande.

Sådant var alltså det socialistrevolutionära partiet. Före revolutionen 1917 var det revolutionärt, mellan februari och oktober konservativt, och redan från sovjetregimens första dagar, ja timmar, visade det sig vara kontrarevolutionärt. 26 oktober beslutade en majoritet av det socialistrevolutionära partiets centralkommitté att skyndsamt genomföra *väpnade* aktioner mot bolsjevikerna. Till en början hemlighölls beslutet, men det offentliggjordes vid partiets fjärde kongress i december 1917 (kongressen genomfördes helt öppet i Petrograd). Genomförandet av deras plan anförtroddes partiets mest inflytelserika person, Abraham Gotz, som fått fler röster än någon annan vid valen till partiets centralkommitté. Det visade sig dock snabbt att Gotz inte kunde räkna med de socialistrevolutionära aktivisterna för att sätta sin kontrarevolutionära plan i verket. Han vände sig därför först till de kosacker som var förlagda i huvudstaden, och när de vägrade delta vände han sig till ”junkrarna”, officersaspiranterna, som var ökända för sina konservativa uppfattningar. Dessförinnan hade Gotz ingått en pakt med monarkisten Purisjkevitj. Denna pakt var avgörande för att inleda de väpnade aktionerna, eftersom aspiranterna trodde på Purisjkevitjs försäkringar. Detta var bakgrunden till officers-

aspiranternas uppror i Petrograd 29 oktober. Upproret slogs utan några större problem ned av de Röda gardena. Efter detta nederlag sökte sig flera av socialistrevolutionärernas ledare till fronten för att ansluta sig till arméförband som de trodde inom kort skulle inleda en offensiv mot bolsjevikerna. Den förre jordbruksministern Tjernov, som ansågs stå till vänster om mitten bland socialistrevolutionärerna, befann sig redan vid fronten och arbetade hårt för att få till stånd en snabb återerövring av huvudstaden.

Jag ska inte i detalj gå in på socialistrevolutionärernas kontrarevolutionära verksamhet innan och efter upplösningen av den konstituerande församlingen, men det står helt klart att de var något av kontrarevolutionens pionjärer i fråga om att starta inbördeskriget. I november 1917 planerade deras militärkommission att kidnappa Lenin och Trotskij, och planen anförtroddes en grupp officerare. Den demonstration till stöd för den konstituerande församlingen som de organiserade i januari 1918 var inte fredlig därför att de ville att den skulle vara obehäpnad, utan bara på grund av att de inte hade kommit över några vapen. Partiledarnas ursprungliga plan gick tvärtom ut på att göra ett försök att med våld störta sovjetregeringen: ”Under flera veckor hade alla förberedelser vidtagits med detta i sikte. Men vid nyår stod det klart att en ren militärkupp inte kunde lyckas.”

Efter upplösningen av den konstituerande församlingen bestämde sig socialistrevolutionärerna för att komplettera sina aktionsmetoder med ett vapen ur partiets gamla arsenal: individuell terrorism. På våren kläckte de en plan att mörda Lenin. I juni 1918 dödade en av deras män bolsjevikledaren Volodarskij, och en månad senare dödade en annan Uritskij, även han en viktig person i regeringen. Socialistrevolutionärerna spelade överhuvudtaget en mycket framträdande roll under inbördeskriget som från och med juli hemsökte landet. Redan i samband med sin åttonde konferens i maj hade de beslutat att ”störta bolsjevikdiktaturen och upprätta en regering grundad på allmän rösträtt och en vilja att acceptera de allierades hjälp i kriget mot Tyskland.” Socialistrevolutionärerna deltog i alla de bolsjevikfientliga regeringar som bildades i Ryssland, och var ofta dominerande i dem. De satt också med i regeringar som förkunnade och genomdrev klart reaktionära program. Exempel på detta var den ”Provisoriska allryska regeringen”, som bildades på hösten 1918, och vars program var ”att utveckla landets produktivkrafter med hjälp av ryskt och utländskt kapital, och uppmuntra privata initiativ och företag.”

Vad återstod av organisationens socialistiska och revolutionära förflutna, en organisation vars forne ledare Tjernov, trots sitt hat mot bolsjevikerna, ”förskräcktes av monarkisternas framsteg och svagheten hos de måttfulla bland oss att samtycka till en koalition med de antidemokratiska krafterna”? Många socialistrevolutionärer omvändes också till monarkismen innan hösten 1918. I ett brev som Jacques Sadoul skickade från Moskva i april detta år, skrev han angående sina samtal med socialistrevolutionärernas ledare: ”Utan att än så länge medge det offentligt, hävdar många av dem i privata samtal att monarkin behöver återupprättas.”

Det är sant att vissa av socialistrevolutionärernas ledare i Moskva och Samara, där de hade suttit med i en antikommunistisk regering, ändrade uppfattning i februari 1919, efter flera månaders inbördeskrig. De bestämde sig för att söka ett närmande till sovjetregimen: men deras nionde partikonferens (som hölls i hemlighet i huvudstaden) svarade med att fördöma dessa ”försonare”, som därefter lämnade det socialistrevolutionära partiet. Samtidigt hade bolsjevikerna besvarat minoritetens svängning med att legalisera det socialistrevolutionära partiet, som hade blivit förbjudet i juni 1918. Men denna toleranta gest hade ingen framtid, ty några få enskilda socialistrevolutionärs vacklan och tvekan under inbördeskrigets tumult kunde inte ändra det grundläggande faktum, att under den klasskonflikt som föregick och följde på oktoberrevolutionen valde det socialistrevolutionära partiet kontrarevolutionens sida, och de stred med allt det våld som kännetecknade perioden. Bolsjevikernas ”intolerans” mot

socialistrevolutionärerna var ett svar på deras bestämda val. Fallet med *mensjeviker*na skiljer sig betydligt från deras socialistrevolutionära allierade. De var inte mindre bolsjevikfientliga än socialistrevolutionärerna, men deras opposition måste med nödvändighet ta sig andra former, både på grund av att de var svaga och därför att deras parti var av en annan karaktär.

När sovjetmakten uppstod verkade *mensjeviker*na helt misskrediterade. Valresultatet visade att de hade förlorat allt stöd i städerna, trots att de var ett stadsparti. De var ett arbetarparti men hade förlorat det stöd de hade haft inom proletariatet under de första månaderna efter februarirevolutionen. I oktober 1917 verkade *mensjeviker*na vara en politisk organisation utan någon social bas. Denna organisation räknade bland sina medlemmar en rad värtaliga politiker och briljanta intellektuella, men såg i sin nästan patetiska svaghet ut som ett spöke från en svunnen tid. Utöver denna svaghet, som stod i bjärt kontrast till socialistrevolutionärernas fortfarande starka ställning på landsbygden, fanns det ytterligare en skillnad mellan socialistrevolutionärerna och *mensjeviker*na, nämligen de senares politiska karaktär. På många sätt var deras parti en genuint *måttfull* organisation. Deras långa dispyt med bolsjeviker^{na} hade pågått ända sedan den ryska socialdemokratins grundande, och vittnade om deras försiktighet och omsorg om lagligheten. Före februarirevolutionen hade de varit mycket försagda revolutionärer, och mellan februari och oktober visade de sig vara slätstrukna politiker. Deras nederlag var så fullständigt att de verkade sakna framtid. Men i motgången skulle de avslöja och uppvisa en energi som varit sorgligt frånvarande under deras korta tid vid makten.

Under förhandlingarna om att bilda en koalitionsregering (som hade organiserats av järnvägsarbetarnas fackförening) deklarerade *mensjeviker*nas representant i sitt inledningsanförande att det enda språk som passade när man talade med bolsjeviker^{na} var vapnets språk. Men eftersom krig aldrig hade varit *mensjeviker*nas starka sida gick de med på att sätta sig vid konferensbordet. När socialistrevolutionärerna beslutade sig för att avbryta förhandlingarna följde majoriteten av *mensjeviker*na dem i spåren. Martov, som sedan sin återkomst till Ryssland i maj 1917 hade lett partiets vänsterflygel och haft djupa meningsmotsättningar med högerledningen, fördömde denna inställning.

Vid en *mensjevikisk* extrakongress i december 1917 (den hölls öppet i Petrograd) stärkte Martov och hans grupp sin ställning på bekostnad av högerflygeln som leddes av Lieber. Denne uppmanade sina kamrater att sluta upp i ”kampalliansen mellan alla bolsjevikfientliga krafter”, men Martov lyckades visa att denna extrema uppfattning bara försvarades av en minoritet. Istället fick han stöd för sin egen ståndpunkt, men den var så kringgårdad av förbehåll att den nästan var en enda röra: bifallet, med vissa reservationer, att delta i sovjeterna beledsagades av en lojalitetsförklaring till den konstituerande församlingen. Martov förklarade att man inte kunde ansluta sig till det antikommunistiska lägret, eftersom det skulle leda till att man fullständigt bröt med arbetarklassen, ”som nu står under inflytande av utopier och illusioner”, det vill säga bolsjevismen. Hans gode vän Dan medgav mer torrt och sakligt att eftersom försöket att störta bolsjeviker^{na} ”med vapen” hade misslyckats, var det nu nödvändigt att inta ”en försonlig hållning”.

Under vintern 1917-18 och våren 1918 satt *mensjeviker*na återigen i sovjeternas centrala exekutivkommitté, där de utgjorde en mycket liten grupp – ett halvt dussin av de nästan 350 delegaterna. Deras talare deltog också i diskussionerna vid sovjeternas allryska kongresser, och vid alla dessa tillfällen fördömde Martov skarpt bolsjevikregeringens politik. Den *mensjevikiska* oppositionen var långtifrån tam och respektfull.

De mensjevnikiska tidningarna utkom öppet om än under besvärliga förhållanden,⁵ och de angrep olika sidor av kommunisternas politik. De förebrådde sovjetregeringen för att officerare ur den tsaristiska armén användes i Röda armén, och de kritiserade också de första försöken att påtvinga arbetarklassen arbetsdisciplin. På våren 1918 var den mensjevnikiska pressen stor, och omfattade såväl dagstidningar som tidskrifter. Den stödde partiets kandidater i valen till sovjeterna – och när landets ekonomiska svårigheter förvärrades fick de ett betydande röststöd. I Tambor, till exempel, lyckades mensjevnikerna få majoritet i stadens sovjet. Vid andra tillfällen avböjde de att delta i valen, eller hindrades från det av bolsjeviker.

I maj 1918 höll mensjevnikerna en ny konferens – offentligt och öppet – där de fördömde de allierades intervention i Ryssland (ett steg åt vänster) samtidigt som de bekräftade sin lojalitet till konstituerande församlingen (ett steg åt höger). Det var bara en konservativ minoritet som stödde kontrarevolutionen, och partimajoriteten gav alltmör intryck av att försöka stå utanför striderna i det begynnande inbördeskriget, och upprätthålla en viss neutralitet. I slutet av maj förflyttades den tjeckiska legionen i Ryssland till västfronten för att fortsätta kriget mot Tyskland, och under förflyttningen blev den indragen i en väpnad sammandrabbning med bolsjeviker. Ett antal fackliga aktivister bland järnvägsarbetarna frågade mensjevnikerna till råds om hur de skulle förhålla sig, och fick rådet att hålla sig neutrala. Rådet ansågs vara alltför vagt, och mensjevnikerna förklarade då att den neutrala inställningen skulle vara ”vänligt sinnad mot tjeckerna och fientlig gentemot bolsjeviker”.

Oavsett hur svårt Martov och hans vänner hade att bestämma sig för en sammanhängande politik som kunde få stöd från de olika strömningarna inom mensjevismen, så tog sovjetregeringen i juni 1918 ett beslut som var av stor betydelse för dem och socialistrevolutionärerna. Regeringen utfärdade ett dekret som utslöt företrädare för dessa två partier ur den allryska sovjetkongressen och dess centrala exekutivkommitté, och uppmanade alla lokala och regionala sovjeter att följa detta exempel. Den kommunistiska monolitismen gynnades av mensjevikernas ”avvaktande” politik och provocerades av socialistrevolutionärernas öppet kontrarevolutionära agerande, och hade nu tagit ett avgörande steg framåt.

Inbördeskrigets snabba utvecklingen gjorde att mensjeviker efter sommaren 1918 hade stora svårigheter att få ihop en jämförelsevis homogen grupp. Det uppstod många motsättningar som inte var så lätta att förlika, och deras sedvanliga brist på organisering och disciplin gjorde att de inte gick att övervinna. Det fanns två ytterlighetsriktningar, som båda var i minoritet. Den ena leddes av Lieber och stod för väpnad kamp mot bolsjevismen, och i en del fall deltog de faktiskt i denna kamp. Partiets centralkommitté utslöt medlemmar som deltog aktivt i kontrarevolutionen, men beslutet verkar varken ha tillämpats i alla fall eller ha varit särskilt effektivt, eftersom kontrarevolutionära mensjeviker i avlägsna delar av landet fortsatte att betrakta sig som medlemmar i partiet och företrädare för det. På yttersta vänstern fanns en annan minoritetsströmning, som stod för och praktiserade ett närmande till sovjetregeringen och till och med till kommunistpartiet. Centralkommitténs majoritet samlades i mitten kring Martov, som efter 1917 återtog den ledarställning som han hade förlorat under perioden före oktober.

Martovs, och underförstått mensjevikmajoritetens, inställning till sovjetregeringen har av en insiktsfull och vänligt inställd levnadstecknare beskrivits som ”halvlojal”. Paradoxalt nog närmade sig partiets ledare kommunistregimen efter att det hade förbjudits. Martovs och partiets inställning under inbördeskriget beslutades vid den mensjevnikiska centralkommitténs

⁵ Precis som bolsjevikipressen tvingades mensjeviktidningarna efter ”julidagarna” 1917, för att kunna fortsätta att komma ut, ofta byta namn.

konferens i oktober 1918. Med den sista resolutionen förband sig mensjevikedarna att stödja Lenins regering i den mån den försvarade revolutionens erövringar, men att gå emot politiken av omedelbara nationaliseringar, bolsjevikpartiets diktatur och dess terror. Men denna omvändelse var så omgärdad av så spetsfundiga förbehåll att det är osäkert om någon av de inblandade fattade vad de innebar. Konferensen slog sålunda fast att partiet ”måste ta sovjetregimen som utgångspunkt för sin kamp, och acceptera den som ett faktum och inte som en princip”, men samtidigt skulle det förbli troget ”tanken på folkets suveränitet, allmän rösträtt och den konstituerande församlingen”. Resolutionen uttryckte förhoppningen att situationen skulle utvecklas på ett sådant sätt att man inom kort skulle kunna återuppta kampen för den konstituerande församlingen.

Trots dessa spetsfundigheter och motsägelser gjorde dokumentet ett gott intryck på bolsjevikedarna, och de var inte sena att besvara det. 30 november förkunnades ett påbud från sovjeternas centrala exekutivkommitté – i själva verket från regeringen – att mensjevikpartiet ”återlegaliserats”. Det var under denna period – *men bara under denna period* – som mensjeviekernas centralkommitté ”definitivt” tog avstånd från partiets extremhöger, som fortfarande deltog aktivt i kontrarevolutionen.

Under 1919, och i synnerhet under andra hälften av detta år, kunde följaktligen mensjeviekerna återigen framträda i sovjeterna, om än i litet antal, och försvara sina uppfattningar, om än med begränsade resurser. I laglig opposition utvecklade de sin politik i tre riktningar: försvar av ”sovjetlegaliteten” och kamp mot den röda terrorn, krav på ekonomisk liberalisering, och stöd åt ett återupprättande av oberoende fackföreningar och arbetarklassens rättigheter. När det gällde de ekonomiska frågorna krävde mensjeviekerna i juli 1919 att ”krigskommunismen” skulle mildras. I en pamflett som spreds öppet, och som en framstående bolsjevik (ekonomen Larin) hade uppmuntrat dem att publicera, och som de fyndigt nog kallade *Vad bör göras?*, argumenterade mensjeviekerna för en rad liberaliseringsåtgärder som föregrep NEP, den Nya Ekonomiska Politiken.

Men under 1919 och 1920 gjorde sig mensjeviekerna mest kända för sitt försvar av arbetarnas rättigheter och fackföreningarnas oberoende. Bakgrunden till deras försvar av fackföreningarna var den jämförelsevis starka ställning de hade före 1918 i vissa fackföreningar och deras strävan att behålla denna ställning gentemot de nya härskarnas påtryckningar och tvång. Detta försvar åtföljdes av en strävan att skydda arbetarklassen mot en försämrad levnadsstandard – uppfattningar som båda låg i linje med mensjeviekernas traditionella ståndpunkter.

Regeringens allt större impopularitet och den minskande revolutionära anspänningen när inbördeskriget närmade sig sitt slut ledde tveklöst till att mensjeviekerna återerövrade en viss bas bland arbetarna. Det återspeglades i framgångarna som de gjorde i en del val till sovjeterna. 1920, exempelvis, erövrade de 46 platser i sovjeten i Moskva, 205 i Charkov, 120 i Jekaterinoslav och 50 i Tula. Deras högkvarter låg i Moskva och de gav lagligt ut flera tidningar, och vid offentliga möten tog mensjeviekiska talare ibland till orda för att kritisera företrädare för bolsjevikpartiet.

Kommunisternas toleranta inställning ska dock inte överdrivas. Även när mensjeviekerna var lagliga, så var deras frihet ytterst oviss, och de utsattes för trakasserier, diskriminering och hot i form av kortvariga arresteringar. Men med Martovs levnadstecknares ord ”var direkt förtryck, arresteringar och uteslutningar ur sovjeterna undantag snarare än regel.” Denna inte helt fläckfria tolerans utsattes för en svår prövning i maj 1920. Mensjeviekiska fackföreningsmedlemmar höll ett möte för att hedra en delegation från de brittiska fackföreningar som vid denna tidpunkt besökte Moskva. Talen under mötet var givetvis kritiska mot regeringens politik, vilket var helt i sin ordning. Men en sak var inte det, och den liknade en provokation: organisatörerna lät socialistrevolutionärernas efterlyste ledare Tjernov, kontrarevolutionens

grånade ledare, utnyttja talarstolen. Myndigheterna reagerade först en månad senare, men då reagerade de med kraft. Flera mensjeviker arresterades, speciellt de som varit aktiva i fackföreningarna. Man bör notera att förtrycket sammanföll med invasionen av Polen och det nya uppblussandet av inbördeskriget, händelser som överhuvudtaget hade en katastrofal effekt på försöken att återuppliva sovjetdemokratien.

Ändå var det inte förrän på vintern 1920-21 som mensjevikpartiet utsattes för ett systematiskt förtryck. Att kommunisterna beslutade sig för att göra det berodde utan tvekan delvis på att deras motståndare spelade en viktig roll i de oroligheter och den strejkvåg som svepte fram i Petrograd i februari 1921, omedelbart innan Kronstadsupproret bröt ut. Men även om vissa mensjevikers aktivitet givetvis måste ha förargat och till och med oroat regeringen, så var det inte huvudanledningen till kommunistpartiets hårdnande inställning. Vi denna tidpunkt blev dess ledare, med Lenin i spetsen, medvetna om hur isolerade de var och hur osäker deras makt var. De katastrofala ekonomiska och politiska omständigheter som låg bakom krossandet av Kronstadsupproret och införandet av NEP, ledde också till att de beslutade sig för att inte längre tillåta någon opposition utanför kommunistpartiet, och även inskränka den betydligt inom partiet. Mensjevikerna var varken de enda eller ens viktigaste offren för dessa händelser, men det innebar deras slutgiltiga dom – det räckte med några veckors systematiskt förtryck för att för gott sopa bort dem från Sovjetrysslands politiska karta.

Även om samarbetet mellan de marxistiska leninisterna och de marxistfientliga *anarkisterna* av principiella skäl stötte på stora svårigheter, så hade som jag redan nämnt bolsjevikernas, och speciellt deras ledares, utveckling under 1917 lett till ett närmande mellan dem. Hur skulle dessa relationer utvecklas när bolsjevikpartiet kom till makten, och i anarkisternas ögon därmed förkroppsligade den statsmakt som de i grunden förkastade? Tyvärr är det svårt att ge en klar bild av dessa relationer i de viktigaste frågorna, eftersom det existerade så många olika tendenser och strömningar bland anarkisterna, och eftersom de ibland skilde sig så mycket åt att det är meningslöst att ge dem samma namn.

Utöver anarkosyndikalister och anarkokommunister, som inte heller de på något sätt var homogena, fanns det andra varianter, som exempelvis anarkouniversalisterna, liksom en hel rad enskilda anarkister som är svåra att klassificera. Bland ytterligheterna kan man också nämna en del kortlivade, informella grupper, som visserligen inte var särskilt politiska men som i lika stor del som de relativt organiserade anarkisterna besjälades av en ”frihetlig” filosofi eller allmän åskådning (att kalla det en lära är alltför mycket). Victor Serge förklarar: ”i denna miljö av hungersnöd mottogs de frihetsivrande propagandisternas uppriktiga demagogi positivt av befolkningens efterblivna element... Anarkisterna medgav själva att suspekta element, äventyrare, vanliga brottslingar och kontrarevolutionärer frodades bland dem, men deras frihetliga principer tillät dem inte att vägra någon person inträde i deras organisation.” Denna anarkistiska situation gjorde det inte lättare att göra den distinktion som bolsjevikerna hävdade fanns mellan ”ideologiska” anarkister och andra.

Utöver dessa grundläggande principiella skillnader och olika levnadssätt fanns det ytterligare en skiljelinje bland anarkisterna. Den berodde på de speciella omständigheter som existerade där och då, och delade upp anarkisterna i pro-sovjetiska och anti-sovjetiska grupper. De förra ville samarbeta med den nya regimen, om än bara därför att de såg den som det mindre onda. De anti-sovjetiska anarkisterna däremot briljerade däremot mer med verbal energi – och som vi ska inte bara verbal – än med skarpsinne. De uppmanade till exempel folket att revoltera mot ”socialvampyrerna” – det vill säga bolsjevikerna – som ”dricker ert blod”, och påstod att ”bolsjevikerna har blivit monarkister”. Jämte de pro- och anti-sovjetiska anarkisterna fanns slutligen de anarkister som ville föra krig på två fronter samtidigt.

Samtidigt som det fanns anarkister som förkunnade behovet att förbereda ”revolutionens tredje och sista stadium”, fanns det till en början andra som var sympatiskt inställda till bolsjevikernas politik för arbetarkontroll och även deras hållning gentemot den konstituerande församlingen, som anarkisterna avskydde som en inkarnation av den parlamentariska demokratin. Anarkisterna kunde hursomhelst samla krafter fram till april 1918. Då beslutade sig regeringen för att inleda ett angrepp i stor skala mot deras högkvarter i Moskva. Bakgrunden var en incident där det är svårt att skilja på politisk anarkism och äventyrars anarkism. Blod spilldes och flera hundra anarkister, som av myndigheterna beskrevs som ”kriminella element”, arresterades (ungefär en fjärdedel släpptes omedelbart). Aktionen möttes med ogillande av en del bolsjevik, som inte ville kväsa anarkisterna som hade hjälpt dem ”i revolutionens timme”.

Moskvahändelserna fick ett antal anarkister att lämna huvudstaden för Ukraina, som på sätt och vis blev ett fäste för anarkismen. Men en ganska stor grupp anarkister stannade kvar i Moskva, och enligt Victor Serge utgjorde de på hösten 1918 en avsevärd styrka som planerade ett väpnat uppror mot sovjetmakten. Många pro-sovjetiska anarkister samarbetade med bolsjevikerna, men det fanns också andra som deltog i olika sorters revolter. En del anarkister deltog i vänstersocialistrevolutionärernas uppror i Moskva i juli 1918, och med hjälp av socialistrevolutionärerna sprängde de i september 1919 kommunistpartiets högkvarter i Moskva i luften medan ett viktigt möte pågick, och dödade 12 medlemmar av den lokala bolsjevikkommittén. Mer än 50 personer skadades, däribland Bucharin. Men när Judenitjs kontrarevolutionära styrkor en månad efter explosionen i Moskva närmade sig Petrograd anslöt sig en del anarkister, som måste ha tillhört en annan strömning, till de arbetarstyrkor som försvarade staden.

Men den största sammandrabbningen mellan kommunister och anarkister ägde rum i Ukraina. Relationerna mellan de två grupperna pendlade mellan perioder av vanskligt samarbete (på grundval av deras gemensamma hat mot de ”vita” trupperna, som var särskilt starka i Ukraina) och våldsamt fientliga perioder (som berodde på Nestor Machnos och hans styrkors strävan efter självständighet och Röda armé-ledningens beslutsamhet att påtvinga anarkisterna sin auktoritet, som i Ukraina liksom överallt annars tenderade mot centralism). Vi kan här inte beskriva hur den blodiga kampen böljade av och an, och inte heller kan vi undersöka påståendet att ”machnoviterna” i Ukraina uppvisade ”organisationsförmåga”, påståenden som Victor Serge styrker. Samröret med den kommunistiska regeringen underlättades inte av deras motvilja mot alla former av politiska partier, och det faktum att de förbjöd politiska organisationer varhelst de upprättade sin makt – ett förbud som godtyckligt drabbade både bolsjevikiska och icke-bolsjevikiska organisationer. Hursomhelst var inte regeringen pigg på att tolerera existensen av en ”motmakt” i Ukraina. I november 1920 krossade Röda armén brutalt återstoden av Machnos styrkor, och satte på så sätt en blodbesudlad punkt för en episod i den ryska revolutionen som fortfarande väntar på sin rätta historieskrivning.

Det kan man inte säga om dramat i Kronstadt, som har analyserats av den ryska anarkismens amerikanska historiker Paul Avrich. I sin bok om dessa händelser låter han inte sympatin för de revolterande matrosernas sak hindra honom från att göra en både stringent redogörelse och klarsynt analys. Verkets förtjänster är betydande, eftersom det rör sig om ett område där upprörda känslor i ovanligt hög grad har förvrängt argumenten. Än idag, mer än 50 år efter händelserna, grälar kommunister av olika schatteringar, trotskister av olika skolor, och anarkister av alla möjliga kulörer om Kronstadt. Diskussionerna är sällan ärliga, ofta våldsamma och alltid helt meningslösa, eftersom leninisterna (både de ”kommunistiska” och ”trotskistiska”) försöker undvika de verkliga problemen, och ”anarkisterna” bara lägger fram dem på ett

känsloladdat sätt. Här kan vi bara ge en mycket kort och summarisk redogörelse, som i huvudsak grundar sig på Avrichs bok.

För att kunna förstå kommunistregeringens hållning till Kronstadtopproret måste man sätta in händelsen i sitt sammanhang. Vid tiden för upproret var regeringens situation verkligen katastrofal. I ett tal till kommunistpartiets tionde kongress, som samlades medan upproret pågick, beskrev Lenin sovjetregimens viktigaste, om inte enda, sociala bas på detta sätt: ”vårt proletariat har till stor del deklasserats” på grund av den ”fruktansvärda krisen” och ”ytterligt skärpta nöden och eländet”. Under samma period beskrev han arbetarklassen som ”ovanligt uttröttad, utmattad och ansträngd”, och tillade att ”aldrig tidigare har dess lidande varit så stort och intensivt”. Tillståndet på landsbygden oroade Lenin ännu mer. ”[B]ondehushållets kris”, varnade han, ”när en viss gräns”. [I det engelska originalet står 'is coming to a head'. Det borde översättas med 'håller på att tillspetsas' – ö.a.]

Bara i Tambovområdet befann sig 50.000 bönder i öppet uppror, och i Ukraina opererade nästan 30 partisanavdelningar, vissa av dem tusen man starka, mot sovjetmakten. De stora strejker som brutit ut i Petrograd i slutet av februari (och strax dessförinnan i Moskva) visade att inte heller industriarbetarna var okänsliga för de pågående oroligheterna. Och på det internationella planet, slutligen, var situationen långtifrån lugnande: det fanns fortfarande inget fredsfördrag med Polen, och den ”vite” generalen Wrangels styrkor på några tiotusental man var inte långt borta (även om de hade besegrats och tvingats lämna ryskt territorium). Om de bara fick chansen var de beredda att på nytt inleda ett inbördeskrig.

Innebär det att regeringen i Moskva inte hade några andra medel än våld för att ta itu med upproret? Det är omöjligt att säga. De kommunistiska representanter som skickades till Kronstadt för att återupprätta ordningen uppträdde klumpigt och arrogant, och de piskade snarare upp känslorna än lugnade dem. Berodde det på att de kände att de befann sig i en fientlig och främmande omgivning? Förvisso var den stora massan av Kronstadtmatroserna inte desamma som hade utgjort revolutionens förtrupp. Den sociala sammansättningen var avsevärt mer ”lantlig” än 1917. Det var i själva verket därför som matroserna vid flottbasen var så bekymrade över misären på landsbygden. Deras medvetenhet kännetecknades mer än någonsin av anarkistiska böjelser – motvilja mot att underkasta sig någon form av auktoritet, längtan efter frihet och självständighet, det som bolsjevikern Dybenko, som själv under lång tid hade varit matros, kallade deras ”ständiga upprorsanda”.

Det är alltså lätt att förklara kommunisternas oro. Icke desto mindre hade deras anklagelser mot rebellerna inte mycket med verkligheten att göra (de framställde upprorsmakarna som kontrarevolutionärer med kontakter till, eller manipulerade av, mensjevikerna, socialistrevolutionärerna och de ”vita” emigranterna). Mensjevikerna, som fortfarande var en legal eller åtminstone halvlegal opposition, vägrade stöda revolten. Socialistrevolutionärerna, företrädna av Tjernov, erbjöd rebellerna sina tjänster, men dessa avböjde, åtminstone för tillfället. Det är sant att de kontrarevolutionära emigrantkretsarna förberedde en aktion mot flottbasen i Kronstadt (de ansåg det ovärderligt, till och med oundgängligt, att kontrollera den för att på nytt kunna inleda inbördeskriget): men det finns inga tecken på att Kronstadtmatroserna deltog i dessa förberedelser, eller att de ens kände till dem. Efter att revolten hade kvästs slöt visserligen den ”Provisoriska revolutionära kommittén”, eller resterna av den, en överenskommelse med de ”vita” i Paris, och deras ledare, matrosen Petritjenko, arbetade under våren 1921 aktivt för de vitas ”Ryska nationella centrum”, och genomförde å deras vägnar kontrarevolutionära aktioner i Petrograd.

Det viktigaste är upprorets program och ideologi. Kronstadtprogrammet bestod av ett antal politiska krav, kompletterade med några ekonomiska krav. Framförallt ville rebellerna

återupprätta friheterna, bryta kommunisternas maktmonopol, återupprätta anarkisternas, de ”vänstersocialistiska partiernas” och fackföreningarnas rättigheter, och hålla nya val med rösthemlighet. De förkunnade att det skulle bli tillåtet med fri företagsamhet för bönder och hantverkare.

Vi ska inte beskriva stridernas förlopp, striderna mellan kommunistiska trupper och revolterande matrosar, en styrka från underklassen där officerare inte spelade någon roll, men till vilken inte så få bolsjevikerna hade anslutit sig. Striderna var hårda med stora förluster på båda sidor. Det efterföljande förtrycket var hårt.⁶ När det kommer till kritan måste vi som Paul Avrich fråga oss: ”Vilken regering skulle under en längre tid tolerera en upprorisk flotta på sin mest strategiska bas, en bas som fienden ville utnyttja som språngbräda för en ny invasion?”

Den dramatiska innebörden i ”Kronstadt” var inte så mycket det förtryck som följde, utan dess politiska betydelse. Sovjetregeringen hade sett sig tvingad att gå emot människor som bara ville tillämpa de principer på vilka regeringen grundade sin makt, och det efter att regeringen hade segrat i inbördeskriget. Det innebar ”ett nederlag i segern”. Det spred en anda av modlöshet och bitterhet bland de anarkister i Ryssland som trots allt fortfarande hoppades på att det gick att samarbeta med kommunisterna.⁷

Vänstersocialistrevolutionärerna skiljer sig på ett intressant sätt, genom att vara det enda parti som hade samarbetat med bolsjevikerna i regeringsställning. Det socialistrevolutionära partiets revolutionära del bröt sig faktiskt inte ur partiet förrän efter oktoberrevolutionen. Efter maktövertagandet inbjöd bolsjevikerna dem att ingå i folkkommisariernas råd. Lenin visade ett ”överraskande tålamod” med dem, och erbjöd dem tre ministerposter, inklusive den mycket viktiga posten som jordbruksminister, men fick avslag. När den bolsjevikiska folkkommisarierna för jordbruksärenden Miljutin avgick efter en dispyt med centralkommittén angående en koalitionsregering, tog Lenin på nytt kontakt med vänstersocialistrevolutionärerna, men utan att lyckas bättre denna gång. Men 12 december nådde man slutligen en överenskommelse, och vänstersocialistrevolutionärerna fick sju folkkommisariat mot bolsjevikernas tolv, och en vänstersocialistrevolutionär utnämndes till ställföreträdande chef för tjecken.

Vänstersocialistrevolutionärerna hade sin främsta sociala bas bland mellanbönderna, och deras politiska inriktning liknade i viss mån syndikalismen (särskilt vad gällde deras negativa inställning till centralism), och under sina tre månader i regeringen försökte de framförallt utöva ett lugnande inflytande på sina bolsjevikiska kompanjoner. De var ovilliga att använda våld för att bekämpa kontrarevolutionen. Den direkta orsaken till att de lämnade regeringen var undertecknandet av fredsfördraget i Brest-Litovsk, som de helt och hållet var emot. Det gjordes försök att övervinna motsättningarna, som inte bara var en tvistefråga mellan bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärer, eftersom bolsjevikerna själva var splittrade i denna fråga. 23 februari 1918, då diskussionen om man skulle skriva under fredsfördraget eller ej var inne i en avgörande fas, höll de bolsjevikiska och vänstersocialistrevolutionära grupperna i sovjeternas centrala exekutivkommitté ett gemensamt möte för att försöka nå en kompromiss. Det är intressant att notera att anarkisterna i CEK inbjöds till detta möte.

⁶ Kommunisterna sköt en del fångar, till och med flera månader efter att revolten hade upphört, och många av Kronstadtmatroserna skickades till interneringsläger, där de träffade anhöriga som hade arresterats som gisslan.

⁷ När den amerikanska anarkisten Alexander Berkman, som aktivt stödde linjen att samarbeta med kommunisterna, hörde ljudet av den artilleribeskjutning som inledde bolsjevikernas angrepp på Kronstadt, mumlade han: ”Något har dött inom mig.” Det gällde inte bara honom.

En tid efter att deras ”ministrar” hade avgått upprätthöll vänstersocialistrevolutionärerna relativt vänskapliga förbindelser eller åtminstone vissa samarbetsformer med bolsjevikerna. Deras representanter satt kvar i de av CEK:s kommissioner som utarbetade förslaget till en ny konstitution, de övervakade ”jordkommittéerna” i en rad provinser, och innehade viktiga poster i tjeikan. Jämte dessa öppna samarbetsformer fanns andra mer diskreta, som organisationen av kampen mot de tyska ockupationsstyrkorna i Ukraina. Det som grusade alla chanser till en överenskommelse eller kompromiss mellan de två partierna var regeringens jordbrukspolitik, i synnerhet bildandet av ”fattigbondekommittéer” och att arbetaravdelningar skickades ut på landsbygden för att rekvirera livsmedel. Dessa åtgärder stötte inte bara på motstånd bland kulakerna, utan också bland mellanbönderna, som var vänstersocialistrevolutionärernas viktigaste anhängare. Vänstersocialistrevolutionärerna protesterade våldsamt mot regeringens åtgärder, men till ingen nytta. Och det var detta som orsakade den slutliga och fullständiga brytningen med bolsjevikerna.

Som sanna revolutionärer, arvtagare och efterföljare till Narodnaja Voljas terroristiska traditioner, uttryckte vänstersocialistrevolutionärerna sitt motstånd ytterst våldsamt. I juli 1918 mördade de den tyske ambassadören, greve Mirbach, i förhoppning om att på nytt starta kriget mellan Ryssland och Tyskland, och samtidigt inledde de ett uppror mot sina tidigare allierade på huvudstadens gator. Även vänstersocialistrevolutionärerna hade därmed gått över till kontrarevolutionens läger, och liksom på så många områden tog på så sätt alla möjligheter till samarbete mellan bolsjevikerna och icke-bolsjevikerna slut.⁸

Leninismen och oppositionen

Om vi tänker på vad man idag, åtminstone på de politiska institutionerna, kallar ”den sovjetiska modellen”, så är det i mycket stor utsträckning enpartisystemet. De mest uppfinningsrika, eller revisionistiska, delarna av den kommunistiska världen (under den stalinistiska och poststalinistiska oredan har dessa termer blivit hopplöst intrasslade i varandra) kan i sina djärvaste stunder tänka sig att omvärdera uppfattningen om det enda partiet, och omdefiniera dess roll och funktion i samhället. Men i de länder där kommunisterna har makten ifrågasätter de aldrig en tanke som blivit helig, nämligen att statsmakten måste vara lika med eller åtminstone grundas på en politisk organisation som inte har några motståndare. Denna enpartiuppfattning har en sådan ställning i ”den sovjetiska modellen”, och denna modell har blivit så likställd med leninismens politiska och institutionella förverkligande, att vi noggrant måste analysera de historiska faktorer som låg bakom uppkomsten och befastandet av det enda partiet, den enda maktutövaren, i Sovjetryssland på Lenins tid.

Vilken lösning förespråkade Lenin när han efter inbördeskriget mot borgarklassen (som inte bara hade sopats undan från makten, utan som i och med proletariatets diktatur hade kastats ut från själva det politiska livet) ställdes inför vissa socialistpartiers kontrarevolutionära inställning och deras nästan enhälliga vägran att till en början erkänna sovjetregeringens legitimitet? Fick händelserna honom att utarbeta en teori för den politiska makten som slog fast behovet av ett enda proletärt parti? Definitivt inte – om bara av den enkla orsaken att Lenin efter maktövertagandet nästan i fysisk, materiell mening var oförmögen att formulera några som helst teorier. Utan någon leninistisk lära som inspirerades av deras ensamma maktutövning kan vi bara påpeka att Lenin i sina skrifter och tal före revolutionen aldrig hade

⁸ Det bör noteras att till skillnad från mensjevikerna och högersocialistrevolutionärernas öde i juni 1918, så uteslöts inte vänstersocialistrevolutionärerna som parti ur sovjeterna i juli. Även i denna situation förkunnade en relativt stor del av dem sig vara för ett fortsatt samarbete med bolsjevikerna. Vänstersocialistrevolutionärerna blev också förskonade från den våg av terror som svepte över Moskva i september (se sid 199). Men deras politiska roll blev helt betydelslös.

föreslagit något som ens avläggset liknade ett enpartisystem. Därefter kan vi gå vidare och studera vad han sa, skrev och gjorde under perioden efter oktober 1917. Låt oss då komma ihåg att han gick mot att mensjevikerna och högersocialistrevolutionärerna skulle tas med i regeringen först *efter* att de hade vägrat att erkänna sovjeternas överhöghet – dessa högersocialister var alltså inte nöjda med att under hela 1917 vara räddhågsna och böjda att ta parti för borgarklassen. Vi ska också komma ihåg att han i motsats till detta var angelägna om att komplettera gruppen av bolsjevikiska folkkommissarier med representanter för vänster-socialistrevolutionärerna, som trots invändningar *hade* erkänt den nya staten.

Förvisso är inte monolitism bara, eller ens i huvudsak, att hålla kvar sina politiska motståndare i opposition, utan också, och framförallt, att först beröva dem rätten att yttra sig och slutligen alla möjligheter att alls existera. Under flera månader gav sovjetregeringen högersocialistrevolutionärerna och mensjevikerna yttrandefrihet. Den försvann i juni 1919, då dessa partier förbjöds, under förhållanden som redan har förklarats. Fram tills dess hade den socialistiska (eller före detta socialistiska) pressen i bästa fall tolererats, och i värsta fall (och oftast) trakasserats, men absolut inte tystats ner eller dragits in. Här är några viktiga fakta.

Anarkisttidningen *Burevestnik* i Moskva skrev i april 1918: ”Nu är måttet rågat! Bolsjevikerna har förrått proletariatet och angripit anarkisterna. De har anslutit sig till de Svarta hundras generaler, den kontrarevolutionära borgarklassen... Vi har fortfarande vårt november framför oss.” Den vänstermensjevikiska tidningen *Novaja Zjizn*, vars redaktör hette Maxim Gorkij, publicerade mellan oktober 1917 och dess indragande i juli 1918 en rad mycket provocerande artiklar, men drabbades trots det inte av statens hårda hand. Den kritiserade ”Lenins fåfänga löften... hans galenskapers hela omfattning”, och beskrev folkkommissariernas råd som ett ”envælde av barbarer”. Dessutom sa den: ”Lenin och alla hans medhjälpare tror att de har tillåtelse att begå alla möjliga brott”, och om Lenin: ”Han är en obotlig galning som utfärdar påbud som rysk regeringschef istället för att genomgå en vattenkur hos en erfaren psykiater.” Och högersocialistrevolutionärernas och de ”ortodoxa” mensjevikernas tidningar stod *till höger* om dessa tidningar.

Ändå går det inte att hitta några kategoriska uttalanden (och än mindre teoretiska analyser) hos Lenin om ”pressfrihet”, eller frågan om partiernas rättigheter, och absolut ingenting om rätten för oppositionella partier att existera eller att man skulle förneka något parti denna rätt. Frånsett tillfälliga anmärkningar som fällts i debattens hetta och som var av mer eller mindre polemisk natur, så har Lenin skrivit ett ”resolutionsförslag om pressfriheten”, som författades knappt en vecka efter maktövertagandet och inte publicerades förrän långt efter hans död. Enligt detta dokument ”innebär pressfriheten för arbetar- och bonderegeringen att pressen befrias från kapitalets förtryck och att pappersbruken och tryckpressarna är i allmän ägo, att offentliga grupper av en viss storlek (låt oss säga 10.000 medlemmar) får samma rättigheter till en rimlig andel av tidningspappret och en motsvarande andel av tryckeriarbetarnas arbete.” För tillfället krävde Lenin inskränkningar i den borgerliga pressens rättigheter, och deklarerade inför den centrala exekutivkommittén: ”Vi kan inte ge borgarklassen möjlighet att förtala oss.” Denna inställning stötte på våldsamt motstånd bland bolsjevikerna, och när den framstående partimedlemmen Larin lade fram en motion som kritiserade regeringens inskränkningar av pressfriheten, så förkastade CEK den med endast två rösters marginal, trots att CEK dominerades av bolsjevikerna.

Allmänt sett knöt Lenin frågan om pressfrihet till politiska rättigheter i allmänhet. Han satte dessa rättigheter i relation till situationen under inbördeskriget,⁹ och antog en klasständpunkt i

⁹ ”När landet är i fara, när Koltjak har nått Volga och Denikin Orel, kan det inte finnas några rättigheter”, sa Lenin i september 1920

frågan. ”'Friheter' och demokrati *inte* för alla, utan för de arbetande och utsugna massorna, för att befria dem från utsugningen.” Ingenting av detta antydde ett systematiskt och slutgiltigt förbud mot den *socialistiska* oppositionens press. Även om de bolsjevikiska makthavarnas åtgärder under inbördeskriget förvisso var farliga genom att de var så hårda och pragmatiska, så går det inte att bedöma dem seriöst om de betraktas isolerade från sitt sammanhang, och om vi inte bedömer även andra fall än kommunistregeringen. Om vi exempelvis tittar på den tyska socialdemokratin, som uppstod och utvecklades i en miljö av omfattande yttrandefrihet, och som hade låtit de mest varierande strömningar att existera och till och med blomstra i partiet, kommer vi förvånande nog att upptäcka att de i en situation av ytterst svår politisk kris knappast fäste mer avseende vid ”pressfriheten” än de ryska kommunisterna. Under Första världskriget, det vill säga till och med innan de kom till makten, använde Ebert och hans kollegor i den tyska partiledningen formliga våldsmetoder för att beröva vänsterströmningen den press som den sedan länge kontrollerade. I november 1918 grep de makten, och då gjorde samma socialdemokratiska ledare sitt bästa för att hindra spartakisternas och de oberoende vänstersocialisternas tidningar från att utkomma.

Den tyska revolutionen i november 1918 förtjänar att uppmärksammas ur denna aspekt, det vill säga frågan om pressfriheten och hur den kan tillämpas under en revolutionär period. Den illustrerar ytterst väl vilka katastrofala konsekvenser för den socialistiska saken som borgarklassens omfattande faktiska pressmonopol kan få, ett pressmonopol som den utnyttjar i kritiska lägen, för att inte tala om mer normala situationer. Som Pierre Broué anmärker i sin bok om den tyska revolutionen:

Tack vara den paroll om ”pressfrihet” som socialdemokraterna och krafterna bakom dem spred, var det arbetarklassens fiender som fortsatte att sprida information efter november [1918]. Medan *Vossische Zeitung*, *Berliner Tageblatt*, *Kreuzzeitung* [dvs de tidningar som skulle komma att applådera mordet på Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg, och framställa dessa mord som ett försynens eliminerande av ”rena och skära brottslingar” – ML] fortsatte att komma ut, uppbackade av betydande kapitaltillgångar, så tvingades de revolutionära arbetarorganisationerna, som bara kunde räkna med arbetarnas bidrag, vara tysta eller bara uttrycka sig med otillräckliga medel... Under dessa omständigheter är det lätt att inse att nästan hela pressen... stämde in i den systematiska hetskören mot arbetar- och soldatråden. De förbud och hot som bolsjevikerna på Lenins inrådan vidtog är förvisso ingen *lösning* på det reella problem som frågan om pressfriheten ställer under en revolutionär period. Men att ta det som bevis på en medveten strävan mot diktatur är att blunda för revolutionens verklighet. Det är som att råda revolutionärerna att besvara borgarklassens massiva tryck (för att inte tala om våld) med de franciskanska dygderna försakelse, undergivenhet och anspråkslöshet.

Pressen är bara ett språkrör för uppfattningar och intressen, ett uttrycksmedel för i synnerhet politiska organisationer, och det är Lenins inställning till dessa som vi för närvarande är mest intresseras av. Hans hållning gentemot anarkisterna är i detta avseende ett specialfall. Enligt E H Carr ”[visade Lenin] från tiden för *Stat och revolution* och framåt... alltid en viss ömhet för anarkister.”

Även om professor Carrs ordval kanske inte är det bästa, så är hans uppfattning i grund och botten helt berättigad. I *Sovjetmaktens närmaste uppgifter* upprepade visserligen Lenin sin tidigare uppfattning att ”anarkismen och anarkosyndikalismen är *borgerliga* strömningar och [de står] i... oförsonlig motsättning till socialismen, till den proletära diktaturen, till kommunismen”, men detta uttalande är förvånande om vi jämför det med de många överseende, förbindliga och till och välvilliga anspelningar han gjorde på anarkister, om inte på anarkismen. Redan i januari 1918 hade han talat om ”en ny, friskare strömning inom

anarkismen [som ställer sig] bestämt på sovjeternas sida”. Men det var framförallt i augusti 1919, i ett brev till Sylvia Plankhurst, som Lenin avslöjade sin sympati för en viss sorts anarkism: ”Ett mycket stort antal anarkistiska arbetare”, skrev han, ”håller nu på att bli de uppriktigaste anhängare av sovjetmakt, och just detta bevisar att de är våra bästa kamrater och vänner, de bästa revolutionärer, som var fiender till marxismen genom missförstånd eller rättare sagt inte genom missförstånd utan på grund av att den förhärskande officiella socialismen under Andra internationalens epok (1889-1914) svek marxismen...” I ”*Vänsterismen*” – *kommunismens barnsjukdom* hänvisade Lenin återigen till anarkisternas inställning till socialismen före 1914, och medgav att ”anarkisterna med fullt fog pekat på opportunisten i den uppfattning om staten som råder bland majoriteten av de socialistiska partierna”.¹⁰ Lenin medgav att ”den gamla uppdelningen” mellan socialister och anarkister ”visade sig vara förlegad”, eftersom ”arbetarrörelsen i alla länder beträtt en ny väg, inte anarkisternas och socialisternas, utan en som kan leda till proletariats diktatur”, och uppmanade helt logiskt de anarkistiska arbetarna att ansluta sig till Tredje internationalen. Han ansåg till och med att ”kriteriet på hur framgångsrika de verkligt kommunistiska partierna är i sitt arbete bland annat måste vara, i vad mån de på sin sida har lyckats vinna över alla proletära masselement – inte de intellektuella, inte de småborgerliga elementen – från anarkismen.”

Men denna ohöjda sympati för anarkismen (som han uppvisade samtidigt som sammandrabbningarna med andra marxistiska och socialistiska strömningar tvärtom blev allt hårdare) var inte tillräcklig för att få till stånd ett åtminstone relativt vänskapligt samarbete mellan bolsjevikerna och de olika frihetliga strömningarna. Detta misslyckande hade sin grund i skillnaderna mellan de olika strömningarna och de våldsamma motsättningar som fick vissa anarkister att delta *inom* sovjetsystemet, medan andra som vi har sett gick emot det med våld. Dessa meningsskiljaktigheter fick Lenin att skilja mellan ”ideologiska” anarkister och andra. Kontrasten mellan kommunisternas styrka och anarkisternas svaghet förhindrade också ett varaktigt samarbete mellan dem. Som vi har sagt skulle Kronstadtopproret och kväsandet av det komma att dra en linje av blod mellan dem. Man bör emellertid påpeka, att till och med i Kronstadt visade rebellerna en viss sympati för Lenin, medan de hatade Trotskij våldsamt. När kommunisterna återtog kontrollen över basen efter att revolten hade krossats, upptäckte de till exempel att medan rebellerna hade rivit ner porträtten på Trotskij i de kontor de hade ockuperat, så hade de lämnat kvar porträtten på Lenin. I september 1921 gjorde sig Lenin omäkt att se till att alla välkända anarkister som inte hade begått våldshandlingar mot staten släpptes ur fängelse, under förutsättning att de omedelbart lämnade landet.

På sommaren 1918 träffade han dessutom Nestor Machno. Han var försonlig och till och med vänlig mot honom, och sa att ”om bara en tredjedel av anarkokommunisterna var som du, skulle vi kommunisterna vara beredda att under vissa välkända förutsättningar ena oss med dem för att arbeta för en fri organisation av producenter.”

Inte mindre betecknande är det faktum att Lenin höll kontakt med Kropotkin, trots att denne under kriget hade intagit en patriotisk ståndpunkt och hade stött Rysslands deltagande i kriget på ententens sida. De träffades då och då, och de brevväxlade med varandra. Lenins visade ”stor respekt” för den store anarkistledaren. Kropotkin sa att ”våra mål verkar likartade”, men att deras metoder skilde sig avsevärt åt, och han föreslog att han kunde förse Lenin med

¹⁰ I sina ”Tesar om huvuduppgifterna för Kommunistiska internationalens andra kongress” skulle Lenin på nytt nämna att anarkisterna före Första världskriget hyste ett ”berättigat hat mot opportunisten och reformismen hos Andra internationalens partier”.

rapporter om de orättvisor som begicks av sovjetmyndigheterna. Lenin gick med på det, och Kropotkin skickade sådana rapporter fram till sin död i februari 1921.¹¹

Låt oss slutligen nämna de försök som gjordes under inbördeskriget att sammanföra kommunister och anarkister, med målet att helt legalisera den frihetliga rörelsen. Kamenev och Alfred Rosmer deltog i dessa försök. Anarkisterna uppmanades att kontrollera sina medlemmar och rensa ut alla obalanserade och obehärskade element, samt en del verkliga kontrarevolutionärer. Men som Victor Serge berättar: ”det stora flertalet av anarkisterna tillbakavisade med fasa denna idé om organisation och kontroll... De föredrog att försvinna, förlora sin press och sina lokaler.”

Medan Lenins hållning till anarkisterna omedelbart efter oktoberrevolutionen och under sovjetregimens första år alltså var mer välvillig än sekteristisk, så var hans politik gentemot de måttfulla socialisterna mycket bister. Här berör vi en mycket viktig fråga – om kommunisterna kunde existera tillsammans med socialistisk opposition som accepterade sovjetregimens väsentligaste grunder, vilket mensjevnikerna gjorde, i motsats till socialistrevolutionärerna. Uppenbarligen skulle en sådan samexistens ha varit mycket svår. På grund av inbördeskriget och de försämrade relationerna mellan klasserna och partierna stärktes med nödvändighet ytterligheterna, och varje strömning som var för försoning riskerade att krossas. Det var precis vad som hände mensjevnikerna. Deras brokighet ledde onekligen till att dessa svårigheter ökade – inom den komplicerade mensjevnikiska ”familjen” fanns det både högerströmningar, och ibland kontrarevolutionära strömningar, och detta faktum förvärrades av deras långa tradition av fördragsamhet och dålig disciplin. Lenin hade inte helt fel när han sa: ”det finns *ingen* bestämd skiljelinje” mellan mensjevnikernas höger och vänster, och ”även om de i ord 'fördömer' sin 'högerflygel' förblir t o m de bästa bland mensjevnikerna och socialistrevolutionärerna, vad de än säger, i verkligheten *maktlösa* jämfört med den.” Men han gjorde ingenting för att övervinna dessa svårigheter – tvärtom – och verkar ha fogat sig i dem ganska lätt. Han tvingade följaktligen mensjevnikerna att spela rollen av en allt mindre tolererad opposition, och avlägsnade dem efterhand från det offentliga livets samtliga områden.

Den femte allryska sovjetkongressen i juli 1918 var den sista kongress där oppositionen deltog i någon större omfattning. Vid nästa kongress fyra månader senare hade kommunisterna 933 av de totalt 950 delegaterna. Trots att mensjevnikerna inte hade deltagit i vänstersocialistrevolutionärernas uppror så drabbades de av det – och tillsammans med dem sovjetdemokratin. Den härskande leninismens politik visavi mensjevismen kan därefter sammanfattas så här: totalt underordnande under inbördeskrigets behov, en övertygelse att det under sådana förhållanden inte går att vara neutral, och behandling av mensjevnikerna som om de vore identiska med högersocialistrevolutionärerna. Den första punkten motsvarar en obestridlig logik som Lenin slog fast flera gånger. Inför behoven i kampen mot de ”vita”, sa han, blir skillnaden mellan mensjevnikernas vänster och höger oundvikligen oviktig. ”Även om man antar”, sa han inför det centrala fackföreningsrådet i april 1919, ”att mensjevnikernas centralkommitté är bättre än mensjevnikerna i Tula, som definitivt har avslöjat sig som strejkuppviglare – och jag betvivlar inte att vissa av de ordinarie medlemmarna i mensjevnikernas kommitté faktiskt är bättre – är det verkligen möjligt att dra dessa skiljelinjer i en

¹¹ I samband med Kropotkins begravning hölls en stor anarkistdemonstration i Moskva, och en del anarkister släpptes ur fängelset i 24 timmar för att kunna delta. Det sägs att Lenin själv föreslog Kropotkins familj att han skulle få en nationell begravning, men att de tackade nej. Vid begravningen talade Alfred Rosmer i Tredje internationalens exekutivkommittés namn. Han undvek alla polemiska anspelningar - medan de anarkistiska talarna inte missade tillfället att angripa regeringen. Deras tal trycktes och spreds lagligt i 40.000 exemplar. Myndigheterna omvandlade Kropotkins hem till ett museum som tillägnades hans minne.

politisk strid där de vita gardena försöker ta struptag på oss?.. Om två år kanske, när vi har besegrat Koltjak, då ska vi undersöka denna fråga, men inte nu.”

Med tanke på kommunisternas svåra läge – de kontrarevolutionära styrkorna gjorde tillfälliga men ibland spektakulära och vid en första anblick avgörande framsteg – vägrade Lenin acceptera att det gick att förhålla sig neutral i denna konflikt. ”Den som inte är för oss är mot oss.”

Att de bolsjevikiska makthavarna under dessa förhållanden inte var särskilt benägna att välkomna de mensjevikernas spetsfundigheter och Martovs ”halvlojalism” säger sig självt. Ändå uppmärksammade de mensjevikernas vändning i oktober 1918 och hälsade den som en positiv åtgärd, och gick med på att ”reglera” partiets ställning. Lenin ansåg att de skulle ”ta hänsyn till och utnyttja denna vändning”. Han betonade: ”Flera paroller från denna kamp har nu stelnat och förstenats och utgör ett *hinder* för att rätt bedöma och på lämpligt sätt utnyttja den nya situation då nyorienteringen inleddes bland dessa demokrater, en orientering åt vårt håll”. Och han drog slutsatsen att ”det vore löjligt och absurt... att insistera på enbart undertrycknings- och terrortaktik gentemot den småborgerliga demokratin...” I december 1918 [egentligen november, men talet publicerades i december – öa] bekräftade han på nytt: ”Vi får nu inte avvisa dem [mensjevikerna], tvärtom måste vi möta dem halvvägs och ge dem chansen att arbeta med oss.” Men detta gemensamma arbete hade sina bestämda begränsningar: vid denna tidpunkt var Lenin beredd att upprätta ”goda grannförhållanden” med mensjevikerna, men tillade genast: ”vi [är] villiga att legalisera er, herrar mensjeviker”, men ”[v]i behåller statsmakten för oss själva, *enbart för oss själva*.” Arbetet skulle så att sägas fördelas mellan mensjeviker och kommunister: de senare skulle ha makten, medan de förra om de samarbetade lojalt skulle få utföra *praktiska* uppgifter.¹²

Det var så långt Lenin gick när det gällde att försonas med mensjevikerna, och snart skulle han åter inta en mycket sträng hållning mot deras parti i sin helhet. Han blev allt hårdare ju mer slutet på inbördeskriget visade hur ödelagt landet var och hur fullständigt isolerat kommunistpartiet var. I mars 1919 sa han till den åttonde partikongressen att ”[m]ensjevikerna är socialismens värsta fiender”. I ett tal till sovjetkongressen i december samma år anklagade han mensjevikerna för att vilja se en återgång till borgerlig demokrati, och utropade: ”när vi hör personer som säger sig vara sympatiskt inställda till oss göra sådana uttalanden, så säger vi oss, 'Ja, terrorn och tjekan är helt oundgängliga.’” Han hävdade alltså åtminstone att terrorn och tjekan skulle kunna användas mot mensjevikpartiet. Lanseringen av den Nya Ekonomiska Politiken och den totala politiska krisen innebar framförallt att det bara var tvång, enhet och disciplin som räknades. Som vi ska se enhet och disciplin för kommunisterna och tvång för mensjevikerna. Under och efter 1922 beordrade Lenin ofta sina medarbetare, speciellt de i folkkommissariatet för juridiska ärenden, att intensifiera förtrycket mot mensjevikerna, och han uppmanade politbyrån att föra en ”obarmhärtig kamp” mot vad han kallade ”de vita gardenas *de facto* farligaste medbrottslingar”, och rekommenderade att ”dödsstraffet bör tillämpas i större utsträckning (kan bytas mot deportering)... och utvidgas till alla aktiviteter från mensjevikernas, socialistrevolutionärernas osv sida.”

Orsaken till att Lenin var så nästan fullkomligt negativ, och ibland terroristisk, i sin inställning till mensjevikerna står att finna i att deras främsta verksamhet väckte en sådan fientlighet, nästan motvilja, hos honom. I synnerhet förebrådde han dem för deras legalism och fördömande av terror, när det bara var oförsonlig kamp mot reaktionen som kunde rädda

¹² I mars 1920 gav Lenin Kamenev råd om hur han skulle hantera Martov och Dan, som hade valts in i sovjeten i Moskva: ”Jag tror man ska 'slita ut' dem med *praktiska* uppgifter: Dan - hälsovårdsinspektion, Martov - kontroll av matsalar.”

regimen, och mer allmänt deras ständiga osäkerhet – ”den ryggradslösa vacklan som får dem att tjäna Koltjak” – den osäkra och vacklande politikens sicksackande, som Lenin tillskriver mensjevikernas i grunden småborgerliga sociala bas. Mer exakt blev Lenin ursinnig på mensjevikernas agitation och beredvillighet att uppmuntra arbetarna till strejker för att försvara sina omedelbara intressen. Deras framgångar på detta område vittnade om att de fått en förnyad popularitet som gjorde dem farligare än någonsin sedan oktober 1917. Deras aktioner genomfördes under en period av reträtt och motgångar, och riskerade att förvärra regimens kris. Som ett resultat av splittringarna var kommunistpartiet försvagat, och det blev tungan på vågen för en maktpolitik som ledde till att mensjevikpartiet slutgiltigt krossades.

Men det mest slående i Lenins inställning, och det som ska kritiseras hårdast, är att han ständigt ”blandade samman” mensjevikerna och högersocialistrevolutionärerna. Vi har redan nämnt tillräckligt mycket om skillnaderna mellan dessa två partier för att inse vilket allvarligt misstag det var att behandla dem som nästan identiska. Det var förståeligt att han i november 1920 sa att ”sovjetregimen *säkerligen* skulle ha störtats om mensjeviker, reformister, småborgerliga demokrater hade stannat i vårt parti, eller om de ens i något större antal hade kvarlevt i de centrala sovjetorganen”. Men att fullständigt driva ut dem ur Sovjetrysslands offentliga liv och krossa dem som parti var ödesdigert för sovjetdemokratin. Krossandet av mensjevikpartiet var ett av de allvarligaste symptomen på den åkomma som hade drabbat demokratin. Det var dubbelt fel och dubbelt orättvist att likställa mensjevikerna med socialistrevolutionärerna, som politiskt hade degenererat till revolutionens fiender. Förvisso hade de två partierna varit nära förbundna under 1917. Men redan direkt efter oktoberrevolutionen stärktes socialistrevolutionärernas konservativa tendenser betydligt, och de gjorde sig av med sin vänsterflygel och föll på så sätt i kontrarevolutionens armar. Strax efter att sovjetregimen hade upprättats gjorde mensjevikerna tvärtom en vänstersväng, deras tidigare högerledning hamnade i minoritet och de våldsamt antibolsjevikiska delarna förvandlades till en marginell strömning i partiet. Denna utveckling förde mensjevikerna närmare sitt marxistiska ursprung och fick dem gradvis att återfå kontakten med arbetarklassen.

Närmandet mellan mensjevikerna och arbetarklassen ägde rum när revolutionen befann sig i en nedgångsperiod. I många avseenden var mensjevikerna bolsjevikernas motsats, och de kunde bara hitta en samhällelig bas och skaffa sig en större styrka under en period av reträtt och nederlag, precis som bolsjevismen bara kunde gå framåt under en period av segrar och revolutionära framsteg för arbetarna. Samma sak gäller det faktum att mensjevismen efter 1920 fick genklang inom den till stor del deklasserade eller åtminstone försvagade och demoraliserade arbetarklassen. Men dessa omständigheter ändrar inte det faktum att den mensjevikiska rörelsen, i den mån den tolererades, än en gång blev politisk talesman för *arbetarklassens* verklighet. Ändå beskrev Lenin på ett godtyckligt sätt mensjevismen som helt igenom småborgerlig. Trots de svåra villkor under vilka de tvingades arbeta och trots sina begränsade medel försökte mensjevikerna i själva verket aktivt försvara arbetarnas materiella villkor. De stod bakom ett antal strejker, inklusive den mycket stora strejken i Petrograd strax innan Kronstadtopproret. Enligt Lenins uppfattning var dessa strejker mot den proletära statens intressen. Men under den stora fackföreningsdiskussionen i kommunistpartiet medgav han att regimens byråkratisering berättigade en politik av påtryckningar från arbetarnas egna organisationer. Samtidigt som mensjevikerna försökte försvara de ynkliga rester av fackligt oberoende som fanns kvar, så erbjöd de sig att överta de försvagade och svårt byråkratiserade fackföreningarnas plats. Deras gamla förtrogenhet med fackligt arbete hjälpte dem att spela denna roll. Ibland stämplade Lenin de ryska arbetarnas krav som tecken på egoism, när sovjetmakten (eller det som återstod av den) i själva verket bara kunde räddas med hjälp av uppoffringar. Inför vågen av missnöje reagerade de kommunistiska ledarna, med Lenin i

spetsen, oftast med att fördöma den småborgerliga mentalitet som uppenbarligen inte hade försvunnit och som fortfarande var skadlig. När de leninistiska ledarna blev ställda mot väggen gjorde de aldrig något allvarligt försök att införa någon mekanism av ”socialt försvar”, utöver de förtryckande institutioner som användes under inbördeskriget. De tillät inte arbetarklassen att verkligen utveckla någon självständig aktivitet för sina egna krav. På detta område valde Lenin en auktoritativ och till och med auktoritär politik.

Men det finns en reservation, och en viktig sådan. Lenin framställde aldrig denna som han ansåg nödvändiga politik som en dygd eller ett varaktigt system. Tvärtom. Några av hans anmärkningar – som visserligen fälldes i förbigående – gör det möjligt för oss att förmoda att förekomsten av flera partier låg mer i linje med hans politiska metoder. I ett tal till partikongressen i mars 1919 sa han: ”Dessa [småborgerliga – ML] partier kommer länge att oundvikligen ta ett steg framåt och två tillbaka”, och verkade foga sig i det. Ännu klarare är hans medgivande under diskussionen vid kommunistpartiets tionde kongress 1921, där friheten inom den bolsjevikiska organisationen inskränktes, att ”vi kan inte välja mellan att tillåta dessa partier att växa eller ej – de uppstår oundvikligen ur de småborgerliga ekonomiska förhållandena. Vi kan bara, i begränsad omfattning, välja vilka former för samling och samordning dessa partiers verksamhet ska ha.” Ordvalet är diffust och långtifrån tillfredsställande, men det tyder verkligen inte på någon strävan efter att en gång för alla krossa dessa partier. Det går inte att spåra något totalitärt eller monolitiskt schema här, men leninismen bidrog *verkligen* till att skapa en sådan utveckling. Den förbjöd det mensjevikiska partiets lagliga opposition – ett ohjälpligt misstag som kan förklaras med de tragiska omständigheter som rådde under inbördeskriget, men som bryter mot själva den proletära demokratins principer.

Enligt Pierre Broué funderade Lenin under de sista veckorna av sitt aktiva liv på att legalisera mensjevikpartiet. Men olyckligtvis anger han ingen källa för detta viktiga påstående. Victor Serge påstår bestämt att i ”(maj 1922) diskuterade Lenin och Kamenev återinförandet av en viss pressfrihet”, men inte heller han anger någon källa för detta påstående. Tvärtom verkar det som om Lenin var för att skärpa förtrycket mot mensjevikpartiet. Som ett resultat av att sjukdomen hindrade honom från att utöva statsmakten, och därmed gav honom möjlighet att upptäcka de allvarliga felen hos den, kanske han sent men tydligt blev medveten om den ökande monolitismen och de stora bristerna? Det finns ingenting i Lenins sista skrifter som styrker detta påstående – åtminstone inte i det som publicerats – trots att en del av dessa skrifter är mycket intressanta och har nästan profetiska kvalitéer. Som mest kan vi finna att Lenin i en förhållningsorder till sina sekreterare i februari 1923 bad om informationer angående ”det nuvarande läget (valkampanjen, mensjevikerna, förbud, nationell enighet)”. Av detta kan man inte dra den minsta slutsats, och med vår nuvarande kunskap kan man bara göra helt hypotetiska och obefogade antaganden. Man bör dock notera att Lenin skrev denna not under de allra sista veckorna av sitt aktiva liv, då han försökte göra ett slutgiltigt angrepp mot vissa av de särskilt fördärvliga formerna av politiskt godtycke. Och till detta måste man lägga vissa fakta rörande relationerna mellan Martov och Lenin och hur de utvecklades under Lenins sjukdom.

Förhållandet mellan Lenin och Martov kan historiker och samhällsvetare bara studera med hjälp av en psykolog. Vi vet med säkerhet att bolsjevikledarens beundran och vänskap för sin mensjevikiska rival var av en omfattning som var ovanlig för honom. Men under utvecklingen av kampen mellan fraktionerna och partierna hade Lenin börjat använda ett ohämmat verbalt våld mot Martov. Trots att Martov intog en internationalistisk hållning (om än ”centristisk”) under kriget utsattes han för angrepp efter angrepp, och inte heller räddades han av att han var mot mensjevikledarnas politik under 1917. När Martov gjorde ett våldsamt angrepp på Lenin

svarade denne med grova smädelser, och kallade sin motståndare för ”borgarlakej” och ”skurkaktig”. Martovs påstående att inbördeskriget splittrade arbetarklassen kallade Lenin ”raffinerad nedrighet”, ”hyckleri” och ”överlöperi”.

Men det går ändå att hitta en del tvetydiga känslor i Lenins oerhört hårda inställning. 1923, när varje sympatyttring för Martov brukade mötas av ogillande i Sovjetryssland, skrev Lunatjarskij att Lenin på våren 1917 ”drömde om en allians med Martov”. Under sina sista år visade Lenin definitivt omsorg om sin gamle opponent. I oktober 1921 bad Martov, som led av tuberkulos (som två år senare skulle ända hans liv), om tillåtelse att få lämna Ryssland för att delta på tyska Oavhängiga Socialistpartiets kongress i Halle, där de skulle avgöra om de skulle ansluta sig till Tredje internationen eller ej. Trots att Martov skulle tala i mensjeviker-nas namn mot att gå med i Komintern så fick han sitt pass. Kommunistpartiets politbyrå ville förvägra honom det, men tack vare Lenins personliga ingripande ändrade de sitt beslut. Martov återvände aldrig till Ryssland, utan slog sig ner i Berlin, sängbunden av sin sjukdom. (På vintern 1919-20 hade Lenin sänt honom den bästa läkare som gick att uppbringa i Moskva.) Martovs levnadstecknare berättar, på grundval av den tidigare folkkommisariens i jordbruksärenden Sviderskijs memoarer, att Lenin under sin sista sjukdom hade en ”fix idé om att träffa Martov: förlamad och oförmögen att tala pekade Lenin på Martovs böcker på hyllorna och krävde att en chaufför skulle köra honom till Martov.” Krupskajas vittnesmål är utan tvekan mer tillförlitligt, även om hennes möjligheter att tala fritt också var mer begränsade efter makens död. Hon skriver: ”Vladimir Iljitj var redan allvarligt sjuk, då han nedslaget sade till mig en gång: 'Jag har hört att Martov också är döende'”, och tar tillfället i akt att nämna Lenins varma känslor för sin gamle kompanjon.

Denna genomgång av deras personliga relationer knyter an till ett av leninismens mest allvarliga historiska problem, nämligen att Lenin inte tillät att det existerade en oppositionsgrupp bredvid hans eget parti, en oppositionsgrupp som kunde ha hejdat eller förhindrat monolitismens tillväxt. Professor Carr framställer det som om framväxten av monolitismen var praktiskt taget oundviklig, men denna uppfattning återspeglar nog en överdrivet stelbent determinism. Förvisso har den revolutionära härskande makten svårt att existera jämsides med brokiga och flexibla strukturer som ger möjlighet för en laglig opposition till kommunistpartiet att uttrycka sina åsikter, och som historiker är det lätt att förväxla dessa svårigheter med en oemotståndlig ödesbestämmdhet. Vid flera tillfällen hade dock Lenin visat att han inte underkastade sig någon ödesbestämmdhet. Om han mellan 1918 och 1922 hade insett att en viktig beståndsdel av den proletära demokratin var att bevara oppositionens rättigheter, så skulle han säkert ha kämpat för att besegra även de mest motspänstiga hindren för det. Victor Serge har rätt när han skriver att ”för att bli hederligt tjänad bör den [revolutionen – öa] oupphörligen varna för sina egna missbruk, sina egna överdrifter, sina egna brott, för de reaktionära element som kan finnas inom den. Den har alltså stort behov av sina fullgörarens kritik, opposition, civilturage.” Det finns i själva verket *två* offer för den härskande leninismens totala kväsande av mensjevismen – den ambivalenta ryska socialdemokratin (borgerligt-demokratisk ideologi, proletär bas) men även bolsjevismen, vars livskraft visade sig oförmögen att stå emot ortodoxins och monolitismens härjningar.

8. Michael Löwy: Stalinistisk ideologi och vetenskap

Det går inte att studera förhållandet mellan ideologi och vetenskap i marxismen utan att nämna det ”stalinistiska fenomenet”, och mer specifikt hur det yttrade sig under perioden mellan 1948 och 1953. Stalinismen är ett socialt och politiskt faktum som går långt utöver Josef Vissarionovitj Stalin och ”personkulten”: det handlar om uppkomsten av ett byråkratiskt samhällsskikt med sitt ursprung i proletariatet och/eller den ryska arbetarrörelsen, ett skikt som stelnade till en speciell kategori med sina egna särskilda intressen och samhälleliga metoder. Enligt min uppfattning är detta skikt inte så mycket en klass i ordets marxistiska mening (såsom den definieras utifrån sin ställning i produktionsprocessen) som ett samhällsligt skikt (*Stand*) eller ”stånd” (i betydelsen de ”tre stånden” i Frankrike före revolutionen) som definieras utifrån politiskt ideologiska normer. I den meningen kan det jämföras med prästerskapet i de förkapitalistiska samhällena. I båda fallen – det byråkratiska samhällsskiktet i de postkapitalistiska samhällena och prästerskapet i de förkapitalistiska samhällena – ger medlemskap i en politiskt ideologisk institution (parti eller kyrka) makt och privilegier. Härav följer att det är av avgörande betydelse med ideologisk monolitism, jakt på kättare, bannlysning och pedantisk dogmatism. Den stalinistiska läran är ett uttryck för åsikterna hos detta samhällsskikt. Eftersom det inte är en samhällsklass så kan det inte skapa en samhällelig världsuppfattning: det förvanskar och förvränger helt enkelt marxismen och omvandlar den till en ideologi som har till syfte att bevara ett förhärskande politiskt och socialt system och ett privilegierat samhällsskicts makt. Således skapar byråkratin en ”vulgär marxism” jämförbar med det borgerliga tänkandets ”vulgära politiska ekonomi”. Med andra ord skapar den en marxism som är direkt underordnad byråkratin egna politiska och sociala intressen. För att utöva sin makt måste byråkratin med nödvändighet framställa sin egen ståndpunkt som proletariatets egen. Denna bristande överensstämmelse eller förvanskning gör det nödvändigt med ett ideologiskt döljande: byråkratin måste till varje pris dölja skillnaden mellan sina egna och proletariatets perspektiv, både från proletariatet och ibland från sig själv via en process av självmystifierande. Även om stalinismen uppstod i Sovjetunionen så visar den sig också som en ideologisk återspeglning i den organiserade kommunistiska rörelsen utanför Sovjetunionen, och blir på så sätt ett fenomen med världsomfattande utbredning.

På grund av sina grundläggande kännetecken förhåller sig stalinismen till kunskap på ett mycket instrumentellt sätt: den har en tendens att omvandla kunskapen till ideologi och upphäva dess relativa oberoende. På samhälls- och de historiska vetenskapernas område behöver vi bara nämna det parodiska exemplet med *SUKP(b):s [Sovjetunionens kommunistiska partis (bolsjevikerna)] historia. Kortfattad kurs*, som ständigt skrevs om i ljuset av förändringar av partilinjens och när bolsjevikledare föll i onåd eller ”omvärderades” i efterhand, etc.

Med stalinismen uppträder ett nytt och aldrig tidigare skådat fenomen inom marxismen: ett försök att ”ideologisera” själva naturvetenskaperna. Det är sant att Engels och Lenin vågade sig in på naturvetenskapens område, men (och det är här ointressant om det var rätt eller fel) de gjorde det för att utveckla filosofiska övervägande gällande naturliga fakta (deras dialektiska eller materialistiska karaktär) och inte för att påtvinga den naturvetenskapliga forskningen några ideologiska normer. Tanken att de existerande naturvetenskaperna är ”borgerliga” är fullständigt främmande för det klassiska marxistiska tänkandet: det är ett stalinistiskt teoretiskt påfund som kan beskrivas som en upp och nedvänd positivism. Medan positivismen ville ”naturalisera” de politiska och samhällsvetenskaperna, så försöker stalinismen ”politiserar” naturvetenskaperna. Båda misslyckas att inse humanvetenskapernas särdrag och de metodologiska skillnader som existerar mellan dem och naturvetenskaperna.

Det mest perfekta uttrycket för denna stalinistiska uppfattning är naturligtvis Lysenkoaffären. Fakta är välkända och vi behöver bara hänvisa läsaren till den enorma litteratur som har ägnats detta ämne, från Julian Huxleys tidiga arbete till nyare studier av den sovjetiska biologen Zjores Medvedev och den franska kommunistiska filosofen Dominique Lecourt.¹ Vi kommer att begränsa oss till att analysera dess ”metodologiska” sidor, och ta Lysenkos teorier om förhållandet mellan vetenskap och ideologi som ett extremt exempel på en reduktionistisk* metod som ger sig ut för att ha sin grund i marxismen.

Den första betydelsefulla episoden i ”Lysenkoaffären” ägde rum i december 1936, då Lysenkos anhängare drabbade samman med en majoritet av de genetiker som arbetade med Vavilov (grundaren av Lenins Vetenskapliga jordbruksakademi). Under denna sammandrabbning utmärkte sig Lysenkos ”filosofiska” grå eminens Prezent genom att anklaga de sovjetiska genetikerna för att vara ”trotskistiska sabotörer som svansar för de utländska vetenskapsmännens senaste reaktionära förslag”. Detta fördömande (som är värdigt en *angivare* i ordets marxistiska mening) klingade inte för döva öron under de stora utrensningarna: flera av genetikerna (Meister, Levit, Gorbanov och Muralov) arresterades 1938 och Vavilov själv landsförvisades 1940.² Men det var ingen definitiv seger för Lysenko, och hursomhelst var händelsen begränsad till Sovjetunionen: den antog inte omfattningen av ett allmänt teoretiserande om vetenskaperna och deras samhällseliga status.

Lysenkoismen blev ingen viktig fråga förrän 1948 när kalla krigets konfrontationsatmosfär mellan de två blocken ledde till hårdare tag och ideologisk monolitism på båda sidor: häxjakter i väst och zjdanovism i öst. Genom att ge denna ideologiska konfrontation allmän giltighet på det intellektuella livets alla områden – filosofi, litteratur, konst, musik, samhälls- och naturvetenskaperna – begränsade Zjdanov kulturen till en snäv politisk strid som delade upp allting längs ”klasslinjer”: proletär och borgerlig musik, proletär och borgerlig biologi, och så vidare i all oändlighet. Så tidigt som 1947 fördömde Zjdanov i sin ökända broschyr *On literature, music and philosophy* [Om litteratur, musik och filosofi] ”mendelo-morganismen” (det vill säga den moderna genetiken) som ett slående exempel på hur den borgerliga vetenskapen ger fideismen[§] och prästerskapet nya argument, vilka måste avslöjas skoningslöst.³

Sådana var ramarna för den sovjetiska Vetenskapliga jordbruksakademins berömda möte i juli-augusti 1948, för Lysenkos och hans anhängares fullständiga seger och för den sovjetiska genetikens tillbakagång för lång tid framåt. Beslutet att genomdriva lysenkoismen som en officiell ”vetenskaplig doktrin” togs på högsta nivå i SUKP: av Stalin själv. Om vi ska tro Lysenko, så inte bara inspirerade Stalin ”samhälls- och naturvetenskapernas samtliga grenar” och ”visade oss hur vi skulle utveckla Mitjursins biologiteori”, utan han upptäckte också ”flera av biologins mest viktiga lagar”.⁴

Det var alltså 1948 som Lysenko formulerade sin teori om två vetenskaper inom biologin. Enkelheten och sammanhållningen hos hans argument är perfekta: ”Under den nuvarande epoken av kamp mellan två världar visar sig de två motsatta och fientligt stämda strömningar som genomsyrar nästan samtliga grenar inom biologin särskilt tydligt.” Han gör en uttaland

¹ Julian Huxley, *Sovjet och vetenskapen : striden kring Lysenko och ärftlighetsläran*, Lund : Gleerup, 1951. Zjores Medvedev, *The rise and fall of T.D. Lysenko*, New York, 1971. Dominique Lecourt, *Lysenko, Histoire réelle d'une science prolétarienne*, Paris 1976 (på svenska *Fallet Lysenko : ideologi och vetenskap i Sovjetunionen*, Lund : Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia, 1981).

* **Reduktionism** är föreställningen att komplexa begrepp kan beskrivas med hjälp av enklare begrepp – öa.

² Lecourt, *op cit* s 63, svenska s 58.

[§] **Fideism** är tanken att tron är den enda grundvalen för kunskap om Gud och därmed överordnad förnuftet – öa.

³ London : Lawrence & Wishart, 1950.

⁴ Artikel i *Pravda*, 8 mars 1953.

koppling mellan kalla kriget (kampen mellan de två världarna) och dess vetenskapliga följsats. Enligt Lysenko står kampen mellan den socialistiska biologiska vetenskapen, ”en sovjetisk biologisk vetenskap som grundades av Mitjurin, en principiellt ny vetenskap”, och ”företrädare för den reaktionära biologiska vetenskapen – nydarwinisterna, weissmanisterna eller, vilket är samma sak, mendelist-morganisterna” som ”hävdar den så kallade kromosomteorin för ärftlighet.”⁵

I sin utmärkta studie av lysenkoismen definierar Dominique Lecourt den som en ideologi för ett skikt av kadrer inom jordbruksproduktionen.⁶ För att beskriva fenomenets ursprung är detta nog tillräckligt, men det är först när lysenkoismen accepteras av den stalinistiska statliga byråkratin som den antar sina verkliga proportioner. Som Lysenko aldrig tröttnar på att säga, så var hans anhängare fram till 1948 ”i minoritet i Lenins Vetenskapliga jordbruksakademi. Men nu har situationen i akademien förändrats tvärt tack vare det intresse som partiet, regeringen och kamrat *Stalin* personligen har visat för den.”⁷ I själva verket (och som Lecourt själv accepterar) blir lysenkoismen från och med 1948 ett statligt ideologiskt system.⁸

Dess förhållande till ”klassfienden” (det vill säga den ”borgerliga” genetiken och dess anhängare i Sovjetunionen) är inte en fråga om vetenskaplig diskussion utan ideologiskt fördömande. Den lysenkoistiske Prezent säger detta helt öppet i sitt minnesvärda inlägg under skendebatten i Vetenskapliga jordbruksakademien 1948: ”De [morganisterna] vill ha en diskussion. Men vi kommer inte att diskutera med morganisterna (*applåder*): vi kommer att fortsätta att avslöja dem som anhängare till en i grund och botten felaktig vetenskaplig strömning, en fördärvlig och ideologiskt motbjudande strömning, som förts in i vårt land från främmande stränder.”⁹ Vad gäller de olycksaliga genetikerna, så blev de i slutet av diskussionen tvungna att göra en ”galileisk” självkritik och avsvära sig sin ”fördärvliga främmande ideologi”. De gjorde det genom att åberopa strikt politiska orsaker som inte hade något med de aktuella vetenskapliga frågorna att göra. Akademikern Zjukovskij: ”Det tal jag höll i förrgår, vid en tidpunkt då centralkommittén hade dragit en skiljelinje mellan den biologiska vetenskapens två strömningar, var ovärdigt en medlem i kommunistpartiet och en sovjetisk vetenskapsman.” Genetikern Alichianian: ”Det är viktigt att inse att vi måste stå på denna sidan av de vetenskapliga barrikaderna, med vårt parti och vår sovjetiska vetenskap... När jag lämnar detta möte är det första jag måste göra att ompröva inte bara min inställning till den nya, mitjurianska vetenskapen, utan hela min tidigare verksamhet.”¹⁰ Den biologiska vetenskapen måste inte bara underordna sig en filosofisk lära (*diamat* såsom den formulerades av Stalin i sin *Korta kurs*), utan också en politisk ideologi (Kalla krigsideologin om två världar) och till och med den aktuella ”linje” som slagits fast av partiets centralkommitté. Denna föregivet marxistiska fasad av grov sociologisk reduktionism (klasskaraktären på strömningar inom biologin) döljer hur vetenskapen fullständigt görs till ett hjälpmedel för den totalitära byråkratiska apparaten.

Man bör inte glömma att ”teorin” om två vetenskaper utsträcktes till andra naturvetenskaper. Inom fysiken kritiserades till exempel kvantmekaniken för att vara ”borgerlig”, och 1948 kunde N A Maximov till och med skriva att ”relativitetsteorin är uppenbart antivetenskaplig”.¹¹ Linus Paulings arbete om kemiska bindningar och molekylstrukturer förkastades till förmån för

⁵ *The Situation in Biological Science: Proceedings of the Lenin Academy of Agricultural Sciences of the USSR Session: 31 July-7 August 1948, Verbatim Report*, Moskva 1949, s 18-19.

⁶ Lecourt, *op cit*, s 99, svenska s 92.

⁷ *The Situation...*, *op cit*, s 30.

⁸ Lecourt, *op cit*, s 160, svenska s 143.

⁹ *The Situation...*, *op cit*, s 602.

¹⁰ *The Situation...*, *op cit*, s 618, 620, 621.

¹¹ *Voprossij Filosofi*, nr 3, 1948.

en ”dialektiskt materialistisk” kemi som hade utarbetats av Tjelintsev, kemins Lysenko in spe. Men det är ingen slump att denna plan ”gynnade” biologin: i och med att den ligger så nära den ”svåra” gränsen mot humanvetenskaperna är biologin troligen den av alla naturvetenskaperna som är mest ”sårbar” för ideologier. Vi behöver bara erinra om att Darwins teorier fortsatte att orsaka ideologiska diskussioner (religiösa, sociala och politiska) ända fram till början av 1900-talet, medan fysiken och kemin kunde utvecklas i ett mycket mer ”neutralt” och inte lika skeptiskt universum.

Under studierna av Lysenkoaffären är det svårt att låta bli att jämföra de anklagelser som riktades mot de sovjetiska genetikerna med Galileos öde i händerna på inkquisitionen (och flera författare, inklusive Medvedev, har gjort denna jämförelse). I båda fallen införlivar ett härskande samhälleligt stånd (*Stand*) en dogmatisk tolkning av naturfenomenen i sitt system för ideologisk makt, och använder sin ”världsliga arm” för att krossa alla vetenskapliga försök att ifrågasätta denna tolkning. Men det är inte lika absolut nödvändigt med en ideologisering av naturvetenskaperna för det postkapitalistiska byråkratiska ståndet som det var för det förkapitalistiska prästeståndet: efter 1964 ”återupprättades” Mendels genetik i Sovjetunionen och Lysenko avsattes från sin post som chef för genetiska institutet.

Fenomenet med lysenkoismen var inte begränsat till Sovjetunionen: tack vare den kommunistiska rörelsen spred den sig över hela världen. Av länderna i Europa var Frankrike och England mest indragna i debatten.¹²

I England vågade åtminstone en kommunistisk vetenskapsman – den berömde biologen och genetikern J B S Haldane – tillbakavisa partiets nya biologiska lära och förklara sitt stöd till Mendels genetik. Men Haldanes inställning var mycket defensiv, vilket går att se i titeln på hans artikel i *The Modern Quarterly*, de kommunistiska intellektuellas teoretiska tidskrift: ”Till försvar för genetiken”. Haldane angriper inte Lysenkos teorier direkt, och medger till och med att ”vi har mycket att lära av sovjetiska genetiker. Vi måste inse att det finns en hel del fullkomligt oberättigad idealism och mekanik i våra grundläggande begrepp... Innan jag hade läst Lysenkos tal hade jag inte insett den idealistisk karaktären på Mendels formulering av sina resultat.”¹³ Men det viktiga är att han inte vill gå med på att förkasta den mendelianska genetikens framsteg i namn av ideologiska eller ”filosofiska” argument. Han beskriver sig själv som darwinist, trots Darwins sociologiska teorier, och tillägger: ”på samma sätt är jag mendelian-morganist, trots att Mendel använde en idealistisk terminologi och Morgan skrev om ärftlighetens mekanik.”¹⁴

Tyvärr är denna motiverade, självständiga ståndpunkt ett undantag. Det mest ökända fallet är den framstående vetenskapsmannen och vetenskapshistorikern J D Bernal. I en mycket viktig bok om vetenskapens sociala funktion som gavs ut 1939 medger Bernal sakligt den sovjetiska vetenskapens begränsningar och påpekar bristen på kritisk hållning inom forskningen:

En kritisk inställning är resultatet av lång erfarenhet och väletablerade skolor. När den saknas beror det på brister hos den ungdomliga entusiasmen som bara tid och erfarenheter kan reparera. En speciell roll spelas här av den långa period under vilken den sovjetiska vetenskapen var avskild från resten av världen... Det är bara genom att jämföra ett mycket stort antal vetenskapsmäns arbete som man kan utveckla en fullständigt kritisk inställning.¹⁵

¹² Lecourt, *op cit*, s 151-52, sv s ?.

¹³ J B S Haldane, ”In Defence of Genetics”, *The Modern Quarterly*, vol IV, nr 3, sommaren 1949, s 201, 195.

¹⁴ *Ibid*, s 198.

¹⁵ J D Bernal, *The Social Function of Science*, London 1944, s 230. (Första upplagan London : George Routledge, 1939.)

Han betonar också att ”det knappast behöver påpekas att den dialektiska materialismen på intet sätt är en ersättning för vetenskapen. Den är ingen gyllene väg till vetenskapen. Framläggande och bevis är som de alltid varit.”¹⁶ I en fotnot hänvisar han till debatten mellan Lysenko och de sovjetiska genetikerna (Vavilov) 1936-38, och kommenterar att ”denna kontrovers har förstörats över alla gränser... genetikerna kritiserades för att... förbise cytoplastiska och miljöfaktorer, vars betydelse troligen överdrevs av dess kritiker.”¹⁷

1949 ansluter sig Bernal förvånande nog på ett helt okritiskt sätt till den lysenkoistiska kören, och använder argument som är raka motsatsen till dem han förde fram i sitt stora verk på 1930-talet:

1. Långt från att kritisera brytningen mellan den sovjetiska vetenskapen och resten av världen, hyllar Bernal nu lysenkoisterna som ”vetenskapsmän från den nya socialistiska världen” som vägrar anamma ”den kapitalistiska världens borgerliga vetenskap”.¹⁸
2. När Bernal övergår till den dialektiska materialismens ”vetenskapliga roll”, förklarar han nu debatten mellan genetikerna och lysenkoisterna i vetenskapsakademien i termer av en motsättning mellan ”de akademiska specialisternas inskränkta vetenskap och den dialektiska materialismens allsidiga vetenskap”.¹⁹
3. Slutligen anklagar han den genetik som han 1939 försvarade mot lysenkoisternas ”överdrivna kritik” för att leda till rasism: ”Kopplingen mellan den ortodoxa genetikerna och rashygien, malthusianism och rasteorier och till sist med nazismen är ingen slump.”²⁰ J D Bernal avslutar sin artikel med att be de sovjetiska genetikerna att göra cirkeln fyrkantig: ”Det bör vara de marxistiska genetikernas uppgift att i denna mening omformulera den mängd av experimentella fakta som hittills förbundits med den ortodoxa genetikerna.”²¹

Från och med 1949 mobiliseras ett antal kommunistiska vetenskapsmän och intellektuella för att filosofiskt, politiskt, ideologiskt och empiriskt rättfärdiga lysenkoismen.²² I juni 1949 hölls en konferens för marxistiska vetenskapsmän i London. I sin rapport till konferensen om ”Dialektisk materialism och vetenskap” nämner filosofen och kunskapsteoretikern Maurice Cornforth ”en konflikt mellan två tendenser i vetenskapen — mellan vetenskapen i den kapitalistiska världen och vetenskapen i den socialistiska världen.” I en polemisk hänvisning som troligen riktas mot Haldane angriper han det ”revisionistiska sättet... att okritiskt anamma vissa speciella formuleringar, som gjorts av den borgerliga vetenskapen, och att försöka piffa upp dem med en dialektisk materialistisk terminologi.”²³

1949 publiceras också ett viktigt vetenskapligt (och politiskt) angrepp på lysenkoismen i Julian Huxleys *Soviet genetics and world science* [på svenska 1951: *Sovjet och vetenskapen, op cit*]. D M Ross, som var professor i zoologi vid University College London och medlem av det brittiska kommunistpartiet, svarade i en kritisk recension i *The Modern Quarterly*. Enligt Ross är Huxleys teorier givetvis ”typiska för den ideologiska förvirringen hos vår tids

¹⁶ *Ibid*, s 231.

¹⁷ *Ibid*, s 237.

¹⁸ J D Bernal, *The Modern Quarterly*, vol IV, nr 3, sommaren 1949, s 211-13.

¹⁹ *Ibid*, s 209.

²⁰ *Ibid*, s 217.

²¹ *Ibid*, s 217.

²² Se artiklarna av J L Fyfe, P W Brian, J Kennedy och C McLeod i *The Modern Quarterly*, och det gemensamma uttalandet av I Campbell, A McPherson, A Suddaby och P Trent om ”Marxismens värde för den moderna naturvetenskapen.”

²³ Maurice Cornforth, *Den dialektiska materialismen och vetenskapen*, på marxistarkiv.se, s 11.

borgerliga vetenskapsmän”. Men det mest intressanta med hans artikel är hans argument mot de kommunistiska vetenskapsmän som vågar betvivla Lysenkos ”socialistiska vetenskap” (måltavlan är återigen Haldane, familjens svarta får, men förmodligen gäller argumentet också alla andra som reagerade på samma sätt):

Denna bok... förtjänar att studeras särskilt noggrant av alla de som är trogna de socialistiska principerna och tror att dessa principer tillämpas i Sovjetunionen, men som ändå har invändningar mot Lysenkos biologi. Huxleys bok kommer att visa dessa läsare, att om man avvisar den mitjurianska biologin därför att alla fakta stöder mendelismen, så måste man som en följd av detta anse att ledningen över det sovjetiska samhället har anförtrotts en grupp inkompetenta, okunniga, samvetlösa och äregiriga personer... Det är bra att seriösa socialister på detta sätt ska få framställt vad det innebär att godta några av de vanliga argumenten mot Lysenko.²⁴

Översatt till 1500-talets språkbruk skulle argumentet ungefär låta så här: om ni tror att jorden snurrar runt solen bara för att alla fakta stöder den uppfattningen, så måste ni följaktligen tro att påven, kardinalerna och inkquisitionen är en grupp inkompetenta, okunniga och samvetlösa personer. Kommer kättaren att ångra sig när han ser de fruktansvärda konsekvenserna av sin ogudaktighet? (Bortsett från ironin finns det en verklig grundval till denna jämförelse: likheterna mellan prästeståndet och det byråkratiska ståndet.)

*The Modern Quarterly*s framstående engelska zoolog verkar inte inse att hans argument är tveeggat och kan slå tillbaka på honom själv: under förutsättning att fakta visar att Lysenko har fel och genetikerna har rätt, då skulle det faktiskt visa sig att ledningen över det sovjetiska samhället har anförtrotts en grupp personer med alla de tvivelaktiga egenskaper som han räknar upp. Hursomhelst är det svårt att hitta ett mer belysande exempel på det faktum att lysenkoismen är en rättmätig avkomma till stalinismen och zhdanovismen, ett politiskt och ideologiskt fenomen som har mycket lite med biologisk vetenskap att göra.

Men det var i Frankrike som lysenkoismen fick sitt största inflytande bland kommunistiska intellektuella. Det fanns några få undantag, i synnerhet biologen Marcel Prenant, som inte gick längre än att försöka ”försona” Lysenko och genetikerna, men det var i Frankrike som teorin om två vetenskaper fick sin mest systematiska utformning. Utgångspunkten var publiceringen av en dossier om det berömda juli-augusti-mötet med jordbruksvetenskapliga akademien i kulturtidskriften *Europe*. Paradoxalt nog hade Aragons förord till dossiern titeln ”De la libre discussion des idées” [Om den fria diskussionen av idéer]. Trots att han medger att han varken är vetenskapsman eller biolog, så tvekar inte Aragon att ge sig ut på hal is i frågan om naturvetenskapernas sociologi:

Det är naturvetenskapernas borgerligt (sociologiska) karaktär som förhindrar uppkomsten av en rent vetenskaplig biologi, som hindrar de borgerliga vetenskapsmännen från att göra vissa upptäckter. *Av sociologiska skäl kan de inte godta principerna bakom dessa upptäckter.* I Sovjetunionen kan inte mitjurianerna och Lysenko betrakta den bittra kamp som förs mot dem av de ”inhemska” mendelisterna som en *biologisk*, vetenskaplig kamp som bara berör biologerna. De betraktar det givetvis som en sociologisk (*sic*) kamp som förs av vetenskapsmän som står under borgarklassens sociologiska (*sic*) inflytande... som ett resultat av borgerliga kvarlevor i Sovjetunionen.²⁵

Dessa teman utvecklades av olika författare i ett antal alltmer våldsamma artiklar i franska kommunistpartiets tidskrift *La Nouvelle Critique* mellan 1948 och 1953. Tonen blev särskilt

²⁴ *The Modern Quarterly*, vol V, nr 4, hösten 1950, s 376.

²⁵ Louis Aragon, ”De la libre discussion des idées”, *Europe*, oktober 1948, nr 33-34, s 26.

våldsamt 1949, då tidskriften organiserade en konferens om ”Borgerlig och proletär vetenskap” och gav ut protokollen i broschyrform.

Låt oss kort titta på vad som kännetecknar teorin om ”två vetenskaper”. Den utgör ett reduktionistiskt försök att likställa naturvetenskap och ideologi, ett försök att ideologisera det vetenskapliga samtalet. En ledare med titeln ”Vetenskap, en historiskt relativ ideologi” i *La Nouvelle Critique* säger uttryckligen att

Vetenskapen är en samhällelig produkt.... Vetenskapen är därför en historiskt relativ ideologi. Det finns för närvarande en konflikt mellan två praktiker: en borgerlig praktik... och en proletär (socialistisk) praktik. Dessa två metoder utgör två i grunden motsatta vetenskaper: borgerlig vetenskap och proletär vetenskap. Mitjurins upptäckter och Lysenkos arbete är ett resultat av den proletära vetenskapen. Att inta en proletär ståndpunkt inom vetenskapen och anamma den proletära vetenskapen är förutsättningar för att vara objektiv i den vetenskapliga diskussionen.²⁶

Inom dessa ramar förlorar det vetenskapliga arbetet uppenbarligen all självständighet och inskränks omedelbart till sin påstådda ”klassbasis”. En del av *La Nouvelle Critiques* debattörer, som till exempel Gérard Vassails, förefaller faktiskt acceptera att det finns en viss kontinuitet mellan den borgerliga och den sovjetiska vetenskapen inom matematiken och fysiken, i så måtto som ”fakta, lagar och prövade matematiska teorier kan övergå oförändrade från den ena till den andra”. Men denna aspekt avvisas omedelbart som sekundär: huvudpunkten är inte kontinuiteten utan att de proletära naturvetenskaperna är radikalt nya och oändligt överlägsna. Och för att undvika all tänkbar sammanblandning mellan den sovjetiska och den kapitalistiska fysiken, som kan se förvillande lika ut, lägger Vassails till följande spännande liknelse:

För de som koncentrerar sig på delen istället för helheten, på det nuvarande tillståndet hos saker och ting istället för på deras rörelse, är inte den proletära vetenskapens överlägsenhet uppenbar. Sådana personer bortser från de varningar som den mitjurianska biologin ger dem och drar slutsatsen att det inte finns någon grundläggande skillnad mellan fysiken och matematiken i Sovjetunionen och i de kapitalistiska länderna. De gör samma misstag som personer som likställer soluppgången och solnedgången: ljuset kanske är lika starkt, men solnedgången leder till mörker och soluppgången för med sig dagsljuset.²⁷

Av samma skäl upphör skillnaderna mellan naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna: de ideologiseras under beskydd av samma förmyndarinstitution, nämligen den sovjetiska staten och partiet. Enligt partiets representant vid *La Nouvelle Critiques* konferens är således

det borgerliga åtskiljandet av natur- och humanvetenskaperna meningslös i ett land där människan äntligen har blivit herre över sitt eget öde... I Sovjetunionen samordnas och bringas alla vetenskaper i samklang tack vare de enhetliga politiska principer som vägleder Sovjetunionen under dess marsch framåt mot kommunismen. Bolsjevikpartiets ingripande i varje vetenskap är ett ofelbart tecken på det mänskliga tänkandets enhet.²⁸

Auguste Comtes dröm om en enhetlig vetenskap som avskaffar alla skillnader mellan naturen och samhället förverkligas, om än på något som kan kallas ett omvänt sätt (eftersom den lyder under absoluta ideologiska krav).

²⁶ *La Nouvelle Critique* nr 15, april 1950, s 48.

²⁷ Gérard Vassails, ”Atome et politique”, i *Science bourgeoise et science prolétarienne*, Paris 1950, s 30, 33.

²⁸ Raymond Guyot, ”Conclusions”, *Science bourgeoise et science prolétarienne*, s 46.

Teorin om två vetenskaper kännetecknas dessutom av att den använder åberopande av auktoriteter för att avgöra debatten: *Roma locuta, causa finita* [Rom har talat, saken är avgjord]. Den yttersta auktoriteten är naturligtvis Stalin själv. Lysenko tröttnar aldrig på att betona sin teoretiska och vetenskapliga skuld till generalsekreteraren. Den 15 december 1949 skriver han i *Izvestija* att de sovjetiska biologernas upptäckter inte hade varit möjliga utan ”Stalins lära om de gradvisa, dolda, omärkliga kvantitativa förändringar som leder till en snabb radikal förändring”. Francis Cohen citerar detta stycke av Lysenko i en artikel i *La Nouvelle Critique* 1950, och analyserar den utifrån teorin om två vetenskaper: ”Detta citat kräver några kommentarer... för det första visar det på den process med vilken den proletära vetenskapen utvecklas... den grundar sig på experiment och därefter tolkningar i ljuset av den marxist-leninistiska teorin och speciellt kapitel IV i *SUKP(b):s historia*.”²⁹ Den *Korta kursen* – och i synnerhet kapitel 4 om *diamat* som Stalin själv hade skrivit – är absolut centrala för den sovjetiska vetenskapliga kunskapsteorin. Det är en sorts *summa theologica** som inte bara besjälar de historiska och samhällsvetenskaperna utan också är källan till alla upptäckter inom naturvetenskaperna. Francis Cohens svar till de som likt Marcel Prenant vågar ifrågasätta om Stalins skrifter är relevanta för biologivetenskapen, och tillbakavisar åberopandet av auktoriteter, är: ”För en kommunist, och av de orsaker som Desanti har påvisat, är Stalin den främsta vetenskapliga auktoriteten i världen.” Vilket sprider ett intressant ljus över åberopandet av auktoriteter!

Att betvivla uttalanden som görs under sådana omständigheter innebär att betvivla stalinismens självklara ändamålsenlighet, riktighet och enhet. Det innebär att jämställa en proletär vetenskapsman som har tagit ställning för att bygga kommunismen med en oansvarig borgerlig vetenskapsman som arbetar isolerat utan någon vägledande teori.

Denna märkliga och paradigmatiska* artikel avslutas med följande uttalande, som utgör en underbar illustration av hur stalinismen sammanflätar ideologisk kamp och vetenskaplig diskussion inom naturvetenskapen:

Man kan inte kompromissa mer i vetenskapliga frågor än inom den fackliga kampen eller under kampen för fred. Arbetarklassens kamp pågår även i laboratorier. På alla områden har vägen till seger påvisats i det enda land där arbetarklassen sitter vid makten, av dess bolsjevikiska parti och av Josef Stalin, arbetarnas vägledare och *vår tids största vetenskapsman*.³⁰

Det slutgiltiga resultatet av denna syn på naturvetenskaperna är att det inte går att föra någon dialog: det finns ingen anledning att inlåta sig på en vetenskaplig diskussion med företrädare för den borgerliga vetenskapen. 1953 angrep Francis Cohen de som hävdade behovet av en öppen debatt:

²⁹ Francis Cohen, ”Mendel, Lyssenko et le rôle de la Science”, *La Nouvelle Critique* nr 13, februari 1950, s 61.

* *Summa Theologica* är filosofen Thomas av Aquinos huvudverk. Det innehåller hans teologiska och filosofiska system i koncentrerad form – öa.

* **Paradigm** är en term som betecknar en förebild, eller mönster inom vetenskapen – öa.

³⁰ *Ibid*, s 62, 70. Artikeln ”Staline, savant d'un type nouveau” av J T Desanti publicerades i *La Nouvelle Critique* nr 11, december 1949, Den innehåller följande underrubriker: ”Den stalinistiska vetenskapen, en universell vetenskap”, ”Den stalinistiska vetenskapen, en sträng vetenskap”. Desanti var vid denna tidpunkt medlem i det franska kommunistpartiet och gav ytterligare ett bidrag till debatten om auktoriteter i en annan uppsats med titeln ”La science, idéologie historiquement relative”: ”Proletära statsmän och ledare för de kommunistiska partierna kan och måste ingripa inom vetenskapen. Genom sin funktion och historiska roll är de i besittning av en vetenskap förutan vilken de inte skulle vara statsmän. Det är i namn av denna vetenskap som de gör sina ingripanden... Det uppsving de givit den mitjurianska vetenskapen är ett utmärkt exempel.” (*Science bourgeoise et science prolétarienne*, s 9.) J T Desanti har kommenterat sitt förflutna i ett efterord till Dominique Desantis *Les Staliniens*, Paris 1975.

Man kan invända att det inte kan bli någon verkligt öppen debatt om morganisterna inte kan försvara sin ståndpunkt... Men om vi låter dem fortsätta att utveckla sina reaktionära vetenskapliga teorier i all oändlighet, bromsar vi då inte helt enkelt den vetenskapliga utvecklingen? Efter 20 års diskussion har de mendelo-morganistiska *teoriernas* reaktionära och ovetenskapliga karaktär påvisats både teoretiskt och experimentellt. Det har också påvisats att varje vetenskapsman värdig namnet som verkligen vill att vetenskapen ska göra framsteg måste anta marxismen-leninismens ideologiska ståndpunkter, ”vetenskapen om naturens och samhällets utveckling” (Stalin). De sovjetiska vetenskapsmännen kan inte tillåta någon inblandning av uppfattningar som motsäger naturens dialektiska verklighet. En sådan uppfattning är att miljön inte påverkar arvet, en orimlighet som också ligger till grund för den formella genetiken. Det vore ett missbruk av ordet frihet all släppa in sådana begränsande dogmer i debatten.³¹

I en del artiklar utvidgas angreppet mot den borgerliga vetenskapen till att omfatta alla dess traditionella metoder, inklusive själva experimentmetoden. Enligt Francis Cohen har således ”den borgerliga vetenskapen blivit ett hinder för framsteg. Dess metoder har blivit förstenade och förhårdnade. En gång var de progressiva, men nu är de förlegade och reaktionära. Vi tvingas dra slutsatsen att den klassiska experimentmetoden inte är förmögen att lösa de nya problem som vetenskapen står inför.”³² Detta är dock en extrem åsikt, och delas inte nödvändigtvis av alla anhängare till teorin om två vetenskaper.

Den föregivna sociologin i formuleringen ”klassvetenskap” (”borgerlig” och ”proletär” vetenskap) döljer i själva verket något annat: det handlar inte så mycket om att hitta de viktiga banden mellan samhällsklasserna och den vetenskapliga produktionen, som att knyta vetenskapen till en *stat* eller *grupp av stater*: USA och Västeuropa mot Sovjetunionen. Det handlar inte så mycket om ”klassvetenskap” som *statlig* vetenskap: den sociologiska reduktionismen är bara en täckmantel för en uppenbart politisk och ideologisk manöver som hänger ihop med kalla krigets mellanstatliga sammandrabbningar.

Men varför blev denna teori så framgångsrik i Frankrike? Varför fick den sitt mest systematiska teoretiska uttryck i Frankrike? Helt frånsatt de privilegierade förbindelser som fanns mellan den franska kommunismen och Sovjetunionen och partiets avsevärda intellektuella inflytande, så förtjänar ytterligare en faktor att nämnas: den positivistiska traditionens tyngd inom de franska akademiska kretsarna (det gäller också England). Inte ens kommunistiska intellektuella kom helt och hållet undan denna tradition. Tag till exempel den skrift om Marx och Comte som partiet gav ut 1937. Författaren (Lucy Prenants) främsta kritik mot Comte är att hans positivism inte är konsekvent: ”I viss mån förrådde Comte allt det som var bäst med denna lära, och andra positivisterna har varit mer konsekventa.”³³ Enligt Lucy Prenant är Marx och Comte överens på en viktig punkt: ”För både Marx och Comte kan vetenskaperna bara förenas med hjälp av historiska förklaringar, och dessa förklaringar måste i sin tur leda till politiska handlingar: tillämpad historia.” Hon menar också att Comte i viss mening kommer ”mycket nära begreppet dialektik”. Exempelvis ”försöker han ständigt kombinera det dynamiska och det statiska. Själva positivismens slagord – 'Ordning och framsteg' – utgör en syntes som överskrider motsättningen mellan det föråldrade och det progressiva.”³⁴ Paradoxalt nog är det denna positivistiska sida hos den franska arbetarrörelsens ideologi som gör den så

³¹ Francis Cohen, ”La Biologie soviétique et nos tâches scientifiques”, *La Nouvelle Critique* nr 44, mars 1953, s 119.

³² Francis Cohen, ”Génétique classique et science mitchourienne”, *Science bourgeoise et science prolétarienne*, s 38, 39.

³³ Lucy Prenant, ”Karl Marx et Auguste Comte”, *À la lumière du marxisme*, band 2, *Karl Marx et la pensée moderne*, Paris 1937, del I, s 37.

³⁴ Prenant, *op cit*, s 65, 66.

”sårbar” för lysenkoismens *omvända positivism*: i och med att båda ideologierna förutsätter att det inte finns några grundläggande metodologiska gränslinjer mellan samhälls- och de historiska vetenskaperna å ena sidan och naturvetenskaperna å den andra, så står de på samma grundvalar. Det förklarar också varför reaktionen mot lysenkoismen och teorin om två vetenskaper i sig själv är färgad av positivism. Det gäller i synnerhet Althusser's argumentering.

Faktum kvarstår: trots den ideologiska sinnesförvirring som omgav teorin om två vetenskaper i Frankrike och England så tog de kommunistiska vetenskapsmännen och intellektuella upp ett verkligt problem: frågan om de samhälleliga och politiska villkor som avgör vilken inriktning den vetenskapliga forskningen får och hur dess resultat tillämpas. De gjorde helt rätt i att inte rikta in sig på den vetenskapliga forskningen på ett abstrakt plan, och det var rätt att fördöma den för att vara underordnad vinstmotiven i de kapitalistiska länderna och utnyttjas i krigssyfte. Deras misstag – som drevs in absurdum och blev en extrem form av ideologisk obskurantism* – var att de utsträckte dessa hänsyn till naturvetenskapernas *inhåll*, som om upptäckten av atomfysiken på något sätt blev ogiltig därför att den användes på ett mordiskt sätt i Hiroshima eller för att FBI kontrollerade de amerikanska laboratorier. Genom att använda samma ritualer och besvärjelser på två radikalt olika områden, så förvandlade de teorin om två vetenskaper till en grotesk karikatyr av den marxistiska kunskapsociologin som bara kunde tjäna den stalinistiska byråkratins intressen.

Som en reaktion på 1950-talets ideologiska sinnesförvirring utvecklade Louis Althusser på 1960-talet sin uppfattning om vetenskapen och marxismen som vetenskap – när han väl hade kommit över det han kallade ”chocken” från den 20:e kongressen. Han gjorde sin något sena ”självkritik” i förordet till *För Marx* (1965), och den riktas inte mot bara lysenkoismen (och som intellektuell medlem i det franska kommunistpartiet betraktar han sig som delvis ansvarig för lysenkoismen): han ifrågasätter om det egentligen är möjligt att upprätta band mellan vetenskapen och klasskampen:

Filosofiskt minns vi perioden som de väpnade intellektuellas tid då de... skar allt över en kam och betraktade konst, litteratur, filosofi och vetenskap utifrån den obevekliga klassuppdelningens utgångspunkt - en tid vars karikatyr kan sammanfattas i en enda fras, en fana som smattrar i tomma luften: ”borgerlig vetenskap, proletär vetenskap”. För att försvara en marxism som nu var ute på farliga äventyrligheter i Lysenkos ”biologi” mot de våldsamma borgerliga attackerna hade ledarna lanserat detta gamla ”vänster”-uttryck som tidigare varit Bogdanovs och Proletkults lösenord. En gång förkunnat behärskade det allt... man hade fått oss att behandla vetenskapen, som också innefattade själva Marx' skrifter, som vilken gottköpsideologi som helst.³⁵

Men innebär denna kritik en brytning med stalinismen? Paradoxalt nog är det faktiskt Stalin som är utgångspunkten för Althusser's resonemang: trots sitt ”obevekliga sätt att styra” hade Stalin fördelen att ge ”galenskapen en smula förnuft”, genom att vi på ”de enkla sidor där han klandrade ivern hos dem som till varje pris ville göra språket till en del av överbyggnaden tyckte... oss se att bruket av klasskriterier hade sina gränser”.³⁶ Således kan Stalin i viss mån frikännas från att ha varit upphovsman till teorin om två vetenskaper, som frikostigt tillskrivs de teoretiska vänsteristerna inom den ”humanistiska och historicistiska tolkning av Marx”, som

* **Obskurantism**, fiendlighet mot fritt tänkande och upplysning – öa.

³⁵ Louis Althusser, företal till *För Marx*, på marxists.org.

³⁶ *Ibid.*

proklamerade... en radikal återgång till Hegel (den unge Lukács, Korsch) och utarbetade en teori, som ställde Marx' teori i ett direkt *uttrycks*förhållande till arbetarklassen. Från den här tiden kommer det berömda motsatsparet "borgerlig vetenskap"- "proletär vetenskap", där en idealistisk och voluntaristisk tolkning av marxismen triumferade som uttryck för och högsta produkt av den proletära praktiken.³⁷

Althusserns ståndpunkt från 1965 är i själva verket en symmetrisk spegelvändning av det franska kommunistpartiets linje 1948-1953. De delar samma grundläggande misstag: en oförmåga att inse den relativa men viktiga skillnaden mellan historien och naturen, mellan samhälls- och naturvetenskaperna, en skillnad som förklarar varför det varken kan finnas en "proletär" genetik eller en "rent vetenskaplig" historia om revolutionen 1917 (med andra ord en historia utan några partiska antaganden på förhand). Vi har definierat lysenkoismen som en "omvänd positivism", och när den kastas om på ett mekaniskt sätt så ger den logiskt nog upphov till Althusserns nypositivism. Althusser gör ingen hemlighet av att han beundrar Auguste Comte, "det enda snille av intresse"³⁸ som den franska filosofin frambringt "under de 130 år som följde på 1789 års revolution", och Durkheim, som tillsammans med Comte är en av "det lilla fåtal stora begåvningar" av vilka den franska filosofin "kan räddas inför sin egen historia".³⁹

Det går tydligt att se den positivistiska sidan hos Althusserns marxism i begreppet "kunskapsteoretisk brytning" (som han lånar från Gaston Bachelards arbete om naturvetenskapernas struktur). Enligt Althusser införde Marx en ny vetenskap, historievetenskapen, genom att kunskapsteoretiskt bryta med ideologin, så som den framställdes av den borgerliga politiska ekonomin (som vi har sett motsvarar inte detta Marx' egen uppfattning av sitt förhållande till sina föregångare). Med tanke på att Althusser förnekar att det finns några kunskapsteoretiska band mellan den marxistiska vetenskapen och proletariatet, så måste han framställa brytningen mellan Marx och hans föregångare som en rent intellektuell företeelse som bara gick att tillskriva Marx' geni.⁴⁰

Eftersom han förbiser samhällsvetenskapernas samhälleligt betingade karaktär, så gör inte Althusser någon metodologisk skillnad mellan natur- och de historiska vetenskaperna. Han kan därför ständigt jämföra Marx med Lavoisier genom att betona likheten – eller ännu bättre den *kunskapsteoretiska identiteten* – mellan deras upptäckter: "För att förstå Marx måste vi betrakta honom som en forskare bland andra, och på hans vetenskapliga verk tillämpa samma vetenskapsteoretiska och historiska begrepp som vi tillämpar på andra: i det här fallet Lavoisier. Marx framstår då som en vetenskapsgrundare, jämförlig med Galilei och Lavoisier."⁴¹ Men hur kan författaren till den elfte tesen om Feuerbach ("Filosoferna har bara *tolkat* världen på en rad olika sätt, men det gäller att *förändra* den") behandlas som en forskare bland andra?

Ibland verkar Althusser inse att det finns ett problem här: "den 'ekonomiska vetenskapen' är särskilt utsatt för ideologins tryck: samhällsvetenskaperna har inte de matematiska vetenskapernas serena* karaktär. Redan Hobbes sade att geometrin förenar människorna men samhällsvetenskapen skiljer dem åt. Den 'ekonomiska vetenskapen' är valplats och stridsäpple

³⁷ Althusser, *Att läsa kapitalet*, på marxists.org, del I, avdelning 5.

³⁸ Althusser, *För Marx*, *op cit*, på marxists.org.

³⁹ Althusser, *Lenin och filosofin*, på marxists.org. Som vi såg i kapitel 5 påstod aldrig Lukács att marxismen var ett "direkt uttryck" eller det "enda resultatet" av den proletära praktiken. Tvärtom vidhöll han att den var en ståndpunkt som på ett förnuftigt sätt motsvarade proletariatets historiska intressen.

⁴⁰ Jmfr Norman Geras, *Louis Althusserns marxism*, på marxistarkiv.se.

⁴¹ Althusser, *Att läsa kapitalet*, på marxists.org, del I, avdelning 6.

* **Seren** = klar, ogrumlad – öa.

för historiens stora politiska strider.⁴² Men en närmare läsning av texten antyder att ”ideologins tryck” enligt Althusser bara påverkar de borgerliga ekonomerna: Marx företräder en vetenskap som är fri från påtryckningar och serien (kanske som geometrin?) och bara ”på ett nytt område [historien], [upprepar] krav som sedan lång tid tillbaka ställts på vetenskapliga praktiker som uppnått självständighet”, nämligen naturvetenskaperna. Och det tar oss tillbaka till nypositivismen.

Althusser betonar givetvis med rätta det speciella med den vetenskapliga praktiken (inom historiekunskapen) och dess oberoende från samhällsstrukturen och de historiska förhållandena. Men han gör misstaget att göra detta oberoende absolut genom att förvandla det till självständighet, åtskiljande... Sådan är innebörden i hans kritik av Gramsci och dennes italienska anhängare som ”historiskt bestämmer villkoren (och bestämmer dessa villkor som historiska) för all kunskap som gäller ett historiskt objekt.”⁴³ För Althusser har en vetenskap (vare sig den är natur- eller samhällsvetenskap) sin egen historia och är totalt oberoende av den samhälleliga och politiska historien: den påverkas inte av klasskampen och är inte någon del av det ”historiska blocket”.⁴⁴ I hans ögon är den ekonomiska vetenskapshistorien jämförbar med kemivetenskapen: dess ställning som vetenskapsgren beror på en lysande upptäckt som utgör en kunskapsteoretisk brytning mellan vetenskap och ideologi och inte har något med någon speciell klass och dess världsuppfattning att göra. Althusser verkar inte misstänka att bandet mellan marxismen och det revolutionära proletariatet inte är riktigt samma sak som bandet mellan Lavoisier och den revolutionära borgarklassen 1789. Poängen är inte att borgarklassen högg huvudet av den berömde vetenskapsmannen utan att det inte fanns några kunskapsteoretiska kopplingar mellan upptäckten av syre och det tredje ståndets kamp och strävanden. Althusserns arbete, liksom den Andra internationalens positivistiska marxisters arbeten, är ett klassiskt exempel på ett felaktigt resonemang.

Sammanfattningsvis: Althusser ser bara två möjligheter:

1. Samhällsvetenskapen som en praktik som är oberoende av den samhälleliga kampen och fri från anknytningar till klasser (en tes som han försvarar).
2. Samhällsvetenskapen som ett omedelbart, odelat uttryck för en samhällsklass: i fallet marxismen proletariatet (en tes som han felaktigt tillskriver de teoretiska vänsteristerna).

Han verkar omedveten om det faktum att det finns en tredje variant, som enligt min åsikt är det enda sätt på vilket man kan reda ut den samhällsvetenskapliga processen: historie- (eller samhälls-) vetenskaperna måste med nödvändighet placeras inom en klasständpunkt, men inom sitt eget verksamhetsområde är de relativt självständiga (jag kommer att återkomma till denna punkt i avslutningen).

I och med att Althusser likställer proletariatets uppfattning med partiapparatens så är hans ståndpunkt från 1965 fortfarande stalinistisk. Hans rimliga strävan att bevara vetenskapens oberoende och sanna värde från apparatens föränderliga politiska order tar formen av en vägran att medge att det finns några band mellan den marxistiska vetenskapen och en klasständpunkt. Accepterandet av den stalinistiska ”partiandan” 1949-1953 och vägran att ställa den marxistiska teorin i relation till proletariatet 1965 härrör ur samma misstag: den proletära ståndpunkten förväxlas med en byråkratisk parodi av denna ståndpunkt.

⁴² *Ibid*, del I, avdelning 9.

⁴³ *Ibid*, del I, avdelning 5.

⁴⁴ *Ibid*.

I den mån detta likställande har skakats om – troligen av händelserna i maj 1968 – så har Althusser i viss mån lyckats gå utöver de halvt positivistiska (eller nystalinistiska) uppfattningarna från 1965. I en text om den unge Marx, till exempel, (som skrevs 1970 och senare gavs ut 1974 i *Éléments d'autocritique* [Element av självkritik]), erkänner han att ”det därför är nödvändigt att överge den härskande klassens teoretiska ståndpunkt och inta en ståndpunkt utifrån vilken dessa mekanismer [utsugning och makt] blir synliga: den proletära ståndpunkten.”⁴⁵ Det är först 1976 som han börjar angripa stalinismen på allvar, i sin inledning till Dominique Lecourts *Fallet Lysenko*, och det är först 1978 som han börjar ifrågasätta partiets byråkratiska arbetssätt i *Ce qui ne peut plus durer dans le parti communiste* [Vad måste förändras i partiet].⁴⁶

---

⁴⁵ Althusser, *Essays in self-criticism*, London 1976, s 161.

⁴⁶ *New Left Review*, nr 109, maj-juni 1978.

Del 2: Stalinismen i kris

9. "M.B.": Trotskisterna i fånglägret Vorkuta¹

I mitten och slutet av 1930-talet utgjorde trotskisterna en mycket brokig grupp i Vorkuta. En del av dem behöll sitt gamla namn "bolsjevik-leninister". Det fanns nästan 500 i gruvan, nästan 1.000 i lägret Ouchto-Petjora, och säkert sammanlagt flera tusen runtom Petjora-distriktet.

De ortodoxa trotskisterna var fast beslutna att förbli trogna mot sin plattform och sina ledare ända till slutet. Efter resolutionerna vid den 15:e partikongressen 1927 uteslöts de ur det kommunistiska partiet och blev på samma gång arresterade. Trots att de satt i fängelse fortsatte de att betrakta sig som kommunister. Vad gäller Stalin och hans anhängare, "apparaterna", så betecknades de som avfällingar från kommunismen.

Bland dessa "trotskister" fanns också personer som aldrig formellt hade tillhört kommunistpartiet och som inte anslöt sig till Vänsteroppositionen, men som in i det sista knöt sitt öde till den – till och med när oppositionens kamp var som intensivast.

Utöver dessa äkta trotskister fanns det i Vorkutalägret och på andra ställen mer än 100.000 fångar, partimedlemmar och ungdomar, som hade anslutit sig till den trotskistiska oppositionen och sedan vid olika tidpunkter och av varierande orsaker (varav de viktigaste naturligtvis var förtryck, arbetslöshet, förföljelser, avstängning från skolor och universitet, etc) hade tvingats "avsvära sig sina misstag" och lämna oppositionen.

De ortodoxa trotskisterna anlände till gruvan på sommaren 1936 och bodde sammanträngda i två stora baracker. De vägrade kategoriskt att arbeta under jord utan arbetade bara ovan jord och bara åtta timmar, inte de tio eller tolv som reglerna krävde och som de andra fångarna tvingades göra. De gjorde det på eget bevåg, på ett organiserat sätt och trotsade öppet lägerbestämmelserna. Till största delen hade de redan varit deporterade i nästan tio år.

I början sattes de i politiska isolatorer* och landsförvisades sedan till Solovka och slutligen anlände de till Vorkuta. Trotskisterna utgjorde den enda gruppen av politiska fångar som öppet kritiserade den stalinistiska "allmänna linjen" och gjorde organiserat motstånd mot fångvaktarna.

De olika grupperna

Icke desto mindre fanns det betydande motsättningar inom gruppen. Vissa betraktade sig som anhängare till Timothy Saprionov (före detta sekreterare i Högsta sovjet) och krävde att få bli kallade "saprionovister" eller "demokratiska centralister". De påstod sig vara mer vänster än trotskisterna och ansåg att den stalinistiska diktaturen redan i slutet av 1920-talet hade förfallit

¹ Vad som hände med Vänsteroppositionen och dess anhängare i Stalins läger har aldrig helt och hållet upptecknats eftersom det fanns så få överlevande. Ändå var dessa bolsjevikiska veteraner de första olikttänkande under det samhällssystem som upprättades i oktober 1917. Denna redogörelse har skrivits av en mensjevikisk fånge som inte höll med oppositionen, men som inte kunde undgå att beröras av deras mod. Artikeln utgavs under initialerna "M.B." i oktober/november-numret [1938] av den ryska mensjevikiska exiltidningen *The Socialist Messenger*. Den kom ut i nytryck i den franskspråkiga tidskriften *Quatrième Internationale* i december 1962.

* En "isolator" var ett fängelse som bestod av isolerade celler där fången i teorin skulle hållas helt isolerad. Men det stora antalet fångar gjorde isoleringen omöjlig och det fanns flera fångar i de överfyllda cellerna, varför dessa fångelser var "isolatorer" enbart till namnet – öa.

till ett borgerligt stadium, och att det var mycket troligt med ett närmande mellan Hitler och Stalin. Men i händelse av krig förklarade ”sapronovisterna” att de ändå skulle försvara Sovjetunionen.

Bland ”trotskisterna” fanns också förkämpar för ”högern”, det vill säga Rykov och Bucharin, liksom anhängare till Sjljapnikov och hans ”Arbetaropposition”.

Men det stora flertalet av gruppen bestod av äkta trotskister, anhängare till L D Trotskij. De försvarade öppet den så kallade ”Clemenceau-tesen”: ”fienden finns i vårt eget land. Först måste vi bli av med Stalins reaktionära regering och först därefter organisera landets försvar mot yttre fiender.”²

Trots sina meningsskiljaktigheter levde alla dessa grupper tillsammans i gruvan på ett vänskapligt sätt under ett gemensamt namn, ”trotskisterna”. Deras ledare var Sokrates Guevorkian, Vladimir Ivanov, Melnais, V V Kossior och Trotskijs tidigare sekreterare Posnanskij.

Porträtt av ledarna

Guevorkian var en lugn, mycket balanserad man, förständig och mycket förnuftig. Han talade lugnt och vägde sina ord, utan lidelse eller teatraliska gester. Fram till sin arrestering hade han arbetat som expert för det Ryska förbundet på centrum för vetenskaplig forskning vid institutet för humanvetenskap. Han var från Armenien och var vid denna tidpunkt minst 40 år. Hans yngre bror arresterades samtidigt som honom.

Melnais var lett och lite yngre än Guevorkian. Efter att ha suttit i ungtrotskisternas centralkommitté studerade han vid fakulteten för fysik och matematik vid Moskvas universitet, där han mellan 1925 och 1927 stod i ledningen för en mycket viktig grupp (flera hundra personer) av oppositionella studenter. När Melnais ingrep under möten på universitetet satte stalinisterna igång en storm av rop och skrik och hindrade honom att tala. Men Melnais väntade envist och hårdnackat. När häcklarna blev andfådda och utmattade och tystnade så ringde mötesordföranden i klockan och sa till honom: ”Din tid är ute!”

Melnais svarade: ”Ursäkta mig, det var er tid. Ni har uppträtt som själva fan och har skrikit. Jag har varit tyst. Nu är det min tur att tala.” Sedan talade han till publiken.

I slutet av 1927 var Melnais en av de första medlemmarna inom oppositionen vid universitetet att arresteras. Arresteringen av honom utlöste en explosion av ilska bland studenterna. De upprörande detaljerna i hans arrestering återberättades i korridorerna och klassrummen på universitetet. Melnais var gift och bodde i en egen lägenhet. Hans hustru, som också var student, var gravid. Under natten startade hennes värkar. Efter att ha ringt efter ambulansen gick Melnais nervöst fram och tillbaka i lägenheten och väntade på läkaren. När han hörde dörrklockan öppnade han ivrigt dörren och släppte in tre civilklädda personer. ”Den här vägen är ni snälla, min hustru har verkligen ont”, sa han och visade vägen.

”Ett ögonblick”, sa en av männen och stoppade honom. ”För tillfället är vi inte intresserade av din hustru utan av dig”, sa han och visade en arresteringsorder på honom. Läkaren och ambulansen kom strax därefter. Melnais’ hustru togs till sjukhuset... och han till Lubjankafängelset.

---

² Artikelförfattaren ger en felaktig bild av hur trotskisterna tänkte i denna fråga. ”Clemenceau-tesen” utformades 1926-1927, medan oppositionen fortfarande befann sig i bolsjevikpartiet, och innebär att de i händelse av krig inte avsåg sig kampen för att förändra partiets och statens politik. I en artikel från 25 september 1939 där Trotskij förutsåg kriget mellan Sovjetunionen och nazismen, skrev han: ”Medan man tillfogar Hitler nederlag kommer bolsjevik-leninisterna på samma gång att sprida revolutionär propaganda mot Stalin och förbereda hans störtande vid nästa eller kanske ytterligare nästa fas.” (*Sovjetunionen i krig*, på marxistarkiv.se, s 12.)

Melnais har suttit i fängelse sedan dess. I de politiska isolatorerna och i landsförvisning lade han ner mycket tid på ekonomiska frågor och visade sig snart vara en utomordentligt begåvad ekonom.

Vladimir Ivanov var en hjärtlig man med en framgångsrik handelsmans runda och fylliga ansikte, svart mustasch och intelligenta grå ögon. Trots sina 50 år upplevde man en stark vilja hos honom och en björns styrka. Ivanov var gammalbolsjevik och tidigare medlem i centralkommittén, och hade fram till sin arrestering suttit i ledningen för den östkinesiska järnvägen. Han och hans hustru hade tillhört de ”demokratiska centralisterna” och var anhängare till Sapronov. När den 15:e kongressen beslutade att det inte gick att tillhöra oppositionen och samtidigt vara med i partiet, så lämnade Ivanov oppositionens led, men det räddade honom inte. Efter mordet på Kirov blev han arresterad.

”Rättegången” i lägret

I lägret var han ansvarig för den smalspåriga järnväg som förband gruvan i Vorkuta med floden Oussa. På order från högkvarteret kokade NKVD i lägret ihop ett åtal mot Ivanov och anklagade honom för sabotage mot detta 6 mil långa skämt till järnväg. En specialjury från den Oberoende sovjetrepubliken Komis’ högsta domstol kom till lägret. Efter att ha läst upp anklagelsen mot Ivanov vid ett hemligt möte, sa de till Ivanov: ”Vad kan du säga till ditt försvar?”

”Ni har era order”, svarade han. ”Ni är utsedda att klara av alla nödvändiga formaliteter och på ett feigt sätt verkställa dem med hjälp av ett dödsstraff. Ni är tvungna att göra det. Ni vet lika väl som jag att anklagelserna är påhittade och har iordningställts av tillmötesgående stalinistiska polistjänstemän. Så krångla inte till det för er, gör det ni ska. Vad mig anbelangar så vägrar jag delta i er juridiska komedi.” Sedan pekade han på de tre falska vittnen som hade hämtats bland de vanliga kriminella och sa: ”Varför frågar ni inte dem? I utbyte mot ett paket *machorka* kommer de inte bara att säga att jag är en sabotör, utan också ligger bakom Mikado.”

Domstolen kunde inte få ur honom något mer, de kunde bara fråga ut de handplockade ”vittnena”. Domstolsförhören kortades ner. Å andra sidan tog juryns överläggningar väldigt lång tid. Först ett telefonsamtal, sedan en lång väntan på att få svar, och till sist avkunnades domen: ”Förtjänar det strängaste straffet, men med hänsyn till detta... och detta... förvandlas domen till tio års straffarbete.” Och med flackande blick och utan att våga titta på Ivanov samlade juryn snabbt ihop sina papper och försvann darrande. De falska vittnena gick fram till Ivanov och försökte ursäkta sig. ”Ur vägen era svin!”, vrålade han och återvände till sin barack.

Kossior var en medelålders man, mycket kort (nästan dvärg) med stort huvud. Innan han fängslades innehade han en ledande post inom oljeindustrins ledning. Hans bror, Stanislas Kossior, satt då i politbyrån och var samtidigt sekreterare i det ukrainska kommunistpartiets centralkommitté.³ I lägret arbetade V V Kossior i pannrummet, och drog kol i en skottkärra för att hålla igång pannan. Båda hans fruar fanns också i lägret, den första en ukrainsk kvinna som han hade skilt sig från, och den andra en ryska som han hade gift sig med i exil.

Posnanskij var en stilig, välbyggd man mellan 35 och 38 år gammal, som var djupt intresserad av musik och schack. Trotskijs andre sekreterare, Grigoriev, fanns också i Petjora.

³ Han avrättades senare av Stalin. Hans fall nämndes av Chrusjtjov i dennes *rapport till den 20:e kongressen*.

Trotskisterna överlägger

På hösten 1936, strax efter skenrättegångarna mot oppositionens ledare, Zinovjev, Kamenev och de andra, samlades hela den ”ortodoxa” trotskistiska gruppen för att överlägga.

Guevorkian öppnade mötet och talade till de närvarande: ”Kamrater! Innan vi inleder vårt möte ber jag er att hedra minnet av våra kamrater, vägledare och ledare som har dött som martyrer för de stalinistiska revolutionsförrädarnas händer.”

Alla de församlade ställde sig upp. I ett kort och mycket skarpt tal förklarade Guevorkian därefter att man måste analysera och lösa den viktigaste frågan: vad ska göras och hur ska de uppträda härefter?

Det är uppenbart att de stalinistiska äventyrarna har fullbordat sin kontrarevolutionära kupp i vårt land. Alla revolutionens progressiva erövringar befinner sig i dödlig fara. Vårt land omges inte av skymningsskuggor, utan av riktigt mörka skuggor. Ingen Cavaignac har spillt så mycket blod som Stalin. Genom att fysiskt utrota alla oppositionella grupper i partier försöker han uppnå en fullständig personlig diktatur. Partiet och hela folket är satta under övervakning av polisapparaten och utsätts för summariska rättegångar. Vår oppositions förutsägelser och direkta farhågor har bekräftats helt och fullt. Landet glider oemotståndligt ner i det termidorianska träsket. Det är en seger för de centristiska, småborgerliga krafterna, och deras uttolkare, talesman och förkämpe, Stalin. Det går inte att kompromissa med revolutionens stalinistiska förrädare och bödlar. Vi kommer att förbli proletära revolutionärer till slutet, och kan inte hysa några illusioner om vilket öde som väntar oss. Men innan Stalin krossar oss kommer han att försöka förödmjuka oss så mycket som möjligt. Han blandar politiska fångar med vanliga kriminella för att försöka sprida ut oss bland dem och hetsa dem mot oss. Under denna ojämna kamp återstår en enda kampmetod för oss: hungerstrejken. Tillsammans med en grupp kamrater har vi redan satt samman en lista med krav, som många av er redan känner till. Därför föreslår jag nu att vi diskuterar dem och tar ett beslut.

Kraven

Mötet varade bara en kort stund. Trotskisterna hade redan diskuterat frågan om hungerstrejken och de konkreta kraven i några månader. En del trotskistiska grupper i andra läger (Oussa, Tjibiou, Kotjmess, etc) hade också diskuterat frågan och hade meddelat att de var överens om att stöda kraven och delta i hungerstrejken. Kraven stadfästes enhälligt av de närvarande. De yrkade på:

1. Att NKVD:s olagliga beslut att förflytta samtliga trotskister från administrativa läger till koncentrationsläger skulle upphävas. Frågor som rör politisk opposition mot regimen bör inte dömas i speciella NKVD-rättegångar utan i offentliga rättsliga församlingar.
2. Arbetsdagen i lägren får inte överstiga 8 timmar.
3. Fångarnas matransoner ska inte vara beroende av deras arbetsprestation. Penningbonus bör användas för att stimulera produktionen istället för matransoner.
4. Politiska fångar och vanliga kriminella bör skiljas åt, både på arbetet och i barackerna.
5. Gamla, sjuka och kvinnliga politiska fångar bör förflyttas från lägren i polarregionerna till läger där klimatet är mer gynnsamt.

Under mötet rekommenderade man att sjuka, invalider och gamla inte skulle delta i hungerstrejken, men alla berörda avvisade energiskt detta förslag.

Mötet beslutade inte vilken dag hungerstrejken skulle börja. En femmannastyrelse under ledning av Guevorkian fick i uppdrag att informera övriga trotskistiska grupper som var utspridda över det enorma område där lägren Ouchto-Petjora låg.

Tre veckor senare, den 27 oktober 1936, inledde de politiska fångarna sin massiva hungerstrejk, en strejk som var utan motstycke och en förebild under de förhållanden som rådde i de sovjetiska lägren. Vid väckningen på morgonen förkunnade fångarna i nästan varenda barack att de gått ut i strejk. I de baracker som beboddes av trotskister deltog 100% i rörelsen. Till och med officerarnas assistenter strejkade. Nästan 1.000 fångar, varav hälften arbetade i gruvan, deltog i denna tragedi som varade mer än 4 månader.

De första två dagarna blev de strejkande kvar på sina vanliga ställen. Därefter skyndade sig lägeradministrationen att isolera dem från resten av fångarna, av oro för att de sistnämnda skulle följa deras exempel. På tundra 4 mil från gruvan, på floden Syr-Iagas strandsluttningar, fanns det primitiva, halvt förstörda baracker, som tidigare hade använts under de inledande gruvborrningarna. Med största brådska iordningställdes dessa baracker provisoriskt. De regionala invånarna kontaktades och transporterade dit de hungerstrejkande på renslädar. Inom kort var de omkring 600. Resten samlades ihop i närheten av Tjibiou.

Efter att ha isolerat de strejkande vidtog GPU åtgärder för att förhindra rörelsen från att sprida sig över landet och från att bli känd utanför landets gränser. Fångarna berövades rätten att brevväxla med sina familjer. De anställda vid lägret blev av med sina semestrar och tilläts inte lämna lägret. Det gjordes försök att sätta upp de andra fångarna mot de strejkande. I gruvan fanns matreserver utöver vad som krävdes till de som arbetade i gruvan. Lägeradministrationen påstod att den måste göra slut på dessa stora lager av fett och socker, som var ämnat för arbetarna under jord, för att tvångsmata trotskisterna.

Mot slutet av strejkens första månad dog en av deltagarna av utmattning. Under den tredje månaden dog två till. Samma månad gav två strejkande, icke ortodoxa trotskister, upp. Slutligen dog ännu en strejkande bara några få dagar innan strejken tog slut.

Strejken segrar

Hungerstrejken inleddes i slutet av oktober 1936 och varade i 132 dagar, och tog slut i mars 1937. Den slutade med total seger för de strejkande, som fick ett telegram från NKVD:s högkvarter, med följande lydelse: ”Informera de strejkande i Vorkutagruvorna att alla deras krav kommer att tillgodoses.”

Trotskisterna fördes tillbaka till gruvan, fick mat som var förbehållet de sjuka, och efter en tid återgick de till arbetet, men bara ovan jord. En del av dem arbetade på gruvdirektörens kontor som betalda arbetare, bokhållare, ekonomer, etc. Deras arbetsdag översteg inte 8 timmar och deras matranson grundades inte på deras arbetsprestation.

Nyanlända

Men efterhand började de övriga fångarnas intresse för de strejkande att minska. Allas intresse riktades nu mot den nya Moskvarättegången, som sändes på radio. Dessutom började det komma nya fångar i slutet av juni. De berättade om massarresteringar, övervåld, avrättningar utan rättegång bakom NKVD:s murar, och detta över hela landet. I början ville ingen tro på det, i synnerhet som de nyanlända talade om det bara ovilligt och ganska dunkelt. Men lite i sänder blev banden mellan dem tätare och samtalen öppnare. Utan avbrott anlände

nya fångar från Ryssland. Gamla vänner och bekanta upptäckte varandra: det var inte längre möjligt att inte tro på historierna.

Trots dessa uppenbara fakta väntade ett antal fångar otåligt på hösten 1937 och 20-årsminnet av oktoberrevolutionen. De hoppades att regeringen precis som 1927 skulle utfärda en omfattande amnesti, speciellt som den mycket lovande ”Stalinkonstitutionen” hade antagits alldeles nyligen. Men hösten förde med sig bittra besvikelser.

Brutalt förtryck

Den stränga regimen i lägren blev plötsligt värre. Korpralerna och deras hjälpredor som upprätthöll ordningen – vanliga kriminella – hade fått nya order från gruvdirektören, och beväpnade sig med påkar och började skoningslöst misshandla fångarna. Vakterna kring barackerna plågade fångarna. För att roa sig på kvällarna sköt de på fångarna som gick på toaletten. Eller annars beordrade de, ”På magen!”, och tvingade fångarna att sträcka ut sig nakna på snön i flera timmar. Inom kort inleddes massiva arresteringar. Nästan varje kväll kom GPU-agenter till barackerna och ropade upp några namn och förde iväg de som hade ropats upp.

Vissa trotskister, inklusive Vladimir Ivanov, Kossior och Trotskijs son Serge Sedov, en försynt och sympatisk ung man, som oklokt nog hade vägrat att följa med sina föräldrar i landsflykt 1928, fördes med specialkonvoj till Moskva. Vi kan bara tänka oss att Stalin inte var nöjd med att bara kasta ut dem på tundran. Hans sadistiska natur törstade inte enbart efter blod. Han ville först förödmjuka dem på ett gränslöst sätt och tortera dem, och tvinga dem att göra falska självanklagelser. Ivanov och Kossior försvann spårlöst bakom Lubjankafängelsets murar. Efter att Serge Sedov hade ”behandlats” på Lubjanka, så ”rannsakades” han i Sverdlovsk, där han hade arbetat som ingenjör på elverket. Enligt rapporter i tidningarna ”erinrade han sig att han hade ägnat sig åt sabotagehandlingar” och andra ”brott”, för vilka han dömdes till arkebusering.⁴

I slutet av hösten befann sig omkring 1.200 fångar i det gamla tegelbruket. Åtminstone hälften av dessa var trotskister. De var allihopa inkvarterade i fyra stora baracker. Matransonen var 400 g bröd per dag, även om de inte fick det varje dag. Barackerna var omgivna av ett taggtrådsstängsel. Nästan 100 nyrekryterade vakter med automatvapen vaktade fångarna dag och natt.

Fångar som arresterades i gruvan, vid Oussa och i andra närbelägna läger togs till det gamla tegelbruket. De som hade arresterats i längre bort belägna läger – Petjora, Ijme, Kojve, Tjibiou, etc – fick stanna kvar nära Tjibiou.

Hela vintern 1937-1938 svälte fångarna som bodde i barackerna vid tegelbruket, medan de väntade på beslut om sitt öde. Så i mars anlände till sist tre NKVD-officerare från Moskva under ledning av Katjketine med flyg till Vorkuta. De kom till tegelbruket för att förhöra fångarna. Varje dag blev 30-40 inkallade, och de utfrågades ytligt i 5-10 minuter var, förolämpades grovt, tvingades lyssna till vidriga utskällningar och oanständigheter. Vissa hälsades med en smäll i ansiktet. Löjtnant Katjketine misshandlade själv en av dem flera gånger, nämligen gammalbolsjeviken Virab Virabov, en tidigare medlem i den armeniska centralkommittén.

---

⁴ Författaren misstar sig. Sedov åtalades aldrig offentligt och inte heller bekände han. Roman Rosdolsky träffade honom i Lubjankafängelset i februari 1937. Sedov berättade för Rosdolsky att de hade försökt tvinga honom att vittna mot sin far. Hans vägran medförde att han avrättades.

”Transporterna”

I slutet av mars lästes en lista på 25 personer, bland dem Guevorkian, Virabov, Slavine, etc... upp. Var och en fick ett kilo bröd och fick order om att förbereda sig för transport. Efter att ömt ha tagit farväl av sina vänner lämnade de barackerna och transporten for iväg. 15-20 minuter senare, inte långt borta, omkring en halv kilometer, från den branta strandkanten till den lilla floden Verchniaja Vorkuta (Övre Vorkuta), hördes plötsligt en skottsälva, följd av enskilda och oregelbundna skott. Sedan blev allt tyst igen. Inom kort kom transportens eskort tillbaka förbi barackerna. Och det stod klart för alla vad det var för transport fångarna hade skickats iväg på.

Två dagar senare blev det ett nytt upprop, denna gång 40 namn. Än en gång delades det ut en portion bröd. En del kunde inte röra sig på grund av utmattning. De fick löfte om att få åka i en kärra. De fångar som blev kvar höll andan och hörde snön knarra under fötterna på transporten som lämnade lägret. Under en lång stund hördes inte ett ljud, men alla lyssnade ändå uppmärksamt. Nästan en timme gick. Så ekade återigen skott över tundran. Denna gång kom de mycket längre bortifrån, i riktning mot den smalspåriga järnvägen som gick tre kilometer från tegelbruket. Den andra ”transporten” övertygade definitivt de kvarvarande om att de var ohjälpligt dömda.

Avrättningarna på tundran pågick under hela april och en del av maj. Vanligtvis ropade 30-40 fångar upp, varannan till var tredje dag. Vanligtvis tog man varje gång också med några vanliga kriminella, återfallsförbrytare. För att skrämma fångarna offentliggjorde GPU då och då listor över de som hade arkebuserats i den lokala radion. Oftast började dessa radiosändningar så här: ”För kontrarevolutionär agitation, sabotage, stråtröveri i lägren, arbetsvägran, flyktförsök, har följande personer arkebuserats...”, följt av en lista med namn på några politiska fångar blandade med en grupp vanliga kriminella.

En gång fördes en grupp på nästan ett hundra personer, främst bestående av trotskister, iväg för att bli skjutna. När de marscherade iväg sjöng de dömda Internationalen, och hundratals fångar som var kvar i lägret stämde in i sången.

Kvinnorna skonades inte

I början av maj arkebuserades en grupp kvinnor. Bland dem fanns den ukrainska kommunisten Tjoumskaja, hustru till I N Smirnov, som hade varit bolsjevik sedan 1918 och var före detta folkskommisarie (Olga, Smirnovs dotter, en ung flicka som var opolitisk och passionerat intresserad av musik, hade skjutits i Moskva året innan), Kossiors, Melnais’ etc hustrur... en av dem var tvungen att gå med hjälp av kryckor. När en manlig fånge avrättades så riskerade hans hustru automatiskt dödsstraff. Och när det handlade om välkända medlemmar i oppositionen så gällde detta även barn över 12 års ålder.

I maj när knappt 100 fångar återstod upphörde avrättningarna. Två veckor förflöt under tystnad, därefter leddes samtliga fångar iväg till gruvan. Där fick de veta att Jezjov hade avsatts och att hans plats hade övertagits av Beria...

Bland de överlevande från det gamla tegelbruket fanns flera ortodoxa trotskister som undgick avrättning. En av dessa, ingenjören R, stod mycket nära Guevorkian och var en av de fem ledare som hade organiserat den stora hungerstrejken. I gruvan sade man att R hade klarat livhanken genom att förråda sina kamrater. Dessa misstankar var troligen välgrundade, ty efter avrättningarna åtnjöt R lägeradministrationens förtroende och avancerade till direktör.

10. Fernando Claudín:¹ Stalin och Andra världskriget

Vissa historiker och politiker i väst, som talar om ”den fria världen”, tycker om att betona Stalins ”fula tricks” för att trygga säkerhetszonen och andra delar av hans globala strategi, samtidigt som de idealiserar Roosevelts politik och till och med Churchills. Deras omdömen avslöjar inte bara brist på objektivitet utan också otacksamhet. Att den ”fria världen” inte förlorade några av sina mest praktfulla blommor under den stora krisen kan den till stor del tacka Stalin för. Det är ett välkänt faktum att inget antagande av det förlopp historien *skulle kunna* ha fått i stället är möjligt att bevisa. Och det skulle vara meningslöst att påstå att om Sovjetledaren – och den högste ledaren för världskommunismens styrkor – skulle ha räknat in den europeiska revolutionen bland de prioriterade målen för sin krigspolitik, så skulle revolutionen i Europa ofelbart ha segrat. Vad som däremot är meningsfullt att påstå, eftersom det bekräftats av händelserna, av varje steg i den stalinistiska politiken, är att Stalin med troget bistånd av de västliga kommunistledarna gav ett ovärderligt bidrag till lösningen på det svåra problem, som den brittiska och amerikanska kapitalismens ledare stod inför efter 1939: Hur skulle man besegra sin fruktade tyska rival och samtidigt undvika risken för revolution i den europeiska kapitalismens viktigaste centra?

Trotsky hade otvivelaktigt en alltför optimistisk syn på förutsättningarna för en revolution i Europa vid ett nytt världskrig. En optimism som var ett resultat av hans uppfattning om det stadium kapitalismen befann sig i (dess historiska förmåga att utveckla produktivkrafterna var uttömd osv). Men förutsägelsen att andra världskriget skulle kunna leda till revolution över hela Europa var inte någon fantasi från en extremist. Den uttryckte en reell möjlighet, som bourgeoisin var medveten om från konfliktens första dag. Denna möjlighet uppkom inte på grund av att det kapitalistiska systemet nått sina yttersta gränser vilket Trotsky kom fram till, genom att göra om samma fel i analysen som Lenin hade gjort under det första världskriget. Nej, den uppkom på grund av den metod som kapitalismen såg sig tvungen att använda för att ”justera” sina strukturer och gå in i en ny utvecklingsfas.

Andra världskriget var den allvarligaste kris som det kapitalistiska och imperialistiska systemet hade genomgått under hela sin historia. Samtidigt avslöjade det på ett uppseendeväckande sätt systemets livsduglighet, i global bemärkelse – redan under krigets gång men särskilt genom dess slutliga resultat. Den enorma styrkan hos dess industriella, tekniska och vetenskapliga apparat; dess förmåga att manipulera massorna och hålla dem kvar vid de värderingar, ideologier och politiska uppfattningar, som var nödvändiga för att systemet skulle överleva. Det visade de gamla härskande klassernas politiska skicklighet, deras förmåga att manövrera, som var resultatet av deras sekellånga erfarenhet. På samma sätt som kriget 1914 och den ekonomiska krisen 1929, men i mycket större skala, visade att den ”döende kapitalismens” dödskamp är långvarig. (Denna uttänjda dödskamp har givit den officiella marxismen tid och möjlighet att införa en teori om periodicitet. Man började med att föra fram tesen att i och med första världskriget och den ryska revolutionen hade kapitalismens ”allmänna kris” inletts. Efter andra världskriget och när man såg att den sjuke ännu var vid liv kom man fram till att mellankrigstiden endast var den ”första etappen” av den ”allmänna krisen”. På vilken följde den ”andra etappen”, som inleddes med kriget 1939-45. År 1960 slog man fast att den andra etappen var slut och att den tredje hade inletts. Hur många etapper återstår?)

¹ Fernando Claudín var en ledande medlem i det spanska kommunistpartiet från slutet av 30-talet tills hans uteslutning 1965. Han var medlem av politbyrå 1947-1965. Detta är ett utdrag ur hans klassiska arbete *Krisen i den kommunistiska rörelsen*, publicerad på svenska 1979 (spanskt original 1970).

Men denna globala livsduglighet innehöll också stelnade strukturer som stod i skarp motsättning till systemets dynamik, som i huvudsak utgick från tre centra: Tyskland, Japan och framför allt USA. Den gamla stagnerade franska och brittiska kapitalismens kontroll över vidsträckta kolonialt utsugna områden, liksom över de eftersatta östra och södra delarna av Europa, innebar ett allvarligt hinder för expansionsförmågan hos dessa tre centra. Men den franska och brittiska kapitalismen, vars mest dyrbara intressen hotades, var inte beredd att ge sig utan kamp. För den amerikanska kapitalismen, som hade hela Latinamerika att tillgå för sin expansion och lättare kunde tränga in i de franska och brittiska kolonierna, var det inte fråga om att starta ett krig. Men för den tyska och japanska kapitalismen fanns ingen annan utväg än det traditionella kriget.

Från de fem viktigaste kapitalismakternas utgångspunkt gällde andra världskriget, precis som det första, marknader, kolonier och råvaror och betydde samtidigt att hela systemet tog steget in i en ny fas: statlig monopolkapitalism. De tre makter som var ledande i denna nya fas av kapitalismen hade inte bara ambitionen att överta de franska och brittiska områdena (förutom Belgiens och Hollands kolonier) – de föresatte sig dessutom att integrera det sovjetiska. Att USA försökte uppnå dessa båda mål i allians med sina framtida offer, medan dess två huvudkonkurrenter försökte nå samma mål genom militär erövring, gav USA en stor politisk och militär fördel, men innebar inte att det fanns någon grundläggande skillnad mellan de båda sidornas syften.

Efter erfarenheterna från 1917-20 var borgarklasserna i alla länder fullt medvetna om de inneboende riskerna i den fruktansvärda händelseutveckling, som systemets infernaliska logik tvingade fram ännu en gång. Riskerna var desto större eftersom Sovjetstaten med Röda Armén och Kommunistiska Internationalen nu existerade. Visserligen hade de europeiska revolutionära rörelserna alldeles före kriget besegrats och tvingats till en underjordisk tillvaro i nästan alla länder på kontinenten. Men hur skulle massorna reagera på effekterna av det nya blodbadet? Skulle inte de överlevande kommunistiska kärnorna ha förmåga att utnyttja situationen? I februari 1917 var inte bolsjevikerna heller mer än en handfull revolutionärer...

Varje borgarklass bedömde dessa okända faktorer olika, alltefter landets inre situation. Den tyska kapitalismen kände sig säker när väl arbetarrörelsen och kommunistpartiet hade krossats. Den utgick från att dess militära seger skulle göra det möjligt att på motsvarande sätt utplåna alla spirande revolutionära tendenser i resten av Europa. En liknande syn hade den japanska kapitalismen, som också hade lyckats oskadliggöra sin arbetarrörelse. Utifrån en annan praktik – en anpassning till reformismen av arbetarklassen utan någon motsvarighet i den kapitalistiska världen – hade USA bättre förutsättningar än någon annan makt för att bestå det prov, som kriget innebar. Den engelska borgarklassen kunde inte känna sig lika säker, vilket storstrejken 1926 hade visat. Men Labourpartiets starka inflytande innebar ändå en rätt säker garanti. Situationen i Frankrike var helt annorlunda. Det var uppenbart att Frankrike var den svagaste länken i hela den industrialiserade kapitalistiska världen. Till problemet med dess stelnade ekonomiska och politiska strukturer kom den kraftiga radikaliserings av den franska arbetarklassen, som tagit sig uttryck i den sociala explosionen 1936 och i den dominerande ställning som det franska kommunistpartiet intagit inom arbetarrörelsen. Det kommunistiska inflytandet hade också spritt sig till viktiga grupper intellektuella och andra skikt i samhället. Den exemplariska moderation som PCF visade under folkfrontsperioden räckte inte till för att lugna borgarklassen. Var det en tillfällig taktik eller en grundläggande förändring av partiet? Italien, som under fascismen undergått en betydande kapitalistisk utveckling var ett okänt kort beträffande stabiliteten hos dess bourgeoisie. Det stod klart att säkerheten inte var lika stor som i Tyskland, men det fanns inte heller något orosmoln i stil med den franska kommunismen.

Utanför den industrialiserade världen fanns det gott om tänkbara revolutionshärdar i världskrigets spår: asiatiska kolonier, latinamerikanska republiker och efterblivna stater i södra och östra Europa. Men det allvarligaste och tydligaste hotet mot världskapitalismen efter Sovjets inträde i kriget var möjligheten av ett fascistiskt nederlag och en sovjetisk seger i kombination med en proletär revolution i Frankrike. Detta skulle sätta igång en process, som kunde utmynna i en revolution i kontinental skala. Den brittiska och amerikanska bourgeoisin var fullt medveten om denna risk. Hela dess politik, strategiska planer och militära operationer under stridens gång var djupt påverkade av detta hot, särskilt i slutfasen av kriget, när Sovjetunionen stod på gränsen till seger med kontinentens mäktigaste militärapparat, fanns ingen plats för tvivel. Det franska motståndet hade utvecklats till en betydande kraft, i stor utsträckning under kommunisternas ledning. Samtidigt kunde man klart skönja möjligheten av en revolutionär utveckling i Italien, något som redan var ett faktum i Jugoslavien och Grekland.

Amerikaner och engelsmän hade två gemensamma mål: besegra sina rivaler och rädda det kapitalistiska Europa från den proletära revolutionen. Naturligtvis var de också ense om att förebygga och kväva ett revolutionärt hot i andra delar av världen och särskilt i Kina. Även om de använde olika metoder för att nå dessa mål fanns det en grundläggande gemenskap. De motstridiga intressena gällde frågan om kolonierna, men detta var snarare ett problem för morgondagen än något man omedelbart behövde ta itu med. Intressegemenskapen beträffande de prioriterade målen tillsammans med det urmodiga engelska imperiets starka ekonomiska och militära beroende av den amerikanska supermakten gav den brittisk-amerikanska alliansen en solid grund. Det stora problemet berodde på motsättningen mellan deras två prioriterade mål. Tysklands nederlag var ju ett av de grundläggande villkoren för den europeiska revolutionen. Och den gemensamma logiken i det antifascistiska kriget och befrielsekriget ledde in folken på kontinenten på revolutionens väg. I Stilla havs-kriget hade den angloamerikanska alliansen motsvarande problem, särskilt vad gäller Kina. Men ledarna i Washington och London uppfattade inte Kina-frågan som lika dramatisk som problemet i Europa: Vid den tiden underskattade de möjligheterna för de kinesiska kommunisterna och för andra revolutionära rörelser i Asien.

Nödvändigheten av att hindra den europeiska revolutionen borde logiskt sett lett de brittiska och amerikanska styresmännen till att försöka nå en uppgörelse med Tyskland. Och som bekant gjorde de också allt vad som stod i deras makt i den riktningen ända tills konflikten bröt ut. Men den tyska imperialismen resonerade inte på samma sätt. Genom sin militära seger på den europeiska kontinenten och de brittiska öarna trodde den sig kunna slå två flugor i en smäll: att för lång tid framöver eliminera det revolutionära hotet i Europa och att trygga den ekonomiska och politiska basen för sin framtida expansion. Den tyska imperialismens program var ett minst lika allvarligt hot för briter och amerikaner, och framför allt mer oundvikligt och omedelbart än en eventuell europeisk revolution. Eftersom det var obönhörligen nödvändigt för den angloamerikanska alliansen att besegra Tyskland för att kunna försvara sina vitala intressen, måste man finna en framkomlig väg att krossa Tyskland samtidigt som den europeiska kapitalismen räddades: en varaktig överenskommelse med Sovjetunionen och den kommunistiska rörelsen. Denna möjlighet hade antytts under folkfrontsperioden, men det första tydliga, och för kapitalismen hoppningivande, beviset på hur långt Sovjetledarna var beredda att gå i denna riktning var den tysksovjetiska pakten. För dess skull tvekade inte Kreml att förmå kommunistpartierna att överge den antifascistiska strategin. Ändå var inte heller detta tillräckligt för att dra fullständiga slutsatser, för Sovjetunionen hade undertecknat pakten med Tyskland i en svag position. Man kunde inte förutse dess beteende i ett styrkeläge, i händelse av ett nederlag för Tyskland. Under alla förhållanden

fanns inget alternativ för USA och England, som kombinerade det med ett elementärt taktiskt grepp: att låta Sovjetunionen offra så mycket som möjligt av sina krafter på sin kamp mot Tyskland.

Som vi vet visade händelseutvecklingen att det var fullt möjligt med den typ av överenskommelse London och Washington hade strävat efter. Den gjorde det möjligt för dem att övervinna den latent motståndningen mellan deras huvudmål i Europa: Tysklands nederlag och förhindrande av revolutionen. De hade mindre lycka med sig i Asien, men helt utan Stalins förskyllan.

Från och med 1943 framstod klart möjligheten till en revolutionär lösning på det anti-fascistiska kriget i fyra europeiska länder: Frankrike, Italien, Jugoslavien och Grekland. Samtidigt kom Tysklands nederlag inom synhåll och den avgörande roll som de sovjetiska arméerna skulle komma att ha i samband med detta blev allt tydligare. Dessa arméers allmänna offensiv utvecklade sig på ett överväldigande sätt längs alla fronter under våren detta år. Det var varningsropens år i den engelska och amerikanska pressen. Det var det år då ledarna för den brittisk-amerikanska koalitionen krävde att Komintern skulle upplösas och att kommunistpartierna skulle lägga fast en politik, som uteslöt det revolutionära perspektivet. Och det var det år då Stalin utan vidare gick med på dessa krav, eftersom de inte påverkade hans strategiska och politiska syften. Tvärtom, de kunde fungera som växel pengar vid de stora förhandlingarna med de allierade. De jugoslaviska kommunisterna gick emot direktiven från Moskva, de grekiska tvekade och under loppet av 1944 kom de att göra eftergifter för trycket från Moskva som skulle komma att bli ödesdigra. Thorez och Togliatti accepterade Stalins linje ovillkorligt, vilket stod i samklang med de båda ledarnas utveckling i nyreformistisk riktning, som inleddes under folkfrontsperioden. Och de ledande kärnorna i de två partierna, som också hade formats av dessa idéer, hade inga invändningar. I och med detta hade möjligheten till en revolutionär utveckling i Frankrike och Italien fått en allvarlig knäck. Sak samma kunde ha inträffat i Ryssland 1917 om Lenins aprilteser hade avvisats av bolsjevikerna. Den borgerliga revolutionen skulle ha kunnat stabiliseras i en eller annan form, men tillfället till en proletär revolution skulle ha varit förspilt. Historiker och revolutionärer skulle än idag fortsätta att diskutera om möjligheten hade funnits eller om Lenin var en vänsteristisk äventyrare. På samma sätt som detta enda faktum att debatten fortsätter och långtifrån håller på att avslutas är ett talande tecken på att den berömda möjligheten visar sig tillräckligt tydligt vid den historiska analysen. Det var inga fantasier som under dessa år skapade fruktan hos de franska och italienska borgarna och deras brittiska och amerikanska beskyddare! Den italienska borgarklassen, som uppkom ur Risorgimento (Italiens enande, ö a), hade aldrig upplevt en så allvarlig kris som den 1943. Och samma sak gäller Frankrike ända sedan kommunen. Den nationella katastrofen 1940 avslöjade helt och hållet den franska kapitalismens svaghet. Staten gick under och ersattes av en karikatyr till stat i ockupanternas tjänst. Krigets fador blandades med förödmjukelsen av det skamliga nederlaget och den tyska ockupationen.

Det rådde inget tvivel om orsakerna: gammalmodiga ekonomiska och sociala strukturer, kolonial parasitism, teknisk efterblivenhet och en rutten och oduglig parlamentarism. De härskande klasserna och deras politiska partier hånades. Hela ansvaret för katastrofen föll på dem. Men det mest allvarliga i den franska borgarklassens ögon var ändå den klara förskjutningen åt vänster inom arbetarklassen och andra sociala skikt under loppet av kampen mot ockupanten. Detta speglade ett ökat medvetande om ansvaret för, och orsakerna till krisen. Om massorna i snabb takt drogs till det franska kommunistpartiet, trots dess vansinniga politik 1939-41, och det kunde tillskansas sig det dominerande inflytandet i motståndsrörelsen, var det för att de mest aktiva och mest avancerade grupperna i samhället,

som uttryckte massornas ännu oklara inriktning, strävade efter en radikal lösning på den borgerliga regimens kris.

Utvecklingen i Italien var likartad. Fascistregimens ansvar för den nationella katastrofen avslöjade obevekligt storföretagarna och godsägarna, som under femton år av diktatur visat sig oförmögna att göra något åt den italienska kapitalismens svagaste punkt: underutvecklingen i södern. I stället hade de kastat in nationen i koloniala äventyr och det imperialistiska kriget. Men den fascistiska diktaturen var i sin tur resultatet av och beviset för den ur Risorgimento uppkomna borgerliga demokratin oduglighet. Halvöns härskande klasser hade misslyckats under båda dessa politiska former. Och den fantastiska massrörelse som blev följden av Mussolinis fall, dess tydliga svängning åt vänster och det italienska kommunistpartiets snabba utveckling speglade ännu tydligare än i Frankrike tendensen till en radikal, revolutionär lösning på den nationella krisen.

Aldrig någonsin i dessa båda länders historia hade den verkliga rörelsen så fullständigt ifrågasatt den borgerliga regimens existensberättigande. Aldrig någonsin hade arbetarklassen, de intellektuella, samhället i sin helhet upplevt en så lärorik erfarenhet, som visade behovet av en ny ekonomisk ordning, en ny stat och en ny ledande klass. Kunde kommunistpartiet, utan att förlora sitt existensberättigande, underlåta att föra fram det socialistiska alternativet? Kunde det låta ett sådant tillfälle gå sig förbi, och inte överföra den kritik, som visade sig i den verkliga händelseutvecklingen, till den politiska teorins och praktikens område?

Här bör två sidor av problemet särskiljas. För det första, att utnyttja den objektiva situationen, det levande exemplet, för att höja massornas politiska medvetenhet och skapa en klar vilja till revolutionär förändring; att utarbeta en strategi och taktik för att organisera och förbereda dem man kan få med sig i genomförandet av denna omvälvning. Det centrala målet måste vara maktövertagandet, *inte av kommunistpartiet utan av alla sociala och politiska krafter som står på det socialistiska alternativets grund*. I en djup nationell krissituation som den i mitten av 40-talet i Frankrike och Italien måste det vara varje revolutionärt marxistiskt partis ofrånkomliga plikt att handla så.

Detta oberoende av den andra sidan av problemet – om detta handlingssätt under den aktuella perioden kan utmynna i revolutionens seger. Av den enkla orsaken att denna fråga endast kan få sitt svar under händelsernas gång. Bara handlingen, i kombination med andra faktorer, kan skapa den gynnsamma situation, det styrkeförhållande, som kan möjliggöra det avgörande steget; maktövertagandet. (I april 1917 kunde ingen garantera att det ofelbart skulle skapas tillräckliga förutsättningar för att bolsjevikerna skulle ta makten, och Lenin gjorde aldrig det heller. Aprilpolitiken garanterade inte i sig att dessa förutsättningar skulle skapas i oktober, men utan den skulle de inte ha infunnit sig.) De franska och italienska kommunistpartiernas allmänna linje under andra världskriget slogs fast av deras ledare från Sovjetunionen, under Stalins direkta överinseende. Dessa ”löste” frågan samma dag som alliansen mellan England/USA och Sovjetunionen upprättades: I Frankrike och Italien skulle det inte bli någon socialistisk lösning. Målet var att återupprätta den borgerliga demokratin.

En så omfattande kapitulation, att den i praktiken förnekade det som kommunisterna trodde sig vara, och fortsatte att förkunna att de var, fordrade teoretiska och politiska utläggningar i samma klass. Alla förklaringar som alltefter omständigheterna fördes fram under krigets gång mynnade ut i en och samma huvudmotivering. Den kan sammanfattas i följande schema: a) En seger för Hitlertyskland skulle betyda att Sovjetunionen krossades och att den europeiska arbetarrörelsen utplånades för en obestämd framtid; b) Alltså måste det primära målet vara att Tyskland besegrades; c) För att säkra Tysklands nederlag var det viktigaste villkoret att koalitionen mot Hitler kunde befästas; d) Att lägga fram det socialistiska perspektivet och

förespråka proletarietets maktövertagande skulle ofelbart leda till en konfrontation med de allierade och sätta segern på spel; e) Därav följer att det inte i detta skede är möjligt att överväga det socialistiska alternativet.

Detta resonemang har presenterats som något odiskutabelt, resultatet av vanligt sunt förnuft. Bara inbitna vänsterister, trotskister och andra oansvariga eller lömska fiendeagenter – ”Hitler-trotskisterna” enligt Thorez’ språkbruk – kunde ifrågasätta sådana grundläggande sanningar. Orsakerna till att de flesta aktiva kommunister, särskilt i Frankrike och Italien, kunde godta denna logik har redan nämnts. Påstående a) och b) är förstås odiskutabla. Men påstående c) ur vilket d) och e) härleds är långt ifrån odiskutabelt: detta att sammanhållningen inom koalitionen mot Hitler – dvs alliansen England/USA och Sovjetunionen – skulle vara det viktigaste villkoret för segern. Det uteslöt möjligheten att det under krigets gång skulle kunna skapas en ny kombination av krafter, grundad på en allians mellan Sovjetunionen och de europeiska folkens befrielseörelse, som kunde leda till Tysklands nederlag och samtidigt sätta stopp för de angloamerikanska imperialisternas planer. Och att å priori utesluta denna möjlighet innebar att avstå från en politik som kunde bidra till att skapa den. Som till och med de officiella sovjetiska historikerna medger blev denna möjlighet påtaglig i slutet av 1943 och början av 1944. Då var inte längre en allierad landstigning på kontinenten nödvändig för att garantera Tysklands nederlag. Dess primära syfte var att rädda Västeuropa från revolutionen. Men hade det lyckats om kommunistpartierna i Frankrike och Italien hade fört en annan politik? Om de hade närmast sig de jugoslaviska kommunisternas politik?

I Jugoslavien visades efter 1941 i praktiken att det var möjligt att kämpa på två fronter: mot huvudfienden, den fascistiska ockupanten och dess quislingar, och mot den allierade fienden, som under krigets gång försökte skapa förutsättningar för att återupprätta borgarnas och jordägarnas regim och göra landet beroende av den brittisk-amerikanska imperialismen. Samtidigt visade sig denna strategi inte alls mindre effektiv i kriget mot Hitler än den strategi som motiverades med hänvisning till sunt förnuft: Omfattningen av den jugoslaviska befrielsearméns operationer mot inkräktaren överträffade med bred marginal de franska och italienska befrielseörelsernas aktioner. Paradoxalt nog motverkade det sunda förnuftets strategi sitt huvudsyfte: att uppnå maximal effektivitet i kampen mot ockupanterna. De franska och italienska kommunistpartierna avstod i själva verket från att ge befrielsekriget ett revolutionärt innehåll. De undvek en konfrontation med de allierades och den nationella borgarklassens politik, och underlättade på så vis inte bara återupprättandet av det borgerliga systemet. De avstod också från att mobilisera folklig kraft och energi mot inkräktaren, som endast kunde uppammas av den revolutionära glöden, medvetenheten om att kampen gäller social jämlikhet och arbetarmakt. Som vi tidigare sett ledde ”det sunda förnuftets logik” till att kommunistpartierna i Frankrike och Italien underordnade sig själva, proletarietet och alla vänsterkrafter under de västallierades och den borgerliga sektorns ledarskap. Dessas krigspolitik gick ut på att minimera arbetarnas och folkets deltagande. Den ”nationella enheten” som lovordades som det mäktigaste och bredaste blev i praktiken smalare och svagare än den revolutionära nationella enheten i Jugoslavien.

Det behöver knappast påpekas att typen av konfrontation och hur den relaterades till övriga åtgärder måste anpassas till krigets utveckling i Europa och i världen och till läget i respektive land. Kampen måste föras politiskt, det gällde att undvika väpnad konflikt i så hög grad som möjligt, särskilt då styrkeförhållandena var till nackdel för revolutionärerna. Jugoslaverna gav en lektion i politisk begåvning genom sitt sätt att förstå dialektiken i konfrontationer och allmänt handlings sätt. De kombinerade den öppna politiska kampen med gemensamma aktioner när så var möjligt, väpnade attacker mot cetnikerna med förhandlingar med den kungliga regeringen och de allierade. Samtidigt som de skapade sin egen makt och en

revolutionär arme, gav de den gamla engelska räven illusioner om att han genom förhandlingar skulle kunna uppnå vad han inte kunde nå genom styrka. De lyckades till och med få de västallierade att sända vapen innan Sovjetunionen gjorde det.

För de italienska och franska kommunisterna gällde det alltså – under förutsättning att de hade velat föra en revolutionär politik – inte att imitera den jugoslaviska taktiken, utan att utarbeta sin egen taktik för kampen. Men den jugoslaviska taktiken slog fast några grundläggande villkor för en sådan taktik. För det första att arbetarna och de antifascistiska vänsterkrafterna måste bilda en oberoende rörelse, med sitt eget program och helt självständiga beväpnade styrkor. För det andra att de under loppet av själva kriget mot Hitler måste skapa en ny folkmacht, som i den mån omständigheterna tillät det erbjöd massorna möjlighet att direkt delta i det nya styret. Det finns ännu fler viktiga aspekter men de har redan nämnts i samband med analysen av den jugoslaviska kampen. Är det verkligen sant att situationen i Frankrike och Italien omöjliggjorde en sådan linje?

Det är betecknande att de franska och italienska kommunistledarna ställde inför jugoslavernas kritik på Kominforms grundningsmöte inte ens försökte visa att det var omöjligt. De slingrade sig genom att antyda att om de hade försökt ta makten skulle västmakternas arméer intervenserat för att hindra det. Detta var en undanflykt eftersom kritiken inte gällde att de inte hade försökt ta makten, utan att de sedan 1941 hade fört en politik som innebar att de på förhand övergav detta perspektiv och i stället satte upp ett motstridigt mål: återupprättandet av den borgerliga demokratin. Att man underkastade sig de borgerliga allierade. Risken för en västmaktsintervention uppkom inte förrän sommaren 1944 i Frankrike. Vad hindrade det franska kommunistpartiet från att under de tre åren dessförinnan föra en politik som ideologiskt, politiskt och organisatoriskt skulle förbereda arbetarklassen inför kampen för en socialistisk lösning på det borgerliga Frankrikes kris? I stället för att bidra till att underordna motståndet under de Gaulle och de gamla vanryktade borgerliga partierna, varför stödde det inte och ställde sig i ledningen för de oppositionella strömningar, som fanns inom motståndsrörelsen? Varför kämpade de inte från början för en ny makt, född inom motståndsrörelsen och baserad på de arbetande massorna, när de stod inför risken av ett återupprättande av den gamla makten, som de Gaulle representerade?

Många tecken tydde på att de revolutionära strömningarna verkligen var djupgående (samtidigt som massorna betraktade kommunistpartiet som revolutionens parti): Det faktum att befrielsen fick den karaktär som den fick trots PCF:s ultra-opportunistiska politik under dessa tre år; Att arbetarna och vänstern nästan hade makten i sina händer i en rad områden, vilket icke-kommunistiska historiker medger; Att massorna i stort antal drogs till PCF och stödde vänsterströmningarna inom socialistpartiet, fackföreningarna och andra organisationer. Detta visade i efterhand att med en annan politik under den föregående perioden skulle medvetenhetsnivån inom rörelsen, dess kampanj och vilja att genomföra en radikal förändring ha varit mycket större. Men även om man bara ser till den nivå som rörelsen faktiskt hade uppnått under månaderna efter befrielsen, skulle det inte varit möjligt att leda in den på en revolutionär väg? Det är denna fråga som de ansvariga inom PCF alltid har undvikit. Till vänsterkritikerna svarade de, och fortsätter att svara, att det inte fanns förutsättningar för ett maktövertagande. Men det är inte det frågan gäller. Frågan ligger i det faktum att partiet tillämpade en politik som var ägnad att omintetgöra alla möjligheter att skapa förutsättningarna för maktövertagandet (inte av partiet ensamt utan av hela den revolutionära delen av motståndsrörelsen). Partiets politik spelade rollen av en brandkår när en eldsvåda har brutit ut. Under den nästan årslånga perioden från befrielsen av Paris fram till Tysklands kapitulation kunde ingen, utom kommunistpartiet och de fackföreningar det kontrollerade, hindra en obegränsad utveckling av massrörelsen.

Mot de Gaulles försök att göra slut på befrielsekommittéerna, folkmilisen och de embryon till dubbelmakt som fanns inom motståndet, kunde PCF använda strejker och ockupationer av fabriker, massdemonstrationer och andra aktionsformer. Partiet hade kunnat uppmuntra en ombildning av befrielsekommittéerna till direkta massorgan, med stöd av organ för arbetarmakt vid företagen. Det hade kunnat främja detta slags rörelser och försöka ena hela vänstern kring ett demokratiskt socialistiskt program. Frågan om maktövertagandet kunde inte ställas konkret på annat sätt än som en politik för att stärka massrörelsen, att skingra dess illusioner om gaullismen och de allierade (som partiet själv grundlagt under den föregående perioden) osv.

Men PCF:s politik var som vi sett att samarbeta med de Gaulle för att krossa motståndsrörelsen och att säga åt arbetarklassen att dra åt svångremmen för att återupprätta den kapitalistiska ekonomin. Befrielseörelserna i de franska kolonierna motarbetades och man spred illusioner om den parlamentariska och fredliga vägen och fortsatte att skönmåla de allierade. Det var den franska socialdemokratins högerflygels traditionella reformistiska och nationalistiska politik i ny tappning.

I Italien uppenbarade sig möjligheten till en politik som på ett dialektiskt sätt kombinerade det antifascistiska kriget med kampen för socialism efter Mussolinis fall. Då – med Togliattis egna ord – störtade den borgerliga statens gamla grundpelare samman, inklusive dess militärapparat, och den största folkresningen i Italiens historia inleddes. Och i spetsen för detta gigantiska folkliga uppvaknande stod i huvudsak kommunister, vänstersocialister och avancerade intellektuella. När Togliatti gick iland i Neapel våren 1944, började det bli nödvändigt att välja mellan två politiska linjer, som på ett förvirrat sätt speglades av konflikten mellan antifascismen och kungen, Badoglio och de allierade. Den första linjen gick ut på att föra samman arbetarpartierna och den småborgerliga vänstern i opposition mot monarkin, den traditionella högern och de allierade. Den andra linjen ville tvärtom suddat ut motsättningarna och närma vänstern och högern, arbetarna och borgarklassen, under de allierade militärmyndigheternas allsmäktiga ledning och med mottot: Först ska vi vinna kriget. Den första kunde ha lett till uppkomsten av ”det historiska blocket”, som Gramsci behandlat. Den andra, den nationella enhetspolitiken, skulle underlätta de gamla härskande klassernas politiska spel. Det skulle slutligen leda till att den italienska kapitalismen återupprättades och moderniserades.

Inte ”nationell enhet” men väl ”nationell splittring” hade kunnat omintetgöra den gamla härskande klassens spel, som hade varit uppenbart sedan Mussolinis fall. Detta hade kunnat visa massorna vilka som verkligen kämpade för att förnya Italien politiskt och socialt och för nationellt oberoende och å andra sidan vilka som ville ha tillbaka de gamla industri- och godsägarna till makten och göra Italien beroende av en annan imperialism. Den nationella enheten gav inte arbetarklassen huvudrollen, som Togliatti försökte göra gällande: Den gav bara en illusion om denna roll. Den verkliga makten låg i andra händer. För att arbetarklassen verkligen skulle kunna ta ledningen var det nödvändigt att dess partier i handling förenade frågan om den nationella befrielsen med en jordreform i söder och på öarna och med kampen för en socialistisk demokrati. Togliattis strategi, som var en kopia av den som Komintern tillämpade under spanska inbördeskriget, innebar att dessa tre mål åtskiljdes precis i det historiska ögonblick då rörelsen, de sociala och politiska strukturernas djupa kris och massornas uppvaknande tenderade att knyta samman dem i en enhetlig revolutionär process. Under de två åren från de allierades landstigning i södra Italien fram till resningen i norr gjorde PCI ingenting för att organisera lantarbetarnas kamp för jorden och motarbetade de tendenser som fanns hos den stora proletära rörelsen i norr att kämpa för en socialistisk utgång. Den nationella enhetspolitiken gick i praktiken ut på att bromsa massrörelsen för att

undvika en brytning av regeringskoalitionen eller en konfrontation med västmakternas militärmyndigheter.

Men endast massrörelsen skulle, i egenskap av en självständig kraft på alla nivåer och med sitt eget program, kunna underminera och slutligen förhindra återuppbyggnaden av den traditionella makten som steg för steg höll på att bli verklighet. De allierades militära närvaro skulle naturligtvis ha krävt annorlunda metoder än jugoslavernas, en i huvudsak politisk konfrontation. Men just denna närvaro och militärmyndigheternas handlingssätt gav levande åskådningsexempel för folket, som arbetarna och den antifascistiska vänstern kunde ha utnyttjat till att ytterligare öka den nationella medvetenhet som befrielsekriget lett till. Man kunde ha krävt att Italiens suveränitet och folkets rätt att fritt välja sin regering skulle erkännas, och att britternas och amerikanernas militärmyndigheter inte skulle blanda sig i landets inre angelägenheter.

Det viktigaste hindret för en strategi som innebar en kraftfull kamp om jorden och för andra revolutionära förändringar låg inte i Italiens situation, utan i det faktum att PCI-ledningens linje dikterades från Moskva. En sådan offensiv strategi skulle ha kunnat utveckla förutsättningarna för dubbelmakt och politisk isolering av de allierade och högern, och kunnat skapa en mäktig självständig rörelse av arbetarpartierna och den antifascistiska vänstern. Om de jugoslaviska kommunisterna hade respekterat Stalins direktiv i Dimitrovs meddelande från mars 1942, hade lika stora ”hinder” rest sig i Jugoslavien.

Togliatti och Thorez återkom åtskilliga gånger till exemplet Grekland för att rättfärdiga sin politik. Men katastrofen för det grekiska motståndet kunde ha undvikits, trots Stalins obeskrivliga förräderi, om de grekiska kommunistledarna hade stått emot de sovjetiska påtryckningarna och inte kapitulerat i det ögonblick de hade kontroll över nästan hela landet och förfogade över en stridsvan folkarmé. Ett och ett halvt år senare under mycket mer ogynnsamma villkor återupptog de den väpnade kampen och kunde fortsätta kämpa i mer än tre år, trots att hjälpen utifrån var obetydlig jämfört med amerikanernas massiva insats och praktiskt taget upphörde 1948. Om de grekiska kommunistledarna inte givit vika för Stalin under december 1944 och januari 1945, hade den brittiska expeditionskåren hamnat i en allt annat än avundsvärd situation.

I början av 1945 var Tyskland praktiskt taget besekrat. De sovjetiska arméerna, som under framryckningen förstärkts av bulgariska, rumänska och polska stridsenheter och av den jugoslaviska befrielsearmén, var totalt överlägsna de västallierade i fråga om militär styrka. USA var fortfarande engagerat i Stilla havs-kriget, och visste inte för hur länge. De europeiska folkens entusiasm för demokrati och reformer nådde nu sin höjdpunkt. Vad hade hänt om arbetarrörelserna i Frankrike och Italien i detta läge beslutsamt hade gått till offensiven för makt åt arbetarna och hela vänstern, med ett program för demokratiska socialistiska förändringar? (Inte makt åt kommunisterna eller ett ”sovjetiskt” program.) En intervention av de allierade? Hade Roosevelt eller Truman vågat riskera de politiska konsekvenserna av att ersätta Hitler som den europeiska vänsterns huvudfiende? Hade de över huvud taget militära möjligheter att göra det? Man kan naturligtvis inte bortse från risken, precis som man i oktober 1917 inte kunde bortse från risken för en tysk intervention, som också genomfördes och nästan höll på att krossa den ryska revolutionen. Det är svårt att tänka sig en helt riskfri revolution. Den stora skillnaden var att 1944-45 låg den största risken för den europeiska revolutionen inte i en intervention av de kapitalistiska arméerna, utan i att de arméer, som räknades som Oktoberrevolutionens banerförare, skulle underlåta att ingripa. Som skedde i Grekland. Man bör emellertid tänka på att just exemplet Grekland visade på svårigheten med sådana operationer i det aktuella läget.

Låt oss lämna frågorna kring och analysen av vad som kunde och inte kunde ha hänt. Historien avgjordes i Jalta i och med att intressesfärerna upprättades. Och Stalin läste lagen för kommunistpartierna utan att stöta på något motstånd mer än från några framtida kättare i tredje världen. I kapitalismens centra utvecklades den kommunistiska nyreformismen sida vid sida med den stora alliansen.

I början av min analys av den stalinistiska strategin under andra världskriget nämnde jag en av de faktorer som påverkade den mest, och som vi nu helt kort ska återkomma till. Sovjetbyråkratins utrikespolitik måste på något sätt spegla dess inrikespolitik. Sovjetledningen hade likviderat Oktoberrevolutionens bästa krafter, avskaffat den proletära demokratin och under många år hållit folket borta från hela det politiska livet. De hade diskrediterat det socialistiska idealet inför Sovjetunionens arbetare, genom att säga att socialismen var genomförd i detta samhälle med fattigdom och politisk diktatur. De hade slutligen täppt till de källor som kunde ha hållit den revolutionära glöden vid liv och kunnat skapa en internationalistisk klassmedvetenhet. Efter allt detta kunde Sovjetledningen inte ge en revolutionär socialistisk karaktär på kriget mot Tyskland, oberoende av alla de andra tidigare analyserade orsakerna (strategiska överväganden, viljan att bevara den stora alliansen osv), som ändå var starkt påverkade av det inre läget. I överensstämmelse med sin tidigare linje och med utgångspunkt från det slags samhällsmedvetande som vuxit fram genom de stalinistiska ledarnas ideologiska förvrängningar och politiska opportunist, kunde de endast ge kriget karaktären av ett *fosterländskt krig*. Nazismen var i första hand den traditionella fiendens nya skepnad, teutoner som vågade anfälla *Belikaia Rossiia*, som det hette i den nya nationalhymnen, och inte den tyska arbetarrörelsens och den spanska revolutionens dödgrävare. ”Vi kämpar inte för oss själva”, erkände Stalin i ett ögonblick av eftertanke, ”vi kämpar för Moder Ryssland”.

För miljoner *muzjiker* och arbetar-*muzjiker* kopplades Stalinmyten samman med de stora tsarerna och den traditionella patriotismen, det ärorika förflutna och den återupplivade religionen. Stalin och partiet ägnade sig med framgång åt att förena dessa källor till patriotism med den nya staten, och Lenin åkallades rituellt vid varje tillfälle för att öka den nye Lenins auktoritet. Vad gäller krigets internationella syften, lade inte Sovjetledarna ett kommatecken till vad de kapitalistiska staterna hade förkunnat: nationell befrielse för de europeiska folken och demokrati.

Eller rättare sagt, de lade till en ingrediens, som inte precis var revolutionär eller ens progressiv: panslavismen, uppmaningen till alla slaviska folk att enas. Dess lätt genomskådade mål var, förutom att omedelbart mobilisera mot den traditionella fienden, den storryska expansionismen, att ideologiskt förbereda bildandet av en säkerhetszon. Europa utsattes för den andra krigskatastrofen inom tjugo år efter den första. Det var det avgörande provet för om nationsgränserna hade blivit otidsenliga och hindrade produktivkrafternas utveckling. Om de omöjliggjorde en varaktig fred och utgjorde en aldrig sinande källa till rivalitet och konflikter – var inte den rätta stunden kommen för att uppmana proletariatet över hela kontinenten att kämpa för Europas socialistiska förenta stater? En sådan idé hade presenterats av det ryska socialdemokratiska partiet (som då innefattade både bolsjeviker och mensjeviker) vid första världskrigets utbrott och tagits upp av Komintern 1923. Men den slaviska idén ersatte idén om det socialistiska Europa. Slaverna borde ena sig; de övriga europeiska folken skulle även i fortsättningen vara instängda i sina nationella skal.

Jag ska inte uppehålla mig längre vid dessa sidor av Stalins politik, som flera författare, särskilt Deutscher, har analyserat i detalj. Deutscher reser en annan ytterst intressant fråga: En seger för den socialistiska revolutionen i europeisk skala skulle ha betytt slutet för den ryska revolutionens isolering. Och Stalin var rädd för effekterna av den ömsesidiga påverkan som skulle ske mellan det sovjetiska systemet och socialismen i de industrialiserade länderna. Han

ansåg –inte utan grund – att detta kunde rubba den ideologiska och politiska grunden för det byråkratiska och diktatoriska system som var uppbyggt på basis av isoleringen. Från att ha varit en faktor som objektivt påverkat systemet, hade isoleringen blivit ett nödvändigt villkor för att upprätthålla det och därmed också privilegierna för dess härskande skikt. Den senare utvecklingen har givit belägg för denna tes av Deutscher. Stalin och hans efterföljare har vinnlagt sig om att bibehålla det sovjetiska samhällets isolering inte bara från väst utan också från de övriga länderna i det ”socialistiska lägret”. En verklig kontakt mellan Ryssland och ’folkdemokratierna’ – obehindrad samfärdsel och fritt tankeutbyte – kunde lätt ha givit upphov till ny jäsning inom Ryssland. Stalin måste därför upprätthålla två ’järnridåer’, av vilka den ena skilde Ryssland från dess egen intressesfär och den andra skilde denna sfär från Västeuropa.

Som synes hade den arma proletära revolutionen i Europa åtskilliga hinder att passera för att bana sig väg genom fyrtiotalets stora kris. I slutet av tiotalet saknades ett från borgarklassen oberoende socialistiskt parti för att den skulle kunna segra. I början av fyrtiotalet hade det behövts ett parti som var oberoende både av borgarklassen och av ”socialismens fosterland.”

I och med Tysklands kapitulation på våren 1945 försvann det viktigaste motivet för den nationella enhetspolitiken. Men kommunistpartiernas samarbete fortsatte i de franska och italienska borgerliga regeringarna (liksom i andra kapitalistiska stater i Europa), och bidrog på så vis till återupprättandet av den kapitalistiska ekonomin och dess politiska överbyggnad. Det behövdes en ny motivering, som inte endast eller huvudsakligen var av taktisk art.

För att fylla detta syfte användes termen ”nydemokrati” eller ”folkdemokrati”, som skapats för ett annat brådskande behov: att definiera de regimer som höll på att upprättas i de länder som befriats av den sovjetiska armén. Medan revolutionen i Frankrike och Italien faktiskt hade undvikits med stor skicklighet, hade revolutionen i öststaterna underlättats av samma *grundorsak* som hade blockerat den i väst. I Frankrike och Italien var ändå ”arbetarklassen och dess allierade bättre organiserade än de reaktionära krafterna och var klart överlägsna monopolkapitalets ledande grupper och deras politiska agenter” (citat från sovjetiska historiker). Men säkerhetszonen kunde uppenbarligen inte byggas på de kapitalistiska strukturerna. Följande kapitel ägnas åt denna revolution, den doktrin som den gav upphov till och användandet av denna doktrin för att rättfärdiga de västeuropeiska kommunistpartiernas nyreformism.

Fascismens historiska nederlag, den jugoslaviska revolutionen, den revolutionära process som inletts i de övriga östländerna genom att de befriats av den sovjetiska armén och genom uppbygget av säkerhetszonen, Sovjetunionens förvandling till stormakt och västländernas kommunistpartiers tillväxt – allt detta fördunklade för dåtidens kommunister och för folk i allmänhet (som då levde i det lyckorus som beskrivits i detta kapitelns inledning) den stora betydelsen av den europeiska revolutionens misslyckande för den framtida socialistiska kampens förutsättningar. En kort tid efteråt hade den kinesiska revolutionen samma effekt, och senare också det koloniala systemets sammanbrott. Men i det aktuella perspektivet är det helt uppenbart att denna seger för den internationella borgarklassen, denna abdikation av den europeiska kommunismen under dess mest inflytelserika period – med undantag för tiden kring Oktoberrevolutionen – har haft ett enormt och fördärvbringande inflytande över den fortsatta händelseutvecklingen i världen. Det var den sista och allvarligaste effekten av Kominterns ideologiska förfall, och en av de objektiva huvudorsakerna till den nuvarande krisen för den kommunistiska rörelsen.

(Översättning Göran Dahlman.)

11. Josip Broz Tito m fl: Bannlysningen av Jugoslavien

1. Tito sätter in striden mellan Sovjetunionen och Jugoslavien i ett internationellt ideologiskt sammanhang, 20 januari 1951

Först hyste vi fullständig tillit till Sovjetunionen, och konflikten mellan oss och de sovjetiska ledarna härrörde ur de verkliga förhållanden som rådde mellan Sovjetunionen och de andra socialistiska staterna – i detta speciella fall Jugoslavien. Det sätt på vilket Sovjetunionen skötte relationerna mellan de socialistiska staterna var oacceptabelt för oss, inte bara på grund av att det rörde oss själva – Jugoslavien, en geografiskt liten socialistisk stat – utan av allmänna orsaker, eftersom vi redan från början såg att det var något mycket djupt rotat, att det gällde hela den framtida socialistiska utvecklingen i hela världen, och inte stämde överens med Marx', Engels' och Lenins lära. I början kunde vi naturligtvis inte veta vad allt detta skulle leda till, men vi insåg att det var fel, och vi tänkte att vi genom att gå mot denna uppfattning i det speciella fallet Jugoslavien kanske skulle kunna gynna en diskussion på jämlik basis, det vill säga att Sovjetunionens ledare skulle förstå att det var fel väg. Vi trodde att deras misstag i fråga om Jugoslavien berodde på bristande kunskaper om förhållandena i vårt land, som i sig själva var ett resultat av felaktig eller missvisande information om Jugoslavien och så vidare. Men nej, under en period av tre år – ty konflikten inleddes inte i och med revolutionen utan långt dessförinnan, vi kan till och med säga redan under krigsåren – blev det senare uppenbart att saker och ting gick mycket djupare än så, och att de sovjetiska ledarna i sin internationella politik använde metoder som är helt fel och antisocialistiska, med andra ord att de hade avvikit från den rätta socialistiska vägen så som den har formulerats i stora drag av våra stora lärare Marx, Engels och Lenin.

Vårt parti har hjälpt alla progressiva folk i världen – inte bara socialister och kommunister utan också andra – att betrakta saker och ting på ett annorlunda sätt idag. Fler och fler människor i Västeuropa andas friare idag och ser att det går att uppnå socialismen på ett annat sätt än vad härskarna i Sovjetunionen vill, och istället på det sätt som arbetande människor i alla länder vill. Jag tycker att det är en stor tjänst som vårt parti har gjort genom att föregå med ett exempel, som har givit impuls till andra att tänka och känna att det finns revolutionära krafter i sina länder som kan bygga upp socialismen utan att någon väpnad makt överlämnar den på bajonettspetsar. Ty en verklig frihet har aldrig tidigare i historien frambringats på en bajonettspets, och ännu mindre kan socialismen byggas på det sättet.

2. Kardelj i Skupština anklagar Sovjetunionen för att fortsätta sin aggressiva politik mot Jugoslavien, 27 februari 1951

I dagens värld finns det ett antal riskområden som främjar krig. Jag vill speciellt nämna den som berör oss mest omedelbart, och vilken hotar Jugoslaviens oberoende, fred och socialistiska uppbygge, nämligen Sovjetunionens maktpolitik gentemot Jugoslavien, och även den fientliga politik som en del regeringar i grannländerna driver till stöd för Sovjetunionens utrikespolitik...

Hela ansvaret för detta sakernas tillstånd ligger hos Sovjetunionen och de regeringar som den har inflytande över. Den jugoslaviska regeringen har gjort allt i sin makt för att normalisera förhållandena mellan vårt land och länderna i det sovjetiska blocket. Jag skulle vilja påminna om att kamrat Tito och andra av den jugoslaviska regeringens officiella representanter ända sedan 1948 och fram till idag har tagit varje tillfälle att föra fram och betona Jugoslaviens beredskap att normalisera förhållandena till länderna i Sovjetblocket, på ett villkor – att detta

samarbete skulle grunda sig på respekt för de jugoslaviska folkens oberoende och på icke-inblandning i våra inre angelägenheter...

Vi kräver inte att den sovjetiska regeringen ska tycka om vårt sätt att bygga socialismen. Vi tycker inte om deras icke-socialistiska metoder, som dessutom komprometterar de socialistiska idéerna. Vi förebrår dem inte för att de underlåter att kritisera detta system. Men vi kräver följande av Sovjetregeringen: att de ska uppträda med vederbörlig respekt mot de jugoslaviska folkens oberoende och deras önskan att få arbeta i fred, och utan att hota någon, till förmån för den stora uppgiften att bygga socialismen och öka vårt arbetande folks välstånd.

3. Vid ett möte med polska kommunistpartiet förutsäger Molotov "undanröjning av den Tito-fascistiska klicken", 21 juli 1951, utdrag

Jugoslaviens öde är uppenbart för alla: med hjälp av bedrägliga metoder föll det i händerna på spioner och provokatörer som förrådde folket och sålde ut det till de angloamerikanska imperialisterna. Nu kan alla se att Titos, Kardeljs och Rankoviés gäng redan har återupprättat det kapitalistiska systemet i Jugoslavien, berövat folket dess revolutionära seger och förvandlat landet till ett vapen i händerna på de aggressiva imperialistiska länderna.

Detta lejda gäng av brottslingar som lurade till sig makten, inser att det jugoslaviska folket hatar dem, och det håller sig kvar vid makten med hjälp av blodig terror och fascistiska härskastrategier. Det kan inte fortsätta så länge till. Jugoslaviens folk kommer att hitta vägen till frihet och undanröja den Tito-fascistiska regimen.

4. Tito besvarar Molotovs beskyllningar med att anklaga de sovjetiska ledarna för folkmord, 27 juli 1951, utdrag

För några dagar sedan såg sig den välkända sovjetledaren Molotov nödsakad att resa till Polen och hålla ett ärekränkande, krigshetsande tal som först och främst riktade sig mot vårt land och dess ledare. Jag ska berätta varför han angrep oss, men först vill jag förklara varför han reste till just Polen. Han reste till Polen, kamrater, eftersom han ville hota dem och säga till polackerna vad de kan förvänta sig om de skulle våga följa Jugoslaviens exempel. De hot han yttrade mot oss riktar sig i själva verket i första hand mot polackerna, eftersom jag tror att han vid det här laget mycket väl vet att vi inte är rädda för hans hot. Han vet det, kamrater.

I sitt tal slungade han givetvis ut alla möjliga sorters hot och våldsamma förolämpningar mot vårt lands ledare. På sedvanligt sätt kallade han oss för spioner och brottslingar som mördar sitt folk. Men jag kan inte se deras beskyllningar som något annat än en önskan att dölja sina egna brott. De har mördat i Albanien, Bulgarien, Ungern, Rumänien, Polen och Tjeckoslovakien – för att inte nämna Ryssland självt. Och därför måste de anklaga oss för att mörda, för att på så sätt skylla över sina egna handlingar. Men vilka Kominform-medlemmar har vi dödat, vem av denna handfull uslingar som vi kunde ha tryckt till marken har vi förintat? Inte en enda! Varför skulle vi döda någon? Låt dem göra vad de vill, låt dem bygga socialismen och tänka på sig själva. Vad har Molotov för moralisk rätt att kasta att vi är brottslingar i ansiktet på oss, att vi mördar folk och utrotar dem? Vilken rätt har han att tala – han som är en av de främsta ledarna i ett land där det har begåtts ett oerhört brott, ett folkmord, där hela länder har förintats inför världens ögon? Var befinner sig den tyska republiken vid Volga, där ett av de mest begåvade folken brukade bo? Den befinner sig i de sibiriska skogarna! Var finns den krimtatariska republiken? Den existerar inte längre, den finns i Sibirien, den har försvunnit i skogarna och träskan! Var finns tjetjenerna i Kaukasus?

De existerar inte längre – de har drivits bort från bergen där de som ett fritt folk under århundraden har kämpat för sin frihet. De har försvunnit till Sibirien, slukats av de enorma skogarna där de måste dö långsamt, eftersom de inte klarar av klimatet. Var finns de tusentals och tiotusentals estniska, lettiska och litauiska medborgarna? De existerar inte längre, varje dag skickas de till Sibirien, för att arbeta under de allra hårdaste förhållanden och försvinna från jordens yta. Detta öde väntar alla land och folk som hamnar i deras klor. Vem är då brottsling, vem begår folkmord, och vem förintar folk och utför massmord? Ja, kamrater – svaret är enkelt. Så de har ingen moralisk rätt att kasta sådana förolämpningar i ansiktet på oss...

Molotov har hotat att vi ska försvinna, att alla ledare i vårt land som han har kallat brottslingar kommer att sopas undan, och att folket kommer att se till det. Han sa det eftersom han vet att vårt folk inte tycker om att hålla tyst. Men jag skulle vilja träffa honom här, jag skulle vilja att han kom till oss och sa vad han vill till er, så ska jag säga vad jag vill, och sedan får vi se vem ni tror på. Han har förvisso inte yttrat detta hot mot oss bara för att skrämma folket i detta land, utan om så behövs också för att skrämma dem bland oss som inte är ordentligt informerade. Men, kamrater, vårt folk låter sig inte skrämmas av hot.

5. Jugoslavien klagar i FN på fientliga aktiviteter från Sovjetunionens sida, 9 november 1951

1. Regeringen i Socialistiska rådsrepublikernas union har under mer än tre år – både direkt och via regeringarna i Ungern, Bulgarien, Rumänien och Albanien, liksom regeringarna i Tjeckoslovakien och Polen – uppviglat till, organiserat och utövat ett mångsidigt aggressivt tryck mot Jugoslavien i syfte att inkräkta på hennes suveränitet och hota hennes territoriella okränkbarhet och nationella oberoende. Dessa fientliga handlingar har visat sig på de internationella relationernas samtliga områden. De har också brutit de vanliga grundläggande banden mellan länder, så att de befintliga diplomatiska förbindelserna bara existerar till namnet. Det är uppenbart att dessa handlingar skapar en situation som hotar den internationella freden.
2. Regeringen i Federala folkrepubliken Jugoslavien (FPRY) har gjort allt i sin makt för att undvika en försämring av relationerna och bli provocerad. Trots mycket allvarliga förolämpningar har regeringen i FPRY inskränkt sig till sedvanliga och direkta, men tyvärr resultatlösa, diplomatiska åtgärder. Först när det blivit kristallklart att dessa fientliga handlingar faktiskt utgjorde ett system av aggressiva påtryckningar som intensifierades i enlighet med en plan, började regeringen i FPRY uppmärksamma denna situation under debatterna i FN:s generalförsamling om svårigheterna att upprätthålla freden. När detta inte fick önskat resultat gav regeringen i FPRY ut sin ”Vitbok”. Ingen av de anklagade regeringarna har ens försökt förneka eller motsäga de fakta som lades fram i ”Vitboken”, utan tvärtom har de allihopa fortsatt att öka de aggressiva påtryckningarna på alla områden.
3. Följaktligen anser regeringen i FPRY sig nödsakad att rikta generalförsamlingens uppmärksamhet på den situation som har uppstått och vilken är fylld av faror för freden, och som medvetet förvärras av Sovjetunionens regering, och på tillskyndan av denna även av regeringarna i Bulgarien, Ungern, Rumänien och Albanien samt av Tjeckoslovariens och Polens regeringar.
4. Fakta är:
5. Att Sovjetunionens regering har organiserat och tillsammans med de sex tidigare nämnda regeringarna i grund och botten genomfört en ekonomisk blockad mot FPRY.

Vissa av de ovan nämnda staterna har redan avbrutit alla post- och järnvägsförbindelser med Jugoslavien, och på så sätt inte bara brutit mot sina avtal med Jugoslavien utan också internationella fördrag;

6. Att Sovjetunionens regering, tillsammans med de sex tidigare nämnda regeringarna, under mer än tre år har drivit en ohyfsad kampanj av provokationer mot FPRY, som vad gäller omfattning och form inte har någon motsvarighet inom de internationella relationerna. Det direkta syftet med denna propaganda är att skapa en krigspsykos. Målet med denna propaganda är att väcka hat hos folken i de tidigare nämnda länderna mot Jugoslavien, och ställa till oro, upphetsning och osäkerhet bland jugoslaverna. För att förstärka effekten av propagandan som förs fram i radion och pressen, har höga representanter för Sovjetunionens regering och armé, och för de andra sex staterna, i offentliga och officiella tal inte bara förolämpat FPRY:s stat och regering, utan också riktat direkta uppmaningar till jugoslaverna att göra uppror och störta sin lagliga regering;
7. Att de med samma mål i sikte organiserar spioneri, omstörtande verksamhet och terroristhandlingar mot Jugoslavien. Man har inrättat speciella centra för att utbilda terroristgrupper. Dessa grupper skickas in i Jugoslavien från Bulgarien, Ungern och Albanien, med direkt hjälp från statliga organ, i syfte att genomföra skenmanövrar och sabotagehandlingar, för att försvaga Jugoslaviens försvarsförmåga;
8. Att medlemmar ur minoriteter i Jugoslavien, med samma mål i sikte, i stor skala förflyttas från områden där de har bott i århundraden. Detta är inte bara en omänsklig handling, utan också ett brott mot de överenskommelser om vapenstillstånd och fredsfördrag, under vilka regeringarna i respektive länder har lovat varandra att respektera mänskliga rättigheter och avstå från diskriminering;
9. Att regeringarna i Bulgarien och Ungern, i strid med villkoren i fredsfördragen, påtvingar medborgarskap i sina länder på jugoslaviska medborgare som fötts i de delar av Jugoslavien som Bulgarien och Ungern, i egenskap av allierade till Hitler, ockuperade under kriget;
10. Att tidigare nämnda regeringar, genom att dra tillbaka ambassadörer och ministrar från Belgrad, och gentemot jugoslaviska diplomater inlåta sig på diskriminerande praktik och handlingar som står i motsättning till ländernas lagar och etablerad internationell praktik – att grundlöst tillbakavisa diplomatiska noter och underlåta att besvara dem; och missbruka diplomatisk korrespondens för ärekränkande och grova angrepp på FPRY – inte bara gör det omöjligt att lösa ens obetydliga dispyter via de diplomatiska kanalerna, utan också äventyrar ett formellt upprätthållande av de diplomatiska förbindelserna;
11. Att Sovjetunionens och de andra sex staternas regeringar ensidigt har upphävt 46 politiska, ekonomiska, kulturella och andra överenskommelser och fördrag med Jugoslavien;
12. Att regeringarna i Bulgarien, Ungern och Rumänien med stöd från regeringen i Sovjetunionen egenmäktigt har brutit mot de militära klausulerna i fredsfördragen genom att öka sina arméers storlek och utöka deras vapenantal och vapenkvalitet. Det har skett demonstrativa trupprörelser och manövrar i FPRY:s gränsområden. Antalet sovjetiska trupper och deras placering i Ungern och Rumänien ger dessa demonstrativa provokationer en mycket allvarlig karaktär, och uppenbarligen uppmuntrar de dem eftersom provokationerna ökar i antal och intensitet, så att många jugoslaviska

gränsvakter och medborgare har blivit dödade och sårade under incidenter som har ägt rum vid gränsen till tidigare nämnda länder. Inte bara antalet incidenter utan också det sätt på vilket dessa incidenter äger rum, bevisar att syftet är att förvärra de rådande spänningarna.

13. Alla dessa och liknande handlingar från regeringarna i Sovjetunionen, Ungern, Rumänien, Bulgarien och Albanien, liksom Tjeckoslovakiens och Polens regeringar, bryter mot de allmänt accepterade principer som rör relationerna mellan nationer, såsom de framhålls i FN:s stadgar.
14. Alla de försök som FPRY:s regering hittills har gjort för att på ett fredligt sätt lösa tvistefrågorna, liksom FPRY:s regerings förslag att sluta avtal om en varaktig fred och en icke-aggressionspakt med var och en av de närliggande länderna, som lades fram av herr utrikesminister Edvard Kardelj vid mötet med FN:s generalförsamling den 25 september 1950, har varit fruktlösa. Tvärtom har regeringarna i de stater som är ansvariga för detta sakernas tillstånd hela tiden försämrat relationerna, så att de i oktober 1950, just innan mötet med FN:s generalförsamling, till och med vägrade att ta emot noter om allvarliga incidenter där jugoslaviska medborgare mördades på jugoslaviskt territorium av agenter från nämnda stater.
15. Efter att ha uttömt alla normala diplomatiska medel för att undanröja en situation som är fylld av faror för den internationella freden, och med tanke på att situationen blir allt värre, vill FPRY:s regering vördsamt begära att FN:s generalförsamling, i enlighet med artikel 10 i FN:s stadgar, sätter upp följande punkt på generalförsamlingens dagordning, så att församlingen kan diskutera den och göra de rekommendationer den finner lämpliga: "Fientliga aktiviteter från Sovjetunionens regering och regeringarna i Bulgarien, Ungern, Rumänien och Albanien, liksom regeringarna i Tjeckoslovakien och Polen, mot Jugoslavien."

12. Chrusjtjovs ”hemliga” tal vid SUKP:s 20:e kongress¹ – om personkulten kring Stalin och dess följder. 25 februari 1956

Kamrater! I Centralkommitténs verksamhetsberättelse till partiets 20:e kongress, i en rad inlägg från kongressombuden och på SUKPs CKs plenarmöten har det redan talats en hel del om personkulten och dess skadliga följder.

Efter Stalins död har partiets Centralkommitté strängt börjat hålla fast vid och konsekvent genomföra en linje som går ut på att förklara det oacceptabla i, samt det för marxismen-leninismens anda helt främmande, att en enskild person höjs till skyarna, att personen i fråga framställs som ett slags supermänniska med övermänskliga egenskaper, nästan som en gud.

En sådan övermänniska sägs vara allvetande, allseende, tänker för alla, kan göra allt och är ofelbar i alla sina handlingar. Den uppfattningen om en viss människa, konkret talat – om Stalin, odlades hos oss under många år.

Detta anförande ställer sig inte uppgiften att göra en allsidig utvärdering av Stalins liv och verk. Redan under Stalins livstid skrevs tillräckligt många böcker, broschyrer och forskningsarbeten om hans förtjänster. Allmänt känd är den roll som Stalin spelade vid förberedelserna till och genomförandet av den socialistiska revolutionen, i inbördeskriget, i kampen för att bygga socialismen i vårt land.

Detta känner alla till. Nu handlar det i stället om en fråga av enorm betydelse för partiet i dag och i framtiden – det handlar om hur personkulten kring Stalin uppstod och hur denna under vissa förhållanden förvandlades till en källa för de allra största och synnerligen svåra förvrängningar av partiets principer, partidemokratien och all revolutionär rättsuppfattning. Dessutom, vilket inte alla ännu kan föreställa sig – vad personkulten i praktiken ledde till, vilken väldig skada som åsamkades oss genom att principen om kollektivt ledarskap i partiet kränktes och genom att en allomfattande och obegränsad makt koncentrerades i händerna på en enda person.

Partiets Centralkommitté anser det nödvändigt att framlägga material kring denna fråga inför ombuden på Sovjetunionens kommunistiska partis 20:e kongress.

¹ Det är lätt att idag glömma eller undervärdera den verkan som Chrusjtjovs ”hemliga” tal fick i den internationella kommunistiska rörelsen. Den sensationella bannlysningen av Stalin-kulten skakade varje kommunistiskt parti i världen, förutom eventuellt det albanska. Chrusjtjovs tal var anmärkningsvärt djärvt för att komma från en ledare som uppfostrats i den stalinistiska traditionen och genomsvad av byråkratiska vanor. Man anser numera att Chrusjtjov höll talet mot politbyråmajoritetens vilja. Han appellerade direkt till delegaterna vid det sovjetiska kommunistpartiets 20:e partikongress. Detta skulle visa sig vara framgångsrikt och säkra Chrusjtjovs inflytande i apparaten. Delegaterna var knappast en kritisk massa, de var (enligt den stalinistiska traditionen) utvalda snarare än valda. Trots det hade de, på sitt eget sätt, lidit av Stalinerans osäkerhet (inklusive när det gällde liv och död). I alla diktaturstater av stalinistiskt slag tenderar dessutom alla sociala och politiska motsättningar som finns i samhällsformationen att avspeglas *inom* partiet. Eftersom partiet har monopol på all politik, så kommer då och då politiken nerifrån att påverka partiet. Chrusjtjovs tal återspeglade stämningarna bland vanliga partimedlemmar. Avstaliniseringsprocessen begränsades kraftigt av byråkratien, men dess effekter globalt var dramatiska. Poznan-revolten ledde till den första av flera kriser som drabbade det polska kommunistpartiet. Explosionen i Budapest som följde samma år (1956) var det första avgörande symptomet på att det stalinistiska systemet i Östeuropa befann sig i kris: det var avstaliniseraren Chrusjtjov som skickade stridsvagnarna för att krossa resningen i Ungern. När Chrusjtjov hade fördömt Stalin och dennes ”excesser” hade han samtidigt oavsiktligt gjort slut på den heliga monolitism som hade karakteriserat de stalinistiska partierna. Om Stalin var skyldig, då kunde ingen vara ofelbar. Den sino-sovjetiska splittringen och födelsen av ”eurokommunismen” i väst var det logiska resultatet.

Tillåt mig först påminna om hur strängt marxismen-leninismens klassiker fördömde varje uttryck för personkult. I ett brev till den tyske politikern Wilhelm Bloss förklarade Marx:

”På grund av min avsky för varje personkult tillät jag under Internationalens existens aldrig något offentliggörande av de många uttalanden från olika länder, vari man berömde mina förtjänster och med vilka man tråkade ut mig – ibland besvarade jag dem inte ens, möjligen att jag någon gång redovisade dem. Engels och mitt första framträdande i kommunisternas hemliga sällskap ägde rum på det villkoret, att man ur stadgarna skulle stryka allt som kunde bidra till en vidskeplig beundran för auktoriteter (Lassalle gjorde senare precis tvärtom)” (Samlade verk av K. Marx och F. Engels, b. XXVI, första upplagan, sid. 487-488, ryska).

Något senare skrev Engels: ”Såväl Marx som jag var alltid motståndare till att offentligt visa upp enskilda personer, med undantag av fall då detta kunde ha något större syfte; och mest av allt var vi emot sådana uppvisningar gällande våra personliga liv” (item b. XXVIII, sid. 385).

Det är välkänt att det revolutionära geniet Vladimir Iljitj Lenin visade den allra största anspråkslöshet. Lenin framhöll ständigt folkets roll som historiens skapare, partiets ledande och organisatoriska roll såsom varande en levande och självständig organism, framhöll Centralkommitténs roll.

Marxismen förnekar inte den roll som arbetarklassens ledare har för den revolutionära befrielseörelsen. Samtidigt som Lenin erkände den roll massornas ledare och organisatörer har, förde han en skoningslös kamp mot socialistrevolutionärernas för marxismen helt främmande åsikter om ”hjältar” och en ”pöbel”, mot försöken att ställa ”hjälten” i motsättning till massorna och folket.

Lenin lärde oss, att partiets styrka sitter i en obrottslig förbindelse med massorna, i att folket – arbetare, bönder, intelligentian – går jämsides med partiet. ”Endast den kan segra och behålla makten – sade Lenin – som tror på folket, som sänker sig ned i den levande folkliga kreativitetens källa” (Samlade verk b. 26, sid. 259).

(I talet avses hela tiden 4:e ryska utgåvan av V.I. Lenins Samlade verk. *Red.*)

Lenin talade stolt om det bolsjevikiska, kommunistiska partiet som folkets ledare och lärare, han ville att medvetna arbetare, att hans parti skulle avgöra alla de viktigaste frågorna och förklarade ”det litar vi på, i det ser vi vår tids klokskap, ärlighet och samvete” (Saml. verk, b. 25. sid. 239).

Lenin var resolut emot varje försök att förringa eller försvaga partiets ledande roll i det sovjetiska statssystemet. Han utarbetade bolsjevikiska principer för partiets ledning och normer för partilivet samt underströk, att högsta principen för partiets ledning är dess kollektivitet. Redan åren före revolutionen betecknade han CK som partiets kollektiva ledarskap. ”Partiprinciperna gäller från kongress till kongress och det är Centralkommittén som uttolkar dem” (Saml. verk, b. 13, sid. 116).

Vladimir Iljitj betonade den roll partiets Centralkommitté har och påpekade: ”Vår CK har blivit en strängt centraliserad grupp med stor auktoritet” (Saml. verk, b. 33, sid. 443). Så länge Lenin ännu levde var Centralkommittén verkligen ett uttryck för partiets och landets kollektiva ledarskap.

Som militant marxist och revolutionär, vilken alltid var oförsonlig i principiella frågor, försökte Lenin dock aldrig påtvinga medkämparna sina egna åsikter. I stället gick han in för att övertyga och tålmodigt förklara sina åsikter för andra. Lenin gav alltid noga akt på hur normerna för partilivet efterlevdes, hur partistadgarna följdes och kallade till partikongresser och CK-plena på utsatt tid.

Förutom allt det betydelsefulla som V.I Lenin gjorde för arbetarklassens och de arbetande böndernas seger, för vårt partis seger och för realiserandet av den vetenskapliga kommunismen, visade sig hans skarpsinne också däri, att han tidigt noterade Stalins negativa egenskaper som senare skulle få svåra konsekvenser. Orolig för partiets och sovjetstatens framtid gjorde Lenin en helt riktig personbeskrivning av Stalin och påpekade, att partiets ledning måste granska frågan om att avlägsna Stalin från posten som generalsekreterare, eftersom Stalin är alltför råbarkad, otillräckligt lyhörd visavi partikamraterna, nyckfull och en maktmissbrukare.

I december 1922 skrev Vladimir Iljitj följande till partiets ordinarie kongress: ”Kamrat Stalin har, sedan han valts till generalsekreterare, koncentrerat en gränslös makt i sina händer och jag är inte säker på att han alltid förmår handskas tillräckligt varsamt med denna makt”. Detta brev – som är ett politiskt dokument av yttersta vikt och känt i partiets historia som Lenins testamente – har delats ut till ombuden på partiets 20:e kongress. Alla har ni läst det och kommer säkerligen att göra det om och om igen. Tänk igenom dessa enkla leninska ord som uttrycker Vladimir Iljitjs omsorg om partiet, om folket, om staten, om den fortsatta inriktningen för partiets politik. Vladimir Iljitj sade då:

”Stalin är alltför råbarkad och denna brist, som är helt uthärdlig i vår krets och i umgänget mellan oss kommunister, blir helt oacceptabel på hans post som partiets generalsekreterare. Därför föreslår jag kamraterna att noga tänka ut ett sätt att avlägsna Stalin från denna post och att i hans ställe utse en annan person, som i alla andra avseenden bara skiljer sig från kamrat Stalin på ett avgörande sätt, nämligen genom att vara mera tålmodig, mera lojal, mera hövlig och mera lyhörd gentemot kamrater, mindre nyckfull och så vidare”.

Detta dokument från Lenin lästes upp för ombuden på 8:e partikongressen, vilka också diskuterade frågan om att avlägsna Stalin från posten som generalsekreterare. Ombuden beslöt dock att Stalin skulle bli kvar på den posten, eftersom de förutsatte att han skulle ta till sig Vladimir Iljitjs kritiska anmärkningar och förmå rätta till de brister som så allvarligt oroade Lenin.

Kamrater! Jag anser det nödvändigt att här rapportera för partikongressen om två nyfunna dokument, vilka kompletterar den personbeskrivning av Stalin som Vladimir Iljitj gjorde i sitt ”testamente”. Dessa dokument är dels ett brev från Nadezjda Konstantinovna Krupskaja till Politbyråns dåvarande ordförande Lev Kamenev och dels ett personligt brev från Vladimir Iljitj Lenin till Stalin. Jag ska här läsa upp dessa dokument:

1. N.K. Krupskajas brev:

Lev Borisovitj, med anledning av det korta brev jag skrev dikterat av Vlad. Iljitj med läkarnas tillåtelse. Stalin ringde upp mig igår och skällde ut mig å det grövsta. Jag är ingen nykomling i partiet. Under alla 30 år har jag inte från någon kamrat hört ett enda grovt ord, partiets intressen och Iljitj är mig inte mindre kära än de är för Stalin. Nu behöver jag ett maximum av självbehärskning. Vad det går och inte går att prata med Iljitj om känner jag bättre än vilken läkare som helst, eftersom jag vet vad som oroar eller inte oroar honom, i varje fall vet jag det bättre än Stalin. Jag vänder mig till er och Grigorij som är nära vänner till V.I. och ber er skydda mig mot denna grova inblandning i privatlivet, mot dessa ovärdiga förolämpningar och hot. Jag betvivlar inte att partiets kontrollkommission, som Stalin tycker sig kunna hota med, kan fatta ett enhälligt beslut i frågan, men jag har varken kraft eller tid att öda på denna enfaldiga intrig. Jag är också levande och mina nerver är spända till det yttersta.

N. Krupskaja

Detta brev skrev Nadezjda Konstantinovna 23 december 1922. Två och en halv månad senare, i mars 1923, skickade Vladimir Iljitj Lenin följande brev till Stalin:

2. V.I Lenins brev:

Ärade kamrat Stalin,

Ni har haft råheten att kalla min hustru till telefon och sedan ösa ovet över henne. Även om hon inför Er gick med på att glömma det sagda har inte desto mindre Zinovjev och Kamenev genom henne fått reda på det inträffade. Jag är inte beredd att så lätt glömma vad som gjorts mot mig, nog sagt om det, men vad som gjorts mot min hustru anser jag vara gjort också mot mig. Därför ber jag Er överväga om Ni är beredd att ta tillbaka det sagda och be om ursäkt, eller om Ni föredrar att bryta våra förbindelser.

Högaktningsfullt Lenin, 5 mars 1923.

(Rörelse i salen)

Kamrater! Jag ska inte kommentera dessa dokument. De talar tillräckligt bra för sig själva. Om Stalin kunde uppföra sig så medan Lenin ännu var i livet, kunde tillåta sig en sådan hållning till Nadezjda Konstantinovna Krupskaja, vilken partiet känner så väl och uppskattar så högt som Lenins trogna vän och en aktiv kämpe för vårt partis sak allt sedan dess tillkomst, kan man gott föreställa sig hur Stalin behandlade andra medarbetare. Dessa hans negativa egenskaper utvecklades allt mer och mer och under hans sista år hade de tagit en helt oacceptabel vändning.

Som senare händelser visade var inte Lenins farhågor ogrundade. Första tiden efter Lenins död tog Stalin viss hänsyn till Lenins påpekanden, men började senare helt ignorera Vladimir Iljitjs allvarliga varningar. Om vi analyserar hur Stalin i praktiken ledde partiet och landet, om vi tänker efter vad Stalin tillät sig göra, inser vi till fullo hur riktiga Lenins farhågor var. De negativa drag som under Lenin bara framträdde i sin embryonala form, utvecklades under de sista åren till ett allvarligt maktmissbruk från Stalins sida, vilket förorsakade partiet omätliga skador.

Vi måste seriöst reda ut och på ett riktigt sätt analysera den här frågan för att kunna utesluta varje möjlighet, att något ens tillnärmelsevis liknande det som skedde under Stalin ska kunna återupprepas, ty Stalin visade ett totalt ointresse för frågan om kollektiviteten i ledning och arbete, tillät grova bestraffningar riktade mot alla som inte bara motsade honom, utan också mot dem han i sin nyckfullhet och despotism ansåg motsatte sig hans direktiv. Han agerade inte genom att försöka övertyga, förklara eller genom ett minutiöst arbete med människor, utan genom att påtvinga dem sina direktiv och genom att ställa krav på att de utan förbehåll skulle böja sig för hans mening. Den som motsatte sig detta, eller försökte underbygga sin ståndpunkt eller bara bevisa sin redbarhet, var dömd till uteslutning ur ledningskollektivet med påföljande moraliska eller fysiska förintelse. Detta visade sig särskilt tydligt under perioden efter 17:e partikongressen, då många hederliga och kommunismens sak hängivna, såväl framträdande som vanliga enkla partiarbetare, föll offer för Stalins despotism.

Det måste sägas här att partiet den tiden förde en omfattande kamp mot trotskister, högeravvikare, borgerliga nationalisterna och krossade alla leninismens fiender ideologiskt. Denna ideologiska kamp drevs framgångsrikt och under kampen stärktes och härdades partiet ytterligare. Det var här som Stalin spelade sin positiva roll. Partiet förde en omfattande ideologisk och politisk kamp mot människor i de egna leden, vilka hade trätt fram med antileninistiska uppfattningar och politiska linjer fientliga till partiets och socialismens sak. Det var en hårdnackad och komplicerad men helt nödvändig kamp, ty det trotskistisk-zinovjevitiska blockets och buchariniternas politiska linjer skulle de facto ha lett till en restauration av kapitalismen och till kapitulation inför världsbourgeoisien.

Låt oss blott för en minut föreställa oss hur det hade blivit om högeravvikarnas politiska linje hade segrat i vårt parti 1928-1929, om det hade satsats på en ”bomullsindustrialisering”, satsats på kulaker och på liknande. Vi skulle då inte haft en mäktig tungindustri, inte haft kollektivjordbruk, vi hade stått vapenlösa och värnlösa inför den kapitalistiska omgivningen.

Det var därför partiet bedrev en så oförsonlig kamp utifrån ideologiska positioner och förklarade för alla partimedlemmar och de partilösa massorna vari faran av den trotskistiska oppositionens och högerns antileninistiska angrepp bestod. Det var därför detta väldiga arbete för att förklara partilinjen bar frukt och såväl trotskister som högeropportunisterna blev politiskt isolerade, därför som en överväldigande majoritet i partiet stödde den leninska linjen, som partiet kunde entusiasmera och organisera de arbetande för att genomföra partilinjen, för att bygga socialismen.

En omständighet förtjänar här att uppmärksammas, nämligen att det inte vidtogs några extrema repressalieåtgärder mot motståndarna ens när kampen mot trotskister, zinovjeviter och buchariniter stod som hetast. Kampen fördes på ett ideologiskt plan. Men några år senare, när socialismen i huvudsak redan hade byggts upp i vårt land, när i princip alla utsugarklasser var borta, när sovjetsamhällets sociala struktur radikalt hade förändrats, när den sociala basen för fientliga partier, politiska strömningar och grupperingar raskt hade smält samman, när partiets ideologiska fiender sedan lång tid var politiskt krossade – ja, det var då som repressionen mot dem sattes in.

Det var just under den perioden (åren 1935-1937-1938) det blev praxis med statsorganiserade repressalier, först mot leninismens motståndare – mot trotskisterna, zinovjeviterna och buchariniterna, vilka partiet ju sedan länge hade krossat politiskt – och därefter även mot många hederliga kommunister, mot partikadrer som på sina axlar hade burit inbördeskriget, de första svåra åren av industrialisering och kollektivisering, aktivt hade slagits mot trotskister och högeravvikare, kämpat för partiets leninska linje.

Stalin uppfann termen ”folkfiende”. Denna term befriar omedelbart alla från behovet av varje slags bevis för att en människa eller grupp av människor är ideologiskt suspekt i sin polemik. Den gav fritt spelutrymme för att vidta vad som helst mot varje människa som på ena eller andra sättet inte var överens med Stalin, som bara var misstänkt för fientliga avsikter, var och en som helt enkelt bara var förtalad, fritt fram att utsätta den personen för de hårdaste repressalier och att bryta mot den revolutionära rättsuppfattningen.

Begreppet ”folkfiende” tog redan de facto bort och uteslöt varje möjlighet att föra någon idémässig kamp eller att uttrycka sin mening i den ena eller andra frågan om t.o.m. bara av rent praktisk betydelse. Det viktigaste och i praktiken enda beviset var, helt i strid med normerna för modern juridik, ett ”erkännande” från den anklagade själv, varvid det vid senare kontroll visat sig att ”erkännandet” framtvingades genom att den anklagade utsattes för fysisk påverkan.

Detta ledde till himmelskriande brott mot all revolutionär rättsuppfattning, till att många helt och hållet oskyldiga människor fick lida, människor som tidigare hade kämpat för partilinjen. Det måste också sägas här, att det ofta inte ens fanns tillräckligt allvarlig grund för att fysiskt förinta människor som på sin tid verkligen hade bekämpat partiets linje. Det var just för att motivera en fysisk förintelse av sådana människor som formeln ”folkfiende” uppfanns.

Många av de personer som avrättades efter att ha anklagats för att vara partiets och folkets fiender var ju personer som under V.I. Lenins livstid arbetat sida vid sida med Lenin. En del av dem hade på Lenins tid begått misstag, men trots detta satte han dem i arbete, han försökte

tala dem tillrätta och strävade efter att ha dem kvar inom partidisciplinens ramar, han ville dra dem med sig.

I det här sammanhanget vill jag låta kongressombuden ta del av en opublicerad anteckning som V.I. Lenin gjorde i CKs Politbyrå i oktober 1920. För att definiera Kontrollkommissionens uppgifter skriver Lenin att kommissionen måste göras till ett ”organ för partiets samvete, för det proletära samvetet” och fortsätter:

Som en särskild uppgift för KK rekommenderas ett uppmärksamt och individrelaterat förhållningssätt, ofta ett slags läkande behandling, visavi de representanter för den s.k. oppositionen, vilka hamnat i en psykologisk kris i samband med deras misslyckanden i sin sovjet- eller partikarriär. Vi måste försöka få dem att ta det lugnt, förklara saken för dem på ett kamratligt sätt och utan något kommenderande försöka finna dem arbeten som passar deras psykiska tillstånd, på denna punkt ge dem råd och anvisningar från CKs Organisationsbyrå och så vidare.

Alla vet hur oförsonlig Lenin var mot marxismens ideologiska motståndare, mot dem som avvek från den rätta partilinjen. Som framgår av det upplästa dokumentet krävde Lenin samtidigt, utifrån hela sin praktik i partiets ledning, att partiet skulle ägna största uppmärksamhet åt människor som hade visat vacklan, gjort avsteg från partilinjen, men som kunde förmås att återvända till partilinjen. Lenins råd var att partiet tålmodigt skulle försöka skola dem, utan att tillgripa några extrema åtgärder.

Här visade sig Lenins visdom och hans människosyn, hans inställning till arbetet med partikadrerna. En helt annan inställning kännetecknade Stalin. Stalin var helt främmande för Lenins egenskaper – att arbeta tålmodigt med människor, att ihärdigt och samvetsgrant skola dem, att dra med sig människor utan att tvinga dem, att påverka människor genom hela kollektivets medverkan och utifrån en ideologisk position. Stalin förkastade den leninska metoden att försöka övertyga och skola och lämnade den idémässiga kampens positioner, för att i stället slå in på en väg mot administrativt tvång, massrepressaliernas väg, terrorns väg. Han agerade i allt större omfattning och allt ihärdigare med hjälp av strafforganen och bröt ofta mot existerande moralnormer och sovjetisk lag.

En persons godtycke uppmuntrade och gav tillträde för andra personers godtycke. Massomfattande arresteringar och förvisningar av tusentals och åter tusentals människor, avrättningar utan dom och normal rannsakan, gav upphov till osäkerhet bland folk, framkallade fruktan och t.o.m. förbittring.

Naturligtvis bidrog inte detta till att sammansvetsa partileden och alla skikt inom det arbetande folket, utan ledde tvärtom till att hederliga, men för Stalin obekväma partiarbetare avrättades eller på annat sätt avskars från partiet. Vårt parti kämpade den tiden för att omsätta de leninska planerna för att bygga socialismen. Det var en ideologisk kamp. Om det i denna kamp hade visats en leninistisk inställning, en klok kombination av principiell partihållning med en lyhörd och uppmärksam relation till folk, en önskan att inte stöta bort, inte förlora folk, utan att i stället försöka dra över dem på sin sida, hade vi sannolikt inte haft dessa grova brott mot den revolutionära rättsuppfattningen, hade det inte tillämpats terrorismet mot många tusen människor. Då skulle extrema åtgärder ha reserverats för personer som verkligen utfört brottsliga handlingar mot det sovjetiska statskicket.

Låt oss granska några historiska fakta. Strax före Oktoberrevolutionen fanns två medlemmar av bolsjevikpartiets CK – Kamenev och Zinovjev – som gick emot Lenins plan för ett väpnat uppror. Inte bara det – 18 oktober offentliggjorde dessa två i den mensjevikiska tidningen Novaja Zjizn en deklARATION om bolsjevikernas förberedelser för uppror och sade att de själva ansåg ett uppror vara äventyrspolitik. Kamenev och Zinovjev avslöjade därmed inför fienden

CKs beslut om uppror, att upproret hade en organisation och att det skulle äga rum den närmaste tiden.

Det var ett förräderi mot partiets sak, mot revolutionens sak. Med anledning därav skrev Lenin: "Kamenev och Zinovjev har till Rodzianko och Kerenskij utlämnat beslutet om väpnat uppror från sitt eget partis CK" (Saml. verk, b. 26, sid. 194). Han förslog CK att Kamenev och Zinovjev skulle uteslutas ur partiet.

Men efter att Stora socialistiska oktoberrevolutionen ägt rum lanserade han, som bekant, Kamenev och Zinovjev till ledande poster. Lenin lockade dem att ställa upp och utföra ansvarsfulla partiuppdrag, att aktivt arbeta i ledande parti- och sovjetorgan. Vi vet att Zinovjev och Kamenev ännu när Lenin levde begick andra och inte så få grova misstag. I "testamentet" varnade han för att "oktoberepisoden med Zinovjev och Kamenev givetvis inte var någon tillfällighet". Men Lenin ställde aldrig frågan om att de skulle gripas, än mindre att de borde arkebuseras.

Eller låt oss ta trotskisterna som exempel. Nu, när det gått en nog så lång historisk tid, kan vi helt lugnt prata om kampen mot trotskisterna och ganska objektivt reda ut denna sak. Runt Trotskij fann ju människor som ingalunda var några gengångare från en borgerlig miljö. En del av dem kom från partiets intellektuella krets medan en annan del utgjordes av arbetare. Det vore möjligt att här nämna en hel rad personer som på sin tid stod trotskisterna nära, men dessa personer hade ju också aktivt verkat inom arbetarrörelsen före revolutionen, aktivt deltagit i den socialistiska oktoberrevolutionen, i kampen för att konsolidera denna väldiga revolutions landvinningar. Många av dem bröt också småningom med trotskismen och gick över till den leninska linjen. Var det verkligen nödvändigt att fysiskt förintä sådana människor? Vi är djup övertygade om, att därest Lenin hade levt, skulle många av dem sluppit utsättas för sådana extrema åtgärder.

Det här är bara några fakta ur historien. Men kan man verkligen säga att Lenin tvekade tillgripa de hårdaste åtgärder mot revolutionens fiender när så var befogat? Nej, det kan ingen påstå. Lenin krävde hårda tag mot revolutionens och arbetarklassens fiender och var beredd, när så var befogat, att skoningslöst vidta hårda åtgärder. Vi behöver bara nämna Lenins kamp mot socialistrevolutionärernas antisovjetiska resningar, mot de kontrarevolutionära kulakerna 1918 och mot andra, då Lenin utan att vackla vidtog de mest beslutsamma åtgärder gentemot fienden.

Men Lenin tillgrip dylika åtgärder bara mot verkliga klassfiender och inte mot människor som endast begått fel, som gått vilse och som partiet genom ideologisk påverkan kunde dra med sig, ja, till och med behålla i ledningen. Lenin vidtog hårda åtgärder i de mest befogade fall, när det klart handlade om utsugarklasser som ursinnigt motsatte sig revolutionen, ty när kampen verkligen gäller "vem slår vem?" går det inte att undvika skarpa stridsformer, inte ens ett inbördeskrig.

Stalin däremot tillgrip ju de mest extrema åtgärder, massrepressalier, när revolutionen redan hade segrat, när sovjetstaten hade konsoliderats, när utsugarklasserna försvunnit och socialistiska relationer redan var etablerade inom alla sfärer av folkhushållningen, när vårt parti redan hade stärkts och härdats såväl kvantitativt som ideologiskt. I många av dessa fall visade Stalin helt klart prov på bristande tålmod, liksom brutalitet och maktmissbruk. I stället för att bevisa att han hade rätt politiskt och då mobilisera massorna, gick han ofta in för repressalier mot och fysisk förintelse av inte bara verkliga fiender, utan också människor som inte gjort något brottsligt mot partiet och sovjetmakten. Här fanns alls ingen klokskap, bara ren maktdemonstration, alltså sådant som allvarligt oroat V.I. Lenin.

Partiets centralkommitté har på senare tid, särskilt efter att vi kunde avslöja Berias gäng, granskat en rad rättsfall som fabricerades av detta gäng. Vi har då fått se en föga tilldragande bild av grövsta godtycke i samband med ett oriktigt agerande av Stalin. Som fakta visar utnyttjade Stalin sin obegränsade makt, tillät maktmissbruk i ansenlig mängd, handlade i CKs namn utan att fråga CKs ledamöter, ja, inte ens ledamöterna i CKs Politbyrå, ofta underlät Stalin att alls informera kamraterna om beslut han enväldigt fattat i för partiet och staten mycket viktiga angelägenheter.

När vi nu granskar frågan om personkulten måste vi främst ta reda på vilken skada den tillfogade vårt partis intressen. Vladimir Iljij Lenin betonade alltid den roll och betydelse partiet har i ledningen för arbetarnas och böndernas socialistiska stat och såg det som det viktigaste villkoret för att framgångsrikt kunna bygga socialismen i vårt land. Lenin pekade på bolsjevikpartiets enorma ansvar som sovjetstatens styrande parti och manade samtidigt till ett strängt iakttagande av alla partilivets normer, att hålla fast vid kollektiviteten i partiets och landets ledning.

Ledningens kollektivitet är framsprungen ur vårt partis själva natur, som ett parti byggt på den demokratiska centralismens grund. ”Det betyder – sade Lenin – att alla partiets angelägenheter, direkt eller via ombud, alla partiets medlemmar, behandlas på likvärdig grund och utan varje undantag, varvid alla personer i ansvarig ställning, alla ledande kollegier, alla partiets institutioner är valbara, har rapportskyldighet och är utbytbara” (Saml. verk, b. 2, sid. 396).

Vi vet att Lenin själv visade exempel på det strängaste iakttagande av dessa principer. Det förekom inte en enda viktig fråga i vilken Lenin skulle ha fattat ett enväldigt beslut, utan att ha rådgjort med och fått godkännande från en majoritet av CKs ledamöter eller ledamöterna av CKs Politbyrå.

Även under de för vårt parti och land allra svåraste perioderna ansåg Lenin det nödvändigt att regelbundet hålla partikongresser, partikonferenser, plenarmöten med Centralkommittén, där de viktigaste frågorna diskuterades och det fattades av ledningskollektivet allsidigt bearbetade beslut.

Vi kan t.ex. påminna oss hur det var 1918, då landet hotades av ett anfall från imperialistiska interventionsarméer. Under dessa förhållanden sammankallades partiets 7:e kongress för att dryfta en enda livsviktig och brådskande fråga – den om ett fredsavtal. År 1919, mitt under brinnande inbördeskrig, sammankallas den 8:e partikongressen, där det antas ett nytt partiprogram och beslutas i så viktiga frågor som förhållandet till böndernas stora massa, hur Röda armén skulle byggas upp, frågan om partiets ledande roll i sovjeternas arbete, frågan om att förbättra partiets sociala sammansättning o.a. År 1920 inkallas 9:e partikongressen för att besluta om partiets och landets uppgifter i det ekonomiska återuppbygget. På 10:e partikongressen 1921 godkänns den av Lenin utarbetade nya ekonomiska politiken och antas den historiska partiresolutionen ”Om partiets enhet”.

Så länge Lenin levde hölls partikongresser regelbundet. Vid varje skarp sväng i partiets och landets utveckling, ansåg Lenin att det först och främst krävdes en bred diskussion inom partiet kring de grundläggande frågorna i inrikes- och utrikespolitiken, i parti- och statsbygget.

Det är i högsta grad betecknande, att Lenin adresserade sina sista artiklar, brev och anmärkningar just till partikongressen i dess egenskap av partiets högsta beslutande organ. Från kongress till kongress kunde Centralkommittén därför uppträda som ett kollektiv med

stor auktoritet, ett kollektiv som självt strängt iakttog partiets principer och omsatte partiets politik i verkligheten.

Så var det under Lenins levnad. Iaktogs då dessa för vårt parti så heliga leninska principer efter det att Vladimir Iljitj gått bort?

Om partikongresser och CKs plenarmöten sammankallades mer eller mindre regelbundet under de första åren efter Lenins död, så började Stalin senare, då hans maktmissbruk blev allt tydligare, bryta mot dessa principer å det grövsta. Det blev särskilt uppenbart under de sista femton åren av hans liv.

Kan man verkligen anse det normalt, att det faktiskt gick mer än tretton år mellan partiets 18:e och 19:e kongresser, en period då vårt parti och land fick uppleva så många stora händelser? Dessa händelser hade verkligen krävt att det fattades partibeslut i frågor rörande landets försvar under Stora fosterländska kriget och i frågor om det fredliga återuppbygget av landet efter kriget.

Inte förrän sju år efter krigsslutet samlades partikongressen. Centralkommittén inkallades nästan aldrig till plenarmöten. Det räcker med att säga att CK under alla krigsår inte kallades till ett enda plenarmöte. Det är sant att det i oktober 1941 gjordes ett försök att hålla ett CK-plenum och att CK-ledamöter från hela landet infann sig i Moskva. I två dagar väntade de att deras plenarmöte skulle inledas, men förgäves. Stalin ville inte ens träffa eller samtala med CKs ledamöter. Detta faktum säger ganska mycket om hur demoraliserad Stalin var under krigets första månader och hur högdraget och ringaktande han förhöll sig till CKs ledamöter.

Denna Stalins praxis var ett uttryck för hur mycket Stalin ignorerade normerna för partilivet, hur grovt han bröt mot Lenins princip om kollektivitet i partiledningen. Stalins godtyckliga hållning till partiet och dess Centralkommitté blev särskilt tydlig efter den 17:e partikongressen 1934.

Centralkommittén, som förfogar över många fakta vittnande om ett grovt godtycke gentemot partiets kadrer, har tidigare beslutat tillsätta en partikommission underställd CKs presidium, med uppgift att omsorgsfullt utreda frågan hur det var möjligt att massrepressalier kunde riktas mot en majoritet av dem som vid RKP(b)s 17:e partikongress 1934 valdes in som ledamöter eller suppleanter i partiets Centralkommitté. Kommissionen har gått igenom ett mycket omfattande material från NKVDs arkiv liksom många andra dokument och därvid funnit en mängd falska anklagelseakter riktade mot kommunister, akter fyllda av lögnaktiga beskyllningar och himmelsskriande brott mot all socialistisk rättsuppfattning, akter vilka alla resulterade i att oskyldiga människor dömdes till undergång.

Av denna utredning framgår, att många partiarbetare, anställda i sovjeterna och ekonomer som under åren 1937-1938 utsågs till "fiender" i själva verket aldrig var några fiender, spioner eller skadegörare, att de alltid hade varit hedervärda kommunister. En del av dem, vilka inte stod ut med den bestialiska tortyr de utsattes för, skrev på akter (dikterade av förhørsledarna och förfalskarna) där de anklagade sig själva för alla möjliga slags och ofta helt osannolika förbrytelser.

Kommissionen har för CKs presidium presenterat en omfattande dokumentation om massrepressalier riktade mot ombuden till den 17:e partikongressen eller mot dem som vid denna kongress hade blivit invalda i CK. Detta material har närmare granskats av Centralkommitténs presidium.

Det har kunnat fastställas, att av de 139 personer som på den 17:e kongressen invaldes som ledamöter och suppleanter i partiets Centralkommitté, blev (huvudsakligen under åren 1937-1938) 98 personer arresterade och avrättade, dvs 70 procent av dem. (*Indignerat sorl i salen*).

Vad representerade då ombuden på den 17:e partikongressen? Vi vet att 80 procent av deltagarna med beslutande rösträtt vid 17:e kongressen hade gått med i partiet under de år partiet ännu var illegalt eller under inbördeskriget, dvs fram t.o.m. 1920. Till sin sociala sammansättning bestod kongressens majoritet av arbetare (60 procent av ombuden med beslutande rösträtt).

Det är helt otänkbart att en kongress med den sammansättningen skulle ha valt en Centralkommitté, vars majoritet visade sig bestå av partifiender. Endast som en följd av att hederliga kommunister förtalades och anklagelser mot dem förfälskades, att det tilläts de grövsta brott mot all revolutionär rättsuppfattning, kunde 70 procent av Centralkommitténs ledamöter och suppleanter, vilka blivit valda av 17:e kongressen, förklaras vara partiets och folkets fiender. Det ödet drabbade inte bara CKs ledamöter utan också en majoritet av 17:e kongressens ombud. Av 1 966 kongressombud med beslutande eller rådgivande rösträtt arresterades långt mer än hälften, nämligen 1 108 personer, anklagade för kontrarevolutionära brott. Redan detta enda faktum säger oss hur orimliga, vansinniga och helt förnuftsvidriga dessa beskyllningar om kontrarevolutionära brott var, när de – som vi nu vet – framställdes gentemot en majoritet av deltagarna i partiets 17:e kongress. (*Indignerat sorl i salen*).

Det behöver påminnas om att partiets 17:e kongress har gått till historien som de segrandes kongress. Till kongressombud valdes aktiva deltagare i bygget av vår socialistiska stat, många hade kämpat självupppoffrande för partiets sak i illegaliteten under åren före revolutionen och på inbördeskrigets fronter, hade modigt slagits med fienden, mer än en gång sett döden i vitögat utan att blinka.

Hur kan man alls tro att dessa människor – i en tid då trotskister, zinovjeviter och högern politiskt hade krossats, i en tid med stora segrar i det socialistiska bygget – plötsligt hade börjat ”spela dubbelspel” och gått över till socialismens fiendeläger?

Det här skedde som resultat av maktmissbruk från Stalin, då han började tillämpa massiv terror mot partiets kadrer. Varför ökade då massrepressalierna mot partiaktivisterna allt mer och mer efter partiets 17:e kongress? Jo, därför att Stalin vid denna tid tyckte att han befann sig så högt ovan partiet och folket, att han inte längre behövde ta hänsyn till vare sig Centralkommitténs eller partiets åsikter.

Om Stalin innan 17:e partikongressen i någon mån hade kunnat erkänna kollektivets åsikter började han, efter att trotskister, zinovjeviter och buchariniter hade krossats politiskt och då partiet och folket som resultat av denna kamp och socialismens segrar blivit allt mera sammansvetsade, ta allt mindre och mindre hänsyn till vad Centralkommitténs ledamöter och t.o.m. vad Politbyråns ledamöter tänkte och tyckte. Stalin menade att han nu ensam förmådde besluta i alla frågor, att han behövde resten bara som statister och höll alla andra i ett tillstånd där de bara skulle lyssna till och lovprisa honom.

Efter det ondskefulla mordet på S.M. Kirov började massrepressalierna och de grova brotten mot socialistisk rättsuppfattning. Redan kvällen 1 december 1934 [alltså bara någon timme efter mordet, Ö.a.] utfärdade presidiesekreteraren i Sovjetunionens Centrala exekutivkommitté, Jenukidze, på Stalins begäran (utan beslut i Politbyrån som sammanträdde först två dagar senare) följande direktiv:

- 1) De rannsokande myndigheterna skall skyndsamt väcka åtal mot de anklagade för att ha förberett eller utfört terrordåd.

2) De rättsskipande organen skall inte dröja med att utfärda domar enligt lagens strängaste straff, därest brottslingar av denna kategori begär nåd, eftersom presidiet för Sovjetunionens Centrala exekutivkommitté anser det omöjligt att ta en sådan begäran under prövning.

3) Organen inom Folkkommisariatet för inrikesärenden skall utan dröjsmål verkställa domar enligt lagens strängaste straff mot brottslingar av ovan nämnda kategori, så snart dom har fallit.

Detta direktiv tjänade som grund för massomfattande brott mot all socialistisk rättsskipning. I många av de förfalskade akterna från dessa förundersökningar hade man lagt till orden ”förberedelse av terroråd” och detta tillägg berövade de anklagade varje möjlighet att få en omprövning av sin sak t.o.m. i de fall, när de åtalade i själva rättssalen tog tillbaka sina avtvingade ”erkännanden” och på ett övertygande sätt tillbakavisade allt de anklagades för.

Det bör sägas att omständigheter som har att göra med mordet på kamrat Kirov fortfarande gömmer mycket som är obegripligt och gåtfullt och som därför kräver en noggrann utredning. Det finns anledning tro att Kirovs mördare Nikolajev fick hjälp av någon bland de personer som hade till uppgift att skydda Kirov. En och en halv månad före mordet greps Nikolajev för suspekt uppträdande [nära partihögkvarteret i Leningrad Ö.a], men han släpptes utan att ens kroppsvisiteras. Det är även något ytterst misstänkt med den omständigheten, att den tjekist vilken arbetade som Kirovs livvakt och som den 2 december fördes till förhör, omkom i en ”bilolycka”, medan ingen av dem som eskorterade honom fick minsta skada. Efter mordet på Kirov fick ett antal ledande medarbetare i Leningrads NKVD-avdelning sparken, samt mycket lindriga straff – för att sedan, 1937, arkebuseras. Man kan tänka sig att de avrättades för att sopa igen spåren efter kirovmordets organisatörer. (*Rörelse i salen*).

Massrepressalierna ökade snabbt i omfattning från slutet av 1936, efter att Stalin och Zjdanov den 25 september 1936 avsänt ett telegram från Sotjij [Stalins sommarviste Ö.a.] adresserat till Kaganovitj, Molotov och övriga i Politbyrån. I detta telegram sades:

Vi anser det absolut nödvändigt att snarast utse kamrat Jezjov till folkkommisarie för inrikesärenden. Jagoda har uppenbarligen misslyckats helt med uppgiften att avslöja det trotskistisk-zinovjevitiska blocket. OGPU har förhalat ärendet i fyra år. Detta är ett samtalsämne bland alla partiarbetare och flertalet regionala NKVD-medarbetare.

Det kanske ska sägas här, att Stalin ju aldrig träffade några partiarbetare, varför han knappast kunde veta något om vad de tyckte och tänkte. Stalins påstående att NKVD ”förhalat ärendet i fyra år”, dvs dröjt med att tillgripa massrepressalier och att man nu snabbt ”måste ta igen” den tid som gått förlorad, tolkades bokstavligen av NKVD-medarbetarna sålunda, att man omedelbart måste dra igång massomfattande arresteringar och avrättningar. Det behöver kanske nämnas att detta direktiv pådyvlades RKP(b)s CKs plenarmöte i februari-mars 1937. Mötet antog en resolution efter Jezjovs anförande under rubriken ”Lärdomar av de japansk-tysk-trotskyistiska agenternas sabotage, subversiva verksamhet och spionage”. I resolutionen heter det bl.a. följande:

RKP(b)s CK-plenum anser, att alla fakta som framkommit under utredningen om det antisovjetiska trotskistiska centret och dess lokala anhängare talar för, att NKVD förhalat avslöjandet av dessa de ondskefullaste av folkets fiender i minst 4 år.

Massrepressalierna genomfördes den här tiden under stridsropet ”kamp mot trotskismen”. Utgjorde då trotskisterna vid denna tid verkligen en så allvarlig fara för vårt parti och sovjetstaten? Vi kanske ska dra oss till minnes att det [vid en partiomröstning Ö.a] strax innan 15:e kongressen 1927, var endast 4 tusen partimedlemmar som stödde den trotskistisk-zinovjevitiska oppositionen, medan 724 tusen röstade för partilinjens. Under de tio år som 1937 förflutit sedan 15:e partikongressen hade trotskismen krossats fullständigt, många f.d. trotskister tagit avstånd från sina tidigare åsikter och många av dem arbetade nu inom olika

delar av det socialistiska bygget. Under dessa förhållanden då socialismen hade segrat fanns det i vårt land ingen grund för någon massterror riktad mot trotskister.

I Stalins anförande på CKs plenarmöte i februari-mars 1937 ”Om brister i partiarbetet och åtgärder för att likvidera trotskistiska och andra dubbelspelare”, gjorde han ett försök att teoretiskt underbygga massrepressaliernas politik under förevändning, att klasskampen skärps mer och mer i takt med att vi närmar oss socialismen. Stalin påstod att det var vad historien och Lenin hade lärt oss.

I själva verket ansåg Lenin att användande av revolutionärt våld framkallas av behovet att trycka tillbaka motståndet från utsugarklasser och han sade detta i en period när det fanns utsugarklasser och dessa var starka. Så fort det politiska läget i landet hade förbättrats, så fort Röda armén i januari 1920 hade intagit Rostov och noterat sin största seger över Denikin, gav Lenin anvisningar till Dzerzjinskij om att avskaffa massterrorn och dödsstraffet. Lenin motiverade denna sovjetmaktens viktiga politiska åtgärd på följande sätt på Centrala exekutivkommitténs sammanträde 2 februari 1920:

”Det var Ententens terror som tvingades oss till terror när världens mäktigaste stater kastade sig över oss med sina krigshäror och inte drog sig för någonting. Vi skulle inte klarat oss ens i två dagar om vi inte besvarat officerarnas och vitgardisternas försök på det mest skoningslösa sätt, vilket betydde terror, men det var Ententens terroristiska metoder som tvingade oss till detta. Och så fort vi hade vunnit den avgörande striden, redan före krigsslutet, direkt efter att Rostov intagits, slutade vi använda oss av dödsstraff och visade därmed att vi håller fast vid det egna programmet precis som vi lovat. Vi säger att användande av våld har som uppgift att trycka tillbaka utsugarna, att trycka tillbaka godsägare och kapitalister och att vi avstår från alla undantagsåtgärder så fort den frågan är avklarad. Vi har bevisat det i handling” (Saml. verk, b. 30, sid. 303-304).

Stalin gjorde avsteg från dessa direkta och klara programförklaringar. Efter att alla utsugarklasser redan hade likviderats i vårt land och det inte längre fanns någon som helst seriöst menad grund för att använda undantagsåtgärder, för massterror – styrde Stalin partiet och NKVD-organen mot massterror. Denna terror var de facto inte riktad mot resterna av de slagna utsugarklasserna, utan mot hederliga parti- och sovjetkadrer, mot vilka det riktades lögnaktiga, smädande och helt absurda beskyllningar om ”dubbelspel”, ”spionage”, ”skadegörelse” och förberedelser för något slags ”attentat” m.m.

På CKs plenarmöte i februari-mars 1937 gjordes inlägg från en rad CK-medlemmar, var i dessa uttalade sina tvivelsmål om det riktiga i att starta massiva repressalier under förevändningen ”kamp mot dubbelspelare”. Tydligast framkom tvivelsmålen i kamrat Postysjjevs inlägg. Han sade så här:

Jag har funderat en del över det här: Det har gått så många år av hård kamp, ruttna partimedlemmar har brutit samman eller gått över till fienderna, de friska har fortsatt att slåss för partiets sak. Det har varit år av industrialisering och kollektivisering. När jag genomlevde dessa hårda år hade jag aldrig kunnat tänka mig, att Karpov och liknande kamrater skulle hamna i fiendelägret. (Karpov var en medarbetare i partiets CK i Ukraina, en man som Postysjev kände väl). Men enligt vittnesmål skulle Karpov ha blivit värvad av trotskisterna 1934. Jag tror personligen att en förnuftig partimedlem, som gått den långa vägen av hård kamp mot partiets fiender, kamp för socialismen, knappast hamnar i fiendens läger år 1934. Jag tror inte på det här... Jag kan bara inte föreställa mig hur någon kan gå igenom alla de svåra åren tillsammans med partiet för att sedan, 1934, gå över till trotskisterna. Det är något konstigt med det här....

(Rörelse i salen).

Genom att tillämpa Stalins tes om att ju närmare landet kom socialismen, desto fler skulle fienderna bli, genom att utnyttja den resolution som antogs vid CKs plenarmöte i februari-

mars 1937 i enlighet med Jezjovs rapport, kunde provokatörer som nästlat sig in i stats-säkerhetsorganen, liksom samvetslösa karriärister, i partiets namn dölja en massomfattande terror riktad mot partiets och sovjetstatens kadrer, mot vanliga enkla sovjetmedborgare. Det räcker att nämna, att antalet personer som greps anklagade för kontrarevolutionära brott mer än tiodubblades 1937 jämfört med 1936.

Vi vet att det förekom grova övergrepp också visavi ledande partiarbetare. De partistadgar som antogs på den 17:e kongressen utgick från de anvisningar Lenin skissat på inför partiets 10:e kongress.

Stadgarna sade i klartext, att det för en så extrem åtgärd som att ur partiet utesluta personer som blivit invalda som ledamöter eller suppleanter i partiets Centralkommitté eller som ledamöter i Partiets kontrollkommission ”krävs att CK kallas till plenarmöte och att alla dess ledamöter och suppleanter liksom kontrollkommissionens ledamöter blir kallade”, samt att en uteslutning av ledamot eller suppleant i CK bara får ske på villkor, att detta gemensamma möte med ansvariga ledare för partiet, med tvåtredjedels majoritet finner åtgärden nödvändig.

En majoritet av de personer vilka vid 17:e kongressen invaldes som ledamöter eller suppleanter i CK och som åren 1937-1938 arresterades, blev också helt i strid med stadgarna utesluta ur partiet, ty frågan om deras uteslutning ställdes aldrig till diskussion på något plenarmöte med CK.

Nu när ett antal akter gällande dessa förmenta ”spioner” och ”skadegörare” granskats på nytt, har det kunnat fastställas att akterna är rena förfalskningar. De erkännanden som kom från många av dem vilka gripits för fientlig verksamhet, hade framtvings genom grym och omänsklig tortyr. Enligt ledamöter i den tidens Politbyrå underlät Stalin samtidigt att upplysa dem om, att en rad politiskt verksamma personer i Militärkollegiets domstol tagit tillbaka sina vittnesmål och begärt en objektiv prövning av sina fall. Det fanns ganska många som hade gjort detta och Stalin visste tveklöst att så hade skett.

CK anser sig inför kongressen behöva rapportera om en rad av dessa förfalskade ”affärer”, gällande CK-ledamöter vilka blev invalda på den 17:e partikongressen.

Ett exempel på en provokation av nedrigaste slag, på ondskefull förfalskning och på kriminella brott mot all revolutionär rättsuppfattning, är det fall som gäller förre suppleanten i CKs Politbyrå, en av partiets och sovjetstatens mest kända företrädare, kamrat Eiche, partimedlem sedan 1905. (*Rörelse i salen*).

Kamrat Eiche arresterades 29 april 1938 utifrån en dossier fylld av falska beskyllningar, samt utan något godkännande från Sovjetunionens Riksåklagare. Det godkännandet kom först 15 månader efter arresteringen. Förundersökningen gällande kamrat Eiche gjordes i en situation präglad av de grövsta brott mot sovjetisk rättsskipning, godtycke och falska angivelser. Under tortyr tvingades Eiche underteckna av förhørsledarna i förväg skrivna förhørsprotokoll, där han pekade ut sig själv och en rad andra framstående parti- och sovjetarbetare som skyldiga till antisovjetisk verksamhet.

Den 1 oktober 1939 skriver Eiche en appellationsadresserad till Stalin, vari han kategoriskt förnekar sin skuld och begär att Stalin själv ska granska fallet. I sin utsago skriver han bland annat: ”Det finns ingen bittrare plåga än att sitta i fängelse under ett samhällsskick som du själv alltid kämpat för”.

Eiches andra appellationsbeskrivning till Stalin 27 oktober 1939, har också bevarats. Stödd på fakta tillbakavisar han här på ett övertygande sätt alla mot honom riktade falska beskyllningar och visar att dessa provokatoriska anklagelser måste, å ena sidan, vara ett verk av verkliga

trotskister, vars gripande han sanktionerat i egenskap av förste sekreterare i partiets Västsibiriska regionala organisation, för vilket dessa nu sammansvurit sig för att hämnas på honom, samt å andra sidan resultatet av smutsigt falskspel och påhitt från förhørsledarna. I sin utsago skriver Eiche bl.a. följande:

Den 25 oktober i år fick jag veta att förundersökningen om mitt fall nu var avslutad och jag fick möjligheter att läsa förundersökningsmaterialet. Om jag vore skyldig till ens en hundradel av något av det jag anklagas för, skulle jag inte ha modet att vända mig till Er med denna förklaring kort före min död, men jag har inte begått något av de brott jag åtalas för och har aldrig ens hyst sådana gemena tankar. Jag har aldrig i hela mitt liv sagt Er ens ett halvt ord osanning och jag ljuger inte heller nu, när jag befinner mig med båda fötterna i graven. Hela mitt ärende är ett skolexempel på en provokation, på förtal och brott mot de mest elementära grunderna för all revolutionär rättsuppfattning...

... De vittnesmål som finns i förundersökningen och vilka pekar ut mig som skyldig är inte bara tarvliga, utan innehåller dessutom en hel rad moment vilka baktalar RKP(b)s CK och Folkkommisariernas råd, ty en del riktiga beslut som fattades där utan min medverkan eller ibland ens min närvaro, framställs nu som skadliga handlingar från en kontrarevolutionär organisation – på förslag av mig.

Nu övergår jag till den skamligaste sidan i mitt liv och min verkligt stora skuld inför partiet och inför Er. Det gäller mina erkännanden om kontrarevolutionär verksamhet. Saken är den att jag inte stod ut med den tortyr jag utsattes för av Usjakov och Nikolajev, främst den förstnämnde, som enkelt förstod att utnyttja det faktum att jag efter ett brott i ryggraden hade en outhärdlig smärta och att de därför lätt kunde tvinga mig att förtala mig själv och andra människor.

Flertalet av mina vittnesmål viskades till eller dikterades för mig av Usjakov och resten skrev jag ur minnet från NKVD-material om Västra Sibirien, dvs alla fakta som fanns i NKVD-materialen tillskrev jag min egen utsago. Om det i den av Usjakov och mig underskrivna amsagan fanns något som inte riktigt gick ihop, tvingades jag underteckna en annan variant. Så var det med Ruchimovitj, som först antecknades för ett reservcenter, varefter man utan att meddela mig strök hans namn; så var det med ordföranden för det reservcenter Bucharin påstods ha byggt upp 1935. Först skrev jag mig själv på den posten, sedan sade man att jag borde skriva Mezjlauk i stället, och mycket annat liknande...

... Jag ber och bönfäller Er att låta göra en ny utredning av mitt fall, inte för att vara barmhärtig mot mig, utan för att avslöja denna nedriga provokation, som likt en orm har omslingrat många människor, bl.a. på grund av mitt vankelmod och brottsliga angiveri på falska grunder. Jag har aldrig förrätt varken Er eller partiet. Jag vet att jag dör på grund av ett nedrigt och gement arbete utfört av partiets och folkets fiender, vilka iscensatt denna provokation mot mig”.

(Fallet Eiche, band 1, lunta, ryska).

Man kan tycka att denna viktiga deklARATION absolut borde ha diskuterats i CK. Så skedde emellertid inte. Appellationen skickades till Beria, medan de grymma, summariska förhören mot den förtalade suppleanten i Politbyrå, kamrat Eiche bara fortsatte. Den 2 februari 1940 ställdes Eiche inför rätta. Under rättegången vägrade han att erkänna sig skyldig och förklarade inför rätten:

I alla mina s.k. vittnesmål finns inte en enda av mig själv skriven bokstav, med undantag av min namnteckning underst i protokollet, men jag tvingades även till denna underskrift. Medgivandena har gjorts under press från förhørsledaren, som från första stund efter gripandet satte igång att misshandla mig. Då började jag skriva ihop allt möjligt strunt... Det viktigaste för mig nu är, att tala om för rätten, partiet och Stalin att jag är oskyldig. Jag har aldrig deltagit i någon samman-svärjning. Jag dör med en tro på att partiets politik är den rätta, så som jag alltid trott på partiet så länge jag arbetat. (a.a.)

Den 4 februari 1940 arkebuseras Eiche. (*Indignerat sorl i salen*). I dag kan vi utan varje som helst tvivel slå fast, att fallet Eiche var fabricerat och han har nu postumt återfått sitt goda namn och rykte.

En annan av Politbyråns suppleanter, kamrat Rudzutak, partimedlem sedan 1905, med tio år i tsaristiskt straffarbete bakom sig, tog även han i domstol tillbaka alla sina påtvingade medgivanden. Protokollet från rättegången i Högsta domstolens militärkollegium anför att Rudzutak deklarerat följande:

Hans enda vädjan till rätten är, att denna borde upplysa RKP(b)s CK om att det i NKVD-organen finns en ännu icke bortopererad varböld, som på konstlad väg sammanställer akter och tvingar helt oskyldiga att erkänna sig skyldiga; att det saknas kontroll av omständigheterna kring anklagelserna och att det inte ges några möjligheter bevisa att den åtalade inte medverkat i de brott som anges i de ena eller andra vittnesmålen från olika personer. Metoderna i förundersökningen är sådana, att de tvingar den åtalade att fabulera och att ange helt oskyldiga människor, för att nu inte tala om den rannsakade själv. Han begär att rätten ska tillåta honom tillskriva RKP(b)s CK om allt detta. Han försäkrar rätten att han personligen aldrig hyst några onda tankar om vårt partis politik, då han själv alltid helt och fullt delat den politik partiet bedrivit när det gällt hur landet ska byggas ekonomiskt och kulturellt på alla områden.

Detta Rudzutaks uttalande lämnas helt utan beaktande, fastän Rudzutak på sin tid som bekant var ordförande i Centrala kontrollkommissionen, vilken hade inrättats på förslag av Lenin med det syftet att den skulle bidra till partiets sammanhållning. Ordföranden för detta partiorgan, som åtnjöt stor auktoritet, föll alltså offer för grövsta godtycke: Han kallades inte ens till CKs Politbyrå, eftersom Stalin inte alls ville prata med honom. Efter 20 minuters domstolsförhandling fick han sin dom och blev arkebuserad. (*Indignerat sorl i salen*).

En noggrann kontroll, gjord 1955, har fastslagit att åtalsakten mot Rudzutak var fabricerad och att han blev dömd på falska anklagelser. Rudzutak har postumt återfått sitt goda namn och rykte.

Av vittnesmål från kamrat Rozenbljum, partimedlem sedan 1906 och gripen av Leningrads NKVD-avdelning 1937, framgår vilka konstlade och provokatoriska metoder som användes av de tidigare NKVD-medarbetarna för att hitta på olika slags ”antisovjetiska centra” och ”block”.

Vid en kontroll 1955 av fallet Komarov kunde Rozenbljum uppge följande: När han, dvs Rozenbljum, blev arresterad 1937, utsattes han för den grymmaste tortyr och avkrävdes vittnesmål såväl mot sig själv som mot andra personer. Sedan fördes han in i förhørsledare Zakovskijs arbetsrum, där han utlovades frigivning på villkor att han i rätten skulle avge falska vittnesmål i den av NKVD 1937 fabricerade affären ”Leningradcentret för skadegörelse, spioneri, subversiv verksamhet och terrorism”. (*Rörelse i salen*). Med nästan otrolig cynism hade Zakovskij då inför honom avslöjat den helt skamlösa ”mekaniken” för att på konstlad väg trola fram falska ”antisovjetiska sammansvärjningar”. Rozenbljum förklarade:

För att åskådliggöra detta vecklade Zakovskij inför mina ögon ut flera versioner av scheman hur centret med dess förgreningar var uppbyggt. När han satte mig in i dessa scheman berättade Zakovskij, att NKVD förbereder åtal i denna affär och att rättegången blir offentlig. Det är centrets huvudmän som åtalas, sammanlagt 4-5 personer, Tjudov, Ugarov, Smorodin, Pozern, Sjaposjnikova (alltså Tjudovs hustru) och andra, samt 2-3 personer från var och en av centrets filialer... Åtalet mot Leningradcentret måste vara välregisserat. Här spelar vittnena en avgörande roll. Rätt stor betydelse har vittnenas sociala ställning (alltså tidigare, förstås) och hur länge de varit med i partiet.

Själv, sade Zakovskij, behöver du inte ljuga ihop något. NKVD sammanställer ett färdigt koncept specificerat för varje filial, ditt jobb är bara att lära dig texterna utantill, komma väl ihåg alla frågor och svar som kan dyka upp i rätten. Åtalet kommer att förberedas i 4-5 månader, kanske ett halvår. All den tiden ska du förbereda dig så väl, att du inte sabbar förundersökningen och skadar dig själv. Ditt fortsatta öde avgörs av hur det går i rätten, hur den här rättegången slutar. Flippar du ur och hoppar över skaklarna kommer du att få ditt straff. Håller du ut och huvudet kallt, får du mat och kläder för resten av ditt liv på statens bekostnad”.

(Material för kontroll av fallet Komarov, sid 60-69, ry).

Sådana tarvliga saker hände alltså på den tiden! (*Rörelse i salen*).

Ute i regionerna praktiserades falska förundersökningar om möjligt ännu flitigare. NKVDs avdelning i Sverdlovskregionen lyckades t.ex. ”avslöja” den s.k Uralska upprorsstaben, organ för ett block bestående av högeravvikare, trotskister, socialistrevolutionärer och kyrkomän, vars ledare påstods vara sekreteraren i partiets regionkommitté i Sverdlovsk och ledamoten i RKP(b)s CK, Kabakov, partimedlem sedan 1914. Skulle man sätta tilltro till materialen från den tidens förundersökningar existerade i nästan varje distrikt, region och republik vittförgrenade ”organisationer och centra bestående av högeravvikare, trotskister, spioner, terrorister, sabotörer och skadegörare”, vilka – av någon anledning – som regel leddes av förste sekreteraren i någon av partiets regionkommittéer, distriktskommittéer eller i Centralkommittén för någon [SUKPs Ö.a.] nationell republiksorganisation. (*Rörelse i salen*).

Resultatet av detta nästintill otroliga falskspel i många liknande ”affärer”, resultatet av att man satte tilltro till olika slags falska ”vittnesmål” och avtvingade beskyllningar både mot sig själva och andra, blev att tusentals hederliga och helt oskyldiga kommunister störtades i fördärv och undergång. På det här sättet fabricerades ”åtal” också mot framträdande parti- och sovjetarbetare, sådana som Kossior, Tjubar, Postysjev, Kosarev o.a. Under de år som helt grundlösa repressalier bedrevs i massomfattning förlorade partiet många av sina bästa kadrer.

Det uppstod en förfärande praxis där NKVD gjorde upp listor på personer vilka skulle åtalas och prövas i Militärkollegiet, men för vilka straffen redan var utmätta. Jezjov sände sådana listor till Stalin personligen för att denne skulle sanktionera de utmätta straffen. Åren 1937-1938 tillställde han Stalin 383 sådana listor gällande många tusen kadrer inom partiet, sovjeterna, Komsomol, militären eller sådana som arbetade inom ekonomin – och fick Stalins medgivande. En betydande del av dessa åtal granskas nu på nytt och ett stort antal av dem avslutas med konstaterandet att de var ogrundade och falska. Det kanske räcker om jag nämner, att Högsta domstolens militärkollegium fr.o.m 1954 har kunnat återge 7 679 personer deras goda namn och rykte, varav många postumt

Massarresteringar av personer som arbetade i partiet, sovjeterna, militären och inom ekonomin tillfogade vid denna tid vårt land och det socialistiska bygget stor skada. Massrepressalierna påverkade också tillståndet i partiet moraliskt och politiskt, skapade osäkerhet, bidrog till att sprida en sjuklig misstänksamhet och utså ömsesidig misstro bland kommunisterna. Alla möjliga slags angivare och karriärister fick då luft under vingarna. En viss förbättring kunde förmärkas i partiorganisationerna efter RKP(b)s CK-plenum i januari 1938, men omfattande repressalier fortsatte hela det året.

Endast tack vare att vårt parti besitter stor moralisk och politisk kraft kunde det klara av de svåra händelserna 1937-1938, överleva dessa händelser och skola upp nya partikadrer. Men det råder inget tvivel om att vår rörelse framåt mot socialismen och förberedelserna för landets försvar skulle ha gått mycket bättre om vi inte haft denna enorma kaderförlust som drabbade oss på grund av dessa helt omotiverade och orättfärdiga massrepressalier åren 1937-1938.

Vi anklagar Jezjov för perversiteterna 1937 och vi gör det med all rätt. Ändå måste vi besvara frågorna: Kunde Jezjov verkligen på egen hand, utan Stalins vetskap och samtycke, arresteras exempelvis Kossior? Fanns det ett meningsutbyte eller beslut i Politbyrå i denna fråga? Nej, det fanns inget sådant beslut, precis som det heller inte fanns några beslut i andra liknande frågor. Kunde verkligen Jezjov på egen hand avgöra så viktiga frågor som frågan om framträdande partiarbetares öde? Nej, det vore naivt om vi trodde att detta bara var Jezjovs verk. Självklart avgjordes sådana saker av Stalin – och Jezjov hade inte kunnat göra ett endaste dugg utan hans direktiv, utan att Stalin sanktionerat det hela.

Vi har nu granskat fallen Kossior, Rudzutak, Postysjev, Kosarev och andra och återgivit dem deras goda namn och rykte. På vilken grund blev de då gripna och dömda? Ett närmare studium av materialen har visat att det inte fanns någon grund alls. De arresterades som så många andra utan tillstånd från åklagare. Ja, på den tiden krävdes inga tillstånd och hur skulle det alls kunna begäras tillstånd, när det var Stalin som avgjorde alla frågor? Han var högste åklagare även i dessa frågor.

Stalin gav inte bara tillstånd, han utfärdade även direktiv om arresteringar helt på eget initiativ. Detta måste sägas så att kongressombuden har det fullkomligt klart för sig, för att vi ska kunna göra en med sanningen överensstämmande utvärdering och kunna dra riktiga slutsatser av det skedda.

Fakta visar att mycket av maktmissbruket ägde rum på direkt order från Stalin, som helt struntade i alla normer för partiets och sovjetstatens rättsuppfattning. Stalin var en mycket inbilsk människa, med en rent sjuklig misstänksamhet, vilket vi förstod när vi arbetade tillsammans med honom. Han kunde stirra stint på en människa och säga ”Era ögon flackar visst idag” eller ”Varför vänder ni så ofta bort blicken och inte ser mig rakt i ögonen?”. Stalins misstänksamhet ledde honom till en obefogad misstro, däribland mot framträdande partiarbetare som han själv hade känt i många år. Överallt och allestädes såg han ”fiender”, ”dubbelspelare” och ”spioner”.

Stalin hade en obegränsad makt och han tillät sig ett grymt godtycke, tryckte ned människor såväl moraliskt som fysiskt. Det uppkom ett läge där ingen människa vågade säga någonting öppet och fritt.

När Stalin sade att den eller den människan måste arresteras var det bara att inse, att den personen måste vara en ”folkfiende”. Och Berias gäng, som härskade i statssäkerhetsorganen, var genast berett att om så krävdes krypa ur sitt eget skinn för att kunna bevisa de gripnas skuld, bevisa riktigheten i de av dem själva fabricerade materialen. Och vad var det då för slags bevis man anförde? Jo, de gripnas egna erkännanden. Men det var ju ”erkännanden” förhørsledarna själva hade tvingat fram. Hur kan man då få en människa att erkänna brott hon aldrig har begått? Bara på ett sätt – genom att använda metoder för fysisk påverkan, dvs tortyr, genom att beröva henne sin medvetenhet, sitt förnuft, sin mänskliga värdighet. Det var så man fick fram fingerade erkännanden.

När vågen av repressalier började lägga sig 1939 och ledarna för partiets lokala organisationer faktiskt satte igång att anklaga NKVD-medarbetare för att ha använt fysisk påverkan mot gripna, skickade Stalin den 10 januari 1939 ett kodat telegram till sekreterarna i partiets regionala organisationer, alla distriktsorganisationer, CK i SUKPs nationella republikorganisationer, folkkommissariatet för inrikes ärenden och till alla NKVD-chefer. I telegrammet sades bl.a. följande:

RKP(b)s CK vill härmed klargöra, att användande av fysisk påverkan i praktiken varit tillåten för NKVD sedan 1937, med RKP(b)s CKs tillåtelse... Vi känner till, att borgerliga underrättelse-

tjänster använder fysisk påverkan mot talesmän för det socialistiska proletariatet och då i de mest skandalösa former. Man frågar sig varför en socialistisk säkerhetstjänst måste visa sig humanare mot bourgeoisiens inbitna agenter, mot arbetarklassens och kollektivböndernas svurna fiender.

RKP(b)s CK anser att metoder för fysisk påverkan absolut bör användas även framgent, som en undantagsåtgärd, mot folkets uppenbara och oavväpnade fiender, såsom en helt riktig och ändamålsenlig metod.

Således – de allra grövsta brott mot socialistisk rättsuppfattning, all denna misshandel och tortyr, vilka som ovan visats ledde till att oskyldiga människor baktalades eller tvingades baktala sig själva, var alltså sanktionerade av Stalin i RKP(b)s CKs namn.

Helt nyligen, några dagar innan vår kongress, kallade vi en förhørsledare vid namn Rodos till ett sammanträde och förhör i CKs presidium. Han hade på sin tid lett förundersökningarna mot och förhören med Kossior, Tjubar och Kosarev. Rodos är en riktig nolla med en hönas synkrets, ett rent missfoster i moraliskt hänseende. Det var alltså en dylik person som avgjorde kända partiarbetares livsöden och som bestämde politiken i dessa frågor, ty genom att lyckas ”bevisa deras brottslighet” levererade han ju också beslutsunderlag till stora politiska avgöranden.

Man frågar sig om en sådan person, med dessa förståndsgåvor, verkligen alldeles själv kunde leda förhör i syfte att bevisa att människor sådana som Kossior o.a. hade gjort sig skyldiga till brott? Nej, han kunde inte göra särskilt mycket utan lämpliga direktiv. På sammanträdet i CKs presidium förklarade han det så här: ”Man talade om för mig, att Kossior och Tjubar är folkfiender och att jag som förhørsledare måste klämma ur dem ett erkännande att de är fiender”. (*Indignerat sorl i salen*).

Det kunde han bara åstadkomma genom långvarig tortyr, som han också utförde efter detaljerade instruktioner från Beria. Jag kanske också ska tillägga att Rodos vid detta sammanträde cyniskt förklarade: ”Jag ansåg då, att jag bara agerar på uppdrag av partiet”. Det var alltså på det viset Stalins direktiv om användande av fysisk påverkan mot fångar i praktiken tillämpades.

Dessa och många liknande fakta vittnar om, att alla normer för att fatta riktiga partibeslut åsidosattes och att allt underordnades en enda persons godtycke.

Stalins envælde ledde till särskilt svåra konsekvenser under Stora fosterländska krigets gång. Om vi tar många av våra romaner, spelfilmer och vår historiska ”forskning” så framställs frågan om Stalins roll i Stora fosterländska kriget på ett helt osannolikt sätt. Vanligtvis tecknas denna bild: Stalin förutsåg allt och alla händelser. Enligt en nästan i förväg utarbetad strategisk plan, som Stalin själv hade skissat, genomförde Sovjetarmén ett ”aktivt försvar”, en taktik vilken som bekant tillät tyskarna att nå ända fram till Moskva och Stalingrad. Genom att tillämpa denna taktik kunde Sovjetarmén tack vare geniet Stalin gå till motoffensiv, sedan offensiv och till sist krossa fienden. Denna världshistoriska seger som vanns av Sovjetunionens väpnade stridskrafter, av vårt heroiska folk, tillskrivs i slika romaner, spelfilmer och ”forskningsarbeten” helt och hållet Stalins militära geni.

Vi måste uppmärksamt reda ut denna fråga, eftersom den har en enorm betydelse, inte bara historisk, utan först och främst politisk, skolande och praktisk betydelse.

Vilka fakta finns då i denna fråga? Före kriget dominerade en skrytsam ton i vår press och vårt skolande arbete: Om fienden skulle våga gå till angrepp mot den heliga sovjetiska jorden kommer vi att slå tillbaka tredubbelt hårdare, kommer kriget att föras på fiendens mark och kommer vi att vinna kriget utan större blodspillan. Dessa deklARATIONER var dock sällan

underbyggda av praktiska handlingar för att se till att våra gränser inte skulle kunna kränkas och överskridas.

Under och efter kriget förde Stalin fram tesen att den tragedi som drabbade vårt folk under krigets första månader var, som han sade, resultatet av tyskarnas ”överraskande” angrepp på Sovjetunionen. Men det, kamrater, överensstämmer inte alls med verkligheten. Så fort Hitler kommit till makten i Tyskland ställde han sig gång på gång uppgiften att krossa kommunismen. Om detta talade fascisterna helt öppet och utan att dölja sina planer. För att kunna förverkliga sina aggressiva planer slöt de alla möjliga slags pakter, block och axlar, som exempelvis den ökända axeln Berlin-Rom-Tokyo. Mångtaliga fakta talade sitt tydliga språk under förkrigstiden och utgjorde bevis för att Hitler satt in alla kraftansträngningar i syfte att starta krig mot sovjetstaten och att han därför koncentrerade stora truppstyrkor, däribland stora stridsvagnsförband, nära de sovjetiska gränserna.

Av dokument som nu blivit offentliga framgår, att Churchill redan den 3 april 1941, via den brittiske Moskvaambassadören Cripps, personligen varnade Stalin för att tyska trupper inlett omgrupperingar som förberedelse för ett anfall på Sovjetunionen. Självklart gjorde Churchill ingalunda detta för att han hyste några varmare känslor för sovjetfolket. Han vägledes här av egna, imperialistiska intressen, nämligen att hetsa Tyskland och Sovjetunionen till ett blodigt krig och därmed stärka det brittiska imperiets ställningar. Inte desto mindre framhåller Churchill i sitt telegram, att han ber ambassadör Cripps ”varna Stalin och fästa hans uppmärksamhet på den fara som hotar honom”. Churchill vidhöll envist samma sak i telegram den 18 april och under påföljande dagar.

Stalin fäste dock inget avseende vid dessa varningar. Stalin gick tvärtom ut med direktiv om att inte hysa någon tilltro till information av det slaget, för att – som han sade – inte framprovocera några tyska krigshandlingar.

Här ska sägas, att liknande information om en överhängande fara för att tyska trupper skulle invadera sovjetiskt territorium även kom från våra militära och diplomatiska källor, men pga denna förutfattade inställning till information av det slaget, behandlade ledningen informationen med skepsis och förbehåll.

I en rapport den 6 maj 1941 från Berlin och vår militärattaché, kapten Vorontsov, sägs detta på följande sätt: ”Sovjetmedborgaren Bozer... har till militärattachéns assistent uppgivit att, enligt en tysk officer i Hitlers stab, tyskarna nu gör sig beredda att militärt invadera Sovjetunionen den 14 maj via Finland, Baltikum och Lettland. Det planeras också kraftfulla samordnade flygangrepp mot Moskva och Leningrad och en samtidig landsättning av fallskärmssoldater i gränsstäderna...”.

I en rapport den 22 maj 1941 säger militärattachéns assistent, Chlopov: ”... de tyska truppernas offensiv sägs vara planerad till den 15/6, men kan också inledas redan de första dagarna i juni...”.

Ett telegram från vår Londonambassad 18 juni 1941 rapporterar: ”Vad beträffar det dagsaktuella läget så är Cripps fast övertygad om att en militär konfrontation mellan Tyskland och Sovjetunionen kommer att äga rum, senast vid mitten av juni. Enligt Cripps har tyskarna fram till idag koncentrerat 147 divisioner (inklusive flygstyrkor och underhållstrupper) vid de sovjetiska gränserna”.

Trots dessa ytterst viktiga signaler vidtogs inga tillräckliga åtgärder för att väl förbereda landet och försvaret och utesluta möjligheten av ett överraskande anfall. Hade vi då tid och möjligheter för att vidta sådana förberedelser? Ja, både tid och möjligheter fanns. Vår industri befann sig på en sådan utvecklingsnivå, att den helt var i stånd att försörja Sovjetarmén med

allt den behövde. Detta bekräftas av att sovjetfolket något senare, när vi hade förlorat nästan hälften av vår industri – pga att fienden intagit Ukraina, norra Kaukasien och landets västra regioner, dvs landets mycket viktiga industri- och jordbruksområden – ändå hade förmågan att organisera produktion av militärt materiel i landets östra regioner och ta i bruk utrustning som förts dit från de västra industriområdena och lyckades sålunda till våra väpnade stridskrafter leverera allt som behövdes för att krossa fienden.

Ifall vår industri före kriget hade mobiliserats i rättan tid och på rätt sätt för att försörja armén med utrustning, vapen och ammunition, hade våra förluster i människoliv varit ojämförligt mycket lägre i detta tunga krig. Tyvärr gjordes ingen sådan mobilisering i rättan tid. Från krigets första dagar stod det helt klart att vår krigsmakt var för dåligt rustad, att vi hade otillräckligt med artilleripjäser, stridsvagnar och flygplan, för att kunna slå tillbaka fienden.

Sovjetisk forskning och teknik hade före kriget lyckats framställa helt fantastiska prototyper av stridsvagnar och artilleripjäser. Men de kom inte ut i någon massproduktion och i själva verket började armén rustas upp först strax innan kriget började. Resultatet blev, att när fienden väl gick till angrepp mot vårt land, hade vi varken tillräckligt med äldre militär utrustning, som slutat lagras i mobförråden, eller den nya militära utrustning som höll på att införas. Läget var särskilt illa ställt för luftvärnets del och produktionen av pansargranater för bekämpning av stridsvagnar var undermålig. Många befästa områden hamnade från kriget första dag i ett hjälplöst tillstånd, eftersom de frantagits gammal utrustning, medan den nya utrustningen ännu inte nått ut till dem.

Ja, tyvärr var det inte bara fråga om stridsvagnar, artilleripjäser och flygplan. När kriget startade fanns inte ens tillräckligt med gevär för att utrusta människor vilka inkallats till en stridande armé. Jag minns hur jag någon av dessa första dagar ringde från Kiev till kamrat Malenkov och sade till honom:

- Det har strömmat folk till armén och de begär att få ut vapen. Skicka vapen!

Men på det svarade Malenkov bara:

- Några vapen kan vi inte skicka. Vi har levererat alla gevär till Leningrad, ni får skaffa vapen själva. (*Rörelse i salen*). Så blev det alltså med dessa vapen!

Jag kan inte i det här sammanhanget låta bli att nämna följande faktum. Strax före Hitlerarméns överfall på Sovjetunionen skrev Kirponos – han som sedermera blev befälhavare för Kievs särskilda militärområde och stupade vid fronten – ett meddelande till Stalin om att tyska trupper närmade sig Bug [gränsflod Ö.a], frenetiskt förbereder anfall och tydligen snart tänker gå till offensiv. Därför föreslog Kirponos att det borde byggas upp ett säkert försvar, evakuera så där 300 tusen civila från gränstrakterna, lägga upp några linjer av stridsvagnshinder, bygga stridsvagnsfällor, gräva skyddsvärn åt soldaterna osv.

Moskva besvarade hans förslag med att detta vore en ren provokation, att inga som helst förberedelser ska göras vid gränsen, eftersom vi inte behöver ge tyskarna anledning att påbörja krigshandlingar mot oss, att vi inte ska företa oss någonting som ger tyskarna anledning starta krig.

När fascisttrupperna väl hade trängt in på sovjetiskt territorium och redan påbörjat krigshandlingar, utgick från Moskva order om att vi inte skulle besvara tyskarnas eldgivning. Varför? Jo, därför att Stalin tvärtemot alla uppenbara fakta ansåg att det ännu inte handlade om ett regelrätt krig, utan bara om provokationer från vissa odisciplinerade tyska förband och att om vi då besvarar tyskarnas eldgivning tjänar detta bara som förevändning för att starta krig.

Vi känner också till följande faktum. Strax innan Hitlerarméns själva angrepp på Sovjetunionen flydde en tysk soldat över gränsen och meddelade oss, att de tyska trupperna fått order att starta anfallet mot Sovjetunionen kl 03.00 den 22 juni. Detta meddelades omgående Stalin, men även den signalen förblev ohörd.

Som ni ser ignorerades allt: såväl varningar från enskilda militära befälhavare, som vittnesmål från desertörer och t.o.m. fiendens uppenbara krigshandlingar. Hur kan man då alls tala om skarpsinnighet hos denne vårt partis och vårt lands ledare i ett så ansvarsfyllt historiskt ögonblick? Och vart ledde en dylik bekymmerslöshet, detta ignorerande av uppenbara fakta?

Jo, till att fienden redan de första timmarna och dagarna lyckades förstöra massor av flygplan, artilleripjäser och annan militär teknik i gränsområdena, förinta mängder av vår militära personal, desorganisera militärledningen samt att vi blev ur stånd att hindra fienden från att tränga djupt in i landet.

Den omständigheten att Stalin på grund av sin misstänksamhet och falska angivelser låtit avrätta mängder av militära befälhavare och militära partiarbetare åren 1937-1941 fick också svåra följder, särskilt i krigets inledande skede. Dessa år avrättades flera årskullar av befälhavare från regements- och bataljonsnivå upp till de allra högsta militärstaberna. Bland dem nästan alla i den sovjetiska befälskader som hade någon stridserfarenhet från Spanien och Fjärran östern.

Den här politiken av omfattande repressalier mot stamanställda befäl fick också den svåra konsekvensen, att den undergrävde själva grunderna för den militära disciplinen, eftersom befälhavare av alla grader och t.o.m. soldater i parti- och komsomolcellerna under några år hade fått lära sig, att man aktivt skulle se till att ”avslöja” högre befäl så som varande maskerade fiender. (*Rörelse i salen*). Detta påverkade naturligtvis den militära disciplinen i krigets inledande skede.

Några år före kriget hade vi ju haft en helt fantastiskt bra militär kader som var gränslöst hängiven partiet och sitt hemland. Det räcker med att nämna att de av dem som fick behålla livet, jag menar sådana kamrater som Rokossovskij (han fick ju sitta inne länge), Gorbatov, Meretskoy (som är närvarande på denna kongress), Podlas (en underbar befälhavare som stupade vid fronten) och många, många andra, ju från krigets första dag visade att de – trots sina svåra umbäranden i fångelserna – var verkliga patrioter som oegennyttigt kämpade för sitt hemlands ära. Men många befäl avled ju i läger och fångelser, varför vår krigsmakt aldrig fick en chans att lära känna dem.

Allt detta sammantaget var sådant som ledde fram till den situation som förelåg i början av kriget och som utgjorde den största fara för vårt hemlands framtid. Det vore fel av mig att inte tala om för er, att Stalin efter de första misslyckandena och nederlagen vid fronterna trodde att detta var slutet. I ett samtal som vi hade med Stalin dessa dagar förklarade han:

- Allt det som Lenin skapade, allt det har vi nu oåterkalleligen förlorat... Efter det mötet upphörde han faktiskt för lång tid att leda de militära operationerna, slutade i praktiken arbeta, och återkom i ledningen först sedan några ledamöter i Politbyrå gått till honom och sagt att de här och de här åtgärderna omedelbart måste vidtas för att förbättra läget vid fronterna.

Den fruktansvärda fara som hotade vårt hemland under den första tiden av kriget var alltså i hög grad ett resultat av Stalins egna fördärvbringande metoder för att leda landet och partiet. Men det handlar inte bara om krigets början, som allvarligt desorganiserade vår armé och förorsakade oss svåra förluster. Även den nervositet och hysteri som Stalin gav prov på vid sin direkta inblandning i de militära operationerna förorsakade armén stor skada.

Stalin hade mycket svårt att inse det reella läge som rådde vid fronterna. Och detta var bara naturligt eftersom han inte en enda gång under hela kriget besökte något frontavsnitt, inte reste till någon av de befriade städerna, om man undantar hans blixervisit på Mojzajskojechaussén – då läget var helt stabilt vid fronterna, men en snabbvisit om vilken det författats så många litterära verk och målats så många färgstarka konstverk. Ändå blandade sig Stalin ständigt och jämt i de direkta militära operationernas gång, och utfärdade order som ofta inte alls tog hänsyn till det reella läget vid ett visst frontavsnitt och som därför bara kunde leda till enorma förluster i människoliv.

Jag tillåter mig att i det här sammanhanget anföra ytterligare ett karakteristiskt faktum om hur Stalin ledde krigsoperationerna. Här på kongressen finns marskalk Bagramjan, som på sin tid var chef för operativa avdelningen för Sydvästfronten och han kan bekräfta det jag nu tänker säga.

När det 1942 uppstod en ytterst komplicerad situation för våra trupper i området runt Charkov fattade vi det riktiga beslutet att avbryta vår operation syftande till att omringa staden, eftersom det reella läget vid den tiden hotade att få ödesdigra konsekvenser för våra trupper om vi fortsatte operationen.

Vi rapporterade detta till Stalin och förklarade att läget kräver en ändring av vår aktionsplan för att inte ge fienden möjligheter att förintna stora grupperingar av våra trupper. Mot allt sunt förnuft avvisade Stalin vårt förslag och gav oss order att fortsätta operationen för att omringa Charkov, trots att det vid denna tid förelåg en överhängande fara för att tyskarna i stället skulle lyckas omringa och till sista man nedkämpa stora militära grupperingar av våra trupper.

Jag ringer då upp Vasilevskij och bönfäller honom: – Ta fram en karta, Alexander Michailovitj, (kamrat Vasilevskij är också närvarande här) säger jag, och visa kamrat Stalin, vad det är för ett läge som råder. Jag måste kanske skjuta in här att Stalin planerade de militära operationerna på en jordglob. (*Rörelse i salen*). Jo, kamrater, det är sant – han brukade ta en jordglob och peka ut frontlinjerna på den. Jag säger alltså till kamrat Vasilevskij: – Visa på en karta hur läget är, för vi kan ju inte fortsätta operationen som planerat. Det gamla beslutet måste rivas upp.

Vasilevskij svarar mig då, att Stalin redan granskat frågan en gång och att han, alltså Vasilevskij, inte tänker uppsöka Stalin för att rapportera om läget, eftersom Stalin inte lyssnar på några som helst argument gällande denna operation.

Efter samtalet med Vasilevskij ringde jag själv upp Stalin på hans sommarställe. Men Stalin kom aldrig till telefonen, det var Malenkov som svarade. Jag berättar då för kamrat Malenkov att jag ringer från fronten och behöver ha en överläggning med kamrat Stalin. Stalin låter då via Malenkov hälsa att jag får tala med Malenkov. Jag upprepar då att jag vill prata med Stalin personligen och rapportera om det svåra läge som råder vid fronten. Men Stalin ansåg det inte nödvändigt att ta luren, utan lät än en gång hälsa att jag fick tala med honom via Malenkov, trots att han bara behövde ta några steg för att nå telefonen. När han sålunda ”ähört” vår begäran sade Stalin bara: ”Låt allt förbli vid det gamla!”

Vad blev då slutresultatet av allt detta? Jo, värsta tänkbara av det vi hade kunnat föreställa oss. Tyskarna lyckades omringa våra trupper och vi förlorade hundra tusen man. Där har ni alltså det militära ”geniet” Stalin, det var vad han kostade oss den gången! (*Rörelse i salen*).

En gång efter kriget, när Stalin träffade Politbyråns ledamöter, sade Anastas Ivanovitj Mikojan till honom, att Chrusjtjov nog hade haft rätt den där gången när han ringde om Charkovoperationen och att det nog var ett misstag av Stalin att inte bifalla hans begäran. Vi borde ha fått se hur ilsken Stalin blev! Hur skulle det se ut om han, Stalin, skulle medge att

han haft fel den gången! Han är ju ett ”geni” och genier begår aldrig misstag. Vem som helst kan begå misstag, men Stalin ansåg att han aldrig gör det, att han alltid har rätt! Aldrig att han inför någon skulle ha medgivit ens minsta lilla misstag, trots att han begick inte så få sådana såväl i teoretiska frågor som på det praktiska planet.

Efter partikongressen bör vi nog på nytt granska och utvärdera många av våra militära operationer under kriget för att kunna ge dem en riktig förklaring. Den militära taktik Stalin förordade, utan någon kunskap om hur man leder stridsoperationer, kostade oss mycket blod innan vi lyckades få stopp på fienden och kunde börja gå till motoffensiv. Militärer vet att Stalin redan från slutet av 1941 krävde att våra trupper ständigt skulle gå till frontalangrepp för att erövra by efter by, i stället för stora men lättmanövrerade kringgående rörelser från flankerna och försök att tränga in på fientligt område ur bakhåll.

Denna Stalins taktik ledde till att vi drabbades av svåra förluster innan vår generalstab, som ju på sina axlar bar upp hela tyngden av denna krigsföring, lyckades vända på sakernas tillstånd och trupperna kunde övergå till ett smidigare manövrerande under sina operationer, vilket snart visade sig i, att läget vid fronterna avsevärt förbättrades till vår fördel.

Desto skamligare och ovärdigare är det faktum, att Stalin kort tid efter vår stora seger över fienden, en mycket dyrköpt seger, började ta heder och ära av de befälhavare som hade gjort betydande insatser för segern över fienden, eftersom Stalin avfärdade varje möjlighet, att någon annan – vem det vara må – än han själv skulle kunna tillskrivas äran av de segrar som uppnåddes vid fronterna.

Stalin ville gärna veta hur vi uppfattade kamrat Zjukov som fältherre. Han frågade mig flera gånger vad jag ansåg om Zjukov. Jag svarade då: – Zjukov känner jag sedan länge, en bra general, en bra befälhavare... Efter kriget började Stalin prata allt möjligt strunt om Zjukov, bl.a. sade han mig:

- Ni brukar ju berömma Zjukov, men det förtjänar han inte. Man har berättat för mig, att Zjukov inför varje slag vid fronten brukade göra så här: Han tar en näve mylla, luktar på jorden, varpå han avgör om det är möjligt att starta ett anfall eller det planerade anfallet måste få anstå ett tag... Jag svarade: – Inte vet jag, kamrat Stalin, vem som har hittat på det där, men det är inte sant!

Det var antagligen Stalin själv som hittat på dylika saker i syfte att nedvärdera Zjukovs roll och militära förmåga. Samtidigt lät Stalin popularisera sig själv något alldeles oerhört som varande en lysande härförare, och med alla medel inpräntades i folks medvetande den versionen, att alla segrar sovjetfolket hade vunnit under Stora fosterländska kriget var resultat av Stalins mod, tapperhet och genialitet – och endast hans förtjänst. Ungefär som han Kuzma Krjutjkov som på spetsen av sin lans kastade upp 7 personer i ett enda ryck. (*Livligt i salen*).

I själva verket var det just så Stalin framställdes – ta bara vissa historiska filmer och dokumentärer från krigstiden eller en del skönlitterära verk, som vid en genomläsning kan få en att spy. Alla är de ju avsedda att propagera just den här versionen, att lovprisa Stalin som en genial härförare. Vi kan ta filmen ”Berlins fall” som exempel. Där agerar Stalin alldeles ensam: Han ger anvisningar i en sal med tomma stolar och endast en person kommer till honom för att rapportera om något, nämligen Poskrebysev, hans ständige vapendragare. (*Skratt i salen*).

Men var är den militära ledningen? Var är Politbyrån? Var är regeringen? Vad gör dessa och vad sysslar de med? Det säger filmen ingenting om. I ensamt majestät agerar Stalin i allas ställe, utan hänsyn till någon, utan att rådfråga någon. Vilken förvanskad bild detta gav folket.

Blott för det enda syftet att kunna lovprisa Stalin – och detta trots fakta och i strid med den historiska sanningen.

Man kan fråga sig, var fanns då våra militärer, som på sina axlar bar krigets hela börda? De finns inte med i denna film ty efter Stalin fanns ingen plats för dem. Men det var inte Stalin utan partiet i dess helhet, sovjetregeringen, vår heroiska armé, talangfulla härförare och tappra krigare, hela sovjetfolket som säkerställde segern i Stora fosterländska kriget! (*Stormande, långvariga applåder*).

Partiets CK-ledamöter, landets ministrar, ekonomer, sovjetiska kulturarbetare, ledare för lokala parti- och sovjetorganisationer, ingenjörer och tekniker – alla befann de sig på sina poster och satsade självuppoffrande all sin kraft för att säkra segern över fienden.

Befolkningen i områdena bakom fronten visade ett exempellöst hjältemod – vår ärofulla arbetarklass, våra kollektivjordbrukare, vår intelligens – som under partiorganisationernas ledning överbryggade en oändlig massa svårigheter och umbäranden under krigstiden och offrade alla sina krafter för att kunna försvara sitt hemland.

Våra sovjetiska kvinnor utförde ett oerhört hjältedåd, då de på sina axlar bar upp hela tyngden av den produktion som pågick i fabriker och på våra kollektivjordbruk, kvinnor som arbetade inom olika delar av folkhushållningen och kulturen, ja, många kvinnor deltog ju också direkt i frontstriderna under Stora fosterländska kriget. Likadant var fallet med vår modiga ungdom, som i alla avsnitt vid fronten och bakom fronten gjorde ovärderliga insatser för att försvara sitt sovjetiska hemland och krossa fienden.

Odödliga är de sovjetiska soldaternas förtjänster, de insatser som gjordes av våra militära befäl och militära partiarbetare av alla grader, vilka under krigets första månader, då vi förlorade betydande delar av vår krigsmakt, inte tappade fattningen utan förmådde omorganisera sig under krigets gång, förmådde härda sig och bygga upp en mäktig och heroisk krigsmakt som inte bara blev i stånd att stå emot trycket från en stark och listig fiende, utan också att krossa densamma.

Sovjetfolkets oerhörda hjältedåd i Stora fosterländska kriget, vilka räddade hundratals miljoner människor i öst såväl som i väst från ett överhängande hot om fascistiskt slaveri, kommer att leva i en tacksam mänsklighets minne i hundratals och tusentals år. (*Stormande, långvariga applåder*).

Det var vårt kommunistiska parti och Sovjetunionens väpnade stridskrafter, miljoner och åter miljoner sovjetmedborgare fostrade av partiet, som var huvudrollsinnehavarna och gjorde den helt avgörande insatsen för att segerrikt slutföra kriget. (*Stormande, långvariga applåder*).

Kamrater! Låt oss titta lite på vissa andra fakta. Sovjetunionen anses med all rätt vara ett mönsterland för en mångnationell stat, ty här är verkligen alla folk som bebor vårt stora hemland garanterade likaberättigande och vänskap. Desto mera himmelskriande är ett antal handlingar som vidtogs på initiativ av Stalin och vilka innebar grova brott mot de leninska principerna för den sovjetiska statens nationalitetspolitik. Det handlar om massdeportationer av hela folkslag, inklusive alla kommunister och ungtkommunister utan undantag, från deras hemtrakter. Dessa massdeportationer var heller inte dikterade av några militära överväganden.

Redan i slutet av 1943, då det på fronterna i Stora fosterländska kriget skett ett varaktigt genombrott till fördel för Sovjetunionen, beslutades och verkställdes beslutet att förflytta alla karatjajevier från det territorium de befolkade. Vid samma tid, alltså i slutet av december 1943, drabbades hela befolkningen i Kalmykiska autonoma republiken av exakt samma öde. I mars 1944 förflyttades alla tjetjener och ingusjier från sina hemtrakter och den Tjetjensk-

Ingusjiska autonoma republiken upplöstes. Från Kabardino-Balkariska autonoma republiken deporterades i april 1944 alla balkarier till avlägsna trakter, samtidigt med att republiken bytte namn till Kabardinska autonoma republiken.

Ukrainarna slapp dela deras öde bara därför, att de var alldeles för många till antalet och att de därför inte kunde deporteras någonstans. (*Skratt, rörelse i salen*).

Varken en marxist-leninist eller någon som helst annan sunt tänkande människa kan få detta att gå ihop: Hur kan någon lägga allt ansvar för enskilda personers eller grupperns fientliga handlingar på hela folkslag, inklusive på kvinnor, barn, åldringar, kommunister, ungtkommunister osv och därefter utsätta dem alla för massomfattande repressalier, svåra umbäranden och lidanden?

Efter Stora fosterländska krigets slut firade sovjetfolket med stolthet sina ärorika segrar vilka hade uppnåtts till ett mycket högt pris i form av oerhört många offrade människoliv och oräkneliga umbäranden. Vårt land upplevde ett politiskt uppsving. Partiet lämnade kriget bakom sig mera sammansvetsat än någonsin, ty partiets kadrer hade härdats i krigets eld. Under dessa förhållanden fanns ingen som ens kunde tänka sig möjligheten att det fanns en konspiration inom partiet.

Men just då dyker den s.k. Leningradaffären upp. Idag är det bevisat att den var helt och hållet uppdiiktad. Den ledde emellertid till att sådana oskyldiga kamrater som Voznesenskij, Kuznetsov, Rodionov, Popkov o.a. miste livet. Vi vet att Voznesenskij och Kuznetsov var framträdande och väldigt duktiga partiarbetare. De stod på sin tid Stalin nära. Det räcker med att nämna att det var Stalin som lanserade Voznesenskij som förste vice ordförande i Ministerrådet och Kuznetsov som sekreterare i Centralkommittén. Redan det faktum att Stalin gav Kuznetsov i uppdrag att hålla ögonen på statssäkerhetsorganen, säger vilket förtroende han åtnjöt. Hur kunde det då komma sig, att dessa personer plötsligt utsågs till folkfiender och avrättades?

Fakta visar att ”Leningradaffären” var resultat av det godtycke Stalin tillät sig gentemot partiets kader. Om det i partiets Centralkommitté och CKs Politbyrå hade rått normala förhållanden, där liknande frågor kunnat diskuteras så som det anstår partiet och alla fakta hade kunnat vägas mot varandra, skulle varken denna affär eller andra liknande affärer över huvud taget ha kommit upp.

Det måste sägas att läget härvidlag blev ännu sämre under efterkrigstiden. Stalin blev allt mera nyckfull, irriterad, råbarkad och allt mera misstänksam. Hans förföljelsemani nådde oanade höjder. Många partiarbetare blev i hans ögon fiender. Efter kriget började Stalin mer och mer avskärma sig från kollektivet, agera helt enväldigt och alldeles strunta i vad andra tyckte och tänkte.

Den gemene och simple skurken Beria, som berövade tusentals kommunister, hederliga sovjetmedborgare livet, kunde skickligt utnyttja Stalins otroliga misstänksamhet. Stalins lansering av Voznesenskij och Kuznetsov till höga poster gjorde dock Beria något förvirrad. Det har nu kunnat fastställas att det var just Beria som ”smög på” Stalin de av honom själv och hans underhuggare fabricerade ”bevisen” i form av angivarrapporter, anonyma brev, rykten och allmänt prat.

Partiets Centralkommitté har granskat hela den s.k. Leningradaffären och de oskyldigt drabbade har nu återfått sitt goda namn och rykte, partiets ärorika organisation i Leningrad har fått sin heder åter. Affärens förfalskande upphovsmän – Abakumov o.a. – har åtalats och dömts för sin delaktighet av en domstol i Leningrad och har fått det straff de förtjänar.

Återstår bara att besvara frågan hur det kommer sig att vi nu kunnat reda ut omständigheterna i denna affär och varför det inte gjordes redan tidigare, under Stalins levnad, för att undvika att oskyldiga människoliv offrades? Jo, därför att det var Stalin själv som angav riktlinjerna för ”Leningradaffären” och att en majoritet av den tidens politbyråledamöter inte kände till alla omständigheter kring affären och därför naturligtvis inte kunde lägga sig i den. Så fort Stalin hade fått vissa material från Beria och Abakumov gav han, utan att egentligen sätta sig in i materialen, order om att ”affären” Voznesenskij-Kuznetsov skulle utredas av domstol. Därmed var också dessa personers öde beseglat.

I det här sammanhanget är det också mycket lärorikt att närmare granska en annan ”affär”, nämligen den om att det i Georgien skulle ha funnits en mingrelisk nationalistisk organisation. I denna fråga togs som bekant beslut i SUKPs CK i november 1951 och i mars 1952. Besluten fattades utan att först ha diskuterats i Politbyrån. Det var Stalin själv som dikterade beslutstexterna. I dem framfördes mycket allvarliga anklagelser mot många hederliga kommunister.

På basis av påhittade material hävdades, att det i Georgien finns en nationalistisk organisation, vilken har som mål att likvidera sovjetmakten i denna republik med hjälp av imperialistiska stater. Med anledning därav greps ett antal parti- och sovjetarbetare på ansvariga poster i Georgien. Som senare visade sig var det bara frågan om förtal mot den georgiska partiorganisationen.

Vi vet att det på sin tid förekom fall av borgerlig nationalism i Georgien, liksom i vissa andra republiker. Kanske var det så, frågar man sig, att tendenser av nationalistiskt slag verkligen vuxit sig så starka vid tidpunkten för dessa åtgärder, att de innebar en fara för att Georgien skulle utträda ur Sovjetunionen och i stället inträda i den turkiska staten? (*Livlighet i salen, skratt*).

Detta är naturligtvis bara struntprat. Det är t.o.m. svårt att föreställa sig hur någon kunde få sådant i skallen. Det är allom bekant hur Georgien rest sig ekonomiskt och kulturellt under sovjetmaktens år. Industriproduktionen i den Georgiska sovjetrepubliken är 27 gånger högre jämfört med produktionen i Georgien före revolutionen. I republiken har det byggts upp helt nya branscher inom industrin, branscher som inte fanns före revolutionen, som exempelvis järn- och stålproduktion, oljeindustri, verkstadsindustri och annat. Analfabetismen inom befolkningen är sedan länge borta och då ska man veta att 78 procent av befolkningen i det förrevolutionära Georgien var analfabeter.

Skulle georgierna, om de jämför sig med det arbetande folkets svåra läge i Turkiet, verkligen ha en strävan att förena sig med Turkiet? År 1955 var järn- och stålproduktionen i Turkiet 18 gånger lägre räknat per *cápita* än i Georgien. I Georgien produceras 9 gånger mer elenergi räknat per *cápita* än i Turkiet. Enligt 1950 års folkräkning var 65 procent av den turkiska befolkningen analfabeter och bland kvinnorna hela 80 procent. I Georgien finns 19 högskolor med omkring 39 tusen studenter, vilket är 8 gånger fler än i Turkiet räknat per tusen invånare. Det arbetande georgiska folkets materiella välstånd har blivit så ojämförligt mycket högre under sovjetmaktens år.

Klart är också, att i takt med ekonomins och kulturens utveckling och den växande medvetenheten inom det arbetande folket, blir den jordmån som göder borgerlig nationalism allt mindre och mindre.

Det visade sig förstås, att det inte fanns någon nationalistisk organisation i Georgien. Tusentals helt oskyldiga sovjetmedborgare föll offer för godtycke och olagligheter. Och allt

detta skedde under Stalins ”geniala” ledning, under ledning av ”det georgiska folkets store son”, som en del georgier mer än gärna kallar sin landsman. (*Rörelse i salen*).

Stalins godtycke gav sig inte bara till känna vid lösandet av inrikespolitiska frågor, utan också beträffande Sovjetunionens utrikesrelationer.

På CKs plenarmöte i juli diskuterade vi ingående anledningarna till att det uppstod en konflikt med Jugoslavien. Vi noterade att Stalin hade spelat en negativ roll vid konfliktens uppkomst. Det fanns ju inga frågor i den ”jugoslaviska affären”, som inte hade gått att lösa genom ett kamratligt meningsutbyte partierna emellan. Det fanns ingen seriös grund för uppkomsten av denna ”affär” och det var helt möjligt att förhindra en brytning med detta land. Det betyder emellertid inte att de jugoslaviska ledarna skulle ha varit utan fel och brister. Men dessa fel och brister överdrevs av Stalin på ett fruktansvärt sätt, vilket ledde till att förbindelserna bröts med detta vänligt sinnade land.

Jag minns hur det var de första dagarna då konflikten mellan Sovjetunionen och Jugoslavien började blåsas upp på konstlad väg. En gång när jag kom från Kiev till Moskva blev jag kallad till Stalin, som pekade på ett brev han nyss sänt till Tito och frågade: – Har du läst det? Utan att invänta mitt svar sade han: – Jag behöver bara vifta med lillfingret – så är Tito borta. För all tid...

Hans ”vifta med lillfingret” blev en dyr affär för oss. Det här uttalandet var ett uttryck för Stalins storhetsvansinne och det var ju hans sätt att agera: Jag viftar med lillfingret och Kossior finns inte mer, jag viftar en gång till med lillfingret och då är både Postysjev och Tjubar borta, jag viftar med lillfingret ytterligare en gång – så försvinner Voznesenskij, Kuznetsov och många andra med dem.

Men så lätt gick det inte med Tito. Hur mycket Stalin än viftade med lillfingret, ja, med allt han kunde, flög inte Tito all världens väg. Varför? Jo, därför att i denna vår konflikt med de jugoslaviska kamraterna hade Tito med sig staten, bakom honom stod ett folk som gått igenom frihets- och självständighetskampens hårda skola, ett folk som helt och fullt ställde upp för sin ledare.

Det var vad Stalins storhetsvansinne ledde till. Han hade förlorat all känsla för realiteter, visade misstänksamhet och högmod inte bara mot enskilda människor i vårt land, utan också mot andra länders partier och andra stater.

Nu har vi uppmärksammet rett ut hela frågan tillsammans med Jugoslavien och kommit fram till ett riktigt beslut som får stöd av folken i Sovjetunionen såväl som i Jugoslavien, av det arbetande folket i alla folkdemokratiska länder och av hela den progressiva mänskligheten. Att det inte längre råder några onormala relationer till Jugoslavien ligger helt i linje med det socialistiska lägre intresse, helt i linje med vårt intresse av att stärka världsfreden.

Det är också på sin plats att här nämna den s.k. läkarkomplotten eller ”affären med de saboterande läkarna”. (*Rörelse i salen*). Egentligen existerade alls ingen ”affär”, förutom en anmälan gjord av den kvinnliga läkaren Timasjuk, som kanhända gjorde sitt utspel och skrev brev till Stalin om ”läkare som tillämpar felaktiga metoder inom vården” under påverkan av eller på direkt order från något håll (hon var ju inofficiell medarbetare i statssäkerhetsorganen).

Det räckte emellertid för Stalin att få ett slikt brev för att han skulle dra slutsatsen, att det i Sovjetunionen existerar en läkarkomplot och han gav därför order om att arresteras en grupp framstående specialister inom sovjetisk medicin. Han gav själv anvisningar om hur förundersökningen skulle skötas och hur de gripna skulle förhöras. Han gav t.ex. order om att

akademiledamoten Vinogradov skulle slås i bojor och misshandlas. Här finns kongressombudet och f.d. ministern för statssäkerheten, kamrat Ignatiev. Stalin talade klarspråk och sade till honom:

- Ni mister huvudet om ni inte får läkarna att erkänna!

(Indignerat sorl i salen).

Stalin kallade själv till sig förhørsledaren, instruerade honom, gav anvisningar om förhörsmetoder – och det fanns bara en metod – att slå, slå och åter slå den gripne. Någon tid efter att läkarna hade arresterats fick vi, Politbyråns ledamöter, se protokollen innehållande läkarnas erkännanden. Efter att de skickats tillbaka förklarade Stalin för oss: – Ni är helt förblindade, som kattungar, hur ska det gå utan mig, landet går under bara för att ni inte kan känna igen fiender!

Åtalet hade lagts upp sålunda att ingen hade möjlighet att kontrollera de fakta som låg till grund för förundersökningen. Det fanns heller ingen möjlighet att kontrollera fakta genom att kontakta de människor som gjort erkännandena. Men vi kände på oss att det var någonting mycket skumt med dessa gripanden av läkarna. Vi kände personligen många av dessa människor, vi hade ju gått på behandling hos dem. Och när vi då efter Stalins död började granska hur det låg till med denna ”affär” fann vi, att den bara var lögn från början till slut.

Denna skamliga ”affär” var en skapelse av Stalin, men han hann aldrig slutföra den (som han hade tänkt sig slutet) och därför är läkarna i livet. Nu har de alla återfått sitt goda namn och rykte och arbetar på sina tidigare poster, behandlar ledande personer, inklusive regeringsmedlemmar. Vi har full förtroende för dem och de utför sina tjänsteplikter lika samvetsgrant som förr om åren.

Beria, en enfaldig fiende till vårt parti och samtidig agent för främmande makts underrättelsetjänst, en man som frotterade sig med och åtnjöt Stalins förtroende, spelade en simpel roll vid organiserandet av många smutsiga och skamliga åtal. Hur kunde då en dylik provokatör få en sådan ställning i parti och stat, att han t.o.m. utsågs till förste vice ordförande i Sovjetunionens Ministerråd och till ledamot i CKs Politbyrå? I dag står det klart att denne skurk tog sig upp på den statliga karriärstegen genom att kliva över massor av lik på varje trappsteg.

Fanns det då signaler om att Beria var en för partiet farlig person? Jo, de fanns. Redan på CKs plenarmöte 1937 sade den förre folkkommisarien för sjuk- och hälsovården, Kaminskij, att Beria på sin tid hade arbetat åt den musavatinska underrättelsetjänsten. CKs plenarmöte hann inte ens avslutas förrän Kaminskij blev gripen och arkebuserad. Gjorde då Stalin någon kontroll av Kaminskij's uppgifter? Nej, därför att Stalin trodde på Beria och det var för honom helt tillräckligt. Om Stalin trodde något om någon, kunde ingen person yttra något som motsade detta, ty då drabbades den personen av precis samma öde som Kaminskij.

Det fanns även andra signaler. Särskilt intressant är ett brev Centralkommittén fått från kamrat Snegov (som f.ö. nyligen återfick sitt goda namn och rykte efter 17 år i straffläger). I sitt brev skriver han:

”Med anledning av att frågan ställts om att återge förre CK-ledamoten Kartvelisjvili-Lavrentiev hans goda namn och rykte, har jag till en representant för KGB överlämnat detaljerade vittnesmål om Berias roll i samband med åtalet mot Kartvelisjvili och de brottsliga motiv som då vägledde Beria

Jag anser det nödvändigt att erinra om ett viktigt faktum i denna fråga och att meddela detta till CK direkt, eftersom jag tyckte att det inte var riktigt passande att ta med detta i utredningsmaterialen.

Den 30/10 1931 höll sekreteraren i partiets transkaukasiska regionkommitté, Kartvelisjvili, ett anförande i RKP:s CKs Organisationsbyrå. I sammanträdet deltog alla ledamöter av regionkommitténs byrå – av vilka jag är den ende som ännu är i livet. På detta sammanträde avslutade J.V. Stalin sitt anförande med förslaget att bilda ett sekretariat inom transkaukasiska regionkommittén, bestående av 1) sekreteraren Kartvelisjvili och 2) Beria (det var första gången i partiets historia som Beria nominerades som kandidat till en ledande partipost). Kartvelisjvili replikerade omedelbart att han känner Beria väl och därför kategoriskt vägrar samarbeta med honom. Då föreslog J.V. Stalin att frågan skulle lämnas öppen och lösas under arbetets gång. Två dagar senare beslöts att Beria skulle börja arbeta på denna ledande post i partiet och att Kartvelisjvili skulle lämna Transkaukasien. Detta kan bekräftas av A.I. Mikojan och L.M. Kaganovitj som var närvarande på detta sammanträde. Den mångåriga fiendskapen mellan Kartvelisjvili och Beria var känd i vida kretsar och sträckte sig långt tillbaka i tiden, ända till den tid då kamrat Sergo [Ordzjonikidze Ö.a.] arbetade i Transkaukasien och Kartvelisjvili var Sergos närmaste medarbetare. Denna fiendskap var också tillräcklig anledning för Beria att fabricera ett 'åtal' mot Kartvelisjvili. Det är ganska betecknande att Kartvelisjvili i detta 'åtal' anklagades för ett terrordåd riktat mot Beria”.

I anklagelseakten mot Beria kan vi detaljerat läsa om hans brott. Det behöver dock påminnas om en del punkter, desto mer som kanske inte alla kongressombud läst dokumentet. Här vill jag nämna Berias summariska, ja, bestialiska rättegång mot Kedrov, Golubjov och dennes fostermor Baturina, vilka försökte uppmärksamma CK på Berias förrådiska verksamhet. Dessa tre arkebuserades utan dom och rannsakan, domen mot dem föll och antedaterades efter avrättningen. Den gamle kommunisten Kedrov skrev så här i ett brev till CK, adresserat till kamrat Andrejev (som då var sekreterare i CK):

Ur Lefortovos mörka fängelsecell vädjar jag till er om hjälp. Om ni hör detta fasans skri, gå då inte bara förbi, ingrip till min förmån, hjälp mig att få stopp på denna mardröm av förhör, hjälp mig att avslöja detta misstag.

Jag lider oskyldigt. Tro mig. Tiden kommer att visa det. Jag har varken varit agent eller provokatör arbetande för tsartidens Ochrana, eller spion, eller medlem av någon antisovjetisk organisation, vilket jag beskylls för utifrån falska utsagor. Jag har heller aldrig begått några andra brott mot Partiet och Fosterlandet. Jag är en helt obefläckad gammal bolsjevik som ärligt har kämpat i Partiet i snart 40 år för folkets välgång och lycka... Förhørsledarna hotar nu mig, en 62 år gammal man, med ännu värre, grymmare och mer förnedrande åtgärder av fysisk påverkan. De är inte längre i stånd att inse sitt misstag eller medge det olagliga och otillåtna i deras handlingar mot mig. De söker rättfärdiga sig genom att framställa mig som en svuren och oavväpnad fiende och yrkar därför på ännu hårdare repressalier. Men må Partiet veta, att jag är helt oskyldig och att man inte med några medel kommer att kunna göra mig, Partiets trogne son, som är hängiven Partiet in i döden, till något slags fiende.

Men det finns ingen utväg för mig. Jag har inte krafter nog för att avvärja de nya och ännu tyngre slag man tänker utdela mot mig. Dock verkar det finnas gränser för allt. Jag är helt slut. Min hälsa är alldeles förstörd, krafterna och energin sinar, upplösningen närmar sig. Att dö i ett sovjetiskt fängelse med stämpeln föraktad bedragare och fosterlandsförrädare – finns det något hemskare för en hederlig människa? Så fasansfullt! En gränslös bitterhet drar samman hjärtat i kramp. Nej, nej! Det kan inte hända, det får inte hända, ropar jag! Partiet, Sovjetregeringen och folkkommissarie L.P. Beria kommer inte att tillåta, att denna grymma och oåterkalleliga orättvisa verkställs.

Jag är förvissad om dessa grundlösa anklagelser lätt skulle kunna avfärdas vid en lugn rättegång, utan emotionella överdrifter, utan dessa avskryvda skällsord, utan denna illvilja, utan denna

hemska misshandel. Jag tror innerst inne, att sanningen och rättvisan kommer att segra. Jag tror, jag tror.

Militärkollegiet fann kamrat Kedrov oskyldig till några brott. Trots detta domstolsutslag blev han skjuten på order av Beria (*Indignerat sorl i salen*).

Beria ordnade också med en mycket grym skenrättegång mot Ordzjonikidzes familj. Varför? Jo, därför att Beria såg Ordzjonikidze som ett hinder i sina lömska förehavande. Beria rensade vägen, befriade sig från alla människor som skulle kunna tänkas hindra honom. Ordzjonikidze var hela tiden mot Beria och det sa han till Stalin. I stället för att reda ut saken och vidta nödvändiga åtgärder lät han Beria först ta död på Ordzjonikidzes bror och sedan tvinga Ordzjonikidze att skjuta sig. (*Indignerat sorl i salen*).

Sådan var alltså Beria Partiets Centralkommitté avslöjade Beria kort tid efter Stalins död. Som resultat av en noggrann rättslig undersökning kunde domstol slå fast att Beria hade begått de mest fasansfulla illgärningar och han blev skjuten.

Man kan fråga sig varför Beria, som såg till att tiotusentals parti- och sovjetarbetare mötte sin undergång, inte blev avslöjad redan under Stalins livstid? Han kunde inte avslöjas tidigare bara därför, att han förstod att utnyttja Stalins svagheter, uppmuntrade Stalins känslor av misstänksamhet, agerade alltid till Stalins fulla belåtenhet och kunde fortsätta agera med Stalins fulla stöd.

Kamrater! Personkulten fick sådana fruktansvärda proportioner huvudsakligen därför, att Stalin själv på allt sätt uppmuntrade sin persons upphöjelse till skyarna. Det finns många fakta som talar för detta. Ett av de mest tydliga exemplen på Stalins omåttliga självberöm och brist på den mest elementära blygsamhet var utgivningen av hans "Kortfattad biografi" som utkom 1948.

Denna bok utgör ett skolexempel på det mest otyglade smicker, på en människas förgudning, Stalins förvandling till ofelbar vis man, den "allra störste av ledare" och "sin tids och alla folks oöverträffade härförare". Ja, det saknades ord nog för att än mer lovprisa Stalins roll och betydelse.

Det finns knappast behov av att citera alla uttrycken för detta kväljande smicker som i en aldrig sinande ström staplades på varandra. Vi kanske bara ska framhålla att de allesammans var godkända och redigerade av Stalin personligen och att vissa av dem skrevs av honom själv i bokens utkast. Vad tyckte då Stalin absolut måste finnas med i denna bok? Kanske ville han genom sin inblandning något stilla den flodvåg av smicker som sköljde över honom från redaktörerna för "Kortfattad biografi"? Nej, ty han förstärkte just de ställen i boken där man, enligt honom, inte nog lovprisade hans förtjänster.

Här några av Stalins utmärkande egenskaper, så som Stalin själv nedtecknat dem i denna biografi:

I denna kamp mot misstrogna och kapitulanter, trotskister och zinovjeviter, buchariniter och kameneviter bildades slutligen efter Lenins fränfalle vårt partis ledande kärna ... som försvarade den store Lenins fana, sammansvetsade partiet kring arvet efter Lenin och ledde det sovjetiska folket ut på den breda vägen för landets industrialisering och jordbrukets kollektivisering. Ledare för denna kärna och partiets och statens ledande kraft var kamrat Stalin".

Och det skriver Stalin själv! Vidare tillägger han:

Trots att Stalin mästertligt fullgjorde uppgiften som partiets och folkets ledare med fullt stöd av hela sovjetfolket, tillät han sig inte ens skuggan av självgodhet, högfärd, egenkärlek i sin verksamhet.

Var och när har någon ledare någonsin kunnat förhärliga sig själv på detta sätt? Är detta verkligen värdigt en ledare av marxist-leninistisk typ? Nej. Det var just detta Marx och Engels så kraftfullt motsatte sig. Det var just detta som Vladimir Iljitj Lenin alltid så skarpt fördömde.

I bokens utkast fanns den här frasen: ”Stalin – det är dagens Lenin”. Stalin ansåg tydligen att den frasen inte var klargörande nog och gjorde därför om den som följer: ”Stalin – är en värdig efterträdare till Lenin, eller som man bland folk redan säger, Stalin – det är dagens Lenin”. Jo, det var mycket starkt sagt – men inte av folket, utan av Stalin själv. Det går att anföra mängder av liknande exempel på denna självgodhet, fraser som Stalin på eget bevåg förde in i bokens utkast. Särskilt ihärdigt slipade han på formuleringar som gällde lovprisandet av hans militära genialitet, hans talanger som härförare.

Jag tillåter mig att anföra ytterligare ett inpass som Stalin gjorde angående sin egen militära genialitet. Han skriver:

Kamrat Stalin vidareutvecklade den avancerade sovjetiska militärvetenskapen. Stalin utarbetade teser om permanent verkande faktorer som avgör krigets förlopp, om aktivt försvar och lagarna för motoffensiv och offensiv, om samverkan mellan olika stridande förband och den militära strids-tekniken under moderna krigsförhållande, om den roll stora mängder stridsvagnar och flyg spelar i det moderna kriget, om artilleriet som det mäktigaste vapenslaget. I olika etapper av kriget fann den stalinistiska genialiteten de riktiga lösningarna som helt och fullt tog i beaktande lägets alla särskilda omständigheter.

(Rörelse i salen).

Vidare skriver Stalin själv:

Stalins militära konst visade sig i såväl försvars- som i anfallsstrider. Med genialt skarpsinne genomskådade kamrat Stalin fiendens planer och slog dem tillbaka. De stora strider där de sovjetiska trupperna leddes av kamrat Stalin förkroppsligar lysande exempel på operativ krigskonst.

Det var alltså så här Stalin förhärligades i sin egenskap av fältherre. Men av vem? Jo, av Stalin själv, dock inte längre som härförare, utan som författare/redaktör, så som en av de allra viktigaste upphovsmännen till sin egen skrytsamma biografi.

Sådana är fakta, kamrater. Vi måste klart säga att det handlar om skamliga fakta.

Ytterligare ett faktum ur Stalins ”Kortfattad biografi”. Vi vet att en kommission inom Centralkommittén arbetade med att sammanställa ”Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)”. Detta av personkult genomsyrade verk, sammanställdes av ett visst författarkollektiv. Det förhållandet återgavs så här med följande formulering i utkastet till Stalins ”Kortfattad biografi”:

En kommission inom RKP(b)s Centralkommitté arbetade ledd av kamrat Stalin, under hans personliga och synnerligen aktiva deltagande, med att sammanställa `Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)`.

Stalin var dock inte nöjd med den formuleringen och i ”Kortfattad biografi” har den därför bytts ut mot följande:

År 1938 utkom `Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)` skriven av kamrat Stalin och godkänd av en kommission inom RKP(b)s CK.

Vad finns här mer att tillägga? *(Livlighet i salen)*. Som ni ser genomgick verket en förbluffande omvandling, från att ha varit en bok skriven av ett kollektiv till ett verk skrivet

enbart av Stalin. Det finns väl knappast behov av att prata om hur och varför denna omvandling ägde rum.

En rättmätig fråga måste ställas: Om Stalin verkligen författade denna bok, varför var han då tvungen lovprisa personen Stalin på detta sätt och i praktiken förvandla vårt partis ärorika historia under tiden efter oktoberrevolutionen till enbart en bakgrund för det ”stalinistiska geniets” stordåd? Kan man verkligen i denna bok återfinna några värdiga avtryck från partiets ansträngningar för att omvandla landet i socialistisk riktning, för att bygga upp ett socialistiskt samhälle, för landets industrialisering och kollektivisering och andra åtgärder som omsattes av vårt parti orubbligt följande den väg Lenin hade utstakat?

I boken talas mest bara om Stalin, om alla hans framträdanden och anföranden. Allt, utan minsta lilla undantag, är i denna bok förknippat med Stalins namn.

Och när då Stalin själv förklarar, att just han har skrivit denna bok om partiets historia, så kan ju hans utsago bara framkalla förvåning och oförståelse: Kan verkligen en marxist-leninist skriva om sig själv på detta sätt, så väldeliga blåsa upp kulten kring sin egen person och höja sig själv så till skyarna?

Eller låt oss nämna frågan om Stalinpriserna. (*Rörelse i salen*). Inte ens tsarerna instiftade premier uppkallade efter sig själva.

I texten till Sovjetunionens nationalhymn gillade Stalin mest den passage där det inte sägs ett ord om kommunistiska partiet, men där man i stället lovsjunger Stalin på det mest exempellösa sätt: ”Vi fostrats av Stalin till trohet mot folket, han oss inspirerat till arbete och hjältedåd”.

Hela vårt stora leninska partis enormt omfattande skolande, ledande och inspirerande verksamhet tillskrivs i dessa hymnens två strofer en enda person – Stalin. Detta är naturligtvis klara avsteg från marxismen-leninismen och ett uppenbart hån mot och förringande av partiets roll. Som en upplysning till er vill jag nämna, att CKs presidium redan fattat beslut om att det ska skrivas en ny text till nationalhymnen, en text som på ett bättre sätt ska avspegla folkets roll, ska avspegla partiets roll. (*Stormande, långvariga applåder*).

Var det verkligen utan Stalins vetskap som många stora företag och städer döptes om och fick hans namn? Var det verkligen utan hans vetskap som det över hela landet restes statyer av Stalin och monument tillägnade Stalin? Som Stalin ”redan under sin livstid förärades minnesmärken”?

Det är ett känt faktum, att Stalin själv den 2 juli 1951 signerade ett beslut från Sovjetunionens Ministerråd som sade, att det vid Volga-Don-kanalen skulle uppföras en monumental skulptur föreställande Stalin, samt att han 4 september samma år gav order om, att det för bygget av detta monument skulle reserveras 33 ton koppar. Den som varit i Stalingrads närhet har säkert sett denna jättestaty resa sig över nejden – och det dessutom på en plats dit det sällan kommer folk. Men på denna anläggning slösades massor av pengar bort, samtidigt som många sovjetmedborgare ännu årtal efter kriget tvingades bo i jordkulor.

Döm själva – hade Stalin rätt när han i sin biografi skrev att han inte tillät sig ”ens skuggan av självgodhet, högfärd, egenkärlek”? Samtidigt visade Stalin föga respekt för Lenins minne. Det är ingen tillfällighet att Sovjetpalatset, som var tänkt att bli ett äreminne över V.I. Lenin – och för vilket byggbeslut togs för mer än 30 år sedan – aldrig blev byggt och att frågan bordlades gång på gång tills den föll i glömska. Det förhållandet måste rättas till och Vladimir Iljitj Lenin få sitt minnesmärke! (*Stormande, långvariga applåder*).

Jag kan heller inte underlåta att nämna det beslut sovjetregeringen tog 14 augusti 1925 om att inrätta ett Leninpris för vetenskapliga arbeten. Beslutet blev offentliggjort i pressen, men något Leninpris finns fortfarande inte. Det är också en sak vi måste rätta till. (*Stormande, långvariga applåder*).

På grund av vissa metoder – vilka jag redan berört idag genom att nämna ett antal fakta, exempelvis från boken ”Kortfattad biografi” – var det under Stalins levnad som om Lenin bara hade varit en andraplansfigur i socialistiska Oktoberrevolutionen. I många spelfilmer och i en del skönlitteratur framställs Lenin på ett felaktigt sätt så att hans roll och betydelse medvetet nedvärderas.

Stalin var mycket förtjust i att titta på spelfilmen ”Det oförglömliga året 1919”, där han själv framställs stående på fotsteget i ett framrusande pansartåg och nästan bara med hjälp av sin sabel krossar fienden. Må Kliment Jefremovitj, vår käre vän, ta mod till sig och skriva sanningen om Stalin, för han vet ju hur den verkliga Stalin krigade. Naturligtvis är det inte så lätt för kamrat Vorosjilov att börja, men det vore bra om han gjorde det. Det skulle alla gilla – hela folket, hela partiet. Och även barnbarnen skulle tacka för det. (*Långvariga applåder*).

När det beskrivs vad som hände under Oktoberrevolutionen och inbördeskriget, har dessa händelser i en rad fall framställts som att Stalin skulle ha spelat huvudrollen, som att han överallt och allestädes fick lära Lenin vad som måste göras. Men detta är ju rent förtal mot Lenin! (*Långvariga applåder*).

Troligen syndar jag inte mot sanningen om jag säger, att 99 procent av här närvarande knappt visste vem Stalin var eller hade hört talas om honom före 1924, medan alla i landet kände Lenin – hela partiet kände honom, hela folket, från minsta barn till vuxen! (*Stormande, långvariga applåder*).

Vi måste resolut granska allt detta, så att V.I. Lenins roll och vårt kommunistiska partis och sovjetfolkets stordåd, detta kreativa och skapande folk, återfår sin rättmätiga plats i historien, i litteraturen, i konsten. (*Applåder*).

Kamrater! Personkulten bidrog i hög grad till att det i den inre partiverksamheten och på ekonomins område spreds fördärvbringande arbetsmetoder, som gav upphov till grova brott mot den inre partidemokratin och sovjetdemokratin, till ett rent administrerande och till olika slags förvrängningar, till att brister sopades under mattan och till att verkligheten skönmålades. Som resultat av detta har fick vi rätt så många tallriksslickare, hallelujaropare och ögontjänare.

Vi kan heller inte undgå att göra det konstaterandet, att resultatet av de många gripandena av parti- och sovjetarbetare och ekonomer blev, att många av våra kadrer började arbeta med större osäkerhet, att ta det försiktigt, att frukta t.o.m. sin egen skugga, att rädas det nya, varför de också allt mera sällan tog egna initiativ i arbetet. Eller ta besluten som fattades i parti- och sovjetorganen. De började allt mer bli rena schabloner, ofta utan varje hänsyn till det konkreta läget. Det gick så långt, att inlägg som gjordes av partiarbetare och andra ledande funktionärer på även de allra minsta möten och sammankomster gällande t.o.m. helt bagatellartade frågor, gjordes enligt färdigskrivna mall. Allt detta fick till följd, att det fanns stor risk för att en fusion mellan staten och hela parti- och sovjetarbetet skulle äga rum, dvs, att en byråkratiserad apparat skulle ta över hela denna verksamhet.

Att Stalin levde isolerad från livet, att han inte kände till sakernas verkliga tillstånd, kan åskådliggöras med hans ledning av jordbruket. Var och en som det minsta lilla intresserade sig för läget i landet såg ju hur illa ställt det var med lantbruket, men Stalin märkte ingenting. Pratade vi med honom om det?

Jo, det gjorde vi, men vi fick aldrig hans stöd. Hur kom det sig? Jo, för att Stalin aldrig reste någonstans, han träffade varken arbetare eller kollektivjordbrukare och visste inte hur lägel var lokalt ute på landet. Sitt eget land och landets jordbruk såg han bara via spelfilmer. Men dessa filmer visade ju endast skönmålningar, visade endast livet på landet i ljusa färger. Livet i kollektivjordbruken framställdes i många spelfilmer som om böndernas bord dignade av kalkoner och gäss. Tydligt trodde Stalin att livet på landet verkligen såg ut på detta sätt.

Vladimir Iljitj Lenin hade en helt annan syn på livet, han hade alltid täta kontakter med folket, tog emot fattigbönder, höll ofta tal på fabriker och verkstäder, reste på landsbygden, hade samtal med bönderna.

Stalin avskärmade sig från folket, han reste ingenstans. Och så fortsatte det i årtionden. Hans sista resa ut på landet ägde rum i januari 1928, då han åkte till Sibirien för att prata om spannmålsförsörjningen. Hur skulle han kunna veta hur läget var på landsbygden? När vi i ett av samtalen berättade för honom att läget på landsbygden är svårt, att det är särskilt illa ställt med produktionen av kött och andra animaliska produkter, tillsatte han genast en kommission som fick i uppdrag att komma med ett beslutsunderlag i frågan. Utredningen gick under namnet ”Åtgärder för en fortsatt utveckling av kreatursuppfödningen i kollektiv- och statsjordbruken”. Vi utarbetade förstås ett beslutsunderlag.

Våra förslag den gången kunde naturligtvis inte inbegripa alla möjligheter, men vi kunde ändå påvisa vissa vägar för att utveckla kreatursuppfödningen. Vi föreslog bl.a. en höjning av de statliga uppköpspriserna på animaliska produkter för att sålunda öka den materiella stimulansen och intresset bland kollektivjordbrukarna, de anställda vid maskin- och traktorstationerna och statsjordbruken för att utveckla sin kreatursuppfödning. Men det förslag till åtgärder som vi hade utarbetat, blev inte antaget och i februari 1953 blev ett beslut i frågan skjutet på framtiden.

Inte bara det – Stalin föreslog också att vi skulle höja beskattningen av landets kollektivjordbruk och kollektivjordbrukare med 40 miljarder rubel, eftersom bönderna – enligt honom – var så burgna att det räckte för en bonde att sälja en enda höna för att kunna betala hela sin statliga skatt. Tänk er bara vad denna skattehöjning skulle ha betytt! Denna summa – 40 miljarder – var mer än vad bönderna fick ut för allt som de sålde till staten på ett år! År 1952 fick exempelvis kollektivjordbruken och kollektivjordbrukarna ut totalt 26 miljarder 280 miljoner rubel för alla produkter som det året uppköptes av staten.

Var då Stalins förslag grundat i några som helst fakta? Naturligtvis inte. Han var i dessa fall helt ointresserad av fakta och siffror. Om Stalin sade någonting så var det bara det han sade som gällde, ty han var ju ett ”geni” och ett geni behöver inte räkna, det räcker för honom att bara flyktigt titta på en sak, för att han omedelbart ska kunna säga: så här är det! Han sade sitt ord, varefter alla andra skulle upprepa det i talkör och dessutom bli hänförda över hans vishet.

Men vad fanns det för vishet i hans förslag att öka beskattningen av lantbruket med 40 miljarder rubel? Absolut ingenting, eftersom förslaget inte utgick från en realistisk verklighetsuppfattning, utan var produkten av en från livet isolerad människas fantasifoster... Idag försöker vi inom jordbruket bit för bit kravla oss ur detta svåra läge. Vi gläds över att många av 20:e partikongressens ombud sagt i sina inlägg, att det finns alla möjligheter för oss att uppfylla sjätte femårsplanens målsättningar för kreatursuppfödningen – och då inte på fem, utan på 2-3 år. Vi är förvissade om att den nya femårsplanens målsättningar kommer att kunna uppfyllas. (*Långvariga applåder*).

Kamrater! När vi nu tar en hård kamp mot den personkult som under Stalins liv var så vida spridd, pratar om många av personkultens negativa företeelser så som direkt stridande mot

marxismen-leninismens anda, kanske en del människor ställer sig frågan: Men hur är detta möjligt, Stalin stod ju i spetsen för partiet och landet i 30 års tid och under hans ledning uppnådde vi stora segrar – kan någon förneka detta? Jag anser att frågan kan ställas sålunda bara av människor vilka är helt förblindade och hopplöst hypnotiserade av personkulten, vilka inte förstår revolutionens och sovjetstatens väsen, vilka inte på ett riktigt, på ett leninskt vis, inser partiets och folkets roll i sovjetsamhällets utveckling.

Det var arbetarklassen som i förbund med fattigbönderna och med stöd av mellanböndernas genomförde revolutionen, det var folket som genomförde den under bolsjevikpartiets ledning. Lenins stora förtjänst består däri att han bildade arbetarklassens kämpande parti, att han utrustade detta parti med en marxistisk uppfattning om lagarna för samhällsutvecklingen, med en lära om proletariats seger i kampen mot kapitalismen, att han härdade partiet i den eld som tändes i folkmassornas revolutionära strider. I dessa strider försvarade partiet konsekvent folkets intressen, blev dess erfarna ledare och ledde det arbetande folket fram till makten, till skapandet av världens första socialistiska stat.

Ni minns säkert Lenins kloka ord om att sovjetstaten styrka sitter i massornas medvetenhet, att det är miljoner och tiotals miljoner människor som nu skapar historien. Det är partiets organisatoriska arbete, detta arbete i mångtaliga lokala organisationer, vårt stora folks självupppoffrande arbete som vi har att tacka för våra historiska segrar. Segrarna är resultatet av folkets och partiets till sin omfattning enorma verksamhet i dess helhet och är ingalunda frukten bara av en enda persons – Stalins – ledarskap, så som saken försökte framställas tidigare, under den period då personkulten blommade som värst.

Om vi närmar oss kärnan i denna fråga på ett marxistiskt vis, på ett leninistiskt vis, så måste vi klart deklarerat, att den ledningspraxis som utmärkte Stalins sista levnadsår utgjorde ett allvarligt hinder för sovjetsamhällets utveckling. Stalin kunde under många månader förhålla behandlingen av för partiet och landet mycket viktiga och brådskande frågor. Under Stalins ledning hamnade våra fredliga relationer till andra länder ofta i fara, eftersom enväldiga beslut kunde framkalla och också framkallade allvarliga förvecklingar.

Under senare år, då vi befriat oss från personkultens fördärvbringande praxis och vidtagit en rad åtgärder på det inrikes- och utrikespolitiska planet, märker alla hur aktiviteten växer praktiskt taget inför våra ögon, hur de breda arbetande massornas kreativitet ökar och hur gynnsamt allt detta påverkar hela vårt ekonomiska och kulturella utvecklingsarbete. (*Applåder*).

En del kanske ställer frågan: Åt vilket håll tittade egentligen alla ledamöter av CKs Politbyrå, varför tog ni inte kamp mot personkulten på den tiden det begav sig, utan tar upp frågan först nu? Främst bör man hålla i minnet, att Politbyråns ledamöter betraktade dessa frågor på olika sätt under olika perioder. I början gav många Stalin sitt aktiva stöd, då de ansåg honom vara en av de största marxisterna och för att hans logik, kraft och viljestyrka i hög grad påverkade kadreerna och partiet.

Det är välkänt att Stalin efter V.I. Lenins död och då särskilt under de första åren, aktivt stred för leninismen, mot alla förvanskare av och fiender till den leninska läran. Utgående från Lenins lära utvecklade partiet under ledning av sin Centralkommitté ett omfattande arbete för en socialistisk industrialisering av landet, för en kollektivisering av lantbruket och för att genomföra en verklig kulturrevolution. På den tiden vann Stalin popularitet, sympati och stöd. Partiet tvingades bekämpa alla som försökte få landet att lämna den enda riktiga leninska vägen – slåss mot trotskister, zinovjeviter och högeravvikare, de bucharinitiska nationalisterna. Den kampen var nödvändig.

Men senare började Stalin missbruka makten, började göra upp räkningen med framträdande parti- och statsrepresentanter, började tillämpa terrorismetoder mot helt vanliga, hederliga sovjetmedborgare. Som jag tidigare nämnt, var det just sådana metoder som kom till användning mot många framträdande representanter för partiet och staten, sådana som Kossior, Rudzutak, Eiche, Postysjev och många fler.

Varje försök att motsätta sig Stalins ogrundade misstänksamhet och grundlösa beskyllningar bemöttes med repressalier mot den protesterande. Historien med kamrat Postysjev är i detta sammanhang mycket lärorik. En gång, då Stalin vid ett samtal visade sitt djupa och öppna missnöje med Postysjev, kastade han ur sig frågan: – Och ni då, vad är ni för en? Med fast röst och sin karakteristiska ukrainska brytning svarade Postysjev: – Bolsjevik, kamrat Stalin, bolsjevik! Hans svar uppfattades först som bristande respekt för Stalin, därefter som en fientlig handling mot honom och svaret ledde slutligen till Postysjevs undergång efter att han utan varje rimligt bevis hade förklarats vara en ”folkfiende”.

Det läge som rådde på den tiden var ofta föremål för samtal jag då hade med Nikolaj Alexandrovitj Bulganin. En gång när bara vi två åkte bil tillsammans, berättade han följande: – Ibland när man åker till Stalin, dit man har kallats som vän, inställer sig följande fråga medan man sitter där hos honom: Vart tänker dom köra mig ikväll – hem eller till fängelset?

Självklart ställde sådana omständigheter varje ledamot av Politbyrån i ett svårt läge. Om man dessutom kommer ihåg att Centralkommittén på senare år faktiskt aldrig sammankallades till plenarmöten och att Politbyrån bara träffades sällan och helt slumpmässigt, förstår var och en hur svårt det var för någon av Politbyråns ledamöter att säga sin mening angående någon orättfärdig eller felaktig åtgärd, eller att tala om uppenbara misstag och brister i partiledningens praxis. Som jag redan konstaterat tog Stalin många beslut enväldig eller genom att ledamot efter ledamot utfrågades av Stalin, men utan varje som helst kollektiv diskussion.

Vi känner alla till politbyråledamoten, kamrat Voznesenskij's sorgliga öde, hur han föll offer för Stalins repression. Kännetecknande är att beslutet om att sparka honom ur Politbyrån aldrig diskuterades i något forum, utan togs efter att Stalin utfrågat ledamöterna. Genom en likadan rundfråga sparkades även kamraterna Kuznetsov och Rodionov från sina poster. Politbyråns roll minskade kraftigt och hela dess arbete desorganiserades genom att det på Stalins förslag utsågs olika slags kommissioner inom Politbyrån. De kallades ”femman”, ”sexan”, ”nian”, ”tian” osv.

Här är t.ex. ett beslut i Politbyrån från 3 oktober 1946:

Förslag från kamrat Stalin.

1. Att ge Politbyråns Kommission för utlandsärenden (sexan) i uppdrag att förutom utrikesfrågor framgent även arbeta med frågor rörande den inhemska utvecklingen och inrikespolitiska frågor.
2. Att komplettera sexan med ordföranden i Sovjetunionens Gosplan, kamrat Voznesenskij samt att i fortsättningen kalla kommissionen sjuan.

Sekreteraren i Centrala verkställande utskottet Stalin.

Vad är detta för en passionerad kortspelares terminologi? (*Skratt i salen*). Klart är dock att bildandet av sådana utskott – femman, sexan, sjuan, nian osv – inom Politbyrån, allvarligt undergrävde principen om en kollektiv ledning. Detta system fungerade nämligen så, att vissa av Politbyråns ledamöter på det sättet hamnade vid sidan om beslutsfattandet i viktiga frågor.

En av vårt partis äldsta medlemmar, Kliment Jefremovitj Vorosjilov, ställdes sålunda i en fullkomligt oacceptabel situation. Under en följd av år berövades han faktiskt rätten att delta i

Politbyråns arbete. Stalin förbjöd honom stundom att visa sig på Politbyråns sammanträden och han förvägrades få beslutsunderlag. När Politbyrå sammanträdde och kamrat Vorosjilov visste om det, ringde han varje gång upp Stalin och frågade om han fick komma till sammanträdet. Ibland fick han det, men varje gång uttryckte Stalin sitt djupa missnöje med denna begäran. Som följd av sin extrema misstro och misstänksamhet hade Stalin kommit fram till den gemena och skrattretande misstanken, att Vorosjilov är brittisk agent. (*Skratt i salen*). Just det – brittisk agent! I hans hem installerades en speciell apparat för avlyssning av hans samtal. (*Indignerat sorl i salen*).

På samma sätt beslöt Stalin helt enväldigt att beröva även en annan ledamot av Politbyrå, Andrej Andrejevitj Andrejev, hans rätt att närvara på Politbyråns sammanträden. Här var det frågan om det mest ohämmade godtycke. Eller ta CKs första plenarmöte efter 19:e kongressen, då Stalin talade och inför denna församling gav en personbeskrivning om två av vårt partis äldsta medlemmar, nämligen Vjatjeslav Michailovitj Molotov och Anastas Ivanovitj Mikojan och riktade helt grundlösa anklagelser mot dem. Om Stalin hade varit kvar i partiledningen ytterligare några månader är det möjligt att kamraterna Molotov och Mikojan inte hade kunnat hålla några tal här på denna kongress.

Stalin hade tydligen planer på att ordna en skenrättegång mot Politbyråns äldsta ledamöter. Hans förslag efter 19:e kongressen om att välja ett CK-presidium bestående av 25 personer hade uppenbarligen syftet att göra sig av med Politbyråns äldre ledamöter och att lansera mindre erfarna som alltid skulle vara beredda att lovprisa honom. Man kan t.o.m. förutsätta, att förslaget kom till som en första åtgärd för att fysiskt förinta Politbyråns äldre ledamöter och därmed göra sig kvitt alla vittnen till de för Stalin obehagliga handlingar varom vi nu redogör för.

Kamrater! För att inte det förgångnas misstag ska kunna återupprepas bekämpar Centralkommittén beslutsamt personkulten. Vi anser att Stalin höjdes till skyarna på ett helt orimligt sätt. Utan tvivel hade Stalin tidigare stora förtjänster inför partiet, arbetarklassen och den internationella arbetarrörelsen. Allt detta komplicerades emellertid av att det vi tidigare berört, skedde under Stalins tid vid makten, under hans ledning och med hans tillåtelse, varvid han var förvissad om att allt detta var nödvändigt för att vi skulle kunna försvara det arbetande folkets intressen mot klassfiendens konplotter och mot angreppen från det imperialistiska lägret. Han betraktade allt detta utifrån synvinkeln att det gällde försvaret av arbetarklassens intressen, gällde det arbetande folkets intressen, gällde vårt intresse av att socialismen och kommunismen skulle segra.

Vi kan inte säga att detta var en dåres handlingar. Han ansåg att det måste handlas just på detta sätt för att kunna hävda partiets och det arbetande folkets intressen, för att kunna försvara revolutionens landvinningar. Detta är den verkliga tragedin!

Kamrater! Lenin underströk ofta, att enkelhet är en oförytterlig egenskap för en verklig bolsjevik. Lenin själv var ett levande exempel på den största enkelhet. Vi kan inte påstå att vi själva alltid lever som den store Lenin lärde oss genom sitt exempel. Det räcker kanske om jag nämner att mångtaliga städer, fabriker och verkstäder, kollektiv- och statsjordbruk, sovjet- och kulturinstitutioner – med om man säger privategendomens rätt – har förärats namn efter den ena eller andra parti- eller statsledaren, varav en del dessutom lever i högönsklig välmåga. Det är också en sak som behöver rättas till. (*Applåder*).

Men allt det här måste göras med förstånd, utan stress. Centralkommittén behöver diskutera dessa frågor och reda ut dem ordenligt, så vi slipper göra oss skyldiga till några misstag och överdrifter. Jag minns hur vi i Ukraina fick reda på att Kossior hade gripits. Radio Kiev inledde vanligtvis sina sändningar med påannonserna ”Här är radiostationen Kossior, Radio

Kiev”. Men så en vacker dag hade plötsligt Kossiors namn försvunnit ur påannonseren. Och alla förstod att något allvarligt måste ha hänt Kossior, att han sannolikt hade blivit arresterad. Så om vi nu överallt börjar ta ner skyltar och döpa om, får folk kanske för sig, att de kamrater vars namn företag, kollektivjordbruk eller städer burit, råkat ut för någonting mycket allvarligt och att de nog blivit arresterade. (*Munterhet i salen*).

På vilket sätt mäter man hos oss en ledares auktoritet och betydelse? Jo, genom att så och så många städer, fabriker eller verkstäder, så och så många kollektiv- och statsjordbruk har uppkallats efter den ledaren. Börjar det inte bli dags att göra oss av med detta slags ”privatägande” och så att säga åter nationalisera fabriker och verkstäder, kollektiv- och statsjordbruk? (*Skratt, applåder, bravorop*). Det vore till fördel för vår sak. Personkulten ger sig ju till känna även i dylika fakta.

Vi måste förhålla oss med största allvar till frågan om personkulten. Den här frågan kan inte föras utanför partiets rammar, än mindre ut i pressen. Det är just därför vi lämnar denna rapport under en sluten kongresssession. Vi måste kunna sätta en gräns, inte låta våra fiender känna skadeglädje, inte slicka våra sår inför öppen ridå. Jag tror att alla kongressombud uppfattar detta rätt och uppskattar de vidtagna åtgärderna. (*Stormande applåder*). Kamrater! Vi måste resolut och en gång för alla detronisera personkulten, komma fram till adekvata slutledningar såväl på det ideologiska och teoretiska området som i det praktiska arbetet. För detta krävs:

För det första, att på bolsjevikiskt manér fördöma och utrota personkulten, så som främmande för marxismen-leninismens anda, oförenlig med principerna för partiets ledning och normerna för partilivet, att föra en skoningslös kamp mot alla och allehanda försök att återuppliva personkulten i dess ena eller andra form. Vidare att i hela vårt parti återuppta och konsekvent genomföra ett ideologiskt skolningsarbete kring det viktigaste i marxismen-leninismen, dvs om folket som historiens drivkraft, som skaparen av mänsklighetens alla materiella och andliga värden, om det marxistiska partiets avgörande roll i den revolutionära kampen för samhällets omdaning och för kommunismens seger.

I detta sammanhang måste vi utföra ett omfattande arbete för att utifrån marxist-leninistiska infallsvinklar kritiskt granska och rätta till vitt spridda men felaktiga meningar, sammanhängande med personkulten, inom de historiska, filosofiska, ekonomiska och andra vetenskaperna, liksom inom litteratur och konst. Den närmaste tiden måste vi i synnerhet arbeta hårt för att med all vetenskaplig objektivitet sammanställa en fullvärdig marxistisk lärobok om vårt partis historia, läroböcker om sovjetsamhällets historia, böcker om inbördeskriget och Stora fosterländska krigets historia.

För det andra, att konsekvent och ihärdigt fortsätta det arbete partiets CK utfört på senare år för att alla partiets organisationer, uppifrån och ner, strängt skall iaktta de leninska principerna för partiets ledning och framförallt den högsta av alla principer – det kollektiva ledarskapet, samt efterleva partilivets normer i enlighet med partistadgarna och utveckla kritik och självkritik inom partiet.

För det tredje, att till fullo återupprätta de leninska principerna för socialistisk sovjetdemokrati så som den är inskriven i Sovjetunionens konstitution och bekämpa maktmissbrukande personers godtycke. Vi måste fullständigt få slut på alla kränkningar av den revolutionära socialistiska rättsuppfattningen, sådana vilka ägde rum under en lång följd av år som resultat av personkultens negativa följder.

Kamrater! Sovjetunionens kommunistiska partis 20:e kongress har med ny styrka demonstrerat vårt partis obrottsliga enighet, dess uppslutning kring sin Centralkommitté, dess

beslutsamhet att fullgöra sina stora uppgifter i bygget av kommunismen. (*Stormande applåder*).

Det faktum att vi nu, i full omfattning, ställer de principiella frågorna om att övervinna den för marxismen-leninismen främmande personkulten och att röja ur vägen alla de svåra konsekvenser den förde med sig, säger också vilken stor moralisk och politisk styrka vårt parti besitter. (*Långvariga applåder*).

Vi är fullt övertygade om att vårt parti, utrustat med de historiska besluten från sin 20:e kongress, kommer att kunna leda sovjetfolket längs den leninska vägen till nya framgångar och nya segrar! (*Stormande, långvariga applåder*).

Leve vårt partis segerrika fana – leninismen! (*Stormande, långvariga applåder övergående i ovationer, alla reser sig*).

(Översättning från ryska, Kjell Berglund.)

14. Pierre Rousset: Den vietnamesiska kommunismens särdrag

I politiska och ideologiska termer är förhållandet mellan den vietnamesiska kommunistiska rörelsen och stalinismen både komplicerade och motsägelsefulla. Redan från början avgjordes den vietnamesiska kommunismens framtid å ena sidan av dess relationer till Komintern och å den andra av den nationalistiska rörelsen.

På 1930-talet företrädde marxismen av flera partier. Givetvis Indokinas kommunistiska parti, som senare blev Vietnams arbetarparti och sedan Vietnamesiska kommunistpartiet (VKP), som nu styr den socialistiska republiken.¹ Men det fanns också vänsteroppositionella grupper som anslöt sig till Leo Trotskijs Fjärde international och oberoende grupper som den som leddes av Nguyen An Ninh. På 1930-talet kunde dessa grupper spela en betydande roll, men till sist tog VKP ledningen över den nationella befrielse-rörelsen, och därför kom den vietnamesiska marxismen att identifieras med detta parti. Denna uppsats kommer därför huvudsakligen att behandla VKP.

Men den situation som rådde på 1930-talet sprider en del ljus över de frågor som uppstår när man analyserar VKP:s förhållande till stalinismen. Kommunistpartiets första kärna bildades mellan 1925 och 1930, det vill säga under den period då Komintern staliniserades. Indokinas kommunistiska parti (IKP) grundades officiellt 1930, då tre olika grupper gick samman, till stor del på anmodan av Nguyen Ai Quoc – den framtida Ho Chi Minh – som fungerade som Kominterns regionala sändebud. Partiet var lojalt mot den stalinistiska internationalen under hela 1930-talet och avvisade förslagen att bilda en ny international. Debatten var särskilt entydig eftersom den ägde rum mot bakgrund av Folkfronten i Frankrike – den härskande makten i Vietnam. Både Moskva och det franska kommunistpartiet (PCF) stödde Folkfrontsregeringen. Trots en del meningsskiljaktigheter verkar VKP ha följt deras exempel. De trotskistiska grupperna gick mot VKP:s politik och i synnerhet dess linje i den koloniala frågan. Diskussionen i Vietnam verkar ha varit en upprepning av debatten mellan Vänsteroppositionen och PCF, ett stalinistiskt parti om det någonsin funnits något.

Har VKP alltså alltid varit ett stalinistiskt parti eller blev det ett sådant på 1930-talet? Trots att det kan förefalla så är det ändå inte fallet. *VKP betraktade sig själv som en del av det stalinistiska Komintern, men blev aldrig i sig ett stalinistiskt parti.* Med andra ord underordnades det aldrig den sovjetiska byråkratins intressen, i vare sig politiska eller organisatoriska termer.² I så måtto liknar VKP:s utveckling det kinesiska kommunistpartiets (KKP:s) utveckling.

Det bästa sättet att förstå hur partiet har präglats både av sina egna nationella erfarenheter och av sitt medlemskap i det Moskva-ledda ”socialistiska lägret” är att analysera dess historia. Det

¹ Vid olika tidpunkter har kommunistpartiet varit känt under olika namn. Om inte annat anges används benämningen ”Vietnamesiska kommunistpartiet”.

² Beteckningen ”stalinistisk” kan förstås i flera betydelse. Personligen föredrar jag att använda den strikta definitionen av stalinismen: underordnande under en byråkrati som har tagit fast form i en härskande kast, nämligen den sovjetiska byråkratin. Det faktum att ett parti har band till Moskva räcker inte för att definiera det som stalinistiskt (som vi ska se fanns det grundläggande skillnader mellan PCF och VKP, trots att båda hade band till Moskva). Ett byråkratiskt arbetssätt är ingalunda förbehållet bara stalinismen. Dessutom har en byråkrati inte någon egen sammanhängande ideologi. Till och med temat om socialism i ett land kan återfinnas hos andra strömningar (socialdemokratiska och nationalistiska partier). Hursomhelst har det ändrats betydligt sedan Andra världskriget och har delvis ersatts med temat om det ”internationella socialistiska lägret”. Alltså kan inte stalinismen definieras i termer av ett byråkratiskt arbetssätt eller specifika ideologiska teman.

gör också att vi kan förstå hur det kunde gynna den revolutionära kampens intressen i Vietnam (och om så behövdes gå mot den sovjetiska byråkratins internationella linje) utan att någonsin försöka presentera ett övergripande alternativ till stalinismen.

Djupa nationella rötter

Ett centralt kännetecken hos VKP är att det alltid varit djupt rotat i landets sociala och nationella verklighet. Den vietnamesiska kommunistiska rörelsens framväxt uttryckte både internationella faktorer (den ryska revolutionen, den franska arbetarrörelsen och den kinesiska revolutionen 1925-1927) och utvecklingen av en stark och långvarig nationalistisk rörelse. Dess utveckling återspeglade att det uppkommit nya samhällsskikt (ett proletariat och halvproletariat i städerna och på landsbygden och en ny intelligentsia) och en allt djupare total samhällskris som objektivt satte ett revolutionärt svar på det koloniala styret på dagordningen.

Det förtjänar att betonas att VKP:s situation skiljde sig mycket från situationen för många kommunistiska partier i tredje världen som utvecklades sent och knappast var mer än avläggare till Komintern. Eftersom de aldrig var djupt rotade i sina egna länders nationella verklighet var de mer beroende av Moskva. VKP:s situation var därför helt annorlunda än Algeriska kommunistpartiets (AKP:s), vars medlemmar till största delen var av franskt ursprung. AKP var alltså organisatoriskt knutet till PCF, partiet i det koloniala moderlandet. På grund av PCF:s ståndpunkt i den koloniala frågan fjärmades det från den nationella rörelsen. Till skillnad från detta grundades VKP av vietnameser och dess medlemmar var från Vietnam. Även om PCF hade en viss auktoritet genom sina band till Komintern förblev det ett utifrån kommande inflytande.

Den vietnamesiska kommunismen tog sakta form under 1920-talets andra hälft, då den nationalistiska rörelsen befann sig i ett övergångstillstånd (i så måtto skiljer sig dess bildande från sin kinesiska motsvarighet). I slutet av 1800- och början av 1900-talet mötte den franska kolonialismen ett envist och ihållande motstånd från både folkliga och traditionalistiska krafter. Genom att motståndet hade en massbas och en kulturell sida kunde det utgöra grunden till den efterföljande kampen för nationell befrielse. Men i och med utbrottet av Första världskriget blev det uppenbart att de olika strömningar som ledde kampen var bankrutta. De lämnade plats för 1920-talets nya nationalistiska grupperingar som var uttryck för de nya samhällskrafter som verkade i landet och fick sin näring från de ekonomiska omvälvningar som koloniseringen orsakade. Till en början dominerades inte den nationalistiska rörelsen av kommunisterna utan av den risproducerande borgarklassens konstitutionalistiska parti i söder och av Viet Nam Quoc Dan Dang (VNQDD), som var starkast i norr och i huvudsak rekryterade statstjänstemän, soldater och lärare. Men mot slutet av 1920-talet minskade dessa rörelser inflytande snabbt. VNQDD förlorade sitt inflytande genom att de antog en terroristisk taktik och därefter tvingades till uppror på grund av det förtryck som de utsattes för (upproret i Yen Bai-garnisonen i februari 1930). Det konstitutionalistiska partiet tappade sitt inflytande därför att det i praktiken stödde den koloniala regimens brutala förtryck av VNQDD (det sistnämnda överlevde till största delen i landsflykt och återvände 1945 till Vietnam i armélastbilar från Guomindang).

Yen Bai-upproret fick djupgående återverkningar i hela landet. Kommunistpartiet bildades samma månad som upproret, och kom att dra fördelarna av det: strejkrörelsen 1928 hade redan signalerat uppkomsten av en arbetarrörelse både i städerna och på landsbygden. Kommunisterna var direkt indragna i bildandet av fackföreningarna och kunde därmed göra allt för att få ledningen över den framväxande arbetarrörelsen och den nationalistiska rörelsen. Det gjorde partiet genom att utgöra ett alternativ till det konstitutionalistiska partiet och till VNQDD och genom att ge fackföreningarna en masskaraktär och klasskaraktär. När jordbrukskrisen blev akut visade det sig också kunna leda stora bondestrider.

Första gången folkliga krav och den nationalistiska saken identifierades med en upprorsrörelse av masskaraktär under kommunistisk ledning var vid sovjetupproret i Nghe-Tinh i centrala Vietnam mellan maj 1930 och augusti 1931. Sovjeterna i Nghe-Tinh förblev isolerade och utsattes för hårt förtryck. VKP nästan krossades 1931-1932. Ändå utgjorde 1930 en viktig vändpunkt för den sociala och nationalistiska kampen i Vietnam.

Under sina tidiga stadier hade kommunismen i Vietnam Komintern att tacka för mycket. Men i djupare mening uttryckte dess framväxt processer inom Vietnam självt: sammansmältningen av en intelligentsia som hade radikaliserats av de koloniala förhållandena, ett ungt proletariat i städer och på landsbygden som hade dragits in i sina första strider och en utarmad bondeklass som splittrats av effekterna av jordbrukskrisen. Den nationalistiska rörelsens första fas kännetecknades av kamp mellan en borgerligt nationalistisk strömning, en radikal småborgerligt nationalistisk strömning (VNQDD) och den kommunistiska rörelsen. Till slut segrade den sistnämnda. Den djupa och ihållande sociala och nationella krisen, som kom mycket tidigare och var mycket mer explosiv än i många koloniala och halvkoloniala länder, var en bördig jordmån för revolutionära aktioner.

Kommunistpartiet hade alltså redan från början djupa nationella rötter. Det var långtifrån en konstgjord skapelse av Komintern eller den sovjetiska byråkratin. Från början var det inte stalinistiskt. Tvärtom: när Paris och Moskva försökte stalinisera partiet stötte de på dess nationella rötter.

Tidiga erfarenheter i Kina

De vietnamesiska kommunistpartimedlemmarna lärde sig också mycket av sin vistelse i Kina. Det var i Kanton som Nguyen Ai Quoc (Ho Chi Minh) grundade den kommunistiska cell som skulle bli kärnan i Thanh Nien (Vietnams revolutionära ungdomsförbund). Den kommunistiska rörelsen gav också ut den första kommunistiska tidningen i Kanton. Det var där nya rekryter skolades för att återvända och bilda celler i Vietnam självt.

Mellan 1925 och 1930 hade den embryonala vietnamesiska kommunistiska rörelsen sin bas i Kina. Dess medlemmar kunde följa utvecklingen av den andra kinesiska revolutionen på mycket nära håll: massrörelsens utomordentliga uppsving, den mäktiga vågen av folkliga mobiliseringar, KKP:s imponerande tillväxt, framväxten av sociala sprickor i den nationalistiska rörelsen, sammanbrottet för alliansen mellan Guomindang och KKP, Chiang Kai-sheks brutala förtryck av arbetarrörelsen i Shanghai och Kanton, kontrarevolutionens seger...

Chiang Kai-sheks seger var ett svårt slag för de vietnamesiska revolutionärerna, som såg Nationalistkina som sin närmaste och säkraste bakgård. Den var också en viktig läxa för dem. Två medlemmar i Thanh Ninhs kommunistiska cell var officiellt medlemmar i KKP. Som den vietnamesiska historikern Nguyen Khac Vien skriver stod Thanh Ninhs ledning inför "sitt första allvarliga kraftprov... Kantonkommunens nederlag 1927; flera av dess medlemmar arresterades och Guomindang satte press på organisationen för att få den att anta en nationalistisk linje."³

Lärdomarna från 1927 påverkade de vietnamesiska kommunisterna extra mycket eftersom lärdomarna bekräftades av utvecklingen i Vietnam självt. 1927 förråddes massorna av den kinesiska nationella borgarklassen, som representerades av Guomindang. 1929-1930 stödde den vietnamesiska nationella borgarklassen, som representerades av det konstitutionalistiska partiet, det koloniala förtrycket av VNQDD, sovjeterna i Nghe-Tinh och VKP. 1927 lärde sig

³ Nguyen Khac Vien, *Histoire du Vietnam*, Paris 1974, s 155.

vietnameserna också en hel del om det stalinistiska Kominterns politik. Kremls direktiv, råden från speciella rådgivare som Borodin och Sovjetunionens diplomatiska linje bidrog alla till nederlaget: de ledde in KKP (och arbetarnas och böndernas massrörelse) i en återvändsgränd och lämnade dem försvarslösa mot kontrarevolutionen. Den kinesiska revolutionens tragiska nederlag 1925-1927 var till stor del ett resultat av den politik som Kommunistiska internationalsens stalinistiska ledarskap antog.

Dessa dramatiska erfarenheter förklarar också många senare sidor hos maoismen. I de kinesiska kämparnas ögon undergrävdes Moskvas prestige och auktoritet – som fram tills dess hade förefallit helt naturlig – för lång tid framåt. Samma sak gäller troligen för en del av de vietnamesiska kadren. Vissa av dem deltog också i den kinesiska Röda arméns storslagna strider och måste ha följt den långa fraktionskampen mellan Mao (som blev talesman för KKP:s ”inhemska” ledarskap) och Wang Ming (Stalins sändebud till KKP:s politbyrå). På 1930- och 1940-talet fördes bittra fraktionsstrider om avgörande frågor inom KKP. Wang Mings fraktion (de ”tjugoåtta bolsjevikerna” eller ”internationalisterna”) var upplärda i Sovjetunionen och prackades på KKP:s ledning av Kreml för att garantera att KKP blev kvar under den stalinistiska ledningens politiska och organisatoriska kontroll. Men den maoistiska fraktionens seger gav KKP ett faktiskt oberoende som gjorde det möjligt för det att till sist göra den tredje kinesiska revolutionen framgångsrik.⁴

Det är svårt att med någon större exakthet bedöma vilken inverkan denna konflikt hade på den vietnamesiska ledningen. Men i flera år kunde de uppleva effekterna av den på varenda nivå: organisatoriskt, ideologiskt, strategiskt och taktiskt. Det är sannolikt att den påverkade VKP:s egen utveckling, i synnerhet när ledningen 1941 bildade Vietminh och började anta en alltmer ”nationalistisk” linje och hävda sitt oberoende från Moskva.

Komintern, Kina och Vietnam: 1925-1935

VKP:s förhållande till Komintern ledde aldrig till samma traumatiska erfarenheter som deras kinesiska motsvarighet fick utstå. Tvärtom verkar den kommunistiska rörelsen i Vietnam lojalt ha följt Kominterns politiska svängningar under 1920- och 1930-talet, och förefaller inte ha gått igenom några större politiska kriser. Fram till 1928 följde den en ”högerlinje” och gick sedan till ”vänster” innan den 1935 antog en folkfrontspolitik.

Banden mellan VKP, PCF och Moskva (där ett antal av partiledarna utbildades) bevarades fram till Andra världskrigets utbrott då de internationella relationerna bröt samman. Under 1930-talet definierade sig kommunistpartiet utifrån de ramar som kolonialismen lade på Indokina och inte i termer av nationella gränser. Även om det bland dess medlemmar inte fanns så många khmerer och laotier, verkade det inom ramen för en enda förenad stat (som formellt var uppdelad i fem regioner med varierande status): franska Indokina. Vid denna tid var kommunistpartiet känt under namnet Indokinas kommunistiska parti. Det uppmanade till klassenhet och var mycket misstänksamt mot den ideologiska och kulturella nationalismen. I många avseenden verkar den linje som den kommunistiska rörelsen antog vid denna tidpunkt stå i motsättning till den linje som antogs under de nationella befrielsekrigen.

För många författare är den vietnamesiska kommunismens nationella karaktär ett kännetecken som man har lagt sig till med och som uppträdde relativt sent. De hävdar att förhållandet mellan VKP och Komintern på 1930-talet handlade om underkastelse och att det liknade de

⁴ Angående denna föga kända men avgörande sida i KKP:s historia hänvisas läsaren till en bok av den kinesiske trotskisten Wang Fan-Hsi, *Chinese Revolutionary*, Oxford 1980. Jämför Gregor Benton, ”The Second Wang Ming Line, 1935-1938”, *China Quarterly* nr 61, mars 1975. Det bör också påpekas att Mao i sina senare skrifter om denna period knyter Wang Ming till den stalinistiska ledningen. Se hans tal vid Chengdukonferensen i mars 1958 och hans tal vid den åttonde centralkommitténs tionde plenarmöte i Stuart Schram, red, *Mao Tse-tung Unrehearsed: Talks and Letters: 1956-71*, Harmondsworth 1974.

andra sektionernas förhållande inom Kommunistiska internationalen.⁵ Det finns ett verkligt problem här: dessa analyser grundar sig på verkliga händelseförlopp i den vietnamesiska kommunismens historia men är enligt min åsikt alltför förenklade. De har en benägenhet att dölja de komplicerade förhållandena mellan VKP och Komintern – till och med på 1930-talet – och bortse från viktiga skeden i den nationalistiska rörelsens utveckling.

Den linje som Moskva slog fast för Komintern påtvingades vanligtvis de olika nationella sektionerna med hjälp av administrativa och byråkratiska medel (de nationella sektionernas kongressdokument utarbetades ofta av tillfälliga kommissioner i Moskva). Under lång tid försökte VKP verkligen följa Kominterns disciplin. Påtryckningarna från Komintern och PCF hade troligen en verklig effekt på de vietnamesiska kommunisternas praktik. Det är till exempel möjligt att krisen i Thanh Nien 1929 (om det var tillrådligt att upprätta ett öppet kommunistparti) delvis orsakades av tillämpningen av den ultravänsteristiska linje som Komintern hade antagit ett år tidigare. Samma ultravänsterism påverkade troligen upproren i Nghe-Tinh 1930 och kan mycket väl återspeglas i ett antal ideologiska teman under 1930-talets första hälft.⁶

Men den linje som Moskva följde under detta avgörande decennium hade inte samma effekter i Kina och Vietnam. I Kina stod Kominterns politik i direkt motsättning till den revolutionära kampens behov. Det var inte fallet i Vietnam. Mellan 1925 och 1927 tvingade Komintern KKP att inta en försönlig inställning till den nationella borgarklassen: och det vid en tidpunkt då borgarklassen vände sig mot sin tidigare allierade och krossade massrörelsen. KKP tvingades stanna kvar i Guomindang just när det skulle ha lämnat den. Men i Vietnam blev kommunisterna tillsagda att arbeta i den nationalistiska rörelsen och börja omvandla den inifrån. Vi bör lägga märke till att de gjorde det genom att bilda en egen strömning (med tyngdpunkten i Thanh Nien) och inte genom att passivt följa det konstitutionalistiska partiets linje (ett parti som hursomhelst var mycket svagare än Guomindang).

Den ultravänsteristiska linje som Kommunistiska internationalen drev mellan 1928 och 1934 fick katastrofala resultat i Kina. Större delen av KKP:s ledning drogs in i äventyrspolitiska aktioner vid en tidpunkt då den revolutionära rörelsen befann sig på reträtt och behövde en defensiv politik. Från och med 1928 blev den nationella rörelsens klassinnehåll i Vietnam allt klarare genom att arbetarnas och böndernas massrörelse (trots det konstitutionalistiska partiets förräderi) blev allt starkare. Det var dags för den kommunistiska rörelsen att hävda sin egen identitet och ta kontrollen över den nationella rörelsen. Men man bör notera att de vietnamesiska kommunisterna inte gjorde det genom att följa en äventyrspolitisk linje mellan 1932 och 1935. Tvärtom gick de på ett skickligt sätt från försvar till anfall och använde alla möjligheter till lagliga aktioner.

Det går att dra två slutsatser av jämförelsen mellan de vietnamesiska och kinesiska erfarenheterna. Så tidigt som 1925-1927 visade sig Kominterns politik vara katastrofal i Kina. Fram till 1937 kunde VKP föra en politik som i stora drag låg i linje med den nationella revolutionära rörelsens behov utan att nödvändigtvis hamna i konflikt med Moskva. Som ett resultat av det åtskildes aldrig VKP:s politik från utvecklingen inom den nationalistiska rörelsen.

⁵ Se exempelvis W J Duiker, *The Comintern and Vietnamese Communism*, Athens Ohio, 1975, s 40-41; Chesneaux, "Les Fondements historique du communisme vietnamien", i J Chesneaux, G Bondasel, D Hemery, red, *Tradition et Révolution au Vietnam*, Paris 1971, s 215-217.

⁶ Angående sovjeterna i Nghe-Tinh se P Brocheaux, "L'Implantation du mouvement communiste en Indochine française. La Cas du Nghe-Tinh (1930-1931)", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, januari-mars 1977.

Det dialektiska förhållandet mellan sociala och nationella krav, mellan kommunistiska och nationella rörelser, varierar från en period till en annan. Inte ens i ett land under direkt kolonialt styre, som Vietnam på 1930-talet, uppstår den nationella kampen (mot den franska dominansen) nödvändigtvis innan det uppstår klassmotsättningar inom det inhemska samhället. Upproret i Nghe-Tinh 1930-1931 ledde exempelvis till konflikter mellan vietnamesiska bönder och lokala vietnamesiska statstjänstemän. Denna revolutionära konflikt karakteriserades av det nära samband som fanns mellan kampens sociala och nationella rötter både på lokal och nationell nivå. Detta samband förblev ett grundläggande kännetecken för kampen i Vietnam även under befrielsekrigen.

Allmänt sett kan 1930-talet betecknas som ett årtionde då en *proletär hegemoni* upprättades inom den nationella rörelsen och den *kommunistiska ledningen* slog fast sin legitimitet. För att kunna tala för nationen – arbetarklassen, de utarmade bönderna och proletariatet på landsbygden – måste den kommunistiska rörelsen hävda sin klassautonomi och behovet av solidaritet. I mitten av 1930-talet fullbordade den vietnamesiska kommunistiska rörelsen (som vid den tiden inte bara representerades av en enda organisation) med framgång denna dubbla uppgift att hävda sin klassautonomi och uppnå nationell hegemoni. Det faktum att den patriotiska småbourgeoisien under de lokala valen röstade mot konstitutionalisterna och för ”arbetarkandidater” som fördes fram av *La Lutte* (en enhetsfront som förenade IKP, vietnamesiska trotskister och Nguyen An Ninhs oberoende marxister) är ett slående exempel på deras framgång.⁷

Långt från att utgöra en olycklig avvikelse från linjen som motsvarade Thanh Nien-perioden och bildandet av Vietminh, beredde den vietnamesiska kommunistiska rörelsens nästan tio år långvariga ”klasskampslinje” vägen för de nationella befrielsekrigen genom att visa vad kampen för självständighet gällde och skapa en gynnsam maktbalans mellan VKP och de borgerliga och småborgerliga strömningarna. ”Klasskampslinjen” påtvingades inte den på ett konstgjort sätt av Komintern. VKP:s erfarenheter av masskamp under denna period var en historisk repetition för det nationella upproret under augustirevolutionen 1945.

Ambivalenta band till Komintern

Det betyder inte att den vietnamesiska kommunistiska rörelsens två första decennier var fria från kriser och inre spänningar. Övergången från en period i VKP:s utveckling till nästa ägde inte rum utan öppna kriser (1929) och allvarliga inre spänningar (speciellt i slutet av 1930-talet). VKP:s nationella ledning genomgick förändringar, och det är talande att till exempel den linje som Nguyen Ai Quoc/Ho Chi Minh antog 1934 beskrevs i mycket kritiska ordalag i partiets skrifter. Även om tidskriften *Bolchevick* medger Hos positiva roll när IKP först grundades, så förklarar den: ”Men våra kamrater får inte glömma de nationalistiska kvarlevor som finns i Hos arbeten, hans felaktiga läror om den borgerligt demokratiskt revolutionära rörelsens grundläggande frågor i Indokina eller hans opportunistiska teorier.” Ho anklagas också för att ha missförstått eller misslyckats att tillämpa Kominterns linje och direktiv, och för att ha rekommenderat ”en felaktig reformistisk och kollaborerande taktik.”⁸

Mellan 1928 och 1935 verkar Komintern konsekvent ha uppmanat VKP att bekämpa de ”nationalistiska kvarlevorna”. Och ledningens ståndpunkt i frågan om att hävda Vietnams nationella identitet gentemot den koloniala makten var i själva verket ultravänsteristisk. Det är

---

⁷ Angående experimentet med *La Lutte* och den vietnamesiska marxismens historia under denna period, se D Hemery, *Révolutionnaires vietnamiens et pouvoir colonial en Indochine*, Paris 1975. [Avsnitten om *La Lutte* i denna bok finns på svenska på marxistarkiv.se, "[La Lutte och de vietnamesiska trotskisterna](#)" – ö.a.]

⁸ ”Quatrième anniversaire de l'unification du PCI”, *Bolchevick* nr 5, 1934, ”Annexe à la note périodique mensuelle No 34 (Premier trimestre 1935), citerad i P Rousset, *Communisme et nationalisme vietnamiens: Le Vietnam entre les deux guerres mondiales*, Paris 1978, s 128.

uppenbart att det under hela denna period fanns lika många motstridiga strömningar och organisationer inom den vietnamesiska kommunistiska rörelsen som inom IKP självt. Det är också uppenbart att Kominterns och PCF:s representanter ingrep i dessa konflikter i namn av Kominterns disciplin. I teorin accepterade ledningen denna disciplin. Men dess förhållande till Internationalen och Moskva måste redan ha varit ambivalent.

Som vi har sett betraktade VKP sig definitivt som en del av det stalinistiska Komintern. Det handlade om politisk övertygelse: det gick inte att binda samman den nationella och den världsomfattande revolutionen utan Komintern. Det var inte en abstrakt trosbekännelse. VKP ansåg att revolutionen i ett kolonialt land inte kunde utvecklas till en socialistisk revolution utan stöd från Sovjetunionen. 1930-talet var en väldigt internationalistisk period. De vietnamesiska marxisternas förhoppningar knöts till en möjlig förening mellan ett uppsving för arbetarkampen i moderlandet Frankrike och den nationella kampen i det koloniala Vietnam.

Det fanns faktiskt många positiva sidor av VKP:s medlemskap i Komintern. Konsolideringen av den vietnamesiska kommunistiska rörelsen skedde i stor utsträckning tack vare de många olika internationella förbindelserna till Moskva, KKP och PCF. De försvarskampanjer som organiserades i Frankrike av PCF och Secours Rouge (liksom andra organisationer, särskilt sådana som var knutna till Vänsteroppositionen) var till hjälp 1931-1932 då VKP nästan krossades av förtrycket. På samma sätt gjorde påtryckningarna i Frankrike det möjligt för *La Lutte*, enhetsfrontens organ, att utnyttja de möjligheter till lagliga aktioner som erbjöds av Cochinkinas (Sydvietnams) statsrättsliga ställning.

Även om VKP:s ledare identifierade sig nära med Komintern så tillämpade de inte dess linje mekaniskt. Det är inte mycket som är känt om relationerna mellan den vietnamesiska kommunistiska rörelsen och Internationalen mellan 1929 (krisen i Thanh Nien) och april 1931 (då IKP erkändes som sektion i Komintern), men de verkar ha varit stormiga (namnet ”Vietnamesiska kommunistpartiet” tillbakavisades till förmån för ”Indokinas kommunistiska parti”, det första program som utarbetades av Ho Chi Minh förkastades...). Den konkreta taktiska smidighet och försiktighet som IKP uppvisade mellan 1932 och 1935 står i skarp motsättning till tonen i de artiklar om Vietnam som Komintern publicerade. 1932 års program stadfäste den ultravänsteristiska linjen men i praktiken antog IKP en defensiv politik. Mellan 1932 och 1934 förkunnade Kominterns press ständigt ”nya revolutionära uppror”... men de hemliga publikationerna i Vietnam självt nämnde dem aldrig.

Så tidigt som 1932 upprättades kontakter mellan trotskistiska medlemmar och IKP, och kontakterna ledde till att *La Lutte* bildades i Saigonområdet. Både Komintern och PCF gick med på att upprätta detta unika enhetsfrontsorgan, även om det är tydligt att det fanns meningsmotsättningar om hur viktigt detta initiativ var. Trots de hårda diskussionerna i den hemliga pressen rådde det under denna period av ytterst ovanlig aktivitet en utbredd samstämmighet mellan medlemmarna i Vänsteroppositionen och kommunistpartiet. IKP:s ledare stod under lång tid emot trycket från PCF som ville att de skulle lämna *La Lutte*. Så sent som 6 juni 1937 försvarade Duong Bach Mai fortfarande offentligt alliansen med de indokinesiska trotskisterna i *La Lutte*. Han kritiserade dem för ”steril revolutionspolitik” men gick med på att ”de fortfarande är anti-imperialistiska personer som förtjänar allt vårt stöd”.⁹

I mitten av 1930-talet gjorde alltså VKP:s nationella rötter att det kunde förändra Kominterns linje och till och med stå emot trycket från PCF. VKP:s kadrer hade trots allt goda skäl att betvivla Kominterns ofelbarhet: erfarenheterna i Kina, den uppenbara oförmågan att inse den

⁹ Artikel i *La Lutte*, citerad av D Hemery, *op cit*, s 128.

lokala situationen 1932-1934 (de ”nya revolutionära uppsvingen”), marginaliseringen av Ho Chi Minh, den byråkratiska karaktären på Moskvas ingripanden under debatterna i partiet...¹⁰

Från Demokratiska fronten till Vietminh

I och med svängningen till Folkfronten hamnade Kominterns linje för första gången i öppen motsättning till den sociala och nationella kampens dynamik i Vietnam. Andra hälften av 1930-talet utgör således en avgörande period för förhållandet mellan VKP och den sovjetiska byråkratin som dikterade Kominterns politik.

Komintern började svänga åt höger 1934. Den försökte förena sig med de imperialistiska borgerliga demokratierna, till att börja med Frankrike, kolonialmakten i Vietnam. Denna radikalt förändrade politik förkunnades i Manuilskijs brev från 11 juni 1934 till Thorez, och kulminerade med undertecknandet av pakten mellan Stalin och Laval i maj 1935. Efter Kommunistiska internationalens sjunde kongress och vänsterns valseger 1936 stödde PCF regeringen. Den antikoloniala kampen fick lämna plats för kampen mot fascismen. PCF sköt upp kampen för självständighet i de franska kolonierna på obestämd tid och försvarade den ”demokratiska” imperialismens internationella ställningar mot Mussolinis Italien och Hitlers Tyskland i Afrika och mot Japan i Asien.¹¹

I Indokina åtnjöt massorna få av den franska demokratins fördelar. Det är sannolikt betecknande att IKP höll sin nationella kongress och på nytt bekräftade den tidigare ”klasskampslinjen” strax innan Kominterns sjunde kongress. Det var först senare som IKP förändrade sin linje och bringade den i formell samklang med Kominterns politik. Folkfrontens seger i Frankrike fick avsevärda återverkningar i Vietnam. En strejkvåg av aldrig tidigare omfattning bröt ut, där både de hemliga organisationerna och *La Lutte*s lagliga enhetsfront spelade en mycket aktiv roll. En utomordentligt samhällelig och nationell rörelse var på väg i Vietnam. *Objektivt* ställde Folkfrontens seger i Frankrike ett återuppvaknande av den antikoloniala kampen i Vietnam på dagordningen, men PCF-Kominterns linje var mot all sådan utveckling. Denna motsättning försatte IKP i en mycket vanskelig position.

VKP gick inte öppet mot PCF-Kominterns linje. Det kompromissade, förändrade sin egen linje och accepterade till och med den skamliga upplösningen av Etoile Nord-Africaine. Ända in i det sista, och till och med längre än så, stödde det Folkfronten. Efter splittringen av *La Lutte* och avslutandet av kampanjen för en kongress för Indokina krävde VKP att det skulle upprättas en *Indokinesisk Folkfront* och sedan 1938 en *Demokratisk front* som i teorin var öppen för borgerliga konstitutionalister och till och med monarkister. Men man gjorde en härfin åtskillnad mellan ”ultrakolonialister” och ”antifascistiska franska kolonialister”. Parollerna ”Ner med den franska imperialismen” och ”Konfiskera det stora godsägarnas mark” ”drogs tillfälligt tillbaka”.¹²

Trots dessa kompromisser befäste VKP:s ledning partiets hemliga strukturer (det koloniala förtrycket höll åter på att hårdna). 1938 beslutade den till och med att inleda ett underjordiskt arbete i den koloniala armén (Paris hade beslutat att rekrytera 20.000 infanterisoldater från kolonin). Den försökte i själva verket försona det oförsonliga: PCF:s stöd till den franska regeringen, Moskvas antifascistiska allians och en självständig politik i Vietnam för att bevara sin massbas och säkerställa att den skulle kunna agera i framtiden. Den inledde därför en

¹⁰ Denna byråkratiska karaktär kan man se i en artikel i *Cahiers du Bolchévisme*, 1 februari 1932 (undertecknad ”Hong The Chong”), som definierar Kominterns disciplin på ett ultravänsteristiskt sätt, och hävdar att Moskva kan påtvinga sektionerna en *taktik*: ”Alla Kominterns direktiv och beslut har laga kraft för alla kommunistiska kamrater utan undantag. Vi måste helt enkelt *följa* dem troget.” Citerat av P Rousset, *op cit*, s 230.

¹¹ Se till exempel Maurice Thorez' tal vid Parti Communiste Français' nionde kongress (december 1937). Återgivet i J Moneta, *Le PCF et la question coloniale*, Paris 1971, s 130-131.

¹² *Brève histoire du Parti des travailleurs du Vietnam*, Commission d'histoire du PCTN, Hanoi 1976, s 23.

polemik mot å ena sidan trotskisterna och å den andra anhängarna till ett fransk-annamitiskt [fransk-vietnamesiskt] samarbete.

När de förhoppningar som väcktes av Folkfrontens seger grusades började VKP förlora mark, även om det fortfarande otvivelaktigt var det främsta revolutionära partiet i Vietnam. Upplösningen av *La Lutte* 1937 gynnade Vänsteroppositionen (som tog beslutet att genomföra genomföra splittringen). De trotskistiska grupperna fortsatte att stöda en aktiv anti-imperialistisk politik och började få en allt större publik bland massorna. 1939 vann de kommunalvalen i Saigon mot IKP och konstitutionalisterna.¹³ Interna dokument från kommunistpartiet visar att det fanns meningsmotsättningar inom partiet vid en tidpunkt då dess inflytande minskade.

Det är omöjligt att med säkerhet säga hur styrkeförhållandena mellan de olika tendenserna i VKP såg ut på den tiden. Partiet utsattes för motsägelsefulla påtryckningar som kunde leda det i en av tre olika riktningar: att fullständigt stöda Moskvas och PCF:s politik (och förlora sin nationella karaktär), att formulera en öppen programmatisk kritik av Kominterns linje och officiellt bryta med Moskva (vilket möjligen skulle leda till försoning med trotskisterna) eller att slå fast en ”Ho Chi Minh-linje” som i praktiken skulle säkerställa den nationalistiska linjens ledarställning och bevara partiets nationella självständighet (och på så sätt leda till att det utkristalliserades som en speciell nationell enhet inom den ”officiella” internationella kommunistiska rörelsen). Med hänsyn till den internationella maktbalansen inom arbetarrörelsen (som kännetecknades av Fjärde internationalens uttalade svaghet), VKP-kadrenas lojalitet gentemot den stalinistiska internationalen och partiets nationella rötter var det nog förutsägbart att man skulle anta det tredje alternativet.

Bildandet av Vietminh i maj 1941 var inte någon fortsättning av den Demokratiska frontpolitiken från 1938: det utgjorde en ny och viktig politisk förändring för VKP. Förändringen inleddes 1939 och berörde både den vietnamesiska kommunistiska rörelsens strategiska linje och frågan om dess grundläggande identitet:

1. Kampen för *nationell befrielse* blev det kommunistiska partiets omedelbara och centrala intresse. 1939 inledde partiet den väpnade kampen för att gripa statsmakten.
2. Den förnyade betoningen av kampen för självständighet innebar att VKP var tvunget att fjärma sig från sovjetbyråkratins och PCF:s föränderliga politik. Målet för den nya Nationella enhetsfront som VKP bildade var att störta *alla* kolonialmakter, en kamp för att ”störta de franska imperialisterna och göra motstånd mot alla utländska angripare – vita eller gula – för nationell befrielse”.¹⁴ PCF:s prioriteringar och Moskvas tillfälliga allianser (i augusti 1939 skrev Moskva under den tysk-sovjetiska pakten; olika överenskommelser uppnåddes också med Japan) kunde inte tillåtas ändra kampens dynamik.
3. Den antikoloniala militära kampens behov innebar att partiet måste ge kampen för en jordreform företräde (att fördela jorden bland brukarna), eftersom detta var det enda sätt på vilket man kunde mobilisera bönderna i någon större skala. Men den vikt man lade vid att utvidga klassallianserna innebar att partiet under lång tid måste mildra sitt jordbruksprogram. Enligt Vo Nguyen Giap ”genomförde vi våra antifeodala uppgifter i praktiken” ända från början, ”men inflytandet från förvirrade uppfattningar vad gäller

¹³ Jämför D Hemery, ”Les Communistes vietnamiens et le Front Populaire (1936-1939)”, *Critique communiste* nr 14-15, mars-april 1977, s 154.

¹⁴ Beslut vid centralkommitténs sjätte plenarmöte (november 1939), citerat i *History of the August Revolution*, Hanoi 1972, s 14.

den nationella befrielsekampens innehåll var uppenbart både i vårt tänkande och i de åtgärder vi vidtog. Det medförde att vi under de första åren av motståndet hade en benägenhet att i viss mån förbise de antifeodala uppgifterna och ge överdriven uppmärksamhet åt bondefrågan. Det var först 1949-1950 som bondefrågan ställdes någorlunda klart.”¹⁵

4. Från och med 1936 lade man ny tonvikt vid den anti-imperialistiska patriotismens betydelse (till skillnad från den föregående periodens ultravänsteristiska teser). I och med bildandet av befrielsefronterna blev den vietnamesiska kommunistiska rörelsens nationella karaktär tydlig. Så tidigt som 1941 verkade tre olika nationella fronter. Och 1951 upplöstes till sist IKP för att lämna plats åt tre formellt självständiga kommunistpartier.
5. De internationella ramarna förändrades betydligt. På 1920-talet hade Thanh Nien sin politiska och organisatoriska bas i öster och orienterade sig mot Kina. 1930-talets revolutionärer tittade västerut mot Europa för att hitta inspiration. Efter den spanska revolutionens nederlag, sammanbrottet för Folkfronten i Frankrike och inledningen av den japanska invasionen i Kina blev Östern återigen den vietnamesiska kommunistens främsta referenspunkt. Det hjälpte i stor omfattning till att stärka dess asiatiska identitet.
6. Den nya vikt som lades vid att skaffa sig en bas bland bönderna, den nya betoningen av den anti-imperialistiska patriotismen och anammandet av en övergripande asiatisk strategi innebar att VKP måste foga in sig i den vietnamesiska kulturella traditionen (som det hade gjort under Thanh Nien-perioden). För att utvidga sin folkliga bas i detta icke västliga land (och i synnerhet icke kristna land) måste marxismen hitta inhemska filosofiska källor. I Vietnam omfattade dessa källor den konfucianska sociologin, det asiatiska produktionssättets etatistiska tradition och den kinesiska dialektiken. Ho Chi Minhs skrifter utgör ett särskilt tydligt exempel på denna ”vietnamisering” av marxismen. Som Nguyen Khac Vien konstaterar:

”Den konfucianska moralen känns omedelbart igen... Kritik och självkritik börjar med politiska frågor men leder ofta till en vidare moralisk analys. Man kan till och med säga att konfucianismen och marxismen tenderar att smälta samman i Vietnam (och Kina). Med tanke på att marxismen både betyder 'förklaring och upplysning' får upplysningen ofta övertaget. Av alla partier i den stora kommunistiska familjen är det definitivt vietnameserna (och kineserna) som använder det mest moraliska tonfallet. Det är mycket mer moraliskt än partier som arbetar i länder som har stått under långvarigt borgerligt ideologiskt inflytande.”¹⁶

(Nguyen Khac Vien påpekar också att kommunistpartierna i väst har påverkats av den borgerliga cynismen och inte lägger tillräcklig vikt vid moraliska frågor).

Erfarenheterna under befrielsekrigen

Den vietnamesiska kommunistiska rörelsens speciella karaktär formades under tre långa decennier av nationella befrielsekrig. Under dessa svåra år av revolutionär kamp insåg VKP återigen både hur viktig hjälpen från det socialistiska blocket var och hur ryggradslöst detta blocks ledarskap var.

Den kinesiska revolutionens seger 1949 var en avgörande vändpunkt för den vietnamesiska revolutionen. Den gjorde det möjligt för Vietminhs styrkor att ta fullständig kontroll över

---

¹⁵ V N Giap, *Guerre du peuple, armée du peuple*, Paris, s 116. [Finns på engelska: *People's war : people's army*, Hanoi: Foreign languages publ. House, 1974 – öa.]

¹⁶ Nguyen Khac Vien, ”Confucianisme et marxisme au Vietnam”, i *Tradition et Révolution au Vietnam*, s 55-56.

Vietbac (landets bergiga norra del) och upprätta säkra baser för att förbereda en allmän offensiv mot de franska expeditionsstyrkorna. Den kinesisk-sovjetiska militära hjälpen (och i synnerhet den tunga materielen från Sovjetunionen) var avgörande för att försvara Nordvietnam och FNL:s zoner mot de amerikanska militära angreppen. De socialistiska länderna och de ”officiella” kommunistpartierna hade sin roll att spela på den internationella fronten. Ur den synvinkeln hade den vietnamesiska revolutionära rörelsen mer långvariga och intensiva erfarenheter av den internationella maktbalansens inverkan än deras kinesiska motsvarighet. Om den skulle kunna besegra en direkt intervention från USA, det starkaste imperialistiska landet i världen, måste den vietnamesiska revolutionen verka på internationell nivå, i mycket större omfattning än den kinesiska. Men VKP hade bittra erfarenheter av att bli förrådade av de ”broderliga ledarna” även på denna nivå.

1945 utropade Vietminh Demokratiska republiken Vietnam och förkunnade att landet hade blivit befriat. Men vid överenskommelserna i Jalta, Teheran och Potsdam hade Sovjetunionen gått med på att Indokina tillhörde västs inflytelsesfär. *Moskva erkände inte Demokratiska republiken diplomatiskt förrän 4 år efter att den hade grundats – efter den kinesiska revolutionens seger!* Vad gäller PCF så satt det efter Andra världskriget i den franska regeringen. Som en handling ”av solidaritet med regeringen” röstade de kommunistiska ministrarna för de krigskrediter som krävdes för att skicka en expeditionsstyrka till Indokina. PCF:s politik förlamade och förvirrade solidaritetsrörelsen i Frankrike vid en avgörande tidpunkt.

Moskvas och PCF:s linje räcker långt för att förklara VKP-ledningens villrådighet, eftersom den var smärtsamt medveten om sin internationella isolering. Under denna period mördades många nationalistiska personer av medlemmar i Vietminh och VKP (inklusive trotskistiska ledare som hade kämpat i det antifranska motståndet, som Ta Thu Thau). Men samtidigt som VKP-ledningen förhandlade med Paris så vägrade den i praktiken att ratificera överenskommelserna som Sovjetunionen hade skrivit under eller att foga sig i PCF:s krav. Det tog inte lång tid innan den väpnade kampen bröt ut igen i söder.¹⁷

Under Genève-förhandlingarna 1954 utsattes Vietminh för hårda påtryckningar från de sovjetiska och kinesiska delegationerna: motvilligt tvingades det göra kompromisser som berövade det en stor del av vad det kunnat uppnå med tanke på styrkeförhållandena på marken och den franska regeringens inre svaghet (och vars styrkor hade beseegrats vid Dien Bien Phu).¹⁸ Moskva var helt inställt på att komma överens med USA om fredlig samexistens även om det skulle betyda att de offrade den vietnamesiska revolutionens intressen. De kinesiska ledarna var hårt prövade av Koreakriget och underlät att stöda VKP och försvarade aktivt den politik som Molotov föreskrev. Det fjärde indokinesiska kriget var i stor utsträckning ett resultat av kompromissen i Genève.

När VKP startade om den väpnade kampen i Sydvietnam var de återigen ensamma. USA (och Frankrike) saboterade de politiska klausulerna i Genève-överenskommelsen. Diem-regimens förtryck i den södra zonen var fruktansvärt effektivt. Trots det föreslog Chrusjtjov att FN skulle erkänna ”båda” Vietnam, vilket var samma sak som att acceptera delningen av landet,

¹⁷ Jämför det tal som Giap höll i Hanoi den 7 mars 1946, och som citeras i P Devillers, *Histoire du Vietnam de 1940 à 1952*, Paris 1952, s 111-112, och P Rousset, *Le Parti communiste vietnamien*, Paris 1975, kapitel 4. Man bör erinra sig att VKP:s ställning vid denna tidpunkt försvårades av att 20.000 Guomindang-trupper ockuperade norra delen av landet.

¹⁸ Jämför J Lacouture och P Devillers, *Vietnam: de la guerre française à la guerre américaine*, Paris 1969, s 332, och F Joyaux, *La Chine et le règlement du premier conflit d'Indochine*, Genève 1954. Nytryck, Presses Publications de la Sorbonne, Paris 1979. [Se även [Genèveavtalet 1954](#), av Stig Eriksson, på marxistarkiv.se – öa.]

utan hänsyn till vad Hanoi ville. I slutet av 1950-talet splittrades det "socialistiska lägret" – som VKP alltid hade betraktat som sin viktigaste grund – av den sino-sovjetiska konflikten. Denna splittring fick den maoistiska delen av KKP att avvisa en enhetsfrontspolitik till försvar för den vietnamesiska revolutionen. VKP tvingades vinna tillbaka det stöd som det behövde så väl och upprätta en viss faktisk enhet mellan den socialistiska världens ledare. Nordvietnam fick aldrig några tunga vapen från Sovjetunionen för att försvara sig mot USA:s bombningar (Nassers Egypten fick vapen av bättre kvalitet än Vietnam!). Och 1972, just innan de exempellösa bombningarna av Hanoi och hamnen i Haiphong gjorde Nixon en triumferande resa till först Beijing och sedan Moskva. De vietnamesiska ledarna såg tydligt att det var mycket sannolikt med en försoning mellan Kina och USA. Och de var ytterst medvetna om att en sådan uppgörelse inte var av intresse för den revolutionära kampen i Vietnam.

Efter att ha hävdat sitt politiska oberoende på nationell nivå försökte de vietnamesiska ledarna att tillförsäkra sig rörelsefrihet på internationell nivå. De upprättade systematiskt förbindelser till alla delar av den internationella solidaritetsrörelsen – från liberaler till revolutionära organisationer – även om det betydde att de väckte missnöje hos "broderpartierna". De hade lärt sig läxan från Genève och var noga med att inte bjuda in sovjetiska eller kinesiska delegater till fredssamtalen i Paris. De beslutade om de avgörande offensiverna 1972 och 1975 utan att konsultera varken Beijing eller Moskva.

VKP och det "socialistiska lägret"

VKP:s långa revolutionära kamp slutade med seger därför att partiet var djupt rotat i landets nationella verklighet. Det hade lyckats hävda sin politiska självständighet och gå mot både den sovjetiska och den kinesiska byråkratins påbud. När de gick mot både Moskva och Beijing använde de folkliga mobiliseringar i Vietnam och sitt internationella stöd för att upprätta en ny maktbalans inom det "socialistiska lägret" och förfäktade sin egen linje. I den meningen skiljer sig VKP mycket från majoriteten av de kommunistiska partierna, som alltid har följt den föränderliga sovjetiska diplomatiska linjen (PCF och den tysk-sovjetiska pakten, den ledande fraktionen i det grekiska kommunistpartiet i slutet av Andra världskriget, etc).

Det politiska oberoende som den vietnamesiska ledningen uppvisade under befrielsekrigen bekräftar vår analys av förhållandena mellan VKP och Komintern på 1930-talet. Staliniseringen av Kommunistiska internationalen skedde inte över en natt. Försöken till stalinisering mötte betydande nationellt motstånd, och en del kommunistiska partier (i Kina, Jugoslavien och Vietnam) lyckades undkomma det politiska och organisatoriska vasallförhållande som den sovjetiska byråkratin ville tvinga på dem.

Som vi har sett blev detta motstånd först tydligt i Kina under den hårda fraktionskampen inom ledningen. Det verkar inte ha varit fallet i Vietnam: inte ens under 1930-talet tog någon verkligt stalinistisk fraktion någonsin kontrollen över ledningen (som Wang Mings fraktion gjorde i Kina). Ur Moskvas synvinkel var Kina den strategiskt viktigaste skådeplatsen i Asien, och det var dit Kommunistiska internationalen koncentrerade sina ansträngningar. Wang Ming-fraktionens nederlag innebar att Moskva inte kunde använda KKP som en kanal för att kontrollera VKP (PCF:s inflytande över VKP var begränsat på grund av att partiets medlemmar till största delen var vietnameser).

Ho Chi Minhs roll pekar på ytterligare en stor skillnad mellan KKP och VKP. Av alla vietnamesiska ledare var Nguyen Ai Quoc/Ho Chi Minh den som var mest erfaren och hade de bredaste kunskaperna om den internationella arbetarrörelsen. Han hade varit partimedlem i Frankrike och hade besökt Sovjetunionen, varifrån han skickades till Sydostasien av Komintern. Vid flera tillfällen hade han tillbringat långa perioder i Kina. Han var både

revolutionär ledare och förhandlare, statsöverhuvud och diplomat. Han kunde förhandla med ”broderpartierna” på lika villkor. Han var Komintern-agent men också upphovsman till ”vietnamiseringen” av marxismen. Redan på 1920-talet var han en viktig figur inom den asiatiska kommunistiska rörelsen och blev till sist en nationell symbol: Onkel Ho. Wang Ming var helt enkelt Stalins agent i KKP. Vad gäller Mao så talade han inga främmande språk och han lämnade inte Kina förrän efter revolutionen, då han gjorde två korta besök i Sovjetunionen. Han hade inte Deng Xiaopings eller Zhou Enlais internationella erfarenheter.

Vietnamiseringen av marxismen följde således en helt annan väg än ”sinifieringen” av marxismen i KKP. Brytningarna är mindre entydiga och den långsiktiga internationella påverkan mer varierad. VKP påverkades till en början av PCF och Sovjetunionen, men gradvis blev inflytandet från Kina starkare, speciellt efter segern 1949. Speciellt på 1950-talet stod VKP politiskt närmare Beijing än Moskva. Den framgångsrika ”kinesiska vägen” till makten, deras geografiska och kulturella närhet och vissa delade erfarenheter innebär att de kinesiska och vietnamesiska partierna är mycket närbesläktade.

Men snart uppstod tvivel om den ”kinesiska modellens” giltighet. Den vietnamesiska revolutionens politiska och militära erfarenheter skiljer sig i många avseenden från den kinesiska. VKP:s ledning började med en teori om ”folkkrig” som liknade Maos (och var direkt påverkad av Maos teorier), men de utvecklade den och berikade den gradvis, för att slutligen förändra den betydligt. Den kris som uppstod i Nordvietnam av jordbruksreformerna 1956 var en skarp påminnelse om den fara för ”vänsterism” som finns inneboende i de maoistiska ”mobiliseringskampanjerna”. Misslyckandet för det ”Stora språnget” i slutet av 1950-talet, Maos avvisande av de vietnamesiska förslagen om en enhetsfront mellan Kina och Sovjetunionen, kaoset under kulturrevolutionen i mitten av 1960-talet och Beijings förändrade utrikespolitik fick det vietnamesiska ledarskapet att distansera sig från Kina. Relationerna mellan de två partierna bröt nästan helt samman 1971-1972 när Nixon besökte Kina. VKP har fortfarande många ideologiska teman gemensamt med maoismen (exempelvis kritik och självkritik) men det håller också på att uppstå andra teman med ett mer definitivt ”sovjetiskt” tonfall (till exempel betoningen av den politiska linjens ”vetenskapliga” karaktär på *alla* områden).

VKP bröt varken med Moskva eller Beijing innan segern 1975. Ledarskapets dåvarande syn på det ”socialistiska lägret” återspeglar den motsägelsefulla historia som präglar relationerna till dess ledande delar. Enligt VKP var det ”socialistiska blocket” en avgörande allierad under kampen mot de imperialistiska länderna och det stod objektivt för gemensamma intressen. Det var fortfarande i grund och botten ett friskt organ som representerade proletariatets och de förtryckta folkens historiska intressen och var en privilegierad allierad till den nationella befrielseströrelsen. Splittringar inom det socialistiska lägret betraktades som en försvagning av den revolutionära kampen över hela världen och i synnerhet i Vietnam. Denna känsla att tillhöra det socialistiska lägret uttrycks mycket klart i Ho Chi Minhs testamente:

Jag är... stolt över att se hur den internationella kommunistiska rörelsen och arbetarrörelsen utvidgas, och jag lider... på grund av den missämja som för närvarande splittrar de kommunistiska makterna. Jag vill att vårt parti ska göra sitt yttersta för att effektivt bidra till att det återupprättas goda relationer mellan de kommunistiska länderna på en marxistisk-leninistisk och internationell proletär grundval, ständigt i enlighet med själens och hjärtats behov.¹⁹

¹⁹ Ho Chi Minh, *Écrits (1920-1969)*, Hanoi 1971, s 372.

Men det sätt på vilket de sovjetiska och kinesiska ledarna i sin tur förrådde och övergav deras kamp övertygade också VKP om deras opportunism och ”nationella egoism”. Vanligtvis behöll de vietnamesiska ledarna sin bitterhet för sig själva. Men inte alltid. När VKP:s dagstidning *Nhan Dan* tillkännagav att Nixon skulle besöka Beijing och Moskva publicerade den några mycket hårda artiklar som fördömde ”alla uttryck av högeropportunism och principlösa kompromisser” och betonade : ”Segrarna för de nationella befrielseörelserna ... bör tjäna som en skarp varning till dem som viker av från tidens stora oövervinnliga idéer och som ömkligt har fastnat på de principlösa kompromissernas mörka och dygiga väg.” Artikeln fördömer ”nationell egoism” och påpekar: ”Revolutionens triumf i ett land betyder inte slutet, utan början på den tusenmilaväg som leder till världskommunism.”²⁰

Vid segern 1975 var troligen frågan om att ena det socialistiska lägret och den internationella kommunistiska rörelsen och korrigerade dess politiska linje de viktigaste delarna i det vietnamesiska tänkandet. Men vi ska komma ihåg att den vietnamesiska ståndpunkten om det ”socialistiska blockets” problem alltid har återspeglat en ”nationell åsikt”, även om Vietnam alltid är beredda att fördöma andra partiers nationalism. Under krisen i Tjeckoslovakien 1968 lät vietnameserna diskret göra känt att de ansåg att det var den sovjetiska chauvinismen som till stor del var ansvarig för den militära invasionen. Men offentligt stödde de Sovjetunionen. Försvaret av det socialistiska blockets ”sammanhållning” var viktigare än några andra överväganden (i synnerhet att försvara de tjeckiska massornas önsningar). I huvudsak samma åsikt uttrycktes under krisen i Polen. Alla revolutionära processer i öst betraktas som en splittrande faktor och därmed en fara.

Även om den vietnamesiska regimen för fram sina egna uppfattningar och försöker slå fast sitt eget nationella oberoende från både Moskva och Beijing så har den alltid sett sig själv som en del av det socialistiska blocket och – när brytningen med Kina väl blev oundviklig – sovjetblocket. I synnerhet som ledningen inte har några illusioner om svårigheterna att bygga upp ett isolerat land som har ödelagts av tre decenniers krig och som fortfarande hotas av imperialisternas längtan efter revansch. Till skillnad från Kina är inte Vietnam en subkontinent. När det gäller utvecklingsperspektiven är det nuvarande temat inte att ”bygga socialismen i ett land” utan ”internationell arbetsdelning” inom sovjetblocket.

Den vietnamesiska kommunismen: sammanhållning och förlorad inriktning

Den vietnamesiska kommunismens ideologiska källor var ursprungligen mycket varierade. På många sätt tenderar de vietnamesiska ledarna nu att se landet som ett andra Kuba: en medlem i det socialistiska blocket i direkt motsättning till imperialismen. Det mest varaktiga inflytandet på VKP:s ideologi har troligen kommit från den sovjetiska stalinismen, maoismen och speciella nationella källor. Men den får sin inre sammanhållning, styrka och enhet genom det sätt på vilket den uttrycker speciella historiska erfarenheter av långvarig revolutionär kamp. Dessa erfarenheter är källan både till dess styrka och dess begränsningar. Det vietnamesiska ledarskapet har aldrig på något systematiskt sätt försökt omvärdera den internationella kommunistiska rörelsen. Även om den är medveten om det sovjetiska ledarskapets ”nationella egoism” så har VKP aldrig på allvar letat efter stalinismens rötter eller samhälleliga natur, och dess analys av byråkratin är ytlig. Det förklarar varför det fortfarande identifierar sig med det ”socialistiska blocket” och ser uppsvinget för den politiska revolutionen i Östeuropa som ett hot och inte som en källa till inspiration för kommunismen. I den meningen uttrycker den vietnamesiska kommunismen erfarenheter som både är geografiskt begränsade och historiskt föråldrade. Själva de orsaker som förklarar dess sammanhållning och rikedom på 1960-talet och början av 1970-talet förklarar också att det senare förlorade sin inriktning.

²⁰ På svenska i "[Vietnameserna och 'Nixondoktrinen'](#)" på marxistarkiv.se.

Det står nu inför en ny nationell och internationell omgivning: en postrevolutionär period i Vietnam och förvärrade mellanbyråkratiska spänningar både på regional och internationell nivå.

Den vietnamesiska kommunismens originalitet uttrycks på teoretisk och programmatisk nivå. Det gäller självklart dess politiskt-militära tänkande som är särskilt dialektiskt. Det gäller också den verkliga innebörden i VKP:s analys av övergången från den demokratiska till den socialistiska revolutionen i koloniala och halvkoloniala länder. I sin rapport till VKP:s fjärde kongress 1976 drog Le Duan följande lärdomar från kampen i Vietnam:

Under vår epok, då det nationella oberoendet och socialismen är ouplösligt knutna till varandra och arbetarklassen spelar en ledande roll under revolutionen i vårt land, betecknar segern för den folkligt nationella demokratiska revolutionen inledningen på övergången till socialismen, inledningen på den period då den proletära diktaturens historiska uppgifter kommer att fullbordas. Det är nu mer än 20 år sedan vi nådde denna punkt i norr [1954]. Den 30 april [1975] nådde hela landet denna punkt.²¹

VKP:s teser ligger långt från den traditionella stalinistiska mensjevnikiska synen på den koloniala revolutionen.

VKP:s uppfattning om proletariatets diktatur hämtar mycket från den stalinistiska uppfattningen: att staten stärks (och inte börjar vittra bort som Lenin ansåg), en enpartiregim (som finns inskriven i den vietnamesiska konstitutionen) som ställer VKP över staten själv (i motsats till den leninistiska uppfattningen om arbetar- och bondesovjeternas överhöghet), att partiet ersätter den klass som det ”representerar” och i vars namn det talar, frånvaron av verklig demokrati inom partiet och massorganisationerna, som underkastats en byråkratisk centralism...

Men man bör betona att stalinismen inte är det enda ursprunget till denna uppfattning. Den härrör också ur den etatistiska tradition som är specifik för Vietnam (den förkoloniala periodens byråkratiska stat), erfarenheterna av en långdragen *militär* befrielsekamp, de komplicerade banden mellan det proletära partiet och en social bas som till övervägande delen bestod av bönder, maoistiskt inflytande, och efter maktövertagandet den gradvisa uppkomsten av en byråkrati i Vietnam självt. Mekanismerna för att härska skiljer sig från de i Stalins Sovjetunionen. Se bara den vikt man lägger vid ”masslinjen”, ”mobiliseringskampanjer” och ”kritik och självkritik”. Även om den vietnamesiska regimen har många drag gemensamma med stalinismen så är den resultatet av verklig revolutionär kamp. Därmed skiljer sig dess förhållande till massorna från den stalinistiska regimen, som var ett resultat av en byråkratisk kontrarevolution.

Vid två tillfällen har VKP:s ledning gjort en radikal och offentlig självkritik: efter jordbrukskrisen 1956 och återigen 1982, vid den femte kongressen. Denna självkritik visar på skillnaderna mellan det vietnamesiska ledarskapet och den stalinistiska regimen i Sovjetunionen. Men den visar också på allvarliga problem i det nuvarande regeringssystemet. Så tidigt som 1976 medgav Le Duan: ”Under det patriotiska motståndet startade vi en stark och entusiastisk rörelse mot angriparen. Men vi har hittills inte lyckats skapa en lika stark rörelse för att bygga socialismen.”²² Sex år senare sa han till den femte kongressen att ”centralkommittén måste göra en skarp självkritik” för de misstag som den har begått sedan segern.²³

²¹ Le Duan i ”Parti Communiste du Vietnam, IVème Congrès national”, *Documents*, Hanoi 1977, s 27.

²² Le Duan, *op cit*, s 137.

²³ ”Parti Communiste du Vietnam, Vème Congrès national”, *Rapport politique du Comité central*, Hanoi mars 1982, s 18 (stencil).

Självkritiken tar inte itu med allt (den griper sig till exempel inte an med VKP:s politik internationellt och i Indokina). Men den berör verkligen många frågor (inklusive den ekonomiska linjen) och slutar med att rikta in sig på de politiska banden mellan partiet, staten och massorna. Le Duans rapport försvarar den traditionella uppfattningen: partiet leder, staten härskar och båda underställs en folklig kontroll. Men han fördömer subjektivism, konservatism, byråkratism, oansvarighet och den administrativa apparatens överdrivna tillväxt. Han kritiserar partiorganisationer som ”lägger alltför liten vikt vid massorganisationernas roll och funktion” och statliga organ som kränker folkets rättighet som kollektiva herrar över samhället. Av detta följer att ”den proletära diktaturens genomslagskraft inte har riktats mot att mobilisera och skola massorna” och han konstaterar att VKP-kadrens ”minskande revolutionära kvalitet har haft en negativ inverkan på partiets anseende bland massorna.”²⁴

De ökande sociala och politiska spänningarna i Vietnam, krisen för VKP:s auktoritet hos massorna och självkritiken under den femte kongressen understryker hur allvarliga den postrevolutionära periodens problem är. Det finns uppenbara objektiva orsaker till dessa svårigheter. Vietnam är ett fattigt land som har blivit ödelagt. Det utsätts för hårda och konstanta påtryckningar från den kinesiska byråkratin och imperialismen. Därmed är det nästan helt beroende av hjälp från det socialistiska blocket, vilket innebär att den sovjetiska byråkratin kan sätta ännu hårdare tryck mot det. Krisen i Kambodja kommer också att få långvariga effekter på Vietnam.²⁵ Byråkratiseringstendenserna blev tydligare efter 1975, delvis på grund av landets sociala utmattning efter 30 års krig. 1976 sa Le Duan att man måste ”vidta praktiska åtgärder för att hindra vissa kadrer och anställda att bli ett privilegierat skikt”.²⁶ De åtgärder han föreslog var otillräckliga.

Den vietnamesiska regimen är resultatet av revolutionär kamp. Men med tanke på de svåra objektiva omständigheterna lider den nu av folkligt missnöje och inre byråkratisering. Den vietnamesiska kommunismen drabbas nu av allvarliga inre motsättningar som hotar att förstöra dess tidigare sammanhållning, i synnerhet eftersom den internationella inramningen förändrades betydligt i och med befrielsekampens slut, den slutgiltiga brytningen med Beijing och krisen i Kambodja. VKP:s ideologi förändras. Dessa förändringar omfattar många viktiga frågor men speciellt den nationella frågan.

Frågan om hur den vietnamesiska nationen bildades har alltid diskuterats i Vietnam (i huvudsak på grund av att det fanns en enhetlig byråkratisk stat före koloniseringen). Men för närvarande är det dominerande temat ”den vietnamesiska nationens 4.000-åriga historia”. Enligt VKP:s ledare och dess mest högröstade historiker är historien bakom grundandet av det som idag är Vietnam *historien om den vietnamesiska nationens bildande*. De hävdar att nationens historia går tillbaka 4.000 år (tillbaka till den tid då Röda flodens delta bebyggdes för första gången) och att den har fullbordats med den socialistiska revolutionen.²⁷

För närvarande anammar VKP teman som en gång i tiden tillhörde nationalisterna. De börjar förvandla uppfattningen om nationen till en kategori som står över historien om produktionsätt och samhälleliga relationer. Således blir nationen en historisk ”konstant” som befinner sig utanför den historiska materialismens analytiska område. Denna utveckling av den vietnamesiska regimens officiella ideologi är oroande. Det är helt naturligt att den vietnamesiska kommunismen ger den nationella frågan största betydelse. Den formades i en nationell

---

²⁴ *Rapport politique du Comité central*, s 99-100, 132.

²⁵ Jag kan inte analysera den komplicerade kambodjanska krisen här. Jag har publicerat flera artiklar i denna fråga på andra ställen.

²⁶ Le Duan, *op cit*, s 135.

²⁷ Angående Vietnams historia, se Le Than Khoi, *Historie du Vietnam*, Paris 1982, och T Hodgkin, *Vietnam: The Revolutionary Path*, New York 1980. Hodgkin försöker placera in augustirevolutionen 1945 i ett historiskt sammanhang med konstituterandet av den vietnamesiska nationen.

rörelse, gjorde sig själv till talesman för den förtryckta nationen och ledde en lång kamp för nationell befrielse. Men temat om ”den vietnamesiska *nationens* 4.000-åriga historia” gör det väldigt svårt att ha en *kritisk* syn på nationalismen, en ideologi som antingen kan vara progressiv eller reaktionär, beroende på det land och den period under vilken den uppträder och på vilka samhällsgrupper som lägger beslag på den. Den kan bli ett kraftfullt vapen i händerna på en framväxande byråkrati.

I politiska och ideologiska termer formades den vietnamesiska kommunismen både av stalinismen och av kamp mot stalinismen och den stalinistiska Internationalen. Den har motsägelsefulla band till de viktigaste delarna av det ”socialistiska lägret”. Den är en del av det socialistiska blocket men säger sig samtidigt vara ett parti med en övervägande nationell linje. Under befrielsekrigen skaffade den sig en klar inre sammanhållning. Den lånade från både stalinismen och maoismen men kan inte reduceras till någondera av dessa. Källan till dess styrka är dess samhälleliga och nationella rötter i landet. Men dessa är också bakgrunden till dess begränsningar eftersom den inte har kunnat (eller velat) anamma arbetar- och den kommunistiska rörelsens lärdomar i Sovjetunionen, Europa eller ens Latinamerika. Den är geografiskt och historiskt begränsad.

Efter segern 1975 har den vietnamesiska kommunismen gått in i en ny historisk fas. Den står inför nya svårigheter och en ny internationell inramning och utsätts för motsägelsefulla spänningar. Den går mot en kris som återspeglar motsättningar i Vietnam och i VKP själv. Dess framtida utveckling kommer i stor utsträckning att bero på utvecklingen av den sociala situationen i Vietnam självt och på hur maktbalansen utvecklas på regional och internationell nivå.

15. K Damodaran: Den indiska kommunismens tragedi¹

Varför tror du att det tog så lång tid för CPI att etablera sig? Vad hade det för verksamhet i början och vilka var dess relationer till den nationalistiska rörelsen: kan det vara så att Kominterns ökända "Tredje period" också förvirrade de indiska kommunisterna genom att under en avgörande period isolera dem från den nationalistiska rörelsens huvudströmningar?

Mina personliga erfarenheter under denna period är begränsade till Kerala, och jag tänker koncentrera mig på dem, men givetvis var marschvägen i huvudsak densamma över hela landet. Jag gick med i CPI när det var olagligt. Det hade förbjudits efter strejkvågen i Bombay 1934, där det ingick en generalstrejk inom textilindustrin. Som ett resultat av detta var till och med distributionen av partilitteratur ytterst ojämn och frågan om en organiserad intern diskussion uppstod aldrig. Men du måste också förstå att CPI på den tiden var en mycket liten organisation nationellt. CPI började i själva verket att utvecklas som nationell politisk kraft först 1935-1936, efter den "Tredje periodens" värsta överdrifter. Kominterns ledare under-skattade fullständigt den indiska borgarklassens och dess politiska verktyg, det indiska Kongresspartiets, relativa *själbestämmanderätt*. De genomgick ett stadium där de satte likhetstecken mellan den nationalistiska rörelsen och imperialismen. Kuusinen, Stalins talesman i den koloniala frågan, och många av *Inprekors* [Kominterns tidskrift – red] skribenter gick så långt som att säga att det indiska Kongresspartiet var en kontrarevolutionär kraft under kampen mot imperialismen, och socialisterna inom Kongresspartiet stämplades som "socialfascister". Angreppen på de nationalistiska ledarna under slutet av 1920-talet och 1930-talet uttrycktes i en ultravänsteristisk retorik och upprepades av de olika kommunistiska grupper som fanns i Indien. Men det räcker inte att skylla på Komintern: det kinesiska partiet drabbades trots allt också av Kominterns felaktiga råd, men det hämtade sig och grep till sist makten.

Så samtidigt som vi inte bortser från hur viktiga de subjektiva misstagen var så måste vi titta djupare, och när vi gör det kommer vi att upptäcka att det fanns en objektiv grund till att det existerade ett starkt och stabilt borgerligt demokratiskt parti som det indiska Kongresspartiet. Det var framväxten av en indisk borgarklass som *inte* var någon kompradorborgarklass och som till och med under det indiska väldets glansdagar åtnjöt ett visst oberoende. Många gånger krockade deras intressen med den brittiska imperialismens intressen. De indiska kapitalisterna utvecklades ovanligt snabbt medan Storbritannien satt fast i mellanimperialistiska krig. Existensen av denna borgarklass jämsides med en civilförvaltning och armé som innehöll många indier, skapade grundvalen för en kolonial statsapparat som lyckades knyta Kongresspartiet till sig och sina strukturer och säkerställa en mjuk övergång när det blev dags för självständighet. Så de indiska kommunisterna stod inför en unik ekonomisk och politisk struktur som de aldrig riktigt lyckades analysera.

Även om CPI faktiskt grundades 1934-1935 så var dess utveckling ojämn. Exempelvis bildades den första kommunistiska gruppen i Kerala först 1937 av fem kamrater inklusive Namboodiripad, Krishna Pillai och jag. Vi beslutade oss för att inte kalla oss kommunistpartiet öppet, utan skaffa oss en bas bland Kongresssocialisterna. Jag tycker att det var riktigt, men det skedde inte nationellt. Således spred vi kommunistisk litteratur inom Kongress-

¹ K Damodaran var fram till sin död 1977 en välkänd medlem i Indiens kommunistiska parti (CPI – Communist Party of India). Intervjun genomfördes av Tariq Ali 1974.

partiets socialistiska del, som själv arbetade som en självständig organisation inom Kongresspartiet. Vårt inflytande inom Kongresspartiet i Kerala var inte försumbart: Namboodiripad, A K Gopalan, Krishna Pillai, och senare jag, var samtliga erkända ledare inom Kongresspartiet i Kerala och vi innehade poster i de ledande kommittéerna. Vi utnyttjade vår ställning inom Kongresspartiet för att organisera fackföreningar, bondeorganisationer, studentorganisationer och föreningar för progressiva och antiimperialistiska författare. Vi bildade ett vanligt kommunistparti i Kerala först i slutet av 1939. Otvivelaktigt spelade vårt massarbete, tillsammans med det faktum att vi identifierades med folkets nationalistiska strävanden, en betydande roll för att se till att Kerala blev en av kommunismens viktigaste fästen efter självständigheten.

När arresterades du första gången som kommunist?

1938. Vid den tiden var jag medlem i partiet, men i massornas ögon betraktades jag fortfarande som en nationalistisk agitator. Det som orsakade min arrestering vid det tillfället var ett tal jag höll vid ungdomsförbundets konferens i Trivandrum. Jag hade blivit ombedd att leda mötet, och i mitt öppningstal gjorde jag ett häftigt utfall mot imperialismen: jag angrep den brittiska imperialismen och maharadjan i Travancore som ett uttryck för det förtryck som den brittiska imperialismen utsatte oss för. Kongresspartiets högerledare hade sagt att maharadjan var en stor man och att bara hans lokala hejdukar var skyldiga och vilseledde honom. Jag angrep bryskt denna absurda uppfattning och använde erfarenheterna från de franska och ryska revolutionerna och konstaterade att deras sätt att ta itu med monarkin var mycket effektivare än Kongresspartiledarnas! Jag förklarade också för mötet att vi måste dra med bönderna och arbetarna i kampen, och avslutade med parollen "Inqilab Zindabad" (Länge leve revolutionen), som jublande togs upp av hela mötet. Samma dag ägde det rum antiimperialistiska demonstrationer och sammandrabbningar med polisen i Trivandrum. Nästa morgon arresterades jag naturligtvis, tillsammans med ungdomsförbundets ledare. Vi tillbringade två eller tre månader i fängelse och frigavs sedan. Från och med då blev fängelset en regelbundet återkommande del av min tillvaro.

Kan du kort beskriva hur utvecklingen som ägde rum i Sovjetunionen påverkade den indiska kommunismen? Den period vi diskuterar var trots allt avgörande: praktiskt taget hela bolsjevikpartiets ledning vid tiden för revolutionen undanröjdes fysiskt av den stalinistiska terrorn som upptakt till en byråkratisk diktatur som upprättade ett fullständigt monopol över livets alla områden. Hur påverkade allt detta de indiska kommunisterna?

För egen del kan jag huvudsakligen tala om Kerala. På den tiden satta jag inte med i den allindiska partiapparaten, och som jag redan har förklarat tillät inte de objektiva förhållandena – för att inte tala om de subjektiva – horisontella kontakter med medlemmar i andra delar av landet. Jag gick med i partiet just innan teserna från Kominterns sjunde kongress, Dimitrovs teser om Folkfrontsstrategin. Det var efter den sjunde kongressen som Stalin blev välkänd i Indien i den mening att han blev den "Store ledaren". Dessa teser sammanföll faktiskt – bättre sent än aldrig – med vårt behov av en enhetsfront med Kongresspartiet mot briterne. Den sektaristiska ultravänsterismen från perioden 1929-1934 hade isolerat oss, och det här sågs som ett försök att rätta till misstagen. För oss var det ett steg i rätt riktning. Inte så mycket i Kerala men i Bombay och Calcutta. Det fanns trots allt inget kommunistparti i Kerala i början av 1930-talet. När folk frågar mig varför CPI blev så starkt i det icke industrialiserade Kerala jämfört med Bombay svarar jag att den viktigaste orsaken är att det inte fanns något CPI i Kerala under perioden 1930-1933 och det gick att börja om på nytt. De flesta av dagens kommunistiska ledare i Kerala var helt och fullt indragna i den civila olydnadsrörelsen som startades av Kongresspartiet 1930-1932. Det förklarar varför de fick massornas stöd och under en senare fas kunde krossa Kongresspartiets monopol.

Men för att besvara din viktigaste fråga: du måste förstå att kommunisterna i Indien inte var särskilt väl skolade i marxismen. För att ge ett exempel: Lenins teser om den koloniala frågan var okända för indiska kommunister fram till slutet av 1950-talet. Den sjunde kongressens linje om en antiimperialistisk enhetsfront i Indien sågs inte som en brytning med det förflutna utan som en fortsättning av sjätte kongressens linje, och förklarades som en taktisk förändring som blivit nödvändig på grund av den förändrade nationella och internationella situationen. Man kan tycka att det är märkligt att den sjätte kongressens katastrofala koloniala teser översattes till malayalam och andra indiska språk under just denna period. Men i praktiken var enhetsfronten ett brott med den vänstersektaristiska linjen. Den nya linje som partiet tillämpade under P C Joshis kunniga ledning hjälpte oss att snabbt gå framåt. För första gången blev CPI en politisk kraft med avsevärt inflytande i Kongresspartiet, bland Kongresspartiets socialister och i massrörelserna. De rivaliserande fackföreningarna förenades i en enda allindisk fackföreningskongress där CPI blev den ledande kraften. Den allindiska Kisan Sabha,* den allindiska studentfederationen och det allindiska progressiva författarförbundet bildades. Kommunisterna spelade en viktig roll för att ena dem och leda deras kamp. Nationell enhet mot imperialismen, vänsterenhet för att gå mot högerens kompromisspolitik som var mot kamp, socialistisk enhet för att stärka vänsterenheten, CPI som grundval för den socialistiska enheten, massorganisationer och masskamp för att bygga och stärka den anti-imperialistiska enhetsfronten – det var den nya linjens motto och positiva delar. Linjen gav verkligen resultat och hjälpte till att bygga upp och stärka det allindiska kommunistpartiet. Partiets medlemskap ökade från omkring 150 år 1934 till mer än 3.000 år 1939, och dess inflytande ökade ännu snabbare. Men detta var också de stalinistiska åren.

Vi fick höra att Stalin var den ”store läraren”, ”ledstjärnan” som byggde socialismen i Sovjetunionen och världssocialismens ledare. Och eftersom jag var nybörjare både vad gäller kommunismen och relativt oskolad i marxism och leninism så accepterade jag det jag fick höra. Det finns en tradition i indisk politik av politiska gurus som upplyser massorna och denna tradition passade stalinismen perfekt. Därför accepterade vi allt som de partiäldste sa till oss och de var själva helt och hållet beroende av Moskva för sina informationer. Det var i denna atmosfär jag uppfostrades som kommunist. Men det fanns en del kamrater som oroades enormt av de uppgifter om massakrer som kom från Moskva. Philip Spratt, en av de kommunister som skickades från Storbritannien för att hjälpa till att bygga upp CPI, blev så demoraliserad och desillusionerad över stalinismen att han lämnade kommunismen helt och hållet och blev liberal humanist och mot slutet av sitt liv antikommunist. Han var en utmärkt kamrat som spelade en ovärderlig roll och hjälpte oss under den första tiden. Kongresspartiets vänsterflygel var också ytterst kritisk mot utrensningarna som ägde rum i Moskva och en del av dess ledare blev oerhört upprörda över propagandan i CPI:s främsta tidning *National Front*, som utmålade Trotskij som en giftig kobra och fascistagent. Till och med Nehru som var en av de första att popularisera den ryska revolutionen och framstegen i Sovjet, uttryckte sitt ogillande med utrensningarna 1938. Men för oss kommunister var trotskismen och fascismen samma sak på denna tid. Jag måste erkänna att även jag trodde att Bucharin, Zinovjev, Radek och andra offer för de stalinistiska utrensningarna var fiender till socialismen, sabotörer och spioner som arbetade i imperialismens och fascismens intressen. I diskussioner med självständigt sinnade socialister försvarade jag Stalin energiskt. Jag tror att det främsta skälet till det var att vi helt och hållet identifierade oss med Sovjetunionen, som på den tiden ständigt angreps av de brittiska imperialisterna och Kongresspartiets höger. Varenda strejk antogs ha inspirerats av Moskva, varje gatudemonstration förmodades vara ledd av

---

* **Kisan sabha** var kommunistpartiets bondeorganisation – öa.

agitatorer i Moskvas sold. Vi försvarade Sovjetunionen mot de här människorna, men naturligtvis helt okritiskt. När Sovjetunionen angreps från vänster använde vi följaktligen samma argument även mot dessa kritiker. När jag ser tillbaka på denna period känner jag att det var en stor tragedi inte bara för oss, utan för hela den kommunistiska rörelsen. Kan du tänka dig: Trotskij hade gått mot fascismen våldsamt och hade varnat de tyska kommunisterna för den fälla de gick i, och samma Trotskij stämplades av oss och tusentals andra som fascist. Vi trodde verkligen på att vi genom att försvara stalinismen också försvarade den ryska revolutionen. Jag minns att jag skrev artiklar som försvarade Stalin i den malayalamiska pressen i Kerala efter mordet på Trotskij, och jag använde boken *Den stora sammansvärjningen* för att få en del fakta eller det jag verkligen trodde var sanningen. SUKP:s officiella historia som publicerades i slutet av 1930-talet stärkte min tilltro till Stalin. Den översattes och gavs 1941 ut olagligt på malayalam och blev snabbt en marxistisk lärobok för våra medlemmar. De studiecirklar jag höll i fängelset för våra kamrater färgades i mycket stor utsträckning av stalinismen. Vi likställde faktiskt stalinismen med marxismen-leninismen.

Vilken blev CPI:s första reaktion på kriget och på vilket sätt förändrades det? En av dina tidigare kamrater, CPM:s [Communist Party of India (Marxist) – en utbrytning ur CPI] ledare A K Gopalan, hävdar i sin bok att CPI blev ett massparti under kriget. Stämmer det?

Partiets första svar var att gå mot kriget, och till och med innan 1939 pressade vi Kongresspartiet att utvidga kampen mot den brittiska imperialismen. Strax innan kriget började var det Kongresspartiet som tvekade. Jag minns att jag lade fram ett ändringsförslag till huvudresolutionen som Gandhi föreslog vid den allindiska Kongresspartikommitténs möte i Poona 1940, ett förslag som för övrigt fick stöd från Jawaharlal Nehru. Jag gick mot Gandhis linje och krävde att det skulle inledas en ny masskamp mot briter. Det var CPI:s linje vid den tidpunkten. Strax efteråt arresterades jag och blev kvar i fängelset till krigets slut. Jag måste förklara varför jag blev kvar i fängelset när de flesta andra kommunister släpptes fria för att tillämpa "folkrigspolitiken". Omedelbart efter krigsutbrottet och under de följande åren hade kommunisterna arresterats i stort antal. I fängelset bröt det ut diskussioner om vår linje var riktig eller ej. Sedan invaderades Sovjetunionen av de nazistiska arméerna. Våra diskussioner blev ännu hetsigare. Professor K B Krishna som satt i fängelse med oss skrev en rad teser som utvecklade "folkrigslinjen" och förfäktade att allting nu hade förändrats och att kommunisterna skulle överge sin antiimperialistiska verksamhet och sitt motstånd mot kriget. Jag skrev ett antal motsatta teser och argumenterade att även om Sovjetunionens existens var livsviktig, så var det bästa sättet att hjälpa de ryska kamraterna trots det *inte* att upphöra med all antiimperialistisk verksamhet utan tvärtom att utvidga den. Den brittiska imperialismen var fortfarande vår fiende. Majoriteten av kommunisterna som satt i fängelse stödde min linje och bara en liten minoritet var för "folkrigsteserna". Några månader senare fick vi så höra att det brittiska partiet hade ändrat sin linje och att Moskva var för denna förändring. Utanför fängelset blev partisekreteraren P C Joshi, som till en början hade varit en av "folkrigslinjens" starkaste motståndare, tvungen att ändra sin linje och börja utnyttja sin vältalighet för att övertyga partimedlemmarna och även massorna om hur viktigt det var att hjälpa till med krigsansträngningarna. Efter bytet av linje befriades de flesta krigsvänliga kommunisterna men en del, inklusive jag, fick sitta kvar i fängelset. Den brittiska underrättelsetjänsten visste mycket väl vilka den skulle befria och vilka som skulle få sitta kvar.

Det verkar som om atmosfären i fängelset vad gäller diskussioner och debatter inom kommunistpartiet var betydligt mer demokratisk än utanför fängelset. Utifrån det du har sagt förefaller det som om alla kommunistpartiets medlemmar oavsett rangordning var indragna i dessa diskussioner och att det i vissa frågor genomfördes omröstningar.

Ja, det är sant, men debatten i fängelset hade sina begränsningar. Så länge diskussionen inte direkt gick emot partiets linje kunde den äga rum. När det till exempel, till och med i frågan

om kriget, kom ett cirkulär från partiets ledning till vår fängelsekommitté som beordrade oss att genomföra den krigsvänliga linjen så övergav jag automatiskt min ståndpunkt och hånades av de andra som sa: ”Du betraktade dig som en av partiets teoretiker men du hade fel!” Denna händelse var ett typiskt exempel på hur vi var skolade som kommunister. Jag gjorde självkritik och erkände att jag hade fel. Jag var tvungen att göra det eftersom partiet alltid hade rätt, men mina tvivel kvarstod och på senare år har jag på nytt försäkrats om att jag hade rätt. Idag är till och med CPI:s och CPM:s ledare tvungna att medge att ”en del fel begicks”. Den frasen är ämnad att inte förklara någonting. Men trots självkritiken släppte inte britterna mig ur fängelset. Det är möjligt att deras underrättelsetjänst bestämde sig för att min självkritik var alltför ytlig. Den officiella anklagelseakt som jag fick i fängelset angav att ett av skälen till min fortsatta internering var det faktum att jag hade varit mot ”folkkriget”. Det stod i svart på vitt i min anklagelseakt! Kommunistpartiets ledning gjorde givetvis ett flertal påpekanden till de brittiska myndigheterna men förgäves. Jag frisläpptes inte förrän i oktober 1945.

Så när Kongresspartiet inledde ”Lämna Indien”-rörelsen i augusti 1942 befann du dig fortfarande i fängelse. Fanns det mycket agg från CPI:s sida mot de svärmar av Kongresspartiets frivilliga och ledare som fyllde fängelserna i rörelsens kölvatten?

Vissa av de som försvarar ”folkkrigslinjen” har utvecklat en uppfattning som påstår att CPI fick stort stöd genom att ”simma mot strömmen”. Jag skriver inte under på denna uppfattning. Givetvis utnyttjade partiet den laglighet som den brittiska imperialismen beviljade det för att skaffa nya medlemmar och öka sin styrka i fackföreningarna, men poängen är att det simmade mot massrörelsens ström och ansågs i allt väsentligt vara allierat med den brittiska imperialismen. Det blev respektabelt att vara kommunist. Många unga kommunister gick med i den brittiska armén för att resa iväg och ”försvara Sovjetunionen” i Italien och Nordafrika. En del av dem gjorde snabbt av med sin ”kommunism” och blev till och med efter kriget kvar i armén – och inte för att utföra underjordiskt arbete! Det stämmer att partiets medlemskap ökade från omkring 4.500 i juli 1942 till gott och väl 15.500 vid tiden för den första kongressen i maj 1943. Även medlemsantalet i massorganisationerna ökade. Men huvuddelen av dessa medlemmar hade inga erfarenheter av stridbar masskamp eller polisförtryck, utan bara fredliga kampanjer som partiet genomfört för att ”odla mer mat”, ”öka produktionen”, ”befria nationella ledare”, ”bilda en nationell regering” och ”försvara fosterlandet” mot den japanska invasionen som aldrig kom. Strejker fördömdes som sabotage. Partimedlemmarna genomförde också socialt arbete för att rädda offren för svälten i Bengalen 1943. De organiserade medicinsk hjälp till offren för smittkopps- och koleraepidemier. Detta sociala arbete gav naturligtvis utdelning till och med i Indien, där det finns en fruktansvärt nonchalant inställning till förluster i människoliv. Men vi misslyckades med vår grundläggande uppgift, nämligen att förklara orsaken till alla de problem som massorna stod inför.

Å andra sidan växte Kongresspartiet och dess inflytande enormt efter ”Lämna Indien”-kampen i augusti 1942. Miljontals män och kvinnor, speciellt ungdomar, drogs till kampen och radikaliserades av den, som sågs som en revolution mot imperialismen. Vi bedrev visserligen kampanjer för att befria de arresterade Kongresspartiledarna och för att det skulle bildas en provisorisk nationell regering för att föra folkkriget. Men samtidigt brännmärkte vi Kongresssocialisterna, Boses anhängare och andra radikaler som trotsade arresteringar och polisförtryck, som femtekolonnare och sabotörer. Vi vädjade till Gandhi och andra Kongresspartiledare att fördöma våldet som dessa personer ägnade sig åt. Istället för att fördöma dem hyllades de efter sin frigivning av inte bara Nehru utan också av icke-våldsförespråkarna som verkligt antiimperialistiska patrioter – Subhas Bose, Jayaprakash Narain, Aruna Asaf Ali och

till och med okända figurer som överste Lakshmi trädde fram som nationella hjältar och hjältinnor.

I själva verket var CPI isolerat från den nationella rörelsens huvudströmning för andra gången på tio år. Enligt min uppfattning överlämnade partiets politik hela den antiimperialistiska rörelsen till Kongresspartiet och den indiska borgarklassen på ett silverfat. Om CPI vid den tiden hade antagit en riktig ståndpunkt så hade det kunnat vinna över en ganska stor och inflytelserik del av Kongresspartiet till kommunismen. Under åren 1936-1942 genomgick Jawaharlal Nehru själv sin mest radikala period och det fanns flera strömningar som var på väg åt vänster (såsom Kongresssocialisterna och Subhas Boses anhängare) i Kongresspartiet. Efter min frigivning från fängelset fick jag uppleva vänsternationalisternas vrede. De brukade ropa "Ner med den brittiska imperialismens försvarare" på våra möten. Så genom att simma mot strömmen när den gick i rätt riktning dränkte vi möjligheten till verklig självständighet och en socialistisk omvandling. Vi utmanövrades och överflyglades av den indiska borgarklassen.

Att partiet återerövrade en del mark berodde till stor del på den stridbara strejkvåg som växte fram under åren 1946-1947 omedelbart efter Andra världskriget, och i vilken vi kastade oss in även om vår politiska linje fortfarande var felaktig. Vi stödde till exempel bildandet av den konfessionella staten Pakistan. I Bombay var det CPI som mobiliserade stöd till myteristerna i flottan 1946, bara för att upptäcka att vår politiska linje att stöda enheten mellan Kongresspartiet och Muslimska förbundet hindrade all verklig solidaritet eftersom myteriet inte så mycket knäcktes av britterna som av Kongresspartiets och Muslimska förbundets ledare. De enade sig tillfälligt för att möta detta nya hot på sin vänsterflygel som var obehagligt lik en del av händelserna under ryska revolutionen. Ett antal av oss, inklusive jag, arresterades återigen för att vi underblåste klasskampen och vi släpptes fria först den 13 augusti 1947, knappt 24 timmar innan självständigheten.

Vilken logik låg bakom Ranadives ökända teser som tvingade in CPI på en ultravänsteristisk kurs under perioden efter självständigheten?

Jag tror att vi noggrant måste skilja mellan flera sammanhängande faktorer. Det finns inget tvivel om att teserna som utarbetades av Ranadive och antogs av den andra kongressen i Calcutta 1948 var ultravänsteristiska, men den kritik som riktades mot dem i slutet av 1950-talet och till och med idag av många kommunister och vänstermedlemmar i Kongresspartiet har en något ihålig klang eftersom den görs utifrån en reformistisk synvinkel.

Efter överförandet av makten bröt det ut en förväntansfull kamp i många delar av landet: denna kamp hade en tudelad karaktär. Den både firade maktöverförandet *till Kongresspartiet* och förväntade sig också att Kongresspartiet skulle genomföra alla sina radikala löften. En likartad kamp hade också hälsat valet av Kongresspartiet till provinsregeringar 1937 medan britterna fortfarande befann sig i Indien. Det denna kamp berättar för oss är att det finns ett samband mellan viktiga segrar på den borgerliga politikens område och den utomparlamentariska massrörelsen. Det förekom också kamp i Telengana (Hyderabad) som hade inletts innan självständigheten och som fördes mot Nizam i Hyderabad, mot hans regering och deras understödda jordägare på landsbygden runt Hyderabad. Även här förändrade den indiska arméns ingripande situationen, eftersom den fullständigt røjde Nizam ur vägen och på samma gång hindrade vänsterns utveckling.

Upproret efter självständigheten omfattade arbetare, bönder, studenter och lärare. Många vänstermedlemmar ur Kongresspartiet deltog under kampen för utvidgade fackliga rättigheter, för att avskaffa godsägarna och för mer frihet. Kampen pressade i hög grad Kongresspartiet att röra sig åt vänster. Om CPI hade utarbetat en korrekt strategi på grundval av en analys av förhållandena i Indien under de föregående åren, skulle det ha kunnat spela en avgörande roll

under denna kamp och givit den en ledning. I så fall skulle Ranadives teser ha varit malplacerade men skulle ha fått ett större gensvar. Men med tanke på CPI:s krokvägar visade sig ultravänsterismen vid 1948 års kongress bli katastrofal. Massorna var inte beredda att störta Nehrus regering. Tvärtom identifierade sig stora delar av dem med den, och CPI:s paroll: ”Denna självständighet är en falsk självständighet” lyckades bara isolera partiet. Den väpnade kamp som inleddes tillsammans med denna paroll ledde till att många medlemmar dog och andra fängslades och torterades över hela subkontinenten. Analysen av Nehrus regering som imperialismens hantlangare och en kompradorregering var ett annat misstag, eftersom det antydde att det inte fanns någon skillnad mellan den brittiska administrationen och Nehrus postkoloniala regering. Som marxister numera i allmänhet accepterar var den indiska borgarklassen aldrig någon kompradorklass i ordets egentliga mening. Den åtnjöt en relativ autonomi även under den koloniala ockupationen. Att hävda att den var en kompradorklass efter självständigheten var inte bara ultravänsteristiskt i meningen att det förstärkte en felaktig strategisk linje, utan visade också den indiska kommunismens teoretiska otillräcklighet. Många av den periodens teman togs upp på nytt i slutet av 1960-talet av de maoistiska rebellerna i Naxalbari och andra delar av Indien och vi vet vilka katastrofala konsekvenser det blev av det. Bortsett från det faktum att hundratals unga människor dödades, tusentals torterades och rörelsen gick från motgång till motgång, så har vi fortfarande arvet efter det i form av tusentals politiska fångar som har fängslats av den indiska härskande klassen. Tragedin är att de som fängslats praktiskt taget har förlorat allt masstöd.

För att återvända till 1948: ett stort antal kommunister, inklusive jag, arresterades på nytt, och det var i fängelset som ett antal debatter om Ranadives teser inleddes. Det fanns en hel del missnöje med den nya linjen. De fackliga kamraterna blev alltmer fientligt inställda till partiledningen. Partiets ledning hade utropat en nationell järnvägsstrejk som fullständigt hade misslyckats. Den hade bara lyckats visa vilka som var kommunistiska anhängare i järnvägsfacket och många av dem arresterades. Sedan sa partiledarna att de kommunister som ledde fackföreningen var revisionister och reformister och att det var därför järnvägsstrejken inte ägde rum. Men även denna diskussion utvecklades snabbt på ett visst sätt. Det gjordes inga som helst ansträngningar att analysera de förhållanden som rådde i Indien. Det blev ett möte med ”Stalin sa...” på vilket motståndarna under diskussionen svarade ”men Mao sa motsatsen...” Så debatten blev till stor del ofruktbar. Således skulle inte alla dessa dispyter avgöras av partikongressen efter en diskussion i hela partiet och efter att ha utarbetat ett bokslut över Ranadives linje. I enlighet med stalinismens bästa traditioner beslutade partiledningen att skicka en delegation till Moskva för att träffa Stalin. Fyra ledare valdes till denna unika ära: Ajoy Ghosh, Rajeshwar Rao, S A Dange och Basava Punniyah. Ranadive ställdes i skuggan. De återvände med en ny taktisk linje och ett nytt programförslag som antogs av en specialkonferens som hölls i Calcutta i oktober 1951. Den nya linje som utarbetas under direkt ledning av Stalin, Molotov och Suslov förkunnade att Kongresspartiets regering installerades med de brittiska imperialisternas samtycke, att det fortfarande härskade en kolonial struktur i Indien, att imperialisterna nu dolde sitt styre med hjälp av Kongresspartiregeringens slöja och att regeringen var helt underordnad imperialismen, och att kommunistpartiets omedelbara uppgift var att störta den indiska staten och ersätta den med en Folkdemokrati. Fyra år efter överförandet av makten ansåg således Stalin och Sovjetunionens övriga ledare att Indien var ett kolonialt land under den brittiska imperialismen. Inte överraskande godkände partikonferensen den nya linjen, i synnerhet som den hade välsignats av den ”störste marxist-leninisten och världsrevolutionens ledare”. Det var så de flesta av våra kamrater tänkte åtminstone fram till 1956. Även jag skrev en tid under på denna absurda ståndpunkt, men inom kort uppstod tvivel och jag började hävda att Indien var politiskt fritt.

Men i praktiken skedde det en ny utveckling. Samtidigt som partiet antog det nya programmet 1951 beslutade det att delta i de allmänna val som snabbt närmade sig. Även om det i sig själv var riktigt var den politik som partiet antog efter valen ett ännu tydligare tecken på den svängning som hade gjorts. Från ultravänsterism hade partiet nu slagit in på en inriktning som bara kan kallas parlamentarisk kretinism. Både valmanifestet och det nya programmet 1951 slog fast att socialismen inte var partiets omedelbara mål eftersom Indien fortfarande var ett underutvecklat kolonialt land. Den omedelbara uppgiften bestod i att ersätta Nehrus anti-demokratiska och antifolkliga regering med en folkdemokratisk regering på grundval av en koalition mellan alla antiimperialistiska och antifeodala partier och krafter. Ordet ”klass” ersattes med ordet ”parti” och ordet ”stat” ersattes med ordet ”regering”. Det var inte bara betydelseförändringar. Från och med 1948-1951 hade partiet sagt att dess mål var att upprätta en folkdemokratisk *stat* som var startpunkt för proletariats diktatur. Om vi bortser från de tvetydigheter och undanflykter som finns i formuleringen ”Folkdemokrati” så var målet trots allt klart. Partiets tredje kongress i Madurai betonade att partiets centrala uppgift var att kämpa för att ersätta Kongresspartiets regering med en ”demokratiskt enad folkregering”. Och här var ”folkdemokrati” helt klart inte lika med proletariats diktatur. Den uppfattades som en allians mellan CPI och de ”demokratiska” partier som var mot Kongresspartiet. Partiets mål blev att skaffa sig parlamentarisk majoritet och samla tillräckligt många allierade för att bilda regering. I olika förkländnad är det fortfarande CPI:s och CPI(M):s politik.

Kan du förklara varför CPI trots alla sina sekteristiska misstag lyckades så bra under de allmänna valen 1951? Det hade utsatts för förtryck, var isolerat från de antiimperialistiska krafterna, och hade – uppenbarligen helt riktigt – i sista stund bestämt sig för att delta i valen.

Jag tror att vi alla blev överraskade av valresultaten. Vi fick omkring 26-27 platser i parlamentet, blev det största partiet efter Kongresspartiet och den viktigaste samlingspunkten för oppositionen mot regeringen. I vissa fall fick våra kandidater till och med fler röster än Nehru och över en natt blev en hel rad kamrater som alldeles nyligen hade befunnit sig underjordiskt eller i fängelse medlemmar i parlamentet eller provinsförsamlingar. Jag tror inte att den främsta anledningen till denna framgång var att folk som röstade på oss tyckte att vår sekteristiska linje var korrekt. Den viktigaste faktorn var att partiets medlemmar var en del av massrörelsen. De arbetade i fackföreningar och bondeorganisationer och många av dem respekterades för sin ärlighet och sitt mod. Således var rösterna på CPI i valen 1951 en ren klassröst och de visade vilka möjligheter som fanns. Det faktum att de inte förverkligades visar sig på sätt och vis i partiets representation i parlamentet idag, som i grova drag är samma som 1951.

Ägde det efter vändningen till parlamentarism rum någon diskussion i partiet om vilken taktik som skulle användas utanför parlamentet? Det var väl svårt att stänga av partimedlemmarnas engagemang i masskampen.

Ja, det hölls diskussioner i partikommittéerna. Efter Koreakriget hade Sovjetunionen slagit in på en politik av fred och samarbete med de kapitalistiska länderna, som Chrusjtjov senare skulle teoretisera kring som ”fredlig samexistens”. Både Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina började hylla Indiens regering för dess ”progressiva” politik, i synnerhet dess utrikespolitik som grundades på alliansfrihet. Under sina besök i Indien drog Chrusjtjov och Zhou Enlai enorma folkmassor. Nehru blev en av upphovsmännen till ”Bandungandan”. Det var mot denna bakgrund som debatten i vårt parti fortsatte. Är Indien verkligen fritt eller fortfarande underordnat den brittiska imperialismen? Vilka ska vi alliera oss med på det politiska området? Jag minns diskussionerna vi hade i CPI:s provinskommitté i Malabar, där jag var sekreterare, och under kongressdiskussionerna inför partiets konferens i Malabar. En del ville ha en koalitionsregering mellan Kongresspartiet och kommunisterna, andra argumenterade för

en front mot Kongresspartiet och riktade elden mot INTUC (Indiska nationella fackföreningskongressen) som leddes av Kongresspartiet. Båda såg i huvudsak problemet som en fråga om att vinna valen. Det dessa kamrater inte insåg var att vi genom att ena klassen i kamp mot sina förtryckare på samma gång skulle ha försvagat Kongresspartiet i valen. Jag var därför mot båda dessa linjer. Min ståndpunkt vid den tiden var att CPI först och främst skulle ha en masslinje under den förestående kampen. Vi borde i grund och botten se på kampen som en kamp mellan klasser och inte mellan partier. Följaktligen borde vi försöka få till stånd enade aktioner mellan AITUC och INTUC och andra fackföreningar mot kapitalisterna med målet att ena arbetarklassen och andra massorganisationer som hade splittrats under perioden omedelbart efter kriget. Jag argumenterade för att vi på basis av en klassenhet skulle försöka förena alla progressiva delar av folket, inklusive anhängare till Kongresspartiet, för att genomföra jordreformer, för arbetarnas rättigheter, för mer demokratiska rättigheter, för en beslutsamt antiimperialistisk utrikespolitik, etc, och med hjälp av denna kamp få massorna att överge det borgerliga inflytandet och bygga arbetarklassens ledarskap. Den politiska resolution som jag lade fram vid partikonferensen i Malabar antogs av en majoritet.

Partiets fjärde kongress hölls 1956 i Palghat i Kerala. Majoriteten lade tonvikten vid en front mot Kongresspartiet. Det passade med deras teori att den indiska borgarklassen var underordnad det brittiska finanskapitalet. P C Joshi, Bhawani Sen, jag och några andra delade faktiskt ut en alternativ resolution som Joshi lade fram å våra vägnar. Vår resolution pekade på att Kongresspartiets regering inte var underordnad imperialismen även om den ibland gjorde en del kompromisser, att den i första hand tjänade borgarklassens lokala intressen och inte vanligt folks intressen, att alla de akuta problem som plågade vårt folk uppstod på grund av borgarklassens ledning av landet och att den verkliga boten därför var att upprätta en proletär ledning för att fullborda den borgerligt demokratiska revolutionen. Den uppmanade de olika fackföreningarna som AITUC, INTUC, HMS och UTOC att gå samman i en enda förenad facklig organisation. Den uppmanade de förenade massorganisationerna att ingripa för att forma den Andra femårsplanen i sina egna och landets intressen. Den betonade behovet att bygga en förenad Nationell Demokratisk front som en kraftfull massrörelse för att smälta samman massorna både i och utanför Kongresspartiet genom kamp mot de imperialistiska och feodala kvarlevorna och mot högerens reaktionära politik. Vi menade att en sådan enad demokratisk front var ett sätt att bygga proletariats herravälde. Vår resolution förlorade men en fjärdedel av delegaterna stödde oss. En del av de förändringsförslag som vi lade fram införlivades i den officiella resolutionen, vilket ledde till att den senare tolkades på olika sätt.

Vad fick SUKP:s tjugonde partikongress för inverkan på CPI:s kongress? Diskuterades den överhuvudtaget?

Ja, absolut. Det lades fram en resolution till vår kongress om förändringarna i Sovjetunionen. Den biföll den övergripande tankegången i Chrusjtjovs tal men krävde mer diskussioner om de frågor han hade tagit upp. Men det genomfördes ingen fullständig diskussion om det varken på partikongressen eller efteråt. Orsaken till att det krävdes ytterligare diskussioner var att de flesta kamrater inte var övertygade om att angreppet mot Stalin var riktigt. Efter 1956 började jag själv på ett radikalt sätt tänka igenom en hel rad frågor. Jag ville försvara Chrusjtjov för hans angrepp mot Stalin trots att jag fram tills dess hade varit en pålitlig stalinist. Efter den tjugonde partikongressen kunde jag inte sova på två eller tre nätter. En man som vi hade lärt oss att dyrka, vår världsrörelsens idol, hade angripits av sina tidigare kamrater. Till och med efter att ha läst Chrusjtjovs hemliga rapport befann jag mig fortfarande i ett chocktillstånd. Under en tid kunde jag inte tro på den, men efter att ha läst igenom den på nytt och tänkt över den drog jag slutsatsen att Chrusjtjov hade rätt och jag började försvara honom

mot Stalins anhängare. Det var Chrusjtjovs angrepp på Stalin som fick ett antal kamrater att börja angripa honom som revisionist, ty hans övriga teser var inte alltför olika Stalins egen praktik.

Vid partikongressen 1956 valdes jag in i partiets högsta organ, dess Nationella råd. Innan dess hade jag uteslutande arbetat på provinsnivå och koncentrerat mig på att bygga upp partiet i Kerala.

Strax efter er fjärde partikongress vann CPI en fantastisk seger i provinsvalen i Kerala och blev den lagstiftande församlingens största parti. Partiets ledare E M S Namboodiripad bildade den första kommunistiska regeringen i Indien. Valet visade klart att partiet hade ett massstöd i provinsen och det riktade också ett slag mot den kalla-krigs-ideologi som var förhärskande på den tiden. Men vad blev enligt din åsikt det verkliga resultatet av denna seger både på massrörelsen och på CPI:s framtida utveckling?

Strax efter att den kommunistiska regeringen hade bildats ägde det rum en hetsig diskussion inom kommunistpartiets ledning i Kerala angående den nya regeringens karaktär. Den förhärskande uppfattningen, som förfäktades av de centrala ledarna inklusive Namboodiripad, var att arbetarna hade gripit makten i Kerala med fredliga medel genom att erövra majoriteten i valen, och att Kerala skulle bli det bästa exempel man kan tänka sig på den fredliga vägen till socialismen. Det var första gången det hade hänt någonstans i världen och det visade vägen till framtiden för kamrater över hela världen. Det var ledningen första reaktion.

Jag höll inte med om denna åsikt. Jag hävdade att staten trots kommunisternas seger fortfarande var en kapitalistisk stat och att det vore fel att sprida illusioner om motsatsen. Jag fick stöd från ett litet antal kamrater. Partisekreteraren Ajoy Ghosh skickades från Delhi för att diskutera med ledningen i Kerala för att försöka lösa dispyten. Båda uppfattningarnas lades fram inför honom. Jag talade för minoriteten och argumenterade att vi hade regeringsmakten i en provins, men att staten både på provinsnivå och nationellt fortfarande var kapitalistisk och att den viktigaste fråga vi stod inför var hur vi skulle använda denna situation för att stärka partiet och massrörelsen. Med andra ord hade inte arbetarklassen kommit till makten. E M S förde fram majoritetens uppfattning och efter att han hade slutat viftade Ajoy Ghosh med fingret mot mig och frågade: "Vill du påstå att E M S Namboodiripad är en borgare? Är han inte representant för arbetarklassen?" och en massa annat enligt samma linjer. Självfallet var det inte vad jag hade menat. Frågan var om staten var borgerlig eller ej. Namboodiripad var bara premiärminister i en provinsregering. Ghosh stödde majoriteten och så var det med det. Jag behöll min uppfattning men all opposition upphörde. Först sedan regeringen i Kerala hade upplösts skrev Namboodiripad en artikel i *Communist*, som då var teoretiskt organ för CPI:s avdelning i Kerala, där han hävdade att staten inte hade varit någon arbetarstat. Om denna visdom hade gått upp för honom tidigare hade kanske situationen varit en helt annan, eftersom partiet skulle ha lagt huvudvikten vid den utomparlamentariska masskamp som hade fört det till makten. Men Kerala gav CPI:s ledare en överväldigande önskan att erövra makten och bilda regeringar med parlamentariska medel. Vi kan fortfarande se det i båda delarna av det som brukade vara CPI. De bildar inte allianser utifrån principiella grundvalar utan för att få regeringsposter.

Segerns inverkan på massorna var enorm. Omedelbart efter segern jublade de flesta arbetare och fattigbönder. De hade en djupgående känsla av att den nya regeringen skulle tillfredsställa deras krav. Det fanns en enorma känsla av stolthet och styrka inom arbetarklassen. Jag minns hur jag hörde fattiga, icke läskunniga arbetare säga till poliser på gatan: "Nu vågar ni inte angripa oss för nu är det vår regering som sitter vid makten. Namboodiripad är vår ledare. Vi härskar." Det var en inte ovanlig uppfattning. Regeringen hade avsevärda reserver av välvilja. Bland fattigbönderna, delar av studenterna och lärarna fanns det också en känsla av glädje

som ökade när de såg hur modfällda godsägarna, kapitalisterna och reaktionärer i största allmänhet blev av segern. Under de första veckorna efter valet höll kommunistpartiets ministrar mycket radikala tal och betonade ständigt sitt stöd för arbetarnas kamp.

Men dessa löften begränsades huvudsakligen till tal. Namboodiripad och hans ministrar upptäckte ganska snabbt att statsförvaltningen var en mäktig enhet och att chefssekreteraren, provinsens högste ämbetsman, arbetade på order från centrum och inte från provinsens premiärminister. Samma sak gällde polisen, och dessutom kunde inga lagar antas utan godkännande från centrum. Så till och med när det handlade om att införa ett antal *reformer* fann de kommunistiska ministrarna att de var maktlösa. Eftersom de inte hade några andra verkliga perspektiv befann de sig i en återvändsgränd. Inget radikalt annorlunda hände och efter ett tag började den kommunistiska regeringen förlora nyhetens behag. I vissa fall förvandlades jublet till passivitet och i andra till öppen och bitter besvikelse.

En viktig prövning för den nya regeringen uppstod några månader efter att den hade valts. Arbetare på en fabrik nära Quilon, en stad nära huvudstaden Trivandrum, gick ut i strejk. Fackföreningen på fabriken leddes av RSP (Revolutionära socialistpartiet). Strejken riktades inte mot regeringen utan mot arbetsgivaren i denna speciella fabrik. Det var en typisk facklig strid. Jag minns tydligt hur situationen utvecklade sig. Vi satt i ett möte med CPI:s Nationella råd (som bestod av omkring 60 kamrater) när vi fick nyheten att tre av de strejkande arbetarna hade skjutit till döds av polisen. Vi blev alldeles förbluffade. Arbetare hade skjutit till döds av polisen medan kommunister satt vid makten. Det omedelbara svaret från *samtliga* kamrater blev att fördöma skottlossningen, inleda en omedelbar utredning, ge kompensation till de sörjande familjerna, offentligt be om ursäkt till de strejkande arbetarna och offentligt lova att det aldrig skulle hända igen så länge vi satt i regeringen. Det var vårt instinktiva klassvar. Men en diskussion påbörjades som varade i två timmar och i slutet av den togs beslut som var helt andra än vårt första svar. Enligt min uppfattning var hela affären oförsvarlig, men man måste förstå sammanhanget på den tiden.

De reaktionära grupperna och partierna hade inlett en kampanj mot oss under den demagogiska parollen ”Gå med i befrielsekampen mot det kommunistiska styret”. De hade börjat utnyttja våra svagheter. I spetsen för rörelsen stod de romerskt katolska prästerna (som ni vet har Kerala en betydande katolsk befolkning) och Nairkasten. Men alla som var mot CPI inklusive höger- och vänstersocialdemokrater (Socialistpartiet och RSP) anslöt sig till dem och rörelsen började få ett masstöd. Det var i detta sammanhang som polisens beskjutning ägde rum. Logiken hos de kamrater som förespråkade att vi skulle ändra den första ståndpunkten angående skottlossningen lät ungefär så här: om vi angriper polisen så kommer deras moral att försämrans allvarligt; om moralen försämrans kommer den antikommunistiska rörelsen att stärkas; om den antikommunistiska rörelsen stärks kommer vår regering att störtas; om vår regering störtas så kommer det att innebära ett fruktansvärt slag mot den kommunistiska rörelsen. Den resolution som till sist antogs av partiet försvarade polisens handling. Det bestämdes att någon måste resa till platsen för att förklara vår ståndpunkt, angripa RSP och försvara polisaktionen. Jag antogs vara ett av partiets dugligaste talare på malayalam och jag ombads åka och tala å Keralas kommunistpartis vägnar. Mitt svar blev att vägra och vidmakt-hålla att jag inte kunde finna mig i rådets beslut och därmed inte kunde försvara det. Jag beordrades då formellt av partiledningen att resa dit och försvara partiet. Jag åkte. Jag talade i en och en halv timme och det var ren och skär demagogi. Jag skyllde de tre arbetarnas död på RSP:s oansvar och bad dem offentligt förklara varför de hade fått dessa arbetare att bli skjutna. Jag riktade våldsamma angrepp mot strejkledarna. När jag reste hem samma kväll mädde jag verkligen illa inombords. Jag kunde inte sova. Jag tänkte hela tiden att jag borde ha

vägrat att försvara partiet och det kändes som om jag var på väg att bli tokig. Jag skrek åt min fru. Istället för att skrika och fara ut i förbannelser mot partiledarna som hade försatt mig i en sådan situation lät jag det gå ut över min fru. Påföljande dag ombads jag tala på tre olika ställen och hålla samma tal. Den här gången vägrade jag blankt och min vägran godtogs.

Skottlossningen fick uppenbarligen en traumatisk effekt på ett antal partimedlemmar som du, men fick den också en varaktig inverkan på arbetarklassen?

Det försvagade naturligtvis regeringen och undergrävde dess masstöd, men en stor del av våra anhängare förblev lojala trots händelserna i Quilon. Reaktionärernas stöd ökade givetvis, men till och med i detta skede hade vi kunnat behålla vår styrka och troligen ökat den tiofalt om CPI:s ledare hade insett det dialektiska förhållandet mellan parlamentariskt arbete och massarbete och förstått att det förstnämnda alltid måste underordnas kampens behov. Under denna process skulle vi blivit avlägsnade från regeringen, som vi hursomhelst blev, men vi skulle ha befunnit oss i en oändligt mycket starkare position och vi kunde ha skolat massorna i den borgerliga demokratins begränsningar. Det kunde ha utvecklats ett verkligt revolutionärt medvetande. Inget av detta gjordes och samtidigt höll Namboodiripad tal som förutspådde inbördeskrig, vilket följde logiskt ur hans uppfattning att arbetarklassen hade gripit makten. Dessa tal utnyttjades sedan av Kongresspartiets ledning för att angripa och försvaga regeringen ännu mer. Utifrån rapporter i pressen och uttalanden från Kongresspartiets ledare blev det snart uppenbart att centrum funderade på att genomdriva ett presidentstyre och upplösa regeringen. Den reaktionärt ledda massrörelsen i Kerala nådde också en höjdpunkt. Det blev snart svårt för kommunistpartiets ledare att åka någonstans utan att bli utsatta för stenkastning och det gällde även mig. Det var vid denna tidpunkt som Nehru bestämde sig för att besöka Kerala och själv bevittna situationen. Han stormades av personer som krävde att regeringen omedelbart skulle upplösas. Han träffade givetvis också oss. Han hade ett antal enskilda möten med regeringsministrar och en delegation från kommunistpartiets delstatskommitté. Jag var en av medlemmarna i denna delegation. Jag minns att en av de första frågor han ställde under diskussionerna med oss var: "Hur lyckades ni på så kort tid isolera er så enormt från folket?" Han föreslog sedan att den kommunistiska regeringen kunde sitta kvar på villkor att det skulle hållas nyval för att låta väljarna avgöra. Delstatens kommitté sammankallade ett speciellt möte för att diskutera Nehrus förslag och på begäran från Namboodiripad beslutade den att avvisa förslaget. Vi var beredda att gå med på nyval bara om det hölls val också i alla de andra provinserna! Jag tyckte redan då att det var ett felaktigt beslut. Vi skulle ha gått med på Nehrus förslag, skaffat oss andrum och sedan gått i strid mot oppositionen, som hursomhelst var en brokig blandning av reaktionärer, opportunisterna som svansade efter den vinnande sidan och socialdemokrater. För det andra skulle valen ha hållits med den kommunistiska regeringen vid makten, vilket skulle ha neutraliserat om inte helt och hållet hindrat statsapparaten från att ingripa mot oss och använda ämbetsmän och poliser. Hursomhelst vägrade vi och 1959 avsattes regeringen. Men under nästa val 1½ år senare ökade vi vår andel av rösterna även om vi fick färre mandat. Så även om vi besegrades i valet så var det inget verkligt nederlag i massornas ögon. Och det trots alla våra fel och misstag.

Valsegern i Kerala gjorde utan tvekan CPI till en nationell kraft. Dess prestige ökade tiofalt och kommunistiska entusiaster besvarade de borgerliga kommentatorernas utslitna rubriker med: "Efter Nehru, Namboodiripad!" Keralas betydelse var i den meningen känslan av att Kongresspartiet gick att besegra och att det fanns ett alternativ, nämligen Indiens kommunistiska parti. Det var ingen oviktig faktor med tanke på den internationella situationen. Givetvis fanns det kritik även inom CPI mot det sätt på vilket E M S:s regering hade tolererat dödandet av arbetare. Den delstatliga kommittén för CPI i Västbengalen skrev ett brev som kritiserade partiet i Kerala. Men trots allt detta drog Namboodiripad större folkmassor än någon annan CPI-ledare, och han hade blivit en nationell figur genom sina egna meriter som ledare för det

framgångsrika CPI i Kerala. Kommunistpartiets kongress i Amritsar 1958 behandlade honom också som en hjälte och förkunnade att det gick att ta makten med hjälp av val, en uppfattning som underlättades av de ståndpunkter som utvecklades av det sovjetiska partiet. Det gjordes några förändringar av huvudresolutionen och några få kamrater uttryckte tvivel, men på det hela taget var det samförstånd. Amritsarlinjen skulle tillämpas nationellt.

Fördes det inte ens efter 1959 någon verklig diskussion inom ledningen om de problem som uppstår på strategisk nivå vid valsegrar för partier som utlovar någon sorts socialistisk omvandling. Nog var en av de viktigaste svagheterna hos CPI i Kerala, CPM i Västbengalen och senare Unidad Popular i Chile att de inte insåg behovet av att hjälpa till att skapa sovjetliknande folkmaktsorgan som kunde organisera massorna oberoende av den borgerliga staten och användas för att utmana staten när det behövdes. Hela denna dimension har saknats i kommunistpartiernas strategi under många decennier.

De problem du nämner är mycket viktiga och avgörande men jag är ledsen över att behöva säga att de inte fanns med i de diskussioner som ägde rum. Ett av stalinismens resultat är just att den avgörande betydelsen av att organisera massorna i sina egna maktorgan, såsom sovjeter, har försvunnit. Partiet har betraktats som massornas enda företrädare.

Vad gäller min egen politiska utveckling så fortsatte jag att hysa tvivel efter 1956. Frågan om Stalin var löst för mig genom Chrusjtjovs tal, men jag var fortfarande helt förvirrad i de internationella frågorna. Min inställning till Ungern var exempelvis helt ortodox. Jag skrev till och med en pamflett med rubriken "Vad hände i Ungern" för att besvara de utbredda angreppen mot Sovjetunionen i varenda borgerlig tidning. Så trots 1956 förändrades mitt tänkande bara gradvis. Jag upplevde regelbundet att jag behövde läsa mer, men tillgången på material var också mycket begränsat i Indien på den tiden. 1956 trodde jag att jag hade brutit med stalinismen men när jag tittar tillbaka är det uppenbart att så inte var fallet. Amritsarlinjen, regeringen i Kerala, allt detta ökade mina tvivel, men det var på den nivån frågorna stannade: personliga tvivel, varav många inte ens uttrycktes inom partiet. Jag är övertygad om att det måste ha varit fallet för många kommunistiska medlemmar på den tiden. Men det fanns inget revolutionärt alternativ till CPI:s linje.

Ytterligare en förändring ägde rum 1958 när jag fick möjlighet att besöka Sovjetunionen. 1958 besökte jag Tasjkent som medlem i den indiska författardelegationen som närvarade under den afro-asiatiska författarkonferensen. Även kinesiska delegater deltog och de var helt öppna med att förklara sina meningsskiljaktigheter med Sovjetunionen. Men jag fick också tillfälle att se Sovjetunionen, och även om det inte går att förneka att de hade gjort enorma framsteg så fanns det en annan sida som gjorde mig illa till mods. Det hölls en speciell mottagning i Moskva för de indiska delegaterna där Chrusjtjov deltog. Under denna hölls ett kulturellt uppträdande och till min förvåning upptäckte jag att den tomma stolen bredvid mig hade övertagits av Chrusjtjov. Så jag tog tillfället i akt för att diskutera med honom och försökte skingra mina tvivel. Du kanske minns fallet Pasternak som hade orsakat en hel del uppmärksamhet på den tiden. Hur kunde det vara möjligt att den sovjetiska regeringen femtio år efter revolutionen fortfarande kände sig hotade av en roman som hade skrivits av Pasternak? Jag förklarade att jag som författare inte kunde rättfärdiga den behandling han utsatts för även om jag som marxist inte höll med om hans politiska linje. Jag förklarade för honom att det i ett land som Indien där många antiimperialister hade dömts till fängelse för sina skrifter inklusive dikter och korta noveller, där gick det inte att rättfärdiga och verkligen försvara det sovjetiska partiet i frågan om Pasternak. Chrusjtjov förnekade allt ansvar för händelsen och hävdade att den sköttes av författarförbundet och föreslog att jag skulle

diskutera frågan med dem. Det var uppenbart att han absolut inte ville diskutera frågan. Därefter diskuterade vi problemet med drickandet i Sovjetunionen och jag frågade om han hade övervägt ett rusdrycksförbud. Han svarade att de hade det, men om det infördes ett förbud skulle det omedelbart börja uppstå olagliga spritfabriker vilket bara skulle skapa allvarligare problem. Jag svarade genom att på liknande sätt framkasta, att om de fortsatte att förbjuda böcker så skulle det uppstå olagliga boktryckerier och det kunde också orsaka problem. Nu var han väldigt irriterad och föreslog att vi skulle koncentrera oss på baletten! Jag började inse "avstaliniseringens" begränsningar. Försöken att diskutera Jugoslavien och Kina misslyckades också. Diskussionerna med tjänstemän från författarförbundet var mer energiska men en lika stor besvikelse. Som ett resultat av det blev jag alltmer desillusionerad.

Besökte du några andra länder än Sovjetunionen? Fick du till exempel möjlighet att besöka Folkrepubliken Kina, där revolutionen ägt rum senare och i en mening var av större betydelse för de problem som Indien står inför?

Efter min resa till Sovjetunionen fick jag fler möjligheter att resa utomlands och diskutera med utländska kamrater. Det var väldigt avgörande för min politiska utveckling. 1960 deltog jag till exempel på det Vietnamesiska arbetarpartiets tredje kongress i Hanoi. Harekrishan Konar och jag var broderliga delegater från det indiska partiet. Jag överlämnade vänskapliga hälsningar från de indiska kommunisterna till kongressen och efteråt diskuterade jag situationen med många kamrater från olika länder. Det var en mycket spännande period. FNL var på väg att bildas i syd och splittringen mellan Kina och Sovjetunionen började dominera de kommunistiska mötena. Den sovjetiska delegationen bjöd oss på middag för att förklara sina åsikter, som vi hursomhelst var bekanta med. Diskussionen fortsatte nästa dag då både Konar och jag utsatte ryssarna för ytterst kritiska utfrågningar. Det positiva med den sino-sovjetiska konfliktens inledande period var att det för första gången sedan 1920-talet blev möjligt med debatt och diskussioner om grundläggande frågor inom den kommunistiska rörelsen.

Den kinesiska delegationen bjöd in oss till Beijing för en längre diskussion. Vi flögs till Kanton och därifrån i ett specialplan till Beijing. Vi tillbringade allt som allt fyra dagar i den kinesiska huvudstaden inklusive ett 4½ timme långt möte med Zhou Enlai och andra parti-ledare. Det viktigaste ämnet under diskussionerna var gränskonflikten mellan Kina och Indien. Vi tillbringade en timme med ytterst invecklade detaljer om gamla kartor, gränsöverenskommelser och liknande för att slå fast Kinas rätt till gränstrakterna. Jag sa till de kinesiska kamraterna: "Juridiskt, geografiskt, historiskt kanske ni har rätt. Frågan som bekymrar mig är vilket politiskt syfte denna dispyt om ett obebott område tjänar? Ni har kommit överens med Pakistan och ni måste lämna ifrån er en del mark. Varför inte samma sak med Indien? Det skulle hindra reaktionärerna från att piska upp en antikinesisk chauvinism och stärka vänsterrörelsen i Indien. Vi skulle kunna visa att den metod som socialistiska länder använder för att lösa gränskonflikter är överlägsen. Vi skulle kunna utnyttja denna styrka för att stärka banden mellan den kinesiska revolutionen och de indiska massorna." Jag förklarade att det hade varit Lenins inställning när han hade att göra med borgerliga regeringar som den finländska eller till och med förkapitalistiska monarkier som Afghanistan. Genom att göra på detta sätt stärkte Lenin den ryska revolutionen och dess dragningskraft på de breda massorna. Omedelbart sa Zhou, "Lenin gjorde rätt." Men han förklarade det i termer av sovjetstatens isolering och att det inte fanns något "socialistiskt läger". Jag svarade genom att hävda att även om jag inte hade texterna med mig så fanns gott om bevis för att Lenins motiv i själva verket var att utveckla vänskapliga relationer till folket i dessa länder och inte låta de härskande klasserna framställa Sovjetunionen som en stormakt som slukade deras länder. Till sist sa Zhou att han inte kunde hålla med och att vi skulle komma överens om att vara oense på den punkten. Jag var väldigt svag för de kinesiska kamraterna och deras

revolution och ville inte lämna det hela därvid. Jag frågade Zhou: ”Finns det någon risk för att USA-imperialisterna angriper er via de omdiskuterade gränstrakterna?” Han svarade nekande och sa att hotet i detta fall kom från Nehrus regering och inte från amerikanerna. Nästa diskussionspunkt var den sino-sovjetiska konflikten.

Här betonade Zhou att det hade känts som förräderi när Sovjetunionen över en natt drog tillbaka sina tekniker från Kina på grund av politiska meningsmotsättningar. Han var mycket bitter över det och klagade över att de till och med hade tagit med sig planritningarna! Jag tyckte att ryssarna hade haft helt fel men jag sa inte vad jag ansåg eftersom jag inte ville ta ställning mellan de två giganterna. Jag var ganska nedstämd över vad Sovjetunionen hade gjort när jag återvände från diskussionen, men jag var inte nöjd med Zhous svar i gränsfrågan. Jag kunde inte låta bli att tycka att det fanns en anstrykning av chauvinism i hans inställning. Konar var mycket mer sympatiskt inställd till kineserna, och när han återvände till Indien organiserade han ett antal studiecirklar för att förklara deras uppfattningar.

Vad hade de vietnamesiska kamraterna för inställning på den tiden?

Vietnamesernas ståndpunkt var samma som idag. De ansåg att dispyten innehöll frön till ökande oenighet som de hade en känsla av bara kunde hjälpa imperialismen. På den nivån hade de inte så fel och både Kinas och Sovjetunionens hållning till vietnamesernas kamp var inte vad den borde. Innan jag reste till Beijing hade vi en lång diskussion med Ho Chi Minh där vi diskuterade Vietnam, Indien och den sino-sovjetiska konflikten. I den sistnämnda frågan sa han att han inte höll med varken Kina eller Sovjetunionen och att han upplevde att grälet mellan dem hade nått ett skede där det kunde skada den internationella arbetarrörelsen. Han var mycket orolig och ängslig och menade att ingenting skulle göras för att förvärma konflikten. Jag frågade varför inte vietnameserna publicerade sina uppfattningar i pressen eftersom det kunde vara ett bra sätt att hålla rörelsen enad, men han svarade att de hade bestämt sig för att inte ingripa i dispyten alls. Han skämtade en del om teserna om Tredje världskriget och sa att Vietnam var ett litet land, och även om en del människor överlevde i Kina så skulle det inte bli någon kvar i Vietnam, så av rent egenintresse kunde de inte stöda teserna. Men alltihopa sades halvt ironiskt på skämt. Jag måste medge att jag ansåg att han var den mest kulturella och charmerande av alla de kommunistiska ledare jag träffade. Han imponerade en hel del på mig genom att han hälsade delegationerna välkomna på sex språk: kinesiska, ryska, vietnamesiska, franska, engelska och spanska.

Han gav ett typiskt svar på min fråga, varför enligt hans uppfattning det vietnamesiska partiet, som på 1930-talet inte var större än det indiska partiet, hade lyckats där vi hade misslyckats. Han svarade: ”Ni hade Mahatma Gandhi, här är jag Mahatma Gandhi!” Sedan fortsatte han med att förklara hur de hade utnyttjat den antiimperialistiska kampen för att bygga sitt herravälde över massorna. De hade blivit den ledande kraften i den antiimperialistiska kampen och gått vidare till socialismen. Den klara undermeningen var att i Indien var det Gandhi och Kongresspartiet som hade behållit kontrollen och att det var CPI:s fel. Precis som andra vietnamesiska ledare förklarade han också den vietnamesiska borgarklassens inhemska svaghet, som givetvis stod i mycket skarp motsättning till den indiska borgarklassens styrka.

Det var utan tvekan resorna utomlands som öppnade mitt sinne, trots att dessa resor till en början i huvudsak gick till Sovjetunionen och andra icke-kapitalistiska länder. Jag minns att jag besökte Sovjetunionen på nytt 1962 av hälsoskäl. Medan jag satt i fängelse 1940-1945 hade jag lyckats lära mig en del ryska, tillräckligt för att läsa *Pravda*, om än i snigelfart. Den period jag befann mig i Moskva sammanföll med årsdagen av Napoleons misslyckande att inta Moskva och hans senare reträtt. Själva det faktum att man firade en tsaristisk seger var

märkligt i sig själv, men detta misstag förvärrades enligt min uppfattning av de långgrandiga häftiga utfallen mot Napoleon på *Pravdas* sidor. Artikelns nationalistiska glöd skrämde mig. Napoleon var naturligtvis kontrarevolutionär inom ramen för den franska revolutionen, men om man i efterhand skulle ta ställning under ett krig med den tsaristiska absolutismen så skulle man stöda Napoleon och inte tsaren. Napoleon förde trots allt med sig en borgerligt demokratisk revolution, om än i förvrängd och oren form, till de områden han erövrade. Hela det reaktionära Europa ställde upp mot honom. Om något kunde det jämföras med när Röda armén svepte in i Östeuropa i slutet av Andra världskriget och avskaffade det kapitalistiska produktionssättet. Jag låg på sjukhus när jag läste artikeln och hade inget annat att göra, så jag bestämde mig för att skriva ett brev till *Pravdas* redaktör och uttrycka min upprördhet och förfäran över artikelns reaktionära karaktär. Efter det plockade jag ivrigt upp varje nummer av *Pravda* för att se om brevet hade publicerats och varje dag blev jag besviken. Efter en vecka fick jag besök från en medlem i SUKP:s centralkommitté som skenbart kom för att höra hur jag mådde. Och sedan informerade han mig att han hade läst mitt brev till *Pravda*. Jag frågade hur han hade kunnat läsa det när det var adresserat till *Pravdas* redaktör. Han föredrog att bortse från frågan och gick vidare med att försvara *Pravdas* bedömning av Napoleon. Jag avbröt diskussionen genom att säga att jag med glädje skulle diskutera med honom eller vilken annan kamrat som helst i *Pravdas* spalter, men att jag helst ville slippa en klumpig lektion på mitt sjukrum. Allt detta är givetvis symptom på en mycket allvarligare sjukdom, men det var på detta sätt mina ögon öppnades. Om man vill kan man lära sig mycket i Sovjetunionen!

Denna utveckling fortsatte under de följande åren och jag besökte Västeuropa två gånger under perioden 1967-1969. I Italien diskuterade jag inte bara med några av kommunistpartiets ledare utan också med kamrater från *Il Manifesto*, i Frankrike med oliktankande kommunister som Garaudy och en del kamrater ur den nya vänstern. Jag fick också personligen uppleva efterdyningarna till maj 1968 och därefter besökte jag Storbritannien. Det var en slump att jag råkade besöka Västeuropa vid en tidpunkt då det upplevde nya omvälvningar och massradikalisering, men när jag väl kom dit fortsatte icke desto mindre min politiska utveckling. Jag ville studera den pågående utvecklingen med ett öppet sinne, så jag träffade företrädare för alla olika strömningar som fanns och diskuterade med dem. Jag fick själv bevittna skillnaderna mellan den yttersta vänstern och PCF [franska kommunistpartiet] på gatorna, och jag måste medge att jag lutade åt att sympatisera med yttersta vänsterdemonstranternas mod och övertygelse, även om jag inte helt och hållet kunde hålla med dem.

Vilken var grunden till splittringen av den indiska kommunismen som ledde till att det finns två större partier – CPI och CPM? Var det delvis en återspeglning av splittringen mellan Kina och Sovjetunionen? Med tanke på att CPI förlorade Kerala och Bengalen, dess två viktigaste fästen, till CPM, vad fick splittringen för effekter inom CPI?

Många har skrivit att splittringen mellan CPI och CPM var en direkt återspeglning av den sino-sovjetiska konflikten. Det är inte rätt. En viktigare faktor var konflikten mellan Kina och Indien. Som jag redan har sagt blev jag inte alls övertygad av Zhou Enlais förklaring av Kinas ståndpunkt om gränskonflikten. Jag tycker fortfarande att CPI gjorde rätt i att gå mot den kinesiska linjen. Men det finns en stor skillnad mellan att inte stöda kinesernas ståndpunkt och att stöda sin egen borgarklass. Jag är rädd för att en del av CPI-ledarnas uttalanden var fullständigt chauvinistiska och bara upprepade de tal som Kongresspartiets ledare hade hållit. Det fanns till och med rasistiska nedsättande kommentarer av typen ”gula faran” som riktades mot de kinesiska ledarna, och en del av de artiklar som Dange skrev och angrep Kina och försvarade den indiska borgarklassen var skandalösa, till och med för att vara skrivna av en kommunistledare som var stöpt i den stalinistiska traditionen. Många av de kamrater som lämnade med CPM äcklades av detta och det med rätta, men inte ens det var den främsta orsaken till

splittringen som ägde rum 1964, några år efter gränssammanstötningarna mellan Kina och Indien.

Enligt min åsikt var det viktigaste skälet till splittringen de inhemska motsättningarna i frågan om valallianser. Ända sedan regeringens fall i Kerala hade det ägt rum en sorts diskussion som nådde sin höjdpunkt 1964. Om man studerar partidokumentet mellan 1960 och 1964 kan man spåra de verkliga orsakerna till splittringen. Det finns ett genomgående tema som genom-syrar alla dessa dokument: parlamentarisk kretinism. Om detta finns inga större skillnader mellan de två sidorna. De är överens om att man måste vinna fler val i i staterna och fler mandat i Lok Sabha.* Det är vägen till kommunismen i Indien. Det finns en kompletterande paroll som förkroppsligas i parollen: ”Bryt Kongresspartiets monopol”. Det är kring detta som motsättningarna utvecklades. Några partiledare sa att nyckeln är att bryta Kongresspartiets monopol även om det innebär att man har Jan Sangh eller muslimska förbundet som partner. Andra sa att det bästa sättet att bryta monopoliet är att förena sig med de progressiva delarna av Kongresspartiet mot högern. Således rörde den debatt som ledde till en splittring av den indiska kommunismen inte meningsskiljaktigheter om det bästa sättet att störta den existerande staten och dess strukturer, utan hur man skulle erövra fler mandat. Enligt min uppfattning var det taktiska skillnader som ledde till en splittring.

Det fanns andra motsättningar: i frågan om Kina och Indien, om bedömningen av Sovjetunionens politik, men den viktigaste orsaken var motsättningar om hur man skulle tillämpa valtaktiken. Det omedelbara skälet till att de kamrater som skulle bli CPM:s ledning lämnade partiet var frågan om Danges brev. Det var ett brev som Dange påstods ha skrivit 1924 till de brittiska myndigheterna och där han erbjöd de brittiska myndigheterna sina tjänster. En kopia av detta brev hittades i de nationella arkiven. CPI:s Nationella råd inrättade en kommission som skulle utreda hela frågan. En majoritet av kommissionen frikände Dange genom att konstatera att brevet var en förfälskning, men en minoritet uppgav att det inte fanns några bevis som visade att Dange inte hade skrivit brevet. En tredjedel av rådets medlemmar lämnade mötet. De skulle inte komma att återvända. Det var givetvis uppenbart att Danges brev bara var en förevändning, men det var också uppenbart att det inte fanns några grundläggande skillnader. Jag tycker att de två partiernas utveckling sedan dess har bekräftat detta faktum. Även om CPI hade en överväldigande majoritet i Nationella rådet, så var situationen i partiets delstatliga råd annorlunda. I Västbengalen hade CPM majoritet och i Kerala var CPI:s majoritet mycket knapp. Men även det kan vara missvisande. Jag ska förklara varför. Om man gick lägre än delstatliga råd till distriktskommittéerna så hade CPM majoritet i en del men om man gick ännu lägre till avdelningar och celler så kunde man se att CPI praktiskt taget var bortsopat. En stor del av basen gick till CPM i Kerala. I Andhra Pradesh var situationen i stort sett densamma. I de områden där kommunistpartiet representerade en masströmning fick CPM övertaget. Orsaken till det är att många av CPM:s ledare efter splittringen och de flesta av deras mellankader, inklusive de som under de följande åren skulle komma att bryta med CPM och alliera sig med Beijing, förklarade splittringen med att CPI var ”högerkommunister” som kämpade för reformer via valsegrar medan CPM kämpade för revolutionen. Många av CPM:s mellankader trodde uppenbarligen på det, men CPM:s ledning höll inte på med en revolution utan med att försöka vinna val. Deras uppträdande efter valsegern i Västbengalen 1967 visade detta mycket tydligt. Men huvuddelen av de som anslöt sig till CPM efter splittringen gjorde det därför att de verkligen trodde att CPM skulle leda dem fram mot revolutionen. Dessutom gick många av de som var mot både CPI:s och CPM:s linje till CPM, eftersom de trodde att det sistnämnda hade större möjligheter i den mening att det hade tagit

* *Lok Sabha* (folkets kammare) är den ena kammaren i Indiens tvåkammarsparlament – öa.

med sig de bästa och mest revolutionära delarna av basen. Så i alla de områden där det fanns kommunistiska traditioner gick basmedlemmarna till största delen till CPM.

Varför stannade du personligen kvar i CPI?

Därför att jag var mot en splittring. Jag upplevde inte att det fanns några grundläggande skillnader mellan de två grupperna, och jag fruktade att en splittring skulle splittra fackföreningsrörelsen ännu mer, vilket också var vad som hände. Strax efter splittringen med CPM splittrades också AITUC, bondeorganisationen splittrades och studentorganisationen splittrades. Det försvagade vänstern betydligt och gjorde det möjligt för Kongresspartiet och partierna till höger att stärka sitt grepp över massorna. Det är naturligtvis skamligt att arbetarrörelsen ska vara ständigt splittrad på detta sätt. Bortsett från den större frågan om facklig enhet kunde de två kommunistpartierna åtminstone ha bibehållit en gemensam facklig struktur i den klass' intressen som de påstår sig tjäna. Det viktigaste skälet till att de inte gjorde det kan helt enkelt tillskrivas deras sekterism. Orsaken är att de tack vare den vikt de fäster vid valen och det faktum att de underordnar den utomparlamentariska kampen under parlamentet, behöver sin egen fackförening för att skaffa stöd i valen. Således utnyttjar båda partierna sin respektive fackförening, bonde- och studentorganisation huvudsakligen för valarbete. Deras politik saknar den grundläggande idén om enhet mot klassfienden på varje front. Hursomhelst såg jag ingen anledning att bryta med CPI och gå med i CPM, och jag är än idag medlem i CPI. Jag menar fortfarande att mitt beslut var riktigt.

Det knorrades inom CPI:s ledning om invasionen av Tjeckoslovakien. Jag vet att CPM försvarade invasionen utan att hysa några tvivel, men vi hörde att det fanns motstånd inom CPI, och inte som resultat av någon strävan att inte väcka anstöt hos "demokratiska allierade" i Indien.

1968 antog Nationella rådet enhälligt en resolution som uttryckte sympati för de åtgärder som Dubček genomförde och lovade att stöda "socialismen med ett mänskligt ansikte". Så kom Sovjetunionens militära intervention. Det inleddes omedelbart en diskussion och några av oss besökte den tjeckiska ambassaden i New Delhi för att samla ihop allt material som fanns om det tjeckiska kommunistpartiet. Till och med det Nationella rådet var splittrat. Jag tror att de som stödde Sovjetunionen fick 35 röster och vi fick 34 (det var hursomhelst inte något särskilt välbesökt möte i rådet) med till en början två nedlagda röster. Diskussionerna fortsatte och båda de kamrater som hade lagt ner rösten kom över på vår sida så att vi nu hade en majoritet som var mot den sovjetiska interventionen. När partiledarna insåg att de skulle bli besegrade blev de mycket försonliga och föreslog att vi inte skulle rösta med en gång, utan skulle inleda en tre månaders diskussionsperiod i hela partiet och sprida alla dokument som hörde till saken. Jag höll med eftersom jag ansåg att det vore bra om allt som skrivits i denna fråga skulle diskuteras inom hela partiet. Det kunde inte annat än vara bra för oss att få en verklig debatt. Men de höll aldrig sitt löfte.

Nästa möte med rådet ägde rum fyra månader senare. Vid den tidpunkten hade vi översvämmats av besökare från Sovjetunionen. En del av dem diskuterade även med mig, men jag blev inte det minsta övertygad. Jag redigerade i själva verket en bok med titeln "Vart går Tjeckoslovakien?" under pseudonym där alla som bidrog var för CPI men mot den sovjetiska linjen. Jag såg till att inte en enda av som bidragit kunde angripas som "fiender till CPI". Jag känner inte till alla de påtryckningar som användes. Hursomhelst hade partiapparaten mobiliserat alla sina krafter till rådets möte och den fick majoritet vid detta möte. Omedelbart efteråt frågade man mig om boken och jag medgav att jag var ansvarig för den. Jag tillrättavisades skarpt och en order gavs att boken varken skulle distribueras eller läsas av någon av CPI:s medlemmar. Man föreslog att jag skulle fördömas offentligt i partipressen. En partiledare föreslog att jag skulle få 15 dagar att tänka om och ta tillbaka mina ord innan fördömandet

publicerades i *New Age*. Jag sa att de var de som borde få tid att tänka om. Trots det gav de mig 15 dagars respit och under tiden kom en del personer till mig för att pressa mig att be om ursäkt. De sa att de inte ville fördöma mig offentligt eftersom jag var en respekterad partiledare. Jag vägrade blankt. Så fördomandet publicerades undanskymt i *New Age*. Men påföljande dag rapporterades det i detalj i de borgerliga tidningarna att jag hade fördömts på grund av att jag hade skrivit en bok som kritiserade den sovjetiska invasionen, och det såldes troligen fler exemplar av boken än vad det hade gjorts om ledarna för mitt parti hade ignorerat det hela. Trots allt detta förtjänar det att påpekas att en sorts diskussion ändå ägde rum i CPI i motsats till CPM som försvarade invasionen helhjärtat.

Kan du berätta för mig om din syn på Trotskij och trotskismen?

Jag är inte trotskist. Stalin var min avgud. Den avguden har slagits i småbitar. Jag vill inte ersätta en krossad avgud med en ny avgud även om den inte är krossad, för jag tror inte på avgudadyrkan. Jag tycker att alla kommunister på allvar ska studera och kritiskt bedöma Trotskij, Bucharin, Rosa Luxemburg, Gramsci, Lukács och andra marxister. Marxismen blir fattigare om vi avlägsnar dem ur den världskommunistiska rörelsens historia. Jag tror inte på den stalinistiska förfalskningen av historien där Trotskij framställdes som en imperialistisk spion och fascistagent. Det verkar som om till och med sovjetiska historiker nu har övergivit dessa uppfattningar. I SUKP:s nya historia som gavs ut i slutet av 1960-talet kritiserades inte Trotskij för att vara fascistagent utan för sina ”felaktiga åsikter”. Inte ens den förändringen räcker. Som Lukács sa går det inte att förstå den ryska revolutionens historia utan att förstå Trotskij:s roll i den. Jag är därför glad att John Reeds *Tio dagar som skakade världen*, som ger en utmärkt bild av den ryska revolutionens stormiga dagar och Trotskij roll under dem, nyligen har givits ut i Sovjetunionen tillsammans med Lenins inledning till den. Jag tycker att en del av de viktiga bidrag som Trotskij gjort, som hans uppsats om byråkratiseringen som publicerades i *Inprecor* 1923 [*Den nya kursen*], *Till marxismens försvar*, *Litteratur och revolution*, *Den ryska revolutionens historia* [i 3 band, på marxistarkiv.se] och andra verk är värdefulla och en del av hans teorier är fortfarande giltiga. Det betyder inte att jag håller med om allt Trotskij har sagt eller skrivit. Marxismens utveckling kräver en kritisk blick.

Du har varit engagerad i den kommunistiska rörelsen i gott och väl 40 år. Du har suttit med i dess ledande organ, du har företrätt den i parlamentet och vid kongresser med broderpartier, du har deltagit i dess debatter, för att inte tala om din roll som pionjär i att lägga grunden till den i Kerala, en av de två regioner där den varit mest framgångsrik. Tror du att den traditionella indiska kommunistiska rörelsen, och i den innefattar jag CPI, CPM och de utbrytningar, ML-grupper, som trots meningsmotsättningar har en gemensam politisk och ideologisk grund, har någon framtid i Indien? Kan med andra ord dessa grupper och partier reformeras eller behövs det en ny sorts kommunistiskt parti?

Jag vill tillbakavisa att den indiska kommunismens hela tidigare historia måste avvisas. Trots alla deformationer och misstag så har det funnits hundratals och tusentals kommunister i Indien som har kämpat och lidit alla möjliga umbäranden för socialismen och revolutionen. Ett stort antal bondestrider, fackliga strider och strider mot imperialismen har genomförts av alldeles utmärkta kommunistiska kämpar. Tragedin var att ledarskapet, av de orsaker som vi har diskuterat, inte kunde ta deras förmåga och energi i anspråk i revolutionär riktning. Så jag vill betona att man inte får avskriva alla erfarenheter. Det finns kapitel som varje ny kommunistisk rörelse måste tillägna sig på nytt. I CPI:s, CPM:s och ML-gruppernas bas finns det tusentals hängivna aktivister som vill ha en socialistisk revolution. Det går inte att bortse från dem. Dessutom har många av dem erfarenheter av masskamp. Många unga kämpar som inte

har upplevt de traditionella partiernas stalinism kliver också fram som marxister och kommunister. Jag tror bestämt att ett enande av alla kommunistiska krafter i landet på grundval av marxismen och leninismen är avgörande för den kommunistiska rörelsens utveckling. Hur detta ska komma till stånd, med hjälp av en sammanslagning eller enande av alla dessa krafter under ett nytt namn vid en konferens, eller genom att det uppstår ett nytt kommunistiskt parti etc, kan vi lämna till framtiden. Men ett enande går inte att genomföra genom att slå varandra i skallen utan bara med hjälp av principiella diskussioner och kamratliga debatter och enade aktioner för gemensamt överenskomna program. Det kommer bara att bli framgångsrikt om de olika kommunistpartiernas gräsrotter höjer sin egen teoretiska nivå och gör det möjligt att själva på ett effektivt sätt ingripa i denna stora debatt. Jag är optimist och är övertygad om att även om den gamla åldrande generationens ledare misslyckades med denna uppgift så kommer den nya unga generationens revolutionärer att visa sig vara uppgiften mogen.

16. Nikolaus Krassó:¹ Ungern 1956. En deltagares berättelse

Det måste vara unikt att en revolution börjar med en massdemonstration i solidaritet med folk i ett annat land. Varför orsakade demonstrationen till stöd för Polen den 23 oktober 1956 en folklig resning i Budapest?

Det internationella sammanhanget var av grundläggande betydelse. Sovjetunionen hade 1955 gått med på österrikisk neutralitet och 1956 hade Chrusjtjov erkänt Jugoslavien såsom varande ett land på väg mot socialismen även om det stod utanför Warszawapakten. Och plötsligt lyftes Gomulka till makten i Warszawa och även han såg ut att inta en neutralistisk ståndpunkt.

Det såg ut som om alla runt omkring oss höll på att anta neutralistiska ståndpunkter och att vi ungrare än en gång höll på att missa tåget på samma sätt som när vi hade varit Hitlers sista satellitstat i slutet av kriget.

Studentdemonstrationen i solidaritet med Gomulkas Polen hade förbjudits en eller två dagar tidigare, men på själva den 23 oktober, ungefär vid middagstid, tillkännagav radion att förbudet hävts. Detta förvandlade vad som skulle ha blivit en huvudsakligen intellektuell affär till en massmobilisering, med arbetare som strömmade ut från fabrikerna i riktning mot stadens centrum. Hundratusentals människor anslöt sig till demonstrationen, med de dramatiska händelserna i Polen (vilka fyllde tidningarna) i färskt minne.

Den jättelika demonstrationen förflyttade sig till parlamentsbyggnaden och alla ville höra Imre Nagy². Folk gav sig iväg för att hämta honom medan skådespelare reciterade dikter av Petöfi från 1848³. Mer än en timme förflöt innan Nagy till slut gick med på att framträda inför en alltmer motsträvig massa. Ett mer upphetsande tal kunde knappast ha hållits: Han uppmanade folk att förbli lugna och sätta sin lit till honom och att återvända hem efter att ha sjungit nationalsången.

Detta övertygade många människor om att de var tvungna att handla själva: Nagy var en antiklimax. En del av demonstrationen gav sig av till radiobyggnaden. Där blev de beskjutna av de AVH-styrkor som fanns där och resningen tog sin början.⁴

*Sovjettrupperna ockuperade Budapest nästan omedelbart. Vad slags karaktär hade den första sovjetiska interventionen?*⁵

¹ Nikolaus Krassó spelade en central roll vid grundandet av Budapests centrala arbetarråd 1956. Krassó anslöt sig till det ungerska kommunistpartiet vid fjorton års ålder. Han skrev det första fördömandet av kardinal Mindszenty i partiets dagstidning samma år och blev en återkommande bidragsgivare till partiets teoretiska tidskrift 1947-49. Bannlyst från universitetet på grund av kampanjen mot den framträdande filosofen Lukács 1950 inkallades han till armén. När han kom tillbaka spelade han en ledande roll i den intellektuella kampen mot Rakosis stalinistiska ledning före upproret 1956. Tvingad att gå i exil under nederlagets efterspel kom Krassó till England. Från 60-talets början fram till sin tragiska bortgång för ett kort tag sedan tillhörde han redaktionen för *New Left Review*. Intervjun gjordes av Oliver Macdonald.

² Utrensad i slutet av 40-talet återkom Nagy som premiärminister under den politiska tövädersperioden 1953-55. På nytt utrensad gjorde han comeback som premiärminister under resningen. Kidnappad av ryssarna fängslades Nagy och blev sedermera avrättad efter en hemlig rättegång 1958.

³ Sandor Petöfi (1823-49), poet och deltagare i den ungerska revolutionen mot habsburgarna 1848-49. En revolution som slutligen krossades av den ryske tsarens arméer.

⁴ AVH, Allamvedelmi i Hatóság, var den statliga säkerhetstjänsten, vars tjänstemän organiserade Stalinperiodens utrensningar. AVH var djupt hatad av den ungerska befolkningen som ofta gjorde processen kort med de AVH-män som föll i deras händer under resningen.

Klockan var ungefär två på natten när jag såg de första ryska stridsvagnarna rulla in i Budapest. Nästa morgon när jag tog en promenad tvärs över staden till Författarförbundet fanns det ryska stridsvagnar längs samtliga boulevarder. De gjorde inget: Bara stod på pass och genomförde en styrkedemonstration.

Det är en myt att påstå att hårda strider utkämpades mellan ryssarna och ungdomarna under denna den första sovjetiska interventionen. Det är riktigt att AVH-fordon körde in på smågatorna och gav eld. Men bortsett från allt annat, så var stridsvagnarna för stora för att kunna ta sig in på de smala sidogatorna.

Till och från kunde frihetskämpar komma utspringande med Molotov-cocktails och spränga en stridsvagn. Då brukade de övriga ryska stridsvagnarna svara med att köra fram och tillbaka längs boulevarderna och skjuta mot hus som inte på något vis hade anknytning till resningen. Och snart hissade flera av stridsvagnsbesättningarna den ungerska flaggan och folk sa att de hade gått över på vår sida; men när man talade med ryssarna blev det klart att de satt upp flaggorna för att de inte ville bli sprängda i luften. Samtidigt hade de inte order att krossa resningen under denna den första interventionen.

Vilka former tog sig resningen huvudsakligen?

Den antistalinistiska rörelsen hade förblivit en student och intellektuell historia, fokuserad kring Petöfi-kretsens debatter och olika officiella organisationer fram till Rajks begravning den 6 oktober 1956, när omkring 200 000 personer deltog⁶. Och det var verkligen bara under natten den 23 oktober som den folkliga resningen bröt fram och spred sig över hela landet.

Det var de unga, inklusive mycket unga skolbarn, som stod för merparten av striderna i olika delar av staden. De vuxna organiserade generalstrejken och alla typer av revolutionära kommittéer.

Generalstrejken kom genast igång och arbetarråd organiserades spontant. Till att börja med på en improviserad bas. De började ofta med att arbetarna vägrade släppa in partisekreteraren på fabriksområdet och därpå bildade råd för att sköta saker och ting.

Nationalbanken hade sina egna revolutionära råd så arbetarna fortsatte att få ut sina löner medan generalstrejken pågick. Det var absolut inga problem med telefoner, gas eller elektricitet – dessa tjänster upprätthölls av respektive arbetarråd. Bönder kom in till staden för att sälja mat i otroliga mängder.

Självfallet handlade detta inte om arbetarnas självförvaltning av produktionen eftersom hela saken gick ut på att hålla liv i generalstrejken. Det fanns arbetarråd för fabrikena och arbetarråd för distrikten. Deras grundläggande uppgift var att organisera möten, formulera krav, hålla igång generalstrejken och organisera den veckovisa distributionen av lönerna.

Det var märkligt att se hur identiska kraven var: Frihet för partierna att verka, tillbaka-dragande av de ryska trupperna, utträde ur Warszawa-pakten, neutralitet, strejkrätt osv. Det fanns bara ytterst få avvikelser till höger eller vänster.

Vänsteravvikelser kunde inkludera krav som frihet enbart för de partier som stod för offentligt ägande av produktionsmedlen – detta krav kom från flera fabriker. Så fanns det enstaka

⁵ De stridsvagnar som sattes in i Budapest drogs tillbaka efter några dagar, bara för att sättas in på nytt den 4 november i en andra sovjetisk intervention.

⁶ Lazlo Rajk, ledaren för det underjordiska kommunistpartiet under det andra världskriget hade varit den mest populära kommunistiske ledaren på 40-talet innan han häktades och ställdes inför rätta 1949. Kampen för Rajks och andra utrensade och förtalade offers rehabilitering var en av drivkrafterna bakom den anti-stalinistiska rörelsen före upproret 1956. Han rehabiliterades och gavs en officiell statsbegravning den 6 oktober 1956.

högerståndpunkter i stil med det ganska dumma kravet på återinförande av religionsundervisning i skolorna.

Jag blev själv vald till ett av arbetarråden på distriktsnivå. Fredagen den 26 oktober talade jag på ett stort offentligt möte i Ujpest, det näst Csepel största industriella området. Pga att de uppskattade det jag sa, valde de mig på stående fot till medlem av Ujpests revolutionära råd. Jag hade aldrig tidigare i mitt liv satt min fot i distriktet utom för att gå på en och annan film.

Rådets ordförande var en snickare. Jag stannade i Ujpest i tre dagar och återvände senare efter den andra sovjetiska interventionen,

Atmosfären bland de intellektuella, vilka hade spelat en ledande roll före oktober, förvandlades efter resningens början. På morgonen den 24 oktober gick jag till Författarförbundet. Där bara satt författarna med hängande huvuden som i sorg. Några blev mycket poetiska. En berättade för mig att han bara ville sitta där och låta sina tårar flöda och flöda.

Jag sa till Dery⁷ att visst måste författarna åtminstone till dels vara ansvariga för det som hände. Borde de inte fundera över vad som behövde göras? Och han svarade: ”Varför? Vi är författare och vi berättade bara sanningen. Vi är inte politiker, vi sa bara sanningen.” De upplevde det som om allt var förlorat.

Detta stod i fullständig kontrast till den totala optimismen bland de tonåringar som deltog i resningen. Allmänt sett var attityden bland de intellektuella pessimistisk, men arbetarna och ungdomen, som kände sin styrka, var fyllda av optimism.

Perioden mellan den första och andra sovjetiska interventionen gav andrum för något slag av organiserat ledarskap att framträda kring Imre Nagy eller i opposition till honom. Isaac Deutscher betecknade Nagy som en slags bucharinit och en tänkbar förelöpare till en ungersk Termidor.⁸ Vilken var din inställning till Nagy och frågan om politiskt ledarskap?

I ett visst avseende är analogin med Bucharin giltig. Nagy var ursprungligen en agrarsocialist. Han hade deltagit på bolsjevikernas sida i inbördeskriget i Ryssland och tillhörde på 20-talet Landler-Lukács fraktionen i opposition till Bélà Kuns ultravänsteristiska voluntarism.⁹

Han tillbringade 30-talet vid ett jordbruksinstitut i Ryssland sysselsatt med ändlös forskning för att bevisa det praktiskt möjliga i en radikal jordbruksreform i Ungern, mot det Kun'ska kommunistpartiets, socialdemokraternas och reaktionärernas inställning. Allihop vilka på olika sätt var emot en jordomfördelning som varande en ekonomisk katastrof.

Nagy var utan tvekan en mycket modig man. 1949 hade han protesterat i centralkommittén mot den stalinistiska planen på tvångskollektivisering. Hans engagemang för bönderna på 50-talet var, i sig självt, absolut berättigat. Men något av agrarsocialisten gick aldrig ur honom och det är också berättigat att kritisera det ensidiga i hans upptagenhet med bönderna till den grad att han underskattade arbetarnas problem.

Dessutom, när det gällde politiska manövrer och organisation var Nagy mycket naiv i motsats till Rakosi och Gerö som var mycket slipade i fråga om politiska intriger¹⁰. Nagys hela agerande gick ut på att stå för moralisk renhet gentemot Rakosis smutsiga metoder. Och detta

⁷ Tibor Dery, ledande kommunistisk novellförfattare, spelade en framträdande roll i Petöfi-kretsen. Denna grupp var centrum för den antistalinistiska aktiviteten före resningen i oktober 1956.

⁸ Termidor betecknade den fas av den franska revolutionen i slutet av 1700-talet som banade väg för de konservativa borgerliga krafternas seger över revolutionens mer radikala strömningar.

⁹ Bélà Kun var ledare för det ungerska kommunistpartiet fram till dess Stalin lät likvidera honom i slutet av 30-talet. En ledande Kominternfunktionär under den ultravänsteristiska ”Tredje perioden”-politiken i slutet av 20-talet. Kun mötte opposition från en fraktion i det ungerska kommunistpartiet som bl a leddes av den marxistiske teoretikern Georg Lukács och den facklige ledaren Landler. Denna fraktion upplöstes 1930.

moraliska avståndstagande från stalinistiska metoder var, naturligtvis, fullständigt berättigat. Men det var inte tillräckligt för att möta krisens organisatoriska och politiska prövningar.

Det fanns helt enkelt inget ledarskap som stod för den linje som jag ansåg borde följas, så min inställning var att stödja dessa ”buchariniter”, att backa upp dem i bildandet av regering, och samtidigt försöka skapa en opposition i förhållande till dem. Men så var det detta fullständiga organisatoriska vakuum. Det var det verkliga problemet, inte ifall Nagy kunde tänkas att öppna dörren till Termidor Nagy kunde ha rört sig i riktning mot något slags NEP, men detta skulle inte ha varit någon katastrof i det ungerska sammanhanget.

Enstämmigheten i arbetarnas politiska krav var verkligen extraordinär. Men lika slående var det faktum att arbetarna inte någonstans tycktes ha en klar uppfattning om hur de skulle bära sig åt för att genomdriva sina krav. Naturligtvis ligger det inget konstigt i detta utom för de som är genomsyrade av arbetarmystik.

Inte från något håll restes parollen ”All makt åt arbetarråden”. Jag kom åtminstone inte i kontakt med den. Initiativet till att skapa ett centralt arbetarråd kom från mig själv och jag hörde inget om detta från någon annan.

Generalstrejken fortsatte och var total. Arbetarna upplevde sin styrka och trodde att den skulle lösa allt, t o m efter den andra ryska interventionen. De trodde att ryssarna inte skulle klara av att stabilisera situationen p g a arbetarna inte återgick till arbetet.

Det var givetvis riktigt, men saker och ting blev alltmer komplicerade. Strejken kunde nog fortsätta, men massan av arbetarna befann sig hemma och tröghetskraften skulle börja verka. Dessutom skulle det inte längre vara möjligt att fortsätta få pengar varje vecka från nationalbanken och barnen skulle börja svälta.

Det är sant att man kan stödja sig på den aktiva minoriteten och att de kan ha avgörande betydelse stödd på den breda massans uppbackning. Men då uppenbarar sig ett annat problem: Här fanns denna enorma reaktion mot stalinismen, mot en situation där vartenda möte var manipulerat.

Fixade möten är stötande men detta innebär inte att den aktiva minoriteten kan lämna saker och ting åt sig själva utan några förhandsuppgjorda planer eller arrangemang och förlita sig på spontanitet. Politisk strategi och taktik måste utarbetas och medvetet omsättas till verklighet på ett organiserat sätt.

Men här dyker ett annat problem upp: Här fanns denna ideologi som gick ut på att de intellektuellas uppgift var att dra igång saken och sedan överlåta på arbetarna att ro i land alltihop. Detta är i själva verket fullständigt främmande för marxismen, för Lenins synsätt, denna tanke att massornas inneboende egenskaper kommer att lösa problemen. Dessa egenskaper är mycket betydelsefulla. Men de är inte av den typ som gör det möjligt att fatta de politiska villkoren i varje given situation.

Vad slags uppfattning har du om åsikten att det åtminstone fanns en möjlighet att det skulle kunnat äga rum en kontrarevolution? Detta är den officiella KP-ståndpunkten och delades dessutom av Deutscher vid den tidpunkten. Till detta kommer att varenda borgerlig

---

¹⁰ Matyas Rakosi var stalinismens överstepräst i Ungern efter kriget. Han var beryktad för sin ”salami”-taktik gentemot sina motståndare. I juli 1956 kallades Rakosi helt överraskande till Moskva av ryssarna. Därifrån återkom han inte utan ersattes av Ernő Gerő som varit hans högra hand. Gerő hade som Komintern-agent i Spanien under inbördeskriget på 30-talet varit den som organiserat kampanjen mot anarkisterna och vänster-socialisterna i POUM i Barcelona i maj 1937.

*kommentator i väst hyllar den ungerska revolutionen som sin egen. Vad anser du i synnerhet om åsikten att Nagy skulle ha lämnat plats för en typ av Mindszenty-regering?*¹¹

Det finns ett sexistiskt tyskt uttryck, ”Mädchen für alles”, en flicka för alla. Den ungerska revolutionen var predestinerad att bli behandlad på detta sätt: Alla har uppfattat den som ett bekräftande av sitt eget synsätt. Detta var den omedelbara reaktionen på händelserna: För socialister av alla typer, för anarkister, liberaler, fascister och konservativa var detta deras revolution.

Det kunde knappast ha varit på något annat vis om man tar i beaktande att Ungern dominerats av en stalinistisk stat som hela befolkningen befann sig i opposition till och som hade haft ett totalt organisatoriskt monopol. När denna stat föll samman lämnade den efter sig ett fullständigt organisatoriskt tomrum. Det hade inte existerat några partier, inga fria fackföreningar. T o m de kulturella organisationerna kunde bara initieras av staten.

De ungerska massorna och, i första hand, Budapests arbetarklass, reste sig i en fantastisk nationellt uppror utan några organiserade politiska uttryck i nationell skala. Och innan den ungerska revolutionens styrkor kunde anta en definitiv politisk skepnad krossades processen av den ryska interventionen. Besegrat kunde upproret användas till att tjäna en mångfald av perspektiv.

Kadars egen teori om kontrarevolutionen¹² som skisserades i partiets december-resolution var märklig. Den sa att reformrörelsen som föregick revolutionen hade varit riktig – en antidogmatisk, antisekteristisk rörelse. Men när detta program fördes ut på gatorna förvandlades det till kontrarevolution!

Den modell han utgick ifrån var Stalins linje från 1927 som sa att trotskisterna hade upphört att vara en tendens inom arbetarklassen och förvandlats till en imperialistisk agentur genom att föra ut sitt program på gatorna. Men Stalins version hade inbegripet en påstått felaktig linje som förts ut på gatorna. I det här fallet handlade det som förklarades som kontrarevolutionärt om att föra ut en *riktig* linje till massorna!

Vad gäller Kadars påstående om att det skulle kunna ha ägt rum ett Mindszenty-lett återupprättande av *ancien regime*, så fanns inte detta alternativ med i kortleken. Mindszenty hade verkligen protesterat mot jordreformen 1945 och utan tvivel förblivit en motståndare till den. Trots allt hade den katolska kyrkan utgjort den största enskilda jordägaren i landet. Men Mindszenty var inte bara en ultrareaktionär. Han var en dumbom och alltid tvetydig som kardinaler brukar vara.

I sitt radiotal under resningen sa han faktiskt inte att jordreformen skulle upphävas: han gjorde en antydning som skulle kunna tolkas i den riktningen. Men en restaurering av de stora jordägarna var otänkbar. Vem som än försökt genomdriva den – och det är tänkbart att Mindszenty skulle ha försökt sig på det längre fram – skulle ha begått politiskt självmord. Trots allt skulle den huvudsakliga sociala basen för varje klerikal reaktion varit de katolska bönderna.

När jag lämnade Ungern, via den katolska västra delen av landet, berättade bönderna på tåget om hur fästa de var vid kardinalen. ”Trots allt”, sa de, ”var han den enda verkligt modiga

¹¹ Kardinal Mindszenty, en av den katolska kyrkans ledare i Ungern, fängslades av Rakosi. I slutskedet av resningen flydde han till den amerikanska ambassaden och blev kvar där fram till dess han flyttade till Väst på 70-talet.

¹² Janos Kadar hade stött Nagy under revolutionens första dagar men gick över till ryssarna strax före den andra ryska interventionen. Han organiserade den stalinistiska kontrarevolutionen i samarbete med ryssarna och är fortfarande Ungerns partiboss.

mannen som protesterat mot kommunisterna. Vilken besvikelse det var för oss att hans tal hade krävt att jorden skulle återlämnas till jordägarna.” I själva verket hade han inte sagt så, men jag var glad att höra att bönderna misstolkat honom på exakt rätt sätt.

Självklart var de antikommunistiska stämningarna påtagliga bland massorna efter det att resningen inletts. Men de måste ses i sitt sammanhang.

Jag minns att jag frågade en arbetare vad han ansåg om utsikterna för ett Nagy-lett kommunistparti. Och han svarade: ”Åh, noll och intet. De kan få fyra eller fem procent. Ingen kommunist har en chans ens om han så är Imre Nagy.” Vad var det då som behövdes? ”Ett fullständigt nytt ungerskt arbetarparti”, svarade han.

För att testa hans reaktion frågade jag: ”Skulle du vilja se ett förenat arbetar- och bondeparti?” Och hans svar var: ”Nej, det är bara under den fullständiga kommunismen som arbetarnas och böndernas intressen kommer att sammanfalla och då kommer båda klasserna att försvinna.”

Denna reaktion var vanlig. Folk gav uttryck för antikommunistiska attityder och visade samtidigt att de hade anammat många av de omvandlingar som ägt rum under de föregående tio åren.

Utan tvekan skulle någon sorts antimarxistisk kristlig socialistisk rörelse ha vunnit mark – även om man inte kan säga i vilken utsträckning. Inte heller kan man utesluta möjligheten av ett återupprättande av småkapital som kanske gått längre än NEP i Ryssland. Alla dessa alternativ ligger inom spekulationsens möjligheter och skulle ha avgjorts inom ramen för en politisk kamp som den ryska interventionen förhindrade.

Inte sedan 1917 har vi upplevt arbetarråd av sådan omfattning och organisationsnivå som de som bars fram av den ungerska revolutionen. Du spelade en nyckelroll vid bildandet av Budapests centrala arbetarråd. Hur bildades det?

Efter den andra ryska interventionen återvände jag till Ujpest för att se vad som skulle hända med det arbetarråd som jag tidigare valts in i. I stadshuset verkade både det stalinistiska stadsrådet och det revolutionära arbetarrådet och huserade i olika rum. När jag kom dit höll de båda råden ett gemensamt möte. Detta var typiskt. De fortsatte att argumentera med stalinisterna och jag tänkte att vad är det för vits med det?

Hur som helst, när jag lyssnade till diskussionen fick jag idén att försöka skapa ett centralt arbetarråd. Jag skisserade ett uttalande och när mötet slutade lade jag fram mitt förslag för det revolutionära arbetarrådet.

Uttalandet sa helt enkelt att det för tillfället existerade en dubbelmakt i landet. Kadars regering finns bara på papperet, den är icke-existerande. Det finns bara två makter; den ena utgörs av de väpnade ryska styrkorna och den andra är det ungerska folket och i första hand Budapests arbetarklass.

Den ena av dessa två makter är organiserad – den ryska armén – medan den andra fortfarande är oorganiserad – så vi måste organisera den. Vi måste skapa ett centralt arbetarråd.

De antog den. Uttalandet överlämnades till studenternas revolutionära råd för distribution. Vi kallade till ett möte med delegater från arbetarråden för att skapa ett centralt organ tillsammans med en tidning som skulle vara dess språkrör.

Jag skulle lägga fram planen inför rådsdelegaternas möte och jag kände att jag skulle behöva uppbackning annars skulle folk säga: Vem är denna äventyrare? Så snickaren och tillika ordföranden för Ujpestrådet gick med på att jag skulle ingå i presidiet från Ujpestrådet som sammankallade mötet och skulle inleda det. Mötet skulle hållas i Ujpests stadshus, men när vi

kom dit var det omringat av ryska stridsvagnar och medlemmarna av Ujpestrådet hade allihop häktats föregående natt (jag fick senare reda på att många av dem hängdes). Vi flyttade mötet till Förenade Elektriska, en stor fabrik som gjorde sofistikerade elektriska tillbehör, med som en följd ett mycket socialdemokratiskt revolutionärt arbetarråd. Detta råd utgjorde presidiet.

På mötet fanns åttio till nittio delegater från olika fabriker. Inte så många som vi hade hoppats på, men omkring trettio av de största fabrikererna var representerade. Varje delegation reste sig upp i tur och ordning och läste upp sina krav, förvånansvärt identiska. Själv var jag ensam utan uppbackning och när det blev min tur blev situationen nästan farsartad.

Den äldre socialdemokratiske ordföranden frågade: ”Vilken fabrik är du ifrån?” ”Ingen”, svarade jag. ”Vilken rätt har du att vara här?” Jag sa att jag faktiskt organiserat mötet. Ordföranden svarade: ”Det är inte sant. Detta möte var en historisk omdrivning.” Så jag var demagogisk tillbaka: ”Denna sorts filosofiska spetsfundigheter borde diskuteras efter det att händelserna är över. Nu har vi mer brådskande saker att ta itu med.” Så ordföranden sa: ”Okej, tala i tio minuter.” Och han tittade demonstrativt på sin klocka.

Det hördes en del otrevliga ljud i salen efter att jag nämnt ordet ”kompromiss”. I själva verket började jag med det och sa att det var imponerande hur identiska alla krav var men hittills hade ingen sagt ett enda ord om hur de skulle uppnås. Ideala krav är inte nog. Vi måste bestämma oss för att uppnå det mest väsentliga och vara beredda att kompromissa i andra frågor. Det som betydde något var att ignorera Kadarregimen och att få till stånd en inre demokratisering. För stunden borde vi inte prata med någon och istället utveckla generalstrejken, men med ett mer utvecklat ledarskap.

Detta innebar att ett verkligt starkt centralt arbetarråd borde organiseras i Budapest. Och när ryssarna insåg att de inte kunde uppnå stabilitet utan oss skulle de bli tvungna att tala med oss. Kadar var betydelslös: Det är ingen mening med att tala med lakejerna när herrarna är på plats. Detta var helt frankt en kompromissplan. Den tog inte upp frågan om Warszawapakten utan koncentrerade sig på den inhemska frågan.

Talet gjorde inget intryck. Mötet beslöt att bilda ett centralt arbetarråd, men de övriga besluten stod i direkt motsättning till min tankegång: en delegation utsågs att söka upp och förhandla med Kadar samtidigt som den skulle insistera på att den inte erkände honom. Det centrala arbetarrådet fortsatte att finnas till och höll ett andra, reguljärt, möte, men arbetarklassen var fast i fällan. Kadar var beredd att lova vad som helst efter att generalstrejken avblåsts.

Arbetarna krävde strejkrätt? Visst! Så snart lag och ordning återställts skulle han personligen inleda förhandlingar i detta syfte. Kort sagt, Kadar var tillräckligt skolad i politikens konst för att veta hur man skulle ta fasta på det väsentliga och uppnå sitt mål. Diskussionerna fortsatte till dess Kadar och ryssarna kände sig starka nog att häkta ett antal av arbetarledarna. Därpå följde masshäktningar. Arbetarråden fortsatte att existera på många platser över november och december.

I januari 1957 publicerade arbetarrådet i Csepel, arbetarklassens fäste, en deklARATION som sa att de inte längre ville fortsätta att bedra arbetarklassen med ett motstånd som i själva verket var ett pseudomotstånd. Så för att kunna vara trogna sin klass hade det beslutat om sin egen upplösning. Arbetarnas rådsrörelse hade nått slutet. Förtrycket av arbetarklassens ledare var fruktansvärt.

Kan du sammanfatta den ungerska revolutionens innebörd?

Jag har ofta dragit mig till minnes den 19:e partikongressen i Sovjet 1952. Stalin sa inte ett ord under hela kongressen utom i själva slutet när han höll ett kort tal som fyller två och en halv tryckta sidor. Han sa att det fanns två fanor som den progressiva borgarklassen slängt åt sidan och som arbetarklassen borde ta upp – demokratins och den nationella självständighetens fanor. Ingen kan på allvar ifrågasätta att de ungerska arbetarna höjde dessa fanor högt 1956.

(Översättning: Anders Carlsson)

18. Arshi Pipa: Den politiska kulturen i Hoxhas Albanien¹

I julas kom tomten med en alldeles speciell julklapp, *The Titoites* [Titoisterna],² den senaste boken i Enver Hoxhas *opera omnia* [Samlade verk]. I denna memoarbok på mer än 600 sidor gjuter författaren galla över sitt främsta hatobjekt, titoismen. Efterordet innehåller en överraskning.

Året är 1777 och det hela äger rum på Krim. Han är son till en storvisir, hon en vacker *rayah*. Den unga prinsen blir kär i flickan och börjar uppvakta henne – medborgarna börjar skvallra. Storvisiren försöker förgäves få sin son att låta bli att fria till jungfrun. Under tiden har khanen över Krim upptäckt att hans visir under en diplomatisk resa till Paris i hemlighet hade besökt Diderot. Khanen misstänker att hans visir smittats av republikanska idéer. Och när han får reda på att visirens son tänker gifta sig med *rayah*flickan, arresterar han visiren som ombud för *Encyclopédien*.^{*} Beviset för hans högförräderi: sonens planerade giftermål med den föraktliga *rayahn*. Detta morganatiska äktenskap[§] skulle öppna dörren för republikanska och ateistiska idéer som skulle förstöra ungdomen och på så sätt undergräva khanens samhällsliga och religiösa ordning och till sist föra de motbjudande *rayahs* till makten.

Det är inte exakt vad Hoxha berättar i efterordet till sin bok. Där anklagar han sin premiärminister, Mehmet Shehu, för att ha konspirerat för att splittra Albanska arbetarpartiet (AAP) och döda honom. Shehus plan för att splittra partiet var att få en av hans söner att gifta sig med en kvinna från en socialt misslyckad familj. Hans plan misslyckades eftersom partiet agerade så snabbt och förlovningen bröts. Som ett resultat av det sköt sig Shehu medan hans son (enligt ryktena) dödade sig själv med elektrisk ström. Shehus hustru och en annan av hans söner arresterades. Fängslandet av dem följdes av att två andra släktingar till Shehu spärrades in: den före detta inrikesministern och den tidigare försvarsministern. Utrensningarna pågår fortfarande.

¹ **Arshi Pipa** (1920-1997) var en av det moderna Albaniens främsta poeter (som på högstadiet och gymnasiet ironiskt nog undervisades i franska av Enver Hoxha). Efter befrielsen skrev han för kulturella och litterära tidskrifter som gavs ut i Shkodër. Han arresterades 1946, då partiet inledde en omfattande kampanj mot hela den oberoende intelligentsian, och hölls under det följande decenniet inspärrad i olika arbetsläger. Pipa släpptes 1956, efter att nätt och jämnt ha överlevt det hårda fängeslivet (hans bror, som var kommunist-sympatisör, dödades och själv ådrog han sig tuberkulos under fängelsetiden). Efter frisläppandet levde han under förnedrande och osäkra förhållanden som före detta politisk fånge, vid en tidpunkt då det ägde rum stora politiska omvälvningar i Östeuropa. 1957 lämnade han Albanien och slog sig till sist ner i USA, där han undervisade i italiensk litteratur på universitetet i Minnesota. Han gav ut flera poesisamlingar och ett antal läroböcker om albansk kultur och det albanska samhället, mest känd är *Trilogia Albanica*, München 1978.

² Enver Hoxha, *The Titoites*, Tirana: The Institute of Marxist-Leninist Studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania, 1982. Citaten är ur denna upplaga och siffrorna inom parentes anger sidan.

^{*} **Encyclopédien** var en rad böcker som gavs ut i mitten av 1700-talet, totalt 17 band (senare kompletterades dessa så att det till slut var 28 band). Bland skribenterna fanns de flesta av dåtidens upplysningsfilosofer – öa.

[§] **Morganatiskt äktenskap** är ett äktenskap mellan en manlig medlem av adeln och en kvinna av lägre börd – öa.

Historien om Shehus självmord berättas i bokens sista kapitel, ”I öppen kamp mot titoisterna”. De föregående kapitlen behandlar perioden 1941-1948, det vill säga från grundandet av Albaniens kommunistparti (AKP) under noggrann övervakning av Jugoslaviens kommunistparti (JKP), fram tills dess AKP bröt med JKP. Det sista kapitlet börjar med en genomgång av ”de trettiofem år som har gått sedan titoisternas förräderi fördömdes och avslöjades offentligt” (567) och riktar sedan in sig på episoden med Shehu. Uppenbarligen var boken skriven när Shehu begick självmord (17 december 1981). Kapitlet är ett tillägg i sista minuten, i själva verket ett appendix, och fungerar som ett efterord.

Jugoslaviska ledare, albanska nationalisterna och till och med utrensade albanska kommunister³ har sagt att AKP är JKP:s skapelse. Hoxha inleder sitt verk med att tillbakavisa denna tes. Men det han skriver bekräftar i själva verket det han tänkte sig att tillbakavisa. AKP inte bara grundades med hjälp från JKP:s ledning, utan det växte och konsoliderade sig under det äldre partiets handledning, i så hög grad att det efter Albaniens befrielse från de nazistiska trupperna helt enkelt blev ett bihang till JKP. Det har Hoxha stort besvär med att medge. Eftersom han under denna period var partiets generalsekreterare och högsta befälhavare för armén (och redan innan landets befrielse utsedd till premiärminister), försöker han rättfärdiga sin kapitulation genom att skylla på inflytelserika kamrater i politbyrån. Han anklagar dem för sammanväring för att avsätta honom. I detta syfte blev de ”hemliga agenter” för Tito och hans regim, som såg Hoxha som det främsta hindret för att genomföra sin illvilliga plan att annektera Albanien som sjunde republik i den jugoslaviska federationen.

The Titoites ska vara en berättelse grundad på minnen och enstaka anteckningar om Hoxhas obevekliga kamp mot de jugoslaviska representanterna inom AKP och den albanska regeringen, som arbetade ihop med sina albanska ”hantlangare” för att förslava Albanien under Titos styre. Listan över jugoslaviska representanter är lång. Den börjar med Dušan Mugoša och Miladain Popović, JKP:s delegater som hjälpte till att grunda AKP samtidigt som de också under nästan 2 år faktiskt verkade som medlemmar i partiets centralkommitté. Hoxha medger att de albanska kommunisterna vid denna tidpunkt ”saknade erfarenheter” (17) i organisatoriska frågor och led av en ”otillräcklig idépolitisk nivå” (355). Ändå förnekar han jugoslavernas avgörande roll i AKP:s ledning. Förutom Popović, Hoxhas handledare, som han hyllar som en verklig vän till Albanien och en sann internationalist, var alla de andra fiender, de flesta storserbiska chauvinister med ett medfött hat mot allt albanskt. Sådana var Blažo Jovanović, den officiella jugoslaviska delegaten i AKP:s centralkommitté, och i synnerhet Svetozar Vukmanović-Tempo, Titos ”kringresande ambassadör” för hans plan att skapa en federation på Balkan. Överste Velimir Stojnić, chefen för den jugoslaviska militärbeskickningen, organiserade den första komplotten mot Hoxha under partiets andra plenarmöte (Beratplenumet, november 1944). Två jugoslaviska representanter, den ”sluge” ”diplomaten av albanskt ursprung” Josip Djerdja och den ”illa beryktade” Slavo Zlatić, var ansvariga för den andra och stora komplotten att likvidera inte bara Hoxha utan också Albanien. Zlatić hade hjälp av Segej Krajger, som var ansvarig för att driva den ”ekonomiska unionen” mellan de två länderna. General Kuprešanin pressade de albanska militära befälhavarna hårt för att få tillåtelse att placera en jugoslavisk division i Korça-distriktet, förment för att skydda den albanska gränsen från ett överhängande angrepp från den grekiska armén. Åtgärden var liktydigt med en jugoslavisk militär ockupation av Albanien. Samtidigt arbetade chefen för den jugoslaviska generalstaben Koča Popović och dess politiska chef Vukmanović-Tempo ivrigt för att skapa ett gemensamt jugoslavisk-albanskt militärkommando och således få bort

³ **Tuk Jakova**, medlem i politbyrån och partiets organisatoriska sekreterare (1948-1951) föll i onåd efter att bland annat ha hävdat att ”det var de [jugoslaverna] som hade skapat Albanska kommunistpartiet”. (*History of the Party of Labour of Albania*, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, 2:a upplagan, Tirana 1982, s 287.) Citaten är ur denna upplaga och föregås av *H* före sidonumret inom parentes. Förkortat *HoPLA* vid hänvisningar i texten.

Hoxha som högsta befälhavare för den albanska armén. Men med stöd av Mehmet Shehu, som då var chef för den albanska generalstaben, lyckades Hoxha kullkasta den jugoslaviska manövern genom att skriva till Stalin, som inte gick med på den. Som ett resultat av det klarade sig Hoxha, medan Shehu avskedades för sin "anti-jugoslavism" (439). Det hindrar givetvis inte Hoxha från att i slutet av boken brännmärka Shehu som den främsta titoistiska agenten och till och med en imperialistisk "superagent" som ledde den tredubbla – kulturella, militära och ekonomiska – sammansvärjningen mot honom under åren 1973-1975. Slutligen försökte Shehu undanröja sin allierade, med vilken han hade lett in Albanien på den socialistiska vägen, först som inrikesminister (1948-1954) och sedan som premiärminister (1954-1981), en period på inte mindre än trettio år.

Det är innehållet i boken. Språket är inte utan förtjänster. Ironi och sarkasmer florerar och berättelserna kryddas med anekdoter som bidrar till porträtten av huvudpersonerna. Författarens franska bakgrund kan i viss mån förklara den livfulla skisserna. Och Hoxha har en viss förmåga till grovkorniga tillmälen och språkliga uttryck. *The Titoites* är ingen dålig lektyr – förvisso Hoxhas bästa litterära arbete så här långt. Jugoslaverna utsätts för en hel del skandalskriverier, som dock huvudsakligen riktar sig mot albanska motståndare och rivaler. Han nedlåter sig till att bara betrakta tre personer som rivaler: Sejfulla Malëshova, Nako Spiru och Koçi Xoxe. Men medan Hoxha visar viss återhållsamhet med de två förstnämnda (de var trots allt intellektuella precis som han), har han bara yttersta förakt för Xoxe, en "som man kan säga obildad" plåtslagare (158), "svartmuskig, kort, plufsig med utstående ögon som en groda" (449) – "hans pseudonym var Trashi [den tjocke], vår före detta intendent i [byn] Panarit" (458). Allt efter omständigheter kallar Hoxha honom för en "tölp" (347), en "tragi-komisk clown" (370), en "plockad tupp" (556) och skildrar honom "supande med de jugoslaviska kamraterna till fyra på morgonen... men han hade stått upp som en man ända till slutet och hade inte skämt ut oss" (318).

Xoxe, kommunist sedan länge och medlem Korçë-gruppen, valdes in i politbyrån medan han satt i fängelse. Efter hans frisläppande i april 1943 blev han ansvarig för partikadrerna. Han följde Vukmanović-Tempo till Grekland två gånger 1943, och de två blev vänner. Efter att upprepade gånger ha drabbat samman med Hoxha var det Tempo som tränade Xoxe för toppositionen. Överste Stojnić som var orolig över Hoxhas maktmonopol jobbade bakom scenen tillsammans med Xoxe, Spiru och Malëshova för att göra allt klart. Malëshova var en kommunistveteran som hade tillbringat sin landsflykt i Moskva där han arbetat för Komintern. Han återvände till Albanien på våren 1943 och anslöt sig till partisanerna. På grund av sitt rykte inte bara som poet utan också marxistisk teoretiker, i själva verket den enda som Albanien kunde skryta med vid denna tidpunkt, adjungerades han omedelbart som kandidat till politbyrån. Spiru var tidigare student i politisk ekonomi vid universitetet i Turin, och var medlem i politbyrån i egenskap av ordförande för ungdomsorganisationen. Hoxha beskriver honom som "intelligent, uppriktig, modig och en god organisatör" (159), men också som "ambitiös och böjd för intriger" (160). Efter att ha varit Hoxhas högra hand under krigsåren gick Spiru mot honom i slutet av kriget (därav hans "motsägelsefulla natur"). Svängningen skedde vid plenarmötet i Berat, där Malëshova, Spiru och Xoxe, under ledning av överste Stojnić, utsatte högste befälhavaren för en skur av fördömande kritik. Hoxha lyckades överleva men han hade tappat greppet om partiet. Segrare var proletären Xoxe, som plötsligt framstod som Albanien starka man. Han knuffades eller snarare sparkades fram av jugoslaverna (vid en mottagning för den albanska delegationen i Belgrad i december 1946 erbjöd Tito plats vid bordets huvudända åt Xoxe och inte Hoxha) (399). Som ordförande för Specialdomstolen för rättslig behandling av krigsbrottslingar och folkfiender (mars-april 1945) slog Xoxe, som då var

partiets organisatoriska sekreterare, an tonen för det efterföljande förtrycket av motståndare och kritiker, både i och utanför partiet. ”Den första brickan som avlägsnades ur spelet” (255) var Malëshova, som inte kunde dölja sitt förakt för den halvt läs- och skrivkunnige Xoxe. Enligt Hoxha rensades Malëshova ut som högeropportunist: han var ”en liberal parlamentarisk demokrat... anhängare till cafépolitiker och hemlighetsmakare, till borgerliga element från *kulakerna* och det reaktionära prästerskapet... han var i själva verket mot den socialistiska revolutionen” (256). Det han egentligen var mot var en socialistisk revolution av stalinistisk sort, vars fasor han hade upplevt medan han var i Moskva. Jugoslaverna kritiserade hans vägran att förbjuda författare som den franciskanska prästen Gjergj Fishta (vars episka dikt *Bergslutan* hyllar albanerna som kämpade mot slaverna) från skolorna. Malëshovas doktorsavhandling om landets ekonomi och kultur (han var då kulturminister) som kom vid en tidpunkt då författare fängslades för att de uttryckte kritik och ingenjörer hängdes som sabotörer, gjorde honom till ett lätt mål för hans motståndare. Men huvudanledningen till utrensningen av honom var hans nationalism.⁴

”I och med avlägsnandet av Sejfulla Malëshova undanröjdes en medtävlare till Koçi Xoxes strävan efter den absoluta makten” (256). I själva verket stod tävlan mellan Malëshova och Hoxha, inte mellan Malëshova och Xoxe, som mycket väl kände till att Malëshova på grund av sin nationalism inte hade någon möjlighet att gripa den ”absoluta makten”. Hoxhas rapport till partiets femte plenarmöte (februari 1946) hade faktiskt Malëshova som främsta måltavla. Den rapporten innebar hans dom. Med hjälp av den och Xoxes medverkan lyckades Hoxha bli av med en farlig rival, hans främsta rival på den tiden, en person som inte bugade för honom – en uppkomlingskommunist som inte visste mycket mer om marxismen än jargongen och språket i Stalins *Korta kurs* om bolsjevikpartiets historia. Under diskussionen inför plenarmötet i Berat påstås Malëshova ha utmanat Hoxha genom att säga till honom: ”Du försöker stå över mig... du vill med alla medel påtvinga oss din uppfattning” (172).

Avlägsnandet av den andra ”brickan” var en mycket mer komplicerad affär. På grund av de många anhängare Spiru hade bland ungdomarna (Hoxha anklagar mer än en gång Spiru för att vilja ställa ungdomsorganisationen mot partiet) var han en allvarlig rival för både Hoxha och Xoxe. I egenskap av ekonomiminister och ordförande i den statliga planeringskommittén hade han dessutom nycklarna till Albaniens ekonomi i sina händer. Jugoslaverna riktade speciell uppmärksamhet mot Spiru, och smickrade och uppmuntrade honom i hans kamp om makten. Som ett resultat av det uppstod en bitter fiendskap mellan de två kandidaterna till tronen, Xoxe och Spiru. Utan tvekan uppviolades deras rivalitet av Hoxha enligt det gamla ordspråket ”söndra och härska”. Deras ömsesidiga beskyllningar gav Hoxha möjlighet att medla i deras ”gräl”, och på så sätt hjälpa honom att behålla regeringsmakten vid en tidpunkt då makten i partiet snabbt höll på att glida honom ur händerna. Och eftersom den starkaste utmanaren var Xoxe utnyttjade Hoxha Spiru för att hålla tillbaka Xoxes inflytande. Så småningom vann han över Spiru på sin sida. Det skedde när den sistnämnde började få betänkligheter över att ha skrivit under den ekonomiska uppgörelsen med Jugoslavien om att jämställa valutorna, likrikta priserna, avskaffa tullmurar och skapa gemensamma ekonomiska kommittéer, som grunden till en politisk union. Spiru backade från sin tidigare Jugoslavienvänliga ståndpunkt och orienterade sig mot Sovjetunionen och bad om ekonomisk och teknisk hjälp. De sovjetiska rådgivarnas ankomst gjorde jugoslaverna rasande, som kände sig förrådade av den som de ansåg vara sin man (Spiru hade tidigare skrivit ett brev till Tito och bett honom att använda sin makt för att undanröja Hoxha). Xoxe utnyttjade utvecklingen för att gör upp med sin rival. Han var ännu inte stark nog att angripa Hoxha direkt, och krävde därför Spirus huvud. Han fick Hoxha att sammankalla ett politbyråmöte med bara fyra medlemmar: Hoxha, Xoxe, hans

⁴ I en av sina dikter uttryckte Malëshova sin nationalism tydligt: ”Jag älskar Albanien/från Skoplje till Yannina”. (Jag citerar ur minnet eftersom hans dikter sedan länge har förbjudits.)

förtrogne Pandi Kristno och Spiru. Vid detta möte anklagade Xoxe Spiru för att vara ”imperialistagent”. Spiru begärde fem dagar för att förbereda sitt svar. Hans begäran avslogs av de andra tre. Följande dag besökte Spiru Hoxha för att framhärda i sin begäran och be om hjälp. Hoxhas svar var nekande: ”Byrån [sic] har bestämt det” (385). Samma dag begick Spiru självmord.

Tidigare hade Hoxha förenat sig med Xoxe för att undanröja Malëshova, och hade på så sätt lugnat jugoslaverna som ogillade både Malëshova och han själv. Den här gången, när jugoslavernas tryck ökade mot honom, offrade han just den person som han hade uppmuntrat att stå emot detta tryck. Och när jugoslavernas envisa krav att bilda ett gemensamt armékommando gjorde att trycket närmade sig explosionspunkten, förrådde Hoxha Shehu, den enda parti-ledare som orubbligt stödde honom. I ett talande stycke erkänner han sin skuld till Shehu för att denne kom till hans räddning, samtidigt som han förminskar det:

Trots att jag var överbefälhavare knuffades jag praktiskt taget åt sidan... Bland de första åtgärder jag bestämde mig för att vidta var att omorganisera generalstaben. När vi diskuterade frågan föreslog Nako Spiru envist att Mehmet Shehu skulle ställas i ledningen för generalstaben, eftersom han var ”som skapt till soldat, välskolad, och har visat sin duglighet.” ... Likaså ökade det faktum att Mehmet Shehu studerade vid Militärskolan i Sovjetunionen mina förhoppningar om att han starkt skulle gå mot den röra som jugoslaverna orsakade i vår armé (430-431).

Vilket han verkligen gjorde. ”Xoxe och hans klick” (495) började angripa honom. ”Mehmet Shehu kände att hans ställning var osäker, och för att rädda sig själv ur denna situation ’mot-satte han sig’ öppet jugoslaverna (jag ska senare berätta vad detta ’motstånd’ innebar) och försökte få min hjälp och stöd...” (436). (Som vanligt kastar Hoxha om rollerna.) Shehu uppges ha sagt till Hoxha: ”Kamrat befälhavare... jugoslaverna vill avlägsna dig... Jag gick öppet mot dem” (435-436).

Spiru begick självmord den 20 november 1947. I slutet av december avskedades Shehu. I november samma år krävde Xoxe att Hoxha skulle ”skriva en varm ledarartikel [i en tidskrift som grundats av Xoxe] om de livsnödvändiga relationerna till de jugoslaviska vännerna, om deras hjälp och i synnerhet om kamrat marskalk Titos bidrag... Jugoslaverna behövde min artikel som ett ’bevis för gott uppträdande’ till Jugoslavien och Tito” (449). Hoxha gick med på Xoxes krav:

I mycket allmänna ordalag och med diverse ”fakta” från de första krigsåren, pekade jag på vänskapsbanden mellan våra partier och länder. Men jugoslaverna och deras representanter var nöjda också med detta: det viktiga för dem var att AKP:s generalsekreterare skrev till och med en enda bra sak, till och med i ytterst allmänna ordalag, om Titos Jugoslavien, som fri lejd för annekteringen (450).

På vintern 1947 var Jugoslaviens annektering av Albanien på våren 1948 lika trolig som att våren skulle följa på vintern. Om den faktiskt inte ägde rum så är det på grund av att Jugoslavien under tiden bröt med Sovjetunionen. Hoxha hade outtröttligt betraktat de mörka moln som gradvis skymde relationerna mellan de två länderna, och hade tålmodigt väntat på att ”blixten” skulle slå ner. ”Vi hade en del tecken och signaler i denna riktning” (466). Hans förhållningsstrategi bar slutligen frukt. Han skryter i sin bok att ”det inte en enda gång föll [mig] in att ge upp” (462). Tidigare hade Hoxha stött den ekonomiska uppgörelse som skrivits under av Spiru, som ”inte gjorde någonting i denna riktning utan att rådgöra med mig och ha fått mitt godkännande” (372). Nu skrev och undertecknade han själv ”fri lejd för annekte-

ringen”. Han inte bara gav sig utan gjorde det genom att i utbyte mot att han själv skulle få behålla makten erbjuda själva Albaniens oberoende, vars förkämpe han påstår sig vara. Efter Shehus avgång var hans titel som överbefälhavare rent formell. Alla som levde under denna avgörande period, inklusive undertecknad, var övertygad om att Hoxhas dagar som härskare var räknade. Stalins brev till JKP (28 mars 1944) räddade honom. Hans dyrkan av Stalin är alltså förstäelig och i viss mån förlåtlig. Det som är oförlåtligt är att han påtvingar hela Albanien denna stalinistiska hysteri, och att han därmed driver på sin egen personkult, en miniatyr av Stalins. I detta syfte reducerade han gradvis Albanska arbetarpartiet – namnbytet skedde vid partiets första kongress (november 1948) – till ett undergivet organ som är redo att lyda hans order. Han satte sin hustru i ledningen för partiets ideologiska apparat⁵ medan han anförtrorde Shehu, med vilken han delar ansvaret för de efterföljande utrensningarna, att förtrycka oliktänkande och alla möjliga sorters kritiker.

En genomgång av dessa utrensningar kommer att hjälpa läsaren att inse Hoxhadiktaturens stalinistiska förlopp.

Grundningskonferensen i Tirana (8-14 november 1941) lyckades tillfälligt försona de tydliga ideologiska skillnaderna mellan de tre lösliga organisationer som existerade vid den tiden: Korçë-gruppen, Shkodër-gruppen och ungdomsgruppen.⁶ Hoxha, som då var medlem i Korçë-gruppen som verkade i Tirana, valdes till att leda den provisoriska centralkommitténs om bestod av sju medlemmar: Enver Hoxha, Koçi Xoxe, Qemal Stafa, Tuk Jakova, Kristo Themelko, Ramadan Çitaku och Gjin Marku. Valet av Hoxha var en kompromisslösning som uppenbarligen utarbetades av hans jugoslaviska rådgivare, och grundade sig på villkoret att ”ingen av de tidigare viktiga ledarna (ordförande och vice ordförande) för grupperna skulle väljas till ledningen” (H 65). Företrädarna för ungdomsgruppen, Anastas Lulo och Sadik Prempte, liksom äldre kommunister som Koço Tashko och Mustafa Gjinishi, var besvikna. 1943 lyckades Prempte få makten över den regionala kommittén i Vlorë. Hans uppror kvästes i maj samma år – Hoxha och Shehu deltog personligen i straffexpeditionen som slutade med att två regionala ledare dog (de ”föll oavsiktligt offer för sammansvärjningen som de hade kokat ihop”).⁷ Prempte kom undan, senare flydde han utomlands. Lulo blev avrättad.⁸ Det blev också en annan medlem i den fraktionella gruppen.

Den andra utrensningen drabbade en medlem i politbyrån, Ymer Dishnica, och Mustafa Gjinishi. De hade utsetts av partiet att ta itu med Nationalistiska fronten (Balli Kombëtar) vid konferensen i Mukje (augusti 1943) om gemensamma aktioner mot de fascistiska ockupanterna. Dishnica och Gjinishi skrev under en överenskommelse om att bilda Kommittén för att

⁵ Med början 1952 ledde Nexhmije Hoxha centralkommitténs Agitations- och propagandadirektorat. Senare ledde hon Institutet för marxist-leninistiska studier och är fortfarande direktör för detta institut.

⁶ En fjärde, trotskistisk, organisation, *Zjarri* (Elden), inbjöds inte.

⁷ Enver Hoxha, *Selected Works*, bd 1, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, Tirana 1974, s 140. fyra band har redan kommit ut: band 1 1974, band 2 1975, band 3 1980 och band 4 1982. Citaten ur dessa band identifieras med initialerna *SW* följt av numret på bandet och sidonummer.

⁸ Så här skildrar Ismail Kadaré hans avrättning i sin roman *Den hårda vintern*:

Anastas Lulo, du har förrått Internationalen! Där stod han likblek framför dem och lät sina ögon som inom kort skulle vara tomma, irra från den ene till den andre av sina domare. Partisandomstolen... Vänta, pojkar, stopp ett tag! Skena inte iväg! Vet ni vad Internationalen är för någonting? Ni är fortfarande unga. Förhastade er inte, välj ut en kompetent kamrat, som jag skulle kunna diskutera med på det principiella planet. En kamrat från mitten, någon som känner till doktrinen. De lyssnade en lång stund till hans bönfällande röst. Hela tiden uttalade han allt flera främmande, högtravande ord som verkade extra konstiga här på den nakna slätten. Här är en kamrat som känner till doktrinen, avbröt till slut kompanichefen och pekade på en partisan från byn Brataj, en ung man med halmgult hår och platt näsa. Partisanen böjde huvudet. Çoçol, ta och förklara problemet för honom ur teoretisk synvinkel, sade kompanichefen. Du också, Mukerem, gå med och hjälp Çoçol. Mannen som anklagats för förräderi spårade upp ögonen, bet sig i läppen, men i stället för de pompösa, främmande orden sade han nu bara "nej!" "nej!". De förde honom tjugo meter bort och sköt honom. (Ismail Kadaré, *Den hårda vintern*, Stockholm: Bonniers, 1980, s 81.)

rädda Albanien. Överenskommelsen avvisades direkt (efter påtryckningar från Jugoslavien) såsom varande oförenlig med partilinjen. Senare (vid plenarmötet i maj 1944) uteslöts Dishnica ur politbyrån som opportunist. Enligt mer upplysta politbyråmedlemmar som Malëshova och Spiru liksom de jugoslaviska representanterna var vid den tiden hela partilinjen var opportunistisk. Efter befrielsen försökte Malëshova och Spiru återupprätta Dishnica. Istället hamnade han i fängelse. Gjinishi, en första rangens propagandist och organisatör, var den som var huvudansvarig för den lyckade konferensen i Pezë (september 1942), där AKP klev fram som en politisk och militär kraft som kunde bedriva gerillakrigföring. Han mördades under partisanernas erövring av norra Albanien. Hoxha anklagar honom för att vara agent för den brittiska underrättelsetjänsten (135) – Gjinishi kunde engelska, som han hade lärt sig på den amerikanska yrkesskolan i Tirana. Zai Fundo blev, trots att han var en kommunistisk veteran som hade fått sin skolning i Moskva, ytterligare ett offer. Upprörd över Stalins grymheter bröt han med Komintern, och ådrog sig därmed partiets dödsdom. ”Trotskisten” Fundo greps i norra Albanien och ”sköts... som agent för briterna och feodaltherrarna” (415).⁹

Vi har redan kommenterat utrensningen av den ”storhetsvansinnige” Malëshova (i allmänhet besvärjer Hoxha sina sjukdomar genom att pådyvla dem på sina fiender). Spiru sköt sig själv hellre än att bli förödmjukad. Xoxe blev skjuten när Hoxha och Shehu återtog makten. Utrensningen av Xoxe omfattade också hans klick: Pandi Kristo, Nesti Kerenxhi, Xhoxhi Blushi och många andra. De fick fängelsestraff. Kristo, liksom Xoxe en proletär från Korçë och hans närmaste medarbetare, skonades till synes eftersom att skjuta honom vore en alltför stor ära för den ”värdelösa klåparen” (482) som en gång när han ställts inför Hoxha ”hade rasat ihop som en hög koskit under en regnskur” (556).

De ”anti-titoistiska” utrensningarna begränsades inte till ovan nämnda politbyråmedlemmar. Genom att pressa Shehu att vara strängare mot partifientliga element kunde Hoxha göra rent hus. På grundval av officiella källor har man beräknat mer än 25% av partimedlemmarna uteslöts mellan 1948 och 1951.¹⁰

En andra anti-titoistisk utrensning förkunnades av partiets andra nationella konferens (april 1950). Syndabockar var Abedin Shehu, CK-medlem och industriminister och Niazi Islami, verkställande kommunikationsminister. De anklagades för att ha kritiserat Två-årsplanen som ”realistisk” (H 263). Två armébefälhavare uteslöts också för att ha undergrävt partiets roll i ledningen av armén. Det var Gjin Marku, medlem i den första politbyrån, och Nexhip Vinçani.

Bombexplosionen i den sovjetiska legationen i Tirana (19 februari 1951) föranledde en våg av terrorism som genomfördes personligen av Shehu mot tidigare medlemmar i nationalistiska partier liksom en del mer frispråkiga kritiker.¹¹ Under dessa dagar blev partimedlemmar som förespråkade en smula återhållsamhet misstänkta för att vara partifientliga element. Det var fallet med Tuk Jakova, Teodor Heba och Manol Konomi. Jakova, som var ledare för Shkodërgruppen och en av partiets grundare (han var snickare till yrket) hade precis som Shehu trakasserats av Xoxe och hans män. Efter Xoxes frånfälle ersatte han sin vedersakare som partiets organisationssekreterare samtidigt som han också innehade posten som industriminister och ställföreträdande premiärminister. Jakova försatte sig själv i onåd genom att försöka vinna över tidigare fientliga element till partiet. Han anklagades för att vara välvilligt

⁹ Fundo var då rådgivare åt Seit Kryeziu, en godsägare från Gjakovë (Djakovica) som på den tiden hade nära kontakter med den brittiska militärdelegationen när de försökte bilda Abbas Kupi och ett alternativ till AKP.

¹⁰ Stavro Skendi (red), *Albania*, New York 1956, s 86.

¹¹ Bland de 28 offer som avrättades utan vederbörlig rättegång fanns en författare, Manush Peshkëpia och en kvinnlig professor, Sabiha Kasimati.

inställd till reaktionära personer och grupper och i synnerhet till de katolska präster som hade hamnat i skottgluggen för de religiösa förföljelserna (Jakova var katolik). Hans teori att klasskampen var på väg att dö ut i landet möttes av våldsamt motstånd från Hoxha och Shehu. Han sparkades som organisationssekreterare och även som medlem i politbyrån (plenarmötet i februari 1951). Hans allierade Heba, ledaren för partiets kaderdirektorat, uteslöts ur centralkommittén. Det gjorde även justitieministern Konomi, som bestraffades för att ha varit eftergiven i fråga om att skipa rättvisa med klassfienden.

De förbättrade relationerna mellan Jugoslavien och Sovjetunionen efter Stalins död startade en oppositionsvåg inom partiet under ledning av Tuk Jakova och Bedri Spahiu. Proletären Jakova upprepade sin teori om att klasskampen upphört och krävde att de utrensade kamraterna skulle återupprättas. Han fick stöd från Spahiu, medlem i politbyrån och högt uppsatt partiledare (han hade varit allmän åklagare i den specialdomstol där Xoxe var ordförande, och blev senare allmän åklagare vid den rättegång som dömde Xoxe till döden). Spahiu drabbade ihop våldsamt med Hoxha under plenarmötet i juni 1955 (de är båda från Gjirokastër). Plenarmötet uteslöt Jakova ur centralkommittén men Spahiu också ur partiet.

Chrusjtjovs fördömande av Stalin vid SUKP:s tjugonde kongress tände återigen oppositionens lågor. De oliktankande kom ut öppet vid partikonferensen för staden Tirana (april 1956). De kritiserade den styrande eliten för deras enväldiga metoder, deras förakt för massorna och deras underlåtenhet att avhjälpa den ekonomiska situationen, och tryckte på hårt för att återupprätta Xoxe, Jakova, Spahiu och andra framstående partimedlemmar. Hoxha ingrep personligen och lyckades kuva upproret. Vedergällning följde. I sitt brev till partiorganisationerna, ”De lärdomar vi bör dra av partikonferensen för staden Tirana” (21 april 1956), talar Hoxha om en grupp personer som han kallar ”ohälsosamma element med en uttalad partifientlig inställning”, och lade huvudansvaret på deras inspiratörer: Pëllumb Dishnica, Hulusi Spahiu, Pajo Islami och Peço Fidhi (SW II, 456-457).

1956 arresterades två framstående partimedlemmar, Liri Gega, medlem i den första politbyrån, och general Dali Ndreu, hennes make, när de ”försökte korsa [den albansk-jugoslaviska] gränsen”.¹² Båda sköts – för att vara mer exakt alla tre, eftersom Liri enligt Chrusjtjov¹³ var gravid. I maj 1957 flydde tidigare ställföreträdande försvarsministern general Panajot Plaku till Jugoslavien.

De påstådda ledarna för den ”grekisk-jugoslavisk-amerikanska” sammansvärjningen 1960, konteramiral Teme Sejko, befälhavare för Albaniens örlogsflotta, och Tahir Demi, tidigare albansk representant i COMECON, anklagades för titoism. De ställdes inför rätta och avrättades. Deras ”revisionistiskt-imperialistiska” sammansvärjning ägde rum vid en tidpunkt då förhållandena mellan Sovjetunionen och Albanien gick från dåligt till sämre. Bara en månad tidigare hade Albanien skrivit under en ekonomisk överenskommelse med Kina, enligt vilken Beijing skulle ge Tirana 123 miljoner dollar i hjälp och krediter.¹⁴

De främsta offren för utrensningarna som följde på splittringen mellan Sovjetunionen och Albanien var Liri Belishova och Koço Tashko. Belishova, Spirus änka, blev medlem i politbyrån sedan hennes make hade återupprättats. Hon var högsta kvinnan i partihierarkin och genomförde viktiga diplomatiska uppdrag. Tashko förkastades från ledningen när partiet först bildades. Han visar sig ha kritiserat Hoxha för dennes hantering av Kosovofrågan under kriget (84-85). Efter brytningen med Jugoslavien var Tashko ordförande för partiets centrala

¹² *Documenta kryesore të PPSH*, III (AAP:s viktigaste dokument, bd 3), Mihal Duri: Tirana 1970, s 449 (citerat i Prifti – se not 17 – s 276).

¹³ Chrusjtjov nämnde hennes fall i sitt tal vid SUKP:s 22:a kongress (oktober 1961). Se William E Griffith, *Albania and the Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass., 1963, s 235.

¹⁴ Nicholas C Pano, *The People's Republic of Albania*, The John Hopkins Press: Baltimore 1968, s 148.

kontrollkommission. Varken han eller Belishova gjorde någon hemlighet av sin lojalitet mot Sovjetunionen. ”Båda uteslöts från partiet som fiender” (H 332).

Till skillnad från brytningen med Jugoslavien som skakade AKP i dess grundvalar, orsakade inte brytningen med Sovjetunionen någon chockartad oro, ett tecken på att de albanska kommunisterna inte var särskilt fästa vid socialismens hemland. När väl Tashko och Belishova försvann från den politiska scenen ägde det inte rum några spektakulära utrensningar på tolv år. Med tanke på albanernas okunnighet om de interna stridigheterna i Kinas kommunistiska parti och Kinas likgiltighet för AAP:s ideologiska problem, var det osannolikt att den kinesisk-albanska alliansen skulle orsaka några allvarligare ideologiska gräl. Trots landets besvärliga ekonomiska situation efter att Sovjetunionen upphörde med sin ekonomiska och teknologiska hjälp hade Hoxha-Shehus tvåmannavälde full kontroll över situationen. Med början från den tredje femårsplanen (1961-1965) antog Albanien en åtstramningspolitik, även om de i viss mån fick hjälp från Kina med lån och experter. En viss förbättring ägde rum under den fjärde femårsplanen (1966-1970), tack vare de hårda åtgärderna för att minska byråkratin, sänka lönerna för de bäst betalda arbetarna, dra in kvinnor i produktionen och få människor att göra ”frivilligt” arbete inom byggnadssektorn, jordbruket och på fabriker.

De påfrestningar som befolkningen utsattes för av ”AKP:s kamp för att ytterligare revolutionera partiet och livet i landet (1966-1971)”,¹⁵ som var påverkad av Kulturrevolutionen (1966-1969), gav upphov till spänningar som ledde till klagomål och utmattning. Kinas svängning på 1970-talet till en vänlig politik gentemot USA innebar nya faror. Albanska intellektuella vågade ta sig friheter. Uppbackad av media utvecklade sig en smak för nya sätt att uttrycka sig inom litteraturen och konsten. Inortodoxa vanor spred sig bland ungdomarna. Under tiden hade övervakaren utvecklats till författare.¹⁶ Hans näsa var särskilt känslig för litterär smörja. Under det fjärde plenarmötet (juni 1973) definierade Hoxha liberalismen som ”ett uttryck för ideologisk och politisk opportunist, förnekande av en konsekvent klasskamp... ett acceptande av fredlig samexistens med fiendens ideologi” (SW 4, 819). Yxan föll på Fadil Paçrami och Todi Lubonja.

Paçrami var gammal god vän till Spiru, och hade bara drygt 20 år gammal blivit chefredaktör för partiets tidning *Zëri i Popullit* (Folkets röst). Hoxha hade tillsammans med Shehu och Belishova så tidigt som 1944 föreslagit att han skulle adjungeras till politbyrå för att motverka Xoxes ökande inflytande. Paçrami blev medlem i centralkommittén 1952 och utförde viktiga funktioner inom partiet och regeringen. I mogen ålder övergick han till att skriva pjäser. De visade sig plötsligt vara nedsmutsade av liberalism. Lubonja, som var chef för den albanska radion och televisionen, hade hjälpt till med smittan. Utrensningarna spred sig till kadrer inom utbildnings- och kulturministerierna, inklusive ministern, Thoma Deljana. Ledningen för ungdomsorganisationen var särskilt påverkad och smittad – ”långt hår, påkostade kläder, skrikande djungelmusik...” (SW 4, 836). Den ombildades. Det gjorde också ledningen för Albaniens författar- och konstnärsförbund.

De kulturella utrensningarna grasserade efter det fjärde plenarmötet (juni 1973). De femte och sjätte plenarmötena (juni och december 1974) inledde de militära utrensningarna. Att kalla generaler för liberaler dög inte, man måste hitta ett annat namn som, på grund av de många

¹⁵ Rubrik på kapitel 7 i *HoPLA*. Kapitlet är indelat i fem underkapitel (total 73 sidor). Underkapitel 4, ”Revolutionera ekonomins område” består av mindre än 7 sidor. Rubrikerna på alla fem underkapitlen innehåller en avledning av ”revolution” (-är, -era, -ering) som ledmotiv: ”revolutionering” av partiet och statsmakten, utbildning och litteratur och konst; ”revolutionera” utrikespolitiken och ekonomin, det sociala och etiska livet (kvinnans frigörelse och avskaffandet av religionen).

¹⁶ De första två banden i Hoxhas *Works* publicerades 1968. 1971 hade det kommit ut åtta band.

strecken på deras gradbeteckningar, måste bli en rad namn: "sabotörer" - "konspiratörer" - "kontrarevolutionära revisionister". Sådana visade sig försvarsminister Beqir Balluku, chefen för generalstaben Petrit Dume och chefen för arméns politiska direktorat, Hito Çako, vara. De anklagades för att konspirera för att gripa makten med hjälp av en militärkupp. Precis som i Kina inspirerades den officiella nationella försvarspolitikerna av tesen att "Albanien bara kunde försvaras mot yttre aggression, i synnerhet sovjetiska aggressioner, genom att tillämpa en taktik av gerillakrigföring" (H 504), att "varje medborgare måste vara en soldat och varje soldat en medborgare" (H 467). Följaktligen "är det viktigaste elementet i nationens försvar människan snarare än vapen, 'medborgarméns' revolutionära medvetande snarare än militär teknologi."¹⁷ Tydligen ville Balluku och hans stab bygga en modern välutbildad och disciplinerad armé vars första lojalitet var mot generalstaben och inte partiet. Frågan som stod på spel var vem som skulle föra befälet över armén: de svunna generalerna (Hoxha och Shehu) eller de som faktiskt hade ansvaret. Generallöjtnant Balluku, en före detta metallarbetare från Tirana, hade genomgått en viss utbildning vid Vorosjilovs militärakademi liksom en del skolning i politbyrå (1948-1974), samtidigt som han från och med 1954 också var försvarsminister. Ändå kunde han inte mäta sig med överbefälhavaren och segraren i slaget om Tirana. Han och hans medarbetare befanns skyldiga till att "i mycket begränsat antal sprida partiets dokument och material och kamrat Enver Hoxhas verk som skickats till armén" (H 506). Tillsammans med sina medarbetare dömdes "ärkeförrädaren" Balluku "enligt den proletära diktaturens lagar",¹⁸ med andra ord avrättades de.

"Här är två, låt oss göra dem till tre!" låter en rad i en albansk barnramsa som barnen sjunger. De kulturella och militära utrensningarna – där kulturella och militära stod i relation till varandra som tes och antites – skulle leda fram till ekonomiska utrensningar, deras syntes. Den här gången var förrädarna Abdyl Këllezi, Koço Theodosi och Kiço Ngjela, ordförande för planeringskommissionen, industriminister respektive gruvminister. Këllezi och Theodosi var medlemmar i politbyrå, Ngjela medlem i CK. Deras brott? Allt möjligt: införande av självstyre och kapitalistiska metoder, uppmuntran till byråkratiska och teknokratiska trender, slöseri med tillgångar och material, sabotage inom industrin och jordbruket,¹⁹ handel använd som förbindelse med fiender. "Liksom de andra hade denna grupp varit indragen i hemlig verksamhet i flera år", kan man läsa i *History of the Party of Labour of Albania* [Albanska arbetarpartiets historia] (510), som vidare anger: "Både B Ballukus grupp och A Këllezis och de andras grupp förlitade sig på hjälp från den kinesiska ledningen, som sporrade dessa gruppers förrådiska kontrarevolutionära verksamhet" (511).

"Krossandet av fiendegruppen" ägde rum vid det sjunde plenarmötet (26-29 maj 1975). Bara en vecka senare skrev dåvarande förste ställföreträdande premiärminister och nuvarande premiärministern Adil Çarçani under en femårigt avtal med kineserna om långsiktiga lån utan ränta. *HoPLA* nämner inte undertecknandet av detta avtal, men det blev offentligt i partiets tidning, *Zëri i Popullit*.²⁰ Med andra ord: ungefär samtidigt som en albansk ledare förde samtal med kinesiska ledare om ekonomisk hjälp till sitt land, "krossade" enligt *HoPLA* den albanska ledningens CK-möte en grupp av förrädare som hade försökt ödelägga den albanska ekonomin genom att "förlita sig på den kinesiska ledningens hjälp". Den ekonomiska hjälpen till den albanska regeringen hade förvandlats till fientlig hjälp till albanska "kontrarevolutionärer" som konspirerade mot sin egen regering. "Jag ger dig bröd och du kastar sten på mig", lyder ett albanskt ordspråk. Otacksamhet blandat med förtal.

---

¹⁷ Peter Prifti, *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*, Cambridge, Mass., 1978, s 215.

¹⁸ Enver Hoxha: "Rapport till Albanska Arbetets Partis sjunde kongress 1 november 1976".

¹⁹ Pirro Dodbiba, jordbruksminister och kandidatmedlem i politbyrå, avskedades i april 1976.

²⁰ Se också *Peking Review* nr 28, 11 juli 1975, s 7.

Ett sådant här hyckleri pryder den albanska marxismen-leninismens bibel ungefär som luftvärnsbunkrar på vakt mot en osynlig fiende smyckar det albanska landskapet. Intrycket man får av att läsa *The Titoites* är detsamma: historien uppfins hela tiden på nytt för att behaga den som har licens på den. Saker som aldrig har hänt framställs som fakta medan fakta förvrängs, ofta så långt att de blir sin motsats. Att leta efter objektivitet och ärlighet i verk som dessa är ett hopplöst företag – utspridda vrakdelar av sanning i ett hav av lögner.

1975 sjöng Hoxha fortfarande lovsånger till ordförande Mao, som vid den tidpunkten hade anslutit sig till USA, ärkefiende till Hoxhas marxism-leninism. Hans opportunism dikterades naturligtvis av ekonomiska hänsyn, som också är den grundläggande förklaringen till Albanien hatkärlek till sina två tidigare kompanjoner. Och eftersom partiutrensningarna i Albanien alltid har betingats av förhållandena mellan AKP-AAP å ena sidan och å den andra kommunistpartierna först i Jugoslavien, sedan Sovjetunionen och slutligen Kina, så skulle man kunna förledas att dra slutsatsen att huvudorsaken till utrensningarna var landets ekonomiska beroende av än det ena och än det andra främmande landet.

Utrensningen av Shehu vederlägger denna slutsats. Efter brytningen med Kina var Albanien på grund av sin totala isolering ett synnerligen självständigt land. Och här kommer Hoxha till vår räddning. Ett upplysande stycke i *The Titoites* lyder:

Vi känner till att marxismen-leninismen alltid betraktar den inre orsaken, den inre faktorn, som den främsta avgörande faktorn för varje fenomenets födelse och utveckling. Ett kommunistpartis utveckling och födelse kan inte vara undantag till denna lag, och därför kan inte heller grundandet av vårt kommunistparti vara undantag till den. (35)

Detta är en gammal och ärevärdig teori som går tillbaka till Aristoteles (hans enteleki).^{*} Frågan om yttre eller inre faktorer är avgörande för ett fenomenets födelse och utveckling kan begränsas till frågan om vad som kommer först, hönan eller ägget. Aristoteles var för ägget. Men jag betvivlar att Marx delade den uppfattningen, om inte annat därför att den stackaren inte kunde ha ätit många kycklingar: i en gammal uppslagsbok ser jag att en tupp 1867 kostade fem shilling.

Det ovan citerade stycket av Hoxha är tänkt att tillbakavisa teorin att AKP grundades av jugoslaverna. Och eftersom det inte grundades av jugoslaverna följer att grundarna var de albanska kommunisterna själva. Frågan är vilka dessa grundare är. Enligt *HoPLA* var det femton grundare (H 64), varav två jugoslaver (36). Av de återstående tretton nämns bara fyra: Enver Hoxha, Pilo Peristeri, Qemal Stafa och Vasil Shanto. De två sistnämnda dödades i maj 1942 och 1944, medan Peristeri, en tennsmed från Korçë, aldrig ingick i den högsta ledningen. Då återstår Hoxha som ensam stjärna i det som en gång var en stjärnbild. Och om vi lägger till de grundare som rensats ut – Tashko, Xoxe, Lulo, Prempte, Jakova, Themelko – de partibygare som rensats ut – Dishnica, Malëshova, Spiru, Kristo, Spahiu, Gega, Belishova, Balluku, Shehu, Hazbiu för att bara nämna de viktigaste – får man intrycket att Hoxha i ena vågskålen väger mer än resten i den andra. Vilket inte är överraskande med tanke på att resten har reducerats till en hög aska.

Om vi följer exemplet från Hoxhas tes att den viktigaste avgörande faktorn är den inre faktorn, så kan vi därmed dra slutsatsen att den viktigaste orsaken till partiutrensningarna måste återfinnas i Hoxhas innersta karaktär, hans enteleki: hans gränslösa och oföretterliga maktbegär som vägleds av hans allt omfattande och ofelbara sinne. Finns det något tvivel om att Hoxha betraktar sig själv som ett enastående geni, han som agerar som vore han den enda i

^{*} **Enteleki** betyder ett förverkligande av något som tidigare endast hade en potentiell möjlighet – öa.

världen som representerar den obefläckade och rena marxismen-leninismen? Läs *The Titoites*. Ni kommer aldrig att ertappa honom med att erkänna ett misstag.²¹ Det närmaste han kommer det är på en sida där han försvarar sig mot de jugoslaviska anklagelsen att han en gång begick ett ”allvarligt” misstag. Det var under valet av centralkommittén vid konferensen i Labinot (mars 1943). ”Kandidaterna framlades inte med namn till delegaterna, utan av säkerhetsskäl genom att beskriva deras kännetecken” (40). Detta allvarliga brott mot partistadgarna var i själva verket ett manipulativt påhitt av den sittande ledningen under ledning av Hoxha för att välja personer som var i hans smak: allt hängde på hur han eller en pålitlig kamrat skulle beskriva kandidaterna. Och så här rättfärdigar sig Hoxha: ”Sanningen är den att det sätt på vilket vi hanterade valen vid AKP:s första nationella konferens inte var något stort misstag, speciellt under de förhållanden som rådde då” (ibid).

För att förstå vem Hoxha är behöver man bara läsa *HoPLA*, den albanska motsvarigheten till Stalins *Korta kurs* om bolsjevikpartiets historia. Den börjar med en beskrivning av de kommunistiska grupperna innan partiet grundades. Hoxha nämns först mot slutet av det första kapitlet (han anslöt sig till Korçë-gruppen strax innan den italienska ockupationen av landet), i ett stycke som helt och hållet ägnas åt honom (57-58). Men därefter är det hans namn som bygger upp texten. Det uppträder ganska sparsamt i andra och tredje kapitlet, som behandlar partiets verksamhet under kriget och efter befrielsen. Men från och med det fjärde kapitlet, som riktar in sig på partiets kamp för att industrialisera landet, blir hans namn och partiet alltmer utbytbara: *Le parti, c'est moi* [Partiet är jag]. Partiets historia är i själva verket en upp- räkning av hans bedrifter, understödda med citat ur hans rapporter och tal. Man letar förgäves efter att hans närmaste medarbetare ska få något erkännande. De nämns aldrig, utom en eller två som är döda. De som nämns är undantagslöst oliktänkande som brännmärks som konspiratörer och förrädare. Man skulle förvänta sig att åtminstone Shehu, hans allierade och premiärminister under 27 år, skulle dyka upp någonstans. Inte ens han. Som alla som är det minsta bekant med det albanska befrielsekriget känner till, var det Shehu som ledde nationalisterna, och det var han som i egenskap av befälhavare för den Första armékåren som drev ut de nazistiska trupperna från huvudstaden. Hur beskriver *HoPLA* detta minnesvärda slag?

Den nationella befrielsens enheter var nu indragna i de sista operationerna mot de tyska trupperna i Albanien och i Kosovo. Av dessa operationer var den viktigaste befrielsen av Tirana. Överbefälhavarens order var att tillintetgöra fienden, sätta stopp för tyskarnas plundring och förödelse av staden och till varje pris befria Tirana. Operationen skulle komma att ledas av Första armékårens befäl. (166)

Äran går till överbefälhavaren som gav ”ordern”, inte till befälhavaren som utkämpade och vann slaget. Man inte bara utelämnar Shehus namn, utan förnekar till och med hans person, genom att det ord som syftar på honom är ett abstrakt kollektivt substantiv, ”befäl”. Att bortse från kamrater för att förhålliga diktatorn är en genomgående teknik i *HoPLA* (Ismail Kadaré utnyttjar det väl i sin roman *Den hårda vintern*). Att misskreditera motståndare är en annan snarlik teknik. Utrensningarna är ett viktigt tema i *HoPLA*, de utgör Hoxhas anspråk på ära som bevakare och skiljedomare för den ortodoxa marxismen-leninismen. Offren, spöklika uppenbarelser som ryckts från den skammens och förtvivlans skräp hög de kastats på, visas i detta syfte upp framför segrarens, deras domares och bödels, tron. När de väl försvunnit, de

²¹ *Il Duce ha sempre ragione* [Ledaren har alltid rätt]. Av taktiska skäl kunde [han tidigare medge att han begått misstag. I sina ”Tesor om att på nytt granska arbetet under AKP:s CK:s andra plenarmöte” (juni 1946) bekände han att han hade agerat felaktigt när han inte reagerade på Malëshovas, Spirus och Xoxes kritik, och anklagade indirekt sig själv för att dela ”drag och brister som ärvt från vårt gamla arbete”, med andra ord opportunist (SW 1, 564). Han var ännu tydligare i sin ”Rapport till partiaktivister i Tirana om analyserna och slutsatserna från AKP:s CK:s elfte plenarmöte” (oktober 1948) (SW 1, 752, 762). Men de misstag han erkänner gäller den period då AKP dominerades av jugoslaverna, och då inte han utan Xoxe hade den verkliga makten.

sista är de ekonomiska förrädarna, förblir scenen tom. Istället för ledaren syns hans bild på en vägg. Hans umgänge med sina beundrare kommer nu bara att ske via hans böcker, som man närmar sig vördnadsfullt som heliga skrifter. Hans namn kommer att uttalas i en formel, ”Kamrat Enver Hoxha lär (’visar’, ’säger’, ’förklarar’)”, som föregår eller följer på meningar i form av regler eller föreskrifter. Följande exempel finns alla i delen ”Det revolutionära händandet av kadrer i arbetarklassens skola” (H 523-528):

”Kadrer... måste först av allt utbildas i arbetarklassens skola”, lär kamrat Enver Hoxha. (H 523)

”Kadrenna har sin plats och sin roll”, påpekade kamrat Enver Hoxha, ”men de påtvingar inte partiet sin lag, utan partiet och klassen påtvingar dem lagen”. (524)

Kamrat Enver Hoxha säger: ”Partiet måste omedelbart och utan att tveka få ner [kadrer med *kulak*-, byråkratisk eller liberal läggning] från sina höga hästar och bryta näsan och benen på dem...” (525)

Partiets kamp för att utbilda och härda kadrenna revolutionärt i arbetarklassens skola skapade hälsosammare villkor för att tillämpa kamrat Hoxhas lära, som visade: ”Kadern ska göra revolution hela livet, ska vara i revolutionen med sig själv och andra.” (527-528)

Lagstiftarens åläggande till sina undersåtar att blint lyda hans lag kunde inte vara tydligare. Och om Hoxha är den här sortens profet-bedragare som har inskränkt partiet till att dyrka honom som en marxism-leninismens Messias som skiljer sig från sina två herrars, Stalins och Titos, marxism-leninism genom att hans variant upplöser dem i en högre syntes (synhoxhes), så kan vi nu förklara partiutrensningarna i Albanien i linje med hans tes om den interna faktorns avgörande betydelse: partiutrensningarna är en yttring av Hoxhansk fagocytos.* Odjuret behöver färskt människokött för att frodas.

De som rensades ut, i grupp eller enskilt, drabbades av detta öde därför att de vågade håna eller inte lyda hans order. Även om vissa av dem inte hyste några betänkligheter att expropriera de rika borgarna och de stora godsägarna, så protesterade de mot att arresteras och trakasseras deras familjer. Andra som var överens om att hämma den organiserade religionens inflytande kunde inte gå med på att utrota prästerskapet och skrattade åt tanken att Albanien skulle bli den första ateistiska staten i världen. Ingen av dem tvekade att dela ut konfiskerad jord till fattigbönderna. Men att förfölja en bonde ”med mindre än 3 hektar mark, ett nötkreatur och mindre än 10 får” (H 319) verkade idiotiskt. ”1960 fanns det omkring 15.000 *kulak*hushåll, eller mindre än 1% av det totala antalet bondehushåll. *Kulakerna* hade förlorat sin tidigare ekonomiska bas”, de hade ”på det hela taget försvunnit som klass” (ibid). Enligt marxismen bestäms en klass av sin ekonomiska bas. Men om den var borta som texten säger, kan man då rättfärdiga förföljelserna som skulle rasa tills den var förintad? Den förintades som klass när den inte längre var en klass. Detta är inte marxism utan stalinism.

När Malëshova protesterade mot att Shehus partisaner dödade tidigare yrkesofficerare utan vederbörlig rättgång under de första dagarna i den befriade huvudstaden, rättfärdigade Hoxha terroristhandlingarna genom att säga: ”När vi vädjade till dem att komma till bergen och kämpa mot ockupanterna tillsammans med oss flyttade de sig inte från sina bekväma bostäder. Nu ’ångrar de sig’ alldeles för sent och vi måste göra upp räkningen med brottslingarna” (187). Brottslingar därför att de inte anslöt sig till partisanerna! Malëshova sägs ha

* **Fagocytos** är förmågan hos en cell att ta upp och bryta ned fasta partiklar – öa.

svarat: ”Du har förlorat ditt hjärta som kommunist – en kommunist värderar en människas liv och tänker igenom ordentligt innan han bestämmer sig för att utplåna någon som kan tuktas och tjäna landet” (ibid). En kommunist med ett mänskligt hjärta måste ha låtit skrattretande för Hoxha, och det är anledningen till han återger Malëshovas svar.

Vi måste dröja längre vid den senaste utrensningen som drabbade Shehu och hans familj och släktingar.

Redan i början antydde att Hoxhas redogörelse lät som en fantasifull rövarhistoria om ränk-smiderier, som står i skriande kontrast till resten av hans memoarer.

Ismail Kadaré har gjort sig ett namn genom att skriva ”historiska romaner” där blandningen av dikt och verklighet leder till en tredje sak, vars ingående delar inte längre går att urskilja. Verkligheten övergår omärkligt i fantasier på samma gång som den konsoliderar den sistnämnda. En liknande – ofullgången – teknik styr Hoxhas berättande.

Först berättar han att Shehus hustru besökte olika huvudstäder i Europa för att samtala med CIA:s representanter om Shehus plan att fysiskt likvidera Hoxha. Efter att ha fått deras godkännande skulle Shehu ha satt sin plan i verket på följande sätt:

I detta sammanhang ordnade Mehmet Shehu med att hans son skulle förlova sig med en dotter i en familj som innehöll sex eller sju krigsbrottslingar, inklusive den ökända CIA-agenten Arshi Pipa. En dylik förlovning skulle inte undgå att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet. Och den gjordes just med målet att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsaka en sensation. Om den skulle godtas av partiet skulle det leda till splittringar och liberalism bland annat även i partiet, ungdomsorganisationen, etc. Om den inte skulle godkännas av partiet skulle åtgärder vidtas mot Mehmet Shehu, naturligtvis inte fängelsestraff men degradering, han skulle avlägsnas från sin post eller till och med uteslutas ur partiet. Det skulle orsaka en sensation och jugoslaverna skulle utnyttja den, eftersom de behövde den för att sprida propaganda för att misskreditera ledningen för Albanska arbetarpartiet och speciellt Enver Hoxha, som – har de upprepat gång på gång – ”elimineras” sina medarbetare precis som Stalin gjorde. (624)

I partiets språkbruk används slagordet ”krigsbrottsling” på alla som var mot Albanska kommunistpartiet under Andra världskriget, då Albanien först ockuperades av fascisterna och sedan nazisterna. En del av dessa personer, mest borgare och aristokrater, hade lyckats fly ur landet under kriget. Många fler (mestadels bönder) lämnade efter att partiet hade tagit över. Hoxha använder slagordet ovan för att beskriva personer i landsflykt med olika ideologi men fientliga till Hoxhas regim. Samtidigt klumpar han ihop en del av dessa landsflyktingar under den bredare kategorin ”familjekrets”. När partiet upprättade sin diktatur förlorade medlemmarna i denna familjekrets i hemlandet sina privilegier, och de har sedan dess levt under samhällsekonomiska förhållanden som kännetecknar deklasserade familjer.

Låt oss titta på stycket som citerades ovan. På grundval av en förlovning som naturligtvis skulle leda till giftermål, byggs styckets meningar upp kring begreppet blandäktenskap. Sonen till en kommunistledare gift med en dotter till en deklasserad familj är ett exempel på rasblandning, där ras har ersatts med klass. Denna rasblandning kommer att ”leda till splittringar och liberalism” i partiet. Varför det? Brudens besudlade blod kommer först att infektera hennes make och sedan kommer de två tillsammans att smutsa ner partiets gemensamma kropp, som till sist kommer att falla sönder och lösas upp. Och botemedlet? Avrättning av den besmittade fästmannen i elektriska stolen (eld är renande) och karantän av hela familjen och familjekretsen. Familjefaderns självmord bevisar bara att sjukdomen redan har spridit sig till hans hjärna.

Hoxhas föreställning om liberalismen inspireras underförstått av bilden av smittsamma sjukdomar:²² pest, spetälska, syfilis. *Syphilis sive morbus gallicus* [Syfilis eller den franska sjukan] passar bilden bäst. Det är en könssjukdom och sprids vanligtvis genom sexuella kontakter, och den bryter ner kroppens vävnader och når slutligen hjärnan. Tydligt har de vågor av sexuellt ursinne som översvämmat väst sköljt upp även på Albaniens stränder. Enligt en kollega som nyligen besökte landet använder albanska kvinnor smink och ungdomarna bär jeans. Ett typiskt exempel på albansk litteratur är mycket mer uttryckligt.

I Kadarés roman *Den hårda vintern*,²³ är huvudpersonen, en journalist och kandidat till fullt medlemskap i partiet, förlovad med en flicka som är dotter till en viceminister. Men medan den unge mannen är en hård partiman är hans fästmö mer intresserad av att köpa klänningar till det förstående bröllopet och möbler till det emotsedda hemmet. Journalisten kan ryska och följer som tolk med den albanska delegationen (som leds av Hoxha) som deltar på mötet för kommunistiska och arbetarpartier i Moskva 1960. Det var vid detta möte som Hoxha höll det minnesvärda tal som betecknade Albaniens brytning med Sovjetunionen. Journalisten var ögonvittne till händelsen. Men han vågar inte säga ett ord innan politbyrån beslutar sig för att tillkännage brytningen. Hans tystnad oroar hans fästmö eftersom hon misstänker att han förälskat sig i en rysk flicka. Dotterns mor bekymrar sig över flickans nedstämdhet och besöker journalistens chef och säger att hennes blivande svärson tänker bryta förlovningen. Under det möte som följer med den lokala partiorganisationen kräver partisekreteraren en förklaring till journalistens ändrade inställning till sin fästmö. Han vägrar ilsket, eftersom hans relation till henne är hans ensak. Men ”en kommunist får inte dölja något för organisationen” (264) och därför bordläggs hans ansökan om fullt medlemskap i partiet. Under tiden har fästmön börjat dricka. I ett ögonblick av löslighet ger hon sig hän till sin lärare i franska, sonen till en ”deklasserad” familj. Två negativa exempel på partietik från romanens huvudpersoner är för mycket för den albanska socialrealismen. Kadaré räddar det hela med en försonande händelse. Romanen slutar med ett kapitel där journalistens yngre bror, en tonåring som har hängett sig åt att umgås med flickor och gå på fester och dansa och dricka, befrias från dessa borgerliga symptom så fort han går med i armén.

Hoxhas redogörelse för förlovningen i efterordet till sin bok har likheter med förlovnings-episoden i romanen. Han måste ha läst Kadarés moderna epos som är ett förhålligande av Hoxha (det får mig att tänka på *Aeneiden*).^{*} Hoxhas resliga gestalt får kamraterna som beledsagar honom (Shehu, Kapo, Alia) att se ut som skuggor – Kadaré uppnår den effekten genom att utplåna deras namn.²⁴ I en diktatur där alla informationskällor kontrolleras ytterst noggrant, är litteraturen nästan det enda sättet att få reda på livsstilen i det samhälle den beskriver. Kadaré har inte helt och hållet hittat på den inortodoxa händelsen, som han skickligt förflyttar till en annan historisk period, Chrusjtjov-eran, och underförstått ger denna skulden. På den tiden var Hoxha fortfarande främst bland likar, inte den majestätiska figur som Kadaré förhållig i sin roman.

²² Sjukdom som en utmärkande egenskap hos revisionismen (liberalismens släkte) sägs rent ut i denna mening: ”Vad är förklaringen till denna vana hos revisionister? Härmar de varandra eller tvingar deras sjukdom dem att hitta samma ideal?” (498)

²³ Se not 8 ovan.

^{*} *Aeneiden* är det romerska nationaleposet som Vergilius skrev omkring 25 f. Kr. Det handlar om den trojanske hjälten Aeneas som efter Trojas fall anländer till Latium, där han så småningom blir anfader till Romulus, Roms grundläggare – öa.

²⁴ Mehmet Shehu, Hysni Kapo och Ramiz Alia nämns aldrig vid namn, bara som ”en av de albanska delegaterna” (Shehu omnämns också som ”regeringschef i sitt land” och ”mannen... som hade varit med i kriget i Spanien” (131-132)). Å andra sidan pekars medlemmarna i den sovjetiska delegationen, Mikojan, Andropov och Kozlov, ut med namn.

Om man läser Kadarés roman som ett samhälleligt dokument, så antyder det starkt att den "liberalism" som Hoxha tillskriver Shehus avsikter istället var ett ganska vanligt fenomen inom den yngre generationen i slutet av 1970- och början av 1980-talet. Och eftersom Hoxha förbinder "liberalism" med "splittringar" i partiet kan man med säkerhet sluta sig till att partiet också var splittrat på den tiden. En sansad partimedlem måste ha slagit dövörat till de hätska svulstigheterna mot alla möjliga sorters revisionism från munnen på en person som trodde sig själv om att vara förkroppsligandet av marxismen-leninismen. Partimedlemmar som hade läste Lenins "*Vänsterismen*" – *kommunismens barnsjukdom* måste ha insett att Hoxhas ultravänsterism var symptom på raka motsatsen till en barnsjukdom. I detta sammanhang förefaller det rimligt att tänka sig Shehu som ledare för en oppositionsgrupp i partiet, inte för en mer liberal politik eller ett försvagande av partiets roll, utan ett mer pragmatiskt sätt att närma sig situationen i andra kommunistiska länder och partier och en mer återhållsam linje inom den internationella politiken. Tidigare hade Shehu varit jämbördig med Hoxha, som var förkämpe för en albansk socialism som skilde sig från alla andra varianter. Koçi Xoxes fall, som markerade slutet på den jugoslaviska dominansen i det Albanska arbetarpartiet, kom främst tack vare Shehu. Och i egenskap av premiärminister i Albanien var han lika obeveklig som Hoxha om att befria landet från sovjetisk ledning. Ändå förhindrade inte dessa bevis – som finns i varenda bok som Hoxha skrivit – honom från att stämpla Shehu som agent både den jugoslaviska UDB [underrättelsetjänsten – öa] och det sovjetiska KGB. Han skriver till och med att Shehu hade stått "i tjänst hos den amerikanska underrättelsetjänsten före Första världskriget",²⁵ vid en tidpunkt då CIA ännu inte existerade. Som den "super-agent" Shehu var lyckades han lura alla i partiet, inklusive Hoxha själv, under nästan 40 år, och fick dem att tro att han var en förkämpe för partiet när han i själva verket var en "fiende". Hans hemliga mål var att splittra och göra partiet liberalt, vilket är detsamma som att förgöra det, eftersom ett splittrat och liberaliserat marxist-leninistiskt parti med nödvändighet snubblar fram mot sin egen död.²⁶ Shehus djävulska knep för att krossa partiet var att hans son skulle gifta sig med en kvinna av ett tidigare borgerligt ursprung. Giftermålet skulle oundvik-

---

²⁵ Enver Hoxhas valtal till väljare i zon nr 120 i Tirana, *Rruga e Partisë* (Partiets väg) 11 1982, s 6. I de efterföljande meningarna anklagar Hoxha Shehu för att ha varit agent för (det jugoslaviska) OZNA (senare UDB) ända sedan han var befälhavare för den Första brigaden (1943-1944). Senare, hävdar Hoxha, blev han (sovjetisk) KGB-agent. I följande utdrag ur *The Titoites* verkar Shehu också ha varit agent för den brittiska underrättelsetjänsten, samtidigt som han accepterades av det tyska Gestapo och den italienska hemliga polisen (SIM): "Utifrån undersökningarna efter Mehmet Shehus självmord och dokument som är i partiets ägo framgår att Mehmet Shehu var en agent som hade rekryterats av amerikanerna vid den tid då han gick på Fultz' skola [den amerikanska yrkesskolan] i Tirana [som Shehu tog examen på 1932]. På Fultz' order började Mehmet Shehu studera på en militärskola i Italien. På order från den amerikanska underrättelsetjänsten skickades han till Spanien för att nästa sig in i den Internationella brigadens led. Den amerikanska underrättelsetjänstens syfte var att ge sin agent en 'aura' som 'internationalistisk kämpe' så att han senare kunde utnyttjas för långsiktiga mål i Albanien. Efter nederlaget för det antifascistiska kriget i Spanien för Mehmet Shehu till ett flyktingläger i Frankrike, där han stannade i tre år, medan många av hans kamrater flydde från det. I lägret rekryterades han som agent även för den brittiska underrättelsetjänsten. Han togs ut från lägret av en officer i det tyska Gestapo och en från det italienska SIM, passerade Italien, där han hölls kvar i två månader. Han överlämnades sedan i Durrës till den ökände albanska spionen som stod i den italienska hemliga polisens sold, Man Kukaleshi, som befriade honom efter 20 dagar, varpå Mehmet Shehu reste till Mallakstra och förenade sig med vår partiorganisation där. Under det nationella befrielsekriget rekryterades Mehmet Shehu och hans hustru Fiqret Sanxhaktari också av Dušan Mugoša som agenter för jugoslaverna" (s 596-597).

²⁶ Att ett splittrat och liberalt marxist-leninistiskt parti upphör att existera som sådant klargör Hoxha själv: "Det marxist-leninistiska partiet... är inte ett parti av ord utan ett parti av revolutionär handling. Om inte dess medlemmar deltar i konkreta handlingar och kamp kommer det inte att vara ett verkligt marxist-leninistiskt parti, utan bara ett marxist-leninistiskt parti till namnet. Vid bestämda tidpunkter kommer ett sådant parti med säkerhet att splittras i olika fraktioner, det kommer att ha många linjer som kommer att samexistera, och det kommer att förvandlas till ett liberalt, opportunistiskt och revisionistiskt parti". (E Hoxha, *Eurocommunism is Anticommunism*, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, Tirana 1980, s 258.)

ligen leda till att partiet förborgerligades, och som ett resultat av det att det återupprättades ett klassystem under kapitalets styre.

Vad är en klass enligt marxismen? Det är i grund och botten ett ekonomiskt begrepp som definieras av ägandet av produktionsmedlen och de mänskliga relationer som det leder till. Kapitalismen är ett samhällssystem där produktionsmedlen ägs av en klass, borgarklassen, som utnyttjar resten av samhället och i synnerhet de som inte har några andra medel för sin utkomst än sitt arbete: proletariatet. Socialismen avskaffar det kapitalistiska systemet genom att expropriera kapitalisterna och därefter genom att minska de ekonomiska skillnaderna i resten av befolkningen till ett minimum, och bereder på så sätt vägen för att upprätta ett klasslöst samhälle, det kommunistiska målet. I synnerhet tack vare partiets politik att minska klyftan mellan städerna och landsbygden har socialismen i Albanien gjort betydande framsteg. Produktionsmedlen ägs och övervakas av en stat som helt och hållet kontrolleras av partiet. De aristokratiska och borgerliga familjerna från kung Zogs tid och den fascistiska och nazistiska ockupationen har sedan länge undanröjts och klasskonflikter existerar praktiskt taget inte. När situationen nu är sådan, är det då vettigt att som Hoxha gör säga att en förlovning kan bli en drivkraft för att vända den historiska processen? En förlovning är en relation mellan människor, och mänskliga relationer bestäms enligt marxismen i sista hand av ägande av produktionsmedlen och produktions sättet, inte tvärtom som Hoxha inbillar sig. Det har gått mer än ett tredjedels sekel sedan partiet sopade undan all tänkbar opposition från de privilegierade klasserna och gamla grupperna. Även om dessa personer är förbittrade över att partiet har exproprierat och förödmjukat dem, så kan de i den 99,99-procentiga polisstat som Albanien är idag (mätt i valsiffror) inte ens uttrycka sin förbittring annat än kanske i sina drömmar. Att väcka spöket av att de återvänder till makten kommer inte att lura någon. Ty ända sedan de undanröjdes har de enda kvarvarande motståndarna varit oliktankande parti-medlemmar som tillhört olika oppositionella grupper. Splittringarna i partiet har i huvudsak ägt rum på grund av ideologiska skillnader bland partiledarna, vilket har dokumenteras mer än nog i den officiella *Albanska arbetarpartiets historia*. Ingenstans i denna text – som inte kunde ha skrivits utan godkännande från partiets förste sekreterare – stöter man på ett enda fall där partiledarnas familjerelationer har orsakat kriser av den sort som Hoxha beskriver i sin bok. Hans argument är faktiskt en förolämpning mot partiet. För bara ett värdelöst parti kan skakas av en förlovning, låt vara en förlovning mellan en kommunistisk prins och en modern Askungen.

En förlovning som splittrar ett marxist-leninistiskt parti? Det låter som strået som knäckte kamelens rygg. Hoxhas uttalande platsar i en samling av ökända skämt. Och vilken scen för en dramatiker: gnabbet om en förlovning i Albanska arbetarpartiets politbyrå!

Den franska upplagan av *Albanska arbetarpartiets historia* innehåller ett kapitel om Hoxha som marxistisk teoretiker.²⁷ Författarna analyserar olika revisionistiska förgreningar – titoismen, den sovjetiska socialimperialismen, maoismen, eurokommunismen – som Hoxha definierar i sina verk. Han höll på med *The Titoites* när den franska upplagan av *HoPLA* kom ut. Jag ska ge min egen korta analys av Hoxhas senaste verk, och begränsa mig till efterordet där teorin visar sig allra tydligast.

Efterordet är berättande och har en teoretisk kärna som återfinns i det stycke som citeras ovan. Författarens tes rör Shehus plan att splittra och liberalisera partiet genom att få sin son att gifta sig med en kvinna från en deklasserad familj. Shehus första drag var att ”ordna” deras förlovning, vilket måste ”orsaka en sensation”. Och det skulle i sin tur ”leda till splittringar

²⁷ *Histoire du Parti di Travail d'Albanie*, Institut des Études Marxistes-Léninistes, Tirana 1982 (2me edn).

och liberalism” i partiet, om det accepterade det. Om inte, skulle Shehus politiska bana vara dömd. Men det skulle också ”orsaka en sensation” som jugoslaverna då skulle utnyttja för att misskreditera AAP:s ledning och i synnerhet Hoxha för hans stalinistiska metoder.

Detta antingen/eller-resonemang rör sig kring begreppet sensation. Om Shehu lyckades skulle det vara på grund av hans förmåga att ”dra till sig allmänhetens uppmärksamhet” med hjälp av en förlovning som skulle ”orsaka en sensation”. Om han misslyckades så skulle det vara på grund av att partiet skulle agera och avvärja hans planerade sensation och ge honom den ställföreträdande tillfredsställelsen att få se hur hans misslyckande gjordes till en sensation av hans beskyddare. Det första alternativet uttrycker Shehus önsketänkande som Hoxha tillskriver honom. Det andra alternativet är Hoxhas svar på det första. Av de två har det förstnämnda en starkare teoretisk klang med en begreppsmässig ram som kan beskrivas som verkande dragningskraft, det vill säga en dragningskraft som orsakar sensation som i sin tur ger upphov till splittringar och liberalism. Vi står inför en kedjereaktion som sätts igång genom en förlovning som har utrustas med magiska krafter. Kedjan består av flera länkar: en förlovning som drar till sig allmänhetens uppmärksamhet som orsakar sensation som leder till partisplittring som medför liberalism som resulterar i partiets undergång. Blir läsaren yr av denna kedjereaktion? Låt mig förklara hur teorin fungerar i praktiken.

Ett ungt och vackert par är givetvis tilldragande, om än inte nödvändigtvis sensationellt. För att ”dra till sig allmänhetens uppmärksamhet” behöver paret en effektiv inramning. En bild som gör reklam för ett nytt bilmärke med ett ungt par i baddräkt kan tjäna som en illustration. En sådan bild är i sig själv inte särskilt effektiv och kan knappast ”orsaka en sensation”. För att det ska hända måste personerna i bilden vara ovanliga: han kan vara en välkänd offentlig person och hon en skönhetsdrottning. Få nu bilden publicerad i en ansedd tidskrift som *The New Yorker*. Den kommer säkert att orsaka en sensation och många kommer att rusa iväg och köpa bilen. Det är förstås en kapitalistisk sed. Hoxha tillämpar ett kapitalistiskt mönster på AAP, ett mönster som han spårar till Shehus kapitalistiska tänkesätt. Shehus knep att få sin son att gifta sig med en kvinna som i sitt blod har degenererade gener från en brottsling som har blivit amerikansk medborgare bär naturligtvis CIA:s stämpel. Så fort bilden på de nygifta publicerades i albanska tidningar (och Shehu skulle se till det) skulle Hoxhas långa monopol som offentlig person vara över.²⁸ Shehu skulle utnyttja bilden på sin son och svärdotter för att få strålglansen att återspeglas även på honom. Tidningar och tidskrifter i den kapitalistiska världen, givetvis inklusive Jugoslavien, skulle publicera bilden vitt och brett och på så sätt hjälpa deras agent att fördunkla sin rival.

Problemet med Hoxhas teoretiska pärla är att den motsäger den berättelse i vilken den tilldrar sig. Han säger inte när förlovningen ägde rum och när den bröts. Men även om den tack vare partiets skyndsamma ingripande inte varade så länge, så ägde den trots allt rum. Frågan uppstår: hur kan det komma sig att en så sensationell händelse inte ens nämndes i den kapitalistiska pressen, som vi alla känner till lever på sensationer? Hoxha berättar själv att Shehu arrangerade förlovningen ”med målet att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsaka en sensation”. Man skulle i så fall ha förväntat sig att Shehu skulle ha meddelat den sensationella nyheten till sina beskyddare, CIA och UDB, som bara skulle ha blivit alltför glada att sprida den. Nyheten kunde med lätthet ha vidarebefordrats till Shehus hustru, Fiqret Shehu, som, skriver Hoxha, rådgjorde med diverse CIA-företrädare under sin resa till Europa. Han skriver också att inrikesminister Feçor Shehu stod i nära kontakt med den jugoslaviska

---

²⁸ Kapitel 2 i Kadarés roman innehåller en episod som åskådliggör Hoxhas roll som offentlig person.

Chefredaktören på den tidning där journalisten arbetar är missnöjd med en rad bilder som visar Hoxha bland kvinnliga arbetare, och han får chefen för fotolaboratoriet att leta efter en annan bild som ska tryckas i tidningen. Chefen undrar varför, framkallningen av filmen har ju varit perfekt. Journalisten har svaret: ”Kanske man skulle välja något där kamrat Enver ser litet gladare ut” (29).

ambassaden i Tirana. Låg det inte i jugoslavernas intresse att låta världen få reda på att Hoxha och Shehu hade drabbat samman i en fråga som direkt berörde Shehus familj? Hoxha slår själv fast att jugoslaverna ”skulle utnyttja” de sensationella nyheterna om Shehus politiska skandal som ”de behövde... för att sprida propaganda för att misskreditera ledningen för Albanska arbetarpartiet och speciellt Enver Hoxha”. Om något framgår klart av det Hoxha själv förtäljer i sin berättelse så är det att den står i direkt motsättning till vad han säger, det vill säga att Shehu ville dra till sig offentlig uppmärksamhet och orsaka en sensation. Det är Hoxha själv som med en ”uppseendeväckande” nyhet om en konspiration mot honom har lyckats dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsakat en sensation genom artiklar i den internationella pressen.

Det författaren skildrar som sina memoarer skulle förvisso vara mer trovärdigt som skönlitteratur. Kanske han för att överhuvudtaget bli trovärdig skulle skriva romaner. Från memoarer till historiska romaner är avståndet inte långt. Och han skulle med lätthet kunna ta detta steg, efter att också ha visat sig vara litteraturkritiker.²⁹ Han skulle kunna skriva politiska noveller som Disraeli, eller kanske politiska thrillers. Betrakta följande utdrag (s 625-627):

Samtidigt började frågan om Kosovo bli farlig. Jugoslaverna avslöjades inför den internationella opinionen, medan vårt lands anseende ökade...

Just innan politbyråmötet där detta allvarliga politiska misstag skulle diskuteras [förlovningen], skickade den jugoslaviska ambassaden i Tirana, på order som de fått från Belgrad, sin agent och kontakman Feçor Shehu till Mehmet Shehu för att vidarebefordra UDB:s ”ultimatum” att ”Enver Hoxha måste mördas till varje pris, till och med på mötet, även om Mehmet Shehu själv dödas.” Så hårt ansatta var UDB, den storserbiska och titoistiska klicken, med situationen i Kosovo, så dystert såg deras framtid ut, att de bestämde sig för att ”krossa” sitt trumfkort, deras superagent, bara på villkor att någonting uppseendeväckande skulle äga rum som skulle skaka det socialistiska Albanien och Albanska arbetarpartiet i sina grundvalar!

Klockan tio på kvällen den 16 december 1981 for Feçor Shehu till Mehmet Shehus hem och överlämnade ordern från deras hemliga centrum.

Den 17 december började diskussionen vid politbyråmötet. Samtliga kamrater, gamla som nya, deltog i diskussionen och fördömde bestämt Mehmet Shehus handling att förlova sin son med en flicka i vars familj det fanns sex eller sju krigsbrottslingar...

Mot slutet av första dagens diskussioner sa jag till Mehmet Shehu:

”Betänk noga och berätta i morgon för oss i politbyrån från vilka motiv du har utgått. Ditt alibi för förlovningen håller inte, något annat har drivit dig i denna förkastliga handling.” Mina ord oroade Mehmet Shehu, han misstänkte att brottet han förberedde kanske hade blivit avslöjat...

Uppenbarligen bedömde han saker och ting så här: ”Jag är så gott som död, det bästa är att rädda vad som räddas kan”, och han beslutade att handla som sin vän Nako Spiru och döda sig själv, och trodde att partiet skulle begrava denna ”statsman”, denne ”legendariska ledare”, denna ”partisan och kämpe i Spanien” med ärebetygelse...

Tillsammans med sin hustru spolade han ner giftet i toaletten...

Som den agent hon var (hon som darrade och grät över ingenting) gick Fiqret Shehu cyniskt och kallt med på sin makes självmord, bara under förutsättning att deras ”historiska” förflutna och hon och hennes söner skonades.

Men de hade gjort upp räkningen utan värdshusvärden. Så fort de informerade mig om Mehmet Shehus sista handling föreslog jag genast att hans självmord skulle fördömas, att han hade handlat som fiende, och politbyrån uttryckte sitt enhälliga fördömande av denna

²⁹ En av banden i Hoxhas *Works* är helt och hållet fylld av ideologiska tal och anföranden till författare och konstnärer samt kåserande anmärkningar om litteratur och konst.

fiendes handling.

... Han begravdes som en hund.³⁰

Jag ska bespara läsaren kommentarer av dessa smädelser, språket hos ett tänkande som löper amok av omätlig hämnd – att kalla en rival för ”fiende” *därför att* han dödade sig själv! ”Alibit för förlovningen” som Hoxha tillskrev Shehu var hans eget ”trumfkort” för att fälla en motståndare i maktkampen som under en tid hade bubblat i partiet och som trädde i förgrunden i och med demonstrationerna i Kosovo på våren 1981.

Rättegången som kommer att följa på dessa aldrig tidigare skådade utrensningar kommer att avslöja fler detaljer av den typ som just citerats, men inte sanningen om vad som hände. Bolsjevikledarna som offentligt ställdes inför rätta av Stalin på 1930-talet bekände att de hade varit förrädare mot partiet och till och med agenter för imperialistiska länder. De gjorde det för att slippa ytterligare tortyr och för att rädda sina familjer. I de utdrag som återgivits tillskriver Hoxha orden att skona hennes söner till Fiqret Shehu. Familjebanden är fortfarande starka i det socialistiska Albanien, trots partiets ansträngningar att ersätta lojaliteten mot familjen med lojalitet mot partiet. När en person begår ett brott mot partiet leder familjebanden till att hans eller hennes familj drabbas av konsekvenserna. Precis som i bibliska tider hemsöker en faders synder hans barn. Det är välbekant att familjer till politiska fångar och till och med familjer till flyktingar har blivit förföljda. Förföljelser som når denna punkt antar en släktkaraktär, likt den vendetta som en gång praktiserades av stammar i norra Albanien. Hämnd som först hade utövats mot reaktionära och deklasserade familjer har växt ut till en vana och överförs på kamrater och deras familjer. Ett typexempel är Hoxhas hämnd mot Shehu. Hoxhas raseri stannar inte vid detta mål utan utsträcks som en orm från individen till hans familj och från hans familj till hans släkt, och omfattar till och med framtida släktingar. En sådan betoning på släktskap beträffande partiet förödmjucar det sistnämnda – man blir påmind om Engels ord angående ”den avgörande roll, som släktskapet spelar i samhällsordningen hos alla vilda och barbariska folk”.³¹

För att vara rättvis mot de vilda och barbariska folken måste vi tillägga att deras stamvendetta är mindre grym än en stalinistisk vendetta. De dödar men de torterar inte. I en stalinistisk regim har orättvis hämnd en benägenhet att smyga sig in i den del av partiet som har polisiära funktioner, statens säkerhetsapparat. När Albanien återerövrade sin självständighet blev den förfärliga albanska säkerhetstjänsten Koçi Xoxes förläning, eftersom han var partiets organisationssekreterare och inrikesminister. Efter Xoxes frånfälle blev Mehmet Shehu inrikesminister. Under hans ledning var säkerhetsapparaten behjälplig i att skoningslöst genomdriva partiets politik. När Shehu blev premiärminister intogs hans tidigare post av av hans svåger Kadri Hazbiu. Och när Hazbiu blev försvarsminister intogs nyckelpositionen av Feçor Shehu, Mehments brorson. På rekordtid hade klanen nu likviderats med hjälp av metoder som liknade de Stalin och i viss mån kung Zog hade använt. Ahmet Zog blev kung av Albanien efter att med hjälp av stamlist och fanatismen hos sitt följe av bergsbor (kärnan i hans personliga vaktstyrka) ha undanröjt sina faktiska och möjliga rivaler. Enver Hoxha undanröjde sina medarbetare, först tack vare Shehu och senare Hazbiu. Hoxha allierade sig med Shehu när hans ställning som partiets generalsekreterare hotade av Koçi Xoxe. Från och med då och fram till den senaste sammandrabbningen har Hoxha och Shehu härskat över det socialistiska Albanien gemensamt. Men medan Shehu riktade in sina ansträngningar på att befästa sitt grepp över statsapparaten via statens säkerhetsnätverk, lade den mer slipade Hoxha ner sin

³⁰ Denna mening har strukits ur den engelska upplagan men finns i den albanska utgåvan av detta band, som skrivits av Hoxha själv: ”*u fut në dhe si qen...*” (*Titistët*, Tirana 1982, s 578.) Meningen är en upprepning av den mening Hoxha tillägnade Xoxe när denne meddelade honom att Spiru hade begått självmord: ”Han dödade sig själv och *dog som en hund*” [kursivering tillagd] (387).

³¹ [Familjens, privategendomens och statens ursprung](#), på marxists.org.

energi på att bygga upp en kult kring sin person. Han uppnådde detta mål med hjälp av sin karisma, sin skicklighet som talare, sitt franska uppträdande och sist men inte minst sitt fördelaktiga yttre. Opportunistiska och krypande författare och konstnärer hyllade honom som det socialistiska Albaniens fader och hjälpte honom att skapa denna strålgång kring sin person. På sin ålders höst har han producerat en skriftsamling där han framstår som AAP:s historiker, en memoarförfattare och den albanska marxismen-leninismens främsta ideolog. Hans mål är att säkra sig en plats inom marxismen-leninismens minnestempel, jämte Lenin, Stalin och Mao. Han kommer säkert att kommas ihåg, och inte bara för sin teori om verkande dragningskraft.

19. Den polska strömvirveln: Solidaritet och socialismen

Det största och mest utdragna folkliga upproret i Europa på flera årtionden har förbryllat både borgerligheten och arbetarklassen djupt angående dess historiska innebörd. En vanlig formulering – som både *The Times* och gruvarbetarledaren Arthur Scargill har använt – har varit att Solidaritet var en utmärkt sak, men att den gick för långt eller för snabbt. Men den djupare underförstådda oro som fanns på båda sidor var inte så mycket hur snabb eller omfattande Solidaritets resa var, utan vad den hade för utgångspunkt och vilket dess slutmål var. Huvudsyftet med denna artikel är att försöka hitta svaret på denna fråga. Ett andra mål kommer att vara att förklara Solidaritets nederlag i december 1981: hur var det möjligt att denna enorma massrörelse kunde tvingas under jorden genom införandet av undantagstillstånd.

Det följande är inte ett försök att omspanna Polens historia mellan 1980 och början av 1982. Vår analys kommer att utelämna bedömningar av viktiga delar av historien: i synnerhet bönderna och Landsbygds-Solidaritet, kyrkans interna politik, händelser i Sejmen [parlamentet], internationella återverkningar, och så vidare.¹ Vi kommer genomgående att koncentrera oss på Solidaritet, dess motståndare och de viktigaste mellanliggande politiska krafterna i Polen.

Inledning: klass och stat i Östeuropa

Det grundläggande drag hos omvälvningen i Polen som har varit svår att begripa för socialister (och antisocialister) i väst, har varit det faktum att de polska arbetarna kombinerade ett orubbligt politiskt motstånd mot det polska kommunistiska partiets (PZPR) fortsatta maktmonopol med ett inte mindre ihärdigt försvar av ett antal rättigheter som ingen kapitalistisk stat någonsin har garanterat. Det är lättare för folk i de parlamentariska länderna i väst att förstå motstånd mot en fördemokratisk politisk samhällsordning, än det faktum att arbetarna i Östeuropa har vissa postkapitalistiska sociala rättigheter (som när det kommer till kritan är av avgörande betydelse för dessa länders stabilitet). Vi måste därför börja med att titta på de sociala rättigheter som arbetarna i Östeuropa är mycket fästa vid, och som borgerliga skribenter som verkar inom den rådande Kalla krigs-uppfattningen av uppenbara skäl tenderar att skyla över.

Utgångspunkten för varje verklig analys av de östeuropeiska samhällena är att deras viktigaste produktionsmedel är nationaliserade, och att den kapitalistiska marknaden i och med undertryckandet av klassen av privatkapitalister har upphört att styra den ekonomiska verksamheten. Istället blir den ekonomiska verksamhetens olika former en fråga för politisk strider och politiska beslut. Fördelningen av produktionsfaktorerna och hur de hänger ihop beslutas av, och kan bara beslutas av, de krafter som har makten på det politiska området. Väldigt många av de samhällsekonomiska frågor som de kapitalistiska klassförhållandena utesluter från det politiska systemets rättskipningsområde dras i och med nationaliseringen av produktionsmedlen faktiskt in på politikens område. Hur välståndet och inkomsterna fördelas och hela prisstrukturen blir ämne för politiska manipulationer, liksom arbetsdagens längd, arbetets intensitet, hur omfattande arbetslösheten ska vara, och hur investeringsresurserna fördelas.

---

¹ Den bästa övergripande redogörelse för krisen som finns tillgänglig på engelska är Neal Ascherson, *The Polish August*, Harmondsworth, 1981. Se även de ofta mäterligt upplysande texterna av den polske sociologen Jadwiga Staniszkis, varav vissa finns samlade i *Poland's self-limiting revolution*, Princeton, N.J. : Princeton U.P., cop. 1984.

Enligt den klassiska marxistiska synen på den socialistiska övergången skulle nationaliseringen av ekonomin åtföljas av en socialisering av den genom att arbetarklassen fick den politiska kontrollen under en ny sorts demokratisk regim. Detta har uppenbarligen inte hänt i Östeuropa. Istället har det politiska området ockuperats av ett monopolistiskt kommunistparti, medan alla andra politiska strömningar har uteslutits från det politiska systemet. Inom det kommunistiska partiet har makten koncentrerats i händerna på en elit av parti- och statliga funktionärer, som i huvudsak utses uppifrån genom det så kallade *nomenklatura*-systemet. Alla den statliga maktens verktyg kontrolleras hårt av partieliten, och partimedlemmarna är förbjudna att ägna sig åt organiserad kamp för någon annan politik än partiledningens.

Allt detta inser både socialister och icke socialister i väst. Men de slutsatser som man traditionellt har dragit av detta, i synnerhet av entusiastiska anhängare till de amerikanska totalitära teorierna om länderna i Östeuropa, är att regimerna praktiskt taget är allsmäktiga, att de nästan är totalt fria att forma de uppsplittrade massorna precis som de vill. Men för marxister är sådana uppfattningar absurda. Parti- och statsledarna i Östeuropa utövar förvisso en enorma makt, men inom ramen för samhällsekonomiska förhållanden som upprättades när de nya staterna byggdes upp i slutet av 1940-talet, ramar som sätter strikta gränser för hur de kan utöva denna makt.

Det går att tänka sig att nationaliserade egendomsförhållanden existerar samtidigt med massiv arbetslöshet och en successiv utarmning av arbetarklassen. Det är en teoretisk möjlighet, men det beskriver inte dessa länders faktiska historia. I praktiken har den nationaliserade egendomen lett till ett antal sociala och ekonomiska resultat: full sysselsättning och ekonomisk trygghet; mycket låga och till stor del stabila priser för livsviktiga varor som mat, bostäder, transporter, etc; ökande levnadsstandard; utbredd och (i jämförelse med de kapitalistiska länderna) i allmänhet större social jämlikhet, och lägre arbetsintensitet; och för en minoritet av kroppsarbetarklassen framtidsutsikter på samhällsprivilegier och karriärmöjligheter som är avsevärt större än under kapitalismen. Dessutom kräver partiets makt en viss aktiv inblandning från medlemmarnas sida, och en motsvarande rekrytering från arbetarklassen, på alla nivåer på arbetsplatserna och i samhället för att övervaka och driva planen.

Förvisso uppmärksammas nästan alla dessa fenomen i den borgerliga litteraturen i väst om länderna i Östeuropa, men de nämns nästan bara i samband med påstådda ekonomiska baksidor hos dessa statssystem. Således får vi höra en aldrig sinande ström av hån mot godtyckliga priser, långsam arbetstakt, den påstådda idiotin att ha full sysselsättning om man ska kunna utnyttja arbetskraften på ett rationellt sätt, och så vidare. Den mikroekonomiska verkligheten i de kapitalistiska företagen framhålls i jämförelse med det som sker i en sovjetisk fabrik: och man förbiser givetvis det enorma makroekonomiska slöseri som hela det kapitalistiska systemets orimligheter ger upphov till.

Det som inte uppmärksammas lika ofta är att de arbetande befolkningarna i Östeuropa betraktar dessa påstått förnuftsvidriga drag som viktiga sociala erövringar och rättigheter. Alla tecken tyder på att arbetarna i Östeuropa sätter stort värde vid ekonomisk och social trygghet, stabila priser, social jämlikhet och ökande levnadsstandard. Och dessa fenomen, som i den kapitalistiska världen framställs som ekonomiska erövringar som beror på de kapitalistiska ekonomiska förhållandena, uppfattas av arbetare i Östeuropa som sociala *rättigheter* som garanteras av statens själva grundvalar.

Alla historiska erfarenheter av denna sorts stater visar att varje försök att tumma på dessa rättigheter riskerar att skapa politiska kriser, och följaktligen måste regimerna verka inom

ramen för dessa sociala förhållanden. De försöker få arbetarklassen att producera med andra metoder än den kapitalistiska ekonomins piska av osäkerhet och hot om arbetslöshet. Istället är de tvungna att lita till uttalat politiska verktyg, framförallt kommunistpartiet och dess omgivande organisationer. Arbetare som på något påtagligt sätt vill förbättra sin ekonomiska ställning har kunnat göra det genom att samtycka till de normer som kommunistpartiet slagit fast, uppfylla enskilda arbetsnormer och genomföra partiets alla olika ekonomiska och sociala direktiv. De som gör det och ansluter sig till partiet eller blir aktivister i någon av organisationerna runt det kan få mycket betydande privilegier – och så småningom befordras från kroppsarbete, få bättre boende, semester utomlands och en rad möjligheter att smita före i kön. Bara en minoritet av arbetarklassen, om än ofta en ganska stor del, ansluter sig i själva verket till partiet eller spelar en roll i någon av organisationerna kring det, men kravet att regimen knyter en sådan minoritet till sig är inte någon godtycklig del av systemet, utan i själva verket en lika viktig del som regimen kompletterande förmåga att använda förtryck mot de delar av arbetarklassen som vägrar underordna sig systemet.

En viktig följd av dessa arrangemang bör betonas: när de fungerar effektivt har fackföreningar av västkapitalistisk typ ingen större rationell ekonomisk grund i de östeuropeiska länderna. I väst finns det en oerhörd massa varor och tjänster tillgängliga för arbetarna på marknaden under förhållanden av allmän inflation. De pressas därför ständigt att höja sina löner för att bibehålla och öka sin köpkraft. Men i Östeuropa är oftast priserna på de viktigaste varorna fasta, och även om arbetarna skulle få höjda löner så står de inför brist och olika sorters officiella och inofficiella ransoneringar. Tillgången till varor handlar dessutom om att ge sig i kast med köer, varav de flesta kontrolleras av de politiska myndigheterna. Det är således ingen större vits för arbetarna att delta i gemensamma aktioner för att kräva högre löner. Deras enskilda eller gemensamma påtryckningar måste istället riktas mot de politiska myndigheterna.²

Men även om det ekonomiska och sociala systemet innebär att partiet och regeringen hamnar i centrum för vardagslivet och på fabrikerna och får arbetarna att ingripa i statens politiska strukturer, så ger inte kommunistpartiets interna mekanismer den arbetande befolkningen någon verklig röst i statens angelägenheter. Politiskt deltagande uppmuntras men bara för att *genomföra* en politik som bestämts i toppen. Det finns inga effektiva kanaler för arbetarna att spela en aktiv och medveten roll för att formulera politiken och ta de strategiska besluten om hur resurserna ska fördelas. Ju mer levnadsstandarden och den kulturella nivån höjs, desto tyngre väger denna politiska passivitet och underordnande på arbetarklassen, men den enorma koncentrationen av den institutionella makten i händerna på de centrala myndigheterna gör att de kan hindra de icke partianslutna arbetarnas ilska och förödmjukelser från att uttryckas öppet.

Öppna protester underifrån kan uppstå under tre betingelser: för det första när regeringens politik undergräver sådant som ett stort antal arbetar betraktar som grundläggande sociala rättigheter i den ”verkligt existerande socialismen”; för det andra när arbetarna upplever att deras förmåga att kasta sig in i gemensamma aktioner har vissa möjligheter att lyckas; och för det tredje när de uppnår en känsla av egen identitet som klass i nationell skala. Av olika orsaker kom alla dessa betingelser att existera i Polen i slutet av 1970-talet.

---

² Det finns naturligtvis andra kanaler för att få tillgång till åtråvärda varor och tjänster, annat än via de politiska institutionerna – den svarta börsen. Och i nästan alla östeuropeiska samhällen deltar alla delar av befolkningen verkligen på den svarta börsen. Men för många delar av arbetarklassen är inte denna kanal öppen för att komma över verkligt viktiga varor och tjänster, eftersom affärsuppgörelserna kräver tillgång till västvaluta. Således är det återigen industriarbetarnas förhållande till partiet som är det verkligt avgörande under deras försök att förbättra sin egen och sin familjs ställning.

I Förspelet till augusti

För att försöka få en känsla för de krafter som gav upphov till augusti 1980 och Solidaritet pockar två alternativa system på vår uppmärksamhet. Det ena uppmanar oss att betrakta omvälvningen i termer av förhållandena mellan öst-väst, och införliva både avspänningen i början och mitten av 1970-talet och det ökade ”manövrerandet” mellan Washington och Moskva mot slutet av detta årtionde. Det andra uppmanar oss att i första hand se krisen som en inhemsk sammandrabbning mellan de längst ner och de högst upp i den polska staten.

Det internationella sammanhanget

En heltäckande redogörelse för Solidaritets ursprung måste fläta samman båda dessa perspektiv. Krisen i Polen 1980 var den första utmaningen mot stalinismen i ett östeuropeiskt samhälle där det ända från början fanns både ett starkt direkt och indirekt inflytande från väst. På det ekonomiska området blev Polen så skuldsatt till banker och regeringar i väst att det 1980 inte längre kunde uppfylla sina åtaganden. Man släppte på den centrala kontrollen över utrikeshandeln. Viktiga delar av industrin blev beroende av företag i väst för att få komponenter, material och reservdelar. Delar av den ekonomiska administrationen blev djupt indragen i korruption med deltagande av kapitalistiska företag (och utan tvekan under rättelsetjänster). En parallell dollarekonomi blomstrade. I slutet av 1970-talet lyckades dessutom regeringen göra sig direkt beroende av den amerikanska regeringen för att ta itu med den inrikespolitiskt mest känsliga frågan – marknadstillgången på kött. De tre sista åren på 1970-talet steg de amerikanska lånen för spannmålsleveranser kraftigt, och de tillhandahölls av Carteradministrationen av politiska snarare än ekonomiska skäl. Och som ett direkt resultat av den förändrade linje som västs finansiella centra klargjorde i maj 1980, tvingades Gierek den 1 juli höja priset på kött och på så sätt sätta igång rörelsen inom arbetarklassen.³ Den ökande ekonomiska samordningen med väst understöddes av Carteradministrationens strategi att använda ekonomiska stimulansåtgärder (handelsstatus som ”mest gynnad stat”, varukrediter, och så vidare) för att gynna en mer allmän politiskt och kulturellt ”öppen dörr” mot väst.

Ett annat avgörande inflytande från väst var valet av kardinal Wojtyła till påve i oktober 1978 och hans besök i Polen i juni följande år. Wojtyła hade visat sitt stöd till den framväxande politiska oppositionen kring KOR när han fortfarande var ärkebiskop i Kraków, och han var därmed en helt ny kraft i den katolska hierarkin. Den åldrande primasen* Wyszynski hade styrt kyrkan enväldigt sedan 1940-talet. Han hade återuppväckt den som en mäktig nationell symbol men hade också hållit kvar den som en sorts förindustriell bondereligion. Wyszynski hade inte lyckats få någon verklig anslutning inom den växande befolkningen i städerna, och till och med hans förhållande till den katolska liberala intelligentsian var stormigt. Han visade föga intresse för ”västliga” sociala och politiska värderingar och tog knappt notis om direktiven från Rom, och kombinerade dundrande försäkringar om böndernas traditionella kulturella värderingar med stor flexibilitet i att kompromissa med staten. I utbyte mot praktiska, institutionella fördelar för kyrkan var han beredd att hjälpa till att lugna ner den politiska spänningen under de återkommande politiska kriserna. Wojtyła stod mycket mer i samklang med väst och var lojal mot Vatikanens krav. Och han var nästan ensam bland biskoparna om att vara intellektuell som kände sig hemma i intellektuella kretsar i städerna.

³ Se Juan Cameron, ”What the Bankers Did to Poland”, i *Fortune*, 22 september 1980. Angående den övergripande ekonomiska krisen på 1970-talet, se min artikel skriven under namnet ”Peter Green”, ”The Third Round in Poland”, *New Left Review* 101-102, februari-april 1977.

* **Primas** är en hög ärkebiskop inom kyrkan – öa.

Till skillnad mot majoriteten av hierarkin i Polen som fruktade (och fruktar) icke-kyrkliga massrörelser i städerna, och alltid har varit mycket mer nöjda med att försöka hålla sin flock borta från inflytande utifrån alltmedan de löste problem med staten med hjälp av slutna överenskommelser i toppen, så siktade Wojtyła på att vinna den ideologiska kampen om stadsbefolkningen genom att binda deras strävanden till sin egen sorts populistiska religion.

Wojtyłas besök i Polen i juni 1979 avsåg att göra ett starkt intryck på hela det politiska klimatet i landet. Han försökte stärka folkets längtan efter ett bättre liv och ge dem en känsla för kyrkans stora makt. Han betonade tanken på mänskliga rättigheter och framställde kyrkan som en bevakare av dem. Och samtidigt som han formellt hänvisade till behovet av realism, så gav han ett överväldigande intryck av att det var möjligt med underverk så länge folket följde honom, ett tema som kulminerade i den förvånande vision att kunna ena Europa som han förkunnade i Gniezno: ”Är inte den Helige ande benägen att se att hans polska påve, denna slaviske påve, i just detta ögonblick ska visa Europas andliga enhet?”⁴

Detta ideologiska, politiska och ekonomiska inflytande från väst har rapporterats flitigt i media här, och de utgör den ”förnuftiga” bakgrund som de flesta människor har när de försöker förstå varför Solidaritet uppstod. Men det är långtifrån en tillräcklig förklaring. Det förklarar inte varför den polska regeringen medvetet öppnade landet för denna sorts påverkan – med andra ord de inhemska samhälleliga och politiska orsakerna till svängningen. Inte heller förklarar det varför detta inflytande bidrog till att ge upphov till ett mycket speciellt och aldrig tidigare skådat samhällsfenomen – en organiserad, självständig rörelse inom arbetarklassen som kämpade för väldigt speciella samhälleliga mål. För att förklara detta fenomen måste vi gå till den inrikespolitiska situationen i Polen på 1970-talet.

Den inhemska formeringen av styrkorna

Utgångspunkten för varje analys av utvecklingen av styrkeförhållandena i Polen på 1970-talet måste vara de resultat Östersjökrisen 1970 ledde till och Giereks beslut vid den tidpunkten. De politiska förändringar som skedde då gav den polska arbetarklassen, åtminstone längs Östersjökusten, en känsla av egen identitet som klass med avsevärd möjlig styrka. Det var en mycket viktig händelse när regeringen gav efter och avsatte Gomulka efter Östersjöarbetarnas protester. Och för att komma över krisens konsekvenser i en stat med en nationaliserad och planerad ekonomi utlovade PZPR:s ledning massiva förbättringar av arbetarnas ekonomiska och sociala rättigheter. I ett försök att uppfylla dessa löften utnyttjade Gierek avspänningen för att djärvt öppna upp för den kapitalistiska världsekonomin och för att i stor skala skaffa lån och köpa teknologi. Under hans första fem år växte verkligen ekonomin dramatiskt (1975 var BNP 50% större än 1970) och även levnadsstandarden (reallönerna hade stigit 40%) och det fanns tecken på social rörlighet uppåt. Men inför de ökande förväntningarna lyckades han inte klara att hålla den viktigaste fronten av alla 1970 – matpriserna. Lönerna steg kraftigt från 473,4 miljarder zloty 1971 till 883,0 miljarder 1975 – 300 miljarder mer än beräknat – och den ökande konsumentefterfrågan riktades speciellt in på kött, där konsumtionen per capita steg från 53 kilo 1970 till svindlande 70,3 kilo 1975 (motsvarande brittiska siffror för dessa två år visar en minskning från 50,4 kilo till 46,2 kilo!). Men eftersom priserna var frusna

---

⁴ Ur Peter Hebblethwaites utmärkta kritiska analys, *Introducing Pope John Paul II*, London 1982, s 48. Det är svårt att på ett konkret sätt mäta det betydande inflytande som den polske påven hade på den senare händelseutvecklingen. Men det finns tecken på att det allvarligt oroade hierarkin i den inhemska polska kyrkan, som under månaderna efter påvens besök starkt tog avstånd från den oppositionella aktivitet som den tidigare hade stött, och istället inledde förhandlingar om att – för första gången någonsin – upprätta förbindelser med de regeringsvänliga katolska lekmanorganisationerna.

tvungades regeringen betala en förmögenhet i understöd samtidigt som den inte kunde garantera en ökad tillgång.⁵

Regeringen försökte bryta sig ur dessa samhälleliga styrkeförhållanden med arbetarklassen, som i själva verket innebar ett ekonomiskt belägringstillstånd, genom att i juni 1976 försöka höja matpriserna med 60%. Men arbetarklassen gick inte med på det, och efter strejker och demonstrationer fick den som den ville. Regeringen tappade betydligt i auktoritet, och det kompletterade den ekonomiska krisen med en förnyad politisk kris. Gierekledningens svar på denna dubbla kris på sommaren 1976 satte igång en dynamik som ledde fram till augusti 1980. Den hade erbjudit arbetarklassen socialistiska rättigheter och hade skuldsatt sig kraftigt i väst för att genomföra dem. Giereks chansning på en exportbaserad tillväxt – utan en verklig reformering av den inhemska korruptionen eller en betydande demokratisering av planeringen – var en felräkning, både vad gäller det polska samhällets strukturella motsättningar och världsmarknadens framtidsutsikter. Efter 1976 försämrade situationen drastiskt: regeringen blev alltmer ekonomiskt beroende av väst; inflytandet från väst rubbade den centraliserade planeringens funktionssätt: levnadstandarden slutade stiga och sjönk därefter något; utgifterna för sociala förmåner minskades; svarta börsen växte och de sociala skillnaderna ökade; och arbetarklassen blev allt ilsknare, inte bara därför att dess kvantitativa krav blev svikna, utan i synnerhet på grund av vad de betraktade som ett brott mot deras socialistiska sociala rättigheter.

Det första politiska svaret från PZPR:s ledning på denna sociala kris var ett betydande avsteg från den klassiska stalinismen. Den lät en intellektuell opposition växa till nivåer av oavbruten och utdragen aktivitet som aldrig tidigare hade skådats i efterkrigstidens Östeuropa. Den sökte en ny nivå på samarbete och överenskommelse med den kyrkliga hierarkin. Och den utvecklade något som den polske sociologen Jadwiga Staniszkis har kallat en politik av ”ofärdig, byråkratisk pluralism”, där olika samhällsgrupper tilläts delta i begränsade gemensamma protester utan att bli krossade, under förutsättning att de sökte lösa dem via förmedling av den centrala byråkratin. Under 1970-talets tre sista år ägde det rum cirka 1.000 strejker, varav den stora majoriteten avgjordes till arbetarnas förmån.

Men det kanske allra viktigaste var Giereks politik gentemot landets 3½ miljoner industriarbetare som i stor utsträckning fanns samlade i mycket stora fabriker (över hälften av dem i fabriker med mer än 1.500 anställda). Utan att egentligen lyssna särskilt mycket till vad de hade att säga ansträngde sig Gierek verkligen att uppvakta dessa arbetare. Deras löner hölls uppe, deras matsalar var billiga och välförsedda, deras fabriker hyllades som den ”polska socialismens citadell”. Efter 1976 gjordes intensiva och framgångsrika ansträngningar att rekrytera industriarbetare till partiet: mellan 1975 och 1979 ökade andelen arbetare från 42 till 46%, den högsta siffran i östblocket. Och dessa medlemmar var till största delen koncentrerade i de stora fabriker – 27% av PZPR:s kroppsarbetande medlemmar fanns på de 164 största fabriker. Dessutom var det ingalunda säkert att PZPR:s aktivister på fabriker betraktades med misstänksamhet av icke partianslutna arbetare. En betydande andel av dem hade arbetarnas förtroende och placerades på arbetarnas sida snarare än på fabriksledningens. 1979 beskrev grundaren av den icke officiella arbetartidningen *Robotnik*, den ledande KOR-aktivisten Jan Litynski, inställningen hos partiets arbetarmedlemmar:

De är övertygade om att det är arbetarna som styr Polen – där ordet ”styr” både uttrycker deras behov av prestige (arbetare sitter med i exekutivkommittén) och en verklig känsla av ansvar för landets öde. Men de känner sig verkligen bundna till arbetarklassens sak,

⁵ Enbart prissubventionerna på kött steg från 12,3 miljarder zloty 1971 till 91,4 miljarder 1979, trots att det vid den tidpunkten fanns speciella affärer som sålde 18% av allt kött till högre pris.

och tvekar inte att uttrycka sin solidaritet med strejkrörelsen, och till och med leda rörelsen genom att använda de organisatoriska erfarenheter de har skaffat sig i partiet.⁶

Litynski bekräftade också att PZPR var mycket mindre komprometterat i arbetarnas ögon än de officiella fackföreningarna. (Samtidigt som partiledningen försökte införliva industriarbetarklassen i PZPR, så använde den också förtryck för att försöka få slut på icke officiell, yttre politisk eller facklig aktivitet inom arbetarklassen, såsom rörelsen kring *Robotnik*.)

Om nu PZPR lyckade inlemma en så stor andel av arbetarna i partiet – var nionde arbetare var medlem i PZPR – och om dessa medlemmar hade kvar så stort förtroende bland de icke partianslutna arbetarna, varför behövde då augusti 1980 överhuvudtaget äga rum? Svaret på det ligger delvis i det allmänt byråkratiskt centralistiska sätt som de staliniserade kommunistpartierna fungerar på, och delvis i tre specifika drag hos regimen inom partiet och staten i Polen i slutet av 1970-talet. De kan kort räknas upp:

1. Den övergripande ökning av korruptionen inom parti- och statsbyråkratin som uppstod genom de möjligheter som den ekonomiska krisen gav upphov till och den cynism och politiska demoralisering som existerade bland dessa byråkrater.
2. Den administrativa omorganisation som Gierek genomförde, och som bröt ner den statliga administrativa strukturen från 17 huvudprovinser till 49 samtidigt som den massivt centraliserade företagsstrukturerna i stora nationella konglomerat, vars ledningar fick makt att göra affärer direkt med företag i väst och med de centrala ministerierna. Resultatet av dessa parallella förändringar blev att fabriks- och de lokala partiledningarna blev oförmögna att effektivt kontrollera den ekonomiska förvaltningen. Fabriksledningarna kunde trumfa över lokala partidirektiv med beslut från den högre ledningen i konglomeratet, samtidigt som den sistnämnda, som hade fabriker i flera regioner, stod utanför de enkla lokala partisekreterarnas rättskipningsområde.
3. Till denna bild ska vi lägga Giereks politik vad gäller kadern i partiapparaten. Under 1970-talet gjorde Gierek omfattande utrensningar inom apparaten av den personal som funnits under Gomulkaperioden, och ersatte det gamla gardet med unga universitetsutbildade personer med examen i ämnen som offentlig administration, vilka bara passade som professionella partitjänstemän. Ur Giereks synvinkel hade denna politik ”förtjänsten” att göra dessa tjänstemän helt beroende av det centrala sekretariatets vilja, som hade monopol på alla befordringar – deras utbildning innebar ju att de inte hade några andra karriärmöjligheter.

Sammantaget utgjorde dessa tre beståndsdelar en överväldigande formel för att undergräva ”partiapparatens ledande roll”. Istället för att partiorganisationerna kontrollerade sin apparat, som i sin tur kontrollerade den ekonomiska ledningen och fackföreningarna, så utvecklades ett mönster längs dessa linjer: den lokala partiapparaten tog inte hänsyn till trycket från medlemmarna; fabriksledningen nonchalerade den lokala partiapparaten och förvandlade den officiella fackföreningsapparaten till ett passivt verktyg för sig själv; ledningen för de nationella konglomeraten manipulerade de centrala ministerierna, och de centrala ministerierna ställde particentrum inför ett fullbordat faktum som utan vidare godkändes av Gierek. Hela systemet fungerade med hjälp av mäktiga och ofta korrumperade påtryckningsgrupper som ofta verkade utanför all offentlig kontroll. Efter 1976 saboterade på så sätt dessa krafter Giereks så kallade ”ekonomiska manövrer”.

---

⁶ Intervju i *Labour Focus on Eastern Europe*, III, nr 5 (november 1979 – januari 1980), s 12. Se även Alex Pravdas viktiga artikel ”Poland 1980” (*Soviet Studies*, april 1982) för en stor mängd värdefull information om arbetarklassens uppfattningar vid denna tid.

Det viktigaste resultatet av att unga, yrkesutbildade industriarbetare rekryterades till partiet blev således att de fick möjlighet att se en hel del av vad som pågick, och gav dem bevis på hur maktlös den lokala PZPR-apparaten var inför denna informella maktstruktur. Det uppstod faktiskt opposition mot denna situation inom partihierarkin, under ledning av personer som Olszowski och Grabski, som under upptakten till partikongressen i februari 1980 vädjade om stöd bland frustrerade lokala partisekreterare.⁷ Men kongressen var Giereks sista chans vad PZPR:s arbetarbas beträffar. Han lyckades inte inse det. Så arbetarklassens politiskt medvetna delar gav upp tankarna på handlingar uppifrån och började överväga aktioner underifrån. Augusti stod på dagordningen.⁸

II. Solidaritet: en enastående arbetarrörelse

Händelserna i Gdansk i augusti 1980 är tillräckligt välkända för att inte behöva skildras här.⁹ men innan vi övergår till Solidaritets uppkomst ska vi betona vissa avgörande (och förvisso tydliga) drag hos strejkrörelsen i augusti som alltför ofta förbises i journalisternas redogörelser.

Den första viktiga punkten är att strejkrörelsen omedelbart spred sig från Gdansk till andra centra tills den blev en *nationell* rörelse som omfattade samtliga större industricentra i landet och inte mindre än 4.000 företag, inklusive den stora majoriteten av de stora företagen. Om den inte hade spridit sig så skulle strejken aldrig ha lyckats. Arbetarna på Leninvarvet spelade en absolut avgörande roll som utlösare och centrum för hela rörelsen, men att säga det förklarar inte varför arbetare över hela landet var redo att svara på ledningen från Gdansk. Inte heller säger teorier om en konspiration av ”oliktänkande” oss någonting. Gdansk var *unik* som det enda industricentrum där tidigare aktiva oppositionsgrupper spelade någon betydelsefull roll för att organisera strejkerna i augusti. De spelade ingen roll i Stettin eller Schlesien. Och de två städer där de oppositionella grupperna var ojämförligt störst – Warszawa och Kraków – var bland de minst påverkade av augustirörelsen. Så vilken samhälleligt verkande kraft var det som spred strejkerna? Förvisso inte kyrkan. I Gdansk var biskop Kaczmareks första svar på strejkkommitténs vädjan att en mässa skulle hållas på Leninvarvet att vägra tills de fick tillstånd från den lokala partisekreteraren. Biskopen i Stettin var lika konservativ (och hursomhelst var hela frågan om att hålla en mässa på Warskivarvet omtvistad i strejkked-

⁷ En av dessa, Zabinski i Opole, drev sin lokala kamp så långt att han förbjöd alla fabriksledare i sin region från att genomföra centrala direktiv från ministerierna utan att först ha fått godkännande från honom: ett uppenbart olagligt förbud som gjorde honom meriterad att tillsammans med Olszowski rusa direkt in i politbyrå så fort Gierek föll.

⁸ Det var inte svårt för utanförstående observatörer att se det komma. I november 1979 rapporterade vi: ”I ögonvrån noterade alla politiska krafter en händelse i Gdansk: under två dagar i oktober strejkade arbetarna på avdelning K2 på Leninvarvet. En representant från centralkommittén ilade norrut för att förhandla fram en uppgörelse. Onödigt nervöst? Kanske. Men eftersom arbetarnas levnadsstandard har sjunkit har många i Warszawa nerverna på hjälpenn vid tanken på att det polska politiska samhällets underjordiska jätte än en gång ska röra på sig och sätta sin prägel på landets historia.” (*Labour Focus*, II, nr 5. Se även min ”The Struggle for Independent Workers’ Organisation in Gdansk” i det följande numret av *Labour Focus*.) Och de som noga studerade diskussionerna under valkampanjen till de officiella fackföreningarna under månaderna innan augusti, kunde läsa förhandsnotiser om huvuddelen av de krav som den gemensamma strejkkommittén skulle ställa senare samma år. (Se George Kolankiewicz’ viktiga artikel ”The Working Class under Anomic Socialism”, i Jan F Triska och Charles Gati (red), *Blue-Collar Workers in Eastern Europe*, London: Allen & Unwin, 1981, s 136.)

⁹ Den mest stämningmättade redogörelsen på engelska finns i Jean-Yves Potel, *The Summer Before the Frost*, London: Pluto Press, 1982. Samtliga strejkbuletiner som gavs ut i Gdansk finns översatta i *Labour Focus*, IV, nr 1-3.

ningen). I det enda offentliga tal som Wyszynski höll i TV under krisen orsakade han skarp förbittring bland de strejkande genom att uppmana till återgång till arbetet.

Sanningen är att det överhuvudtaget inte fanns någon organiserad kraft som spred strejkrörelsen. Men en flyktig blick på de krafter som inledde strejkrörelsens stora språng utanför Gdansk visar en mycket stark närvaro av PZPR-medlemmar – arbetare, tekniker och förmän – bland strejkrörelsens ledare och i många fall bland dess initiativtagare. Det var fallet i Stettin, Wrocław, Walbrzych, Jastrzebie, Toruń och många andra centra.¹⁰

Vid mötet med PZPR:s centralkommitté mitt under höjdpunkten för strejkerna den 24 augusti berättade Edward Pustelniak, en CK-medlem från reparationsvarvet i Stettin som deltog i strejken, för mötet om många arbetarmedlemmars uppfattningar:

I egenskap av arbetare och medlem i partiet måste jag säga att det finns en del saker som jag inte förstår. För när allt kommer omkring så har huvuddelen av de problem som de strejkande tar upp nu redan tagits upp flera gånger på partimöten, i synnerhet på mötena under förberedelserna inför PZPR:s åttonde kongress. Även icke partimedlemmar kände till detta och de stödde oss. Dessutom trodde de att man till sist skulle lyssna på oss. Tyvärr visade det sig inte vara fallet... Men att fortsätta så här motsäger allt vi sagt och upprepat offentligt, nämligen att partiet lyssnar på både sina medlemmars och icke partimedlemmars åsikter, och att det drar de nödvändiga slutsatserna av dessa åsikter.¹¹

Strejkrörelsen i augusti var alltså långt från vare sig skapad av någon sorts ”antisocialistisk” grupp eller ett spontant utbrott av förtvivlan eller primitiv simpel hämnd. Man kan mycket bättre beskriva den som en gemensam ansträngning av landets mest framstående industri- och transportarbetare – partimedlemmar och icke partianslutna – för att leda landet ur krisen. Giereks ledning ansågs vara helt oförmögen att lösa den kris som man upplevde att den själv hade skapat. Det var som med Gomulka en gång till. Vad fanns det för utväg? De politiskt medvetna polska arbetarnas kollektiva tänkande var helt klart i sin praktiska logik, som grundades på tidigare erfarenheter. Det var ingen idé att lämna över saker och ting till en ny partiledning. För att få till förändringar behövde arbetarna ett nytt verktyg under sin egen kontroll. Tankarna återvände till Gdansk och Stettin 1970-1971 och kraven på oberoende fackföreningar, strejkrätt och fri information. Hur kunde man uppnå det? Strejkerna den 24 juni 1976 hade visat ett sätt, under förutsättning att arbetarna ockuperade fabrikerna och inte okontrollerat strömmade ut på gatorna. Och arbetarna i Gdansk organiserade en gemensam strejkkommitté: även det ett vapen som hade visat sig framgångsrikt på Östersjökusten 1971.

Ett sista element i augustistrejken skyls ofta över: rörelsens samhällliga krav. De hade utarbetats på ett demokratiskt sätt och länkade samman arbetarnas politiskt mer medvetna del med den stora majoriteten, och visade på principer som ingalunda var en sorts sunt förnuft hos någon sorts likformigt ”samhälle”: arbetarna skulle få kompensation när de strejkade; det skulle vara samma löneförhöjningar för alla anställda (för att hjälpa de lågavlönade); ”kommersiella” affärer och affärer där bara hårdvaluta kunde användas skulle stängas; polisens och partiapparatens privilegier skulle avskaffas, liksom specialaffärerna; familjeunderstöd skulle bli jämlikt; det skulle vara ransonering istället för fritt flytande priser och en omfattande förändring av utgifterna i riktning mot socialhjälp. Bakom detta sociala program låg klassiska socialistiska jämlikhetsantaganden. Klassiska var också de radikala demokra-

¹⁰ Omkring en tredjedel av den gemensamma strejkkommitténs (MKS) delegater i Gdansk beräknas ha varit medlemmar i PZPR, och de två vice ordförandena i MKS i Stettin var PZPR-medlemmar, liksom även fem av de 15 medlemmarna i MKS:s presidium. Walbrzych-gruvan, som var den första gruvan i Schlesien att gå ut i strejk, leddes av PZPR-medlemmar (en tredjedel av gruvarbetarna var i själva verket partimedlemmar) och samma sak gällde i de viktigaste strejkcentra i Övre Schlesien, Jastrzebiegruvorna. I Stettin gick Parniczavarvet på initiativ av dess partisekreterare ut i strejk inom några timmar efter Warskivarvet.

¹¹ Potel, s 144-145.

tiska rättigheter som krävdes i de 21 kraven: yttrande- press- och tryckfrihet, ”tillgång till massmedia för företrädare från alla trosriktningar” (det enda krav som gällde kyrkan), frisläppande av alla politiska fångar, och åtgärder för att göra det möjligt för ”alla samhällssektorer och samhällsklasser att delta i diskussionen om reformprogrammet”.

Den samhälleliga och politiska radikalism som de strejkande arbetarna uppvisade hade ingen motsvarighet inom majoriteten av den politiskt medvetna polska intelligentsian, bland vilka det i slutet av 1970-talet hade utvecklats ett brett samförstånd som accepterade behovet av marknadsreformer och åtföljande ojämlikhet (inklusive arbetslöshet, prisökningar och speciella affärer för hårdvaluta). Huvuddelen av intelligentsian betraktade till en början tanken på oberoende fackföreningar som våldsamt orealistisk och ansåg att arbetarklassens aktioner var en destruktiv och kaotisk kraft. Men när strejkrörelsen visade sig vara kraftfull och disciplinerad, så närmade sig intelligentsian den för att skaffa sig inflytande över dess utveckling. På samma sätt följde den kyrkliga hierarkin de lokala prästernas exempel som redan stödde rörelsen. För sin del välkomnade arbetarna detta stöd obetingat, de fick ett oerhört självförtroende av det och hoppades att deras egen brist på politisk erfarenhet utanför PZPR och utestängdhet från den teoretiska kulturen kunde kompenseras genom intelligentsians och kyrkans medverkan. Med denna hjälp hoppades de kunna lotsa landet ur krisen, och använda de oberoende fackföreningarna för att tvinga PZPR att omvandla sitt tal om jämlikhet och sina demokratiska floskler till praktiska reformer.

Arbetarklassens organisering

Solidaritet skapades till stor del på ett pragmatiskt sätt utifrån de svåra förhållanden som rådde i september 1980, när stora delar av stats- och partiadministrationen trots Gdansk-överenskommelsen försökte motarbeta bildandet av nya fackföreningar. De officiella trakasserierorna var till stor del orsak till att det bildades en enda nationell fackförening – tvärs emot ett inledande motstånd från strejkledningen i Gdansk – och det hjälpte också till att rörelsens regionala strukturer grundade sig på förebilden från den gemensamma strejkkommittén i augusti. Denna struktur var en kombination av de organisationsmönster som PZPR använde (fabriks-, regionala och nationella avdelningar) och ett internt mönster som var raka motsatsen till PZPR: initiativ underifrån, stor självständighet för regionerna (den nationella ledningen hade bara en rent samordnande funktion) i motsats till den ”demokratiska centralismen” och *nomenklatur*systemet med utnämning uppifrån. Solidaritets struktur var således ytterst politisk och betonade arbetarnas enhet som klass istället för deras skråskillnader (som bara uttrycktes i industrikommissioner utan beslutande makt). Denna proletära enhet och egenart stärktes ytterligare av att samhällsgrupper som inte var lönearbetare uteslöts ur Solidaritets led – parti- och statsfunktionärer, privatbönder, studenter, småhantverkare och köpmän.

Solidaritet växte utomordentligt snabbt och hade i slutet av september 3 miljoner medlemmar, i slutet av oktober omkring 6 miljoner och i slutet av november 8 miljoner. Enligt fackföreningens egna siffror som publicerades vid den första kongressen i oktober 1981 uppgick medlemssiffran till 9.410.005 av en arbetsstyrka på totalt 12,5 miljoner inom den nationaliserade delen av ekonomin. Det finns inga exakta siffror över antalet partimedlemmar i rörelsen, men Sovjetledningen anger den till omkring en miljon av strax under 3 miljoner.¹² Solidaritet började med mer än 80 regionala centra, men de sammanfördes så småningom till 39

¹² Leonid Zamjatin, 20 juni 1981, återgivet i Kevin Ruane, *The Polish Challenge*, London: BBC, 1982, s 199.

regioner, med två tredjedelar av medlemmarna i tio viktiga regionala organisationer som återspeglade landets främsta industricentra:

Katowice	1.400.000
Warszawa	911.000
Wroclaw	910.000
Kraków	645.000
Gdansk	532.000
Lodz	463.000
Poznan	429.000
Stettin	353.000
Lublin	332.000
Bydgoszcz	275.000
TOTALT	6.250.000

Under strejkerna i augusti var det industri- och transportarbetarna som spelade den ledande rollen, och det var också de som tog initiativet att bygga Solidaritet. Andra arbetargrupper strömmade till och anslöt sig efter att ha sett rörelsens styrka under konflikten i augusti, under den landsomfattande strejken den 3 oktober och när fackföreningen registrerade sig den 10 november. Men under hela Solidaritets lagliga existens var det de 3½ miljoner industriarbetarna som var den dominerande samhällsgruppen i rörelsen, och det var de som bestämde kampens grundläggande programmatiska mål och metoder. Deras inflytande visade sig i alla de avgörande stora fabriker i varenda region, som Huta Katowice och Julimanifestgruvan i Övre Schlesien, Lenin- och Pariskommunvarven i Gdansk-Gdynia-området, Warskivarvet och kemifabriken Police i Stettin, Huta Lenina i Kraków, FSO Zeran, Ursus och Huta Warszawa i Warszawa, järnvägsvagnsfabriken Pafaweg och Thorezgruvan i Nedre Schlesien, ZISPO-verken i Poznan, Marchlewskiverken i Lodz, och så vidare. De regionala ledarna kom oftast från dessa fabriker och arbetarna i alla regioner lutade åt att följa dessa arbetares exempel och beslut. Partiledningen hade tidigare hyllat dessa fabriker som den ”polska socialismens citadell”, och där fanns de mest välbetalda kroppsarbetarna, de största partiorganisationerna och i allmänhet de kunnigaste och mest flexibla företagsledningarna. På klassiskt proletärt sätt tenderade arbetarna på dessa fabriker att vara mycket mer stabila, självsäkra och disciplinerade, och mycket mindre benägna till impulsiva svängningar av sinnesstämningen från extrem radikalism till passiv undergivenhet än arbetarklassens svagare delar (eller intelligentsian).

Med tanke på Solidaritets rötter i industriarbetarklassen innehöll den redan från början en mycket stor andel anställda från de stora fabriker som hade en bakgrund i PZPR, SZMP (det polska kommunistiska ungdomsförbundet) och som avdelningsfunktionärer eller arbetsplatsdelegater i de officiella fackföreningarna. En beräkning av en av Solidaritets ledare i Gdansk i december 1980 bedömde att andelen regionala aktivister i Solidaritet som var med i PZPR var omkring 50%. Av kroppsarbetarna i PZPR verkar huvuddelen ha lagt ner sin energi på aktivitet i Solidaritet snarare än på de interna striderna i PZPR, utan att till en början lämna partiet i särskilt stort antal. En majoritet av medlemmarna i de regionala styrelserna tenderade att vara tekniker eller kontorspersonal som ofta var mycket mer aktiva i de interna diskussionerna och rörelsens interna verksamhet högre upp än på verkstadsgolvet. Å andra sidan lutade kroppsarbetarna i industrin åt att betrakta sig som mer ståndaktiga än kontorsarbetarna under sammandrabbningarna med myndigheterna.¹³

¹³ Med undantag för Karol Modzelewski i Wroclaw och Zbigniew Kowalewski i Lodz var antalet tidigare politiskt oppositionella som blev framstående inom Solidaritets ledning mycket litet, utom i Warszawa och Gdansk. Även om tidigare oppositionella kom att få ett inflytande som rådgivare (speciellt i Solidaritets pressorgan), så var arbetarmedlemmarna i allmänhet mycket försiktiga med att blanda in någon av de olika

Mönster hos arbetarklassens åsikter

Som inom varje proletär massrörelse fanns det inom Solidaritet ett ytterst komplicerat mönster av åsikter, som återspeglade den oerhört stora mängden lönearbetarskikt inom olika yrken, sociala och geografiska omgivningar, generationsgrupper och så vidare. Den lokala historien spelade en mycket viktig roll för arbetarklassens tänkande om PZPR, kyrkan, intelligentsian och den statliga administrationen. Men de stora industrifabrikernas övervikt i de olika regionerna, och de tio största industriregionernas betydelse för rörelsens tänkande på nationell nivå, gör ändå att man allmänt sett kan säga att arbetarklassens åsikter dominerade inom rörelsen, ty det var denna strömning som gjorde sig gällande i de krav som Solidaritet i sin helhet kämpade för under sin 16 månader långa existens.

Även om de ekonomiska problemen och klagomålen var en central fråga för ett stort antal lönearbetare, så såg de yrkesutbildade industriarbetarnas tyngd till att Solidaritet efter augusti, och i synnerhet när den ekonomiska krisens omfattning visade sig, begränsade sina rent ekonomiska krav drastiskt, och var beredd att kompromissa i ekonomiska frågor som redan hade avgjorts i Gdansköverenskommelsen. Dessutom fanns det en stark känsla av att man skulle använda strejkrvapnet sparsamt på grund av de ekonomiska konsekvenserna. Det antal arbetstimmar som förlorades på grund av strejker hade ingen avgörande betydelse för ekonomin. Det fanns faktiskt en ökande medvetenhet om att arbetarna måste acceptera en del indragningar av levnadsstandarden för att övervinna krisen.

Men denna ekonomiska återhållsamhet ökade bara industriarbetarnas obändigt jämlikhetssträvande angrepp på sociala skillnader, privilegier, slöseri och korruption. De var mot dollaraffärer och svarta börsen, och de var för ransonering istället för fritt flytande priser. Det fanns ett starkt motstånd mot arbetslöshet och skoningslösa attacker mot företagsledningarnas löneförmåner och privilegier, som arbetarna under kapitalismen tar mer eller mindre för givna. Klubbar för företagsledningarna, fritidscentra för partitjänstemän, privatkliniker för polis- eller partifunktionärer, nya konferenscentra som bara kunde användas av partiet, företagsbilar, användande av material från företagen för att bygga privata villor, ”provision” för företagsledare när de köpte utrustning från väst, att alla möjliga från fotbollsspelare till partitjänstemän fick betalt ur företagets kassor, ojämlig fördelning av bostäder och kuponger för att köpa bilar, utdelning av priser för förtjänstfullt arbete i enlighet med politiska eller klicklojaliteter – allt detta blev mål för skoningslösa attacker och strejker med krav på att avskeda tjänstemän. Det var en del av en mer omfattande framstöt att offentlig egendom skulle stå under hård offentlig kontroll och för att resurserna skulle fördelas utifrån effektivt arbete och i enlighet med behov.¹⁴

Under Solidaritets lagliga existens genomgick industriarbetarnas politiska tänkande djupgående förändringar, men det är viktigt att precisera medlemmarnas åsikter under Solidaritets första månader. Den mest grundläggande politiska tanken var att Solidaritet skulle stå helt fri från parti- och statsapparaternas administrativa kontroll. Utan detta oberoende upplevde arbetarna att allt skulle vara förlorat – oavsett om de tänkte på ekonomiskt försvar eller sociala och politiska reformer. Det var därför medlemmarna var beredda att riskera allt under

---

organiserade grupperna som KOR, eftersom de inte ville att den politiska linjen skulle ”påtvingas dem utifrån” – vare sig från PZPR eller någon annan.

¹⁴ En annan mycket stark uppfattning bland arbetarna var att arbetarklassens hälsa, säkerhet och sociala välfärd till stor del hade förbisetts under Gierek. Dessa frågor var källa till hätsk förbittring, inte minst på grund av att den officiella propagandan och lagen sa det motsatta (på pappret hade till exempel Polen en av de hårdaste och mest omfattande lagarna mot nedsmutsning). I slutet av 1970-talet hade Polen den näst högsta förekomsten av tbc i Europa, och 1976 arbetade enligt regeringssiffror var fjärde arbetare under ohälsosamma förhållanden.

en obegränsad generalstrejk i oktober 1980 snarare än att få PZPR:s ”ledande roll” inskriven i sina stadgar.

En annan princip var att partiet och de statliga myndigheterna måste underställas någon sorts offentlig, samhällelig kontroll underifrån för att det skulle finnas några möjligheter att övervinna landets kris. Det innebar inte nödvändigtvis att PZPR måste avlägsnas från makten eller att de centrala politiska institutionerna måste förändras på något strukturellt sätt, men det innebar däremot en radikal förändring av hur dessa institutioner förhöll sig till befolkningsmassorna. I början av Solidaritets existens innebar denna kontroll underifrån till stor en negativ makt att utfärda veto mot beslut som regeringen och som arbetarna ansåg vara mot deras intressen. Det fanns ett starkt motstånd från medlemmarnas sida att Solidaritet skulle låta sig dras in i scheman som innebar att medverka eller vara medansvariga, varken på företagsnivå eller för regeringsbeslut. De ansåg att Solidaritets inflytande utövades genom att den skulle ha en egen press, direkt tillgång till massmedia och som en sista utväg kunna strejka för att driva igenom sina åsikter. Medlemmarna var också ytterst känsliga för att rörelsen skulle få fullständig nationell status och rang i nivå med alla andra institutioner i landet. Alla försök att förneka Solidaritet detta erkännande mötte massivt motstånd från dess arbetarbas, som också starkt stödde rätten för andra samhällsgrupper att få liknande organisationer och makt.

Det viktigaste och mest problematiska området för arbetarklassens politiska tänkande handlade om dess syn på Solidaritet själv. Strejkerna i augusti och Gdansköverenskommelsen hade formellt givit upphov till en rent facklig organisation. Denna formella definition styrde medlemskraven: varje anställd i den nationaliserade delen av ekonomin, oavsett ideologi, kunde ansluta sig. Ändå gick den roll som arbetarna i allmänhet tillskrev fackföreningen redan medan Solidaritet bara försvarade överenskommelserna i Gdansk långt utöver att bara se efter de anställdas samhällsekonomiska intressen. De såg med rätta Solidaritet som den viktigaste drivkraften bakom övergripande politiska reformer. Dessutom beskrev fackföreningens organisatoriska struktur, som premierade arbetarklassens enhet, denna klasspolitiska roll. Men i arbetarnas medvetande var politik samtidigt nästan helt likställt med PZPR:s verksamhet, och således fanns det en tendens att avvisa varje tanke att Solidaritet skulle omvandlas till en politisk rörelse eller parti som grundade sig på ett politiskt program. Och för att ge ytterligare en dimension på detta växte Solidaritet så mycket att den för många arbetare inte bara var ett parti eller en fackförening, utan ett samlat uttryck för hela landets befolkning i städerna – en institution som så att säga uttryckte folkets vilja, eller något som marxister i väst skulle kalla ett rådsliknande organ. Gentemot det politiska systemets uppenbart icke representativa karaktär stärkte Solidaritets allomfattande struktur kring valda regionala församlingar en syn på rörelsen som var varken mer eller mindre än ett alternativt system för den nationella statliga makten.

Solidaritets ideologiska horisont

Detta för oss till en överblick av de mer allmänna ideologiska strömningarna inom arbetarklassen: deras inställning till socialismen, kapitalismen och det internationella systemet. Denna granskning är särskilt svår i en situation där det inte fanns några betydande organiserade politiska strömningar, där det fanns en stark strävan att trycka ner ideologiska skillnader för den politiska enhetens skull, och där de politiska och internationella förhållandena gjorde att man var mycket noga med vilka återverkningar de allmänna ideologiska uttalandena skulle få. Icke desto mindre går det att slå fast några punkter. Även om exempelvis Solidaritet aldrig någonsin under sin existens formellt förklarade sig vara en socialistisk fackförening eller rörelse, så tyder både opinionsundersökningar och samtal med aktivister i Solidaritet på att det fanns en övergripande beredskap bland arbetare att inte bara stöda

socialistiska värderingar utan också tanken på en socialistisk stat. Ändå fanns det inga tecken på att arbetarna kraftfullt ställde sin egen socialism mot PZPR:s ledarskap. Inte heller omfattade rörelsen de klassiska socialistiska symbolerna – den röda fanan, socialistiska sånger och så vidare. Istället hämtade rörelsen sina symboler och ritualer från tre källor: tidigare uppror inom den polska arbetarklassen efter kriget (Poznan, Östersjökusten, 1976, augusti 1980); polska nationella traditioner från före 1944; och den katolska kyrkan.¹⁵

Det grundläggande skälet till att Solidaritet inte anammade en socialistisk ideologi var utvecklingen av dess relation till PZPR och att detta parti med framgång hade lagt sig till med den socialistiska terminologin. Själva Solidaritets uppkomst innebar att de polska arbetarna inte längre satte sin tilltro till att en del av PZPR:s ledning skulle leda landet ur en kris som hade orsakats av en annan del av partiet. Det betydde att det inte fanns några drag i PZPR:s egen tradition som arbetarna kunde göra till sina, som det tidigare hade varit exempelvis med Gomulkas traditioner som arbetarklassen uppfattade dem 1956. Samtidigt hamrade regimens propaganda fram den järnhårda koppling som fanns mellan socialismens ekonomiska och samhällseliga bas och PZPR:s maktmonopol över samhället. Från vaggan till graven fick de polska arbetarna höra – både från radiostationerna i väst och från officiella media – att socialismen och partimonopolet inte gick att skilja åt: man kunde inte ha den utan det andra. Med tanke på att PZPR-ledarna från och med mitten av augusti 1980 – när Solidaritet utan ansträngning upprättade sin makt – inte kunde rättfärdiga sitt monopol genom att hänvisa till arbetarklassens samtycke, så blev den inre koppling som påstods existera mellan partimonopolet och socialismens själva existens en livsavgörande ideologisk bastion som myndigheterna måste försvara. (Ett försök från en av strejkkommitténs expertrådgivare i Gdansk, Jadwiga Staniszkis, att ersätta formuleringen om partiets ”ledande roll” med en icke institutionell samhällsekonomisk definition av socialismen tillbakavisades av de andra experterna, som avgick med segern i strejkkommittén.)

Inte heller hade arbetarna tillgång till någon annan levande alternativ socialistisk politisk tradition utöver PZPR. Intellektuella gjorde en hel del för att damma av det polska socialistpartiets (PPS) traditioner, men det gjorde inte något större intryck på arbetarklassen som inte hade någon levande PPS-tradition. Slutligen fanns det inte heller inom den polska intelligentsian någon stark socialist tradition utanför PZPR. 1968 hade satt stopp för ”revisionismen” som levande teoretisk kraft inom intelligentsian, och lämnat plats för antingen katolska nationalistiska strömningar som fick sitt uttryck i grupper som ROPCIO, KPN, Unga Polen eller Macierewicz’ falang i KOR, eller katolska liberala eller socialdemokratiskt liberala strömningar som Mazowieckis tendens i KIKS eller Kuron-Michniks falang i KOR.¹⁶ De radikala socialistiska strömningarna var mycket svaga och hade, fränsett Warszawa, Stettin och Lodz, nästan inga kontakter med Solidaritets medlemmar.

Denna nästan totala frånvaro av socialistiska ideologiska alternativ till stalinismen gjorde att arbetarna kunde välja att antingen skapa en ny ideologisk tradition eller vända sig till nationalistiska traditioner från före kriget som fortfarande existerade i den katolska kyrkan och inom befolkningen i stort och faktiskt inom den statliga byråkratin i form av den polska motsvarigheten till Ceaușescu [i Rumänien]. Allt eftersom den politiska krisen fördjupades

¹⁵ I betydande omfattning identifierade man sig också med fackföreningsrörelsen i Västeuropa, vilket yttrade sig i att många lokala band upprättades mellan Solidaritets avdelningar och fackföreningsavdelningar i väst. Men det räckte inte med en rent facklig ideologi för att upprätthålla en rörelse som hela tiden var indragen i en övergripande konfrontation med regeringen och hotades med invasion från grannländerna.

¹⁶ Kuron-Michniks strömning tenderade att framställa sig som en rent demokratisk ideologisk strömning med stark sympati för den parlamentariska demokratin i väst, snarare än som en socialistisk strömning som hade band till någon internationell socialistisk eller proletär tradition.

gick en stor del av Solidaritets arbetarmedlemmar från en stridbar fackföreningsaktivism till något som kan kallas anarkosyndikalism, och vilken i grund och botten härleddes från Solidaritets struktur som en organisation som omfattade den överväldigande majoriteten löntagare, och betonade deras enhet som klass och ställde dem mot ett enda jättelikt politiskt parti. Detta gav en vision av en självstyrd republik i händerna på producenterna, vilka organiserade sig genom sin fackförening och inte behövde några partier, och vilka styrde ett jämlikt samhälle och en nationaliserad urban ekonomi. Det var i själva verket den vision som uttrycktes i det program som antogs vid Solidaritets kongress i oktober 1981.¹⁷

Denna vision kombinerades med ett drag hos den polska nationalismen, 1800-talets romantiska, revolutionärt upproriska nationalism, Szlachtan. På många sätt tog arbetarna över aristokratins självbild som landets heroiska ledande klass och applicerade den på sig själv, industriarbetarna. På detta sätt tolkade de sin kamp att genomföra grundläggande förändringar gentemot den sovjetiska ledningen motstånd. Detta nationalistiska drag hade förvisso funnits inom den tidiga polska socialistiska rörelsen, och den ådrog sig Rosa Luxemburgs vrede, som i sin tur tillbakavisades av Lenin för att hon inte lyckades inse skillnaden mellan en progressiv och en reaktionär nationalism.

Mot denna sorts nationalistiska ideologi ställdes den nationalism som funnits hos den polska borgarklassen under mellankrigsperioden och hos den katolska kyrkan: Dmowskis och Nationella demokratins odelade nationalism med sin centrala betoning av etnisk renhet och antisemitism, sitt korporativistiska förnekande av klasser och klassmotsättningar, sin reaktionära filosofi, sitt hat mot all sorts politisk radikalism, och sin betoning av organiska förändringar kombinerade med diktatur och enhet. Denna sorts nationalism var fortfarande stark inom vissa delar av kyrkan och även inom den statliga byråkratin. Den användes med ganska betydande effekt som vapen mot arbetarklassens sociala och politiska ambitioner under krisen. Och i samband med Solidaritets nederlag sent på hösten 1981 vände sig en liten minoritet av industriarbetarklassen i förtvivlan till sådana idéer, och hjälptes under detta av den mörka antisemitiska propaganda som spreds av organ som stod under den politiska polisens kontroll. Men dessa tankegångar föddes ur nederlag och under sökandet efter alternativ till Solidaritet och den proletära masskampen. De var resultatet av rörelsens begynnande sönderfall, inte av dess utveckling. Industriarbetarna i Solidaritet identifierade sig förvisso med den polska örnen, men det var som hjälp till en folklig, arbetarklassens överhöghet med kronan borttagen. Och vad gäller en återgång till kapitalismen, så skämtade man om att ingen var för att Leninvarvet skulle återlämnas till familjen Lenin.

III. Krafter och strategier

Gdansköverenskommelsen och Solidaritets framväxt som en mångmiljonstark samhällsrörelse ställde alla de sociala och politiska krafter som var inblandade i den polska krisen inför en grundläggande fråga: hur, om alls, skulle denna rörelse inlemmas i den politiska och sociala struktur som fram tills dess hade formats av att PZPR styrde över hela det offentliga livet? Vi kommer mycket kort att försöka sammanfatta hur några av de andra avgörande aktörerna i detta drama ställde sig till detta: Sovjetledningen, PZPR och den statliga ledningen, den kyrkliga hierarkin och de främsta reformistiska strömningarna inom intelligentsians politiskt aktiva delar, i synnerhet den katolska intelligentsian.

SUKP:s [Sovjetiska kommunistpartiets] ledning

Den sovjetiska ledningen hade framförallt två saker som oroade dem efter händelserna i augusti: militära behov som dikterades av Polens helt avgörande ställning inom Sovjet-

---

¹⁷ *Labour Focus*, V, nr 1-2, innehåller en fullständig engelsk översättning av Solidaritets program.

unionens försvar i Europa, och säkerhetspolitiska behov som dikterades av behovet att se till att den polska "sjukan" inte spred sig till övriga länder i Warszawapakten, inklusive till Sovjetunionen själv. För den sovjetiska ledningen låg lösningen på båda dessa problem i att partiet och statens kontroll över den polska befolkningen återställdes helt och fullt, och det i sin tur krävde att det blev ett slut på fackföreningens oberoende. *Pravda* sa detta klart och tydligt i otvetydiga termer den 25 september, dagen efter att Solidaritet hade ansökt om att få registreras lagligt. Artikeln sa att "oberoende fackföreningar" var ett brott mot de "leninistiska principerna" och en "borgerlig provokation", och hävdade att "fackföreningarna bara kan fullgöra sina uppgifter i nära samarbete med och under direkt ledning av partiet". För det andra motsatte sig den sovjetiska ledningen starkt alla förändringar av PZPR:s ideologiska och organisatoriska principer – således skulle inte partiet skaffa sig herraväldet med hjälp av en Tjeckoslovakien-liknande svängning mot pluralism i partiet, som skulle göra det möjligt för impulser från Solidaritets bas att flöda fritt i partiorganisationerna. För det tredje kunde man, enligt Sovjetunionens åsikt, inte knyta samman PZPR och arbetarklassen genom att ge den kyrkliga hierarkin en ny politisk roll och göra PZPR beroende av kyrkan för att införliva arbetarna.

För att uppnå sin strategiska uppgift att på nytt underordna den polska arbetarklassen under sig skulle PZPR:s ledning enligt Sovjet tillåtas en viss taktisk flexibilitet vad gällde metoder och tidpunkter (åtminstone mer än vad de tjeckiska och östtyska kommunistpartierna hade fått). Men frågan gällde taktikens *inriktning*: skulle PZPR-eliten kämpa för att *underordna* Solidaritet eller skulle den försöka *förlika sig* med Solidaritet och falla till föga för det enorma trycket från partiets djupa led att samarbeta med Solidaritet? Det var huvudfrågan för SUKP:s ledning under hela krisen. Och när den blev övertygad om att PZPR som politisk apparat inte klarade av att föra denna kamp till seger, så var den om än motvilligt beredd att söka efter andra lösningar.

PZPR:s ledning och statsledningen

Av uppenbara skäl har den borgerliga litteraturen en benägenhet att likställa det härskande kommunistpartiet – en politisk massapparat – med statens och partiets anställda byråkrati. Men om man blandar ihop de två går det inte att begripa den polska krisens verkliga politiska dynamik. I början av krisen uppgick PZPR:s medlemskap till omkring 3 miljoner personer i varenda sektor av samhället, inklusive mer än 1,25 miljoner arbetare. PZPR:s egen byråkrati uppgick bara till omkring 10.000 tjänstemän, varav huvuddelen sysslade med att försöka sköta medlemsmassornas aktivitet på livets alla områden. Det fanns då omkring 1 miljon statstjänstemän, till största delen i PZPR men till stor del indragna i helt annan aktivitet än politik i egentlig mening: de var snarare indragna i den offentliga administrationen via ministerierna och de lokala statliga organen, i den interna säkerhetsapparaten, armén och domstolsväsendet, och så vidare. De centrala partiorganen hade till uppgift att få alla dessa funktioner och personal i harmoni med varandra genom att ge dem en övergripande politisk linje. Under detta arbete tenderade politbyråns och centralkommitténs medlemmar att återpegla väldigt olika sociala och politiska trender och tryck från olika håll.

Två sprickor visade sig tydligt i det som kan kallas PZPR:s sociologi under krisen. För det första den mellan partiets medlemsmassor och den statliga och stora delar av partibyråkratin. För det andra den djupgående kampen mellan statsapparatens olika funktionella delar och en benägenhet för var och en av dessa att försöka befria sig från PZPR-apparatens politiska kontroll.

Splittringen mellan den statliga byråkratin och partimedlemmarna kan sammanfattas kort. Det förstnämnda samhällsskiktet beskrevs livfullt i en rapport från kritiska polska sociologer före händelserna i augusti som

något som kan kallas de socialistiska medelklasserna eller en socialistisk småbourgeoisie. De har utan tvekan ett inflytande över partiet och regeringsapparaten, som till största delen bemannas av dessa medelklasser. Har de några intressen gemensamma med arbetarklasserna? Absolut inte. De blir allt rikare men är ändå inte så rika som de skulle vilja vara. De hämmas av resterna av socialistiska fraser i toppen... och socialistisk ideologi i botten...¹⁸

Deras vanliga reaktion på Solidaritet var rädsla och skräck. Vad gäller partimedlemmarna så var huvudinriktningen att samarbeta med Solidaritet (faktiskt att ansluta sig) och att kämpa för att verkligen få den statliga byråkratin under *partiets* demokratiska kontroll. I detta syfte försökte den sätta ett hårt tryck på PZPR:s ledning för att få en majoritet i politbyrå som återspeglade deras vilja. I så måtto som den politiska eliten i huvudsak ville styra landet via PZPR som en masskraft, var den tvungen att vika sig för detta tryck från gräsrotterna eller riskera att masspartiet skulle splittras eller till och med falla samman.

Sammanflätat med denna konflikt fanns en institutionell kamp inom statens olika funktionella delar och försöken från mäktiga institutionella grupper att bryta sig loss från PZPR-ledningens kontroll. Varje institution skapade så att säga sina egna intressen och sitt eget program, och de var inte sammanbundna av någon klassprincip om samhällets organisering som försvaret av den kapitalistiska privategendomen som förenar de statliga byråkratierna i väst. Medan partiapparaten alltså hade ett intresse av att bevara planekonomin, så var det betydligt mindre uppenbart för, låt oss säga domstolsväsendet. Och medan den centrala partiapparaten var helt upptagen med att svara på de politiska påtryckningarna från partiets djupa led, så var det på inget sätt de militära officerarnas huvudsakliga sysselsättning. När både Moskva och en stor del av den statliga byråkratin tappade tilltron till att masspartiet var det viktigaste medlet för att härska, så knuffade slutligen en koalition av krafter inom statsapparaten (som alla givetvis var *partimedlemmar*) den civila partiapparaten åt sidan och valde, åtminstone tillfälligt, andra sätt att regera.

Men för tillfället ska vi koncentrera oss på att sammanfatta de främsta politiska strömningar som visade sig i PZPR:s centralkommitté sent på hösten 1980, under partiledningens ansträngningar att på nytt förena PZPR:s medlemmar och statsapparaten och hävda sin makt över dem.

1. *Kania-Barcikowskis grupp*. Kania var ny förste sekreterare, och han tog genast upp parollen om ”Socialistisk förnyelse”, och lovade den 8 september medlemmarna en ny PZPR-kongress och sanktionerade hemliga val till verkställande poster i partiet. Han stödde utrensningar av korrumperade tjänstemän och var för att avsätta impopulära tjänstemän. Hans politiska linje inleddes med att slå fast att strejkerna i augusti ”inte riktade sig mot socialismen utan mot dess förvanskningar”, fortsatte med att godkänna att partiets medlemmar anslöt sig till Solidaritet men krävde ett fördömande av de ”antisocialistiska krafterna” i och kring fackföreningen. Han tillbakavisade användande av våld för att lösa konflikterna, men lade inte fram något program av politiska reformer. Istället erbjöd han en sorts politiskt styre där partiets ”ledande roll” skulle garanteras, en variant som i sanning var en fortsättning av Giereks sätt att lösa konflikten i slutet av 1970-talet: en pluralistisk korporativism där partiapparaten var det enda organ som skulle försona samhällets olika särintressen. De som försökte

---

¹⁸ Denna rapport från DIP (gruppen ”Erfarenhet och framtid”) finns på engelska i *Poland: The State of the Republic*, Michael Vale (red), London: Pluto Press, 1982. Citatet från sidan 65.

ersätta detta korporativistiska samförstånd med en politik av konflikter stämplades som antinationalistiska extremister. Inom dessa ramar placerades kyrkan bestämt bland de friska krafterna, medan Solidaritet var delvis inne och delvis ute. De oacceptabla krafterna framställdes som antisocialistiska intellektuella medan arbetarna framställdes som en frisk kraft. (I själva verket var det naturligtvis industriarbetarnas stridbara syndikalism som var den verkliga källan till en konfliktpolitik, men Kantias grupp försökte flytta över konfliktens ursprung till KOR och andra organisationer utanför arbetarklassen.) Inom den faktiska politiken var Kantias grupp utöver detta ”centristisk”, och rörde sig mellan trycket från den sovjetiska ledningen och trycket från samhällskrafterna underifrån.

2. *Olszowski, Grabski, Zabanski*: detta var inte så mycket en stabil grupp som en strömning som skiljde sig från Kantias grupp i två avseenden. För det första ville den att PZPR skulle föra en mer militant konfliktpolitik i motsats till Kantias korporativism. Den ville distansera sig från kyrkan, ha större betoning av den marxist-leninistiska ideologiska kampen mot kontrarevolutionen, hårdare polarisering för att underordna Solidaritet, och ansträngningar för att ingjuta en ”vilja att vinna” i medlemsmassorna. För det andra och i anslutning till detta var den mycket mindre fäst vid den centrala planen än Kania och var för decentralisering och marknadsreformer av ekonomin jämsides med ”arbetarnas” självstyre på fabrikerna. För denna strömning skulle PZPR ha råd att förlora en stor del av sin arbetarbas och bli en smal, stridbar, antikyrklig men också teknokratisk direktörskraft.
3. *Fiszbach och Folkets bifall*: denna strömning var mindre och inte lika inflytelserik i centralkommittén som de andra, och uttrycktes tydligast av den lokala sekreteraren i Gdansk, Fiszbach. Den föredrog att partiet skulle upprätta verkliga mekanismer för att få folkligt bifall och legitimering i det politiska systemet, och den var för strategiskt samarbete med Solidaritet och dess arbetarbas. På detta sätt skulle PZPR slå fast sin ”ledande roll” lite som det tjeckoslovakiska partiet hade gjort men med större betoning på bandet till den oberoende fackföreningen. Detta var den enda strömning inom ledarskapet som var principiellt omöjlig att acceptera för SUKP:s ledning.
4. *Moczar och en bonapartistisk roll*: denna strömning ville återuppbygga det politiska systemet kring en ”stark” nationalistisk ledare som skulle få en bonapartistisk roll. Strömningen var en blandning av populism och diktatorisk politik, och ville tona ner den officiella marxismen-leninismen och betona en nationalistisk kampanj för enhet, disciplin, välstånd för arbetarna och puritansk moral. Med hjälp av sina nyligen befordrade (eller på nytt befordrade efter att ha befunnit sig i stiltje under Gierek-perioden) anhängare föreslog partisangeneralen Moczar fram till våren 1981 sig själv till denna roll. Men i intelligentsians ögon med dess levande minnen av hans verksamhet 1967-1968,¹⁹ var han oduglig för denna roll. Rollen antogs således så småningom av en annan figur med bättre militära vitsord och ett mindre nedfläckt politiskt förflutet: försvarsministern och chefen för armén, general Jaruzelski. Precis som Moczar allierade sig Jaruzelski till en början med Kantias grupp, men hans institutionella bas fanns utanför PZPR:s civila politiska apparat.

¹⁹ Vid den tidpunkten använde Moczar antisemitism och chauvinism under en kampanj mot kulturintelligentsian som en del av sitt fraktionsarbete inom PZPR.

Kyrkan och den katolska intelligentsian

Kyrkan var en ofantlig institutionell struktur som under 25 år hade fört en ytterst rutinmässig tillvaro inom republiken under kardinal Wyszynskis auktoritära ledning. Med 19.913 präster 1978, 447 munkkloster, 2.349 nunnekloster, 48 prästseminarier, ett fullfjädrat katolskt universitet och en teologisk högskola på universitetsnivå i Warszawa, omkring 20.000 religiösa utbildningscentra och 57 katolska tidningar – med allt detta var det polska biskopsämbetet definitivt inget militant centrum för ”antisocialistiska kontrarevolutionära mobiliseringar”, utan en stadgad, konservativ och välmående institution utan några aktiva planer på att rubba *status quo*.

Under Polens på varandra följande politiska kriser hade biskoparna alltid bevisat sin lojalitet genom att vädja om lugn och ordning i städerna. Deras budskap i sociala frågor var en blandning av uppmaningar till hårt arbete och respekt för familjen kopplat till fördömanden av en världslig, utomkyrklig (och västvänlig) livsstil, liksom en stark vädjan till polackerna att älska sitt land och bygga upp dess rikedomar. Det fanns inte ett spår av radikal demokratisk ideologi bland biskoparna. Wyszynski var skarpt oberoende från Rom, och han tröstade sina präster med tanken att kyrkan hade överlevt under ettusen år och skulle fortsätta att blomstra under ytterligare ett millennium under förutsättning att de undvek politiken och lämnade allt sådant till ärkebiskopen och kyrkans centrala byråkrati. Det var inte för inte som Gierek stödde Wyszynski starkt när Vatikanen blev tvungen att avgöra om primasen skulle kunna sitta kvar efter sin 75-årsdag. I utbyte mot denna inställning fick biskoparna garantier att jordbruket inte skulle tvångskollektiviseras och de fick betydande institutionell frihet på det religiösa området. Den överväldigande majoriteten av kyrkans tillgångar kom från bidrag från församlingarna och betalning för dop, bröllop och begravningar, även om den också fick en del inkomster från jordbruk och en del kapital från Vatikanen.

Allt detta skapade en stark tendens inom biskopsämbetet till vad KOR-medlemmen Adam Michnik har kallat ”paxifiering”^{*} – med andra ord att fullständigt inlemmas i statens existerande politiska system. Denna strömning hade, och har, en stark inverkan på kyrkans centrala byråkrati inklusive personer som Glemp (som skulle komma att efterträda Wyszynski på sommaren 1981), biskop Dabrowski (sekreterare för biskopsämbetet), abbot Orszulik (biskopsämbetets talesman), biskop Modzelewski i Warszawa, Kaczmarek från Gdansk, och så vidare. Dessa personer var handplockade av Wyszynski och hade under hela krisen ett avgörande inflytande inom den inhemska polska kyrkan.

För denna strömning innebar Solidaritets uppkomst både ett kraftfullt möjligt hot och en tänkbar, om än farlig, möjlighet. Solidaritet kunde ha blivit ett rivaliserande maktcentrum för massorna i städerna utanför PZPR:s krets. Med sin radikala demokratiska och jämlikhetssträvande inriktning var Solidaritet också en möjlig ideologisk nedbrytande kraft inom kyrkan. Och kyrkans ledning fruktade att Solidaritet skulle kunna framkalla en kontrarevolution eller sovjetisk invasion som skulle kunna sopa undan kyrkans egna institutionella rättigheter. Wyszynski utarbetade en rad mål för att hierarkin skulle kunna möta denna situation. För det första skulle kyrkan framställa sig som medlare mellan partiledningen och Solidaritet, och på så sätt inta en nationellt enande ställning över politiken. För det andra skulle Solidaritet begränsa sig till rent ekonomiska frågor, inte lägga sig i politiken och avlägsna icke-kyrkliga politiska grupper som KOR från maktpositioner. Om Solidaritet hade några politiska klagomål skulle den vända sig till primasen och be denne föra deras talan hos myndigheterna. För det tredje pressade kyrkans viktigaste bas, bönderna, på för sitt eget Landsbygds-Solidaritet, och Wyszynski såg sig tvungen att försvara denna sak och på så sätt säkra kyrkans kontroll över rörelsen. För det fjärde skulle kyrkan försöka sprida sitt

---

* **Pax** är en sorts tavla som kysses före nattvarden, och var namn på en katolsk regimvänlig grupp i Polen – öa.

ideologiska inflytande inom den folkliga rörelsen i städerna genom att vinnlägga sig om att ge rörelsen religiösa symboler. Och slutligen umgicks Wyszynski med tanken att kyrkan, utöver Landsbygds-Solidaritet, skulle skaffa sig ett nytt politiskt verktyg för att ytterligare befästa sitt inflytande. Det skulle ha innefattat en sammanslagning av de befintliga regimvänliga katolska grupperna – Pax, OdiSS, det kristna samhällsförbundet, Neo-Znak och så vidare – med andra självständiga katolska krafter till ett nytt kristet parti inom den Nationella fronten och Sejmen. Kardinalen drev inofficiellt denna fråga utan framgång både inom regeringen och med grupper som Pax.

Två andra strömningar var också synliga inom kyrkan. Den viktigaste av dessa representerades av påven själv. Påven var mycket mindre bekymrad för den folkliga rörelsen än Wyszynski, och ville samarbeta med den och ta ledningen över dess icke-kyrkliga krafter. Jämfört med Wyszynski tonade han ner den traditionella polska nationalismen och uppmantade istället rörelsen att se de borgerliga staterna i väst som sitt hem. Även om påven starkt gick mot impulser inom arbetarnas rörelse som lutade åt politiska konfrontationer, så hade han och hans allierade inom hierarkin intresse av ideologiska konfrontationer mellan den populistiska katolicismen i städerna och PZPR. Det innefattade att uppmuntra en mycket mer dynamisk och stridbar drivkraft inom arbetarklassen än Wyszynskis blandning av ekonomism och traditionalistisk fromhet. Påvens närmaste anhängare inom hierarkin själv var anmärkningsvärt få – bland dem ärkebiskop Macharski från Kraków och den ytterst energiske filosofen abbot Tischner. Hans stöd kom från den katolska liberala intelligentsian i KIKs, gruppen Znak och den katolska veckotidningen *Tygodnik Powszechny*.

Men om dessa krafter spelade en underordnad politisk roll så var deras intellektuella inflytande betydande. Trots politiska motsättningar och taktiska nyansskillnader så liknade deras målsättning den som Kuron-Michniks flygel i KOR hade: verklig politisk pluralism och avsevärt minskad roll och makt för PZPR. Partiet skulle ha kvar kontrollen över armén, polisen, utrikespolitiken, etc, men med hjälp av självstyre på fabriker och marknadsreformer av ekonomin skulle skötseln av ekonomin undandras PZPR-apparatens kontroll. Även domstolsväsendet skulle bli självständigt och även om censuren skulle finnas kvar så skulle den vara begränsad och det skulle finnas verklig pluralism inom media. I och med marknadsreformerna och självstyret skulle arbetarna drabbas av åtstramningar, Solidaritet skulle inte bara vara en fackförening utan en bredare ”samhällsrörelse”. Den skulle inte göra anspråk på makten, men faktiskt vara en oundgänglig första rangens politisk faktor som varje PZPR-regering skulle bli tvungen att samarbeta med. Detta var programmet för en så kallad ”självbegränsande revolution” eller ”Ny evolutionism” [Ny utveckling] som förenade en stor del av åsiktsspektret, från agnostikern Kuron ända till påvens närmaste medarbetare.

Den tredje åsiktens riktningen inom kyrkan var något som kan kallas *endecja*-strömningen* – en reaktionär katolsk antikommunistisk nationalism med en antisemitisk och starkt diktatorisk karaktär. Detta hade varit den starkaste strömningen inom kyrkan under perioden före kriget. Som politisk riktning inom biskopsämbetet hade den till stor del utrotats på 1950-talet – ett bra exempel på den tidens politiska förvandling var biskop Kaczmarek i Gdansk – men vissa element bland både präster och lekmän, liksom delar av den statliga byråkratin, skrev i slutet av 1970-talet fortfarande under på den sortens tänkande. Figurer som Andrzej Czuma från ROPCIO, Leszek Moczulski, ledare för KPN, och andra liknande grupper hyste förhoppningar om att undanröja kommunisterna och upprätta en ny diktatorisk regim som skulle förkroppsliga den ”sanna polska” ”etniska andan”. De ville återupprätta det förgångna och

* **Endecja**, efter bokstäverna ND, förkortning för Narodowa Demokracja [Nationell demokrati] en högnationalistisk politisk rörelse i Polen från slutet av 1800-talet fram till Andra världskriget – öa.

identifierade sig starkt med tusentals år av katolicism. Under hela krisen förde de en halvt underjordisk skuggtillvaro, och verkade till stor del i Solidaritets periferi, och deras politiska linje innefattade yttersta taktisk återhållsamhet, och fientlighet mot Solidaritets sociala stridbarhet, med perspektivet att infiltrera inflytelserika institutioner och nätverket av kadrer. De saknade enhet och ledning, men i samband med nederlagen och demoraliseringen på senhösten 1981 började en av dessa grupper, KPN, få en del anhängare bland en betydande minoritet arbetare i vissa städer.

IV. Solidaritets kamp för överlevnad

Fas ett: En misslyckad partioffensiv och dess konsekvenser

De viktigaste politiska händelserna på hösten 1980 var Solidaritets uppkomst som en organisation som omfattade hela klassen och med en struktur som betonade klassens enhet, och misslyckande för partiets och de statliga myndigheternas försök att polarisera samhället kring frågan om Solidaritets politiska underordnande under PZPR. Denna sammandrabbning tog formen av en strid huruvida rörelsens stadgar skulle slå fast partiets ledande roll. Myndigheterna försökte göra det till ett villkor för att Solidaritet skulle få registrera sig lagligt. Detta återspeglade naturligtvis ett samförstånd mellan PZPR:s och SUKP:s ledarskap. Med överväldigande majoritet avvisade Solidaritets regionala organisationer detta förslag, och de samlades kring en uppmaning till en obegränsad generalstrejk istället för att underordna sig ett krav som verkade förinta fackföreningens oberoende. Solidaritets ledning föreslog en kompromiss som lade den del av Gdansköverenskommelsen som erkände partiets ledande roll i samhället som ett tillägg till stadgarna, men till en början förkastades det av myndigheterna. Först efter att Kania flugit till Moskva den 30 oktober, då det var uppenbart att Solidaritet skulle kunna genomföra sitt hot om strejk, och fått den sovjetiska politbyråns godkännande för Solidaritets föreslagna kompromiss kunde man lösa den inrikespolitiska krisen. Solidaritet registrerades juridiskt den 10 november, nästan två månader efter sitt grundande.

Den inrikespolitiska kompromissen gav snabbt upphov till en utrikespolitisk kris när de tjeckoslovakiska och östtyska regeringarna, tillsammans med en mäktig del av den sovjetiska eliten, tolkade kompromissen som en kapitulation från PZPR:s sida som gjorde det nödvändigt med en militär intervention. Denna kampanj för en invasion underblåstes av delar av den polska statsapparaten i vissa regioner, som räknade med att Solidaritet skulle avlägsnas med en snabb, kirurgisk åtgärd. Inom den sovjetiska ledningen verkar kampanjen ha fått ett starkt stöd från de sovjetiska marktruppernas militära befälhavare och politiska direktorat i Europa, förmodligen därför att de var oroade för de sovjetiska kommunikationerna med frontlinjen i Östtyskland. I slutet av november mobiliserades Warszawapakts styrkor längs Polens gränser, men den sovjetiska politbyråns majoritet ska efter vad som påstås inte ha velat kännas vid invasionen och sammankallade ett toppmöte för Warszawapakten i början av december för att slå fast alternativa riktlinjer för att återfå kontrollen över den inhemska polska situationen. (Senare, mellan 2 december och 16 januari genomfördes en genomgripande omorganisering bland de sovjetiska militärbefälhavarna, inklusive förflyttningar av överbefälhavaren för de sovjetiska marktrupperna, ordföranden för de sovjetiska marktruppernas politiska direktorat, överbefälhavaren för de sovjetiska trupperna i Östtyskland, Tjeckoslovakien, Vitryssland och Baltikum, liksom ordförandena för de politiska direktoraten i Östtyskland och Baltikum.)²⁰

Under alla dessa händelser på hösten kämpade Solidaritets ledning för att hålla rörelsen inom strikt fackliga gränser. Walesa förkunnade upprepade gånger att Solidaritet inte brydde sig om politiska frågor, och att rörelsen inte ens i fackliga frågor kunde verka som en militant väst-

²⁰ R D Anderson, "Soviet Decision-Making in Poland", *Problems of Communication*, mars-april 1982.

européisk rörelse. Walesas mest inflytelserika rådgivare vid denna tidpunkt, den katolske liberalen Mazowiecki, strävade, som han beskrev det, efter att ”skapa en facklig ideologi” för rörelsen. Under Narozniak-affären i Warszawa i slutet av november, då arbetarna i de stora fabrikerna hotade med en generalstrejk mot den politiska polisens aktiviteter, ingrep Kuron och Walesa kraftfullt och till sist framgångsrikt för att hindra dessa aktioner.

Denna linje fick ett starkt stöd av biskoparna som upprepade PZPR:s vädjan om nationell enhet, och i december uppmanade de befolkningen i aldrig tidigare använda ordalag att avvisa ”oansvariga extremister” som KOR och KPN och stöda Polens existerande statssystem. Över jul uppstod något som kan kallas ett korporativistiskt nationellt samförstånd. Solidaritets ledning uppmanade till och fick ett tillfälligt uppehåll för alla strejker fram till 15 januari, då minnesceremonierna för de som dött 1970 omvandlades till märkliga skådespel av nationell enhet och försoning mellan Solidaritetet och regeringen, under överinseende av biskopsämbetet.

Fas två: En andra partioffensiv

Jultidens samförstånd rasade snabbt samman i början av januari. Efter toppmötet i Moskva hade regeringens hållning hårdnat tydligt under de olika förhandlingarna om att tillämpa de speciella klausulerna i Gdansköverenskommelsen, där många villkor skulle ha trätt i kraft den 1 januari. Denna tilltagande hårdhet var särskilt tydlig i två frågor som av olika skäl var avgörande: beviljande av lediga lördagar och legalisering av Landsbygds-Solidaritet. När det gällde denna legalisering så föreskrev en ny fackföreningslag som regeringen och Solidaritetet redan hade kommit överens om att bönderna hade rätt till en fackförening. Men regeringen utfärdade den aldrig, uppenbarligen på grund av invändningar från Sovjet. I frågan om lediga lördagar var Solidaritetets ledning i och med den ekonomiska krisen beredd att backa från Gdansköverenskommelsen och gå med på tre lediga lördagar per månad. Men PZPR:s ledning vidhöll bara två lediga lördagar. Detta var ett klagomål som polska arbetare haft sedan länge. De mindes Giereks löften för länge sedan om femdagarsvecka och de kunde se att både de tjeckiska och östtyska arbetarna redan åtnjöt denna rätt. Frågan väckte ännu mer känslor med tanke på de bindande löften om femdagarsvecka i överenskommelserna från augusti. Det var oundvikligt med ett styrkeprov, och Olszowski använde det till en ny kampanj för att en andra gång hävda PZPR:s makt över Solidaritetet. Biskoparna och Walesa strävade efter att regeringens villkor om lediga lördagar skulle accepteras, och under de fyra första månaderna 1981 försökte kardinal Wyszynski pressa Solidaritetets ledning att rikta in sina ansträngningar på en enda fråga: att legalisera Landsbygds-Solidaritet. Men dessa påtryckningar misslyckades. Solidaritetet strejkade två gånger, och när de (enligt den officiella nyhetsbyrån PAP) den 24 januari fick ut mellan 75 och 95% av arbetarna på de stora fabrikerna drevs regeringen mot en kompromiss som mer eller mindre låg i linje Solidaritetets ursprungliga förslag. Återigen hade PZPR:s ledning i ögonen på grannländernas regeringar misslyckats att hävda sitt herravälde.

Samtidigt uppträdde allvarliga spänningar inom Solidaritetet självt. I en intervju med den officiella pressen i december pekade rådgivaren Bogdan Borusewicz i Gdansk på en av orsakerna till detta:

För närvarande förväntar sig folk mer från oss än vad vi har möjlighet att göra. Normalt riktar samhället in sig på partiet. Men i Polen idag samlas samhället kring de fria fackföreningarna. Det är inte bra. Således finns det ett allt större behov att formulera ett politiskt program. Det vore bra om partiet tog ledningen och tog bort folkets samhälleliga förväntningar från våra axlar. Men kommer det att göra det nu? I folkets ögon borde de nya fackföreningarna göra allt: de borde fylla rollen som fackföreningar, delta i skötseln

av landet, vara ett politiskt parti och fungera som en milis, det vill säga arresteras
fyllerister och tjuvar, de borde lära ut moral – och det är ett stort problem för oss...²¹

Solidaritets framväxt hade fått ut miljontals människor i ett öppet politiskt liv för första gången, och Solidaritets ledarskap – som vid denna tidpunkt förbundit sig till en rent facklig ståndpunkt – hade mycket svårt att hantera de nyväckta massornas medvetande. Å ena sidan fick detta medvetande uttryck i ett mycket stort antal specifika klagomål: i en del regioner kunde bokstavligen tusentals enskilda krav samlas. Å andra sidan uttrycktes det i form av vad man kan kalla en fundamentalistisk hängivenhet till olika absoluta värderingar: frihet, nationen, demokrati, jämlikhet, enhet och så vidare. Kuron beskrev konsekvenserna av denna sorts medvetande när han pekade på att, ”när det uppstår en konflikt mellan Solidaritet och regeringen, oavsett i vilken fråga, så får vi alltid ett enormt stöd. Men å andra sidan ger varje överenskommelse, oavsett hur fördelaktig den är för fackföreningen, upphov till missnöje, eller – för att kanske använda ett bättre ord – besvikelse hos folket.”²²

Vissa inom vänstern har misstagit detta folkliga medvetande för ett revolutionärt medvetande.²³ På ytan kan det verka sant, i den meningen att dessa massor längtade efter en snabb, omedelbar lösning av alla sina problem. Men i djupare mening var det långt ifrån ett revolutionärt politiskt medvetande. Det uttryckte inte alls någon tilltro till sin egen förmåga till gemensam handling, än mindre en vilja att ta makten eller någon programmatisk enhet om folkets mål. I själva verket var dessa folkliga stämningar ytterst ombytliga, benägna att svänga mellan att på ett glödande sätt tro på och stöda Lech Walesas nästan mirakulösa makt och förlora hoppet om några som helst förändringar och en tendens att förkasta gemensamma aktioner på det politiska området.

På de stora fabriker och bland de yrkesutbildade arbetarna fanns det å andra sidan både en mer pragmatisk inställning till politik såsom varande en kamp för att försvara vissa bestämda samhällsintressen och uppnå speciella mål, och en stark känsla för sin kollektiva styrka. Under de första månaderna 1981 hade dessa arbetare utvecklat något som kan kallas politiskt syndikalistiska uppfattningar för att uppnå de nödvändiga reformerna. De trodde inte att det skulle gå att uppnå reformerna genom att vänta och lita till regeringens goda vilja, utan istället att regeringen skulle gå med på dem först genom påtryckningar underifrån. Vad gäller vilka reformer som ansågs vara nödvändiga så var de vid denna tidpunkt i huvudsak begränsade till att tillämpa Gdansköverenskommelserna som industriarbetarna förstod dem, framförallt aktionsfrihet för Solidaritet, en verklig röst för rörelsen i massmedia och en tydlig vilja från regeringens sida att samarbeta med Solidaritet och respektera arbetarnas uppfattningar. Slutligen och viktigast fanns det en ökande medvetenhet om hur omfattande den ekonomiska krisen var och behovet av åtstramningar, men ett lika starkt krav att varje åtstramningsprogram skulle övervakas av ledare som arbetarna litade på för att garantera deras sociala och politiska intressen. Hur det skulle göras var fortfarande inte klart.

Mot denna bakgrund bröt det under januari och februari ut en mängd lokala strider kring en mängd olika frågor medan rörelsens huvudcentra koncentrerade sig på frågan om lediga lördagar. Solidaritets nationella ledning var helt och hållet upptagen av att rusa från den ena konflikten till den andra för att försöka lägga band på rörelsen till rent fackliga mål, samtidigt som den lät det vara upp till regeringen att lägga fram ett politiskt reformprogram, och den hoppades genom sin återhållsamhet stärka positionen för de reforminriktade elementen i regeringen. Deras modell var inte politisk syndikalism utan snarare något som kan kallas

---

²¹ *Labour Focus*, IV, nr 4-6, s 15.

²² *Der Spiegel*, intervju (15 december 1980).

²³ Se Colin Barker och Kara Weber, *Solidarnosc from Gdansk to Military Repression*, London: International Socialism 1982.

korporativistisk fackföreningspolitik, där Solidaritet skulle stå helt självständig från PZPR men genomföra ett samhällskontrakt med regeringen i ”nationens intressen”.

Dessa olika tänkesätt började skapa slitningar och spänningar i Solidaritet. I de mindre industrialiserade regionerna pressades de lokala ledningarna, under intensivt tryck från sin massbas om ett brett spektrum av frågor, ut i lokala strider. I Solidaritets viktigaste centra kanaliseras spänningarna utåt i besvikelse med vad som betraktades som den nationella ledningens brist på styrka och stridbarhet, på samma gång som det inom den nationella ledningen själv höll på att utvecklas en begynnande spricka mellan de som var för en militant syndikalism och Walesas och hans rådgivares mer korporativistiska hållning, som i sig själv låg i linje med det perspektiv som hierarkin inom kyrkan hade. Samtidigt fanns det en tendens att Walesa höjde sig över de tillsatta kommittéerna och lutade sig på den ökande tilltron bland folk till hans påstådda makt, en tilltro som nästan innebar en kult, i synnerhet utanför rörelsens viktigaste industribastioner.

Fas tre: Bydgoszcz-krisen

Tumultet i januari och februari följdes av den plötsliga och överraskande utnämningen av överbefälhavaren general Jaruzelski till premiärminister den 10 februari. Medan Walesa snabbt välkomnade utnämningen, satte Jaruzelski igång med att lösa de mest iögonfallande konflikterna, och när SUKP:s 26:e kongress ägde rum i Moskva i slutet av månaderna rådde det lugn.

Jaruzelskis utnämning måste ses mot bakgrund av både den sovjetiska ledningens förkastande av invasion som ett sätt att lösa krisen, och PZPR-ledningens slående misslyckande vid sina två försök att slå fast sin överhöghet över Solidaritet med hjälp av politisk polarisering (stadgarna och kampanjen för lediga lördagar). Efter toppmötet i Moskva riktade Warszawa-pakten uppmärksamheten mot Polens inrikespolitiska säkerhetsstyrkor, och paktens överbefälhavare marskalk Kulikov anlände till Warszawa den 14 januari ”på uppdrag att ta reda på fakta om de polska väpnade styrkornas lojalitet”.²⁴ Från denna tidpunkt pågick allvarliga förberedelser för att avgöra möjligheten av inhemska krafttag mot Solidaritet. General Jaruzelskis upphöjelse gjorde att dessa planer kunde pågå utanför ramen för PZPR:s civila apparat, och gjorde det möjligt för dem att utnyttja Warszawapaktens militära kommunikationslinjer istället för centralkommitténs förbindelselinjer.

För det andra var utnämningen av Jaruzelski och det efterföljande inflödet av annan militär personal till regeringsposter ämnad att hjälpa till att bryta den sannskyldiga rundgång i den politiska processen, som hade lett till att PZPR-ledningens politiska offensiver hade misslyckats. Denna rundgång handlade inte alls om att regeringen slog till reträtt på grund av trycket från ekonomiska förluster som orsakades av strejkerna eller trycket från risken att strejkerna övergick i uppror. Det handlade om att PZPR:s basorganisationer hade gått över till Solidaritets sida både i fråga om stadgarna och lediga lördagar, och det därav följande alltmer oacceptabla politiska trycket på PZPR:s centralkommitté. Arméns officerare utsattes inte för ett sådant civilt politiskt tryck, de var den mest socialt konservativa delen av apparaten, och man kunde räkna med att de skulle stå fast vid en sammandrabbning.

Den stora ironin med Jaruzelskis utnämning var att han i folks ögon ansågs vara mer öppen för massornas strävanden än PZPR:s civila apparat. Jaruzelski beskrevs som en ”opolitisk”

²⁴ Se Leslie Collitt i *Financial Times*, 15 januari 1983. *The Economic Bulletin East-West*, som gavs ut för bankirer i väst av Jan Syoublek, rapporterade på våren att källor i Moskva talade om förberedelser för en militärkupp i Polen.

patriot och stark militär ledare som stod ovanför något som betraktades som en simpel makt-kamp mellan fraktionerna i PZPR. Han tog över den roll som Moczar hade eftersträvat, och officiella media var inte kräsna utan omgav honom med en aura av traditionell militär nationalism och frammanade Pilsudkis mantel (till och med så långt att de namngav arbetsplatser efter förkrigstidens diktator). Jaruzelski undvek ett marxistiskt språkbruk och framställde sig som fanbärare för nationell välfärd, nationell enhet och nationellt oberoende. Hans program beskrevs som en blandning av ordning och reformer. Han vädjade således till just de fundamentalistiska och bara halvt politiska värderingar hos befolkningens breda massor som vi talade om tidigare. Och som närmaste man tog han som biträdande premiärminister med Mieczyslaw Rakowski, en reformistisk journalist utan någon bakgrund i PZPR-apparaten (och inte heller med någon bas där), som uppvisade en politisk stil som var Jaruzelskis raka motsats: politik som fullständigt relativ, ren taktik, oändligt flexibla manövrar i toppen för att gynna kompromisser och reformer – *realpolitik* för en god sak.

Men det verkliga resultatet av dessa regeringsomvandlingar var Bydgoszcz-krisen, en dramatisk provokation som visade att den politiska polisen hade ersatt partiapparaten som initiativtagare till politiska händelser. Krisen hade föregåtts av ett viktigt möte mellan de sovjetiska och polska partiledningarna i Moskva den 4 mars, i slutet SUKP-kongressen. Fram till denna tidpunkt hade den sovjetiska linjen varit att Polen trots alla problem och anti-socialistiska krafter rörde sig framåt mot nationell förnyelse och att PZPR hade resurser att klara av att genomföra den. Men nu sa kommunikén att de sovjetiska ledarna var övertygade om att PZPR hade ”både möjlighet och kraft att vända händelseutvecklingen och avlägsna de risker som hotar den polska nationens socialistiska framsteg”. Det var en ny ton.

Så den 19 mars, medan Kania var på besök i Budapest och stora Warszawapaktsmanövrar inleddes, ägde en incident rum som kastade in landet i dess djupaste politiska kris innan undantagstillståndet: misshandeln av Solidaritetsledare i Bydgoszcz. Detaljerna om händelsen är tillräckligt välkända för att inte behöver återupprepas här. Det är viktigt att förstå att krisen orsakades lika mycket av regeringens vägran att fördöma attacken och avslöja dess orsaker som själva händelsen. Solidaritets medlemmar behandlade händelsen som en utmaning mot rörelsens existens. För de breda massorna var den ett prov på Solidaritets trovärdighet som en kraft för förändring. På samma gång visade händelsen klart hur otillräckliga Solidaritetsledningens rådande politiska uppfattningar var.

Ledningen kom snabbt överens om fem begränsade delkrav: att de ansvariga för attacken skulle bestraffas, att Landsbygds-Solidaritet skulle legaliseras, säkerhet för fackföreningsmedlemmar och rätt för fackföreningen att besvara medias angrepp mot den, full betalning för strejkande och att alla anklagelser mot dem som hade arresterats för politiska brott mellan 1976 och 1980 skulle strykas. Samtidigt uppstod det vild oordning i KKP (Nationella samordningskommittén) om *formen för aktionerna* kring dessa krav. Till en början ville majoriteten ha en omedelbar, obegränsad generalstrejk, men med hjälp av hot om att splittra rörelsen hemförde Walesa och hans katolska rådgivare segern för omedelbara förhandlingar, och därefter en 24-timmars varningsstrejk fredagen den 27 mars, sedan en obegränsad generalstrejk från tisdag den 30 mars.

Med tanke på de ytterst begränsade krav det handlade om var det knappast vettigt med en obegränsad generalstrejk – som objektivt ställde frågan om makten. Det var logiken bakom Walesas ståndpunkt. Å andra sidan hade Solidaritets regionala aktivister och Walesas motståndare i KKP logiken på sin sida när de upplevde att det var på sin plats med en grundläggande strukturell förändring av situationen likt den som hade ägt rum i augusti 1980. Men de kunde bara uttrycka denna vilja i form av hur kampen skulle se ut och när den skulle äga rum, utan att ställa upp några lämpliga strukturella politiska mål. De hade inget som motsvarade augustiperiodens krav på oberoende fackföreningar, ett krav som slog en bro över

klyftan mellan de omedelbara delkraven och en total kamp om makten. Och skälet till att de saknade detta mål var deras egen definition av sig själva som en fackförening som inte hade och inte kunde ha några övergripande programmatiska målsättningar.²⁵

I avsaknad av ett sådant positivt programmatiskt perspektiv som motsvarade arbetarklassens intressen pressades Solidaritets ledning hårt att följa den katolska hierarkins prioriteringar. Kyrkan var absolut mot en direkt konfrontation för ytterligare strukturella politiska reformer. 28 mars skickade påven ett meddelande, i vilket han sa att ”röster som nådde honom från Polen betonar att arbetarna vill arbeta och inte strejka.” Wyszynski trädde fram på scenen som medlare, och mötte Walesa och Jaruzelski, och var överens med den sistnämnde om en fredlig lösning. Walesa förklarade själv senare krisen i Solidaritets ledning så här: ”Det som verkligen hände var att vi riskerade att splittras, och i synnerhet splittras från kyrkan. I sådana lägen måste man vända om... Men allt detta är intriger bakom scenen som framtida generationer kommer att dra fram i ljuset.”²⁶ Primasens främsta mål var att utnyttja krisen för att få igenom en legalisering av Landsbygds-Solidaritet, och det blev faktiskt det enda betydande resultatet av krisen.

Bland basmedlemmarna blev krisen under tiden en rungande uppvisning i folklig enhet och disciplin bakom Solidaritet. Och det mest iögonfallande politiska draget var den stora omsvängningen inom PZPR:s grundorganisationer. Politbyrå förbjöd PZPR att delta i fredagens varningsstrejk, men till stor del nonchalerades förbudet och PZPR:s organisationer på fabrikerna underställde sig ofta öppet strejkkommittéernas disciplin (den framtida politbyråmedlemmen Zofia Grzyb var en av partiets ledare på fabrikerna som var inblandad i detta). Centralkommitténs möte denna helg belägrades av påtryckningar från basen när regionala möten med PZPR-delegater följde mötesförhandlingarna dygnet runt och bombarderade CK med telegram och resolutioner. Bara några timmar innan tisdagens generalstrejk skulle inledas framträdde Gwiazda på TV och läste upp en överenskommelse bestående av allmänna löften från regeringen och ett medgivande att ”principen att lösa samhällliga konflikter med politiska medel” hade brutits i Bydgoszcz.

Bland arbetare i allmänhet upplevde man först lättnad över att spänningen var över. Men bland Solidaritets aktivister på de stora fabrikerna fanns det ilska över brister som de upplevde i överenskommelsen. I det långa loppet skulle rörelsen aldrig mer kunna samla befolkningens överväldigande majoritet bakom sitt försvar. Allt eftersom den ekonomiska krisen blev allt djupare och Solidaritet inte verkade starkt nog att lösa deras problem, tenderade massorna att röra sig åt andra håll. En del började längta efter en stark regering, andra inledde egna vilda aktioner, utanför Solidaritetsledningens kontroll. Vad gäller rörelsens aktivister, så började de söka efter mer radikala politiska svar på krisen, och gick utöver rent fackliga mål. Mellan april och juni försökte Solidaritets ledarskap samtidigt hålla emot trycket underifrån, medan PZPR-kongressen närmade sig, och de koncentrerade sig på

²⁵ Skillnaden mot augusti är avgörande. Vid detta tidigare tillfälle hade inte arbetarna kämpat för vare sig minimala delmål eller ett övergripande störtande av byråkratin, utan istället för det betydelsefulla *mellanliggande politiska målet* med en oberoende fackförening. Det var ett krav som arbetarmassorna ansåg vara både förnuftigt och nödvändigt, samtidigt som det, om man erövrade det, var ett enormt praktiskt framsteg för klassens medvetande och organisering. Under Bydgoszcz-krisen saknades ett sådant politiskt mellanliggande eller övergångsmål. Trots betydligt mer massiva nationella mobiliseringar än i augusti, och att PZPR:s bas i städerna på ett dramatiskt sätt hade gått med i massrörelsen, så hamnade Solidaritets ledning i en strategisk återvändsgränd och kunde inte kanalisera folkets vilja från att till varje pris *försvara* Solidaritet (vilket inte är detsamma som att vilja erövra statsmakten) till att sprida folkmakten och utveckla dess organisering.

²⁶ Se *The Book of Lech Walesa*, London: Lane, 1982, s 192-193.

inre Solidaritet-angelägenheter – regionala val, förberedelser för deras egen kongress och programdiskussioner. Platsen för de politiska tvisterna förflyttades till den interna kampen inom PZPR.

Fas fyra: Reformrörelsens uppgång och fall i partiet

Ett av de viktigaste kännetecknen hos hela erfarenheten av Solidaritet var att fackföreningens ledning undvek varje försök att stimulera en masströmning i PZPR med ett gemensamt reformprogram. 1979 hade Kuron pläderat starkt för en sådan linje, och argumenterat för en rörelse av socialt tryck underifrån, som sedan skulle bli ”den sociala basen för en gruppering i partiet vars program på det mest fullständiga sätt insåg kraven från samhället”. Han fortsatte: ”Det har frågats förr om denna aktivitet inte är detsamma som att delta i partifraktionernas lek. Men det är naivt... det finns ingen offentlig aktivitet i vårt land som inte skulle bli måltavla för klickaktivitet inom partiets härskande kretsar. Målet för dessa strider är just det offentliga livet...”²⁷ Och han förklarade att den grundläggande arenan för att ta politiska beslut i ett land som Polen är partiet. Om det före augusti 1980 hade funnits en risk för att små oppositionsgrupper skulle bli leksaker för partifraktioner, så var detta ett mycket mindre sannolikt öde för en enorm samhällsrörelse som Solidaritet.

Men denna inriktning förkastades (inklusive av Kuron själv) till förmån för vad som med Michniks ord kallades för en ”Ny evolutionism”, som riktade in sig på regeringen istället för PZPR, eller som när de hade att göra med det sistnämnda begränsade sig till yttre relationer mellan Solidaritet och PZPR:s ledande organ. Solidaritets medlemmar i PZPR avråddes inte att lämna partiet. Det fanns ett antal olika bidragande argument för detta sätt att närma sig frågan: rädslan bland arbetare att PZPR:s apparat skulle återvända och behärska dem; den kyrkliga hierarkins önskan att minimera inflytandet för partiets ideologi i Solidaritet; tron att Solidaritet var stark nog och regeringsmyndigheterna reforminriktade nog för att man gradvis skulle kunna få igenom de nödvändiga reformerna uppifrån; och ett samhällsekonomiskt program som delades av breda skikt av intellektuella och rådgivare inom Solidaritet och vilket omfattade marknadsreformer av ekonomin (tillsammans med självstyre på fabrikerna) och att ta den ur händerna på partiapparaten och de delar av den statliga byråkratin som inte var institutionellt knutna till skötseln av fabrikerna. Slutligen fanns argumentet att Tjeckoslovakien visade att strukturella förändringar av PZPR skulle leda till en invasion.

Men under Solidaritets nio första månader gick det inte att skilja på dess medlemmar och PZPR:s. Det antal arbetare som faktiskt lämnade partiet mellan maj 1980 och maj 1981 var anmärkningsvärt litet: av 1,4 miljoner arbetare i PZPR lämnade bara 180.000 (avhoppen från andra sociala grupper under samma period var 126.000). Den verkliga massflykten från PZPR ägde inte rum förrän efter partikongressen i juni (enligt officiella siffror var förlusterna från och med då till december 500.000 medlemmar). Efter Bydgoszcz visade sig de fortsatta banden mellan PZPR:s bas och Solidaritets gräsrotter på ett dramatiskt sätt, när centralkommittén slutligen tillkännagav att den nionde extraordinära kongressen skulle äga rum i juni. I en artikel i partiets teoretiska tidskrift förklarade Rakowski: ”För första gången sedan september har det bildats ett massblock mellan partiets viktigaste organisationer och Solidaritet.” Solidaritets ledning togs själv med överraskning. I början av maj sa Kuron: ”Hela detta (självbegränsande) program har fallit i stycken, eftersom en revolution har inletts i partiet... Revolutionen har nått partiet och försiggår nu i partiet. Och jag vet ännu inte vad som ska göras i detta läge.”²⁸

²⁷ Se Kurons ”The Situation in the Country and the Programme of the Opposition”, *Labour Focus*, III, nr 3 (juli-augusti 1979). Hans argument bemöttes polemiskt av Michnik och Lipski.

²⁸ Intervju med *Intercontinental Press*, 2 maj och publicerad den 1 juni 1981.

Reformrörelsen i PZPR bör faktiskt inte betraktas *enbart* i horisontella termer, som basens revolt mot toppen. Det fanns enskilda ledare på alla nivåer i partiet som var intresserade av strukturella politiska reformer och ett strategiskt samarbete med Solidaritet, medan det fanns betydande delar i basen, speciellt i samhällen på landet och i små städer, och även inom institutioner som armén och säkerhetspolisen som inte berördes av reformismen. Men reformrörelsens främsta *form* var den så kallade ”Horisontella strukturrörelsen” som startades i Toruń på hösten 1980. Den omfattade partienheter som bröt mot den demokratiska centralismen genom att upprätta horisontella band med varandra utan förmedling av högre partiorgan. Rörelsen var inte programmatiskt grundad: det enda kriteriet för att en partienhet skulle kunna ansluta sig var att den hade valt sin förste sekreterare i demokratiska hemliga val. (Tanken lanserades av ledaren för augustistrejken i Toruń, Zbigniew Iwanow, som hämtade den direkt från MKS och tillämpade den på PZPR:s interna politik.)²⁹ Den horisontella rörelsens överväldigande huvudinriktning var att demokratisera PZPR internt – 11.000 förslag till förändringar av stadgarna skickades in från basen! – plus samarbete med Solidaritet. En annan av reformrörelsens källor var partiets intelligentsia och speciellt ledande personer i Partiets högre institut för samhällsvetenskaper, som Lamentowicz, vilka sökte slå fast nya ideologiska principer för PZPR och röra sig från stalinistiska principer och framåt mot nya teoretiska grundvalar som fördes fram som att ligga mer i linje med dess namn och formella ursprung: ett Polskt förenat arbetarparti som härrörde ur en sammanslagning mellan de polska socialistiska och kommunistiska partierna i slutet av 1940-talet. Sådana tankegångar fick utbredd spridning inom vissa regionala partiorganisationer, i synnerhet i Kraków. Men en tredje strömning utgjordes av Tadeusz Fiszbach och den regionala organisationen i Gdansk. Den lade fram ett nytt programförslag vars centrala tankegång var att PZPR behövde demokratiseras för att upprätta en mekanism för att kunna få folkets bifall för sina viktigaste politiska förslag, och föreslog i detta syfte användandet av folkomröstningar. Slutligen bör vi nämna en fjärde strömning, den mer förmlösa ”partiliberala” inriktningen som försökte bevara de formella inslagen hos ett leninistiskt förtruppssparti av Moskvatyp, på samma gång som de förändrade dess arbetssätt. I stora drag var detta Kania-Barcikowskis hållning inom ledningen.

I april höll delegater som representerade omkring en halv miljon PZPR-medlemmar en nationell konferens för den ”horisontella rörelsen” i Toruń, och förespråkade intern demokratisering och krävde att kongressen skulle hållas i två delar: den första skulle välja en ny ledning och besluta om nya stadgar, den andra skulle anta ett nytt partiprogram. Politbyråns majoritet försökte bemöta denna rörelse genom att införliva den på politbyråns villkor. Bland dessa villkor fanns strikt avgränsade demokratiska förändringar – framförallt att partiets verkställande organ skulle väljas i hemliga val – men ett förkastande av nya ideologiska principer eller nya programmatiska uppfattningar rörande det strukturella förhållandet mellan arbetarklassen och partiets och statens myndigheter. Samtidigt erkände Kania-gruppen själva verket den horisontella rörelsen och försökte utarbeta en centristisk politisk linje som balanserade mellan dennas verksamhet och de övertygade reformfientliga elementen inom byråkratin.

Brevet från Moskva

En vecka efter Toruń anlände den första högre SUKP-delegation som besökt Polen sedan augusti till Warszawa under ledning av Michail Suslov. Diskussionerna koncentrerade sig på interna partiangelägenheter. När Suslov återvände till Moskva rapporterade TASS om ett revisionistiskt hot i PZPR som ”försökte lamslå det polska kommunistpartiet som ledande

²⁹ Angående rörelsens ursprung se intervjun med Iwanow i *Labour Focus*, IV, nr 4-6, s 51.

kraft i samhället". Under maj ledde fabriks- och regionala val till partistyreiser och till kongressen till starka reformistiska majoriteter. För att motverka detta förbereddes ett allvarligt försök att störta Kania. Den 26 maj publicerade ett så kallat Katowice-forum ett dokument som sa att politbyråns majoritet stod under inflytande från "borgerlig liberalism". Detta kritiserades skarpt från alla håll i PZPR, men följdes upp med en politisk bomb som förändrade stämningarna i partiet. Den 5 juni kom ett brev till PZPR från den sovjetiska centralkommittén. Det riktade ett frontalangrepp mot partiledningen, och sa: "Den ena ställningen efter den andra överges..." till förmån för kontrarevolutionen, och "hittills har inga åtgärder vidtagits för att slå tillbaka den..." Brevet kallade den horisontella rörelsen för ett "verktyg för att nedrusta partiet..." Det anklagade Kania och Jaruzelski för att säga en sak och göra en annan, och slutade med att säga att situationen "först och främst [kräver] en revolutionär vilja från partiet, dess medlemmar och dess ledarskap – ja dess ledarskap. Partiet kan och bör hitta krafterna hos sig själv för att vända händelseutvecklingen och få in den på rätt väg innan kongressen."

Brevet ledde både till att Kantias anseende i landet ökade och att partiets reformrörelse fullständigt slog till reträtt. Det uppstod en skiljelinje mellan de som var beredda att upplösa sig i Kantias strömning och de som inte var beredda till det, och vid kongressen blev de sistnämnda praktiskt taget marginaliserade. Fiszbach, till exempel, valdes inte ens om till centralkommittén, medan mer radikala reformivrare som Stefan Bratkowski inte ens valdes som delegater (om de inte hade fått sina mandat innan 5 juni). Fiszbach sa till kongressen att PZPR sedan augusti hade uppnått "obetydliga resultat", och han skyllde det på det faktum att "vi har slösat alltför mycket tid på att försvara positioner som vi helt enkelt inte kunde och inte behövde försvara..." Han fortsatte: "Jag tror att fackföreningarna måste garanteras rätten att få delta i de strategiska besluten... Vår kongress måste skissera ett politiskt program för att övervinna krisen... Men vi kommer inte att kunna återvinna allmänhetens förtroende med hjälp av ett program... Programmet måste också tillämpas och visa sig vara riktigt."

Men kongressen utarbetade inget sådant program och ägnade sig helt och hållet åt kampen om valen till centralkommittén och politbyrån. Personalomsättningen blev omfattande, men det utvecklades inte någon ny politisk linje och det avgörande partisekretariatet ombildades till ett ännu mer antireformistiskt organ än innan. Bratkowski sammanfattade delegaternas politiska färg med ordet "magma" – vagt reformsinnade men ideologiskt och politiskt outvecklade. Så fort kongressen var över inledde de statliga myndigheterna en offensiv utan like mot Solidaritet, och utnyttjade rättsapparaten, de centrala ekonomiska ministerierna och de återigen nedtystade medierna. Militären hade stärkt sin kontroll över nyckelposterna, partiapparaten förbigicks alltmer och Kania själv sades vara sjuk och överksam och sjönk ner i en depression.

Vad gäller Solidaritet så hade den stått utanför den dramatiska kampen i partiet, och hade inte lagt sitt enorma moraliska stöd bakom någon av de stridande sidorna. Det är omöjligt att säga vad som skulle ha hänt om den hade lagt sig i bråket. Hindret för det var inte längre att Solidaritets ledning avvisade öppet politiska ingripanden. Men det skulle ha inneburit att åtminstone underförstått ha givit ideologiskt stöd åt krafter inom den marxistiska sfären.

Fas fem: Solidaritet söker en politisk lösning

Sommaren 1981 hade Solidaritets ledarskap beslutat att det inte längre var försvarbart med en rent facklig inställning för rörelsen. Befolkningen i stort var i alltmer intensivt behov av positiva lösningar på den ekonomiska och sociala krisen, medan Solidaritets aktivister inte längre var beredda att vänta på ett reformprogram från regeringen. De gick från en stridbar facklig reformistisk politik till något som bäst kan beskrivas som en anarkosyndikalistisk

uppfattning, där Solidaritet själv direkt skulle upprätta en ny politisk samhällsordning utan att behöva PZPR eller några andra partier.

Den lösning som Solidaritets ledning kom fram till var parollen om ”självstyre”, som utvecklades närmare i det program för en ”Självstyrd republik” som antogs på Solidaritets kongress i september-oktober. Programmet var tänkt att uppfylla en rad helt åtskilda, och i vissa avseenden djupt motsägelsefulla behov. För det första riktade det sig till den framväxande ideologiska strömning inom industriarbetarklassen som hade en anarkosyndikalistisk uppfattning om en självstyrd och samtidigt självständig republik (på polska är dessa två ord i detta sammanhang utbytbara) utan att underkastas ett monopolistiskt parti. Det innehöll också en stark socialt jämlikhetssträvande grundtanke. Men på samma gång omfattade tanken om självstyre ett samhällsekonomiskt program som innebar att planekonomin på ett genomgripande sätt skulle ersättas av en marknadsomvandling där helt självständiga, självstyrda företag skulle kämpa för sin existens på en mer eller mindre fri marknad under kontroll av bankerna. Och programmets tredje del var att övergången till en självstyrd republik skulle ske *gradvis* genom ett alltmer utvidgat självstyre på arbetsplatserna (tillsammans med marknadsomvandlingen).

De avgörande delarna i detta program var självstyret för fabrikerna och en gradvis utveckling, och det var också programmets inkörspörsport till den praktiska politikens område. Men hela den samhälleliga logiken bakom självstyre på fabrikerna plus marknadsomvandling gick stick i stäv mot arbetarklassens samhälleliga strävanden sedan augusti, i synnerhet under den katastrofala ekonomiska kris som rådde. Om priserna hade släppts fria skulle de ha skjutit i höjden, massor av företag skulle ha gått i konkurs, arbetslösheten skulle ha uppgått till miljoner, en snabb social skiktning hade splittrat arbetarklassen och Solidaritet själv skulle nästan säkert ha brutits sönder. Det är en sak för vänstern i väst att kämpa för självstyre på fabriksnivå under kapitalistiska förhållanden, på vägen mot en planekonomi och nationellt självstyre. Det är en helt annan sak att kämpa för självstyre plus marknadsomvandling i en centralt planerad ekonomi som fortfarande skyddar arbetarna från arbetslöshet och effekterna av fritt flytande priser.

Det var i själva verket också fördelen med självstyre för fabrikerna ur den polska regeringens synvinkel (som än idag inte har avvecklat alla de självstyresstrukturer som inrättades 1981).³⁰ Den såg det som ett sätt att genomföra åtstrammingsåtgärderna och utan tvivel för att splittra arbetarklassen. Det myndigheterna fruktade var att självstyret skulle bryta ner nomenklaturasystemet och faktiskt själva partiapparaten på lokal nivå. Mellan den första och andra delen av Solidaritets kongress kämpade de därför (med framgång) för att Solidaritets ledning skulle acceptera nomenklaturen i regeringens lag om självstyre. (Under kongressens andra del ställdes Walesa och Kuron vid skampålen för att de hade godtagit denna punkt.)

En alternativ inriktning mot självstyre på det ekonomiska området var att försöka ställa själva den planerade ekonomin under arbetarklassens verkliga *nationella* kontroll. Bara ett litet antal

³⁰ Ett av de tidigaste och mest kortfattade förslagen om självstyre kom från ingen mindre än Tadeusz Grabski. Vid ett möte med partiledare från de största företagen i januari 1981 argumenterade han: ”Under det nya ekonomiska systemet har företaget blivit en grundläggande, oberoende ekonomisk enhet... Det måste verka på grundval av kostnadsberäkningar och vara redo att ta konsekvenserna av sin verksamhet, samtidigt som det ger akt på arbetarnas självstyre. Det innebär rättigheter för arbetsstyrkan att självständigt avgöra alla viktiga frågor vad gäller hur företaget fungerar, till att börja med organiseringen av produktionen och ända till personalpolitik, lönepolitik och fördelning av intäkterna.” (Ruane, *op cit*, s 113.) Exakt samma formuleringar kunde ha hörts från vissa av Solidaritets ekonomiska rådgivare flera månader senare, om än inte från alla av dem.

– givetvis marxistiska – rådgivare åt Solidaritet argumenterade teoretiskt för det, såsom Michal Kawecki i Stettin, och de mötte till övervägande del motstånd från yrkesekonomerna bland Solidaritets intellektuella. Men på praktisk nivå uttrycktes denna inriktning starkt under kongressen, i uppfattningen att Solidaritet skulle ta kontrollen över livsmedelsdistributionen, i åsikten att ett ”Socialt råd” skulle övervaka den ekonomiska verksamheten nationellt. Men ur Solidaritetledningens synvinkel var det avgörande problemet med en sådan praktisk linje att arbetarklassens demokratiska kontroll över planen, antingen i form av ett Socialt råd eller att det skulle skapas en andra kammare i det polska parlamentet med denna uppgift, skulle kunna innebära en politisk utmaning mot landets politiska struktur. Och trots kongressens mycket radikala vältalighet så trodde rörelsens nationella ledning kring Lech Walesa att de absolut inte kunde eller borde iscensätta en sådan utmaning. Således löste faktiskt inte parollen om självstyre motsättningarna i Solidaritet, den dolde dem bara i ord. När kongressen avslutades hade Solidaritet formellt en mer centraliserad struktur och ett presidium som var mycket hårdare under Walesas kontroll. Men rörelsens verklighet var en helt annan. Den saknade ett klart praktiskt perspektiv och var djupt och alltmer splittrad.

Från oktober till 13 december gick arbetarklassens rörelse in i en djup kris. Strejkvägen underifrån som hade inletts i juli och nått sin höjdpunkt i oktober minskade därefter snabbt. 8 november rapporterade en opinionsundersökning att bara 30% av folket var beredda att överväga generalstrejk oavsett orsak. Enligt *Tygodnik Solidarnosc* visade en annan undersökning i Warszawa från samma tid att 26% av befolkningen var för att strejkrätten avskaffades.³¹ En delegat vid ett nationellt ledningsmöte i början av december rapporterade att en tredjedel av arbetarna ansåg att både Solidaritet och regeringen var skyldiga till krisen. Modzelewski tillade vid samma möte: ”Fackföreningen är inte lika stark som den varit. Den är svagare, och varenda aktivist vet det.” Tio dagar innan kuppen publicerade *Tygodnik Solidarnosc* ett bokslut över rörelsen för självstyre. Efter flera månaders energisk propaganda berörde den bara 15-20% av företagen. I Oldz, en på detta område utvecklade region, fanns det bara självstyreskommittéer på 150 av 1.500 företag. Henryk Wujec rapporterade från Warszawaområdet. ”Så länge det handlade om att utarbeta våra stadgar var rörelsen mycket aktiv. Men nu när det är frågan om att genomföra dem i praktiken har rörelsen blivit lite slö.” Från Bydgoszcz rapporterade man: ”Vi har noterat en minskad kraft kring självstyret bland arbetarna. Det börjar uppstå tvivel. Det är som om folk har förlorat tron på att fortsätta rörelsen.”³² Mot denna bakgrund planerade de statliga myndigheterna något som absolut inte var varken självstyre eller anarkosyndikalism.

Fas sex: Förberedelser för krigstillstånd

Regeringens offensiv mot Solidaritet från och med augusti bestod av hundratals små angrepp mot dess rättigheter, och den öppnade en allt större klyfta mellan Solidaritetsaktivisternas alltmer radikala och politiska språkbruk och befolkningens stora massor, som var allt tröttare på politik och mer och mer upptagna av den dagliga kampen för livets nödtröft, och sökte efter ett starkt ledarskap som kunde övervinna krisen. General Jaruzelski klev allt tydligare in mitt på den politiska scenen för att anta denna roll. Samtidigt som han fortfarande förkunnade behovet av reformer, så lade Jaruzelski alltmer kraft bakom temat om ordning och järn – nationell enhet för att säkra Polens oberoende räddning – och stämplade Solidaritet som en kraft som innebar kaos och nationellt sönderfall. Solidaritets kongress betecknades på detta sätt.

³¹ 13 november 1981.

³² *Tygodnik Solidarnosc*, 4 december 1981. Mycket av materialet här har hämtats ut efterordet till Jean-Yves Potels *The Summer Before the Frost*, London : Pluto Press, 1982. Se även Jadwiga Staniszkis, ”Poland on the Road to the Coup”, *Labour Focus*, V, nr 1-2. För en motsatt syn på Solidaritets sista veckor se Zbigniew Kowalewski, ”Solidarnosc on the Eve” i samma nummer av *Labour Focus*.

Inom regimen var partiapparaten alltmer förlamad och i och med att den militära och säkerhetstjänstens apparater fick en allt större roll när det gällde att utarbeta politiken förbigicks den alltmer. Vid centralkommitténs oktobermöte gjorde Kania, i egenskap av företrädare för partiapparaten, ett sista försök att återupprätta sin makt genom att begära en förtroendeomröstning. I en sluten omröstning förlorade han med 104 röster mot 79, och med 180 röster av 184 utsågs Jaruzelski att ersätta honom. Det var en avgörande vändpunkt på vägen till 13 december, eftersom det kraftigt försvagade de som ansåg att det var en principfråga att PZPR skulle förvalta staten som en politisk massorganisation i politisk växelverkan mellan sig själv och befolkningen.

Ändå välkomnade Walesa å Solidaritets vägnar att Kania ersattes av Jaruzelski. Solidaritets ledning hade åtminstone sedan juli känt till förberedelserna för en möjlig militärkupp. Å andra sidan var Jaruzelski verkligen för ekonomisk decentralisering och marknadsreformer. Han var också beredd att respektera kyrkans makt och roll och var inte mycket för att servera stora doser marxism-leninism av Moskvastyp. Jaruzelski var själv relativt öppen med det alternativ han förde fram. Han erbjöd möjligheter för nationell enighet mellan sig själv, kyrkan och Solidaritet på sina egna villkor, och han varnade för att alternativet skulle bli undantags-tillstånd. Walesa inledde diskussioner om ett sådant fördrag, men för Solidaritets aktivister var det uppenbart att de bara kunde leda till en auktoritär regim som i massiv skala skulle begränsa Solidaritet – raka motsatsen till en självstyrd republik. De viktigaste industriregionerna i Solidaritet var starkt mot att Walesa skulle delta i en sådan överenskommelse, och scenen förbereddes för 13 december. Under de sista dagarna försökte rörelsens aktivister i en del av Solidaritets starkaste regioner, som Stettin, Wrocław och Łódź förbereda förebyggande lokala försök att gripa makten. På nationell nivå krävde Solidaritet i sista minuten fria val till Sejmen, men denna appell hade bara rent propagandistisk betydelse.

När slaget föll på natten mellan 12 och 13 december upptäckte Polens industriarbetare att de stod ensamma. Den katolska hierarkin utfärdade omedelbart ett uttalande som vädjade till befolkningen att inte göra motstånd. Trots det gick arbetarna i alla Solidaritets industribastioner ut i ockupationsstrejker. Men deras anda var mer en beredskap att offra sig än en vilja att segra. Beviset på det är att truppernas lojalitet i december inte någonstans testades av ett aktivt arbetarmotstånd. Ockupationsstrejkerna knäcktes med hjälp av aktioner från ZOMO:s 25.000 soldater med armén enbart i rollen som understöd. Förklaringen till det är inte svårt att hitta. Industriarbetarklassen såg att deras eget ledarskap var splittrat, de såg hur Solidaritet sedan flera månader hade försvagats, att det inte fanns någon klar vision av hur de skulle gå framåt i praktiken. De såg också befolkningens demoralisering och regimen beslutsamhet att krossa dem.

Jaruzelskis framgång den 13 december innebar inte att de polska arbetarna övergav Solidaritets traditioner. De såg rörelsen som en del av sin egen identitet, och ingen med minsta erfarenhet av arbetarklassens hängivenhet för sina egna självständiga traditioner kan betvivla att Solidaritet hade borrarat ner djupa rötter i de polska arbetarnas historiska erfarenheter. Men 13 december har sett till att den polska historien har slagit in på nya, okända och utan tvekan slingriga vägar.

V. Slutsatser

Varje försök att dra slutsatser om det utomordentliga och tragiska dramat i Polen måste avvakta tidens gång, och i själva verket pågår dramat fortfarande. Det enda vi tänker försöka lägga fram här är några punkter för vidare diskussioner, i form av teser.

1. I samhälleliga termer representerade Augusti 1980 och Solidaritet ett viktigt konstruktivt försök att på ett progressivt och objektivt socialistiskt sätt övervinna den kris som Gierekregimen hade orsakat. Solidaritets ursprung, definition av sig själv, struktur, sammansättning och kampmetoder, liksom dess inre demokrati, gjorde att rörelsen bara kunde behålla sin integritet och sammanhållning genom att respektera industriarbetarnas intressen. Och arbetarklassens samhälleliga tyngd i det polska samhället säkerställde att Solidaritet var en grundläggande politisk faktor under det folkliga upproret. Under hela krisen mätte den objektivt sina krafter med motståndet från den statliga byråkratin och de omgivande ländernas statsledningar. Detta var de två grundläggande fiendliga krafterna, och alla andra samhällspolitiska grupper intog mellanliggande positioner – PZPR:s medlemmar, kyrkan, den reformistiska intelligentsian, bönderna. Denna formering av styrkorna visade sig tydligt i december 1981, när den statliga byråkratin kastade bort PZPR och vände sin förtryckarapparat mot den till stora delar isolerade industriarbetarklassen. Långt från att vara någon drivkraft bakom arbetarklassen i ett förment heligt krig mot kommunismen, var den kyrkliga hierarkin i många avseenden den som tjänade mest på 13 december, och den fick omfattande ekonomiska privilegier från regimen och rätt att utvidga sin apparat en hel del, samtidigt som den kunde bevara och på medellång sikt till och med stärka sitt grepp om befolkningen när denna i förtvivlan söker någon form av tröst.
2. Men om den statliga byråkratin och kyrkans hierarki är de främsta förmånstagarna av 13 december, och både Solidaritet och PZPR:s basmedlemmar är förlorare, så belyser detta i sin tur en allvarlig ideologisk svaghet och politisk brist hos arbetarrörelsen. Ty på det hela taget betraktade arbetarna biskoparna som en nära och mäktig försvarare av arbetarnas rättigheter, och under de sista månaderna såg de på militärledningen med mycket större sympati än PZPR:s organisationer. Vår analys av de händelser som ledde fram till 13 december har visat att när Solidaritet tvingades under jorden så var det bara en våldsam höjdpunkt på politiska och sociala strider under vilka Solidaritet redan hade tvingats på reträtt och i viss politisk oordning. Utan denna förberedande rad av politiska nederlag hade general Jaruzelskis militära seger i december varit otänkbar. Om inte PZPR och den etablerade politiska samhällsordningen hade befunnit sig i så svår intern upplösning, så skulle Solidaritet faktiskt ha kunnat splittras och besegras utan behov av något blixtkrig. Vi måste därför söka efter orsakerna till Solidaritets tidigare politiska nederlag.
3. Vårt försök att analysera händelseutvecklingen under Solidaritets 16 månader långa lagliga existens pekar ofrånkomligt på slutsatsen att dessa nederlag ingalunda var resultatet av att Solidaritets fiende hade en överlägsen social tyngd inom det polska samhället. Tvärtom var de samhälleliga styrkeförhållandena klart till Solidaritets fördel. Och under en allmän eller om ni så önskar revolutionär kris, oavsett i vilket land, så är det de samhälleliga krafterna som räknas och inte den tekniska apparaten, vare sig den militära, administrativa, ekonomiska eller transportapparaten. Frågan måste därför ha varit om Solidaritet hade den politiska förmågan att ena dessa krafter kring en gemensam handlingsväg för att övervinna krisen och besegra de som försökte krossa Solidaritet.
4. Det mest pressande programmatiska problem som Solidaritet stod inför var hur man skulle upprätthålla den lönearbetande befolkningens sociala sammanhållning under den ekonomiska krisen och den oundvikligen svåra och långdragna åtstramningsperiod som skulle åtfölja varje lösning av krisen. Det är svårt att undvika slutsatsen att ett program av marknadsåtgärder både skulle ha krossat arbetarklassens sociala sammanhållning och brutit mot de jämlikhetssträvanden och socialistiska samhällsvärderingar

och intressen som den givit så starkt uttryck för. Tankar som motsvarade den aktiva arbetarrörelsens strävanden slog igenom och spred sig ytterst snabbt, men självstyre för fabrikena plus marknad eggade inte alls de polska kroppsarbetarnas fantasi. I själva verket pekade deras förkärlek för ransonering snarare än fritt flytande priser, full sysselsättning och utjämning av lönerna, alla framåt mot att bevara planekonomin liksom att den skulle underordnas arbetarklassens verkliga politiska kontroll. På dessa villkor hade arbetarnas majoritet varit beredda att göra avsevärda uppoffringar vad gäller inkomsterna utan att förlora sin sammanhållning och aktiva enhet.

5. Men om marknadsomvandling och oberoende för fabrikena inte var något genomförbart samhällsekoniskt program för en rörelse som dominerades av industriarbetare, då kan man ifrågasätta de samhällspolitiska antagandena bakom hela strategin med ”Ny evolutionism”. Bland dessa antaganden fanns tanken att arbetarklassen kunde frigöra sig från PZPR på samma sätt som kyrkan hade gjort, och sedan skulle kunna samexistera med en uppenbart försvagad men i grunden inte reformerad och fortfarande auktoritärt byråkratisk statlig struktur. Denna inriktning utgick från att ekonomin skulle undandras PZPR:s kontroll, och förutsatte också att den del av de statliga byråkratin som inte deltog i utarbetandet av planen i grund och botten var mer progressiv än de som deltog i detta utarbetande, trots det faktum att den omfattade just de mest diktatoriska och förtryckande delarna av statsapparaten – säkerhetspolisen. I detta schema föreföll en Jaruzelski på något sätt stå närmare Solidaritet än en Fiszbach. Det fanns strömningar inom Solidaritet som mot de ”Nya evolutionisternas” frigörelse ställde en satsning på demokratiska centraliserade mekanismer för att styra ekonomin – en sådan vision kan anas i tankarna om en nationell arbetarkontroll över distributionssystemet och tanken på en arbetarkammare i Sejmen. Denna uppfattning hade något halvhjärtat förts fram tidigare i Jugoslavien, och i abstrakt form kunde den presenteras som ett nationellt råd bestående av delegater som hade valts demokratiskt på arbetsplatserna. Men oavsett form så skulle den ha inneburit en politiskt inriktning som var raka motsatsen till den ovan nämnda frigörelsen.
6. Detta reser i sin tur frågan om Solidaritets ledare och rådgivare gjorde rätt i att till stor del förbise, eller till och med vända ryggen åt, de krafter som kämpade för ideologiska, politiska och organisatoriska förändringar i PZPR. En sådan inriktning skulle ha varit oundgänglig inom ramen för en strategi för att demokratisera den centrala förvaltningen av ekonomin. Men på ett mer allmänt plan var Kurons argument 1979 för en sådan linje ännu mer giltiga 1980-1981. De samhälleliga förutsättningarna existerade redan från början i den stora mängd PZPR-medlemmar som var med i Solidaritet, och i reformrörelsen i partiet fanns det stora grupper som var beredda att svara på tryck och stöd från Solidaritet. Men man bör också lägga de oundvikliga konsekvenserna av en sådan linje på minnet. Det var inte så mycket att Solidaritet, eller en del av den, kunde ha blivit en leksak för den ena eller andra fraktionen inom PZPR:s ledning, oavsett hur förståeliga sådana farhågor var bland arbetare som hade genomlevt 1956 och början av 1970-talet. De problemen kunde man ha hanterat taktiskt. De verkliga konsekvenserna var snarare ideologiska: i så måtto som Solidaritet, eller en del av den, knöt an till och officiellt försökte uppmuntra någon strömning i PZPR, så skulle Solidaritet ha varit tvungen att öppet omfatta och faktiskt förfäktat socialistiska ideologiska principer och identifiera sig med socialistiska programmatiska uppfattningar. Det innebar inte att de skulle varit tvungna att anta någon sorts stalinistisk variant, utan Solidaritet skulle ha blivit tvungen att kämpa för

de antistalinistiska socialistiska och marxistiska strömningar som växte i PZPR:s bas. Det skulle i sin tur ha lett till en öppen, ideologisk och politisk pluralism i Solidaritet, eftersom de krafter som var närmast knutna till den katolska hierarkin skulle ha gått mot sådana socialistiskt demokratiska strömningar.

7. Detta reser givetvis frågan om vilken karaktär relationerna mellan Solidaritet och den kyrkliga hierarkin hade. På 1960- och 1970-talen innebar kyrkans självständighet otvivelaktigt att det öppnade sig möjligheter för debatter och för att sprida information i det polska samhället som inte fanns i andra östeuropeiska stater. Och biskoparnas beredvillighet att, av egna skäl, i slutet av 1970-talet gå mot förtrycket av de intellektuella oppositionsgrupperna spelade en objektivt progressiv roll. På samma gång vore det ett brott för socialister att inte respektera de troendes religiösa rättigheter, eller att behandla kristna som på något sätt genom sakens natur motståndare till socialismen och demokratiska rättigheter. Men detta uttömmar på inget sätt frågan om Solidaritets förhållande till biskoparna. Om de sistnämnda före augusti spelade en delvis progressiv roll genom att försvara de medborgerliga rättigheterna, så var denna roll obetydlig vid sidan av Solidaritets egen roll på detta område när den väl hade uppstått. Under hela krisen ingrep hierarkin upprepade gånger för att minska arbetarklassens beslutsamhet – i augusti, under Bydgoszcz-krisen, och återigen i december 1981. Den kunde tänka sig att angripa icke-katolska politiska strömningar inom rörelsen – som KOR i december 1980 – och var bestämd i sin vägran att underordna sina egna snävt institutionella intressen under den samhälleliga rörelsens intressen. Och den undvek det genom att likställa sin egen auktoritära byråkratis intressen med kyrkans intressen som kristet samfund och till och med med ”landets” intressen. I början av krisen stärktes arbetarnas självförtroende av hierarkins verbala stöd, men biskoparna hade knappast några alternativ om den ville behålla sin folkliga, och faktiskt ekonomiska, bas. En institution som undertrycker meningsavvikelse inom sina egna led och försöker införa en monolitisk enhet bland sina anhängare – både vad gäller deras tro och handlingar – kan förvisso inte vara en tillförlitlig allierad i en demokratiskt folklig rörelse för social utveckling.
8. Solidaritet blev aldrig ett passivt verktyg för kyrkohierarkin, oavsett hur mycket den sistnämndas verkliga sociala roll kan ha varit ett kraftfullt hinder för rörelsen. Istället utvecklade industriarbetarna i rörelsens kärna en självständig ideologisk uppfattning om sin historiska inriktning som vi har kallat anarkosyndikalism, knuten till en sorts revolutionär, romantisk nationalism där arbetarna såg sig själva som det polska samhällets ledande kraft. Men oavsett hur felaktigt det vore att jämföra sådana ideologiska uppfattningar med reaktionära antisocialistiska teorier, så innehöll denna vision motsättningar som spelade en roll för att försvaga rörelsens enhet. För det första: trots att anarkosyndikalismen hade uppstått ur Solidaritets egen struktur, så dolde den helt enkelt de verkliga motsättningarna huruvida Solidaritet skulle spela rollen av fackförening, politiskt parti eller skenbart statlig institution – den löste inte dessa motsättningar. Stora delar av arbetarklassen var inte beredda att överge en rent facklig syn på Solidaritet och vanns inte över till perspektivet på en anarkosyndikalistisk revolution. För det andra tenderade arbetarnas nationalistiska visioner att förutsätta en enhet om sociala intressen och programmatiska mål som inte hade funnit under krisen, och vars frånvaro visade sig på ett brutalt sätt den 13 december.
9. Slutligen måste vi fundera på den grundläggande frågan om reform och revolution i de östeuropeiska länderna. Den inhemska polska statliga byråkratins förmåga att utmana arbetarklassens rörelse militärt kan antyda att denna byråkrati har samma självständighet och enhetlighet som en härskande klass liknande borgarklassen i väst, och att

arbetarklassen måste slå in på vägen mot samhällelig revolution och uppror för att uppnå en socialistisk demokrati. Men enligt vår uppfattning döljer de ytliga likheterna mellan 13 december och militärkupper i tredje världen mer än de avslöjar. För det första går angreppets omfattning inte alls att jämföra med blodbadet i Chile eller Argentina eller Turkiet. Det är inte samma sak som att säga att det inte finns element inom den polska regimen som subjektivt skulle kunna mörda stora mängder arbetare. Det handlar helt enkelt om att erfarenheterna har lärt dessa byråkratiska regimer att redan några få hundra döda – i motsats till tiotusentals eller hundratusentals döda i enskilda borgerliga stater sedan kriget – inom några få år kan innebära katastrof för förövarna på grund av dessa länders samhällsekonomiska struktur och arbetarklassens ställning i dem. Således blev den polska regimen tvungen att stå ut med ett fortsatt politiskt motstånd i stor skala. Den utomordentligt snabba tillväxten och konsolideringen av arbetarnas rörelse 1980, och dess förmåga att dra övriga delar av massorna bakom sig samtidigt som den på ett genomgripande sätt desorganiserade det politiska systemets inre mekanismer, är ytterligare vittnesmål om dessa samhällliga styrkeförhållanden i Östeuropa. Och samtidigt som den statliga byråkratin är en verklig samhällelig fiende till arbetarna som inte kommer att reformera sig själv, så kan den i grund och botten bara underordnas folkets suveränitet genom en politisk revolution som får styrka från statens ekonomiska grundvalar. Även om denna revolution inte med nödvändighet är förenad med uppror, så kräver den ändå en brytning med stalinismens och det staliniserade partiets ideologiska, politiska och organisatoriska principer. Den går inte att uppnå med hjälp av manövrar med fraktioner i toppen. Men händelserna i Polen utesluter inte möjligheten att en sådan omvandling äger rum genom en kombination mellan en massrörelse utanför och en allierad massrörelse inne i kommunistpartiet. Den frågan är öppen. Även den allra mest grundläggande frågan är öppen: huruvida SUKP-ledningens fiendskap mot rörelser i riktning mot socialistisk demokrati under alla omständigheter måste leda till en militär invasion.

Dessa försök att analysera en del av de faktorer som låg bakom Solidaritets nederlag ska inte tas till intäkt att socialister och marxister ska ta avstånd från den polska arbetarklassen, förebrå den för sitt eget nederlag och vifta med ett ogillande finger mot dess ledare. Socialister i väst måste dra en rakt motsatt slutsats. För att arbetarklassens historiska projekt ska kunna förverkligas måste arbetarrörelsen och kampen för socialismen vara internationell. En avgörande del av detta projekt är att söka en väg bortom stalinismen framåt mot socialistisk demokrati i Östeuropa. De polska arbetarna reste sig i augusti 1980 i ett verkligt hjältemodigt gemensamt försök att på ett konstruktivt sätt skapa en sådan väg bortom den auktoritärt byråkratiska samhällsordning som stalinismen hade efterlämnat sig, men vad hittade de inom vänstern i väst vad gäller sammanhängande programmatiska uppfattningar för att hjälpa dem med denna uppgift? Utvecklade och översatte de socialistiska och kommunistiska partierna i Västeuropa dessa uppfattningar om demokratiska arbetarstater på vägen till socialismen till de östeuropeiska folkens språk? Sanningen är att den socialistiska vänstern i väst utöver allmänna dogmatiska punkter var och fortfarande är nästan helt oförberedd på att hjälpa till med de enorma teoretiska och praktiska uppgifter som de polska arbetarna står inför. Det är Kilakowski, Brzezinski och NATO:s ideologer som har lagt ner enorma ansträngningar på att lösa de intellektuella och praktiska problemen att bryta sönder regimerna i Östeuropa, och deras planer riktas framförallt mot att krossa planekonomierna och de sociala framsteg och rättigheter som dessa givit de arbetande folken i dessa länder.

Följaktligen blev de polska arbetarna tvungna att använda sina egna resurser och teorier som var spridda i andra samhällsgrupper i Polen. Ett verkligt iögonenfallande drag hos den polska krisen är hur utomordentligt påhittig rörelsen var. Varje marxistisk teori om övergången från stalinism till socialistisk demokrati hänger på vår förmåga att lära oss av deras erfarenheter. Och nederlaget den 13 december och dess internationella konsekvenser visar, att om vi inte skyndar oss att lära av Solidaritets erfarenheter så kommer socialismens framtid att innebära fler tragiska nederlag.